

NAUKA DRUŠTVO TRANZICIJA

Zbornik radova

povodom Jubileja 18 godina Evropskog defendologija centra

NAUKA – DRUŠTVO – TRANZICIJA

– ZBORNIK RADOVA –

sa međunarodnog naučnog skupa na temu
„Doprinos nauke razvoju društava u tranziciji”
održanog 29. i 30. maja 2015. godine u
Banjoj Luci, a povodom Jubileja 18 godina
Evropskog defendologija centra

I

Banja Luka, 2015. godina

IZDAVAČ

EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka
Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „DEFENDOLOGIJA,“ Nikšić

ZA IZDAVAČA

prof. dr Duško Vejnović
mr Slavko Milić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

prof. dr Duško Vejnović

UREDNICI

doc. dr Nebojša Macanović
dr Velibor Lalić

NAUČNI ODBOR

prof. dr Duško Vejnović, Banja Luka, prof. dr Neven Brandt, (Ljubljana – Slovenija), prof. dr Dragan Koković (Novi Sad - Srbija), dr Velibor Lalić, Banja Luka, doc. dr Nebojša Macanović, Banja Luka, prof. dr Želimir Kešetović (Beograd - Srbija), prof. dr Dilip Das (SAD), prof. dr Laurence Armand French (SAD), dr Dominique Wisler (Švicarska), akademik prof dr Miodrag Simović, Banja Luka, prof dr Vaso Bojanić, Banja Luka, prof. dr Nenad Suzić, Banja Luka, prof. dr Miroslav Bobrek, Banja Luka, prof. dr Nenad Radović, Beograd, doc. dr Marjan Gjurovski, Skoplje, prof dr Vladimir Stojanović, Beograd.

RECENZENTSKI ODBOR

prof. dr Mile Dmičić, prof. Dr Levi Kreft (Ljubljana - Slovenija), prof. dr Mile Rakić (Beograd - Srbija), dr Dragan Radišić (Sarajevo), prof. dr Victor Nemuann, (Rumunija), prof. dr Siniša Tatalović (Zagreb – Hrvatska), prof. dr David Last (Kanada), dr Ostoja Barašin, dr Slobodan Simić, prof. dr Nedžad Bašić, prof. dr Ari Hello (Finska), prof. dr Dennis J.D. Sandole (SAD), doc. dr Zoran Đurđević (Beograd - Srbija), doc. dr Nenad Radović (Beograd - Srbija), prof. dr Ljubiša Mitrović (Niš - Srbija), doc. dr Nebojša Macanović (Banja Luka), prof. dr Zoran Milošević (Beograd - Srbija), mr Slavko Milić (Nikšić - Crna Gora), prof. dr Vladimir Stojanović (Beograd – Srbija), doc. dr Nevzet Veladžić, prof. dr Radoja Radić, prof. doc. dr Saše Gerasimoski, prof. dr Goran Nedović (Beograd – Srbija), dr Srećko Protić (Beograd – Srbija), prof. dr Braco Kovačević (Banja Luka), doc. dr Jagoda Petrović (Banja Luka), prof. dr Miodrag Romić (Banja Luka).

ŠTAMPA

Centar za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida a.d. Banja Luka

ZA ŠTAMPARIJU

Željko Ubiparip

UREDNIŠTVO I ADMINISTRACIJA

Srpska ulica 63, 78 000 Banja Luka, Republika Srpska - Bosna i Hercegovina
Telefon/faks: 051/309-470
Web stranica: www.defendologija.com
e-mail: defendo@blic.net
Žiro račun: 562 099 0000236689

LEKTOR I KOREKTOR

mr Tatjana Ponorac, prof.

PREVOD

mr Tatjana Ponorac, prof.

TIRAŽ

500 primjeraka

PREDGOVOR

NAUKU I VISOKO OBRAZOVANJE TREBA SMATRATI PRVIM ČINIOCEM EKONOMSKOG RAZVOJA

Poštovani čitaoci, uvaženi akademski i stručni radnici, ljubitelji pisane riječi, pred vama, nama, se nalazi Zbornik radova pod naslovom „**Nauka, društvo i tranzicija**“ koji je rezultat međunarodnog naučnog skupa na temu „**Doprinos nauke razvoju društava u tranziciji**“ koji će se održati 29. i 30. maja u Banjaluci, u organizaciji **Evropskog defendologija centra iz Banja Luke i Defendologija centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „Defendologija“ iz Nikšića**. Ideja o održavanju skupa na ovu aktuelnu temu nastala je povodom obilježavanja **Jubileja 18 godina Evropskog defendologija centra iz Banjaluke**. Evropski defendologija centar od svog osnivanja, gotovo prije dvije decenije sve do danas njeguje naučnu i stručnu misao i kritički posmatra i tumači društvene procese, društvene pojave i društvene tvorevine, ukazujući na postojeće stanje u društvu i na njegove mogućnosti koje su zaleđene u postojećoj strukturi društva, u vremenu tranzicije i velikih, kako međunarodnih, tako i nacionalnih i regionalnih zajednica. Tim Evropskog defendologija centra, između ostalog, postavio je pitanje **gdje je mjesto i uloga nauke u našem društvu, gdje je mjesto i uloga akademske zajednice danas, kod nas i društvima u okruženju**. Želja nam je da se kritički osvrnemo na proces tranzicije, sintagmu često korišćenu u posljednje dvije decenije u regionu jugoistočne Evrope i šire. Da li je tranzicija ispunila očekivanja, kakvo je stanje u regionu? **Na žalost proces tranzicije nije doveo do stvaranja stabilnijeg društva, funkcionalnijih institucija, veće ekonomske, pravne, moralne, socijalne, političke, kulturne i svake druge stabilnosti**. Suprotno tome, u porastu je pad proizvodnje, nestanak velikih preduzeća, nezaposlenost, kriminal, siromaštvo, urušavanje nauke i visokog obrazovanja, i odlazak mladih talenata i školovanih ljudi u razvijene zemlje. Od zamišljenog društva slobode polako i siguno se krećemo ka društvu neslobode i nesigurnosti. Sagledavajući stanje u visokom obrazovanju, kojemu treba vratiti obraz, u akademskom smislu **krećemo se u pravcu hiperprodukcije akademskih zvanja sa sve manje stvarnog znanja**, sve više je debelih knjiga i tankih pisaca, sve više je učitelja, nastavnika i profesora što objavljuju više nego

što su pročitali, sve više je tzv. mašinske nastave, a u akademsku zajednicu se ubacuju i uvlače tzv. akademske „nakaze i akademski mediokriteti“. Moralna je obaveza konstatovati ovu društvenu devijaciju i zalagati se da se ona prekine, da prestane. Certificuju se neznalice, a u akademsku zajednicu se uvode oni koji je razaraju, uništavaju.. Nauka kao generator društvenog razvoja determinisana je stanjem u društvu, prilagođavajući se nastalim okolnostima i potencijalima s obzirom na ograničena materijalna ulaganja u nju. Gdje se nalazi akademska zajednica danas, koje su akademske kompetencije onih koji ulaze u tu zajednicu i u kojoj mjeri oni učestvuju u međunarodnoj razmijeni znanja i kakav daju dorinos razvoju društva uopšte? – samo su neka od pitanja na koje treba dati odgovore. Nauka i obrazovanje u savremenim globalnim procesima počivaju na principima tržišta, funkcionalnosti i upotrebljivosti. Da bi bili konkurentni u međunarodnoj razmijeni znanja i rezultate svojih istraživanja objavljivali u vodećim časopisima, nužan je ozbiljan i naučno utemeljen pristup. Tamo ima mjesta samo za naučne radove koji predstavljaju rast znanja u određenoj naučnoj oblasti i gdje se objavljuje samo ono što je novo i bitno, što će stvoriti novu vrijednost. Oni koji nisu saznali za takvu utakmicu objavljuju ono što je novo ali nije bitno, tu su i drugi koji objavljuju ono što je bitno ali nije novo, i **na kraju treba spomenuti i kategoriju kvazinaučnih radnika koji pišu o temama koje nisu niti nove niti značajne za određenu naučnu oblast.** Neophodno je napomenuti da većina naučnih radnika je savjesna i da svoj veliki intelektualni i kreativni potencijal usmjerava u razvoj....Međutim, **naša dužnost i obaveza je da ukažemo na negativne pojave i procese, gdje umjesto upotrebe nauke, na djelu je zloupotreba, i nepostojanje odgovornosti za neetička ponašanja u nauci i obrazovanju.** Nisu rijetke prakse objavljivanja što većeg broja radova u cilju kvantiteta kako bi se ispunili uslovi za **(ne)akademska napredovanje**, sperčavajući mogućnost napredovanja onima koji se istinski bave naučnim radom, a za to nemaju adekvatnu priliku. Time se nanosi trajna šteta sa dalekosežnim posljedicama društvu u cjelini. Naučni skup povodom koga objavljujemo Zbornik radova nije imao za cilj da sagleda sve fundamentalne probleme stanja u nauci, obrazovanju i društvu i da nudi sva rješenja i preporuke. Takav pristup bi bio previše ambiciozan i teško ostvariv, imajući u vidu postojeće stanje u društvu, akademskoj zajednici, obrazovanju i nauci uopšte. Namjera nam je bila da okupimo naučne i stručne radnike iz regiona, kako bi se sagledalo stanje u pojedinim oblastima, ukazalo na neke probleme i dala neka realna i moguća rješenja. Zbornik sadrži oko 80 radova, preko 100 autora iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Makedonije i Bugarske. **Velika je vrijednost skupiti toliki broj intelektualaca, mislioca, stvaraoca iz podijeljenog i konfliktnog regiona na jednom mjestu, koji se još uvijek bori da u obrasce i stilove ponašanja akademske elite uvede stvaranje, a ukine i protjera varanje.**

U narednom periodu u duhu tradicije Evropskog defendologija centra iz Banjaluke nastojat ćemo organizovati okupljanje naučnika i istraživača radi prezentovanja rezultata naučnih istraživanja, razmjene iskustava i rasprave o va-

žnim pitanjima nauke, pojedinih naučnih područja, disciplina, struke i drugih aktivnosti, te donošenja smjernica i odluka u vezi s daljim naučnoistraživačkim aktivnostima. Važna je to i ozbiljna misija i vizija za ovo osiromašeno tranzicijsko društvo i vrijeme. **Na njoj treba istrajati..., smjelo, umno, razumno, etički, stvaralački, razvojno..., danteovski rečeno, treba više smjelosti, hrabrosti...**

Glavni i odgovorni urednik

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	iii
----------------	-----

NAUKA I OBRAZOVANJE

prof. dr Duško Vejnović

NAUKA, OBRAZOVANJE I AKADEMSKA ZAJEDNICA TREBAJU POSTATI GENERATORI RAZVOJA DRUŠTAVA U TRANZICIJI	3
--	---

Бранкица В. Појовић,

ЕТИЧКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ ЕВРОПСКЕ КУЛТУРЕ И НАУКЕ	24
---	----

Др Драјан Рагишић

ЕКОЛОШКА БЕЗБЈЕДНОСТ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЕКОЛОШКИ ТЕРОРИЗАМ.....	34
---	----

Doc. dr Nebojša Macanović

NOVA GENERACIJA UČENIKA U TRADICIONALNOM SISTEMU OBRAZOVANJA.....	52
--	----

Dr sc. Hazim Selimović

Dr.sc. Ruža Tomić

Mr. Zehrina Selimović

ULOGE I KOMPETENCIJE SAVREMENOG UČITELJA, NASTAVNIKA	63
--	----

dr. sc. Daria Dizdarević

dr.sc. Sanela Rustempašić

EKSPERIMENTALNA VALORIZACIJA INTERAKTIVNOG UČENJA U NASTAVI MOJE OKOLINE.....	78
--	----

Prof. dr. Armin Kržalić

ETIOLOGIJA KORUPCIJE U VISOKOM OBRAZOVANJU	95
--	----

Берислав Ђурић

ДРУШТВО ЗНАЊА ИЛИ ДРУШТВО ЗВАЊА	107
---------------------------------------	-----

Dr. sc. Muhamed Omerović Mag. Nedim Ćirić Dr.sc.Nermin Tufekčić Mag. Farizada Alispahić Mag.Mirsada Tulumović-Kalajac „EKOLOŠKI ODGOJ I OBRAZOVANJE KAO GRAĐANSKA ODGOVORNOST U OBRAZOVANJU ODRASLIH“	121
Mr.sc.Fehim Terzić TRANSFERZALNI POKAZATELJI DRUŠTVENE I GRAĐANSKE KOMPETENCIJE U ISHODIMA UČENJA ZA PISMENOST	135
МА Дарко Рајиковић МА Желимир Драјић РИТМИЧКЕ И ВОКАЛНЕ СПОСОБНОСТИ УЧЕНИКА МЛАБЕГ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА СЕОСКИХ И ГРАДСКИХ ПОДРУЧЈА ГРАДА БАЊАЛУКА.....	149
МА Дарко Рајиковић СТАВОВИ НАСТАВНИКА О ИНТЕРАКЦИЈИ У УЧЕЊУ И ПОУЧАВАЊУ У НАСТАВИ МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ.....	167
Аниџа Кунић, диџл. њравник МОДЕРНА НАУКА УМЈЕСТО ХРИШЋАНСТВА.....	187
Дажана Ђурашиновић Ванја Нишић ПОЗИЦИЈА НАУКЕ У РАЗВОЈУ ДРУШТВА У ТРАНЗИЦИЈИ	200
Рагмила Дакић УНАПРЕЂИВАЊЕ НАСТАВНОГ ПРОЦЕСА ПРИМЈЕНОМ ИКТ.....	210
doc. dr Mirko Stojćinović mr Nada Ćurković БОЛОНЈА – РОБОЛЈШАЊЕ КВАЛИТЕТА СТУДИЈА ИЛИ ПОВЕЋАЊЕ ВИСОКООБРАЗОВНОГ КАДРА	223
Ванја Нишић Љубиша Аџимовић ПОЛОЖАЈ СОЦИОЛОГИЈЕ У СРЕДЊОЈ И ИСТОЧЊОЈ ЕВРОПИ ПОСЛИЈЕ 1989. ГОДИНЕ.....	233

SOCIOLOGIJA I POLITIČKE NAUKE

Prof. dr Braco Kovačević

SOCIOLOGIJA, GLOBALIZACIJA I DESUVERENIZACIJA
TRANZICIONIH DRUŠTAVA.....247

мр Далибор Савић

ПАРТИЦИПАТОРНО АКЦИОНО ИСТРАЖИВАЊЕ –
РЕФЛЕКСИВНА МЕТОДОЛОГИЈА У СЛУЖБИ
ДЕМОКРАТСКИХ ПРОМЈЕНА.....255

Ćosić dr Idriz

УЛОГА И ЗНАЧАЈ МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ И КУЛТУРНОГ
ДИЈАЛОГА У ОКВИРУ ГЛОБАЛНИХ КРЕТАЊА271

Dr.sci. Momčilo Šavija

ТРАНЗИЦИЈА И УЛОГА СИВИЛНОГ ДРУШТВА287

Mr Violeta Romić

АКЦИОНА ИСТРАЖИВАЊА - ДОПРИНОС
КВАЛИТАТИВНОЈ СОЦИОЛОШКОЈ МЕТОДОЛОГИЈИ300

Давор Сиприца

ДОПРИНОС НАУКЕ ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЈИ ЕТНИЧКИХ
ОДНОСА И РАЗВОЈУ ДЕМОКРАТСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ
У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ309

PRAVO

Akademik dr Miodrag N. Simović

Prof. dr Dragan Jovašević
ОДУЗИМАЊЕ ИМОВИНСКЕ КОРИСТИ У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....325

Др Радомир Нешкович

МОГУЋИ МОДЕЛ УСТАВНИХ ПРОМЈЕНА У БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ У СЛУЧАЈУ „СЕЈДИЋ-ФИНЦИ“342

Проф. др Драган Јовашевић

Доц. др Марина М. Симовић

Доц. др Владимир М. Симовић

КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ ЗА ПРАВНА ЛИЦА
У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈЕ.....349

Nusret Hamidović dr sc
UTICAJ POSTUPKA PRIJEMA DRŽAVNIH SLUŽBENIKA NA KVALITET
PRUŽANJA USLUGA U LOKALNOJ UPRAVI FEDERACIJE BIH.....362

Др Филип Мурић
Александар Михајловић
ОД НАУКЕ КА СТРУЦИ-ЗНАЧАЈ ПРАВНИХ
КЛИНИКА ЗА ПРАВНИЧКУ ПРОФЕСИЈУ.....379

doc. dr Darko Dimovski
Milica Todorović
Jelena Živković
Milena Stojanović
Ivana Stanković
Aleksandar Mihajlović
BESPLATNA PRAVNA POMOĆ – PRUŽANJE U USLOVIMA
TERENSKOG RADA388

Maja Živković
MOBING NA RADNOM MESTU (zakonska regulativa u Srbiji u cilju
približavanja pravnih mogućnosti potencijalnim žrtavama)405

UPUTSTVO AUTORIMA.....415

NAUKA I OBRAZOVANJE

NAUKA, OBRAZOVANJE I AKADEMSKA ZAJEDNICA TREBAJU POSTATI GENERATORI RAZVOJA DRUŠTAVA U TRANZICIJI

*Uvodno, plenarno izlaganje
Originalni naučni rad*

UDK 37.013:001]:176

prof. dr Duško Vejnović¹
*Univerzitet u Banjoj Luci
Banja Luka*

*Između znanja i stvaranja postoji veliki ponor
preko koga treba izgraditi most*

Apstrakt: *Razvoj nauke i obrazovanja, i konstantno poboljšanje naučnog i kulturnog obrazovanja stanovništva smatra se jednim od najvažnijih činilaca progressa čovječanstva. Poboljšanje nauke i obrazovanja obogaćuje duhovni život individua i omogućava im da koriste prednosti kulture, nauke i umjetnosti.*

Napredak u nauci i visokom obrazovanju u Republici Srpskoj treba smatrati prvim činiocem ekonomskog razvoja, dok bi drugi bio ono što se naziva porastom znanja, tj. obogaćivanje obrazovanja novim tehnološkim dostignućima. Kako zaustaviti one obrazovne interesne grupe kojima je osnovni moto profit, a ne kvalitetno obrazovanje? Investicije u čovjeka, kako ih shvaćamo, uključuju mnogo više od formalnog obrazovanja. Nema kvalitetnog obrazovanja bez kontrole države, ozbiljne, moderne, pravne, demokratske države. Neosvješćeni se moraju osvijestiti, a nemoralni u nauci, visokom obrazovanju i akademskoj zajednici moraju se vratiti u ljudske, moralne okvire korektnosti, fer pleja. Vaspitači moraju biti vaspitani, istorijski se zna gdje je mjesto za nevaspitanje i nemoralne.

Ključne riječi: *nauka, obrazovanje, akademska zajednica, znanje, razvoj, intelektualci, nemoral,*

¹ Redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci i Visokoj školi unutrašnjih poslova, predsjednik Evropskog defendologija centra i Udruženja nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, kontakt tin@blic.net

1. OPŠTA RAZMATRANJA

Doprinos nauke razvoju društava u tranziciji tema je današnjeg naučnog skupa. Ovu temu nametnula je praksa u ovoj oblasti, praksa koja je veoma loša, a uslovljena je između ostalog, osiromašenjem društava u tranziciji, osiromašenjem Republike Srpske, ali je još gore to što u nama i oko nas nema dovoljno ljubavi, želje i poštovanja za razvoj, napredak i zajedništvo. Odbranu otadžbine iznijeli su mladi i hrabri ljudi, a razvoj i napredak Republike Srpske bi trebali iznijeti visokomoralni intelektualci u saradnji sa svim drugim slojevima društva Republike Srpske, i svakako sa njenim institucijama koje su svetinja za građane i uslov kontinuiteta moderne pravne države. Stvaranje bogate i sretno Republike Srpske zahtijeva angažovanje svakog pojedinca, bez obzira na to koji posao obavlja.

Da bi se shvatila teorija u nauci uopšteno kao i u drugim naukama, posebno društvenim, potrebno je precizirati i odrediti značenje nekih osnovnih pojmova kao što su : naučno saznanje, nauka, podjela nauka, naučni zakon, itd.

Istorija naučnog saznanja počinje, u svom rudimentarnom (početnom) obliku sa pojavom prvog klasnog društva – robovlasništva. Ovome prethodi religijsko i u neku ruku zdravorazumsko objašnjenje svijeta.

Religijski tip saznanja, odnosno religijsko shvatanje i objašnjenje svijeta ne zasniva se na racionalnom saznanju u smislu empirije (činjenica koje su putem nekog metoda dokazane) već na „božijem otkrovenju“. To su „vječne istine“ i one ne podliježu promjenama. One nisu podložne provjerama. Može se reći da predstavljaju svojevrstne religijske aksiome koji su stvar izbora svakog čovjeka.

Zdravorazumski tip saznanja se gradi na praksi čovjeka i na njegovom iskustvu. To iskustvo omogućava i olakšava elementarno usmjeravanje njegove praktične djelatnosti. S druge strane ono se zasniva na jednostranim činjenicama tako da nije cjelovito i sistematizovano. Prema tome, ono nije teorijski utemeljeno.

Naučno saznanje, za razliku od prethodna dva ima koherentnost, sistematičnost i objektivnu provjerljivost Suština naučnog saznanja nije samo u opisanju pojava nego i u otkrivanju veza koje postoje između dijelova jedne pojave kao i u povezanosti različitih pojava. Ovakvo saznanje nauka pruža u formi naučnih zakona. Saznanje o nečemu nije samo po sebi svrha. Ono je povezano sa čovjekovim odnosom prema okolini, prirodi i društvu. Ono pomaže čovjeku da realnije spozna stvarnost u kojoj se nalazi i da je iskoristi ili prilagodi svojim potrebama. **Nauka mora biti smisljena, odnosno korisna. U životu ne tražimo sopstvene pobjede, već pobjede u potrazi za istinom.**

Mnogo je različitih shvatanja i definicija nauke. Nauka je sveukupnost objektivnih istina koje su u praksi provjerene ili su podložne provjeri. Treba napomenuti da kriterijum prakse nikada ne može po svojoj suštini potpuno potvrditi ili opovrgnuti ma kakvo ljudsko zapažanje. Nauka se može definisati i kao skup svih znanja koji su metodički i sistematizovano sakupljeni. Znanja mogu biti opšta i specifična. Po tome razlikujemo nauke. Uslovi da bi takva

znanja zaista opravdavala naziv nauke su najčešće i pitanja „da li su ta znanja empirijski dokaziva?, i „da li to svijet čini predvidljivijim?“. Iz ovoga se može zaključiti da su određena znanja, iako dokaziva i dalje van okvira nauke ukoliko čovjek od njih nema nekakvu praktičnu korist. Isto tako korisna znanja koja nisu dokaziva na naučno propisan način ne mogu da se svrstaju u kategoriju nauke. „Nauka, kao područje u kojem se stvara novo znanje, jest osnovni pokretač razvoja, djelatnost koja omogućava zadovoljavanje velikog broja društvenih potreba, posebno onih u području obrazovanja, privrede i opšteg kvaliteta života. Nauka je skup sistematizovanih i argumentovanih znanja, odnosno spoznajnih činjenica, pojmova, načela, podataka, informacija, teorija, zakona i zakonitosti u određenom istorijskom razdoblju o objektivnoj stvarnosti, tj. prirodi i društvu, do kojeg se došlo primjenom objektivnih naučnih metoda, a kojima je osnovna svrha i cilj spoznaja zakona i zakonitosti o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti prirodnih i društvenih pojava i povećanje efikasnosti rada u svim domenima ljudskih aktivnosti“ (Vlada Republike Srpske, 2012, 2). „Nauka kao organizovana istraživačka djelatnost saznanja činjenica, tj pojava u oblasti prirode, društva i ljudskog mišljenja posjeduje odgovarajuću metodologiju istraživanja – bogatstvo metoda i tehnika, tehnika i instrumenata istraživačkog rada – pomoću koje se pojave upoznaju, objašnjavaju, otkrivaju i predviđaju, i utvrđuju međusobni odnosi koji vladaju, kako unutar pojava, tako i među pojavama. Problematikom metoda i drugih istraživačkih činjenica bavi se metodologija. Ona ima zadatak da otkrije i pokaže puteve i načine dolaženja do naučnih istina i zakonitosti koje vladaju među predmetima, pojavama i procesima“ (V. Stefanović, 1981, 7).

2. ZAKONITOSTI I ZAKONI U NAUCI I VISOKOM OBRAZOVANJU

Cilj naučnog saznanja nije manje ili više egzaktno opisivanje proučavanih pojava i procesa iako postoje i takva razmišljanja. Cilj je da se uz pomoć teorijskog saznavanja i objašnjavanja utvrde određene zakonitosti koje izražavaju i usmjeravaju proučavanje pojava i procesa. Rezultat takvog saznanja su naučni zakoni. Zakon i zakonitost u nauci imaju različita značenja (nevezano za npr. pravo gdje opet imaju neka svoja posebna značenja). Zakonitost predstavlja nekakav odnos između pojava i procesa koji postoji i nezavisan je od znanja i volje ljudi. Zakon je misaono jezička tvorevina kojim se konstatuju ili izražavaju objektivno postojeće zakonitosti onako kako ih je čovjek interpretirao i shvatio. Oni su ipak subjektivni i može se reći da su ljudski subjektivni izraz objektivne zakonitosti. Zakon je uslovljen stepenom postignutog znanja, odnosno sposobnošću čovjeka da ga formuliše. Prema tome zakon je subjektivna kreacija čovjeka. On se ne može poistovijetiti sa odnosima u samoj stvarnosti. Neophodno je da se razlikuju teorijska i empirijska forma zakona. U stručnoj literaturi zakon se često formuliše kao iskaz o objektivno postojećim, opštim, nužnim, suštinskim i relativno stalnim vezama i odnosima između pojava. On omogućava nji-

hovo predviđanje. **Osnovne karakteristike naučnog zakona su: objektivnost, opštost, nužnost, i relativna stabilnost.** Objektivnost je bitno svojstvo naučnog zakona koje ukazuje da se veze i odnosi formulisani zakonom mogu provjeriti određenim metodološkim postupcima. Opštost predstavlja oblik ispoljavanja naučnih zakona, a iskazuje se u činjenici da zakoni ne važe za pojedinačne pojave već za skupove pojava. Izuzeci ne dovode u pitanje zakone. Nužnost je osobina po kojoj se naučni zakon razlikuje od opšteg stava ili iskustvenog uopštavanja. Iskazuje se kroz uzročnost. Uzročna veza među pojavama postoji kada jedna od njih prouzrokuje drugu ili utiče na nju, inicira neke promjene na njoj. Nužnost se javlja kao najvjerovatnija mogućnost i vezuje se uz pojam vjerovatnoće. Relativna stabilnost (konstantnost) postoji dotle dok su isti uslovi u kojima egzistiraju pojave čiji se odnos izražava. Stalnost neke veze među pojavama nije uslov da se ona tretira kao zakon. Svaki zakon vrijedi za određene uslove.

Osnovna funkcija nauke je razvoj ljudske civilizacije koji ima integrisane dvije najvažnije komponente – etičku i tehnološku. Svakako da je etička komponenta ona koja prati tehnološku i često joj se ne pridaje potreban značaj. U tom smislu istraživanja nauke idu u pogrešnim pravcima (štetnim) po ljudsko društvo. Nauka bi trebala da bude iskorištena na pravi način i da poveća kvalitet čovjekovog života, pri tome ne ugrozivši ni na koji način nematerijalne i netehnološke ljudske vrijednosti. **U operativnom smislu nauka ima funkcije informisanja, predviđanja, objašnjenja, razumijevanja, predviđanja određenih pojava koje se proučavaju.** Te funkcije se opet dijele na podkategorije u domenu teorije naučnih istraživanja i pojmove poput indukcije, dedukcije, sinteze, analize itd. Osim pomenute osnovne funkcije cjelokupne nauke, svaka posebna nauka ima svoje bliže određene funkcije. „**Oni koji uče, ali ne primjenjuju svoju nauku slični su seljaku koji ore, a ne sije.**” (Rabindranat Tagore)

Značaj podjele nauke je u tome što se njome određuje specifičnost pojedinih nauka i odnos prema drugim naukama. Ima različitih podjela nauka, u zavisnosti od kriterijuma. **Platon je kao kriterijum podjele nauke uzeo elemente ljudske duše : um, čulno opažanje, volju.** Po njemu se na umu gradi dijalektika, na čulnom opažanju fizika, a na volji – etika. Aristotel je u okviru filozofije izdvojio posebne nauke koje je svrstavao u **teorijske** (dijalektika, metafizika, psihologija, biologija itd.) i **praktične** (politika, etika, muzika itd). Ipak, osnovna i najznačajnija podjela nauka je na prirodne i društvene. Ona je logična jer pretpostavlja razliku između prirode i društva. Prirodne nauke izučavaju prirodu u užem smislu uključujući biljni i životinjski svijet kao i prirodne pojave. Tu spadaju: fizika, hemija, geologija, medicina, biologija, zoologija, botanika, itd. Društvene nauke se bave proučavanjem društva, kulture i čovjeka kao društvenog bića. Predmet ovih nauka su društvene pojave. Društvene nauke su: pravo, istorija, pedagogija, defendologija, demografija, etnologija, lingvistika, socijalna psihologija, ekonomija, sociologija itd. Inače, društvene nauke su se jedno vrijeme nazivale i humanističke, zbog shvatanja da služe humanističkoj misiji uz-

dizanja i prosvjećivanja pojedinca i društva. Kada je to shvatanje prevaziđeno i ovaj naziv je uglavnom napušten i danas se rijetko upotrebljava. Neke istorijske poruke velikih umova vječno su aktuelne za nauku, kao što su: „Onog dana kada nauka počne proučavati nefizičke pojave, u narednih deset godina napredovaće više nego u svim ranijim vijekovima svoje istorije” (Nikola Tesla). „Najtužniji aspekt života danas je da nauka brže sakuplja znanje i ideje nego što društvo sakuplja mudrost” (Isak Asimov). „Nauci su više koristile knjige zbog kojih su izdavači bili na gubitku.” (Grejem Fuler). Nauka i obrazovanje prirodno su povezane.

Uloga visokog obrazovanja (univerziteta) je da unapređuju znanje povećavajući njegove granice i da traga za istinom ispitujući kritički uvjerenja i te istine, definišući tačno granice od ideologija stečenih interesa, partija i vlade. Članovi visokog obrazovanja (akademske zajednice) su obavezni da objavljuju rezultate i zaključke istraživanja. Oni imaju **slobodu kretanja po univerzitet-skom univerzumu** radi konsultacija i razmjene rezultata istraživanja. Akademske slobode i autonomija na univerzitetu su preduslov za uspješno obrazovanje. Akademska sloboda članova akademske zajednice je individualna i odnosi se na studiranje, učenje, predavanja, istraživanje, diskusije, pisanje i kreativan rad. **Autonomija** je nezavisnost od države i drugih pritisaka društva u donošenju odluka u internim organima. **Pravi intelektualac** traži istinu o onima koji istinu dave na način koji je nevidljiv za obične ljudske oči. On traži istinu o onima koji svome interesu daju uzvišeno ime teorije, traži istinu o onima koji žive od laži. **Pokušajmo naučnom metodologijom istražiti gdje su problemi u nauci i visokom obrazovanju? Pokušajmo to i zato jer razvoj nauke i obrazovanja i konstantno poboljšanje naučnog i kulturnog obrazovanja stanovništva smatra se jednim od najvažnijih činilaca progressa čovječanstva. Sagledajmo da li imamo kadrove koji su nam potrebni danas i dali stvaramo kadrove koji će nam trebati sutra. Opštepoznato je da međuzavisnost obrazovanja, tehničkog progressa i zapošljavanja predstavljaju ključan trougao u usmjeravanju privrednog razvoja, budući da obrazovanje predstavlja proces kreiranja ljudskog kapitala. Obrazovanje valja shvatiti kao investiranje u ljude, a znanje kao rezultat obrazovnih usluga je najznačajniji motor proizvodnje, koji nam omogućava da vladamo privredom i da zadovoljavamo naše potrebe. Znanje je kolektivno društveno dobro i ono povećava kvalitet i fizičkog i ljudskog kapitala. Znanje se mora znati, ono se ne može kupiti, kupuju se diplome, certifikuju se neznalice, to je veliki problem. Ovakvim ponašanjem skrnavi se nauka i visoko obrazovanje i kao takvi oni ne mogu postati izvor novih proizvodnih resursa i kvaliteta životnog standarda i izvor budućih prinosa i dobiti. Oni sa nezalicama ne mogu postati društveno dobro sa ekonomskim vrijednostima. Neke obrazovne interesne grupe i pojedinci neće da shvate da je znanje izvor dohotka, bogatstva i blagostanja, te sva ulaganja koja vrše u ljudski kapital kroz certifikaciju nezalica imaće vrlo niski društveni prioritet i istorijski gledano i kroz druge dje-**

latnosti uglavnom završavaju kao varanje, a ne stvaranje. Zato su i zahtjevi za poboljšanje stanja u nauci i visokom obrazovanju u Republici Srpskoj važni isto toliko koliko i potreba za hranom. Neobrazovan čovjek ima male potrebe, on je loš potrošač. Napredak u nauci i visokom obrazovanju u Republici Srpskoj treba smatrati prvim činiocem ekonomskog razvitka, dok bi drugi bio ono što se naziva porastom znanja, tj. obogaćivanje obrazovanja novim tehnološkim dostignućima. Kako zaustaviti one obrazovne interesne grupe kojima je osnovni moto profit, a ne kvalitetno obrazovanje? Investicije u čovjeka, kako ih shvaćamo, uključuju mnogo više od formalnog obrazovanja. Nema kvalitetnog obrazovanja bez kontrole države, ozbiljne, moderne, pravne, demokratske države. Neosvješćeni se moraju osvijestiti, a nemoralni u visokom obrazovanju moraju se vratiti u ljudske, moralne okvire korektnosti, fer pleja. Vaspitači moraju biti vaspitani, istorijski se zna gdje je mjesto za nevaspitane i nemoralne. Ne dozvolimo da bolji stradavaju od gorih, da rod strada od izroda. Posljedice devijacija u visokom obrazovanju biće katastrofalne. Znanje nije jeftin resurs, jer se do njega dolazi putevima skupoće. U društvu znanja, znanje nije bezlično kao novac. Znanje nosi ljudska osoba, stvara ga, uvećava ili unapređuje ljudska ličnost, primjenjuje ga ličnost, podučava i predaje ga ličnost, koristi ga ličnost. Da bi sve to bilo tako mora se znati i znanje se ne može kupovati. Formalne diplome ne znače i stvarno znanje. Obrazovna ličnost je argument, hram, amblem i simbol društva znanja. Kako naći bolja rješenja u Republici Srpskoj za visoko obrazovanje kojemu treba vratiti obraz? Rješenje je u revolucionarnim organizacionim promjenama, promjenama zakona, promjenama obrazaca i stilova ponašanja svih u obrazovanju, ali i u institucijama države. Treba ojačati kontrolu, odgovornost, treba jačati standarde i kvalitet obrazovanja. Treba prvenstveno ulagati u ljude koji će svojim znanjem i motivacijom doprinijeti sveopštem napretku. Pokretači razvoja trebaju biti najposobniji i najpošteniji pojedinci, timovi, institucije, kolektivni um zajednice, jer bez boljeg uvida u stanje u visokom obrazovanju i oko njega izgubit ćemo se u haosu, kao mjerom entropije, koji nezaobilazno dolazi uslijed tehnoloških, ekonomskih i političkih promjena.

3. AKADEMSKA ZAJEDNICA – GENERATOR RAZVOJA, VJEKOVNI NOSILAC SLOBODARSTVA

Akademski zajednica, univerziteti, visoko obrazovanje moraju postati generatori razvoja uopšte, pa tako i Republike Srpske i BiH. (Vejnović, 2010; 11-16 (na srpskom i engleskom jeziku).

Mora se razgovarati sa kompetentnim ljudima i visoko obrazovanje vratiti na onaj nivo koji mu pripada. Indija i Kina danas su zemlje koje predvode pro-

gres zato što imaju izuzetno kvalitetno visoko obrazovanje. Kod nas se ono urušava i ono što je bilo kvalitetno spušta se na niži nivo. Reforma obrazovanja kod nas pažnju usmjerava na formalne elemente, a suština nam promiče. Sro-zavanju visokog obrazovanja doprinjele su i neke fakultetske i univerzitetske institucije bez ikakvih kriterija, bez standarda. Republika Srpska i Bosna i Hercegovina je od njih umorna, jer su nastale na talasu nesrećnog doba po narode na ovim prostorima, vrše promociju forme bez sadržaja, promociju nekulture znanja i agresije, filozofiju obrazovanja kao biznisa, dakle broje dane. Narodima ostaje da to samo prepoznaju i radi svoje budućnosti pravoj, a ne lažnoj vrijednosti daju šansu.

Uloga visokog obrazovanja (univerziteta) je da unapređuju znanje povećavajući njegove granice i da traga za istinom ispitujući kritički uvjerenja i te istine, definišući tačno granice od ideologija stečenih interesa, partija i vlade. Članovi visokog obrazovanja (akademske zajednice) su obavezni da objavljuju rezultate i zaključke istraživanja. Oni imaju slobodu kretanja po univerzitetskom univerzumu radi konsultacija i razmjene rezultata istraživanja.

Obrazovanje treba da bude instrument pozitivnih društvenih promjena, kao i da utiče na transformaciju trenutnog stanja ka svim pravima i potpunim slobodama uz permanentnu evaluaciju. Akademske slobode i autonomija na univerzitetu su preduslov za uspješno obrazovanje. Akademska sloboda članova akademske zajednice je individualna i odnosi se na studiranje, učenje, predavanje, istraživanje, diskusije, pisanje i kreativan rad. **Autonomija je nezavisnost od države** i drugih pritisaka društva u donošenju odluka u internim organima. Studenti imaju pravo izbora oblasti studiranja na osnovu postojećih predmeta. Institucije visokog obrazovanja treba da garantuju učešće studentima u organima upravljanja koji treba da se biraju slobodno. **Studenti su na visini svog zadatka** jer su hrabri, iskreni, neiskvarenog morala, a „profesori „nisu“ na visini svog zadatka...“, zašto?

Da bi se zadovoljile potrebe okruženja, univerzitetsko obrazovanje i istraživanje moraju da budu moralno i intelektualno nezavisni od svih političkih autoriteta i ekonomskih moći. Intelektualna zajednica treba da ima pravo da iskazuje mišljenje slobodno u medijima, kao i da uspostavi svoje medije i način komuniciranja.

Vlada i javnost treba da respektuju pravo univerziteta da slobodno traga za istinom i ima kritički odnos i aktivnu ulogu u oblikovanju društva kome služi. Istorija je pokazala da nasilje nad akademskim slobodama i autonomijom univerziteta ima visoku cijenu u pogledu intelektualnog pada, društvenog rastrojstva i ekonomske stagnacije. Unapređenje visokog obrazovanja je neophodno radi pozitivnih društvenih i ekonomskih promjena, a profesori treba da učestvuju u tom procesu. Otvorene komunikacije o saznanjima, hipotezama i mišljenjima leže u samom centru univerzitetskog obrazovanja. **Status profesora** mora da ima sigurnost u odnosu na moguće pogrešne odluke. Dobronamjernima i svjesnima ovo je sasvim jasno. Nije jasno samo profiterima, karijeristima i zarobljenim umovima koji ne misle svojom glavom, a rade na univerzitetima,

dakle u visokom obrazovanju. Biti **kritički intelektualac** pretpostavlja prije svega spremnost da se za život u istini i slobodi plati najteža cijena i podnesu velike žrtve. Jedino tako se i moglo pripadati pokretu kritičkih intelektualaca. To je bilo vrijeme kada su ideali ljudske slobode prožimali intelektualnu djelatnost. Intelektualac kao radnik u oblasti duhovnih nauka, ako je već izabrao da bude čistač društva, treba da u prvom redu bude čistač jezika kojim govore moćne društvene grupe. Jezik „moćnih“ otkriva i prikriva ono što je za njih jedino važno – interes. U ime interesa oni su kadri da pljunu istini u oči. Pravi intelektualac traži istinu o onima koji istinu dave na način koji je nevidljiv za obične ljudske oči. On traži istinu o onima koji svome interesu daju uzvišeno ime teorije, traži istinu o onima koji žive od laži. Sociolog, ako nije društveno oko koje vidi ono što većina ne vidi (ili neće da vidi), može da okači svoje pero o klin. Ako pak vidi, a neće da ono što vidi saopšti u jasnim pojmovima, onda je i pokvaren, i ne zaslužuje ime druga, intelektualca, obrazovnog, naučnog, akademskog građanina. Mnogima nedostatak znanja i opšte kulture ne smeta da javno sude o onome što ne razumiju i osuđuju one kojima nisu dorasli, i koji svoju zloću cjeđe iz sebe dajući joj uzvišeno ime kritike. **Kritika** treba da bude trajna intelektualna borba protiv „anarhije duha i režima same gluposti.“ Ja nisam uzeo lično uvjerenje za naučnu istinu, već sam naučnu istinu usvojio kao lično uvjerenje. Zadatak nauke i akademske zajednice jeste da dospije do saznanja o ljudskom ponašanju u raznim okolnostima (prirodnim, društvenim, kulturnim), a ne da manipuliše ljudima (demagogija u bočici). U pedagoškoj oblasti manipulacija učenicima i studentima uzima oblik indoktrinacije (tj. sociologija saznanja). Društvenu stvarnost (obično) ne definišu oni koji je najbolje poznaju, već oni koji njome vladaju. U akademskoj zajednici oni koji znaju teoriju obično ne umiju da manipulišu, oni koji umiju da manipulišu obično neznaju teoriju. Viktor Igo je isticao „Preuzimam na se čišćenje vašeg razuma.“ Kao pripadnicima akademske zajednice riječ je naše jedino oružje. Ne smijemo dozvoliti da se razumjevanje stvarnosti potiskuje u korist vladanja stvarnošću. Ne smijemo dozvoliti da ljubav prema istini ustupa mjesto volji za moći. U razorenoj akademskoj zajednici organizovana manjina vlada, a neorganizovana većina se pokorava. Intelektualni najamni radnici ne smiju da truju nevine duše studenata, i gube svoju dušu. Akademska zajednica i njeni pripadnici ne smije biti sredstvo za ideološko jačanje vladajućeg interesa, već ona mora tako funkcionisati da se razvijaju autonomne, intelektualne, moralne i društvene mogućnosti ljudi. Umni ljudi u akademskoj zajednici dužni su da mlade duhove ozračuju svojim istraživačkim zanosom i da ih jezikom kritike ohrabre na duhovnu pustolovinu. Ne smije se dozvoliti da pedagoške radnike zamjeni pedagoška policija. Neka traje borba principa bez sile sa silom bez principa. **Intelektualna zajednica danas je razorena.** Dominira tehnološka svijest, potisnut je filozofski duh i time se može objasniti odsustvo antropološke pobune. Nedostaje elaborirana koncepcija i borba za moderne vrijednosti u situaciji kada su se urušili veliki vrijednosni sistemi i kada je u vakumu vrijednosti anomija postaje opšte obilježje duhovne klime. Iz analize duhovne klime našeg vremena, koja obilje-

žava pad filozofskog mišljenja i racionalnog uma u bujici formalizma, pragmatizma i utilitarizma, može se zaključiti da je položaj intelektualaca nepovoljan u pogledu ispunjenja njihove autentične uloge: stoga se sve veći broj intelektualaca angažuje u ulozi vođa političkih stranaka, u funkciji ideoloških mesija određenih političkih moći, zatupljujući svoju kritičku funkciju. Ipak, glas nezavisnog intelektualca nije potpuno zamro i mnogi navedeni i drugi autori istrajno rade na osvjetljavanju puta do istine suprotstavljajući se novom autoritarizmu i moralnom i vrijednosnom relativizmu i nihilizmu, nastojeći da revitalizuju borbu protiv dogmatizma, scijentizma i svih vidoma fundamentalizma u cilju revalorizacije smisla života.

4. NAUKA, OBRAZOVANJE I AKADEMSKA ZAJEDNICA SU UMORNI OD ISPRAZNOSTI SVOJIH REFORMATORA

Ljudi u akademskoj zajednici trebaju težiti idealu pravde i slobode. Ostaje otvoreno temeljno pitanje: Da li jedno društvo može da se razvija kao demokratska zajednica ako u njemu ne postoji stalno strujanje novih ideja i političkih alternativa? Zato nikada ne smijemo da odustanemo od stvaranje nove intelektualne zajednice ma koliko to izgledalo anahrono i utopijski. Jedino reafirmacija istinskog intelektualnog angažmana može stvoriti pretpostavke za vraćanje osnovnim idealima slobode, pravde i demokratije. Samo kao ličnost mi smo moralne osobe, jer odgovornost se veže za ličnu savjest: zato... „masa, institucija ne može biti odgovorna.“ Akademsko zajednica mora postati duhovna zajednica slobodnih i odgovornih ljudi, u kojoj svako treba da bude ono što jeste, da sa puno strasti, ljubavi i obzira brani svoj lični stav i da otvorena duha prima od drugih i ono što se razlikuje od njegovog, da pruži ruku drugom i drugačijem. Ona naučnom metodologijom, u kojoj se događa igra između teorije i iskustva, u vremenima današnjih nevremena kada duvaju i vjetrovi zla, kada rod strada od izroda, kada bolji stradavaju od gorih, mora da se izbori da na cijeni ponovo postanu pametni, moralni i mudri, a ne moćni, drski i nemoralni. Ovaj rezultat je naučno otkriće i on se ne može unaprijed znati. Zato u akademskoj zajednici treba stalno voditi razgovor (od Grka se svijet učio razgovoru, a od Rimljana govoru), kao duhovnu igru, a ne razgovor nadređenosti i podređenosti. Igrači dolaze i odlaze, a igra ostaje. U igri je sve poznato (mjesto, vrijeme, igrači, pravila, sudije itd.) – osim ishoda igre. Ako bi se znao ishod igre, onda nebi ni trebalo da se igra, igra bi izgubila svaku draž i smisao. U akademskoj zajednici uvijek ispadne loše kad koncepciju i pojmove dubokog značenja tumače plitke glave, koje za njih nisu dozrele. Bodler je kazivao da su čitaoci u odnosu na pisce satovi koji kasne, a ja bih se danteovski usudio protumačiti i poručiti da su na nekim fakultetima i univerzitetima profesori kao **tanki pisci debelih knjiga** sa dominantnom tzv. mašinskom nastavom, satovi koji kasne u odnosu na čitaoce, u odnosu na studente. Posljedice ovakvog stanja u akademskoj zajednici, na fakultetima i univerzitetima jesu i biće velike, katastrofalne, za društvo,

za državu, za civilizaciju, za razvoj. Organizovano proizvođenje neznanja i neznanica, između ostalog je i bitan determinator netolerancije. Naša istorija, nažalost je istorija seoba i dioba, a netolerancija proizvodi mržnju, u suštini anti-komunikaciju. Antipod mržnje je tolerancija, a ona nema alternativu i traži razumne, umne, svestrano obrazovane ličnosti, dakle sve subjekte društva i države. Zato akademska zajednica stalno mora inicirati i voditi razgovore kao tihi poziv na put do istine i smisla, jer ovi narodi nemaju rezervne sinove i kćeri, da budu brana od konflikata, seoba i dioba. Akademska zajednica kao „**akademija nevidljivih mislilaca**” treba da danteovski smjelije prolazi kroz vrijeme, neumorno radeći na istini i čuvajući uspomenu na nju. Ljudi u akademskoj zajednici „nisu” i ne smiju biti povezani parolama i značkama, njihova zajednica treba da bude zajednica duha, oni treba da pripadaju duhovnom redu, **koji je za zastavu umjesto drugih simbola uzeo knjigu**. Oni ne smiju biti sluge sitnih interesa i trenutnih želja, već svu svoju volju trebaju usmjeriti na viši cilj, mišljenje, saznanje istine, pravičnost, moralnost, a ne opraštati laž, manipulaciju, prevaru itd. Oni kampanjom razgovora i govora moraju **graditi mostove, povezujući suprotne obale**. To je način na koji se svaki problem može riješiti, nasiljem i prevarom se ništa ne rješava. Pravo i moral su abeceda svake sigurnosti, a **potreba za redom** je abeceda svake akademske zajednice, dakle kulture. Da je to istina podsjetit će mo na poznatu činjenicu da su neki mrtvi i danas živi, više od mnogih živih, čije prisustvo kao da i nije nužno, jer su prije teret, nego radost zajednice. Smatramo da je bolje da akademska zajednica bude topla iskra nego ugašena vatra. Grijehove svoje ne smije da zaboravi, ali ih treba razumjeti i oprostiti, što je gotovo isto. Uzalud se borimo da dobijemo vlast nad svojim jezikom. Nijednoj vrlini nije potrebno odlikovanje, ali grijehu je potreban oprost. U akademskoj zajednici u većoj mjeri **riječi mudraca i znalaca ne mogu se čuti od vike gomile**. Treba je liječiti od lošeg, profitnog visokog obrazovanja, a izboriti se za svestrano, humano, moderno obrazovanje, obrazovanje gdje će u prvom redu profesori, vaspitači biti obrazovani, vaspitani, što danas kod mnogih nije slučaj. I u akademskoj zajednici razgovor s prošlošću neprekidno traje, a u oblasti ideologije gotovo sve se istine glume. Niče je rekao: „Gdje prestaje država, počinje čovjek.“ Pozivamo razumne i umne da poboljšaju stanje i odgovornost u akademskoj zajednici, dijalogom kao jedinim načinom ukidanja odnosa moći i nadmoći i jedinim putem u zajednički život svih bića. To je jedini način da se misao ne zatvori u sistem, a život u tamnicu. Treba ostati otvoren za razlike i konkurenciju u akademskoj zajednici kao bogatstvo, a ne hendikep, jednakost šansi za sve, ali i odgovornost. Vrijeme će isključiti neznanice i neodgovorne, nemoralne. **Egzistencijalistička filozofija** pod svaku cijenu u akademskoj zajednici, dakle na fakultetima i univerzitetima, treba da ustupi mjesto kulturi učenja i stjecanju vlastitog iskustva, **zajedničkoj odgovornosti** i usklađivanju prava i obaveza individuuma i zajednice. Vlada i javnost treba da respektuju pravo akademske zajednice da slobodno traga za istinom i ima kritički odnos i aktivnu ulogu u oblikovanju društva kome služi. Akademska zajednica svojim postupcima ne smije studente i njihove roditelje,

dakle narod, dovoditi u strašnu konfuziju i zabludu. Visoko obrazovanje treba vratiti na onaj nivo koji mu historijski pripada, a ne dozvoliti da se ono urušava i ono što je bilo kvalitetno spušta se na niži nivo. **U reformi obrazovanja pažnja se usmjerava na formalne elemente, a suština promiče.** Suština otpora i buntovništva u akademskoj zajednici treba da bude sadržana u mukotrpnom stvaranju intelektualne i ljudske zajednice kritičkih intelektualaca kao akademske alternative današnjoj duboko razorenoj, djelomično potonuloj i profitno interesno polarizovanoj akademskoj zajednici.

4.1. Bolonjski proces u visokom obrazovanju u kontekstu globalizacije

„Svjedoci smo da je globalizacija planete na djelu, što će reći da određeni procesi u svijetu stiču kosmopolitsku konotaciju, nezavisno od nacionalnih, geografskih, regionalnih, blokovskih i drugih barijera. Kada je riječ o globalizaciji, čiji ubikvitet danas niko ne dovodi u pitanje, ona se, u svojim manifestacijama, javlja u više dimenzija: (Tramošljanin, 2013; 17).

- a) **Ekonomska globalizacija** implicira organizovanje proizvodnje u planetarnim relacijama iza čega stoje ekonomski snažne multinacionalne kompanije;
- b) **Politička globalizacija** negira ulogu nacionalnih država u regulisanju robnonovčanih odnosa zaštite ljudskih prava, prirodne i društvene sredine;
- v) **Kulturna dimenzija globalizacije** je intencionalno usmjerena ka stvaranju uniformne svjetske kulture homogenizacijom nacionalnih kultura;
- g) **Informatička globalizacija** podrazumijeva globalizaciju komunikacija zahvaljujući pronalasku elektronskih medija, satelita;
- d) **Globalizacija nauke i tehnologije**, s obzirom da su oni, po svojoj prirodi, univerzalni proizvod, jer su inkorporirani u znanju i iskustvu čovječanstva kao cjeline i u principu su od utilitarističkog značaja za sve narode;
- đ) **Globalizacija jezika**, gdje engleski jezik stiče status svjetskog jezika i to posebno u domenu obrazovanja i poslovnom svijetu;
- e) **Globalizacija nejednakosti** gdje manjina bogatih u svijetu svakim danom postaje bogatija, a gigantska masa siromašnih sve siromašnija;
- ž) **Globalizacija sukoba** u njihovim raznovrsnim oblicima klasnim, etničkim, vjerskim, kulturnim, civilizacijskim, ideološkim, političkim;
- z) **Globalizacija integracionih procesa u svijetu** čiji su protagonisti tehnološki razvijene zemlje;
- i) **Globalizacija visokog obrazovanja** u okviru bolonjskog procesa usmjerenog ka stvaranju evropske zone visokog obrazovanja. Globalizacija društva i globalizacija obrazovanja se nalaze u sibimbiotskom odnosu. U stvari **globalizacija obrazovanja je podsistem globalizacije** kao jednog šireg procesa koji se reflektuje, ne samo u sferi obrazovanja, nego je zahvatio sve segmente društva.

Bolonjsku deklaraciju je potpisalo dvadeset devet ministara 19. juna 1999. godine. Sve zemlje potpisnice su jednoglasno prihvatile proces standardizacije u sferi visokog obrazovanja i njihovo normativno regulisanje. Pri tome se pledira i za finansijskim sredstvima koje je nužno obezbijediti da bi se unaprijedio sistem obrazovanja svih zemalja, nezavisno od stepena njihovog ekonomskog, tehnološkog, kulturnog i civilizacijskog razvitka. Osim toga, akcentiraju se i zajednički ciljevi kao što su otvorenost škola i fakulteta uz zajedničke standarde. S tim u vezi, prof. dr Nenad Suzić, je na minuciozan način elaborirao glavne aspekte aplikacije ciljeva koji su projektovani Bolonjskom deklaracijom (Suzić, N. (2007) str. 76-82.).

- a) Evropski sistem visokog obrazovanja će biti transparentan i razumljiv za sve sa dvostepenim obrazovanjem: diplomskim (*bachelor*) i postdiplomskim (*master*);
- b) Diplome stečene u jednom dijelu evropskog visokoobrazovnog prostora biće priznate u ostalim dijelovima evropskog visokoobrazovnog prostora, što vrijedi za nastavak školovanja i za zapošljavanje;
- v) Diplomanti će se moći zaposliti širom evropskog tržišta rada;
- g) Studenti i nastavnici će se moći slobodno kretati širom evropskog visokoobrazovnog prostora i biće u mogućnosti da efikasno iskoriste svoje mogućnosti;
- d) Doživotno učenje više neće biti izolovano od visokog obrazovanja. Znanja i sposobnosti stečeni tokom doživotnog učenja biće moguće formalizovati putem kredita i kvalifikacija, putem modula i edukacionih kurseva;
- đ) Evropski sistem visokog obrazovanja biće povezan sa svjetskim tržištem i proizvodnjom.

Nakon potpisivanja Bolonjske deklaracije otpočela je intenzivna djelatnost na reorganizaciji nacionalnih sistema obrazovanja u zemljama potpisnicama ove Deklaracije. Na apstraktnom nivou nije sporna vizija i dugoročni cilj koji se želi postići Bolonjskom deklaracijom. No, prilikom njene konkretne operacionalizacije na terenu, nastali su brojni problemi.

Kada je riječ o ovim problemima u njih ubrajamo sljedeće:

1. Što se tiče silabusa u kojima se planira realizacija nastavnog programa po predmetima njihov najznačajniji nedostatak je što su ekspanzivni jer imaju enciklopedijsku konotaciju. U njima su involvirane široke tematske cjeline koje je teško realizovati u toku jednog semestra u rasponu od dvanaest do petnaest radnih sedmica. Otuda se logički postavlja pitanje čemu projektovanje silabusa u idealnoj formi ako apriori znamo da će njihova realizacija ostati na nivou utopije. Zato se kao prioritetan zadatak postavlja njihova racionalizacija i ozbiljna redukcija, da bi se tako prilagodili intelektualnim i psihološkim sposobnostima studenata.

2. Da li smo u visokom obrazovanju Republike Srpske za **Univerzitet mišljenja ili pamćenja**? Ako stvar posmatramo sa normativnog aspekta svi smo

jednoglasni da hoćemo Univerzitet mišljenja. U realnosti je obrnuto jer dominira Univerzitet pamćenja, a ne mišljenja. Cjelokupni nastavni proces je usmjeren na pasivno memoriranje činjenica i njihovu mehaničku reprodukciju. To implicira zaključak da se nedovoljno razvija stvaralačko i kritičko mišljenje i ne afirmišu vrijednosti, nacije, nacionalizma u formi patriotizma, etos rada i sloboda ličnosti. Navedeni nedostatak se može ispraviti pod uslovom da u nastavnom procesu kultiviramo studente da budu misleća bića a ne da ih pretvaramo u skladište informacija.

3. Kako transcendirati klasični model nastave gdje je nastavnik neprikosnoveni subjekt nastavnog procesa, a studente je zahvatila letargija i oni imaju konceptivnu poziciju u nastavnom procesu. Zato se sada u skladu sa bolonjskim procesom insistira na dijaloškoj strukturi nastavnog časa. Drugim riječima, nužno je uspostaviti dijalektički odnos između nastavnika i studenata. Nastavnik je samo voditelj nastavnog procesa i on je *primus inter pares* (prvi među jednakim). Dakle, u okviru interaktivne nastave koja je inaugurisana bolonjskim procesom studenti bi trebali svoju kreativnost da iskažu, prije svega, kroz izradu originalnih seminarskih radova, a ne da se preuzimaju skidanjem sa interneta i stalnim prepisivanjem jedni od drugih. Osim toga, njima je omogućeno da učestvuju u diskusijama o svim pitanjima za nastavnikovo izlaganje na času i da postavljaju konkretna pitanja u toku predavanja ili po završetku časa. Za sada ove mogućnosti studenti rijetko koriste. Oni su i dalje indiferentni prema nastavi i time pristaju na jednu etabliranu oblomovsku poziciju u nastavnom procesu koja ima za posljedicu da su kreature pomenutog procesa umjesto da budu njegovi kreatori. Prema tome svjedoci smo da klasični model nastave nije promijenjen. On se vješto perpetuira i dalje ostaje dominantan. To nas vodi zaključku da je bolonjski proces u stagnaciji i faktički ga je teško implementirati.

4. Bolonja je doprinijela fragmentarnosti ispita, budući da je učinjena mehanička podjela na predispitne obaveze i usmeni ispit. Tako se gubi holistička dimenzija ispita. Predispitne obaveze studenata su formalnog karaktera. Na testovima se mjeri kod njih kvantum zapamćenih činjenica, a ne njihovo razumijevanje i logička interpretacija. Seminarski radovi nisu autentični, nego su prepisani sa interneta. U njima nema kreativnosti, intelektualne radoznalosti, gdje bi došla do izražaja njihova „lična jednačina“ (sopstveno gledište) prilikom izrade seminarskog rada. Kada govorimo o usmenom ispitu on je marginalizovan, iako bi morao da bude presudan kod određivanja zaključne ocjene. Isključivo na usmenom ispitu nastavnik može mjerodavno ocjeniti znanje studenata, interpretaciju činjenica, njihovo logičko obrazloženje, dovođenje u funkcionalnu vezu i uzročno objašnjenje. I pored toga što je usmeni ispit obavezan, nastavnici ga često prekvalifikuju u pismeni ispit kao svoju suprotnost. Oni zbog masovnog broja studenata na ispitima pribjegavaju pismenom ispitu kao supstituciji za usmeni ispit. To je sa pedagoškog aspekta apsolutno neprihvatljivo jer se tako devalvira njegova vrijednost. **Izlaz iz svega ovog je moguć ako se reafirmiše usmeni ispit kao primordijalan prilikom ocjenjivanja studenata, a predispitne obaveze redefinišu, postave u racionalne okvire i manje vrednuju nego što je to do sada slučaj.**

5. Kako uspostaviti plodotvornu kordinaciju između interaktivne i klasične nastave? U posljednje vrijeme tu postoji dogmatsko gledište jer se interaktivna nastava postavlja na pijedestal uzvišene vrijednosti, a klasična nastava se anate-miše i nastoji smjestiti u „muzej starina“ kao nešto što je anahrono i potpuno izgubilo svoju vrijednost. Ovakav kopernikanski obrt ničemu ne vodi i ako sli-jedimo takvu nerazumnu logiku onda mi „s prljavom vodom izbacujemo i dije-te iz korita“. To implicira konstataciju da po svaku cijenu moramo zadržati po-zitivne elemente klasične nastave (predavački metod) i na njih nadograđivati elemente intraktivne nastave da bi se tako stvorila jedna plodna dijalektička sinteza.

6. **Znanje kojeg usvajaju studenti je vrijednosno neutralno i ono je apsolutno odvojeno od morala i moralnih vrijednosti čemu bi to znanje moralo biti podređeno.** Može neko po završetku obrazovanja da bude vrhun-ski ljekar, ekonomista, pravnik, građevinski inženjer, sociolog, politolog. No, ako se to znanje ne upotrijebi za dobrobit društva nego naprotiv zloupotrijebi za svoje vlastite egoističke ciljeve, društvo će od takvog znanja imati više štete nego koristi. **Ova zloupotreba znanja se nama danas reljefno i događa, jer na jednoj strani imamo atrofiju društvenog, a na drugoj ekspandiranje individualnog koje u svojoj objesti nema granica.** Drugim riječima, u stvarnosti je prisutno „nulto stanje“ društvenosti s obzirom da je moder-no postindustrijsko društvo koncipirano od mnoštva Lajbincovih mona-da između kojih su pokidane sve neposredne veze i odnosi. Pri tome je **solidarnost abdicirala pred željom za ličnom vlasti kao najtežim ljud-skim porokom.** Izlaz iz ove dijabolične situacije, u kojoj se trenutno nalazimo, je moguć ako se kroz koncept humanističkog obrazovanja toliko oplemenimo (što je bolonjski koncept obrazovanja apstrahovao) da znanje kojeg usvajamo u toku obrazovanja ne koristimo isključivo za svoje partikularne ciljeve, nego i za dobrobit i blagostanje društvene zajednice.

7. **Potisnuta je vaspitna komponenta obrazovanja.** Poznata je činjenica da su obrazovne institucije (od osnovnog do visokog obrazovanja) u Republici Srpskoj, u normativnom pogledu, binarno definisane kao obrazovne i vaspitne, što će reći da paralelno ostvaruju obrazovnu i vaspitnu funkciju. Međutim, u postojećem obrazovnom sistemu Republike Srpske postoji disonanca između obrazovne i vaspitne funkcije svih obrazovnih institucija. **U nastavnom procesu akcenat se stavlja na obrazovnu komponentu, dok je vaspitna osta-vljena ad acta.** Da vaspitna dimenzija obrazovnih institucija nije postavljena kao prioritetan cilj verifikuje se i u činjenici da ni nacionalna grupa predmeta (srpski jezik i književnost, istorija, geografija) ne ispunjava vaspitne ciljeve jer su impregnirani ekstremnim pozitivizmom. Naime, cjelokupni nastavni proces je previše usmjeren na usvajanje što većeg broja informacija i njihovu puku re-produkciju, a nedovoljno se razvija kreativnost, intelektualni nemir i **ne afir-mišu vrijednosti nacionalne države, otadžbine, patriotizma, pravičnosti, istinoljubivosti, solidarnosti.** Ispitivanje studenata se uglavnom vrednuje u kom obimu su napamet naučili i reprodukovali što veći broj informacija. Takva nastava je stereotipna, nekorisna i lišena svrsishodnosti. Zato bi bilo nužno, u

nastavi, insistirati, ne na usvajanju nebitnih činjenica već esencijalnih i njihovom razumijevanju. Na taj način studenti bi se rasteretili gomile nepotrebnih činjenica kojima se isključivo trenira pamćenje. To bi doprinijelo da se stvori dovoljno slobodnog vremena da se reafirmiše vaspitna funkcija univerziteta posebno u ovom kriznom periodu i traumatskim društvenim prilikama, kada porodica ne može da odigra značajnu ulogu u procesu socijalizacije i formiranju ličnosti studenata.

8. Prenaglašena tehnicizacija i kvantifikacija nastavnog procesa u eri informatičke revolucije. Ona se, u manifestacionom pogledu, opredmećuje u masovnom instaliranju tehničkih sredstava u nastavi. Na taj način se uspostavlja nihilistički odnos prema kvalitativnoj strani obrazovanja i ona se stavlja u „zagradu“. Ovim putem se usvaja reproduktivno znanje koje je sa pedagoške tačke posmatrano u vrijednosnom smislu najniži stepen znanja. Isto tako napušta se svijet mašte, stvaralačkog i diskurzivnog mišljenja pri čemu se tako studenti transformišu u automate. Na toj osnovi se osporava ideja **da je čovjek „trska koja misli“** i on postaje robot bez imaginacije i intuicije. Iz svega, do sada rečenog, proizilazi zaključak da je nužno fleksibilno uvoditi tehniku u nastavni proces i njemu se mora diferencirano pristupiti. Na tehničkim fakultetima ona je opravdana dok na onim fakultetima koji imaju društvenu i humanističku konotaciju je dosta upitna i treba je primjenjivati u racionalnoj mjeri, a ne bukvalno. Dakle, **tehnika ne smije biti cilj po sebi nego sredstvo da se u nastavi postignu dobri rezultati.**

9. Bolonjski proces protežira redukcionistički pristup obrazovanju koje nosi pečat pragmatizma. Svjedoci smo komercijalizacije visokog obrazovanja gdje dominira anglosaksonski koncept obrazovanja u pripremi stručnjaka. Sasvim je izvjesno da to ima niz posljedica:

- a) Neposredna zavisnost visokog obrazovanja od privatnog kapitala;
- b) Davanje obrazovnih usluga gdje imamo platnu formu obrazovanja;
- v) Menadžment univerziteta dobija centralno mjesto i on je intencionalno usmjeren na marketing obrazovnih ustanova, privlačenje studenata i tražanje za investicijama;
- g) Znanje postaje roba gdje postoji kupoprodajni odnos između nastavnika i studenata;
- d) Dislokacija nastavnog kadra sa državnih fakulteta na privatne fakultete u cilju veće zarade.

Ova prenataglašena **komercijalizacija obrazovanja** je jednodimenzionalna, budući da ima utilitarističku konotaciju i kao takva je, sa humanističkog aspekta, apsolutno neprihvatljiva. Ono mora biti šire usmjereno ka afirmisanju ličnosti, očuvanju i oplemenjivanju kulture, religije, jezika i tradicije nacije kojoj pripada.

10. Bolonjski proces, u visokom obrazovanju, je u funkciji njegove unifikacije u Evropi posredstvom jedinstvenih standarda obrazovanja. Pojava univerzalnih standarda, u sferi obrazovanja, nailazi na otpor u malim zemljama, s obzirom da one to doživljavaju kao opasnost za svoj identitet. One bi se tako morale da odreknu svoje kulture, jezika, vjere, tradicije kojima je determinisan nji-

hov nacionalni identitet. Dakle, radi se trenutno o potencijalnoj mogućnosti koja sutra može da bude fakticitet jer bi, u slučaju, nasilno provedene globalizacije svijeta došlo do toga da se istope nacije, nacionalne kulture u planetarnom loncu za topljenje u cilju da nastane uniformno, bezbojno čovječanstvo. Time bi svi identiteti nacionalni, kulturni, vjerski, obrazovni bili jednostavno asimilirani u korist jednoobrazovnog čovječanstva kojeg žele instalirati protagonisti novog svjetskog poretka na čelu sa SAD. Da bi se tome suprostavila, Republika Srpska u svom obrazovnom sistemu, počev od osnovnog pa do visokog obrazovanja, **mora da stavi akcenat na nacionalnu grupu predmeta** (posebno istoriju) i da poveća fond časova koji je u sadašnjem trenutku minimalan. Ovim bi se ojačao zdrav srpski patriotizam, koji je u periodu komunizma supstituisan samoupravnim socijalističkim patriotizmom. Prednost je davana komunističkom internacionalizmu kao naprednijoj svijesti od patriotizma proglašenim anahronim, primitivnim i prema kojem se treba nihilistički odnositi, zanemariti i odbaciti. **Ako se želi ojačati nacionalna svijest i sačuvati individualnost srpskog nacionalnog korpusa, onda se nacionalna komponenta obrazovanja mora reafirmisati u cilju da očuvamo istorijsko pamćenje ko smo i koji su naši korijeni. U protivnom, u eri globalizacije, doživjećemo sudbinu da se naš identitet supstituiše evropskim identitetom i da tako poništimo sebe kao narod.**

11. Bolonja, u sferi obrazovanja, promovise prirodno naučni pozitivistički pogled na svijet u kojem dominantnu poziciju zauzimaju prirodno naučne discipline. Time se nipoštaštavaju humanističke nauke. Na toj osnovi se hipostazira uloga tehničke inteligencije, a minimizira uloga humanističke inteligencije. Tako se blokira mogućnost demokratizacije društva, jer se za nju može isključivo da izbori humanistička inteligencija koja ima kritičku distancu prema postojećem svijetu, a ne tehnička inteligencija, koja je više sklona konformizmu. Sve je to u funkciji globalizacije svijeta, po mjeri najmoćnijih zapadnih sila, koje nastoje uspostaviti ekonomsku, političku i vojnu dominaciju u svijetu. Dakako, da se to lakše ostvaruje ako imamo automate u društvu koji ne znaju da kritički misle i nisu revolucionarni nego, ukoliko postoje one ličnosti u društvu koje su više autonomne, slobodoumne i spremne da preuzmu rizik u društvu, u smislu da se ostvari njegova transformacija kroz jednu radikalnu preraspodjelu ekonomske i političke moći u korist deprivirajućih društvenih grupa (radnika, omladine, inteligencije).

12. Imajući u vidu okolnost **da bolonjski koncept obrazovanja apstrahuje humanistički pristup obrazovanju** onda se ne može očekivati ni njegova demokratizacija. Ne smijemo prenebregnuti činjenicu da živimo u društvu gdje se rudimenti patrijarhalnog perpertuiraju i nastoje da konzerviraju po svaku cijenu. Otuda je potpuno razumljivo što kod nas dominira autoritarno obrazovanje kao psihološka dresura koja služi usmjeravanju omladine jednoličnom i konformističkom pogledu na svijet. Ovakav pogled na svijet se podudara sa Ničeovim uvidom „da je formula za veličinu čovjeka *amor fati*, da se neće da ima ništa drugo ni unaprijed ni unazad za svu vječnost“. Nužno, ne samo pod-

nositi, kaže Niče, već ga moramo voljeti, obogatvoriti i prema njemu gajiti idolopoklonstvo. Sasvim je jasno da je ovakav pogled na svijet u apsolutnoj koliziji sa humanističkim konceptom obrazovanja u kojem se ističe potreba za stvaralaštvom i kritičkim mišljenjem. Ono znači da čovjek nikad ne smije pristajati na fetišizaciju činjeničnog stanja, na neizbježnu nužnost već u njih mora unositi elemente dijalektičke negacije, u cilju ostvarivanja Marksovog humanističkog projekta opšte ljudske emancipacije. Ona podrazumijeva da čovjek mora biti slobodan i da suvereno odlučuje o svim pitanjima svoje egzistencije, ekonomskim, političkim, socijalnim, kulturnim i obrazovnim.

13. Bolonjski proces u obrazovanju proklamuje ideju doživotnog obrazovanja. Ono stiče univerzalnu konotaciju jer više nije vremenski odsječeno u toku redovnog školovanja dok ne steknemo diplomu, nego se proteže cijeli život. Živimo u vremenu spektakularnih tehnoloških promjena gdje „preko noći“ nastaju **nova zanimanja** za koja se moramo dodatno edukovati. U vezi s tim aktualizuje se i značaj opšte kulture (koju bolonjski koncept obrazovanja ignoriše) koja bi se morala sticati u vrijeme obrazovanja, s obzirom da nam omogućuje da se efikasnije prestrojimo za nove radne uloge koje moramo preuzeti na radnom mjestu. Razumije se da to implicira i potrebu otvorenosti društvene zajednice za ideju permanentnog obrazovanja i ulaganje velikih finansijskih sredstava da bi se tako nešto i ostvarilo. Na tom planu nema razumijevanja društvene zajednice jer dominira tradicionalno gledište da je obrazovanje teret i gubitak za privredu (segment potrošnje). Pri tome se neće da shvati elementarna činjenica **da je obrazovanje za jedno društvo osnovna proizvodna snaga koja doprinosi njegovom razvitku i da je ulaganje u obrazovanje ulaganje u budućnost s ciljem da se ostvari društveni progres i blagostanje društvene zajednice.**

14. Razmjena studenata i nastavnog kadra između država potpisnica Bolonjske deklaracije je ostala simbolična i nije stekla frekventnu konotaciju.

15. Implementacija bolonjskog procesa, u visokom obrazovanju, implicira potrebu njegove usklađenosti sa ekonomskim mogućnostima, što je u korelativnoj zavisnosti od stepena razvijenosti ekonomske baze društva. Naše društvo je siromašno i nije u mogućnosti izdvojiti enormna finansijska sredstva neophodna za njegovo opredmećenje u realnosti.

Budući da postoji diskordinacija između visokih zahtjeva postavljenih Bolonjskom deklaracijom, u sferi visokog obrazovanja i materijalne mogućnosti, onda nije nikakvo iznenađenje što je, u suštini, jedan manifest gdje su proklamovane brojne želje i optimistička nerealna očekivanja. **Zato i ne treba da nas čudi ako ona ostanu u domenu utopije.**“ (Tramošljanin, 2013; 19).

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

U namjeri stalnog razvoja i unapređenja nauke i obrazovanja, kao značajnog segmenta sveopšteg državnog kapaciteta, prisutan je uticaj države na projekciju i organizaciju naučnih institucija, odnosno nauke i obrazovanja. Ovo je intere-

santno ako se polazi sa aspekta da država finansira najveći broj naučnih projekata i najveći broj visokoškolskih ustanova, donosi zakone u ovoj oblasti itd. Međutim, sadašnje zakonske odredbe i tretiranje nauke, naučnika i vrednovanje njihovog rada, njihovo unapređenje, tj. odnos prema istima od strane države, stvara uslove za nastanak različitih oblika zloupotreba, pa čak i pojavu kriminalnih radnji u ovoj veoma značajnoj oblasti za svaku demokratsku i savremenu državu.

Nema sumnje da je narušen ugled nauke i obrazovanja, odnosno sistem vrednovanja naučnika, obrazovnih radnika i naučnog doprinosa. Dakle, nauka je značajna za državu ali i nauka u mnogome zavisi od odnosa države prema nauci. Jedan od osnovnih neophodnih (prioritetnih) zadataka države prema ovoj značajnoj oblasti bi bio da znatno bolje zakonski uredi ovu oblast čime bi se u prvom redu izbjegao porast različitih oblika zloupotreba, kriminaliteta tj. dekriminalizacija nauke i prosvjete. Tako i naučna istraživanja već postaju proizvodna snaga zahuktalog postindustrijskog društva sa vizijom treće tehnološke revolucije u čijem epicentru stoji vrhunska nauka i vrhunsko obrazovanje.

Razvoj nauke i obrazovanja, i konstantno poboljšanje naučnog i kulturnog obrazovanja stanovništva smatra se jednim od najvažnijih činilaca progressa čovječanstva. Znanja omogućavaju čovjeku da shvati zakone koji upravljaju razvojem svijeta u kome živi, da ovlada zakonima prirode i da dostigne veći nivo životnog standarda. Poboljšanje obrazovanja obogaćuje duhovni život individua i omogućava mu da koristi prednosti kulture, nauke i umjetnosti. Zato se i karakteristika našeg vremena ispoljava kroz sve veću težnju ljudi za većim obrazovanjem i iskorišćavanjem znanja stečenog tokom duge istorije čovječanstva. Zato su i zahtjevi za obrazovanjem važni isto toliko koliko i potreba za hranom. Obrazovanje utiče na izmjenu čovjekovih potreba. Obrazovan čovjek proširuje krug svojih potreba, želja i mogućnosti. Neobrazovan čovjek pak svodi svoje potrebe na osnovne, primjerne, egzistencijalno vezane za njegov biološki opstanak. „Neobrazovan čovjek nema potreba, on je loš potrošač“ (Roselo).

U teoriji i praksi evidentna su dva pristupa obrazovanju: **prvi pristup obrazovanju uzima obrazovanje kao potrošnju, a drugi pristup obrazovanju uzima obrazovanje kao investiciju.** Obrazovanje kao potrošnja pridonosi poboljšanju životnog standarda pojedinca. Obrazovanje kao investicija pridonosi povećanju nacionalnog dohotka i društvenog bogatstva. Ljudi ulažu sve svoje sposobnosti, znanja i iskustva u osiguranje svoje materijalne egzistencije, u privredni potencijal i njegov prosperitet, jer je nivo privrednog razvoja osnova koja određuje napredak ljudskog društva i pojedinca. Unapređenja, modernizacija proizvodnje i povećanja proizvodnosti rada zahtijevaju da kadrovska problematika postane sastavni dio opšte privredne politike i da dobije ravnopravno mjesto i u planovima preduzeća i u planovima društvenih zajednica... U privrednom razvoju svake zemlje ništa nije važnije od kadrova, procesa njihovog sticanja znanja i vještina i stvaralačke sposobnosti, tj. stvaranja kadrovskeg potencijala za pokretanje i racionalno korišćenje materijalnih izvora i stvaranja materijalnih dobara.

Aktivnosti usmjerene na stvaranje bogatstva nisu više ni rad, ni kapital, ni zemlja. Osnovni privredni resurs jeste samo znanje... Sam prelazak od znanja ka znanjima dao je moć znanju da kreira novo društvo, novu privredu, novu politiku. Ono što mi danas shvatamo kao znanje jeste informacija djelotvorna u delanju, informacija usredsređena na rezultate. Ti rezultati se vide izvan ličnosti - u društvu i privredi, ili u napredovanju samog znanja. **Obrazovana ličnost je argument, amblem i simbol društva znanja. Obrazovna ličnost sutrašnjice jeste stručno pripremljena ličnost za život u globalnom svijetu.**

Prosvjećivanje omladine u duhu najviših humanističkih vrijednosti je zadatak obrazovanja, tj. naš zadatak.

Naučnoistraživački rad karakteriše stanje i odnos prema nauci u čitavoj Republici Srpskoj koji se u najkraćim crtama može okarakterisati kao:

- odnos prema nauci kao prema „potrošnji”, a ne kao „investiciji”;
- nedozvoljeno mala sredstva za naučnoistraživački rad,
- sredstva za realizaciju projekata se u najvećem procentu troše za honorare,
- mali broj svjetski priznatih naučnika i radova;
- slaba povezanost naučnoistraživačkog i istraživačko razvojnog sektora sa proizvodnim sektorom;
- nemotivisanost naučnog kadra za naučnoistraživačke aktivnosti;
- mali stepen iskorišćenja prilika koje nude evropski i drugi fondovi za finansiranje;
- nedostatak savremene istraživačke opreme.

Kao mogući pravci unapređenja naučnoistraživačkog rada u najkraćim crtama se mogu izdvojiti:

- razvoj ljudskih resursa kroz izbor kvalitetnih mladih saradnika, uključivanje studenata u istraživačke projekte, aktivan mentorski rad i moralna podrška, te primjenu EC Povelje i Kodeksa prilikom izbora istraživača;
- razvoj povoljnog okruženja i saradnje kroz razvoj pravaca naučnih istraživanja koji odgovaraju zahtjevima svjetske nauke i kulturnim i privrednim zahtjevima zemlje, jačanje društvene svijesti o značaju i ulozi nauke i tehnologije, aktivnije uključivanje u međunarodne projekte ,te povezivanje sa „naučnom emigracijom”;
- obezbjeđivanje materijalne baze koja je neophodna za izvođenje naučnog rada;
- uvođenje i prihvatanje objektivne naučne kritike.

Konkretne preporuke treba usmjeriti na sljedeće teme:

- neophodno je izdvojiti više finansijskih sredstava za nauku i obrazovanje;
- potrebno je u većoj mjeri ojačati ulogu Republičke uprave za inspeksijske poslove – prosvjetne inspekcije u svrhu dosljedne primjene Zakona o visokom obrazovanju i drugih zakonskih i podzakonskih propisa od strane svih visokoškolskih ustanova (visokih škola, fakulteta i univerziteta);

- kod visokoškolskih ustanova uočavaju se veliki nedostaci kod nastavnog kadra kada su u pitanju izbori u zvanja, nedostaci po pitanju dokumentacije (usvajanje nastavnih planova i programa, spisak odgovornih nastavnika, registar izdatih uvjerenja i knjiga diplomiranih studenata, odluka o upisu vanrednih studenata, evidencija o održanoj nastavi i vježbama, matične knjige se vode neuredno itd.);
- kada su u pitanju nastava i ispiti zapaža se da kod svih nemaju dva termina u ispitnim rokovima ili postoje tzv. predroкови koji nisu predviđeni zakonom. Na nekim fakultetima ispiti se polažu van sjedišta fakulteta u odjeljenjima koja nemaju odobrenje za rad. Studenti polažu sedam i više ispita u toku jednog mjeseca;
- najveći problem pri upisu studenata je na nekim visokoškolskim ustanovama kada vrše upis na treću godinu sa fakulteta koji su matični u potpuno različitim naučnim oblastima od onog na koji se upisuju, priznaje im se cjelokupno prethodno obrazovanje, i za par mjeseci npr. lice koje je ranije steklo diplomu mašinskog inženjera na Mašinskom fakultetu, dobija diplomu menadžera ili ekonomiste na nekom drugom fakultetu. Greška je što se upis studenata na pojedinim visokoškolskim ustanovama vrši u toku cijelog zimskog semestra, sve do kraja januara. Vršiti se upis kandidata koji nemaju nostrifikovanu diplomu srednje škole ili koji nemaju nikakvu dokumentaciju o završenom prethodnom obrazovanju;
- kada se sagleda stanje organa upravljanja na pojedinim visokim školama i univerzitetima zapaža se da je direktor član Upravnog odbora, Rektor je zaposlen sa nepunim radnim vremenom, mnoge visokoškolske institucije imaju fiktivne organe upravljanja (nastavno naučno vijeće, senat) koji ne održavaju sjednice već se sve odluke donose od strane dekana ili direktora;
- broj stalno zaposlenih na mnogim fakultetima je nedovoljan;
- mnoge visokoškolske ustanove angažuju nastavnike na osnovu ugovora o obavljanju povremenih poslova, što je u suprotnosti sa Zakonom o radu i Zakonom o visokom obrazovanju. Na osnovu ovakvih ugovora neki nastavnici predaju na sedam i više fakulteta.

Ovo su samo neka konkretna zapažanja, slabosti koje treba otklanjati, ali i prijedlozi za unapređenje naučnoistraživačkog i obrazovnog rada. Naš opštepoznati cilj je da svi zajedno preduzmemo povećane mjere i radnje da obrazovanju vratimo obraz...

LITERATURA:

- Vejnović, D. (2010), Defendologija, br. 27-28, Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, str. 11-16 (na srpskom i engleskom jeziku).
- Grupa autora, (2012), Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srpske 2012-2016., Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka.

- Stefanović, V. (1981), Uvod u istraživački rad u fizičkoj kulturi sa statistikom, Naučna knjiga, Beograd.
- Suzić, N. (2007), Godišnjak Srpske akademije obrazovanja, Beograd, 2007, str. 76-82.
- Tramošljanin, B.(2013), Zbornik radova Obrazovanju vratiti obraz, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banja Luci i Evropski defendologija centar Banja Luka, str.16-17.

SCIENCE, EDUCATION AND ACADEMIC COMMUNITY SHOULD BECOME GENERATORS OF SOCIETIES IN TRANSITION

Abstract

The development of science and education, and constantly improvement of the scientific and cultural education of the population is considered to be one of the most important factors of progress of mankind. Improving science and education, enrich the spiritual life of the individual and allows them to take advantage of culture, science and art.

Improvement in science and higher education in the Republic of Srpska needs to be regarded as the main factor of economical development, while the other factor is related to the increase in knowledge, i.e. the enrichment of education with new technological achievements. The main questions here is how to stop those educational institutions whose sole goal is profit, and not quality education? Investing in man, from my point of view, includes much more than formal education. There is no quality education without the control of the state, serious, modern, legal, democratic state. Those who are not enlightened need to be enlightened, and those who are immoral in higher education need to go back to human, moral frames of correctness, fair play. Educators must educated, history shows where uneducated and immoral need to be.

Keywords: education, science, development, intellectuals, immorality

ЕТИЧКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ ЕВРОПСКЕ КУЛТУРЕ И НАУКЕ

Прегледни рад

UDK 316.774:316.422(4)

Бранкица В. Поповић,

доктор филозофских наука, ванредни професор,

Филозофски факултет Универзитета у Приштини - Косовска Мишковица¹

Абстракт: Рад се ослања на Хусерлов аргумент у «Кризи европских наука» у којој он мења правац посматрања иако ипак за полазиште узима кризу европске културе, на основу које се јојављују мотиви за одвртање науке неопходној кризи. Хусерл полази од преокрета оштре вредновања, који је ипак се наука ипак насупротио на крају деведнаестог века. То се не односи на њихову научност, већ на то шта су оне, шта је наука уопште значила и може да значи за људску егзистенцију. Наиме, модерни човек у другој половини деведнаестог века ипак је да његов целокупни поглед на свет одређују позитивне науке и да га заслепи њима постојећим најрегат (prosperity). Таква искључивост значила је малодушно одвртање од ипак која су ипак судна за истински хуманизам. Јер «Пуке чињеничке науке стварају ипак чињеничке људе». Хусерлов аргумент да је криза у европској култури ипак криза у науци, значи ипак одавање људскости и социјалних наука ипак ипак њихових циљева и сврха, ипак природним или егзистентним наукама. Егзистентне науке ипак ипак дају ипак оно што Хусерл назива заблудом натурализма који изједначава реално са ипак природом, ипак је ипак природа схваћена једино као одјека ипак искуства.

Кључе речи: култура, наука, криза, искуство, човек, вредности.

ХУСЕРЛОВИ МОТИВИ КРИТИКЕ ЕВРОПСКЕ НАУКЕ И КУЛТУРЕ

Хусерл критикује егзактне науке у име шире концепције науке, оне која ће превладати кризу модерне Европе, делегитимишући хегемонију егзакт-

¹ brankicapopovic69@gmail.com

них наука. Наиме, Хусерлова критика науке је покренута у име саме науке: За разлику од ирационалистичког и нихилистичког негирања науке као и Бергсоновог интуиционизма који је науку учинио површном, Хусерлов моћан одговор на Кризу науке је трострук: 1) човек мора поштовати науку као носиоца целокупног знања, универзалне истине; 2) човек треба познати праву научност, тако што ће почети од почетка, проничући стварима до њих самих, без икаквих претпоставки и предрасуда; 3) сазнање истина науке мора бити само беспретпоставно, наука може бити чиста уколико је базирана на интуицији пре него на искуству.

Хусерлов аргумент је изузетан: криза у Европи је заиста криза у науци, поткопавање људскости и социјалних наука потискивањем њихових циљева и сврха, природним или егзактним наукама. Егзактне науке потпадају под оно што Хусерл назива заблудом натурализма који изједначава реално са природом, где је природа схваћена једино као објекат искуства. На тај начин егзактне науке тотализирују стандард емпиријског објективизма. Међутим, према Хусерловом ставу, свест самог научника није објекат само чулног искуства: нити свест, нити идеје могу бити потпуно схваћене ако су «натурализоване», схваћене као објекат емпиријског истраживања, што је, иначе предрасуда, претпоставка егзактне науке којој је реалност – објекат чулног искуства. Ова предрасуда је корен који подстиче кризу модернизма пошто спречава стварни научни третман реалности као целине, која мора укључивати свест и податке свести, на чему Хусерл инсистира, редуцирајући објекте чулног искуства.

Ово нас доводи до трећег главног разлога зашто интуиција лежи у срцу Хусерловог пројекта дескриптивне ејдетске феноменологије: лек за науку ограничену на такозвано реално искуство кроз чула, јесте проширење реалности феномена које има значење интуиције. «Искуство замењујемо за нешто више универзално: за интуицију» каже Хусерл (Поповић. Б. 2011, «Интуиција и наука у Хусерловој феноменологији, стр.73). Чулно искуство, које отвара приступ смислу, је по себи утемељено у свести, тако да стварна наука (наука без предпоставки) мора бити базирана на интуицији, у смислу суштинске структуре свести која стоји на дну свих значењских реалности. Наука је стварно знање не само зато што проучава целокупну реалност него што је више везано за доказ, и то доказ који није ограничен на мерило чула искуства. Јер емпиријски доказ је једноставно модерно научно решење прастарог проблема обезбеђивања истине и знања. Одвраћајући од овог емпиристичког модерног решења, Хусерл показује да појмовне науке проширују смисао разумевања доказа: доказ је оно што може бити дато свести. Тиме Хусерл жели да схвати научни значај доказа без подлагања предрасудама, ма како те предрасуде биле наивне у реализму или оне научног емпиризма. Верност појма доказа, дакле појма по којем је стварна наука базирана, отвара научнику поље смисла, другачије постављеног: свест постаје непосредна. Међутим, Хусерл се овде не зауставља, већ ће у име науке начинити даљи корак: Да би наука била знање, а не мњење или мит, она мора бити прове-

рена, у најмању руку, научник мора разликовати илузорно од стварног. У ту сврху Хусерл је дао свој строги основни принцип по којем стварна наука мора бити без предрасуда, наглашавајући да се она не може базирати на логици чији се појмови и односи и сами морају базирати на науци. На ово питање провере, кључно питање у науци, Хусерлов одговор је интуиција; У«Логичким истраживањима» Хусерл говори о веродостојним доказима под терминима испуњен пре него празан смисао, другом речима, интуитивна присутност смисла, пре него смисао као неодређеност или конфузија. Интуиција је кључ ка непосредности, кључ издвајања правог смисла од привидног, и што је значајно, смисао може бити *исцрпљен* у интуицији. За Хусерла је интуиција кључ целе феноменолошке активности, па је тако она кључ ка науци, и према томе, ништа мање него кључ духовне судбине Европског човечанства. (Поповић. Б. 2011, "Интуиција и наука у Хусерловој феноменологији, стр.75).

У «Кризи европских наука» Хусерл мења правац посматрања тако што за полазиште узима кризу европске културе, на основу које се појављују мотиви за подвргавање науке неопходној критици. Хусерл полази од преокрета општег вредновања који се односи на то шта је наука уопште значила и може значити за основна питања и проблеме људске егзистенције. Наиме, један од најсложенијих проблема савремене мисли јесте *проблем јединства филозофије и науке* који је колико традиционалан толико нов и актуелан данас. Управо у решавању овог проблема је Хусерл изузетно друштвено ангажован у својој идеји универзалне науке. Он полази од хеленског *episteme* и средњевековног *scientia* и *doktrina* који се по свом теоријском карактеру разликује од модерног појма научности и рационалности. Наиме, грчки разлог и откривена религија – Хришћанство су били у складу, као интегрална димензија истине и стварности: свет природе, чији је телос *разлој разума*, прихваћен је у свету креације у којем влада *Божја воља*, за шта ће, такође, и свемоћни *Бој* бити *разуман*. Теологија је тада била кључ и веза између науке и религије, једини стварни логос, у којем природни разлог прати божје трагове. Али модерна наука, задржавајући монопол на истини, губи тај кључ, и с тога уништава ту хармонију религије и науке. Оне постају чак смртни непријатељи, док стварност не трпи алтернативе. Овакво стање модерне науке наводи Хусерла на следећу констатацију: „Преокрет јавног вредновања био је неизбежан нарочито после рата и он се код младих генерација претварао у непријатељско расположење. Шта нам оваква наука у нашој животној угрожености има да каже? Ова наука принципијелно искључује управо она питања која су од горућег значаја за човека, изложеног најсудбоноснијим превратима у нашим злосрећним временима: питања о смислу или бесмислености читаве ове људске егзистенције“. Ова питања се, како истиче Хусерл, тичу човека слободног у својим могућностима да умно обликује себе и свој околни свет. Поставља се питање: Шта пука наука о физичком телу може да каже о умности или неумности људи као субјеката слободе? Наравно ништа, пошто она апстрахује од свега субјективног, брижљиво ис-

кључују или заобилазе сва вредносна становишта хуманитета и његових културних творевина. У античком појму филозофије и науке је метафизици као науци о граничним питањима припадало достојанство краљице наука чији је дух свим сазнањима давао крајњи смисао. Зато Хусерл предлаже своју универзалну науку као саморазумевање, освештавање и унутрашње разумевање кретања филозофије, које је, у својој противречности, ипак јединствено и које олакшава разумевање ове наше данашње ситуације. Истинске, једино значајне борбе нашег времена, по Хусерлу, јесу борбе између једног сломљеног човештва и садашњег које мора да се бори за једено ново упориште. Другим речима, стварне духовне борбе европског човека одвијају се као борбе филозофија: између скептичких не(филозофија) и стварних, још животних филозофја. При томе се њихова животност састоји управо у томе што се оне боре за свој непатворени и истински смисао, а с тим и за смисао истинског хуманитета.

Довести латентни ум до саморазумевања његових могућности и показати могућност метафизике, то је једини пут, наводи Хусерл, да се метафизика односно универзална наука доведу до делатног процеса остварења, јер су филозофија и наука историјско кретање испољавања универзалног ума „урођеног“ европском човеку, од рођења грчке филозофије. Хусерл се, на овом месту, окреће филозофима ове данашњице “нама самима који нисмо филозофи литерате, него они које су одгојили истински филозофи велике прошлости. Али као филозофи ове данашњице доспели смо у непријатну егзистенцијалну противречност: наш задатак и наша позваност као озбиљних филозофа заснива се на вери у могућност универзалног сазнања, али како сачувати ту веру у филозофију? Сасвим приватна одговорност за властито истинско бивство као филозофија у нашој унутрашњој позваности истовремено носи одговорност за истинско бивство човечанства... Ми смо, дакле, у нашем филозофирању функционери човечанства”(Хусерл, Е. 1991,23,“Криза европских наука”) На питање које овде поставља истинским филозофима: шта треба учинити да би се могло веровати у универзалну филозофију као задатка, Хусерл одговара да је нужно једно темељно историјско и критичко промишљање традиције, унатраг питајући, шта се под филозофијим хтело и шта је остало као тежња свих филозофија које историјски међусобно комуницирају, како би смо пре свих одлука, задобили радикално саморазумевање. У том смислу Хусерл каже да нема никакве друге намере сем да може говорити према најбољем знању и савести као неко ко је судбину једне филозофске егзистенције проживео у целокупној њеној озбиљности. У свом мислилачком развоју Хусерл, ни у једном периоду, није сумњао да наука представља суштину духовне судбине Запада. Због тога он захтева да наука истражује не само димензије у оквиру света, него и читав нови свет са новим типом хуманитета, нове снаге изградње Европске културе и науке, а онда и читавог човечанства. Од самог почетка, у свом нападу на скептицизам и релативизам у “Пролегомени”, затим, у чувеном чланку “Филозофија као строга наука” из 1910, и најзад, 1930. за време нацистичке

војне климе у Немачкој, Хусерл држи предавања у славу науке, у смислу научне суштине духове судбине Европе. За њега тешко да постоји дража тема од карактера науке и филозофије, на којој ради све до своје болести 1937. и смрти 1938, дорађујући обимно и незавршено дело “Криза европске науке и трансцендентална феноменологија.” Он никада не раздваја судбину науке од судбине човека и с тога проглашава захтев за виши ниво научног хуманизма који он види као највиши духовни циљ наше будућности. Према томе, Хусерлова филозофска храброст и високи циљеви не желе сломити науку, напротив, он тражи нови квалитет научности него што је то сама наука.

Научна, објективна истина састоји се искључиво у томе да се утврди шта свет, како физички тако и духовни, стварно јесте. Међутим, могу ли свет и људска егзистенција у њему имати истинског смисла када за науку важи као истинито само оно што се објективно може утврдити, иако историја подучава само на тај начин да се сви облици духовног света, све животне околности, идеали и норме формирају и поново распадају као нестали таласи: „Да је увек тако било и да ће бити, да ли ум уверк мора изнова прелазити у бесмисао, благостање, муку..? Можемо ли се помирити с тим, можемо ли живети у овом свету чије је историјско догађање непрекидни сплет илузорних полета и горких разочарења?“ У том контексту је Хусерл изрекао чувену максиму: *Морао сам да филозофирам, иначе како бих живео на овом свећу.* (Хусерл, Е, 1991, 272, “Криза европских наука”) Дакле, Хусерл своју филозофију схвата као тражење излаза из *ситуације времена*. Из сличне ситуације времена тражи излаз наш први феноменолог др Загорка Мићић која је почетком XX века студирала код Хусерла, и пошто је одбранила своју тезу већ се наговештавала нова светска катастрофа и велика идеолошка борба. Она се нашла не само међу антифашистима већ је прихватила и марксистичку филозофију под новонасталим околностима. Према томе, и ту, као и у мисаоном и животном путу Хусерловом, биле су на делу невоља времена, глобална криза савременог човечанства и идеолошка принуда.

КУЛТУРНИ ТОКОВИ И ПРЕВИРАЊА МАЛИХ И СРЕДЊИХ НАРОДА

Културни развој и политика једног народа представљају тежњу и борбу човека за праведно и разумно обликовање својих личних и друштвених функција, за испуњавање великих задатака и идеала човечанства на своме тлу, својим моралним снагама. Међутим, догађа се да све те тежње једног народа не дођу до свог пуног израза и животног остварења због грубог удара о силу неког безобзирног освајача, када престају услови за стварање великих културних дела. Али то никако не значи да овај народ по својој умној и моралној вредности заостаје за оним другим народима који су под повољним историјским условима могли да се развијају до високог културног нивоа и задуже човечанство великим културним делима. Неретко, потлаче-

ни и национално неслободни народи изнедре аутентичну народну филозофију и уметност високих квалитета и мисаоне садржајности. На овом месту згодно је нагласити разлику и раскорак између народне културе и великих индивидуалних постигнућа. Наиме, колико пута су народи морално и културно пропадали, док су дела њихових великих мислилаца постајала духовном својином других нација. У ствари одговорност интелектуалаца се највише огледа у њиховом удаљавању од познавања народног живота и његових виталних просветитељских потреба. Највећим делом она је прионула у интензивно асимиловање западно-европске и англо-америчке културе и постизање њеног нивоа и стила живота, на уштрб стварних културних потреба и могућности балканских народа. На истој равни стоји и раскорак између фах-стручњака и њихове човечности, образовања и васпитања. Одгајати дете да постане „човек“ у пуном смислу те речи, а затим га спремити за неку професију, то је био идеал васпитања код старих Грка, који је успешно спровођен на нашим просторима. Савремена друштвена и економска структура са великим специјализовањем рада, ствара од младих људи чешће професионалне стручњаке него умне и морално развијене личности. Зато се често дешава да се делатност и интересовања младих људи исцрпљују у оквирима стручног рада, било да су мотивисане зарадом или наклоношћу према одређеној професији, док је свест о националним и опште човечанским дужностима у животу остао на ниском ступњу. У савременој културној пометњи дубоко се осећа тај недостатак човечности констатовала је др Загорка Мићић у свом чланку ”Наша културна политика”.

Као специфичан проблем садашњице појављује се глобални *ушицај* (не) вредности на духовни развој младих. Зато филозофија мора да постави следећа питања: Да ли се ико брине о духовном развоју и формирању наших младих генерација? Да ли им, колико и ко помаже при првом сналажењу у животној стварности? Да ли им помажемо да пронађу могући пут за решавање свих оних проблема и питања која их муче? Колико помажемо младима да правилно схвате свој друштвени положај и да продубе смисао за своју националну и животну улогу, за дужности према својој нацији и отаџбини? Када је реч о духовној оријентацији и животном ставу према најважнијим питањима људске егзистенције чини се да је наша млада генерација препуштена сама себи и иностраним културним индоктринацијама и контаминирању. Да ли наша просветна и културна политика имају и колико утицаја, ангажмана и резултате на том плану? Свакако да школа није једини фактор васпитања младих генерација... Скоро да и није потребно неко систематско посматрање понашања и интресовања наше младе средњошколске и студентске омладине па да се види колики је утицај белосветских (не)вредности и тенденција иза којих стоје стране организације чији су интереси непомирљиво супротни. То сударање страних интереса на нашем тлу увек је бивало фатално за наш народ. У новонасталој ситуацији хаоса још увек се не види неки јасан и продоран пут васпитања и погледа на свет који би био довољно атрактиван да привуче пажњу и љубав младе генерације. Савесно

и дубоко промишљено васпитање у својој основи мора садржати идеје и вредности хуманистичке традиције дубоко укорене у народу. Неопходна је систематска просветитељска активност у изграђивању критичког става и дистанце младих људи према све агресивнијем продору туђих (глобалних) вредности у све поре нашег друштва. Шта се десило са животним еланом и снагом воље нашег Српског народа? Свака просветна, политичка и уопште културна активност треба да се гледа кроз критичку призму виталних тежњи нашега народа и наше друштвене реалности. Уосталом, ко други може и хоће да осети и спозна стварне интересе нашег народа. Свако наше културно подизање, одлучивање и изграђивање треба бити наше сопствено дело, томе нас је научила богата, вековна и тешка историја. Само оне вредности које народ задобије сам у своме искуству, као такве остају трајно у колективној свести и везивни су елемент темеља његовог идентитета. Савест народа ће се најбоље одредити према разним утицајним тенденцијама и интересима. Игре супротности туђих интереса бивале су као по правилу историјски судбоносне и разорне за живот нашег народа. Оне су нас политички раздвајале, духовно и верски отуђивале и тако правиле раздоре у једном једином народу слабећи његову моралну и националну снагу.

Унутрашње прилике и проблеми, као и тежина спољне ситуације наше земље, намећу нам изван сваке сумње ритам што држег и интензивнијег културног и економског изграђивања. Питање независности и опстанка једног народа у данашњем времену оштрих међународних сукоба мери се не само војном снагом, него економском издржљивошћу и духовном отпорношћу његове друштвене организације. Добро су нам позната средства и методе духовног растројства једног народа. Модерна пропаганда преко средстава масовне комуникације може да ослаби вољу за отпор и одбрану једног народа који није духовно припремљен и свестан своје улоге. Знамо и за постојање разних организација и читавих институција у извесним земљама чији је задатак да утичу негативно на циљане групе унутар народа и тиме олакшавају остварење својих интереса. Наша национална свест и мисао о самосталној националној држави одржавала се вековима само захваљујући духовној изграђености нашег народа. Тај дух се литерарно одразио у народној песми и умотворинама које су јачале снагу и отпорност нације кроз тешка времена и патње. То је она велика унутрашња снага Срба која се у савременим токовима није конструктивно употребила. Код Срба се национално осећање интуитивно концентрисало у народној песми као сећање на прошлост, на националне владаре и јунаке што чини колективну свест о историјским догађајима. Те народне сељачке масе управиле су своје национално осећање на одржање живе националне свести и сећање на бољу прошлост. Пасиван отпор против промене вере такође је постао симбол националног отпора. Наше народно свештенство се, у тешким временима, мање бавило теолошком догматиком него што је живело стварно са народом, делило се са њим добро и зло и било му је духовно веома блиско.

Једно време настала је код нас несумњиво извесна декаденција и замор као последица истрошености у тешким и честим борбама за остварење и очување државности. Борба за опстанак исцрпљује духовне снаге и онемогућује културно стварање у једном народу. О томе историја пружа довољно убедљивих доказа. Савремени друштвени и економски поредак изискује сасвим нови дух васпитања од оног којем нас је учила наша класика – народна песма. Сведоци смо наглог скока из патријархалног сеоског облика у модерни друштвени (економски и културни) облик живота, за разлику од европских народа који су имали дуги и континуирани ток развоја. Нама је потребно извесно просвећивање свих слојева народа и њихово духовно припремање за боље сналажење у новим животним околностима. У том смислу треба створити основне линије тог новог духа васпитања како младих генерација тако и одраслих који су се формирали у старом систему. Ако нема свести о основном правцу како једна нација стреми да формира свој систем и одигра своју улогу у свету, не може се схватити ни национална и државна целина.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Нова светска кретања и прилике условљавају нове услове и намећу нову политичку оријентацију и начин функционисања. Али то не значи да морамо прекидати историјски континуитет у нашем националном развоју. Свакако да треба јасно разликовати прошлост од садашњице, пратити у прошлости ток развитка нашег живота. Познавање прошлости помаже да дубље схватимо садашњост и будућност, али не смемо покушавати да оживимо оно што је прошло и историјски мртво. Своју националну прошлост можемо поштовати и волети, али у њој не можемо живети, по основном животном закону развитка. Једино интенције прошлости могу да задиру у живот као почетак онога што ми имамо да извршимо даље. То значи да морамо постати свесни тога да треба све умне и моралне снаге уложити у изградњу државне заједнице као добра како за свој народ тако и свих оних балканских народа који вековима деле са нама сличну судбину. Као мале државе које су се често међусобно сударале за туђ рачун и корист, нисмо нашу самосталност никада могли дуго одржавати. Били смо на месту експанзија и сукоба великих империјалистичких сила, које нису хтеле никако дозволити да балкански народи узму судбину у своје руке. Наша земља је данас на првом плану оштрог ударца и изложена је струјама које не желе њено одржање и снажење. Зато нам је веома потребно сложено окупљање свих позитивних народних снага и њихова брза одлучна акција за њено унутрашње, а тиме и спољашње ојачање. Само тако можемо бити способни за право извршење националног задатка, балканске мисије и културне мисије у човечанству. Наиме, скорашње промене граница и стварање балканских држава од милион или два милиона становника показују очигледно сву

илузију и тешкоће њиховог опстајања. Здрав државнички инстинкт ће преупутити на проширење заједнице са судбински повезаним и сличним народима, без обзира на националну различитост, уместо да се затвара у зачарани круг националне индивидуалности. Средњи и мали народи не могу дозволити себи тај луксуз завођења стране пропаганде да, под паролом националног ослобођења, изгубе сваку самосталност и иницијативу у своме културном и економском животу. (Поповић, Б. 2011, 269. "Ангажман филозофије у решавању глобалних друштвених проблема").

Евидентан је пренаглашен утицај западних културних (не)вредности у виду готових културних калупа који нису по мери културних потреба и тежњи човека нашег поднебља. Главну улогу у томе имају појединачна деловања интелектуалаца образованих на неким од западно европских и америчких униерзитета. Такође, не сме се дозволити никаквим политичким елитама стављање у питање животних потреба целине, с једне стране, нити пак претерано истицање националних осећања која, са своје стране, такође могу одвести у политичко слепило. Оваквом констатацијом се не доводи у питање усвајање позитивних културних вредности и садржаја страних култура и држава као једног од фактора конституисања културних вредности, већ се као проблем јавља изостанак критичког става према њима и сагледавања далекосежних последица и самим тим одговорности по свеукупни духовни идентитет народа. На место таквог слепог приклањања новим западним (не)вредностима неопходно је реално и трезвено сагледавање наших прилика и одмеравање сопствених могућности како би смо се успешно прилагодили у транзиционом периоду наше и светске историје.

ЛИТЕРАТУРА

- Bertrand Rasel, "Problemi filozofije", Beograd: Nolit, 1980.
- Бранкица Поповоћ, "Интуиција и наука у Хусерловој феноменологији", Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011.
- Бранкица Поповоћ, "Ангажман филозофије у решавању глобалних друштвених проблема", у "Политичко насиље", Међународни тематски зборник, стр. 259-271, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011.
- Едмунд Хусерл, "Криза европских наука и трансцендентална феноменологија", Дечје новине, Горњи Милановац, 1991.
- Kasim Prohić, "Edmund Huserl – mislilac krize", PRAXIS, IV / 1967, 5-6, 741-748.
- Загорка Мићић, "Наша културна политика". Наш национални духовни развој. Издавачка задруга политика и друштво, Београд (непозната година издања)
- Zagorka Mičić, "Huserlov Lebenswelt i savremena filozofska antropologija", FILOZOFIJA, VI / 1963, 3, 10-12.

- Zagorka Mičić, "Fenomenologija, naučnost filozofije i jedinstvo nauka", GLEDIŠTA, XII / 1971, 10, 1329-1337.
- Zagorka Mičić, "Sećanje na susrete sa Huserlom", KNJIŽEVNA KRITIKA, IV / 1973, 2, 135-144.

ETHICAL ASPECTS OF THE CRISIS OF EUROPEAN CULTURE AND SCIENCE

Abstract

The paper draws on Husserl arguments in "The Crisis of European Sciences" in which he changed the direction of observation so as to start from the crisis of European culture, based on motifs that appear to be criticized subjecting science. Husserl proceeds from the reversal of the general valuation, which is as far as science is performed at the end of the nineteenth century. It is not ONOS their professionalism, but on what they are, what science is meant and could mean for human existence. The modern man in the second half of the nineteenth century, he let his entire worldview determine positive science and that it blinds them progress (prosperity). Such exclusivity meant halfheartedly distraction from issues that are crucial for true humanity. Because "Factual science creates mere factual people." Husserl's argument that the crisis in European culture really a crisis in science, means undermining the human and social sciences pushing their goals and purposes, natural or exact sciences. Exact sciences fall under what Husserl called the fallacy of naturalism, which equates to real nature, where nature is understood only as an object of experience.

Key words: culture, science, crisis, experience, human values.

ЕКОЛОШКА БЕЗБЈЕДНОСТ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЕКОЛОШКИ ТЕРОРИЗАМ

Научна критика, полемика

UDK 343.77:502/.22

Др Драган Радишић¹

Европски дефендолоџија центар

Бања Лука

Апстракт: Узроци који су довели до еколошке кризе налазе се у поремећеној равнотежи између природних система за одржавање животиња и индустријских, демографских и технолошких поредака човечанства. У савременом свету све је доминантније и све је више прихваћено сазнање да еколошке кризе и еколошке катастрофе могу довести до уништења човечанства. Под еколошком безбедношћу се подразумева “веома сложен процес сувојављања угрожавању из било које извора, било које врсте и било које комбинације природне целине, укључујући и људско друштво, при чему се осивавају неки кључни заштитеници од опасности по егзистенцију, поредак и интересе”². Без обзира на актуелне дефиниције, актуелног тероризма садржи четири суштинске комбинације: мотивацију, средства, циљ и непријатеља. “Еко-тероризам” је неологизам који се користи да оштрије чин насиља, кривично, саботаже, вандализма, застрашивања људи и уништавање имовине који се предузимају у име очувања животног средине. Еколошки тероризам је најерфиднији и најкомплекснији вид угрожавања еколошке безбедности.

Кључне речи: екологија, животно средина, еколошка криза, еколошка безбедност, “еко-тероризам”.

¹ Аутор је Магистар политичких наука и Доктор наука одбране, безбедности и заштите.
E-mail: draganradisic@gmail.com

² Арежина Вера, Проблеми мерења еколошке безбедности, ФПН Београд, 2008. год.

УВОД

Екологија и заштита животне средине, су засигурно, комплексне области за сваког човека, ма где он живео на планети земљи.

Екологија је наука о животној средини, односно научна дисциплина која проучава распоред и распрострањеност живих организама и биолошке интеракције између организама и њиховог окружења. Термин екологија је први пут употребљен 1866. године од стране немачког биолога Ernsta Hajnriha Hakela и потиче од грчке речи oikos што значи кућа (станиште, дом) и logos која значи наука. Како еколошки проблеми постају све више јавно праћени, екологија је постала прилично уопштена реч упркос њеном изворном карактеру.

Предмет екологије је проучавање повезаности између биљака и животиња, са њиховом физичком и биолошком околином.

Тако екологија заузима централно место у биологији и зато се снажно веже са биолошким дисциплинама, па се према објекту истраживања деле на више еколошких грана:

- фитоекологија - проучава биљне популације, биљне врсте и биљне заједнице и њихов однос са животном средином,
- зооекологија - проучава животињске популације, животињске врсте и животињске заједнице и њихов однос са животном средином,
- микроекологија - проучава екологију микроорганизама (екологија бактерија, екологија алги, екологија гљива, екологија праживотиња),
- хумана екологија - проучава екологију популације човека, његов сложен сплет међуодноса са животном средином, што је од посебног значаја за превентивну медицину.

Како видимо екологија се развила као посебна област биологије. Циљ екологије није само проучавање разних живих организама, већ и околине у којој организми живе, из чега се јасно уочава да је реч о комплексној дисциплини. Нажалост, још увек се овој дисциплини не поклања довољно пажње. Екологија је нешто што најчешће заврши на другом месту - одмах иза економије и људске потребе за новцем и моћи. Екологија је реч која никад није била схваћена озбиљно, јер много људи још увек мисли да еколози само плаше људе када говоре о растућим еколошким проблемима. Али стварност је сасвим другачија, јер се сада, почетком 21.-ог века морамо борити са више еколошких проблема него икада у историји човечанства. Еколошка криза као феномен пре само педесет година није била ни на видику историјског хоризонта, а данас представља велики светски проблем. Једино што је дискутабилно јесте питање да ли смо из еколошке кризе већ закорачили у еколошку катастрофу, што је сигурно у вези са одређеним подсистемима целокупног екосистема. Двадесети век, као да је сав протекао у кризама: од моралних, политичких, економских до еколошких. Но вратимо се још неким одређењима појма и дефиницијама, шта је то заправо екологија? Екологија је биолошка дисциплина која проучава односе, структуру и функци-

онисање привреде у целини, укључујући и човека, односно човечанство као специфичну компоненту биолошких система на Земљи.

Она се бави односима живих бића и њихове животне средине, као и узајамним односима свих организама у природи. Савремена дефиниција екологије наглашава да је то наука која проучава решења која су жива бића реализовала, на различите начине, у вези са проблемима које им је спољашња средина поставила и која су она морала решити кроз своју еволуцију да би у тим конкретним срединама опстала.

Једноставно речено, екологија се може одредити и као наука која изучава механизме опстанка живих бића.³

По неким теоретичарима из ове области, појам екологија је увео Чарлс Дарвин 1856. године у својој књизи „Порекло врста“.

Екологија је природна и интердисциплинарна наука, која гради своје темеље у биологији, географији, физици, хемији и математици. У задње време, информатика игра велику улогу у синтези и сабирању еколошких података. Екологија покушава да пронађе решења бројних проблема околиша⁴ који нас све више окружују. Нажалост, многи проблеми данашњице су људског порекла. Превоз, термоелектране и сагоревање фосилног горива за разне сврхе су одговорни за више од 50% загађења ваздуха, воде и тла садрже све веће количине радиоактивног отпада, чија манипулација и одлагање захтева врло прецизне мере и стандарде. Овакви проблеми су само пар примера како би увидели да се екологија суочава са озбиљним и сложеним проблемима у околишу одговори на бројна питања нису увек евидентирани ни једноставни за решавање.

Термин екологија, први пут је употребио немачки биолог Хекел 1866. године. Почетком 20-ог века, научници из разних дисциплина су се постепено суочавали са проблемима чији одговор је захтевао синтезу из две или чак три разне науке. Пре тога, хемичари су се бавили искључиво хемијом, биолози биологијом, физичари физиком. Почетком 1960-их година, чувени амерички биолог, Rachel Carson, је написала револуционарну књигу, *A Silent Spring* (1962) (Тихо пролеће). Централна тема ове књиге је била жестока критика употребе пестицида ДДТ, који је проузрочио разне мутације у бројној флори и фауни. Ова књига је забележила висок број продаја и конзеквентно је „пробудила» еколошку свест. Кратко речено, екологија је рођена у 20-том веку, мада се ипак може рећи да су еколози, тј. да је еколошки прилаз проблемима, постојао далеко пре тога.

У лаичкој јавности се термин екологија, често користи као синоним за појам заштите животне средине, што није исправно јер је заштита животне

³ Енциклопедија; Група аутора; Животна средина и одрживи развој, Издавачко предузеће Есо Libri, Београд и Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево 2003.год. стр.9.

⁴ Вељко Н. Ђукић; Основи заштите животне средине; Апеирон - Паневропски Универзитет Б. Лука 2008.год. стр. 8. околина (околиш) средина, разликује се:

^Environment - природна околина (целокупни простор планете)

^Living environment - животна околина (део где живи човек)

^Working environment - радна околина (дио околине - радно место, затворени или отворени простор).

средине само једна од области којима се бави екологија. У суштини, екологија је научна дисциплина која проучава и биолошке интеракције између организама и њиховог окружења. Окружење (животна средина) организама укључује физичке особине, које сумарно могу да се опишу тзв. Абиотичким факторима као што су клима и геолошки услови (геологија), али такође укључује и друге организме који деле са њим његов екосистем односно станиште.

Гране (подручја) екологије

Екологија је широко подручје које обухвата много поддисциплина. Уобичајена, широка класификација, која креће од најнижег нивоа сложености, где је сложеност дефинисана као број чланова (ентитета) и процеса унутар система који се проучава, је следећа:

- Бихевиористичка (бихевиорална) екологија проучава прилагођавање животиња њиховим еколошким стаништима (околишу).
- Популацијска (аутоекологија) проучава динамику популација одређене врсте и њеном повезаношћу са факторима природне средине.
- Биоценологија (синекологија) усредоточује се на интеракције између врста унутар неке диоценозе (животне заједнице).
- Екологија екосистема, проучава токове твари и енергије кроз биотичке и абиотичке компоненте екосистема.
- Екологија предела, проучава међуодносе слабије уочљивих делова предела.
- Еволуцијска екологија, проучава екологију на начин који се експлицитно фокусира на еволуцијску историју врсте и њихових интеракција.
- Општа екологија, која се бави проблематиком на макроеколошком нивоу.

Подела екологије може бити и на основу циљних група проучавања: екологија животиња, екологија биљака, екологија инсеката...

Још једна честа метода подела је према проучаваном биому (екотопу): арктичка (поларна) екологија, тропска екологија, пустињска екологија итд. Примарна техника која се користи за проучавање често се користи за поделу дисциплине у групе, као што су хемијска екологија, генетичка екологија, статистичка екологија, теоретска екологија и др.

Еколошки поремећаји

Уопштено говорећи, еколошки поремећај настаје када животна средина почне негативно деловати на опстанак живих врста или одређене популације. То се дешавало и кад фактори животне средине почну губити на свом квалитету у поређењу са потребама живих врста и то након промене абиотичких еколошких фактора (нпр. пораст температуре или смањење количине кише). То се такође дешава када животна средина почне негативно

деловати на опстанак врста (популација) услед појачане активности грабежљиваца (нпр. прекомерни риболов). Напокон, то се дешава и кад фактори околине почну негативно деловати на квалитет живота живих врста (популације) услед пораста броја јединки (пренасељеност).

Еколошки поремећаји могу бити већи или мањи (и варирати од неколико месеци до неколико милиона година). Могу бити узроковани природним или људским факторима. Такође, могу захватити једну врсту или мањи број њих, а могу погодити и велик број њих. На крају, еколошки поремећај може бити локални (као код изливања нафте) или глобални (пораст нивоа мора повезан са глобалним загревањем).

У складу са наведеним степенима ограничености, локални поремећај може имати значајне или мање значајне последице које иду од угибања већег броја јединки те до потпуног уништења врсте. Какав год био узрок, нестајање једне или више живих врста редовно узрокује поремећај у ланцу исхране са далекосежним последицама на опстанак осталих врста.

У случају глобалног поремећаја последице могу бити далеко изражајније, у неким нестанима врста више од 90% врста које су живеле у одређеном времену изумрло је. Наравно, мора се напоменути да је нестанак одређених врста (као што су диносаури) довело до ослобођања одређеног станишта омогућивши појаву и диверсификацију сисара. Овде је еколошки поремећај, парадоксално, успео диодиверсификацију.

Понекад је еколошки поремећај ограниченог обима и без већих последица за екосистем. Али, најчешће те последице трају много дуже. У ствари, најчешће се ради о повезаном низу догађаја са завршним догађајем. На овој тачки није могућ повратак на претходно стабилно стање.

На крају, као што може изазвати нестанак врста, еколошки поремећај може смањити квалитет живота преосталих јединки. Према томе, иако се сматра да је разноврсност људског рода угрожена, неки сматрају да је нестанак људске врсте врло близу. Било како било, епидемије, загађење хране, негативан утицај онечишћења ваздуха на здравље, мањак хране, мањак животног простора, нагомилавање отровног и тешко разградивог отпада те угрожавање опстанка кључних врста (великих мајмуна, панде и китова) такође су фактори који утичу на људско благостање.

У протеклих неколико десетака година јасно се уочава све већи утицај човека на еколошке поремећаје. Захваљујући технолошком напретку и брзом прираштају становништва људски рад има много већи утицај на своје животно окружење него иједан други фактор екосистема. Неки од најчешће помињаних примера еколошких поремећаја су:

- Пермско-пријаско истребљење пре 250 милиона година
- Кредно-терцијарно истребљење пре 65 милиона година
- Глобално загревање повезано са ефектом „стаклене баште». Загревање може проузроковати поплаве од делта азијских река, чешће појаве екстремних временских поремећаја и квалитативне и квантитативне промене у производњи хране.
- Појава рупе у озонском омотачу.

- Крчење шума и повећање пустиња, уз нестанак многих врста.
- Топљење нуклеарног језгра у Чернобилу 1986. изазвало је смрт много људи и животиња и узроковало бројне мутације на људима и животињама. Област око нуклеарке је напуштена због велике количине испуштене при топљењу језгра.

Еколошки фактори и њихов значај

Сви утицаји који постоје и одређују животну средину и омогућавају живот одређеног организма у њој означени су као животни или еколошки фактори. Пошто долазе из околне средине, називају се и факторима животне средине или једноставно спољашњим факторима. Еколошки фактори који могу узроковати динамичке промене унутар целокупне популације, или унутар појединих врста у одређеној еколошкој средини најчешће се деле на две врсте: абиотичке и биотичке.

У абиотичке факторе убрајамо геолошке, географске и климатолошке параметре. Биотоп је регион са сродним обележјима животне средине у којем постоји посебан склоп абиотичких еколошких фактора. Ти фактори су:

- Вода, која је истовремено и основни елемент живог света и његов миље.
- Ваздух, који обезбеђује кисеоник, азот и угљендиоксид за све живе врсте те производњу и испуштање полена и спора.
- Плодна земља, која је у исто време и храна и физичка подршка.
- Плодна земља рН, салинитет, азот и фосфор имају особину да задржавају воду при чему је концентрација тих елемената врло важна.
- Температура, која не би смела да достиже екстремне вредности чак и у случају када нека од живих врста може поднети високе температуре.
- Светлост, која екосистему обезбеђује енергију путем фотосинтезе.
- Природне катастрофе такође се могу сматрати абиотичким факторима.

За одређено живо биће дати еколошки фактори су неопходни животни услови, који за неки други организам, не морају бити неопходни, односно могу имати мањи значај или, чак, могу бити без икаквог значаја. У сваком случају, на сваком месту, услови и ресурси средине, кроз међусобне интеракције, делују јединствено као комплекс еколошких фактора. С обзиром на карактеристичну променљивост сваког еколошког фактора, њихово комплексно дејство се одликује великом динамичношћу у времену и простору. На тај начин се стварају веома хетерогени услови који омогућавају појаву толико разноврсних органских врста. Биоценоза, или заједница, је група животињских или биљних јединица или микроорганизама. Свака популација је последица акта размножавања унутар јединки исте врсте те заједничког живота на одређеном месту у одређено време. Када у одређеној популацији постоји недовољан број јединки тада је та популација суочена са изумирањем; изумирање врста може почети оног тренутка и када почне опадати број биоценоза (заједница) које се састоје од представника одређе-

не врсте. У малим популацијама, размножавање међу блиским сродницима може довести до смањења генетичке разноврсности што може онеспособити саму заједницу. Биотички еколошки фактори такође утичу на отпорност заједнице, ови фактори могу деловати унутар одређене врсте те између више врста. Односи унутар врсте се разликују међу јединкама истих врста које, опет, сачињавају популацију. То су односи кооперације и компетиције (такмичења) уз поделу територије те, понекад, и хијерархијски постављену организацију заједнице.

Односи међу врстама: интеракције између различитих врста су бројни и најчешће се описују с обзиром на њихов позитиван, негативан или неутралан уплив на заједницу.

Најзначајнији однос је однос грабљивца (појести другог или сам бити поједен), који нас доводи до ланца исхране, базичног концепта у екологији (нпр. биљоједи једу траву, месоједи једу биљоједи а те месоједи једу већи месоједи). Превелик број грабљиваца у односу на бројност плена негативно утиче и на заједницу грабљиваца и на заједницу ловине, тако што смањена количина хране и висока смртност младих јединки (које још нису достигле пуну расплодну зрелост) могу смањити (или спречити пораст) популације и једних и других. Селективно изловљавање одређених врста од стране човека је активан пример стања у којем постоји већи број грабљиваца у односу на ловину. Остали фактори унутар исте врсте укључују паразитизам, заразна обољења и стална борба за ограничене ресурсе у случају када две врсте деле исто еколошко станиште.

Стална интеракција између различитих живих бића одвија се истовремено са сталним мешањем минерала и органских материја које организми користе за свој раст, живот и репродукцију, да би касније послужили као ђубриво. Ово стално кружење елемената (посебно угљика, кисеоника и азота) те воде једним именом се назива биогеохемијски циклус. Ти циклуси омогућавају дуготрајну стабилност биосфере (уколико на тренутак занемаримо још увек слабо проучен утицај људског фактора, екстремних временских прилика или геолошких појава). Ова саморегулација, која се контролише повратном спрегом обезбеђује дуготрајност екосистема и назива се хомеостаза. Екосистем такође настоји да се развије до стања идеалне равнотеже која се достиже након сукцесије догађаја односно климакса (нпр. језерце може да постане тресетиште).

Еколошка безбедносћ – безбедносћ живојине средине

Већ почетком осамдесетих прошлог века Richard Ullman био је један од првих научника који је захтевао да еколошки фактори буду инкорпорирани у концепт безбедности.

Престанак хладног рата не само да доноси ублажавање надметања суперсила него је и омогућио међународној заједници претходно заокупљеној претњом нуклеарног рата, да сагледа растућу опасност од глобалних

еколошких проблема, као што су смањење озонског омотача, средином осамдесетих нуклеарна несрећа у Чернобилу 1986. или глобално загревање крајем осамдесетих прошлог века. Иако је безбедност животне средине прихваћена као нормативни концепт, ипак њено значење и даље остаје мање-више упитно и веома комплексно.

Неки научници као Алман (Ullman 1983.) Метјуз (Mathews 1989.) и Мајерс (Mayers 1989., 1994) стављају еколошку материју на агенду националне безбедности САД. Док национална безбедност има државу као главног референтног објекта, људска безбедност као референтне објекте има људска бића или људску врсту.

Вероватно проблем лежи у томе да се дефинише шта тачно чини еколошку безбедност и безбедност животне средине.

Искусство говори, да научници веома често „нападају“ студије еколошке безбедности и безбедности животне средине, јер сматрају да није реч о легитимној области истраживања или пак критикују еластичност концепта безбедности, с обзиром да прелази оквире традиционалне војне области.⁵

Еколошка безбедност, односно безбедност животне средине, термин је који се користи за проблеме који повезују стање животне средине са интересима националне безбедности. То је тема која све више добија на значају, мада у свету тренутно не постоји висок степен сагласности о томе како се еколошка безбедност дефинише, које су претње њеној стабилности и које су одговорности за предузете мере. Еколошка безбедност је фактор људске безбедности. Еколошка безбедност обухвата разматрање проблема који се тичу недовољних количина природних ресурса, деградације животне средине и биолошке опасности, а који могу довести до сукоба, односно угрожавања људске безбедности. Мада су одрживи развој и еколошка безбедност концепти који се међусобно допуњавају, они ипак нису једно те исто. Одрживи развој се односи на еколошки разуман друштвено-економски развој, а еколошка безбедност је усредсређена на превенцију сукоба везаних за угрожавање животне средине, на додатну потребу оружаних снага да се заштите од еколошких опасности и на санацију штете нанете животној средини. Велика претња са којом ће безбедност животна средина морати да се суочи јесу оштећење озонског омотача и климатске промене, које настају због емисије гасова са ефектом стаклене баште (промена интензитета падавина), што води глобалном загревању. Сведоци смо све већег утицаја климатских промена на еколошку безбедност у свету. Деградација животне средине и недостатак ресурса на локалном и регионалном плану (погоршани порастом броја становника, неправедном расподелом богатстава и глобалном променама у областима животне средине) битни су фактори који могу да створе и појачају опасност по националну безбедност у смислу политичке нестабилности или насилног сукоба, или да јој допринесу. Миграције становништва проузроковане очигледном деградацијом животне средине све се чешће појављују као нов проблем, а може се очекивати да ће

⁵ Случај Deudney 1990.; Levy 1993.

појачати већ постојеће тензије. Квалитет амбијенталног ваздуха у Републици Српској и БиХ условљен је емисијама SO_2 , NO_x , SO , чађи, прашкастих материја и других супстанци које потичу из термо енергетских објеката и индустријских постројења. Велико загађење ваздуха потиче од саобраћаја због коришћења горива са додатком олова. Вода је дуго била кључна илу-страција еколошке безбедности.

Од 1950. године глобално снабдевање воде за пиће по становнику пало је на 60%, док је светска популација нарасла за преко 150%, а потрошња је повећана за 180%. Очекује се да у следеће две деценије потрошња порасте за нових 40%. У протеклих 50 година било је више од 450 сукоба везаних за воду, а у 37 случајева је дошло до оружаног сукоба између земаља. Република Српска и БиХ располажу довољним количинама воде за задовољавање својих потреба, али само у колико их рационално користе због сложеног и специфичног биљногеографског положаја, Република Српска и БиХ су богат извор аутохтоних биљних и животињских ресурса. Шуме и шумска земљишта чине 100.000 ha или 44% укупне површине Републике Српске.

Експлоатација минералних сировина, посебно на површинским коповима доводи до постепене деградације земљишта. За разлику од пољопривредних, шумских, водених ресурса, већина минералних сировина је необновљива па у процесу експлоатације се исцрпљује. Рудници у Републици Српској и БиХ одликују се дугогодишњом масовном експлоатацијом. Интензивна експлоатација минералних сировина, поред исцрпљивања необновљивих природних ресурса и загађења воде и ваздуха, довела је до значајног разарања и деградације земљишта. Очување животне средине је битан елемент безбедности за цели регион Југо-источне Европе. Постојање црних тачака, односно места потенцијалних еколошких акцидентата (пример нуклеарна електрана Кршко у Словенији), са ризиком тешких и неконтролисаних загађења на локалном, а посебно прекограничном нивоу, представља претњу која мора бити минимизована или елиминисана. На том послу неопходно је да буду ангажовани сви, од оних који су директно угрожени до међународних институција чија је делатност обезбеђивање предуслова за безбедност и сарадњу. Удеси са опасним материјама у производњи, коришћењу, складиштењу, транспорту и одлагању представљају изворе загађења животне средине и ризик за људско здравље. Они као последицу имају испуштање у животну средину опасних материја, као што су гориво, лубриканти, средства за чишћење, разређивачи, РСВ итд. Такав акцидент се десио октобра 2006. год. када је код Прахова у Дунав исцурела већа количина мазута, која је Дунавом стигла у Бугарску. Државни органи Бугарске, тражили су од Републике Србије надокнаду за учињену штету. Минимизовање ризика од акциденталног загађења и установљавање ефикасног система упозоравања најважнија су средства за спречавање утицаја на животну средину од загађења. Поплаве настављају да буду уобичајна природна катастрофа широм света. Република Српска и БиХ нису изузетак, велики проценат територије су угрожени поплавама, а најсвежији пример је 2011. и 2014.

год. и велике поплаве у Семберији, Подрињу, Посавини, Мачви, а нарочито градови из Републике Српске: Добој, Бијељина, Шамац, Приједор, и др. а у Републици Србији Обреновац, Шабац, Неготин и др. Због побројаних претњи и акцидената неопходно је унапредити постојеће инструменте политике који би били прилагођени и ефикасни у случајевима еколошке претње регионалној стабилности. Посебну пажњу било би добро усмерити на међународне протоколе, конвенције и уговоре који вишезначно одређују међународне односе, не само на пољу заштите животне средине, већ задиру дубоко у економске односе и развој држава на више планова (протокол и Кјота и Архуска конвенција...). Такође је важно сагледати прописе који хармонизују стандарде производње, трговинску размену, саобраћај и образовање, те који у себи садрже елементе одрживог развоја, како би се тај принцип могао искористити као додатна подршка транзиционим процесима. Са аспекта еколошке безбедности, локалне заједнице имају посебно место и улогу. Бројне опасности и ризици (елементарне непогоде, технолошки, еколошки и други савремени безбедносни ризици) са којима се локална заједница суочава као и посебности и осетљивост последица које изазивају (здравствене, материјалне, социјалне, еколошке), намећу потребу да заштита и безбедност постану приоритет и интерес свих потенцијала цивилног сектора друштва. Цивилно планирање кроз сегмент цивилне заштите наглашава значај перцепције процјене планирања и решавања кризних догађаја на локалном нивоу, где је функционисање свих субјеката остварено у континуитету са њиховим редовним активностима. На то колико ће се успешно реализовати један безбедносни пројекат на простору локалне заједнице, поред континуираног утицаја сваког појединачног субјекта битно утиче и квалитет њихових међусобних односа и инетракција. Зато је за успешно остваривање и пројектовање жељеног нивоа безбедности важно добро познавати и поштивати могућности појединих субјеката као и уважавати специфичности сваког од њих у погледу садржаја активности, метода и средстава. Да би локална заједница са већином својих институција могла допринети бољој безбедности и сигурности грађана она мора да узме у обзир шири друштвени оквир, да спозна споствене могућности и да има увид у потребе грађана у безбедносној сфери.

Еколошка безбедност, а у оквиру ње безбедност животне средине у блиској будућности суочава се са следећим проблемима:

- Пораст броја становника,
- Оштећење озонског омотача,
- Климатске промене због емисије гасова са ефектом стаклене баште (промена интензитета падавина) и глобално загревање,
- Лоше управљање радио активним отпадом (питање нуклеарне безбедности)
- Природне катастрофе, поплаве, клизишта, земљотреси,
- Загађење нафтом,
- Недостатак и загађење вода, укључујући загађење подземних вода,

- Повећано коришћење међународних река,
- Ерозија земљишта,
- Нестајање шума,
- Губитак биодиверзитета,
- Индустриски развој, загађење ваздуха из индустрије,
- Одлагање опасног отпада,
- Безбедност хране,
- „Еколошке избеглице»,
- Сиromаштво: повећање разлика између богатих и сиромашних.

Неке од ових претњи сагледане су и регулисане постојећим међународним конвенцијама које БиХ и Република Српска прихватила и ратификовала. Безбедност животне средине, подразумева безбедност грађана од:

- Неодговорног загађивања ваздуха, вода, земљишта и биљног и животињског света;
- Неодговорног коришћења природних ресурса, (воде, риба, минералних сировина);
- Неефикасних институција за спровођење закона.
-

Безбедност животне средине се успоставља:

- Уважавањем чињенице да је безбедност животне средине значајан део регионалне сарадње и глобалних спољно-политичких односа;
- Јачањем сектора животне средине и одрживог коришћења природних ресурса;
- Уважавањем потребе за успостављањем систем за рану најаву од природних катастрофа и реаговање у случају хемијских удеса;
- Уважавање потребе да се уведу чистије технологије и производње кроз механизме сузбијања даљих климатских промена;
- Реализацији стратешких процена утицаја на животну средину у свим процесима планирања;
- Решавањем проблема децениског негативног еколошког наслеђа (пре свега у области отпада и отпадних вода).

Еколошке претње безбедности

Према Јару де Вилдену еколошке претње безбедности можемо поделити у три групе⁶. У прву групу спадају претње које нису изазване људским активностима. Ради се на пример о вулканским ерупцијама, земљотресима, тајфунима, ударцима метеора итд. Међутим, осим у случају овог последњег, тврдњу да човекове активности нису посредно довеле до ових претњи је такође могуће довести у питање.

⁶ Пример особе која пориче глобално загревање из убеђења је случај физичара и математичара Фримена Дајсона. Он сматра да су оне преувеличане и да одвлаче пажњу и ресурсе од много већих проблема попут сиромаштва, болести и образовања.

Статистика говори да је у периоду од 1987. до 1998. просечни број хидрометеоролошких несрећа био је 195, а у периоду од 2000-2006 тај број се увећао за 187% до просечних 365. Што се тиче геолошких несрећа у периоду од 1987-1998 просечан број је био 28, док се у периоду од 2000-2006 тај број попео на 38, што значи повећање од 136%⁷.

Уколико је тачно да је човекова активност главни узрок актуелних климатских промена онда следи да су и ове претње делом и посредно изазване људским активностима. У другу групу претњи спадају претње које је изазвао човек, али које не угрожавају опстанак цивилизације. Ради се о рецимо загађењу река или о исцрпљивању појединих ресурса који нису витални за преживљавање попут појединих минерала. Ипак овде је тешко повући границу када је загађење односно исцрпљивање ресурса почело да угрожава саму цивилизацију.

У трећу групу спадају претње које је изазвао човек и које угрожавају цивилизацију као што је глобално загревање, подизање нивоа мора, рупа у озонском омотачу или исцрпљивање обновљивих ресурса виталних за преживљавање (нпр. пијаћа вода).

Еколошке претње имају неколико особина.

Прво, иако се често третирају као претње без непријатеља које уједињују свет и које упућују на сарадњу у стварности није увек тако.⁸

Иако климатске промене начелно погађају цео свет оне га не погађају на исти начин. Малдиви, Етиопија и Зимбабве су посебно погођени сушом, Бангладеш,

Кина, и Индија поплавама острвске државе, Вијетнам, Египат и Тунис подизањем нивоа мора, Судан, Сенегал и Зимбабве дезертификацијом тла а Филипини, Мадагаскар и Молдавија олујама.

Такође, они који највише доприносе климатским променама најмање су рањиви на њих. Тако САД и Европа који су у протеклих сто година највише допринели глобалном загревању у наредних сто година вероватно ће најмање бити погођени због географског положаја што због нивоа технолошког, економског и политичког развоја.

Чак иако запад драстично умањи емисију штетних гасова у атмосферу, велике земље у развоју попут Индије и Кине наставиће да то чине. Укратко, еколошка безбедност је део политике у коме питање „ко добија шта, када и како» нимало не губи на значају.

Друга карактеристика еколошких претњи безбедности јесте да су оне постепене претње.

Терористички акт у тренутку може однети неколико стотина или чак хиљада живота као што су показали напади на Њујорк, Лондон, Мадрид, или Бали. Војна окупација или економски крах се могу догодити за неколико недеља. Код еколошких претњи, претње се материјализују постепено.

⁷ О успеху негирања климатских промена видети: Clive Hamilton, *Requirem for a Species*.

⁸ Prins Gwyn (Ed) *Threats Withour Encemies. Facing Environmental Insecurity*, London : Earthscan 1993

Чињеница је да један цунами као онај који је погодио Индијски океан 2004. год. за неколико минута може да однесе преко 220 000 људи.

Међутим, глобално загревање, топљење ледника и подизање нивоа мора, дезертификација, рупа у озонском омотачу, слабљење голфске струје да набројимо само неке, све су то претње које долазе постепено и које је због тога тешко безбедносно детектовати.

Треће, за разлику од војних претњи где је довољно призвати сећања из последњег рата, социјалних где је довољно прошетати предграђем европских градова или економских где је довољно присетити се краха берзе 1929. године неке еколошке претње подизању нивоа мора на пример немају историјски преседан.

Еколошки шероризам⁹

Овај термин еколошки тероризам почео је прво да се користи у Северној Америци, након ваздушне кампање 1991. године током залиског рата (Gulf war). Том приликом је забележено да су ирачке снаге намерно изазвале два огромна изливања нафте у Персијски залив. Две седмице након тога ирачки председник Садам Хусеин наредио је детонацију око 1250 нафтних извора. Тада је око 600 нафтних извора било прогутано у пламену, правећи дим који је «претворио дан у ноћ у суседном Кувајту». Овај догађај изазвао је буру негодовања, нарочито западних земаља, а амерички председник Џорџ Буш оптужио је Ирак за акт еколошког тероризма.¹⁰

Од тад, тај термин еколошки тероризам почињу користити бројни извори и субјекти. Тако на пример, на конференцији одржаној у Портланду 1994. год., Орегон под насловом „Међународни састанак експерата за коришћење кривичних санкција у заштити животне средине“, запажа се, да се еколошки тероризам помиње као легитимна претња међународној безбедности. И касније многе дискусије и расправе о тероризму фокусирају се на идентификацију терориста, њихову мотивацију и на повећан деструктиван потенцијал „оружја“ које стоји на њиховом располагању. Досадашња историја нас учи, да је приступ ресурсима био најближи узрок рата. Ресурси су били и оруђа и циљеви рата, деградације животне средине, као и диспарат у дистрибуцији ресурса може бити главни узрок политичких контроверзи, тензија и насиља.

Значајан број експерата из области тероризма сматра да се у последњој деценији 20. века природа тероризма променила од професионалног, углавном политички мотивисаног чина до аматерског, мотивисаног личним, религиозним или пак социјалним разликама.¹¹

⁹ Environmental terrorism

¹⁰ Newsweek, 4 february 1991. New York Times, 26. January 1991.

¹¹ Типични примери: Hoffman 1998, Chalk, 2000.

У данашње време, деструкција природних ресурса може довести до више смртних случајева, оштећења имовине, политичког хаоса и других неповољних ефеката у поређењу са било којом претходном деценијом. Када се евентуално терористи докопају хемијског или биолошког агенса, биће уједно суочени са питањем како да га употребе. Хемијске агенсе је релативно лако употребити у затвореном простору.

Агенси који убијају људе и стоку или дивље животиње, углавном морају бити распршени у облику аеросола који се може удахнути. Еколошки тероризам (environmental terrorism) је за разлику од екотероризма, или еколошког екстремизма (eco terrorism; environmental extremism). Чак се и у земљама западне хемисфере често мешају ова два појма, а у нашој земљи су један нов појам и феномен.

Дефинисање еколошког тероризма и еко-тероризма, или еколошког екстремизма

Добро је познато да је у литератури понуђено на стотине дефиниција тероризма. Први пут ова реч се појављује 1795. год. у Оксфордском речнику на енглеском језику. Амерички ФБИ (Федерални биро за истраге, тј. америчка савезна полиција дефинише тероризам као:¹²

„Незакониту употребу силе или насиља против лица или имовине у смислу застрашивања или приморавања владе, цивилног становништва или било ког њиховог сегмента у унапређењу полититичких или социјалних циљева.»

Тероризам се такође дефинише као акт насиља или претња против особа које нису борци, а са циљем да се изврши освета, постигне застрашивање или на други начин утиче на јавност. Међутим, ова дефиниција не нуди објашњење ко је могући починилац и која је могућа намера, допушта веома широк дијапазон могућих извршилаца.

Но, без обзира на актуелне дефиниције, акт тероризма садржи, четири суштинске компоненте: мотивацију, средства, циљ и непријатеља.

Потврђује то и овај пример. Мотивација Осаме бин Ладена у нападима на Њујорк и Вашингтон била је политичка и религиозна, његова средства су била четири млазна авиона, његови циљеви Пентагон и Светски трговински центар. Он је изабрао те циљеве, јер су представљали непријатеља, Сједињене Америчке Државе.

Акт деструкције животне средине може бити дефинисан као еколошки тероризам једино уколико задовољава два критеријума и када извршилац користи животну средину као симбол који шири страх код становништва услед еколошких последица акта.

¹² На међународном нивоу не постоји концензус у погледу коришћења ових термина

Једноставно говорећи, еколошки тероризам укључује употребу силе против природних ресурса да би се постигли политички или друштвени циљеви.

„Екотероризам“ је неологизам који се користи да опише чин насиља, претње, саботаже, вандализма, застрашивање људи и уништавање имовине који се предузимају у име очувања животне средине.

Неки сматрају (Chaletski, 2001. г) да је најважнији циљ екотерориста, или еколошких екстремиста, заустављање експлоатације природних ресурса и привлачење пажње јавности на заштиту и проблеме животне средине. То поред осталог подразумева: губитак станишта дивљих врста, неконтролисана сечу шума, гајење модификованих организама, кориштење животиња у лабораториске сврхе итд.

Сходно томе, екотероризам или еколошки екстремизам укључује употребу силе против политичких, друштвених или економских ресурса, да би се постигао циљ - заштита животне средине.

Противници или непријатељи еко-терориста, или еколошких екстремиста могу бити биотехнолошке компаније, фармацеутске куће, универзитети или пак њихови инвеститори . Тако нпр. Организација Земља најпре! (Earth First!)¹³ прва је изнела на јавну дебату тему екотероризма.

Америчко крило ове организације, најпознатије је по акцији подметања пожара у Вејлу , држава Колорадо, у октобру 1998. год, наносећи штету у вредности од 12 милиона долара. Акција је имала за циљ да привуче пажњу јавности на проблем очувања станишта рисова.

Неки критичари термина „екотероризам“ говоре у прилог томе да су екотерористи заправо особе, компаније и владе укључене у еколошки неодговорне активности.

Тако на конференцији о тероризму одржаној на Универзитету Џорџија, ¹⁴ 1997. год. тадашњи амерички министар одбране Вилијам С. Коен изразио је сасвим друго мишљење и изјавио да „опасни научници развијају еколошки тип тероризма, јер мењају климу, изазивају дејство земљотреса или вулкана на даљину кроз употребу електромагнетних таласа“.¹⁵

Еколошки тероризам – еколошки рај

Разлика између еколошког тероризма и конвенционалног вођења рата једноставна је: рат воде државе, а тероризам устаничке групе имајући у виду непријатну чињеницу да незаконита акта против небораца често врше државе.

Еколошко вођење рата има за циљ: поразити непријатељеву војну силу и уништити или оштетити природне ресурсе. Вођење рата се заснивало на

¹³ Основана 1980. г, позната по протестима градње путева у дивљинама, градњи брана итд.

¹⁴ Univerzity of Georgija

¹⁵ The New York Times, 12 sept. 2005.g

два комплементарна критеријума: *jus ad bellum* (критеријум праведности намере) и *jus in bello* (критеријум праведности средстава).

Први критеријум означава да узрок рата мора бити исправан и да су задовољени правни, економски и дипломатски критеријуми.

Други критеријум, *jus in bello*, садржи основни принцип, а то је да у конфликту нису циљани неборци.

Ризици од еколошког штероризма

Да је ово заиста важно питање, говори и чињеница да су Сједињене Америчке Државе потписница једанаест мултилатералних конвенција везаних за обавезе држава у борби против тероризма. Еколошки тероризам, потврђују то бројне чињенице, може бити ефикаснији од стандардног конвенционалног напада на цивилне циљеве, услед тога што је његов профил ризика другачији. Извесно је да постоје две мере које изражавају ризик од терористичких напада: озбиљност напада и могућност да се одређени сценарио деси. Еколошки тероризам, несумњиво може имати озбиљније последице него конвенционални тероризам. Терористичке акције не морају увек имати тешке последице, као што су губици и штете, али морају имати велики утицај у јавности.

Све локације које обухватају водне ресурсе осетљиве су на еколошки мотивисани терористички напад у форми експлозива, убацивања отрова, или агенса који може да проузрокују болести.

Најтрадиционалнија форма тероризма према водним ресурсима подразумева физички напад на водоводну инфраструктуру, посебно бране и водове.

Шуме и пољопривредни ресурси, генерално нису идентификовани као терористички циљеви, али експерти из области тероризма све више пажње поклањају овим ресурсима, јер би потенцијални напад на њих довео до значајних економских и политичких последица.

Рафинерије нафте, кранови на нафтним платформама, цевоводи или танкери су изузетно атрактивни циљеви за нападе било које врсте. Напади на ове инфраструктуре могу нанети огромне еколошке штете. Бројна искуства у свету показују да је најбољи начин припреме нације у одбрани од еколошког тероризма представља дисперзија коришћења ресурса, где год је то могуће. Бројни извори хране, воде и енергије значе да је сваки појединачни ресурс мање атрактиван као циљ за терористе.

Успешна антитерористичка припрема може бити побољшана бољом комуникацијом између експерата који се баве тероризмом, специфичним препорукама државних и локалних власти, едукацијом јавности и медија, те увођењем нових технологија итд.

ЗАКЉУЧЦИ:

Узроци који су довели до еколошке кризе налазе се у поремећеној равнотежи између природних система за одржавање живота и индустријских, демографских и технолошких потреба човечанства. Еколошка криза се испољава у исцрпљивању природних ресурса и загађењу човекове средине.

У савременом свету све је доминантније и све је више прихваћено сазнање да еколошка криза и еколошке катастрофе могу довести до уништења човечанства. И управо због тога што су еколошки проблеми постали глобални проблеми који битно обележавају и карактеришу савремено друштво полако превазилазе политичке разлике које постоје између појединих држава у циљу тражења решења за већ нагомилане еколошке проблеме.

Главна ствар која би помогла решење еколошких проблема је очување животне средине ради очувања човечанства, а то се може постићи и заједничким активностима, као и повећањем производње хране, спречавања болести и одржавањем здраве животне средине.

Због значаја који је животна средина добила у безбедносном дискурсу и пракси, говори се о еколошком сектору безбедности. У овом сектору кључни су односи човека и природе.

Еколошки проблеми настају као појединачни и локални, али се њихове негативне последице испољавају на глобалном плану. Зато је основно гесло присталица друштвених покрета за заштиту и очување природне околине «*мисли глобално, делуј локално*».

Суштински, еколошка безбедност подразумева скуп различитих поступака и мера које одржавају биолошку равнотежу, не угрожавајући стабилно безбедносно окружење.

ЛИТЕРАТУРА:

- Абацић, Н. Доба екологије, “Рабић”, Сарајево 2001.
- Бојанић, В. Михајловић Д. Веиновић Д. Вода – ресурс будућности, Дефендологија бр. 25-26 Бања Лука, 2009.
- Бошковић М. Бошковић Д. Еколошки криминалитет, Факултет за безбедност и заштиту Бања Лука и Студио Авалон, 2010.
- Вејновић Д. и Симић С. Еколошка безбједност и социјална екологија, ЕДЦ, Бања Лука, 2014.
- Горз А. Екологија и политика, Просвета 1982, Београд.
- Димитријевић Д. Трендови еколошке безбедности у 21. веку, ФБ Београд, “Будућност” Нови Сад, Београд, 2010.
- Де Жарден Ј.Р Еколошка етика, Службени гласник 2006, Београд.
- Црногорац Б. Ч. Географске основе заштите животне средине, ПМФ Бања Лука, 2006.

- Јакуповић Е. Социјална екологија, Паневропски универзитет АПЕИ-РОН, Арт Принт, Бања Лука , 2010.
- Радовић И. Појам екологије као науке; Зборник радова ФЦО Београд 2002.
- Смерчник Т. Социјална екологија – основне теме и теоријске перспективе, ФЦО у Београду, Београд 2002.
- Смерчник Еколошка неравноправност, ФЦО 2002. Београд.
- Савић И. и Терзија В. Екологија и заштита животне средине; Завод за уџбенике и наставна средства Београд.
- Слијепчевић Ђ. и Иванић М. Савремено промишљање еколошке политике уз остваривање одрживог развоја, Сварог бр. 7. НУБЛ, Бања Лука 2013.
- Тадић Д. Еколошки менаџмент у условима глобализације, Мегатренд Универзитет, 2008. Београд.

ENVIRONMENTAL SECURITY WITH SPECIAL EMPHASIS ON ECOLOGICAL TERRORISM

Abstract

The causes which led to ecological crisis can be found in distorted balance between natural systems for life support and industrial, demographic and technological needs of humanity. Now days it is increasingly dominant and accepted cognition that the ecological crisis and the ecologic catastrophes can lead to destruction of a mankind. Under the ecological safety we comprehend “a very complex process of opposition to the threats of any kind, from any source, aimed at any element of nature, including a human society, which achieves some level of safety from the danger to an existence, needs and interests”.Regardless of current definition, a terroristic act contains four main components: motivation, means, goal and an enemy. “Ecoterrorism” is a neology which is used to describe an act of aggression, threat, sabotage, vandalism, intimidation of people and destruction of property, that are undertaken in the name of protection of the environment. Ecological terrorism is the most perfidious and the most complex form of compromising the environmental safety.

Key words: ecology, environment, ecological crisis, ecological safety, “ecoterrorism”

NOVA GENERACIJA UČENIKA U TRADICIONALNOM SISTEMU OBRAZOVANJA

Naučna kritika, polemika

UDK 001.3:316.422.44

Doc.dr Nebojša Macanović¹

Fakultet političkih nauka Banja Luka

Univerzitet u Banjoj Luci

Apstrakt: Iako živimo u svijetu globalizacije, informacione – tehnološke revolucije, stalnih promjena u svim društvenim sferama mi i dalje primjenjujemo tradicionalan način obrazovanja koji je istina doživio minimalne korekcije, kada je u pitanju uvođenje informacione – komunikacione tehnologije kao savremenog oblika učenja, ali u kome i dalje dominira frontalni oblik rada i pasivna uloga učenika u nastavnom procesu. Upravo iz tog razloga ovaj rad ćemo posvetiti novoj generaciji učenika, koja odrasta u sasvim drugačijem okruženju od okruženja u kom su odrastali njihovi nastavnici, njihovim potrebama i interesovanjima, te načinu kako školu transformisati u savremenu i modernu instituciju za obrazovanje nove generacije učenika u XXI vijeku.

Ključne riječi: nova generacija učenika, škola, informaciona – komunikaciona tehnologija.

UVOD

Umrežavanje svijeta i brojne promjene koje su se dogodile krajem XX i početkom XXI vijeka uticale su na javljanje novih potreba i interesovanja mladih. One su najindikativnije na području ekonomije i tehnologije, ali i u obrazovnom sistemu. Današnji učenici su se radikalno promijenili. Oni nisu promijenili samo odjeću i stil u odnosu na prijašnje, nego na potpuno drugačiji način razmišljaju i obrađuju informacije od svojih prethodnika. Oni prolaze i doživljavaju drugačija iskustva od prijašnjih učenika. Zahvaljujući eri tehnologije stvorena je

¹ macanovicn@yahoo.com

nova generacija učenika koja znanja usvaja na drugačiji način od onoga u školama. Ova činjenica ukazuje na potrebu radikalnih promjena u obrazovnom sistemu koji je neophodno redizajnirati i prilagoditi potrebama novih generacija mladih ako želimo da ih pripremimo za život i izazove u XXI vijeku. Danas mladi sve više znanje usvajaju kroz razne vidove neformalnog i informalnog učenja, te na takav način zadovoljavaju svoje potrebe i interesovanja. Formalno obrazovanje više nije jedini vid učenja. Nove generacije učenika sve više su samostalni u istraživanju, kreiranju, filtriranju i zadržavanju novih informacija. Njihovo funkcionisanje u svijetu neprestanih promjena sve je više zavisno od digitalne tehnologije. Upravo iz tog razloga neophodna je transformacija obrazovnog sistema i prilagođavanje istog novim obrazovnim okvirima koji se sve više oslanjaju na dostignuća informacione tehnologije. Takođe, nove generacije učenika sve više uviđaju značaj cjeloživotnog učenja za njihov budući razvoj i obrazovanje, kao i potrebu informacijske pismenosti u prevazilaženju brojnih društvenih izazova u XXI vijeku – vijeku digitalizacije i neprestanih promjena.

OBIJELJEŽJA NOVE GENERACIJE UČENIKA

Razvojem informacione – komunikacione tehnologije stvara se novo okruženje u kome ljudi žive i rade. Zahvaljujući novim tehnološkim dostignućima neke ranije potrebe zadovoljavamo na brži i efikasniji način, ali i stvaramo nove prateći razvojne trendove i prilagođavajući se istim. U svijetu u sferi obrazovanja dešavaju se progresivne promjene upravo zbog potrebe da se prate nova tehnološka dostignuća koja se dinamički mjenjaju i usavršavaju što zahtjeva stalnu aktuelnost znanja. Oblinger (2003) smatra da se u obrazovnom sistemu javljaju “novi” učenici koji su se formirali pod utjecajem svijetskih dešavanja i novih tehnologija. Ti učenici nisu pasivni konzumenti obrazovnih izvora znanja. Krajem 80-ih godina XX vijeka djeca su rađana u naprednom tehnološkom okruženju. Današnji učenici, od vrtića do fakulteta, prva su generacija koja je odrasla uz digitalnu tehnologiju, sa kompijuterskim mišem u ruci, daljinskim TV upravljačem, mobilnim telefonom i drugim elektroničkim uređajima za komunikaciju i zabavu. Ta ista generacija očekivana je posljedica uključivanja savremenih digitalnih tehnologija u svakodnevni život, gdje se sve tehnološke prednosti koriste u svrhu jednostavnije komunikacije, učenja ili igranja. Mnogi alati digitalnog doba kao što su računarske igre, Internet, e-pošta, messenger, wiki i blogovi integralni su dijelovi njihovog života (Veen, 2003). Došlo je vrijeme ličnih i participirajućih medija. Upotreba mass medija opada, dok online komuniciranje s vršnjacima, pretraživanje informacija i zabava na Internetu, svakim danom postaje sve popularnije (Wijngaards, Franssen, Swager, 2006). Tehnologija je drastično promijenila način na koji današnja generacija djece (učenika) živi, uči, razmišlja. Riječ je o homo zappiens generaciji, djeci kojoj su lični računar, Internet, mp3, mobitel, te svi „stari“ mediji, činili prirodno okruženje za odrastanje. Homo zappiensi predstavljaju generaciju koja je rođena sa kompijuterskim

mišem u rukama i kompijuterskim ekranom kao prozorom u svijet (Tapscott, 1998).

Izraz Homo zappiens osmislio je i prvi put javno predstavio na konferenciji u Oslu, 2000. godine, nizozemski univerzitetski profesor Wim Veen, koji se godinama bavi uticajem informaciono-komunikacione tehnologije na obrazovanje i pedagogiju. Naziv homo zappiens izveden je iz latinske riječi „homo“ (čovjek) i onomatopeje mahanja laserskim oružjem „zap-zap-zap“ odnosno prebacivanja televizijskih kanala uz pomoć daljinskog upravljača. Homo zappiens igraju računarske igrice, komuniciraju uz pomoć raznih alata i softvera, sklapaju virtualna prijateljstva, preferiraju Internet i mobilne telefone umjesto štampanih medija (Veen & Vrakking, 2006).

Homo zappiens predstavlja generaciju za koju je učenje igra. Njima škola predstavlja mjesto za druženje s prijateljima, a ne mjesto za učenje (Veen, 2003). Ta generacija djece (učenika) odrasla je uz tehnologiju i uči kroz kompijuterske ekrane, ikone, zvukove, slike i računarske igre, istražujući i ispitujući druge. Kao očekivana posljedica javio se je i drugačiji način zaključivanja, nelinearan pristup učenju, informacije se usvajaju brže, radi se više zadataka odjednom (multi-tasking) itd. Homo zappiense karakterišu 4 vještine i to: ikoničke vještine, multi-tasking, istovremena obrada različitih vrsta informacija i nelinearni pristup učenju (Veen & Vrakking, 2006).

Njihov način traganja za novim informacija o nečenu što ga zanima najčešće počinje tako što će prvo pretražiti internet, tako što će upisati ključne riječi u pretraživač (npr. Google) ili će uzeti mobilni telefon i nazvati svoje prijatelje. Razni sadržaji nude se i kroz wiki stranice i blogove (videoblog, fotoblog, crtež, audio zapis) te se mogu vidjeti, kreirati, razmijeniti, komentarisati. Jednostavno rukovanje digitalnim zapisima, brojni i jednostavni softveri te besplatni medijski prostor u cyber spaceu osigurali su mlađoj populaciji kreiranje vlastitog medijskog svijeta. Homo zappiens su naučili snalaziti se u svijetu informacija i uspješno se nositi sa preopterećenošću informacija klikanjem (npr. PC miša) (Veen, 2003). Naučili su na koji način kvalitetno i efikasno prolaziti kroz mnoštvo informacija, kako komunicirati i na vrlo lagan i brz način razmjenjivati informacije, te priključiti se mreži vršnjaka. Oni su svjesni da postoji ogromna količina znanja koja je, uz pomoć tehnologije, brzo i lako dostupna te izgrađuju svoj profil znanja u trenutku kada ih to zanima i kada procijene da im to treba za zapošljavanje, hobi ili nešto drugo. „Homo zappiens su samousmjeravajući učenici, „nano“ učenici, digitalni mislioci,iskusni komunikatori i kreativni rješavači problema, te su razvili nove vrijednosti u suprotnosti s vrijednostima prijašnjih generacija pripremajući se za kreativno i haotično društvo” (Vrcelj, Klapan, Kušić, 2009:757). Upravo takav sistem vrijednosti i odnos prema znanju često dovodi do nerazumjevanja i neprihvatanja nove generacije učenika od strane ranijih „predigitalnih” generacija.

Kako bi naglasio razliku između nove generacije učenika i prijašnjih generacija Prensky (2001) je upotrijebio termine digitalni urođenici i digitalne pridošlice. Današnje učenike nazvao je digitalnim urođenicima jer su oni izvorni govornici.

nici digitalnog jezika računara, igrica i Interneta. Nas ostale, koji nismo rođeni u digitalnom svijetu, ali smo se u jednom trenutku života našli okruženi novom tehnologijom, naziva digitalnim pridošlicama. Digitalne pridošlice socijalizirali su se na drugačiji način i uvijek će jednom nogom ostati u prošlosti. Razlika između digitalnih urođenika i pridošlica vidljiva je i u nekim svakodnevnim poslovima koje obavljamo pa tako npr. digitalni urođenik neće printati svoju e-poštu i dokument će uređivati i čitati direktno na računaru. „Istraživanja dječjeg ponašanja često idu u prilog da djeca mnogo nauče uz pomoć računarskih igrica i online komuniciranja. Uprkos tome, mnoge obrazovne institucije, nastavnici i roditelji se žale na današnju generaciju djece i mnogi od njih smatraju da su sve te tehnološke naprave i softveri gubitak vremena, da loše utiču na zdravlje djece i da vode u socijalnu izolaciju” (Vrcelj, Klapan, Kušić, 2009: 757). Iako mnogi stručnjaci kritikuju i ukazuju da ovakav uticaj informacione-komunikacione tehnologije može imati negativan odraz na pravilan razvoj djeteta, pogotovo na njihovo zdravlje, sasvim je jasno da živeći i radeći u informacionom dobu ovakav vid odrastanja postaje neminovnost, a na našem obrazovnom sistemu i drugim faktorima socijalizacije ostaje zadatak da se prilagode potrebama nove generacije djece (učenika).

TRANSFORMACIJA TRADICIONALNOG SISTEMA OBRAZOVANJA U SAVREMENI

Tradicionalni sistem obrazovanja sve se više kritikuje i od strane naučnih radnika, ali i od strane nastavnika, učenika i njihovih roditelja. Brojni nedostaci u vaspitanju djece, njihovom asocijalnom sistemu vrijednosti, nezainteresovanosti za školu, lošem uspijehu pripisuju se neadekvatnom sistemu obrazovanja koji se nije transformisao i prilagodio promjenama koje donosi globalizacija. Mnogi autori za današnje škole kažu da su konfekcijske škole, jer se u svim školama kroz razredno-predmetno-časovni sistem ostvaruje isti nastavni plan i program uz iste ili približno iste objektivne uslove. Dominira nastava koja je prvenstveno usmjerena na nastavnika. Učionice su uređene i opremljene za frontalnu nastavu u kojoj učenici sjede u potiljak, a nastavu organizuje nastavnik ispred njih na svom stolu uz pomoć table ili savremene nastavne tehnologije. Za većinu nastavnika je važno kako se u školi ostvaruje propisani nastavni plan i program. Za vrijeme ostvarivanja nastavnog programa učenici moraju sjediti, slušati i gledati te raditi ono što im je naređeno. Malo je pedagoških situacija koje karakterišu strategije aktivnog učenja (problemsko učenje, učenje istraživanjem, projektna nastava, simulacije i igre) i učioničkih aktivnosti koje homo zappiensima omogućuju da koriste njihove vještine (Vrcelj, Klapan, Kušić, 2009). Brojne promjene u društvu utiču da se i škola mora prilagoditi diskontinuitetu suvremenog doba koji tradicionalno orijentiranu prosvjetnu koncepciju čini prilično nestabilnom. Digitalna tehnologija postala je dio obrazovanja i utiče na potrebe i interesovanja današnjih učenika, nastavne planove i programe te na cjelokupnu organizacij-

sku strukturu obrazovnih institucija. Nezavisno učenje nemoguće je kvalitetno i u cijelosti organizovati unutar razredno-predmetno-časovnog sistema. Učenici trebaju raditi nezavisno i saradivati s drugima na interdisciplinarnim sadržajima (temama) koristeći tehnologiju (npr. razni oblici e-učenja). Provjera znanja više nije samo nastavnikova obaveza, već u velikoj mjeri i obaveza učenika. Upotreba digitalnih portfolia za svakog pojedinog učenika efikasan je način na koji homo zappiensi mogu prikazati svoje kompetencije. U skladu s navedenim, svi subjekti procesa nastave i učenja moraju preuzeti nove uloge i odgovornosti. Međutim, i veliki problem u obrazovanju učenika predstavljaju nastavnici koji još uvijek govore jezikom preddigitalnog doba i poučavaju generaciju koja taj jezik ne razumije, odnosno homo zappiense koji govore potpuno drugačijom jezikom. Uloga nastavnika više nije uloga predavača nego uloga voditelja, mentora, saradnika, savjetnika, organizatora, istraživača. Oni se moraju prilagođavati novim potrebama učenika i od modela prenosioca znanja preći na ulogu voditelja ili savjetnika. Umjesto da samo prenose znanje, nastavnici bi trebali kreirati strukture i mreže koje će stimulisati učenje i vještine učenja. Učenicima ne trebamo servirati znanje nego ih učiti kako da i sami pronalaze znanje, jer ćemo ih tako na najbolji način pripremati za budućnost i sve složenije zahtjeve koje pred njih postavlja svijet odraslih. Upravo iz tog razloga, a usljed svakodnevnih promjena i priliva novih informacija o tehnološkim dostignućima, učenicima su sve više neophodna znanja i vještine iz sfere digitalne komunikacije kako bi što brže usvajali, pratili, prihvatili i memorisali nove informacije. Tehnologija i mediji su se promijenili. Izmijenjeno je i društveno okruženje. Svijet je postao umrežen i povezan. U ovom okruženju ogromnih promjena, metodologija dizajniranja koja se koristi za unapređenje učenja ostaje neobično staromodna – stvorena za vrijeme i potrebe koje više ne postoje. Često se govori da je vrijeme da se odbaci sadašnji model obrazovanja, školski model, odnosno industrijski model, u korist onoga koji više odgovara svijetu s kojim će se učenici suočiti nakon završetka školovanja, modelom koji prepoznaje razliku između obrazovanja i cjeloživotnog pothvata zvanog učenje odnosno modelom učenja ili kako ga još naziva C. Libmann, “znanje-dob” modelom (Lackney, 2001). Dinamične promjene dovode do toga da znanje brzo zastarijeva, te nam je neophodna škola budućnosti koja daje dobru osnovu za buduće učenje, koja će nas medijski opismeniti i osposobiti za kritičko razmišljanje, tj. naučiti kako da analiziramo podatke, da prosuđujemo argumentima i postavljamo prava pitanja. Nažalost u današnjim školama djeca i dalje nisu medijski pismena. U školama se poezija, kratke priče i romani i dalje tretiraju kao jedine forme jezičkih izražaja vrijedne edukacije. Djecu i dalje ne učimo da analiziraju značenje reklame ili tv priloga, niti da uviđaju estetske vrijednosti neke serije ili filma. Kao rezultat toga, većina djece je medijski nepismena, a potreba za medijskom edukacijom još uvijek je futurologija za naš obrazovni sistem. Činjenica je da mladi danas primaju gotovo sve informacije putem popularne kulture, tj. masovnih medija, dok u školama još uvijek ne uče gotovo ništa što bi im pomoglo da shvate tu popularnu kulturu. Ukoliko im pomognemo, medijska pismenost omogućiće mladima da postanu kritički

mislioci, a ne pasivni posmatrači. S tim u vezi i budućnost škole za XXI vijek svakako će zavisiti i od osposobljenosti nastavnika da u svoj nastavni rad uključi multimedijске tehnologije ili da ga bar multimedijски obogati. Uvažavajući „neke nove klince“, njihove potrebe i interesovanja, škole se trebaju prilagođavati njima; umjesto zapamćivanja i reprodukcije dobivenih informacija, valja provocirati intelektualnu revoluciju u razredima. Međutim, postoje mišljenja da je isprobani način rada u školama dobar te da tehnologija nije promijenila paradigme pedagogije. Prema D. Thornburgu, naglašava se da promjene paradigme dolaze kad tehnologija prekida *status quo* (Lackney, 2001). S obzirom na to, možemo sa sigurnošću reći da zasad tehnologija nije stvorila promjenu paradigmi u obrazovanju. Naš osnovni model učenja gotovo je isti kao i prije izuma računara. Prošliх godina doticali smo rubove reformi u debatama o Deweyu, Piagetu, Gardneru, Vigotskym i drugim velikim misliocima pedagogije. Bez obzira na brojne nedostatke našeg obrazovnog sistema činjenica je da se poslednjih decenija desio mali pomak ka poboljšanju strategije podučavanja, ali je osnovna pretpostavka bila da su srž škole, nastavni plan i program, te pedagogija zdravi i ne trebaju promjene. Međutim, uvažavajući one koji se u školama obrazuju, obrazovne sisteme i institucije trebalo bi redizajnirati u cijelosti. Tradicionalna frontalna predavanja, standardizovani kurikulumi i provjere znanja te grupe učenika istog uzrasta (razredi) neprikladna su organizacijska struktura u današnje vrijeme i za potrebe današnjih učenika – homo zappiensia. Sa sigurnošću možemo tvrditi da nam je u današnje vrijeme nužno potreban radikalni prekid sa istrošenim načinima u pedagogiji i redizajniranje postojećih obrazovnih sistema i institucija te nema nikakve sumnje da će tehnologija u tome odigrati glavnu ulogu. Iako su mnoge zemlje uložile ogromne napore i novac za redizajniranje starih privrednih sistema i ekonomija prema modernim društvima, to se ipak nije dogodilo i sa obrazovnim sistemima. Valja vjerovati da će homo zappiensia nametnuti potrebu njihova uvažavanja i da će kreirati buduću školu. Oni je i već sada kreiraju ali zbog snažnog uticaja onih koji su davno prestali učiti i ići u korak sa tehnološkim razvojem nova generacija učenika, njihova nova vizija učenja i dalje se ignoriše, jer „programeri dječjih duša“ određuju šta i kako učiti (Macanović, 2015). Nove generacije učenika sve više pokazuju interesovanje za virtuelno učenje. Svakako da će veoma brzo virtuelne škole postati značajna alternativa klasičnom školovanju. Virtualne škole su obrazovne organizacije koje nastavu i kurseve izvode preko Interneta ili pomoću Web baziranih metoda, što je prirodan nastavak razvoja i primene tehnologija i učenja na daljinu (elearning, distance learning) (Damjanović, 2013). Virtuelnih škola ima na svim kontinentima. a najviše ih je u SAD gdje oko 3% ukupne školske populacije pohađa potpuni ili delimični K12 program u virtuelnim školama (uzrast 6-18 godina). Popularnost virtuelnih škola u SAD raste usled sve učestalijih pojava vršnjačkog nasilja i raznih drugih oblika netolerancije. Istraživanja su pokazala da ni komponenta socijalizacije ličnosti nije ugrožena kod učenika koji pohađaju virtualne škole – naprotiv, veliki broj tih učenika redovno upražnjava razne sportske, kulturno-umetničke i društvenokorisne aktivnosti. Učenici i studenti virtuelnih škola kroz on-

line učenje vežbaju i važne vještine upravljanja vremenom, konstantno unapređuju svoju informatičku pismenost, mogu da kontaktiraju sa vršnjacima iz čitavog sveta, da uspostave sopstveni način učenja praveći lični raspored časova i tempo usvajanja gradiva. Riješavanje problema i zadataka uključuje i grupni rad i diskusije sa kolegama i nastavnikom, neposredno ili putem Interneta. Ukazujući na ove aspekte za očekivati je da će veoma brzo virtuelne škole postati značajna alternativa klasičnom školovanju u čitavom svijetu. Sve ove činjenice ukazuju da je neophodno transformisati tradicionalni sistem obrazovanja u jedan moderan, savremeni sistem koji će odgovoriti svim potrebama nove generacije učenika, ali i svim drugim izazovima koje očekujemo u XXI vijeku. Neophodne su nam reforme obrazovanja, ali i vraćanje i podizanje svijesti svih građana o značaju i ulozi škole u odrastanju i socijalizaciji djece.

Kada govorimo o obilježjima savremene škole, tj. škole budućnosti Vilotijević (2009) ukazuje na neke najznačajnije karakteristike takve škole:

1. Efikasna je ona škola u kojoj su svi učenici uspješni i u kojoj svaki pojedinac postiže onoliko koliko mu prirodni potencijali omogućuju. Pobjedničko učenje je moguće jer svi normalno razvijeni učenici mogu, uz primjenu odgovarajućih metoda i postupaka i uz diferencirani rad, da postignu zadovoljavajuće rezultate.
2. U efikasnoj školi rad je raznovrstan i vrlo bogat i obuhvata ne samo učenje nego i zadovoljavanje najraznovrsnijih učeničkih interesovanja i potreba – intelektualnih, kulturno-umetničkih, sportskih, socijalnih. Škola je cjelodnevno pedagoški organizovana i u njoj učenici završavaju sve dnevne školske obaveze. Pored redovne, dodatne i dopunske nastave, učenici imaju i časove samostalnog rada (učenje, izrada zadataka, vrednovanje dnevnih postignuća). Nastavnici im pomažu da budu uspješni. Cjelodnevnom organizacijom produžava se školski rad i omogućuje intenzivniji pedagoški uticaj na učenike, škola se odupire negativnom uticaju ulice.
3. Nastava u školi treba da bude sistemski organizovana što znači da nastavni proces treba da bude zaokružen i da obuhvata stvaranje radne atmosfere, realizaciju planiranih zadataka i kontrolu ostvarenog. Povratna informacija prati ceo nastavni tok pa učenici i nastavnik na kraju časa uvek znaju da li su, i koliko su, ostvarili zadatke. Eventualne slabosti i propusti se na vreme koriguju.
4. U školi jedan nastavnik treba da organizuje i vodi nastavu iz više predmeta. Personalnom koncentracijom nastave u istom radi manji broj nastavnika čime se omogućuje da se nastavnik više bavi učenikom, a ne samo predmetom. Time se potpunije ostvaruju i druge funkcije – vaspitna, savjetodavna, dijagnostička, evaluatorska.
5. Nastava treba da bude didaktičko-metodički raznovrsna i bogata. Pretjerana dominacija frontalnog oblika rada osiromašuje odjeljenjsku interakciju, vodi pasivizaciji učenika i učenička znanja čini reproduktivnim. Daleko više treba praktikovati saradničke oblike rada, rad u malim gru-

pama i individualni pristup koji doprinose socijalizaciji, učenju učenja, a i djelotvorniji su.

6. Težište nastave treba da bude na misaonim aktivnostima učenika, na problemskom pristupu i praktičnoj primjenjivosti stečenih znanja. Učenik uvek treba da zna zbog čega neki sadržaj treba da savlada i kakav je značaj toga sadržaja za njegov rad i život.
7. Vrijednovanje rada i rezultata je stalno i zasniva se na permanentnoj povratnoj informaciji. Vrednuju se ne samo nastavnikovi rezultati nego i kvalitet obrazovno-vaspitnog procesa u kome učenici treba da nauče kako treba učiti. Ocjena učenikovog rada treba da ima podsticajni karakter i da mu ukazuje šta i kako treba da radi. Pri ocjenjivanju uzimaju se u obzir ne samo učenikova postignuća nego i zalaganje, nivo vaspitanosti, interesovanja, etičke i druge vrijednosti.
8. Organizacija nastavnih objekata i opreme treba da bude primjerena savremenom razvoju i potrebama. Škola treba da raspoláže sredstvima moderne informatičke tehnologije računari i moderni multimedijalni sistemi) koja obezbeđuje stalnu povratnu informaciju, obogaćuje nastavni proces, omogućuje učenicima da sami sebe kontrolišu a svakom pojedincu da napreduje svojim tempom
9. Pedagoška organizacija i rad su efikasniji i djelotvorniji u manjim zajednicama učenika i nastavnika. Škola treba da ima do 24 učenička odjeljenja i najviše 650 učenika. U takvoj školi se svi nastavnici i učenici međusobno poznaju, saradnja je lakša i bolja, socijalna i emocionalna klima povoljnija.
10. U savremenoj školi svi uče, ne samo učenici nego i pomoćno osoblje i nastavnici. Stručno usvršavanje, praćenje razvoja uže struke i didaktičko-metodičkih inovacija je stalna obaveza svakog nastavnika pojedinačno i škole u cjelini.
11. Roditelji treba da budu stalni saradnici i dio radnog sistema škole. Oni pomažu školi u ostvarivanju planova, unapređivanju rada, poboljšavanju materijalne osnove, ogranizaciji pojedinih aktivnosti, u saradnji škole sa organizacijama i institucijama u neposrednom okruženju.

Dakle, promjene u obrazovnom sistemu i promjene u školi su logične i neophodne, ali u onim granicama koje ne ugrožavaju osnovnu ulogu škole. Naša škola je, međutim, previše stabilna, tj. konzervativna, ne mjenja se u skladu sa društvenim potrebama i tome dovodi u pitanje svrhu svoga postojanja. Dina-mične promjene dovode do toga da znanje brzo zastarjeva, te nam je neophodna škola budućnosti koja daje dobru osnovu za buduće učenje, koja će nas medijski opismeniti i osposobiti za kritičko razmišljanje, tj. naučiti kako da analiziramo podatke, da prosuđujemo argumentima i postavljamo prava pitanja. Neophodna nam je nova škola za nove generacije učenika.

ZAKLJUČAK:

Nove generacije učenika odrastaju uz nova tehnološka dostignuća koja moraju biti i sastavni dio obrazovanja, ako želimo da odgovorimo na njihove zahtjeve. Kakvu školu i obrazovanje trebamo u XXI vijeku najbolje oslikava Tofflerova (1981) misao da u XXI vijeku neće biti nepismen onaj koji ne zna da čita i piše, nego onaj koji ne želi da uči. Ova misao najbolje oslikava sve one aspekte kojima društvo treba da teži, te ukazuje kakavo nam je obrazovanje potrebno u novom vijeku. Živimo u svijetu globalizacije, a ona ima i određene zahtjeve – stalno ulaganje u znanje, tehnologije, istraživanje i razvoj. Ako neko počne zaostajati u procesu globalizacije ili se na vrijeme ne uključi u savremene procese, bitno zaostaje. Današnji se svijet sve više «otvara» i «smanjuje» i otuda je stvorena već dobro poznata uzrečica o svijetu kao «globalnom selu». Zahvaljajući globalizaciji nestaju granice između država i znanje postaje jedna od glavnih roba sa kojom se danas trguje u svijetu. Upravo zbog ovakvih dinamičkih dešavanja u društvu i potreba “nove (homo sapiens) generacije učenika” mijenja se razumijevanje procesa obrazovanja, uloge, mjesta, vremena i načina na koje se ono provodi te se sve više propagiraju koncepti i ideje „učenja u pravo vrijeme“ (just-in-time learning), „učenja na zahtjev“ (learning-on-demand), „učenja samo koliko je potrebno“ (just enough learning) i „učenja samo za tebe“ (just for you learning). Stajališta koja na znanje gledaju kao cjelinu sastavljenu od “Znati šta” (eksplicitno) i “Znati kako” (prešutno) bivaju zamijenjena sa “Znati gdje”. Za većinu je škola karakteristično da na učenika gledaju kao na homo sapiensa, a njegova “inteligencija” se mjeri količinom zapamćenih odnosno reprodukovanih informacija. U skladu s takvim stanovištem, efikasnost škole mjeri se „kognitivnim postignućem“ uz pomoć testova. Zbog toga, reforme škola se vrlo često kreću od jedne krajnosti na drugu gubeći stalo iz vida potrebe današnjeg čovjeka. Bez obzira koliko se tradicionalni sistem obrazovanja odupire promjenama, one su neminovne. Da bi smo pratili promjene i prilagođavali se njima i sama nauka, u ovom slučaju pedagogija, mora da mijenja svoje paradigme i teži novim savremenijim oblicima učenja, da razvija svijest kod učenika o potrebi učenja kroz čitav život, da ih priprema za budućnost i izazove s kojima će se susretati, da ih medijski opismeni kako bi bili sposobni analizirati brojne informacije s kojima se svakodnevno susreću, te da steknu kompetencije za kritičko razmišljanje i da se aktivno uključe u sve što donosi novi talas procesa globalizacije, a ne samo da budu pasivni posmatrači.

LITERATURA:

- Damjanović, D. (2013). Virtuelne škole. Preuzeto: 27.02.2015. s.<http://www.http://pripremazacas.wordpress.com/ostalo/virtuelne-skole/>

- Lackney, J. A. (2001). Classrooms of the Future: Thinking Out of the Box. School Design Research Studio, University of Wisconsin-Madison. Preuzeto 12.02.2015. s <http://schoolstudio.engr.wisc.edu/futureclassrooms.html>
- Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
- Oblinger, D. (2003). Understanding the New Students. Educause. Preuzeto 21.01.2015. s <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ermo342.pdf>
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001. Preuzeto 26.01.2015. s <http://www.marc-prensky.com/writing/Prensky/pdf>
- Rastek, R. (2003). The new brain: How the Modern Age is Rewiring Your Brain. New York, NY: Rodale.
- Stoll, L., Fink, D. (2000). Mijenjajmo naše škole: Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola. Zagreb: Educa.
- Suzić, N. (2012). Pedagoška futurologija: EKTOS: Banja Luka.
- Tapscott, D. (1998). Growing up Digital, The Rise of the Net Generation. New York: McGraw-Hill.
- Turkle, S., (1997). Life on the Screen, Identity in the Age of the Internet. New York: Simon & Schuster.
- Toffler, A. (1981). *Future shock: The third wave*. New York: Bantam Books.
- Veen, W. & Vrakking, B. (2006). Homo Zappiens, Growing up in a Digital Age. London: Network Continuum Education.
- Veen, W. (2003). A new force for change: Homo Zappiens. *The Learning Citizen*7, 5-7.
- Vilotijević, M. (2009). *Promenama do efikasnije škole budućnosti*. U Zborniku: Buduća škola. str.713 – 750. Beograd: Srpska akademija obrazovanja.
- Vrcelj, S., Klapan, A., Kušić, S. (2009). Homo Zappiens – kreatori nove škole. U Zborniku: Buduća škola. str. 751-763. Beograd: Srpska akademija obrazovanja.
- Wijngaards, G., Fransen, J., Swager, P. (2006). Teenagers and their digital world: What teachers and parents should know (Original title – Jongeren en hun digitale wereld: What leraren en ouders eigenlijk moeten weten. Centre for Learning, INHOLLAND University for Applied Sciences. Assen: Van Gorcum.

NEW GENERATION OF STUDENTS IN TRADITIONAL EDUCATIONAL SYSTEM

Summary

Although we live in a world of globalization, informational and technological revolution, with constant changes in all spheres of society, we continue to apply the traditional way of education which is experienced minimal corrections, when it comes to the introduction of information - communication technologies as a contemporary form of learning, but in which still dominates the frontal form and passive role of students in the teaching process. For this reason, this paper will be devoted to a new generation of students, who are growing up in a completely different environment than the environment in which grew up their teachers, devoted to their needs and interests, and to the way how school can be transformed into a contemporary and modern institution for the education of a new generation of students in the XXI century .

Keywords: new generation of students, schools, informational - communicational technology.

ULOGE I KOMPETENCIJE SAVREMENOG UČITELJA, NASTAVNIKA

Prethodno saopštenje

UDK 378.147-057.175

Dr sc. Hazim Selimović
Edukacijski faklutet Travnik
Dr.sc. Ruža Tomić
Mr. Zehrina Selimović

Apstrakt: *Cilj rada je ispitivanje koje osobine ličnosti i kompetencije treba posjedovati savremeni učitelj, kako bi uspješno obavljao uloge koje od njega traži društvo danas i tražit će škola budućnosti. Cilj je saznati kakvi su stavovi učenika o osobinama ličnosti i kompetencijama nastavnika, o uspješnom obavljanju uloga učitelja, nastavnika danas. Istraživanjem su obuhvaćeni učenici, sa područja Srednjobosanskog kantona, ukupno 158 učenika. Od metoda u radu je korištena metoda teorijske analize i servej istraživačka metoda.*

Rezultati istraživanja pokazuju da uspješno obavljanje funkcija (uloga) savremenog učitelja zahtijeva određene osobine nastavnikove ličnosti i kompetencije za uspješno izvršavanje tih uloga. Uspješan i kvalitetan nastavnik u savremenoj školi mora posjedovati određene karakteristike ličnosti i kompetencije koje bi mu omogućile uspješno obavljanje uloga koje pred njega postavlja savremena škola i društvo. Da bi se ovo postiglo društvo mora pokloniti dužnu pažnju osposobljavanju, izgrađivanju i permanentnom obrazovanju nastavnika savremene škole.

Ključne riječi: *učitelj, nastavnik, karakteristike ličnosti, kompetencije, uloga, učenici.*

UVOD

Reforme sistema odgoja i obrazovanja zahtijevaju određivanje uloga, funkcija i kompetencija nastavnika kao ključnog faktora odgojno-obrazovnog procesa. Savremena škola i nastava u njoj zahtijevaju pripremljene i stručno usavršene nastavnike.

Nastavnikova uloga danas nije da prenosi znanje. Njegova uloga se pomjera od „informativne ka formativnoj, koju karakteriše dvosmjerna komunikacija, demokratski i kooperativni odnosi među svim učesnicima nastavnog procesa (u koji se na specifičan način uključuju i roditelji), identifikacija autentičnih potreba učenika, uvažavanje njegovih optimalnih mogućnosti i dr.“(Kostović, 2004, str. 247).

Uloge modernog nastavnika pomjeraju se na preparativnu fazu nastave, organizovanje rada učenika, njihovo podsticanje na samostalnu aktivnost, kao i vođenje učenika do samostalnog sticanja znanja. Savremena uloga nastavnika tako, umjesto predavačke, postaje organizatorska, mentorska, savjetodavna, saradnička, moderatorska i sl., što uslovljava koncepciju nastave kao interaktivnog komunikativnog procesa.

Profesija nastavnika je društveno i stručno (profesionalno) definirana uloga koja se ostvaruje u određenom društvenom kontekstu, u određenom institucionalnom okruženju, u interakciji sa djecom i odraslima. Nastavnik je stručno i pedagoški osposobljena osoba koja upravlja nastavom i uz pomoć edukativnih strategija realizira ciljeve i zadatke odgoja i obrazovanja. Istraživanje COMBSA u SAD je pokazalo da se osobine dobrog nastavnika ispoljavaju u sljedećim područjima:

1. „stručna znanja nastavnika,
2. predstave o drugima,
3. slika o sebi,
4. predstave o ciljevima i procesima učenja,
5. predstave o pogodnim metodama,
6. osjetljivost za probleme“ (Selimović, 2011, citirano kod Voskresenski, 2008, str. 11).

Ove osobine su se mogle poistovijetiti sa grupama kompetencija koje bi trebalo da posjeduje kvalitetan nastavnik. Pod pojmom kompetentnosti (lat. *competere* – dolikovati, nečemu težiti), podrazumijeva se područje u kome neka osoba ima znanje i iskustvo i osposobljena je i ovlaštena da radi u tom području. Kompetentnost uključuje sposobnosti, znanja, vještine, kvalifikovanost i ključna je za uspješno prilagođavanje pojedinca. Ona je, kao priznata stručnost, formalna i stvarna osposobljenost za neki posao, kvalifikovanost, nadležnost ili mjerodavnost, u prvom planu u svim sferama života i rada. U savremenom svijetu sve su složeniji standardi uspješnosti, pa se i od učitelja, nastavnika očekuju sposobnosti koje će ići u korak sa promjenama u savremenom svijetu.

Među višedimenzionalnim nastavnikovim kompetencijama naročito se ističu pedagoška i stručna. Pedagoška kompetencija nastavnika, stručnost i naučnost, ali i neophodne ljudske kvalitete, sposobnosti i umijeća vezana za procese i međuljudske odnose u nastavi i vaspitanju uopšte mogu dovesti do toga da nastavnik „bezličnu masu učenika pretvara u istinska ljudska bića, a nastavniku daje mogućnost da bude autentična i intergisana ličnost“ (Gojkov, 2007, str. 37).

Moderna škola i nastava u njoj traže i modernog nastavnika. Pred nastavnikom u modernoj nastavi postavljaju se brojni zadaci koje treba realizovati. Ti zadaci su vezani za:

- nove nastavne sadržaje,
- nove oblike metode i tehnike nastavnog rada,
- korištenje raznovrsnih izvora znanja i osposobljavanje učenika za permanentno obrazovanje.

Među najvažnije funkcije nastavnika u školi sadašnjosti i budućnosti Ajanović i Stevanović (1998) navode sljedeće:

- organizator odgojno-obrazovnog procesa,
- režiser nastave,
- analitičar svoga i tuđeg rada,
- graditelj saradničkih odnosa,
- kreator stvaralačkih sposobnosti učenika,
- racionalizator,
- inicijator,
- istraživač,
- onaj koji grupu orijentira i ukazuje na pravce daljeg kretanja,
- tražitelj i davatelj informacija i instrukcija,
- ohrabritelj,
- usklađivač,
- mentor,
- regulator i programer procesa učenja.

Škola bi trebalo da priprema djecu da se uspješno integriraju u međunarodnu zajednicu i konkurentnu upotrebu znanja i vještina koje se stiču u školama. „Naša škola nije u tom smislu dovoljno osposobljena. Bosanskohercegovačka škola pati od niza nedostataka koji se odnose na strategiju, stilove i/ili metodike odgojno-obrazovnog rada. U tom dijelu školu moramo mijenjati ne čekajući rješenja brojnih društvenih problema. Krajnji cilj škole je razvoj punog potencijala svakog djeteta ponaosob, a svrha ukupnog sistema odgoja i obrazovanja treba da bude unapređenje kvaliteta života.

Da bi se sve ovo postiglo, pored ostalih uvjeta neophodni su pripremljeni i osposobljeni nastavnici i učitelji kompetentni da djecu pripremaju za život u 21. stoljeću. Našim istraživanjem želimo ispitati kako učenici i nastavnici percipiraju uloge i kompetencije savremenog učitelja i nastavnika koji će osposobljavati djecu i mlade za život u 21. stoljeću.

Poučavanje se danas temelji na principu individualnosti i stjecanju znanja neophodnih za život i djelovanje u 21. stoljeću. „Poučavanje učenika da samostalno ocjenjuju svoj rad, da teže kvalitetnom uratku, zatim vođenje učenika prema razvoju određene životne sposobnosti, te upućivanje učenika da pronalaze znanje korisno i potrebno za mladog i obrazovanog čovjeka, sve to daje učitelju novu dimenziju i različite uloge. Jedna od njegovih uloga započinje u razrednom odjeljenju i sve se više širi na društvo uopće, koje u ovom vremenu upravo treba učitelja: ne samo kao pomoć u stjecanju znanja, već kao kulturnog savjetnika, te osobu od povjerenja“ (Vidulin-Obranić, 2007, str. 346).

UNESCOV Odbor za obrazovanje u 21. stoljeću ističe „važnost uloge učitelja kao inicijatora, onoga koji promiče razumijevanje i toleranciju“ (UNESCO, 1996). Učitelj treba imati:

- razvijene vještine komuniciranja i socijalne integracije sa učenicima, kolegama, roditeljima i školskim partnerima;
- fleksibilan, otvoren i kreativan pristup odgojno-obrazovnom procesu;
- empatičnu saradnju sa školskim akterima;
- odgovornost u pogledu društvenih i kulturnih potraživanja;
- razumijevanje i toleranciju;
- jasan cilj svakog odgojnog i obrazovnog koraka kojeg čini.

Govoreći o kompetencijama nastavnika, Đorđević (2002) navodi model od sljedeće 24 kompetencije nastavnika: „1. uspešno komuniciranje sa učenicima; 2. razvijanje efikasnih radnih odnosa sa učenicima; 3. jačanje pozitivnih stavova prema učenicima; 4. razvijanje klime koja će ohrabrivati učenike; 5. stvaranje osnova za zrelije odnose prema učenicima; 6. prilagođavanje instrukcija nivou napredovanja učenika; 7. prilagođavanje nastave individualnim posebnostima; 8. uvažavanje razlika između nastave za decu i one za odrasle; 9. osiguranje instrukcija koje će razvijati samopouzdanje učenika; 10. razviti kod učenika interesovanje za aktivnosti u odeljenju; 11. prilagoditi nastavne sadržaje potrebama učenika koji se menjaju; 12. snabdeti učionice i ostala mesta nastavnim sredstvima; 13. identifikovati sposobnosti učenika za razvoj; 14. organizovati učenike da učestvuju na odgovarajućem nastavnom nivou; 15. sumirati i voditi računa o uporišnim tačkama lekcija i demonstracija; 16. učestvovati u ocenjivanju uspešnosti nastave; 17. obezbediti proverene informacije učenika o napredovanju; 18. odabrati nastavne sadržaje od suštinskog značaja za učenike; 19. uskladiti i vršiti nadzor nad aktivnostima u odeljenju; 20. razvijati principe učenja koje koriste učenici; 21. imati poverenja u informacije i eksperimente; 22. primeniti individualni rad; 23. primenjivati iskustva i metode rada drugih nastavnika; 24. usklađivati aktivnosti u odeljenju sa iskustvima učenika“ (Đorđević, 2002, str. 40-41).

S obzirom da poziv učitelja i odgajatelja podrazumijeva veoma složeno područje djelovanja, i njihove kompetencije su višedimenzionalne. Centralna dimenzija je pedagoška. Osim ovladavanja različitim naučnim disciplinama, izuzetan značaj u osposobljavanju učitelja i odgajatelja ima razvoj njihovih pedagoških kompetencija

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je ispitivanje učesnika koje uloge i na koji način treba obavljati učitelj danas i u budućnosti i koje su to neophodne kompetencije koje od njega traži društvo budućnosti da bi tu ulogu uspješno obavljao.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je ispitivanje i utvrđivanje koje osobine ličnosti nastavnika doprinose uspješnom obavljanju uloga koje od njega traži društvo sadašnjosti i budućnosti i koje kompetencije nastavnik treba posjedovati da bi te uloge uspješno obavljao

Glavna hipoteza

U istraživanju smo pošli od pretpostavke da učenici percipiraju osobine ličnosti i kompetencije njihovih nastavnika za uspješno izražavanje tih uloga.

Pomoćne hipoteze

1. Pretpostavlja se da učenici percipiraju niz pozitivnih osobina ličnosti njihovih nastavnika koje doprinose uspješnom obavljanju uloga koje pred učitelja-nastavnika postavlja savremena škola;
2. Pretpostavlja se da učenici percipiraju niz negativnih osobina ličnosti nastavnika koje koče i ometaju uspješno obavljanje nastavnikovih uloga;
3. Pretpostavlja se da učenici različito vrednuju adekvatno obavljanje funkcija (uloga) njihovih nastavnika;
4. Pretpostava se da većina učenika ima pozitivnu sliku o svom nastavniku.

Metode tehnike i instrumenti istraživanja

U radu je korištena metoda teorijske analize i servej istraživačku metodu a od instrumenata anketni upitnik za učenike za snimanje stavova učenika o pozitivnim osobinama i kompetencijama nastavnika za uspješno obavljanje savremenih uloga u vidu petostepene skala na kojoj su se učenici izjašnjavali u odnosu na nivo slaganja sa ponuđenim tvrdnjama od potpunog neslaganja do potpunog slaganja.

Uzorak istraživanja sačinjavat će učenici osnovnih škola sa područja Travnička ukupno 158 ispitanika i to 79 učenika razredne nastave i 79 učenika predmetne nastave.

ANALIZA REZULTATA

Osobine ličnosti nastavnika koje cijene njihovi učenici

Prvi zadatak našeg istraživanja odnosio se na ispitivanje stavova učenika o pozitivnim osobinama ličnosti njihovih nastavnika. Istraživanja provedena u

zemlji i svijetu pokazuju da učenici preferiraju brojne pozitivne osobine ličnosti nastavnika. Rezultati istraživanja predstavljeni su u tabeli 1. u nastavku.

Tabela 1. Koje osobine nastavnika učenici cijene i koliko

Učenici kod nastavnika cijene sljedeće osobine	Uopće se ne slažem		Ne slažem se		I slažem se i ne slažem		Slažem se		Uvijek se slažem		Ukupno		Ar. sr.
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
<i>Pravednost i ravnopravnost</i>	1	0.63	7	4.43	8	5.06	42	26.58	100	63.29	158	100	4.47
<i>Spremnost na saradnju i podršku</i>	6	3.79	14	8.86	15	9.49	44	27.84	79	50.00	158	100	4.11
<i>Poštovanje i uvažavanje ličnosti učenika</i>	1	0.63	14	8.86	14	8.86	44	27.84	85	53.79	158	100	4.25
<i>Prirodno držanje</i>	1	0.63	14	8.86	14	8.86	44	27.84	85	53.79	158	100	4.25
<i>Pomoć u učenju učenicima</i>	3	1.89	3	1.89	15	9.49	24	15.19	113	71.52	158	100	4.52
<i>Razumijevanje</i>	7	4.43	4	2.53	22	13.92	42	26.58	83	52.53	158	100	4.20
<i>Tolerancija</i>	8	5.06	7	4.43	18	11.39	44	27.84	81	51.86	158	100	3.65
<i>Stabilnost u stavovima i zahtjevima</i>	8	5.06	4	2.53	19	12.02	52	32.91	75	47.46	158	100	4.15
<i>Jednostavnost</i>	5	3.16	6	3.79	18	11.39	52	32.91	76	48.10	158	100	4.19
<i>Ljubaznost u komunikaciji</i>	3	1.89	1	0.63	15	9.49	37	23.42	102	64.55	158	100	4.48
<i>Vesela narav</i>	5	3.16	10	6.33	13	8.22	38	24.05	92	58.23	158	100	4.28
<i>Entuzijazam</i>	8	5.06	5	3.16	20	12.66	57	36.07	68	43.04	158	100	4.08
<i>Fleksibilnost</i>	2	1.26	9	5.69	47	29.74	53	32.91	47	29.74	158	100	3.84
<i>Samokritičnost</i>	10	6.33	13	8.22	29	18.35	50	31.64	56	35.44	158	100	3.81
<i>Kad dobro objašnjava gradivo</i>	1	0.63	5	3.16	11	6.96	43	27.21	98	62.02	158	100	4.47
<i>Kreativnost</i>	3	1.89	6	3.79	27	17.08	44	27.84	78	49.36	158	100	4.19
<i>Lijep fizički izgled</i>	7	4.43	3	1.89	27	17.08	24	15.19	97	69.43	158	100	4.27
<i>Neke druge osobine</i>	13	8.22	20	12.66	33	20.88	27	17.08	65	41.14	158	100	3.70

Uvidom u tabelu 1. možemo uočiti da su visoke aritmetičke sredine na svim varijablama po pitanju pozitivnih osobina nastavnika i kreću se u rasponu od 3.65 (na varijabli 7 – tolerancija) do 4.52 (varijabla 5 – pomoć učenicima u učenju). Pored pomoći u učenju učenici preferiraju i sljedeće osobine nastavnika:

- ljubaznost u komunikaciji (ar.sr. – 4.48);
- dobro objašnjavanje gradiva (ar.sr. – 4.47);
- pravednost i ravnopravnost (ar.sr. – 4.47);
- vesela narav (ar.sr. – 4.28);

- lijep fizički izgled (ar.sr. – 4.27);
- poštovanje i uvažavanje učenikove ličnosti (ar.sr. – 4.25);
- prirodno držanje (ar.sr. – 4.25);
- razumijevanje (ar.sr. – 4.20);
- jednostavnost (ar.sr. – 4.19);
- kreativnost (ar.sr. – 4.19);
- stabilnost u stavovima i zahtjevima (ar.sr. – 4.15);
- spremnost na saradnju i podršku (ar.sr. – 4.11);
- entuzijazam (ar.sr. – 4.08).

Po preferenciji, na zadnjem mjestu su sljedeće osobine nastavnika koje preferiraju učenici:

- fleksibilnost (ar.sr. – 3.84);
- samokritičnost (ar.sr. – 3.81);
- tolerancija (ar.sr. – 3.65).

Iz rezultata je vidljivo da učenici preferiraju niz pozitivnih osobina ličnosti njihovih nastavnika koje doprinose uspješnom obavljanju uloga koje pred nastavnika postavlja savremena škola. Zanimalo nas je postoje li statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika s obzirom na uzrast učenika (učenici razredne i predmetne nastave).

Kako bismo to provjerili, izračunali smo χ^2 test na tvrdnju 5 (pomoć učenicima u učenju), da vidimo postoje li statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika s obzirom na stupanj školovanja. Rezultati su predstavljeni u Tabeli 2 u nastavku.

Tabela 2. Razlike u odgovorima ispitanika (učenika) razredne i predmetne nastave

Ispitanici učenici	1		2		3		4		5		N		M
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Razredna Nastava	0	0	0	0	3	3.79	18	11.39	58	36.70	79	50	4.59
Predmetna nastava	3	3.79	3	3.79	12	7.59	6	5.79	55	34.81	79	50	4.35
Ukupno	3	1.89	3	1.89	15	9.49	24	15.19	113	71.52	158	100	4.52

Analizom rezultata predstavljenih u Tabeli 2. možemo uočiti da učenici razredne nastave jače preferiraju sklonost nastavnika da im pruže pomoć u učenju od učenika predmetne nastave, na što nam ukazuje aritmetička sredina ($M = 4.59$ za ispitanike razredne nastave), koja je za 0.24 veća od aritmetičke sredine za ispitanike predmetne nastave ($M = 4.35$).

Izračunata vrijednost χ^2 iznosi 27.87 i znatno je iznad granične vrijednosti χ^2 na 4 stupnju slobode (9.49), što pokazuje da postoje razlike u odgovorima iz-

među učenika mlađih i starijih razreda. Koeficijent korelacije ($C = 0.461507$) ukazuje na značajnu povezanost među ispitivanim distribucijama.

Na osnovu rezultata možemo zaključiti da je naša prva pothipoteza, a koje je glasila: „Pretpostavlja se da učenici preferiraju niz pozitivnih osobina ličnosti njihovih nastavnika koje doprinose uspješnom obavljanju uloga koje pred učitelja – nastavnika postavlja savremena škola“, u potpunosti potvrđena.

Učenici naročito visoko preferiraju sljedeće osobine nastavnika: ljubaznost u komunikaciji, dobro objašnjavanje gradiva, pravednost i ravnopravnost, veselu narav, lijep fizički izgled, poštovanje i uvažavanje učenikove ličnosti, prirodno držanje, razumijevanje, jednostavnost, kreativnost, stabilnost u stavovima i zahtjevima, spremnost na saradnju i podršku i entuzijazam.

Osobine ličnosti nastavnika koje smetaju učenicima

Drugi zadatak istraživanja bio je ustanoviti stavove učenika o negativnim osobinama ličnosti njihovih nastavnika koje ometaju uspješno obavljanje uloga savremenih učitelja.

Uvidom u tabelu 3. možemo zapaziti da se aritmetičke sredine na varijabla-
ma koje se odnose na negativne osobine ličnosti nastavnika kreću u rasponu od 3.03 na varijabli 9 (neiskrenost), do 2.04 na varijabli 11 (prijetnje i ucjene). Više od polovine učenika se ne slaže uopće ili se ne slaže sa negativnim osobinama nastavnikove ličnosti. Učenicima najviše smetaju sljedeće osobine nastavnikove ličnosti:

- prijetnje i ucjene,
- neodgovornost,
- previsoko mišljenje o sebi,
- histeričnost,
- precjenjivanje nekih učenika,
- nesposobnost za komunikaciju,
- sklonost konfliktima.

Rezultati istraživanja predstavljeni su u Tabeli 3. koja slijedi.

Tabela 3. Učenicima smetaju sljedeće osobine njihovih nastavnika ili ih ne vole

Osobine ličnosti nastavnika	Uopće se ne slažem		Ne slažem se		I slažem se i ne slažem		Slažem se		Uvijek se slažem		M
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
<i>Histeričnost</i>	80	50.63	10	6.33	23	14.55	24	15.19	21	13.29	2.34
<i>Sklonost konfliktima</i>	73	46.20	18	11.39	21	13.29	23	14.55	23	14.55	2.39
<i>Egoističnost</i>	72	45.57	20	12.66	23	14.55	29	18.35	14	8.86	2.32

<i>Nedovoljna stručnost</i>	69	43.67	14	8.86	22	13.92	28	17.72	25	15.82	2.53
<i>Nesposobnost prenošenja znanja</i>	73	46.20	22	13.92	10	6.33	16	10.12	37	23.42	2.50
<i>Nerazumijevanje</i>	72	45.57	14	8.86	22	13.92	27	17.08	23	14.55	2.46
<i>Precjenjivanje nekih učenika</i>	65	41.14	16	10.12	38	24.05	23	14.55	16	10.12	2.38
<i>Neodgovornost</i>	83	52.53	21	13.29	16	10.12	22	13.92	16	10.12	2.16
<i>Neiskrenost</i>	69	43.67	23	14.55	21	13.29	24	15.19	41	25.02	3.03
<i>Previsoko mišljenje o sebi</i>	71	44.93	29	18.35	19	12.02	21	13.29	18	11.39	2.28
<i>Prijetnje i ucjene</i>	84	53.16	24	15.19	23	14.55	13	8.22	14	8.86	2.04
<i>Nesposobnost za komunikaciju</i>	72	45.57	20	12.66	22	13.92	22	13.92	22	13.92	2.38

Da bismo provjerili da li postoje statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika s obzirom na stupanj školovanja (razlika u odgovorima među ispitanicima razredne i predmetne nastave, učenicima IV, V, VII i VIII razreda) na tvrdnju *u* (prijetnje i ucjene) na kojoj je najniža aritmetička sredina među negativnim osobinama nastavnikove ličnosti, izračunali smo χ^2 test.

Rezultati su predstavljeni u Tabeli 4.

Tabela 4. Razlike u odgovorima ispitanika mlađih i starijih razreda na tvrdnju *u*

Ispitanici	Uopće se ne slažem		Ne slažem se		I slažem se i ne slažem		Slažem se		Uvijek se slažem		N		M
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
<i>Razredna nastava</i>	49	31.01	20	12.66	10	6.33	0	0	0	0	79	50	1.50
<i>Predmetna nastava</i>	35	22.15	4	2.53	13	8.22	13	8.22	14	8.86	79	50	2.58
<i>UKUPNO</i>	84	53.16	24	15.19	23	14.55	13	8.22	14	8.86	158	100	2.04

Vrijednost χ^2 iznosi 26.30 i iznad je vrijednosti očitane na 4 stupnju slobode (9.49) što ukazuje da se odgovori ispitanika mlađih i starijih razreda statistički značajno razlikuju. Koeficijent kontingencije ($C = 0.3788$) ukazuje na postojanje umjerene povezanosti među ispitivanim distribucijama.

Na osnovu rezultata možemo zaključiti da je naša druga pothipoteza, a koja je glasila: „Pretpostavlja se da učenici percipiraju niz negativnih osobina ličnosti njihovih nastavnika koji koče i ometaju uspješno obavljanje nastavnikovih uloga“, u potpunosti potvrđena. Odgovori ispitanika mlađih i starijih razreda na tvrdnju: „kod nastavnika mi najviše smetaju prijetnje i ucjene“ se statistički zna-

čajno razlikuju i može se zaključiti da ove osobine više smetaju učenicima starijih razreda.

Kako nastavnici obavljaju svoje profesionalne uloge

Jedan od zadataka istraživanja bio je ustanoviti kako nastavnici prema percepciji učenika obavljaju svoje profesionalne uloge.

Rezultati su predstavljeni u Tabeli 4. koja slijedi.

Tabela 4. Kako nastavnici obavljaju svoje profesionalne uloge prema procjeni učenika

<i>Uloge nastavnika</i>	<i>Uopće se ne slažem</i>		<i>Ne slažem se</i>		<i>I slažem se i ne slažem</i>		<i>Slažem se</i>		<i>Uvijek se slažem</i>		<i>M</i>
	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	
<i>Dobar je predavač i učitelj</i>	14	8.86	15	9.49	21	13.29	28	17.72	80	50.63	3.92
<i>Pravilno ocjenjuje učenike</i>	13	8.22	14	8.86	17	10.76	35	22.15	79	50	3.97
<i>Dobar je planer i kreator</i>	8	5.06	19	12.02	28	17.72	37	23.42	66	41.77	3.81
<i>Dobar je organizator</i>	11	6.96	21	13.29	29	18.35	24	15.19	73	46.20	3.80
<i>Ravnopravan je učesnik nastavnog procesa sa učenicima</i>	9	5.69	25	15.82	30	18.98	28	17.72	66	41.77	3.74
<i>Vodi računa o dokumentaciji</i>	5	3.16	14	8.86	18	11.39	30	18.98	91	57.59	4.19
<i>Dobar je supervizor</i>	11	6.96	22	13.92	24	15.19	31	19.62	70	44.30	3.95
<i>Dijagnostičar</i>	11	6.96	29	18.35	30	18.98	25	15.82	63	39.87	3.63
<i>Medijator</i>	7	4.43	18	11.39	30	18.98	25	15.82	68	43.03	3.62
<i>Savjetnik</i>	6	3.79	14	8.86	41	25.94	40	25.41	57	36.07	3.81
<i>Inicijator</i>	4	2.53	10	6.33	17	10.76	40	25.41	87	55.06	4.24
<i>Mentor</i>	4	2.53	5	3.16	25	15.82	37	23.42	87	55.06	4.25
<i>Model</i>	5	3.16	10	6.33	21	13.29	37	23.42	85	53.79	4.18
<i>Dobro se ponaša</i>	73	46.20	22	13.92	17	10.76	13	8.22	33	20.88	2.44
<i>Druzi roditelj</i>	27	17.08	17	10.76	26	16.45	31	19.62	57	36.07	3.47
<i>Bio bih nastavnik</i>	39	24.68	19	14.02	31	19.62	20	12.66	49	31.01	3.13

Analizom rezultata predstavljenih u Tabeli 4. možemo uočiti da učenici naročito visokim procjenjuju obavljanje sljedećih uloga njihovih nastavnika:

- mentora (varijabla 12) – aritmetička sredina (4.25);
- inicijatora (varijabla 11) – aritmetička sredina (4.24);
- nastavnika koji vodi računa o dokumentaciji (varijabla 6) – aritmetička sredina (4.19);
- nastavnika koji im služi kao pozitivan model (varijabla 13) – aritmetička sredina (4.18);
- nastavnika koji pravilno ocjenjuje (varijabla 2) – aritmetička sredina (3.97);
- nastavnika koji je dobar supervizor (varijabla 7) – aritmetička sredina (3.95);
- nastavnika koji dobro predaje i uči učenike (varijabla 1) – aritmetička sredina (3.92).

Učenici cijene i uloge nastavnika savjetnika, planera, kreatora, organizator-ske sposobnosti, nastavnika ravnopravnog učesnika sa učenicima u nastavnom procesu, dijagnostičara, mentora, nastavnika koji se postavlja u ulogu roditelja.

Učenici osuđuju nastavnike koji se loše ponašaju prema njima, što pokazuje niska aritmetička sredina (2.44). Blizu 43% ispitanika se izjasnilo da se slaže sa tvrdnjom “bio bih nastavnik”.

Da bismo saznali postoje li statistički značajne razlike u odgovorima ispita-nika s obzirom na dob, izračunali smo vrijednost χ^2 testa na tvrdnju 1 (“dobar je predavač i učitelj”), a rezultate smo predstavili u Tabeli 5.

Tabela 5. Razlike u odgovorima ispitanika (učenika mlađih i starijih razreda) na tvrdnju 1

Ispitanici	Uopće se ne slažem		Ne slažem se		I slažem se i ne slažem		Slažem se		Uvijek se slažem		N		ar. sr.
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Učenici mlađih razreda	9	5,69	10	6,33	5	3,16	13	8,22	12	26,58	79	50	3,87
Učenici starijih razreda	5	3,16	5	3,16	16	10,12	15	9,49	38	24,05	79	50	3,96
Ukupno	14	8,86	15	9,49	21	13,29	28	17,72	80	50,63	158	100	3,91

Uvidom u rezultate predstavljene u tabeli 5. možemo uočiti da su aritmetič-ke sredine ispitanika na varijabli 1 približno jednake, odnosno jako su male raz-liko (0.9 u korist ispitanika starijih razreda – V i VII razred).

Da bismo utvrdili postoje li statistički značajne razlike u odgovorima ispita-nika, izračunali smo vrijednost χ^2 testa.

Dobivena vrijednost χ^2 iznosi 8.91 i ispod je očitane vrijednosti na 4 stupnju slobode (9.49), što pokazuje da ne postoje razlike u odgovorima mlađih i starijih učenika i da i jedni i drugi ističu da je bitno da je nastavnik dobar predavač i učitelj.

Koeficijent kontingencije ($C = 0.231098$) ukazuje na umjerenu povezanost među ispitivanim distribucijama.

Naša treća pothipoteza koja je glasila: „Pretpostavlja se da učenici različito vrednuju adekvatno obavljanje funkcija (uloga) njihovih nastavnika“, je u potpunosti potvrđena. Ne postoje statistički značajne razlike u odgovorima između učenika mlađih i starijih razreda.

Slika učitelja u svijesti učenika

Navest ćemo nekoliko primjera kako učenici u najkraćim crtama opisuju svoga učitelja:

- Moj učitelj je dobar, dobro predaje nastavu, odlično naučim svo gradivo, kreativan je, organizuje dobru nastavu;
- Moja nastavnica je dobra, lijepa, pametna, kreativna, hoće nam pomoći;
- Dobar, pametan, pošten, komunikativan, kreativan, pomaže svima, dobro objašnjava, sladak, lijep;
- Dobar, pošten. Spreman je na pomoć, pošteno ocjenjuje učenike itd.;
- Moj učitelj je dobar, pošten, pametan, komunikativan, spreman je za pomoć;
- Moj učitelj je dobar, pametan, komunikativan, spreman za pomoć, lijep, sladak;
- Dobar predavač, vodi računa o učenicima, smatram je drugim roditeljem;
- Dobra je, precizna, lijepa, dobro podučava djecu i voli nas;
- Jako je kreativan. Pomaže učenicima. Lijepo se oblači. Jako je stručan;
- Moja učiteljica je dobra, pomaže nam, objašnjava, pametna je..;
- Lijepa, dobro podučava djecu, aktivna i ne dere se na nas;
- Dobar predavač, daje realne ocjene, vrlo pametan i pošten, pun razumijevanja;
- Moj učitelj vodi brigu o razredu i dobro objašnjava gradivo;
- Predivna, dobro predaje i ne pravi razlike kod učenika;
- Moja učiteljica je jako dobra, pažljiva i iskrena i jako je volim;
- Nije grub, pozitivan, objašnjava gradivo, dobar je predavač;
- Moj predavač je kreativan, ljubazan, spreman je pomoći;
- Moj učitelj je ljubazan, spreman pomoći, nije strog;
- Moj učitelj zna sve, daje nam lijepe ocjene, pomaže nam;
- Moj nastavnik je dobar prema meni, komunikativan;
- Moj nastavnik je ljubazan, komunikativan, spreman je pomoći, kreativan..;
- Darežljiv, fin, kreativan, dobar;
- Dobar i pažljiv. Nastoji da pomaže učenicima u njihovom radu. Kreativan;
- On je fin, pažljiv, dobar, kulturni, darežljiv, ali ponekad povisi ton;
- Dobar nastavnik, komunikativan, ljubazan, dobra osoba;

- Dobar je, pošten, iskren, pravilan, pametan..;
- Moj učitelj je dobar, pametan, dobar medijator, vodi računa o nama, sladak;
- Ljubazan, kreativan, neutralan;
- Ljubazan, spreman u svemu, vodi računa;
- Moj učitelj je dobar, pametan, pažljiv, obrazovan, lijep, kreativan;
- Moj nastavnik je dobar, on mi je najdraži nastavnik.

Iz navoda je vidljivo da su se svi ispitanici pozitivno izjasnili o svome učitelju – nastavniku.

ZAKLJUČAK

Na osnovu dobijenih empirijskih podataka mogu se izvesti sljedeći zaključci:

Učenici naročito cijene sljedeće osobine ličnosti njihovih nastavnika, na šta ukazuju visoke aritmetičke sredine koje se kreću od 4.48 do 4.08: ljubaznost u komunikaciji, dobro objašnjavanje gradiva, pravednost, ravnopravnost, veselu narav, lijep fizički izgled, poštovanje i uvažavanje učenikove ličnosti, prirodno držanje, razumijevanje, jednostavnost, kreativnost, stabilnost u stavovima i zahtjevima, spremnost na podršku i saradnju i entuzijazam. Učenici mlađih razreda jače preferiraju sklonost nastavnika da im pruži pomoć u učenju, na šta ukazuje vrijednost c^2 (27.87) i koeficijent kontigencije ($c = 0.461507$).

Ovim je potvrđena naša pothipoteza kojom smo pretpostavili da učenici preferiraju niz pozitivnih osobina njihovih nastavnika;

Učenici percipiraju brojne negativne osobine ličnosti njihovih nastavnika, jer im smetaju u uspješnom obavljanju učiteljskih uloga. Te osobine su: prijetnje i ucjene, neodgovornost, previsoko mišljenje o sebi, histeričnost, precjenjivanje nekih učenika, nesposobnost za komunikaciju i sklonost konfliktima. Vrijednost c^2 (26.30) ukazuje na postojanje statistički značajne razlike u odgovorima učenika mlađih i starijih razreda i može se reći da učenicima starijih razreda više smetaju negativne osobine nastavnika (npr. prijetnje i ucjene).

Ovim je potvrđena naša pothipoteza kojom smo pretpostavili da učenicima smeta niz negativnih osobina ličnosti njihovih nastavnika koje kočē i ometaju uspješno obavljanje nastavničkih uloga;

Učenici naročito visoko procjenjuju obavljanje sljedećih uloga njihovih nastavnika (aritmetička sredina od 4.25 do 3.92): mentora, inicijatora, koji vodi računa o dokumentaciji, koji im služi kao pozitivan model, pravilno ocjenjuje i dobro predaje i uči učenike. Dobijena vrijednost c^2 (8.91) ukazuje da ne postoje statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika mlađih i starijih razreda, dok koeficijent kontigencije ($c = 0.231098$) ukazuje na postojanje umjerene povezanosti među ispitivanim distribucijama.

Ovim je potvrđena naša pothipoteza kojom smo pretpostavili da učenici različito vrednuju funkcije (uloge) njihovih nastavnika. Interesantno je da većina učenika ima pozitivnu sliku o svome učitelju, nastavniku.

Najčešći motivi za izbor nastavničkog poziva među ispitanicima su: ljubav prema djeci, želja za prenošenjem znanja, mogućnost dolaska do posla i želja za isticanjem. Većina nastavnika obavlja svoj posao sa zadovoljstvom i uspješno i postižu prosječne ili iznadprosječne rezultate.

Uspješan i kvalitetan nastavnik u savremenoj školi mora posjedovati neophodne karakteristike ličnosti, osobine i kompetencije, kako bi uspješno obavljao uloge koje pred njega postavlja savremena škola i novo doba u kome živimo.

Pitanju osposobljavanja i izgrađivanja nastavnika savremene škole kao kompetentnih stručnjaka koji uspješno obavljaju svoje profesionalne uloge društvo mora pokloniti dužnju pažnju u budućnosti.

LITERATURA

- Ajanović, Dž i Stevanović, M. (1998). *Školska pedagogija*. Sarajevo: Prosvjetni list.
- Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb: Educa.
- Đorđević, B i Đorđević, J. (1998). *Učenici o svojstvima nastavnika*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Đorđević, J. (2002). *Svojstva nastavnika i procenjivanje njihovog rada*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Đorđević, J. (2002). *Svojstva nastavnika i procenjivanje njihovog rada*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Glasser, W. (1994). *Kvalitetna škola*. Zagreb: školska knjiga.
- Gojkov, G. (2007). *Metodološki problemi istraživanja darovitosti*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- Kostović, S. (2004). *Strategija reforme sistema obrazovanja i stručnog usavršavanja nastavnog rada*. Novi Sad: Filozofski fakultet
- Selimović, H., Tomić, R, (2011). *Pedagogija I*. Travnik: Univerzitet u Travniku.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za 21 vijek*. Banja Luka.
- Šehović, M. (2008). *Uloga nastavnika razredne nastave u provođenju odgojnog i savjetodavnog rada*. Zbornik radova II Međunarodnog naučno-stručnog skupa: Studij razredne nastave u funkciji devetogodišnje osnovne škole. Zenica: pedagoški fakultet.
- Vidulin-Orbanić, S. (2007). *Podučavatelji u savremenoj ulozi inicijatora i suradnika*. U: Zbornik radova. Deontologija učitelja. Sveučilište Jurija Dobrile u Puli. str. 343-363.

ROLES AND COMPETENCE OF CONTEMPORARY TEACHER, TEACHER

Abstract

The aim is to test that personality traits and competencies should possess modern teacher, in order to successfully perform the role of the requested society today and will require future school. The goal is to find out what the attitude of students about personality traits and competencies of teachers, the successful execution of the role of teachers, teachers today. The survey includes students from the territory of the Central Bosnia Canton, a total of 158 students. The methods in this paper uses the method of theoretical analysis and survey research method.

The research results show that the successful performance of the function (role) of the modern teacher requires certain qualities of the teacher's personality and competencies to successfully carry out these roles. Successful and high quality teacher in our school system must possess certain personality traits and competencies that enable him successfully perform roles that before him by the modern school and society. To achieve this, the company must give due attention to training, building and continuing education of teachers of modern schools.

Keywords: teacher, teacher, personality traits, competencies, roles, students.

EKSPERIMENTALNA VALORIZACIJA INTERAKTIVNOG UČENJA U NASTAVI MOJE OKOLINE

Pregledni rad

UDK 37.022:502.171

dr. sc. Daria Dizdarević,

JUOŠ "Tušanj" Tuzla¹

dr.sc. Sanela Rustempašić,

Pedagoški fakultet Univerziteta u Sarajevu²

Apstrakt: *U radu su predstavljeni rezultati istraživanja eksperimentalne valorizacije interaktivnog učenja u nastavi Moje okoline. Cilj istraživanja bio je ispitati i utvrditi koliko interaktivno učenje utječe na odgojno-obrazovni učinak u nastavi Moje okoline u optimalno kontroliranim uvjetima koji su bliski prirodnoj situaciji učenja u razredu.*

U istraživanju smo koristili sljedeće metode: eksperimentalnu metodu, analitičko-deskriptivnu metodu, metodu teorijske analize i servej metodu. Uzorak su činila četiri odjeljenja učenika IV razreda osnovne škole, ukupno 75 učenika (37 učenika kontrolnih i 38 učenika eksperimentalnih grupa). Eksperimentalnu grupu činila su dva odjeljenja iz O.Š. "Tušanj" i O.Š. "B. Malta" u Tuzli, u kojima se radilo na realizaciji sadržaja nastavnog predmeta Moja okolina na interaktivan način, dok se u dva odjeljenja istih škola radilo na realizaciji sadržaja Moje okoline na tradicionalan način. Na kraju eksperimenta izvršeno je finalno mjerenje u svim grupama.

U finalnom ispitivanju nađena je statistički značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe ($t = -2.1$; $p < 0.05$) u korist eksperimentalne grupe, čime je potvrđena naša polazna hipoteza da će ispitanici eksperimentalnih grupa postići više rezultate na testu znanja iz Moje okoline u finalnom ispitivanju zbog dejstva eksperimentalnog faktora – interaktivnog učenja. Ovo govori u prilog interaktivnom učenju kao poželjnom, nužnom i adekvatnom načinu učenja u savremenoj školi. Učeci sa drugima, učenici se uče zajednički raditi i komunicirati,

¹ elko.d@bih.net.ba

² srustempasic@pf.unsa.ba

jačaju povjerenje, kolektivnu odgovornost, maksimalnu aktivnost, jačaju samopouzdanje, što rezultira boljim rezultatima na polju pamćenja, trajnosti i operativnosti, odnosno primjene znanja.

Ključne riječi: interaktivno učenje, nastava Moje okoline, eksperimentalna valorizacija

UVOD

Zadatak je savremene škole da i nastavu moje okoline organizira na suvremeni način kako bi se pobudili interesi i podigla na viši stupanj motivacija učenika, kako bi učenika stavili u ulogu subjekta u nastavnom procesu, jer su znanja stečena na ovaj način kvalitetnija, potpunija i trajnija, kako bi prevazišli monotoniju i dosadu u nastavnom radu u tradicionalnoj nastavi i kako bi i učenika i nastavnika podstakli na stvaralaštvo putem stvaralaštva. Interaktivno učenje posebno nalazi mjesta tokom zastupljenosti u nastavi moje okoline savremenih nastavnih sistema kao što su: timska nastava, programirana nastava, problemska nastava, učenje putem otkrića, kompjuterizovana nastava, nastava putem televizije, primjenom grupnog oblika rada, rada u parovima, kooperativnog učenja, projektnih i istraživačkih aktivnosti, osposobljavanjem za stvaralaštvo itd.

Timska nastava podrazumijeva “zajednički stvaralački rad i odgovornost više nastavnika i drugih suradnika na relaciji programskih sadržaja u svim fazama nastavnog rada sa istim sastavom učenika različitih odjeljenja u raznovrsnim formama odgojno-obrazovnog organiziranja” (Stevanović, 1998: 221).

Da bi uspješno organizirali i provodili timsku nastavu neophodno je stvoriti određene preduvjete. To su:

- fleksibilna organizacija nastavničkog kolektiva,
- fleksibilni raspored sati,
- učenik je sve više u subjekatskoj poziciji,
- fleksibilne prostorije za rad i
- postojanje školskog multimedijskog centra.

Nastavnički kolektiv treba biti perspektivan, stručan, lako pokretljiv, s dobrim interpersonalnim odnosima, spreman na zajednički rad na programiranju, na suradnju sa stručnjacima, predstavnicima društvene zajednice i drugim osobama čija im je pomoć neophodna u realizaciji programa. Nastavnici i ostali članovi kolektiva će obavljati u okviru timske nastave slijedeće aktivnosti:

- vršiti izbor sadržaja i zajednički ih planirati,
- sačiniti fleksibilan raspored,
- realizirati zadatke nastave uspješno,
- pratiti napredovanje učenika u okviru rada,
- vršiti evaluaciju učeničke i vlastite aktivnosti,
- međusobno se ispomagati u radu,

- angažirati i neophodne stručnjake sa strane za uspješnu realizaciju programa.

Fleksibilni raspored sati odnosi se na rad po “modulima”, što znači različito vremensko trajanje pojedinih oblika rada.

Učenik je u timskoj nastavi sve više subjekt odgojno-obrazovnog procesa. Učenici obavljaju različite aktivnosti kao što su:

- praćenje i slušanje izlaganja,
- samostalno učenje,
- projektovanje i vršenje malih istraživanja,
- diskutiranje u manjim i većim grupama.

Sljedeću bitnu karakteristiku timske nastave čini fleksibilni školski prostor. Nastava se, pored u učionici, sve češće organizira u amfiteatru, čitaonici, biblioteci, holu, školskom dvorištu, u domu kulture, u kino-dvorani, laboratoriji, u školskom vrtu, u šumi, itd.

Za timsku nastavu neophodan je i školski multimedijalni centar ili školska medijateka. Učenicima i nastavnicima moraju biti dostupna brojna nastavna sredstva i pomagala za nesmetano izvođenje timske nastave.

Prije organizacije i izvođenja timske nastave neophodno je sagledati strukturu i dinamiku ove nastave. Pri tome se trebaju sagledati: broj učenika u pojedinim grupama i odgojno-obrazovnim aktivnostima, nastavni sadržaji predviđeni za rad, vrijeme koje je na raspolaganju za timski rad, nastavna sredstva i prostorije i ko su realizatori nastavnih sadržaja.

Timska nastava u nastavi moje okoline ima brojne prednosti. Neke od osnovnih prednosti ove nastave su: “bolji kvalitet i stručnija realizacija nastavnih sadržaja, racionalnije korišćenje vremena i prostora, veća aktivizacija učenika, neposrednije i prisnije općenje među učenicima”(Vilotijević, 2001: 238).

Da bi timska nastava uspješna, bitan uvjet je da saradnja među članovima tima bude besprijekorna, da su talentirani, samokritični, spremni na korekciju stava i prihvatanje tuđeg mišljenja, da ne vlada nezdravo rivalstvo, itd.

Programirana nastava je takva vrsta nastave u kojoj su sadržaji svedeni na bitno, logički su strukturirani na manje dijelove, uređeni su po složenosti i svaki učenik ih samostalno i postupno savlađuje svojim tempom, a kao kontrola u napredovanju služi mu stalna povratna informacija.

Programirana nastava ima znatne prednosti u odnosu na predavačku nastavu. Doprinijela je da se promjeni uloga učenika i nastavnika u nastavnom procesu i da se nastavni rad intenzivira.

Programirana nastava unapređuje kvalitet nastavnog rada boljom organizacijom i boljim upravljanjem školskim učenjem.

Osnovne vrijednosti ove nastave su:

- “obezbjeduje individualizirano učenje i samostalni rad učenika i tako omogućava da svako napreduje svojim ritmom, u skladu sa trudom i razvojnim sposobnostima;

- postoji stalna povratna informacija koja omogućava učenicima da isprave eventualne greške, a nastavniku da koriguje nastavni proces;
- poboljšava se motivacija i samopouzdanje učenika, jer mu programirani materijali omogućuju da samostalno dođu do tačnog rezultata;
- učenik se navikava da uči, da stiče znanje, a ne da ga od nastavnika prima u gotovom obliku;
- nastavniku se omogućuje da, na osnovu stalne povratne informacije vrednuje svoj i učenički rad;
- racionalizira se proces učenja, štedi se na vremenu” (Vilotijević, 2001: 270).

U savremenoj se didaktici sve više i upornije zahtijeva da nastava ima istraživački karakter. Zadatak je savremene škole da učenici shvate nastavni sadržaj toliko da ga mogu primijeniti samostalno u novim situacijama. To doprinosi razvoju stvaralačkog mišljenja učenika, što je glavni cilj problemske nastave.

Autori različito definiraju *problemsku nastavu*, ali se u suštini svi slažu. Rješavanja problema je stvaralačka aktivnost gdje se u susretu sa posebnim zahtjevima traži pronalaženje novih rješenja.

Problem se javlja kad učenik naiđe na prepreku u zadovoljavanju svojih želja ili povezivanju svojih ciljeva, nailazi na teškoću, a ne može postići cilj na osnovu do tada važećih načina, već pronalazi način, put, za njeno prevazilaženje. “Problemska nastava je tip nastave u kojoj učenici samostalnim istraživanjem i rješavanjem problema, razvijaju stvaralačko mišljenje” (Ibidem: 215).

Danas je općeprihvaćeno mišljenje da je rješavanje problema jedan od najviših oblika učenja. Učenici stječu znanja na kreativan način i stalno kritički procjenjujući date činjenice. U problemskoj situaciji postoje suprotnosti između: datog i zadanog; eksplicitnog i implicitnog; poznatog i nepoznatog i starog i novog.

Nositelj problema je subjekt. Aktivnosti u okviru rješavanja problema kreću se u okviru trijade-problemska situacija, aktivnost učenika i situacija cilja. Značaj problemske nastave izvire iz njene suštine. Ona treba da utiče na otklanjanje slabosti klasične nastave.

Najvažnije njene vrijednosti su što:

- “izrazito doprinosi misaonoj aktivizaciji i stvaralačkom razvoju učenika;
- podstiče učenike da sami rješavaju zadatke (probleme) i osamostaljuju se;
- obezbjeđuje mogućnost za redovnu povratnu informaciju, a samim tim i kontinuirano praćenje i vrednovanje rada učenika, što ih motivira da bolje i upornije rade;
- navikava učenike da naučeno primjenjuju u praksi, da postojeće znanje koriste u novim situacijama;
- omogućuje nastavniku da, na osnovu povratne informacije, koriguje nastavni proces, da ukloni slabosti i tako uspješno ostvari postavljeni cilj i zadatke” (Vilotijević, 2001: 233).

Mogućnost primjene problemske nastave ovisi i o: dobi učenika, o stepenu individualnog psihičkog razvoja, o motivaciji i emocionalnom stanju učenika,

količini informacija kojima učenik raspolaže, o osjetljivosti za uviđanje problema, o načinu stjecanja znanja i afiniteta nastavnika za ovaj način rada.

U problemskoj nastavi susreću se dva osnovna pojma problem i problemska situacija. Rješavanje problema je trenutni ili bliži cilj časa, a dalji i trajni cilj koji se želi postići problemskom nastavom je razvoj učeničkog stvaralačkog mišljenja.

Metode problemske nastave su:

- problemsko čitanje,
- problemsko izlaganje,
- heuristički razgovor,
- istraživačka metoda i
- metoda problemsko-stvaralačkih zadataka.

U metodi problemskog čitanja učenik čita samostalno u sebi. Vršiti selekciju činjenica, "dekodira" tekst, pronalazi relevantne i uzročno-posljedične činjenice.

U problemskom izlaganju uključena su problemska pitanja i zadaci i predstavljaju istraživački rad. Zajednički aktivno rade na obradi novog nastavnog gradiva nastavnik i učenik.

U heurističkom razgovoru centralno mjesto pripada nastavnikovom pitanju koje pokreće učenika u otkrivanju novog. Najčešće su to: problemska, alternativna, orijentaciona, perspektivna i uopćena pitanja.

Istraživačka metoda podrazumijeva učenikovo samostalno istraživanje i usvajanje novih sadržaja.

U metodi problemsko-stvaralačkih zadataka postavljaju se takvi zadaci u koje su uključeni elementi problemske nastave.

U problemskoj nastavi učenik je u ulozi subjekta. Funkcija nastavnika je usmjerena u smislu organizatora, motivatora i programera. Od socioloških oblika rada zastupljeni su svi poznati oblici rada, mada najveću primjenu nalazi individualni oblik rada jer omogućava maksimalan stepen samostalnog i stvaralačkog rada učenika.

Kako će se organizirati čas na kome je zastupljena problemska nastava zavisi od više faktora (prirode gradiva, problemskih zadataka, prethodnih znanja učenika o njihovog iskustva u rješavanju problema). Nedavno je razvijena i varijanta interaktivne problemske nastave. Branković i Ilić (2003) navode da orijentacioni tok (etape) interaktivne problemske nastave imaju sljedeće faze:

- "zajednički uvod u rješavanje problema;
- formiranje grupa ili parova učenika za rješavanje problema i određivanje zadataka (problema);
- interaktivno (grupno ili tandemska) rješavanje problema;
- prezentovanje rezultata interaktivnog rješavanja problema;
- analiza i ocjena rada na rješavanju problema;
- uopštavanje rezultata i sinteza znanja;
- eventualno zadavanje domaće zadaće" (vidi: Tomić, 2009: 140).

Zbog navedenih prednosti problemska nastava bi u nastavi moje okoline trebala biti češće zastupljena.

Nastava putem televizije u znatnoj je didaktičko – metodičkoj prednosti jer koristi najsuvremenija nastavna sredstva, tehniku i tehnologiju.

Putem televizijskih emisija učenik u nastavi prirode i društva usvaja nove informacije (znanja, vještine i navike). Učenik je u aktivnom odnosu prema odgojnom programu. U ovoj vrsti nastave značajan je sadržaj prirode i društva i odnos nastavnika prema učenicima i sadržaju.

Šimleša (1980: 429) smatra nastavu putem TV emisija pravom nastavom i navodi “da ima sve karakteristike normalnog nastavnog procesa, da i u njoj susrećemo tri osnovna faktora: učenike, građu i nastavnika”.

TV emisijama kao izvorom znanja može se realizirati cijeli obrazovno – odgojni program, može se jedan dio TV nastave dopuniti redovnom klasičnom nastavom ili se klasična nastava može dopuniti TV predavanjima.

Učitelj, nastavnik kod primjene TV emisije u nastavi moje okoline treba:

- odrediti cilj (pripremiti se)
- pripremiti učenike
- prikazati TV emisiju
- analizirati s učenicima sadržaj gledane emisije
- provjeriti nivo zapamćenog i razumijevanje
- zadati domaći zadatak.

Nastava pomoću TV emisija u prirodi i društvu postaje interesantnija, a saznanja postaju šira i suvremenija. Na ovaj se način mogu promatrati: živi svijet u dubinama mora, udaljenim krajevima Zemlje itd.

Učenje otkrivanjem ima višestruku pedagošku, psihološku i didaktičku vrijednost. Pedagoška vrijednost ogleda se naročito u sljedećem:

- “učenik je subjekt nastavnog procesa;
- povećana je intelektualna aktivnost učenika;
- učenici su samostalniji u radu;
- zastupljen je produktivni, stvaralački i istraživački rad”(Tomić, 2009: 141).

Psihološka vrijednost ovog sistema nastave je višestruka, a naročito se ogleda u povećanoj motivaciji učenika i u razvijanju divergentnog, konvergentnog i produktivnog mišljenja.

Učenje otkrivanjem ima i višestruku didaktičku vrijednost, a ogleda se naročito u: aktivnom učenju učenika, osigurava se uspjeh za usvajanje navedenih sadržaja (proaktivno djelovanje, učenici se uče tehnicu učenja, zastupljena je istraživačka aktivnost i učenici brzo uočavaju praktičnu korist od učenja). Učenje otkrivanjem i učenje putem rješavanja problema u nastavi ubrajaju se u heurističke modele učenja.

Suština ove metode je otkrivanje nepoznatih pravila, zakona, principa uz vlastito iskustvo i napor učenika.

Na ovu vrstu učenja djeluje : kvaliteta ranijeg iskustva i stepen razvijenosti intelektualnih sposobnosti i iskustvo učenika.

Ova metoda težište stavlja na produkt-cilj-rješenje. Djecu moramo učiti induktivnom i deduktivnom zaključivanju uz primjenu brojnih misaonih operacija: analize, sinteze, indukcije, dedukcije, apstrakcije, klasifikacije, generalizacija, analogija itd.

Učenje otkrivanjem može biti u dvjema varijantama: kao otkrivajuće vođenje i kao samostalno otkrivanje. U otkrivajućem vođenju nastavnik izlaže principe, ali ne ukazuje na rješenje problema ili ukazuje na rješenje problema bez isticanja principa.

Samostalnim otkrivanjem učenici pronalaze pravila, definicije, generalizacije. Rakić navodi podjelu koju je izvršio Bigz:

- nepripremljeno (improvizirano otkriće),
- slobodno tragajuće otkriće,
- vođeno otkrivanje,
- upravljeno otkrivanje i
- programirana obuka.

U našoj nastavnoj praksi najčešće se primjenjuje otkrivajuće vođenje. Mnogi ističu da otkrivanju prethodi vježbanje. Rješenja problema se traže najčešće induktivnim putem. Učenje otkrićem ne treba šablonizirati. Učenike treba uputiti u postupak (korake) učenja otkrivanjem.

Prvenstveno je neophodno prezentirani sadržaj pažljivo i kritički pročitati. Podatke treba sagledati na nestrukturiran način. U etapi fluentnosti ideja treba proizvesti što veći broj ideja. Nakon toga treba donijeti odluku o izboru postupka (otkrivanje osnovne misli koju daje prezentirani sadržaj).

Prednosti učenja pomoću otkrića su:

- “nastava otkrivanjem brine se za sadržaj i tok otkrića,
- povećava se učenikova unutarnja motivacija,
- povećava se učenikova intelektualna moć,
- učenici se osposobljavaju za tehnike otkrivanja, efikasnijeg učenja,
- učenik otrganizira svoje lične podatke i zna gdje ih može pronaći kad mu zatrebaju,
- povećava sposobnost usvajanja znanja i sposobnosti učenika”(Bruner, 1976: 273-274).

Zbog navedenih prednosti učenje pomoću otkrića treba čašće upražnjavati u nastavi moje okoline, pa i ostalim nastavnih predmeta u razrednoj nastavi.

Kompjuterizirana nastava nastaje kao suvremeni nastavni sistem korištenjem računara (kompjutera) u procesu učenja u nastavi.

Kompjuter predstavlja pomoćno sredstvo za brže i kvalitetnije usvajanje programskih sadržaja iz određenog nastavnog predmeta na kome se primjenjuje. Često je nedostatak takvih uređaja (hardvera) i obrazovnih računarskih programa (softvera) iz općeobrazovnih stručnih predmeta predviđenih po važe-

ćem nastavnom planu i programu, razlog da se oni rijetko primjenjuju u nastavnom procesu.

Da bi se nastavnik i učenik uspješno služili kompjuterom u nastavi, u rješavanju određenih praktičnih problema, oni moraju posjedovati kompjutersku pismenost.

Branković i Ilić (2003) navode da se obrazovni programi koji se posreduju računarom sastoje iz više kompjuterskih lekcija. Isti autori navode da su kriteriji dobre kompjuterske lekcije sljedeći:

- Slika oblikovana pregledno i estetski,
- mogućnost davanja pomoćnih informacija,
- listanje naprijed-natrag,
- maksimalno korištenje grafikona,
- brza reakcija sistema na učeničke akcije,
- ugradnja internog kalkulatora,
- komunikacija učenik-nastavnik,
- funkcijsko definisanje tastature,
- automatsko registrowanje svih ili odabranih parametara o načinu, rezultatima i vremenu korištenja lekcije,
- mogućnost povezivanja lekcije s drugim lekcijama,
- informiranje učenika o stepenu njegovog znanja i vještine,
- korištenje senzorskim ekranom.

Da bi uspješno organizirali kompjuteriziranu nastavu, učitelji i nastavnici moraju poznavati rad na računaru, kompjuterske lekcije, kriterije dobre kompjuterske lekcije, nastavne sadržaje koje učenicima trebaju predstaviti, dob učenika, interes za rad putem računara itd.

Za primjenu računara u nastavi prirode i društva Lumina, Korner, Smirinov i drugi preporučuju tri vrste programa:

- “demonstracioni – za obradu novog gradiva
- modelirajući – za utvrđivanje, odnosno ponavljanje
- kontrolirajući – za provjeru usvojenih znanja, umijjenja i navika”(Žderić, Cekuš, Malešević i Grdinić, 1996: 106).

Uvođenje kompjutera u nastavu doprinijet će povećanju efikasnosti nastavnog procesa i uštedi vremena, odnosno uspješnijem savladavanju nastavnog gradiva u kraćem vremenskom roku nego u uobičajenoj nastavi.

Prednosti kompjuterizovane nastave ogledaju se u sljedećem:

- “vidni su bolji efekti na kvaliteti i kvantiteti znanja i vještina,
- primjena kompjuterizovane nastave doprinosi individualizaciji nastavnog rada prema učeničkim sposobnostima,
- omogućava simulaciju skupih i opasnih eksperimenata i oglada i uvođenje i kontrolu istih,
- doprinosi povećanju preciznosti u postavljanju zadataka, zahtjeva i pitanja i u davanju odgovora,

- učenici bivaju redovno informirani o stepenu napredovanja i osposobljenosti,
- automatizirano je praćenje uspjeha pojedinca i grupe, kao i evidencija o tome” (Tomić, 2009: 144).

Zbog navedenih i brojnih drugih prednosti kompjuterizovane nastave, ona bi trebala naći svoje pravo mjesto u osnovnoj školi

Projektni istraživački dan

Neki sadržaji nastave moje okoline mogu se vrlo uspješno realizirati u sklopu projektne nastave, a posebno projektnog istraživačkog dana. Suvremeni didaktičari navode da je “projekt metoda rješavanja problema koja uvodi učenike u istraživanje i pronalaženje te pisano ili verbalno izvještavanje o istom” (Reece and Walker, 1994: 498; vidi: De Zan, 2005: 130).

Postoje projekti u kojima je u centru postupak, a ne rezultat rada i produktivni projekti koji su usmjereni na krajnji rezultat. Ovi projekti se dalje dijele na: male (lične), realiziraju ih pojedinci, razredne – koje realizira cijeli razred i projekte cijele škole koje realizuju svi učenici škole i javno ih predstavljaju.

Najbolje je realizirane projekte predstaviti putem otvorenog dana škole (učenicima, nastavnicima, roditeljima i široj javnosti).

Sve češće se primjenjuju suvremeni modeli aktivnog učenja kao što su: samostalna učenička istraživanja, konstruktivistički pristup i istraživački usmjeren nastava.

Samostalnim znanstvenim istraživanjima uvodimo učenike u otkrivanje spoznaja i u znanstveni način mišljenja. Ovim načinom uvodimo učenika da sam istražuje, otkriva i uz kvalitetna i trajna znanja usvaja i prirodno-znanstvenu metodu.

Takvim istraživanjem “on već iskušava izvorni ciklus znanstvenog pristupa koji je stvorio suvremeni svijet: pretpostavka, opažanje, istraživanje, kritičko vrednovanje, nova pretpostavka, provjera. Učinke svojega rada on uspoređuje sa učincima rada ostalih učenika. Tako se njeguju duh suradnje i vještina komuniciranja” (De Zan, 2005: 150).

Otvoreni um karakterizira:

- kritičan odnos prema prikazanim činjenicama,
- znatiželja prema stvaralaštvu. Ovdje je učenik u ulozi subjekta, dok je učitelj: organizator, aranžer i katalizator nastavnog rada, prilagodljiv u procesu istraživanja.

Konstruktivistički pristup (suvremena konstruktivistička filozofija koja dominira u metodikama nastave prirode, naglašava važnost iskustva, predznanja, pretkonceptije učenika (Klafki i Driver; vidi: De Zan, 2005).

Projekt početne nastave moje okoline u Velikoj Britaniji „Znanstveni tijek i nacrt istraživanja“ (Science Proces and Concept Exploration–Space) polazi od

stava da učenici sadržaje nastave prirode uče neposrednim iskustvom i eksperimentima koje su izveli najpoznatiji znanstvenici prirodnjaci.

U istraživačkoj nastavi učenik se podstiče sam istraživati, otkrivati i dolazi samostalno do određenih spoznaja uz učiteljevu pomoć. Sličnosti između učenja otkrivanjem i otkrića u znanosti su brojne: motivacija, poticaji i radoznalost.

Jurić (1987) savremenu nastavu prirode nazvao je istraživački orijentiranom nastavom. U nastavi moje okoline mogu se koristiti različiti vidovi, odnosno *nivoi kooperativnog učenja*.

U dosadašnjem radu načešće su primjenjivani:

- nastavni pristup kooperativnog učenja baziran na cijelom odjeljenju;
- nastavni pristup kooperativnog učenja baziran na parovima;
- i nastavni pristup kooperativnog učenja koji se zasniva na malim grupama, podgrupama ili timovima.

Kooperacija učenika može obuhvatiti i cijelo odjeljenje. Na ovom nivou se mogu primijeniti mnoge nastavne metode koje potiču kooperativno učenje kao npr. panel diskusije, brainstorming i dr. Ove metode su posebno pogodne za određene etape rada na času, kao npr. tokom uvođenja učenika u temu ili problem, nakon prezentirane teme tokom diskusije, postavljanja pitanja ili međusobne pomoći. Ovaj nivo kooperacije nije preporučljiv tokom cijelog časa.

Sljedeći pristup kooperativnom učenju jeste onaj u kome se *učenička kooperacija realizira u grupama učenika jednog odjeljenja*.

O kooperativnom učenju se radi kada grupe učenika rade koncentrirano na zajedničkom zadatku čije rješenje zavisi od saradnje svih članova grupe. Da bi grupa učenika postala tim koji uči, neophodna je izmijenjena uloga nastavnika, učenika i cilja učenja. Primarni cilj učenja je aplikativnost usvojenih nastavnih sadržaja, učenje kako učiti i kako naučeno prezentirati. Učitelji su dužni osmisliti i upravljati procesom poučavanja, dok učenici preuzimaju odgovornost za savladavanje sadržaja i zajednički rad sa drugim učenicima.

Uloge nastavnika i učenika u interaktivnoj nastavi moje okoline

Uloge nastavnika u radu s učenicima u okviru nastavnog predmeta moja okolina treba da su takođe usklađene sa ulogom nastavnika u savremenoj školi.

Afirmacija kreativnog rada nastavnika i učenika u nastavi moje okoline znak je brige za mnogostrani razvoj ličnosti učenika. "Kreativnost se planira, organizira, realizira, usmjerava, koordinira, potiče, kontrolira, vrednuje" (Stevanović, 2000: 41).

Nastavnici su u školama dužni stvarati situacije koje podstiču kreativan rad: organizirati nastavu da se svaki učenik pokaže i maksimalno ispolji svoj kreativni potencijal, aktualnost škole i želje za stvaralaštvom, vode računa o racionalizaciji učenja i nastave, o pozitivnoj emocionalnoj klimi. U kreativnom djelova-

nju nastavnika bitna je: “dinamičnost, akcija, stvaranje, mijenjanje, redefiniranje, komuniciranje” (Ibidem: 41).

Ispitivanje koje je proveo *Stevanović* (1985) o profilu nastavnika stvaraoca pokazuje da prema procjeni nastavnika razredne i predmetne nastave ovaj nastavnik ima slijedeće karakteristike:

- inspirator učenika,
- stalno je u pokretu, tj. stremi novom i suvremenijem, ima svoje ideale, i sam je idol za svoje učenike,
- efektno pronalazi situacije i sredstva putem kojih učenike potiče da tragaju za nepoznatim i da u vezi s tim postavljaju pitanja,
- od učenika traži što više povratnih informacija (da uče istražujući, pitajući, odgonetajući) u raznovrsnim izražajnim fazama (usmeno, pisano, grafički),
- učenike potiče da pitaju, diskutiraju, razmišljaju, mijenjaju mišljenja (kada to problemska situacija zahtijeva), da pronalaze proturječnosti, da tragaju za nepoznatim, da sami formuliraju probleme i hipoteze,
- stalno su otvoreni za nova kreativna iskustva,
- koriste svoj potencijal za stvaralaštvo,
- svjesni su drugih ljudi i pozitivno reagiraju na njihove potrebe, ideje i događaje,
- imaju osjećaj sigurnosti u neizvjesnosti i toleriraju dvosmislenost,
- imaju jasnu koncepciju cilja i biraju realistička sredstva kako ga dostići, itd” (*Stevanović*, 2000: 40).

Svaki nastavnik trebao bi težiti usavršavanju i bogaćenju svojih kvaliteta kako bi kod učenika podsticao razvoj maksimalnih kreativnih potencijala.

Kad su u pitanju uloge učenika u nastavi moje okoline, jako je bitno kod učenika aktivirati znanstveni odnos koji karakteriziraju:

- “znatiželja (želja za znanjem),
- aktivnost (spremnost da se nešto učini kako bi se nešto doznalo),
- skepticizam (spremnost propitivanja starih postavki),
- logičko razmišljanje,
- informiranost (raspolaganje informacijama kao temeljem za razmišljanje),
- strategije (postupci propitivanja i spremnost njihova korištenja),
- prihvaćanje (spremnost da vlastite postavke i mjerenja izložimo sudu javnosti kako bi zbog novonaučenih spoznaja učenik počeo mijenjati način na koji razmišlja o svijetu” (*Steele, Meredith, Temple*, 1998, *Vodič III*: 47).

U interaktivnoj nastavi svih savremenih sistema nastave, u nastavi moje okoline učenici su u centru aktivnosti, oni samostalno kreiraju tok i proces učenja, istražuju, pitaju, upravljaju vlastitim učenjem, kontroliraju se, osamostaljuju se u radu i učenju, stječu samopouzdanje, oni se uče učiti zajedno s drugima kroz aktivnost, planiraju učenje, izabiraju strategiju i rješavaju probleme, uspostavljaju dobar odnos jedni s drugima, samostalno razmišljaju i izražavaju se, bolje i brže uče, interpretiraju nesvjesno iskustvo u cjeloživotno učenje.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja su odgojno-obrazovni efekti učenja u razrednoj nastavi sadržaja nastavnog predmeta Moja okolina interaktivnim načinom rada i njihova povezanost sa ishodima učenja sadržaja navedenog nastavnog predmeta primjenom tradicionalnih nastavnih metoda.

Primjenom interaktivnih metoda u IV razredu osnovne škole u nastavi Moje okoline želimo sagledati efekte ovog načina rada. Želimo utvrditi razlike u rezultatima testa znanja iz nastavnog predmeta Moja okolina, odnosno analizirati rezultate eksperimentalne i kontrolne grupe i izvršiti valorizaciju efektivnosti interaktivnog učenja u nastavi Moje okoline.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati i utvrditi koliko interaktivno učenje u nastavnom predmetu Moja okolina utječe na odgojno-obrazovni učinak u optimalno kontroliranim uvjetima koji su bliski prirodnoj situaciji.

Zadaci istraživanja

1. Ispitati i utvrditi da li interaktivno učenje doprinosi efikasnijem učenju sadržaja Moje okoline?
2. Ispitati i utvrditi kakvi su nivoi znanja ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe?
3. Ispitati i utvrditi utjecaj eksperimentalnog faktora (interaktivnog učenja) na trajnost i primjenu stečenih znanja.

Hipoteze istraživanja

U istraživanju smo pošli od pretpostavke da interaktivno učenje u nastavi Moje okoline doprinosi višem stupnju usvojenosti znanja od strane učenika.

Pothipoteze istraživanja

1. Pretpostavlja se da interaktivno učenje doprinosi efikasnijem učenju sadržaja Moje okoline;
2. Pretpostavlja se da učenje interaktivnim metodama u nastavi Moje okoline rezultira višim nivoima znanja;
3. Pretpostavlja se da učenje interaktivnim metodama u nastavi Moje okoline doprinosi dužoj trajnosti i aplikativnosti usvojenog znanja

Metode istraživanja

U radu smo koristili eksperimentalnu metodu, metodu teorijske analize i servej metodu.

Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika sačinjavalo je 75 ispitanika, učenika IV razreda osnovnih škola (Tušanj i B.Malta) iz Tuzle. Dva odjeljenja su pripadala eksperimentalnim grupama (na njima je proveden eksperimentalni dizajn), a dva odjeljenja činila su kontrolne grupe. Eksperimentalni program trajao je četiri mjeseca, u drugom polugodištu 2011/2012. godine.

Analiza i interpretacija rezultata

Željeli smo utvrditi da li interaktivni način rada s učenicima doprinosi boljim postignućima u učenju sadržaja predmeta Moja okolina. Posebno dizajniranim testom iz predmeta moja okolina ispitivalo se znanje učenika na početku eksperimentalnog tretmana u eksperimentalnoj i u kontrolnoj grupi, i na kraju eksperimentalnog tretmana opet je izvršena finalna provjera postignuća učenika u obje grupe. Deskriptivni pokazatelji inicijalne i finalne provjere znanja iz predmeta moja okolina za obje grupe dati su u tabeli 1.

Tabela 1. Deskriptivni pokazatelji učinka na testu znanja iz predmeta moja okolina u inicijalnom i finalnom mjerenju

	Grupa	N	M	σ	Se_M
Moja okolina Inicijalno	kontrolna	37	20.35	6.69	1.10
	eksperimentalna	38	24.63	4.29	0.67
Moja okolina finalno	kontrolna	37	51.65	14.14	2.32
	eksperimentalna	38	57.58	8.62	1.36

Uvidom u tabelu 1. možemo uočiti da je kontrolna grupa u inicijalnom mjerenju postigla nešto slabiji rezultat od eksperimentalne grupe jer aritmetička sredina za kontrolnu grupu iznosi $M_k = 20.35$, dok je aritmetička sredina za eksperimentalnu grupu $M_e = 24.63$. Standardna devijacija za kontrolnu grupu iznosi $\sigma = 6.69$, a standardna greška aritmetičke sredine $Se_M = 1.10$, što ukazuje na veću varijabilnost rezultata ispitanika kontrolne grupe. Standardna devijacija za eksperimentalnu grupu iznosi $\sigma = 4.29$, a standardna greška aritmetičke sredine iznosi 0.67, što ukazuje na manju varijabilnost rezultata u odnosu na kontrolnu grupu.

U finalnom mjeranju je eksperimentalna grupa postigla nešto bolje rezultate u odnosu na kontrolnu grupu. Aritmetička sredina za eksperimentalnu grupu M_e iznosi 57.58, dok je varijabilnost rezultata (o čemu nam govori standardna devijacija $\sigma = 8.62$ i standardna greška aritmetičke sredine $Se_M = 1.36$) nešto manja u odnosu na kontrolnu grupu. Aritmetička sredina za kontrolnu grupu iznosi $M_k = 51.65$, $\sigma = 14.14$ i $Se_M = 2.32$.

Ispitanici iz eksperimentalne grupe su ostvarili nešto bolje rezultate u prosjeku od ispitanika kontrolne grupe u oba mjeranja. Varijabilnost rezultata u eksperimentalnoj grupi je manja u odnosu na varijabilnost u kontrolnoj grupi, što je naročito vidljivo kod finalnog mjeranja. Vrijednosti standardne pogreške aritmetičke sredine su relativno niske. Provjera značajnosti razlika postignuća izvršena je putem t testa za utvrđivanje značajnosti razlika između aritmetičkih sredina za nezavisne uzorke. Rezultati t testa dati su u tabeli 2.

Tabela 2. Rezultati t-testa na testu znanja iz predmeta moja okolina u inicijalnom i finalnom mjeranju

	Levenov test		t-test						
	F	p.	t	df	p.	M_{dif}	SE_{dif}	95% IP	
								niži	viši
Moja okolina inicijalno mjeranje	5.39	0.02	-3.30	60.54	0.00	-4.27	1.27	-6.80	-1.74
Moja okolina finalno finalno	5.60	0.02	-2.19	58.62	0.03	-5.92	2.64	-11.31	-0.53

Uvidom u tabelu 2. možemo istaknuti da vrijednost t-testa iznosi -3.30 u inicijalnom mjeranju, dok u finalnom mjeranju iznosi -2.19.

Iz izloženog možemo zaključiti da se nivoi znanja među grupama (eksperimentalnom i kontrolnom) u inicijalnom mjeranju razlikuju statistički i da je razlika u aritmetičkim sredinama među grupama statistički značajna ($t = -3.30$).

U finalnom mjeranju nivoi znanja među eksperimentalnom i kontrolnom grupom ispitanika su različiti i razlika je u aritmetičkim sredinama statistički značajna ($t = -2.19$) u korist eksperimentalne grupe.

Ispitivanje efekta utjecaja eksperimentalnog faktora (interaktivnog učenja) na trajnost i primjenu stečenih znanja iz nastave moje okoline u našem eksperimentu je pokazalo: da su ispitanici eksperimentalne grupe ostvarili nešto bolje rezultate u inicijalnom i finalnom ispitivanju; da su ispitanici eksperimentalne grupe ostvarili veći broj bodova i riješili više zadataka od ispitanika kontrolne grupe; da su ispitanici kontrolne grupe postigli veću varijabilnost rezultata od ispitanika eksperimentalne grupe, na što ukazuju izračunate standardne devijacije i standardne pogreške aritmetičke sredine; rad na usvajanju nastavnih sadržaja moje okoline na interaktivan način (učenje u interakciji sa vršnjacima)

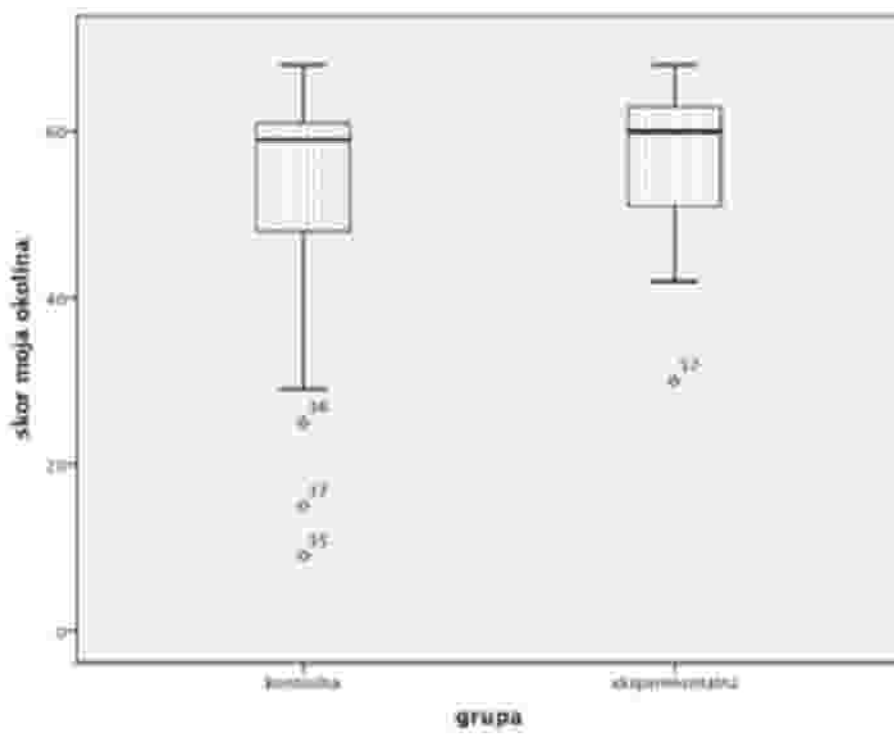
cima i učiteljem) omogućio je veću stabilnost i trajnost znanja u eksperimentalnoj grupi.

Možemo kazati da je eksperimentalna grupa zadržala stečenu kvalitativnu prednost po pitanju trajnosti znanja, a došlo je i do blagog povećanja razlike u uspjehu u odnosu na kontrolnu grupu

Na osnovu rezultata t testa može se konstatovati da postoji statistički značajna razlika između rezultata ispitanika u inicijalnom mjeranju ($t = -3.30$ $p < 0.01$), statistički značajna razlika nađena je i u finalnom mjeranju između eksperimentalne i kontrolne grupe ($t = -2.19$ $p < 0.05$), nađene razlike idu u korist eksperimentalne grupe ispitanika.

Na osnovu dobijenih rezultata može se konstatovati da je hipoteza koja se odnosi na očekivanu veću prednost interaktivnog učenja u odnosu na tradicionalni način učenja u nastavi moje okoline u potpunosti potvrđena. Ovo pokazuje da učenici postižu veće rezultate u učenju sadržaja moje okoline interaktivnim učenjem, nego ukoliko ih uče na klasičan način, putem tradicionalne nastave. Efekti interaktivnog učenja (aktivno, samostalno, u interakciji sa vršnjacima i nastavnikom) najjače su vidljivi na slici 1.

Slika 1. Boxplot grafički prikaz učinka ispitanika na finalnom mjeranju na predmetu moja okolina

ZAKLJUČCI

U finalnom ispitivanju nađena je statistički značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe ($t=-2.19$ $p<0.05$) u korist eksperimentalne grupe, čime je potvrđena naša polazna hipoteza kojom smo pretpostavili da će ispitanici eksperimentalnih grupa postići više rezultate na testu znanja iz moje okoline u finalnom ispitivanju zbog dejstva eksperimentalnog faktora - interaktivnog učenja. Ovo govori u prilog interaktivnom učenju kao poželjnom, nužnom i adekvatnom načinu učenja u savremenoj školi. Učeci sa drugima, učenici se uče zajednički raditi i komunicirati, jačaju povjerenje, kolektivnu odgovornost, maksimalnu aktivnost, jačaju samopouzdanje, što rezultira boljim rezultatima na polju pamćenja, trajnosti i operativnosti, odnosno primjene znanja.

Putem ovog eksperimenta utvrdili smo važne didaktičke zakonitosti da između interaktivnog učenja i obrazovnih ishoda u uvjetima nastave u osnovnoj školi postoji uzročno-posljedična veza. Interaktivno učenje rezultira visokim obrazovnim ishodima. Ovo potvrđuju teorijski stavovi o razmatranom problemu, ali i važan pokazatelj o prednostima koje ovaj vid učenja posjeduje i koje treba intenzivnije koristiti u nastavi matematike i moje okoline, ali i u drugim nastavnim predmetima i na ostalim uzrastima

Ovo nas upućuje na zaključak da je interaktivno učenje važna strategija u savremenoj školi koju treba koristiti većina učitelja i nastavnika u svome svakodnevnom radu kako bi djeci olakšali i uljepšali djetinjstvo, učenje, te školu učinili bližu prirodnim oblicima učenja što bi djecu ojačalo na polju emocionalnih kompetencija, a i doprinijelo bržem, lakšem i jednostavnijem učenju i trajnijem zapamćivanju.

Zadatak škole i nadležnih stručnih službi je da podignu na viši nivo edukaciju, stručno usavršavanje nastavnika, kako bi ih sve jednako osposobili za rad sa učenicima na interaktivan način, odnosno da učenike osposobljavaju za učenje učenja, što mogu na različite načine, a jedan od njih je interaktivno učenje.

LITERATURA

- Branković, D. i Ilić, M. (2003): *Osnovi pedagogije*. Banja Luka.
- Bruner, J.S. (1976): *Proces obrazovanja*. Psihologija, 2-3, str. 273-321.
- De Zan I. (2005): *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jurić, V. (1987). *Metodika rada školskog pedagoga*. Zagreb: Školska knjiga.
- Reece and Walker (1994)
- Steele, J.L., Meredith, K. S. & Temple, C. (1998): *Okvirni sustav kritičkog mišljenja u cjelini nastavnog programa – Vodič kroz projekt “Institut otvoreno društvo Hrvatska”*, Zagreb.
- Stevanović, M. (1998): *Didaktika*. Tuzla: R&S.
- Stevanović, M. (2000): *Modeli kreativne nastave*. Tuzla: R&S.
- Šimleša, P. (1980): *Izabrana djela I-III*. Osijek: Pedagoški fakultet.

- Tomić, R. (2009): *Metodika nastave Moje okoline*. Tuzla: Offset.
- Vilotijević, M. (2001): *Didaktika I*. Sarajevo: BH most.
- Žderić, M., Cekuš, G., Malešević, J. i Grdinić, B. (1996): *Metodika nastave prirode i društva*. Novi Sad.

ETIOLOGIJA KORUPCIJE U VISOKOM OBRAZOVANJU

Naučna kritika, polemika

UDK 343.352:378

Prof. dr. Armin Kržalić

Apstrakt: *U posljednje dvije decenije, vlade država nastoje usmjeriti sve raspoložive kapacitete na suzbijanje korupcije. Međutim, i pored toga susrećemo se sa sve češćom pojavom korupcije koja nije poštedjela ni obrazovni sektor. Očito da strateški okviri koji su više fokusirani na suzbijanje posljedica i konstatovanje činjeničnog stanja, a ne na uzroke koji dovode do korupcije, ne daju očekivane rezultate. Ključni koncept u novim strateškim pristupima borbe protiv korupcije je prevazilaženje konstatacija posljedica, a glavni fokus treba da bude na etiologiji i na pojedincu. U tom kontekstu, cilj ovog rada je da kroz analizu glavnih oblika korupcije u visokom obrazovanju identifikuje unutrašnje i vanjske faktore koji pogoduju nastajanju korupcije. Analiza pojava oblika korupcije u visokom obrazovanju dovest će do zaključaka u koja dva ključna područja treba djelovati. Nedostatak poticaja u sektoru obrazovanja, u kombinaciji s niskim plaćama profesora, potiče koruptivno ponašanje. Isto tako, slabo administrativno i računovodstveno osoblje, praćenje i nadzor mehanizama u kombinaciji s nedostatkom vanjskih mehanizama revizije tepravosuđe otvorenih vrata, su faktori koji smanjuju mogućnost otkrivanja i odvrćanja od koruptivnog ponašanja. Na kraju, pojedinac je taj koji procjenjuje da li će biti hrabar, moralan i profesionalan ili sa druge strane, korumpiran. Zbog svega toga, jačanje moralnih vrijednosti pojedinca treba da bude u glavnom fokusu budućeg antikoruptivnog djelovanja.*

Ključne riječi: *korupcija, obrazovanje, uzroci, faktori, antikoruptivna strategija*

¹ Armin Kržalić je v.d. rektor Sveučilišta/Univerziteta „ITC- INTERLOGOS CENTAR“ u Kiseljaku. Kontakt: rektor@itc.edu.ba

UVOD

Od završetka rata u Bosni i Hercegovini primijetan je bezbroj različitih i važnih strateških okvira koji su se provodili na suzbijanju korupcije. Usvojeno je nekoliko strateških dokumenata za borbu protiv korupcije na državnom, entitetskim i nivou Brčko Distrikta BiH, kao i nižim nivoima vlasti. Navedeni dokumenti nisu adekvatno implementirani, što se konstatuje i u izvještajima o napretku BiH. Također, u istim je dat fokus na posljedice i probleme koje te posljedice nose sa sobom. Obrazovanje je tretirano vrlo malo, a u nekim dokumentima nikako, iako je korupcija u visokom obrazovanju ozbiljna prepreka efikasnom funkcionisanju obrazovnog sektora i društva u cjelini. Hallak i Poisson procjenjuju da zemlje u razvoju mogu poboljšati svoj BDP po stanovniku za 5 posto, ako bi birali svoje vodstvo na temelju sposobnosti i stručnosti, a ne po podobnosti, spolu ili socijalnom statusu. Zbog toga je važno da imamo kvalitetno obrazovanje sa izgrađenim integritetom.

CILJ

U tom kontekstu, cilj ovoga rada je analiza najzastupljenijih pojava oblika korupcije u visokom obrazovanju i određenje uzroka koji dovode do pogodnog tla za razvijanje korupcije u visokom obrazovanju.

METODOLOGIJA

U ostvarivanju pozitivnih rezultata, potrebno je pojasniti pojmove kao što su pronevjera, podmićivanje/mito, prijevara, iznuda, favoritizam, klijentelistička korupcija, sukob interesa i zloupotreba položaja. Cilj rada će biti postignut pomoću metoda kao što su desk analiza, induktivna i deduktivna metoda, analiza i sinteza, kao i referentna literatura i stručno mišljenje. U istraživanju su korištene i studije slučaja koje se odnose na korupciju u obrazovanju.

DA LI JE KORUPCIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU STVARNOST ILI FIKCIJA?

Kada govorimo o korupciji, možemo reći da ne postoji prihvaćena definicija korupcije, a ovaj rad neće se baviti temom definisanja korupcije. U radu je prihvaćena definicija korupcije Interpolove Grupe eksperata za korupciju (IGEC): „Korupcija je svako činjenje ili nečinjenje pojedinca ili organizacije, javne ili privatne, kojim se krši zakon ili povjerenje zbog dobiti ili koristi“.² Ovakva defi-

² Upustva za očuvanje policijskog integriteta. DCAF, 2012. str.22

nicija je prihvatljiva jer je široka i primjenjiva kako na pojedince, tako i na grupe – na profesore, studente, uposlenike, državne funkcionere, policajce i organizacije, kao i na građane.

Korupcija je pošast koja ozbiljno ometa efikasno funkcionisanje svakog društvenog sektora. Ona je duboku ušla u sve pore našeg života i kao takva predstavlja veliki izazov kako za ekonomski, sigurnosni, zdravstveni tako i za obrazovni sektor. Korupcija u obrazovanju nije novo odnosno nedavno otkriće. Još prije nekoliko desetljeća, istraživači koji su u fokus svog istraživanja stavili upravljanje obrazovnih sistema širom svijeta uočili su razne slučajeve poremećaja u korištenju obrazovnih resursa kao što su: imenovanja, implementiranje nastave i plaćanje nastavnika/profesora (Brazil); duh učitelji (Indonezija); pisanje, izdavanje i distribucija udžbenika (Filipini); privatna obuka i instrukcije u nastavi (Mauritanija); korištenje službenih automobila visokoškolskih ustanova za privatne svrhe profesora ili menadžmenta (Haiti), itd. Doista, korupcija u obrazovanju predstavlja ozbiljnu prijetnju uspješnom ostvarivanju svih obrazovnih i edukacijskih ciljeva. Prevažno, ti ciljevi se ogledaju u poboljšanju resursa za obrazovanje, sveobuhvatnom pristupu obrazovanju (naročito za najugroženije grupe), poboljšanju kvalitete obrazovanja, te smanjenju socijalne nejednakosti. Osim toga, posmatrano na duži period, možemo reći da korupcija podrazumijeva pogrešnu raspodjelu talenata i širenje “kulture korupcije”, koja se ogleda u:

- Nejednakom korištenju obrazovnih resursa;
- Nezakonitim naknadama za upise, ali i različite ostale primjere gdje se mito plaća kako bi se što lakše i u što kraćem roku dobila diploma itd. Osim toga, korupcija u procesu izbora nastavnika/profesora i menadžerskog osoblja (direktora, dekana, rektora) loše utječe na kvalitetu nastave i nastavnog procesa. Isto vrijedi i za korupciju u nabavkama obrazovnih pomagala, što može dovesti do nepotpunih učionica, biblioteka, opreme, udžbenika ili loše kvalitete obrazovnih usluga;
- Pogrešnoj raspodjeli talenata;
- Nadalje, od uplitanja u izbor u zvanje profesora (kod visokog obrazovanja), česta je praksa da se zvanja daju profesorima koji zakonski nemaju uslove za to, korupcija može ugroziti poslodavce i povjerenje šire javnosti u vrijednost obrazovanja. Općenitije, korupcija kroz ovakav pojavni oblik u obrazovanju doprinosi ne samo pripremi neosposobljenih mladih profesionalaca, nego doprinosi i tome da iskrivi cijeli mehanizam napretka tog društva. To ima brojne implikacije za politički, društveni i ekonomski razvoj zemlje.
- Nepravednosti i pristrasnosti. Nepravednost i pristrasnost u obrazovanju može prenijeti pogrešnu poruku na mlađe generacije, na taj način da ih učimo da je varanje i podmićivanje prihvatljiv način za unapređenje svoje karijere; da se lični trud i zasluge ne računaju; a da uspjeh dolazi od favoriziranja, manipulacije i podmićivanja. Takvim pristupom doprinosimo razvoju “kulture korupcije i cinizma“. To potkopava sve poticaje koji će

motivirati mlade ljude da naporno rade. U tom smislu, to proturječi jednom od glavnih ciljeva obrazovanja - prijenos građanske kulture, zajedno s vrijednostima cjelovitosti, jednakosti, pravednosti i socijalne pravde.

Zbog svega navedenog smatramo da je došlo vrijeme da se više pažnje posveti razvoju obrazovnih sistema "bez korupcije". Sve je uočljivije da postoji potreba da se:

- jasno mapiraju mogućnosti za korupciju u sektoru obrazovanja,
- dizajnira konceptualni okvir uzimajući u obzir glavne unutarnje i vanjski faktore pri razvoju korupcije u obrazovanju i
- prepoznaju neke "crvene zastave" koje mogu pomoći donositeljima odluka, ministarstvima obrazovanja, visokoškolskim ustanovama, za otkrivanje rizika od korupcije u visokom obrazovanju.

MAPIRANJE MOGUĆIH OBLIKA KORUPCIJE U VISOKOM OBRAZOVANJU

Ukoliko se ne suzbije, korupcija u visokom obrazovanju je ozbiljna prepreka efikasnom funkcionisanju obrazovnog sektora. Tako korupcija u obrazovanju sprječava napredak društva, srozava ugled profesora u javnosti i kod međunarodnih partnera i na kraju, podriva demokratske mehanizme upravljanja, pa čak i same temelje savremenih država.

U svom određivanju korupcije, Amundsen (2000.) identifikuje pet glavnih oblika korupcije i to:

- pronevjera;
- podmićivanje/mito;
- prevara;
- iznuda i
- favoritizam.

Na osnovu rezultata terenskih istraživanja korupcije i dosadašnjih istraživanja korupcije u visokom obrazovanju mi ćemo ovih pet glavnih oblika korupcije proširiti na još tri, a to su:

- klijentelistička korupcija;
- sukob interesa i
- zloupotreba položaja.

U nastavku ćemo detaljnije razraditi i opisati osam identifikovanih oblika korupcije u visokom obrazovanju.

Pronevjera – prisvajanje povjerene imovine ili čega sličnog/krađa javnih sredstava od strane javnih dužnosnika. Radnja pronevjere ogleda se u neovlaštenom preusmjeravanju imovine drugog od strane osobe koja je u zakonitom posjedu imovine. Primjer u sektoru obrazovanja je korištenje sredstava usmje-

renih na izgradnju i rekonstrukcije zgrada za finansiranje drugih aktivnosti koje se često vežu sa političkim aktivnostima. To se obično radi putem prihvatanja nerealnih ponuda ponuđača za izvođenje radova. Ponude nekad budu dvostruko veće od realne cijene. Najbolji primjer pronevjere u drugim sektorima u BiH su „privatizacije“, „veliki broj bivših državnih poduzeća je prodan prijateljima i članovima porodica ministara i predsjednika za simboličnu svotu novca.“³

Podmićivanje/Mito - nuđenje ili primanje kakve usluge, novca ili drugih oblika koristi da bi se donijela odluka koja je protupravna. Ilustracija toga je plaćanje mita kako bi se zaposlili kao profesori ili asistenti, uključujući kada osoba nema odgovarajuću uslove za izbor na odgovarajuće mjesto, onda se poseže za podmićivanjem. U konačnici, korist se ne mora neophodno odnositi na novac. Ona može biti u obliku usluge, poklona, zabave, zaposlenja, kredita ili drugih poticaja. Korupcijom se smatra i davanje i primanje mita.

Prevara - ostvarenje koristi dovođenjem drugoga lica u zabludu, navodeći ga da poduzme neku radnju na štetu svoje ili tuđe imovine/kriminal koji uključuje trikove, varanja ili prevare. Prevare se pojavljuju u različitim oblicima. Jedna od manifestacija u sektoru obrazovanja je izdavanje dokumenata (uvjerenja ili diploma), pri čemu osoba može kupiti lažnu diplomu direktno preko World Wide Web-a; kao i prihvatanje sumnjivih diploma kao regularnih od strane visokoškolskih ustanova. Druga manifestacija prevara ogleda se u postojanju „profesora duhova“ koji se ne pojavljuju na predavanjima nego samo „prodaju svoje potpise“. Česte su i prevare, odnosno lažiranja uslova za izbor i unapređenje profesora, gdje se često podmeću neodgovarajući članci i knjige kao relevantni uslovi za izbore i unapređenja. Tako komisije za izbor u zvanja putem svog izvještaja, prevare vijeće fakulteta i rektorat. U suzbijanju ovakvih pojava najveću ulogu imaju inspektorati, odnosno prosvjetni inspektori. Empirijski podaci pokazuju da ukoliko imate profesionalnu, moralnu, hrabru, samostalnu osobu na takvoj poziciji suzbit ćete prevare, a sa druge strane, ako imate osobu koja želi da ostvari svoju ličnu korist, ili da zaštiti drugu osobu koja je omogućila sticanje nezakonite koristi, te da ne posjeduje sve navedene osobine kao moralna i odgovorna osoba, onda imate prevaru. Odnosno, u drugom slučaju imate dvije vrste inspektora i profesora: „vegetarijanci“, oni koji prihvataju mito za čin prevare i „mesožderi“, oni koji sami traže ili zahtijevaju mito. Očito da borba protiv korupcije zahtijeva hrabre, profesionalne i moralne osobe koje će biti spremne i neće imati nikakve hipoteke koje će ih sprječavati u vršenju ispravnog nadzora nad sprovođenjem zakona. Najbolji primjer jačanja integriteta u visokom obrazovanju je kantonalni prosvjetni inspektor Kantona Sarajevo Sifet Kokuruz koji je kroz inspeksijski nadzor⁴, uočio nedostatke kod napredovanja profesora Medicinskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Pravilnim inspeksijskim nadzorom i hrabrim ponašanjem inspektor je naložio poništavanje odluke o izboru u zva-

³ Praktični vodič za NVO-e u borbi protiv korupcije. Sarajevo: Vanjskopolitička inicijativa BiH, str.9.

⁴ Rješenje broj: 14-09/10-38-15353-1/11 od 08.02.2011.

nje redovni profesor što je svojom Odlukom⁵ rektor i potvrdio. Međutim, ovo su rijetki primjeri dobre prakse, ali nažalost postoji više primjera loše prakse. Tako smo došli do Zapisnika o izvršenom inspekcijskom pregledu⁶ koji nam otkriva suprotno od prvog primjera. Po podnešenoj prijavi u 2014. godini koja se odnosi na nepoštivanje Zakona, odnosno na prevaru u Izvještaju o izboru u akademsko zvanje, inspektor je pristupio nadzoru tako što je pitao dekana da li je izbor po žalbi obavljen na način i postupak predviđen Zakonom, na što je dekan odgovorio potvrdno, te da stavlja svu dokumentaciju na raspolaganje. Umjesto da izvrši uvid u dokumentaciju inspektor je prihvatio mjerodavnu izjavu dekana za ocjenu ispunjenja zakonskih uslova. Ovakva samovoljna, nezakonita ponašanja doprinose prevarama u visokom obrazovanju, te je potrebno raditi na suzbijanju ovakvih pojava kroz strožije kazne i zabranu rada u ovim profesijama osobama koje su sklone ovakvom ponašanju.

Iznuda – zahtijevanje ili ostvarivanje koristi upotrebom sile ili prijetnje/novac i drugi resursi iznuđeni upotrebom prisile, nasilja ili prijetnje upotrebom sile. Iznuda može biti ostvarena uz prijetnju štetnog razotkrivanja podataka u javnosti. Primjeri nasilja ili prijetnje koji se koriste u sektoru obrazovanja se odnose na seksualno uznemiravanje učenika/studenata ili iznuđivanje novca od roditelja, gdje se traži da roditelji uplate određene količine novca u ilegalne ili neovlaštene naknade ako žele da njihova djeca budu primljena u školu/fakultete ili da polože ispit. Nesporo, ovakav postupak se može se svrstati u ucjenu ili iznudu.

Favorizam - mehanizam primjene “privatizacije” i vrlo pristrana raspodjela državnih sredstava. Postoje mnogi primjeri favoriziranja u obrazovnom sektoru uključujući zapošljavanje direktora/dekana/profesora na temelju njihovog članstva u političkoj stranci, odnosno nastavnika na temelju njihovog članstva u sindikatima. Ovaj oblik korupcije nije karakterističan samo za profesore, on se primjenjuje u dosta slučajeva pri upisu na fakultete gdje se djeca političara ili poznatih građana favorizuju u odnosu na drugu djecu. Istraživanje ACCOUNT-a⁷ pokazuje da nerijetko i sami čelni ljudi obrazovnih institucija ovakvo ponašanje ne smatraju koruptivnim. „Kao ilustracija može poslužiti primjer profesorice na Muzičkoj akademiji Olane Sijarić, koja je izabrana za vanrednu profesoricu 2000. godine – u vrijeme kada je dekan Muzičke akademije bio njen brat“.⁸

Klijentelistička korupcija – želimo naglasiti da pravimo distinkciju između klijentelizma i klijentelističke korupcije. Klijentelizam posmatramo kao oblik socijalne organizacije koji kao takav uvijek uključuje određene odnose između ‘patrona’ i ‘klijenata’. Klijentelističku korupciju posmatramo kao poseban oblik individualnoga socijalnog ponašanja, koje može, ali i ne mora, prerasti u masovnu pojavu. Često se ove dvije pojave kod nas poistovjećuju kao i u svim zemljama Zapadnog Balkana. Klijentelizam služi promociji i očuvanju položaja

⁵ Odluka rektora Univerziteta u Sarajevu broj: CIC011-34-330/12, od 22.05.2012.

⁶ Zapisnik o izvršenom inspekcijskom pregledu broj: UP-1-14-09-38-16318/14-09/20

⁷ Antikorupcijska mreža organizacija civilnog društva u BiH - ACCOUNT

⁸ Pet priča o korupciji u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: ACCOUNT 2014. str.21.

određenih društvenih grupa, kojima je participacija u klijentelističkoj korupciji grupno-racionalni način ponašanja u konkretnoj političkoj i društvenoj strukturi. Narav i budućnost klijentelističke korupcije uveliko ovisi o načinu privatizacije visokog obrazovanja, privatizacije imovine i obrazovnih projekata. Klijentelističke strukture imaju prvenstveni interes da smanje bilo kakvu razvidnost u svezi reprodukcije postojećih ovisničkih odnosa. To istovremeno znači da za borbu protiv klijentelističke korupcije nije dovoljna samo otvorenost i jačanje integriteta već, prije svega, pojava novih socijalnih snaga koje će imati stvarni i trajni interes da postojeće institucije funkcioniraju na razvidan način, i to na način koji će vrlo brzo identificirati bilo koje oblike koruptivnog ili klijentelističkog ponašanja.

Sukob interesa - situacija u kojoj javni dužnosnik ima neke profesionalne ili osobne obaveze koji ugrožavaju njegovu objektivnost. Pretpostavljeni sukob interesa, čak i onda kada su donesene ispravne odluke, može podjednako naštetiti reputaciji organizacije i umanjiti povjerenje javnosti kao i stvarni sukob interesa. Najčešći primjeri sukoba interesa u visokom obrazovanju ogledaju se u korištenju usluga štamapanja knjiga i drugih materijala kod ponuđača koji je u poznavničkim ili sličnim vezama sa osobom koja donosi odluku o izboru ponuđača. Također, zastupljeni su i primjeri izrade određenih „stručnih“ analiza ili zakona od naučnih instituta fakulteta za potrebe vladinih institucija. U ovim primjerima primjetna je poznavnička ili slična veza sa predstavnicima naučnih instituta kao ponuđača i vladinih institucija kao donosioca odluka o izboru ponuđača.

Zloupotreba položaja - bilo koji drugi oblik ponašanja kojim se služba obavlja na način da se vlastiti interesi stavljaju ispred javnih. Odnosno, zakoni zloupotrebu položaja definišu kao djelo gdje službeno ili odgovorno lice koje u namjeri da sebi ili drugome pribavi kakvu neimovinsku ili imovinsku korist ili da drugom nanese kakvu štetu, iskoristi svoj položaj ili ovlašćenje, prekorači granice svog ovlašćenja ili ne izvrši službenu dužnost. Iz ovakve definicije kod ovog pojavnog oblika korupcije vidljivo je da je sužen krug učinilaca. Učinilac ovog krivičnog djela može biti samo lice koje ima svojstvo službenog ili odgovornog lica. Radnja ovog oblika koruptivnog ponašanja može se izvršiti činjenjem i nečinjenjem. Činjenje kao prvi oblik izvršenja ovog krivičnog djela podrazumjeva iskorištavanje ili prekoračenje službenog ovlašćenja. Drugi oblik izvršenja je nečinjenje odnosno propuštanje izvršenja određene službene dužnosti ili ovlašćenja. Kod nečinjenja, potrebno je da za službeno ili odgovorno lice postoji obaveza određenog činjenja, odnosno da postoji određena obaveza službenog postupanja koju izvršilac djela svjesno propušta. U svim krivičnim zakonima Bosne i Hercegovine posljedica ovog krivičnog djela obuhvata imovinsku i neimovinsku korist odnosno štetu ili povredu prava drugog. Najčešći primjer zloupotrebe položaja u sektoru obrazovanja činjenjem, dešava se prilikom isplata budžetskih sredstava ili prilikom određivanja nezakonitog plaćanja cijene studija. U većini slučajeva rukovodilac svjesno i voljno odobrava isplatu budžetskih sredstava zaposleniku ili stranci koja nije u skladu sa propisima koji

reguliraju konkretno pitanje za koje se vrši isplata sredstava.⁹ Kada je u pitanju drugi oblik zloupotrebe položaja, odnosno kada rukovodioci visokoškolskih ustanova vrše zloupotrebu položaja nečinjenjem, on se dešava prilikom prečutnog odobravanja prevare pri napredovanju profesora. Konkretnije, kada komisija napravi izvještaj o napredovanju ili o izboru profesora u akademsko zvanje, a taj izvještaj nije zasnovan na zakonskom činjeničnom stanju, rukovodilac visoke škole je dužan u skladu sa zakonom da ovakav izvještaj obustavi i povuče iz procedure i prospisno sankcioniše članove komisije. Međutim, utvrdili smo kroz konkretan primjer na Univerzitetu u Sarajevu, da kod ovakvih slučajeva rukovodioci visokoškolskih ustanova nečinjenjem omogućuje dalju proceduru imenovanja ili napredovanja, i obično to kompenziraju određenom neimovnisnom koristi, odnosno zapošljavanjem novih profesora putem ugovora o djelu, a sve u cilju da se dobije podrška članova komisije koji su lažirali izvještaj za angažman novog profesora.

FAKTORI KOJI DOPRINOSE RAZVOJU KORUPCIJE

Analiza dosadašnjih istraživanja korupcije u Bosni i Hercegovini pokazuje da postoje unutrašnji i vanjski faktori koji doprinose razvoju korupcije u sektoru obrazovanja. Unutrašnji faktori su povezani s odlučivanjem i strukturalnim upravljanjem obrazovnog sistema samog po sebi.

Za razliku od unutrašnjih faktora, vanjski faktori su povezani s cjelokupnim okruženjem u kojem obrazovni sektor posluje. Strategije poboljšanja transparentnosti i odgovornosti u obrazovanju moraju uzeti u obzir ove faktore kako

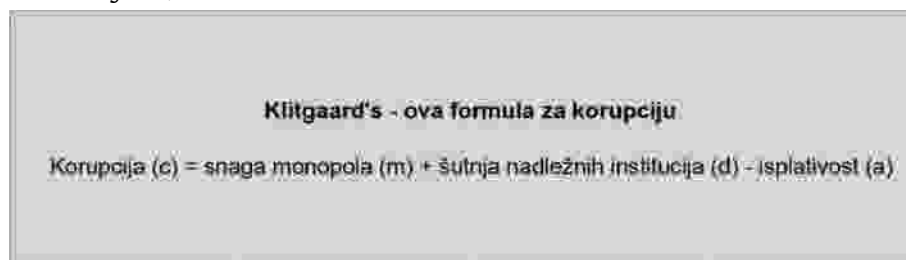
⁹ Student Teufik Hadžiahmetović, tužio je Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu zbog nezakonito naplaćene cijene studija. Ukoliko se potvrdi drugostepena presuda dileme neće biti: diplome mastera po planu kojem je upisao Hadžiahmetović će biti nevažeće, a FPN je na nezakonit način naplatio po studentu 5.500 KM. Teufik Hadžiahmetović, koji je prvi i pokrenuo spor protiv Fakulteta, ističe kako je presudom utvrđeno da su ugovori o magistarskom studiju 4+1 ništavni, pa je tako 626 studenta izgubilo svaku nadu da mogu zakonito steći zvanja magistra. Sudska presuda dokazuje prevaru i pljačku 626 studenata od Fakulteta političkih nauka. Osim što upisanim studentima ne može dodijeliti zvanje magistra, bez obzira na eventualno položene ispite, Fakultet je od studenata nezakonito naplatio oko 2,5 miliona maraka. Odgovornost za ovakvu situaciju, on vidi u prof. Pejanoviću (i njegovim pravnim savjetnicima Šabanu Begoviću i Ismetu Salkiću), koji je u nastojanju da se spasi odgovornosti za počinjene nezakonitosti, delegiran u Parlament FBiH i Akademiju nauka i umjetnosti BiH. Uz njih, tu su i aktuelni dekan prof. dr. Šaćir Filandra koji je aktivno sudjelovao u organizaciji i realizaciji tzv. postdiplomskog studija, zatim prof. dr. Asim Mujkić, koji je u sredstvima javnog informisanja vatreno branio ovaj projekt kao vrijedno evropsko dostignuće, te prof. dr. Senadin Lavić, pred kome je kao direktoru Preporoda izuzetno težak zadatak da počinjenu nezakonitost preporodi u legalno i zakonito stanje. Veliku odgovornost, ne manju od odgovornosti rukovodstva Fakulteta, snosi i tadašnji rektor prof. dr. Faruk Čaklovića, koji je sa svojim pravnim savjetnikom Zoranom Seleskovićem, kontinuirano pokušavao obmanuti javnost da je organizacija ovog studija provedena na zakonit način, podsjeća Hadžiahmetović. Više o ovom vidjeti na: <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/ko-ce-ponistiti-diplome-nelegalnog-studija-na-fakultetu-politickih-nauka-uns-a-bez-zvanja-i-novca-626-studenata>

bi govorili o uspjehu. Osim toga, postoji očita veza između unutrašnjih i vanjskih faktora.

Među raznim unutarnjim faktorima koji pogoduju korupciji u obrazovanju, mi ćemo za ovu priliku navesti sljedeće:

- Nepostojanje jasnih normi/standarda i propisa. Ovo je ozbiljan problem u većini područja planiranja i upravljanja u obrazovanju koji se spominje, posebno specifične naknade, upravljanje, akreditacija i cijelo područje javne nabavke.
- Nedostatak transparentnih procedura na svakom nivou stvara mogućnosti za korupciju. Nedostatak jasnih postupaka u nadzoru i stegovnih pitanja omogućuje širenje fenomena "profesora duhova".
- Monopol i diskrecijsko pravo. Klitgaard navodi formulu za korupciju (Slika 1) u kojoj kaže da postoji jak razlog da sugeriše da ova formula vrijedi i za obrazovni sektor.

Izvor: Klitgaard, 2000.

Klitgaard's - ova formula za korupciju

$$\text{Korupcija (c)} = \text{snaga monopola (m)} + \text{šutnja nadležnih institucija (d)} - \text{isplativost (a)}$$

Slika 1. Klitgaard's-ova formula za korupciju

- Nedostatak profesionalnih normi. Nekoliko zemalja razvile su profesionalne norme za obrazovne struke. Ove norme su proizašle iz toga što u konkretnoj situaciji, profesori nemaju jasnu ideju o tome šta imaju pravo i šta se ne smiju činiti.
- Niske plaće i slabi sistemi poticaja. Niske plaće u obrazovanju u kombinaciji s niskim poticajima bilo da se radi za naučni/istraživački rad, finansije i razne projekte mogu dovesti do lošeg ponašanja u obje obrazovne strane; administraciji i profesuri.
-
- Mala sposobnost upravljanja? Dobro upravljanje zahtijeva adekvatno upravljanje, pogodne računovodstvene i revizijske alate i kapacitete, tj. znanja kako ih koristiti. Niska sposobnost apsorpcije, slabo računovodstvo i praćenje sistema, te nedostatak nadzora i kontrolnih mehanizama očito može stvoriti rizik od korupcije, kao što je pronevjera sredstava. To je posebno zabrinjavajuće za naše visoko obrazovanje jer je naučna aktivnost spojena sa menadžerskom. Tako npr. dekan fakulteta mora da vodi računa o kvalitetu nastavnog procesa i osoblja kao i o tome da li su na

vrijeme plaćeni računi za vodu, struju, plaće i drugi tekući rashodi. Ovakav sistem dovodi do većih zloupotreba.

- Netransparentnost i loše informiranje javnosti. Nedostatak informacija i njihova nedostupnost može biti gorivo za korupciju.

Savremeni trendovi koji utječu na sektor obrazovanja, kao što su decentralizacija obrazovnih resursa, difuzija novih informacijskih tehnologija, privatizacija i globalizacija, se ne mogu odvojiti kada je riječ o unutrašnjim faktorima korupcije u obrazovnom sektoru. Nažalost, u kontekstu financijskog ograničenja, bez provjere i ravnoteže, gdje nema pouzdanih informacijskih sistema bez revizije mehanizama, se može doprinijeti oživljavanju i proširenju korupcije. Neki primjeri unutrašnjih faktora koji oživljavaju korupciju su prikazani u nastavku:

- Decentralizacija obrazovnih resursa; u nekim kontekstima, decentralizacijom obrazovnog sistema također je decentralizirana mogućnost korupcije, koja se širi na veći broj pojedinaca.
- Upravljanje; iskustvo pokazuje da su viši upravni nivoi uključeni u finansiranja obrazovnog sistema. Iz tog razloga, neki upravljači nastoje dati sredstva direktno obrazovnim institucijama, kako bi se zaobišla upravljačka struktura.
- Razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija; razvoj novih tehnologija ohrabruje pojavu novih, velikih oblika prevara.
- Privatizacija dijela srednjeg i visokog obrazovanja zahtijeva uspostavu pouzdanih mehanizama akreditacije. No, to može biti ugroženo na različite načine, uključujući i akreditaciju koja je bazirana na netransparentnim kriterijima, plaćanje mita za dobivanje akreditacije,
- Globalizacija; internacionalizacija studentskih tržišta rada postavlja nove izazove.

Vanjski faktori su također važni u objašnjenju pojava korupcije u sektoru obrazovanja, a naročito se manifestuju u:

- Nedostatku političke volje za unapređenje kvaliteta obrazovanja;
- Političkim, ekonomskim i/ili društvenim strukturama;
- Padu etičkih vrijednosti;
- Niskim plaćama;
- Politizaciji visokog obrazovanja;
- Nedostatku vanjske revizije u kombinaciji sa pravosuđem otvorenih vrata i bez prava na informacije;
- Nepostojanje prava na informacije; nedostatak znanja o kriterijima za pristup obrazovnim institucijama, nedostatak pravovremenog objavljivanja podataka o upisu na visokoškolske ustanove, spisku profesora, rezultatima ispita, rezultatu interne evaluacije i financijskim tokovima, itd.
- Visoka konkurencija na tržištu rada; konkursi za dobro plaćene poslove i strah od nezaposlenosti su doprinijeli dolasku osoblja u profesorske redove koji nisu dobili znanje i iskustvo ili nisu željeli da dobiju. Glavne posljedice toga su: više akademskih prevara; više pritiska na aktere u siste-

mu koji donose i kontrolišu odluke. Sve je češća praksa da političari – ministri za vrijeme svog mandata dobiju naučni procvat i za vrijeme mandata ispune uslove i budu birani u naučna zvanja kako bi sebi obezbijedili profesorsku poziciju nakon isteka političkog mandata, dok mladi kadar, tj. talentovani asistenti se šalju na biro rada.

ZAKLJUČAK

Unutrašnji i vanjski faktori su očito povezani, prožimaju se i ojačavaju jedni druge. Na primjer, nedostatak poticaja u sektoru obrazovanja u kombinaciji s niskim plaćama državnih službenika potiče davanje mita. Isto tako, slabo računovodstvo, praćenje i nadzor mehanizama u kombinaciji s nedostatkom vanjskih mehanizama revizije i pravosuđe otvorenih vrata, smanjuje mogućnost otkrivanja i odvratanja od prevara. Konačno, loša informiranost javnosti i korisnika o obrazovnom sistemu, u nedostatku priznatog prava na informaciju na nacionalnom nivou, doprinosi održavanju neprozirnosti, tajnosti i nedostatku odgovornosti.

LITERATURA

- Alina Mungiu-Pippidi (2013). *Controlling Corruption in Europe- The Anti-corruption Report*. Berlin: Barbara Budrich Publishers
- Anketa o percepciji javnosti u pogledu korupcije u sektoru prosvete (2014) Priština: UNDP.
- Anti-Corruption Reloaded Assessment of Southeast Europe (2014) Sofia: SELDI
- Hallak J. and Poison M. (2007). *Corrupt schools, corrupt universities: What can be done?* Paris: International Institute for Educational Planning.
- Humes S. and Martin E.(1969). *The Structure of Local Government*, IULA, The Hague.
- Izgradnja integriteta i samnjenje korupcije u sektoru odbrane: zbornik najboljih praksi (2013) Beograd: NATO, DCAF i CIDS.
- J. Le Vine (1975). *Political Corruption: The Ghana Case*. Stanford: Hoover Institute Press.
- Klitgaard, R. (2000). *Corrupt Cities: A Practical Guide to Prevention and Cure* (with Ronald MacLean-Abaroa and H. Lindsey Parris) (A joint publication of the ICS Press and the World Bank Institute, 2000). Editions in Spanish 2001, Bahasa Indonesia 2002, and French 2002. Other translations pending in Chinese, Romanian, and Georgian.
- Pet priča o korupciji u Bosni i Hercegovini (2014) Sarajevo: Antikorupcijska mreža organizacija civilnog društva u BiH – ACCOUNT

- Strategija za borbu protiv korupcije 2015. – 2019. Radna verzija (2014) Istočno Sarajevo: Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije – APIK.

ETIOLOGY OF CORRUPTION IN HIGHER EDUCATION

Summary

In the last two decades, state governments seek to direct all available capacities towards the fight against corruption. However, we are still faced with the increasingly common phenomenon of corruption, which also has not spared the education sector. It is obvious that the existing strategic frameworks, which are more focused on the suppression of the consequences and the ascertainment of the facts rather than on the causes leading to corruption, do not give the expected results. A key concept in the new strategic approaches in the fight against corruption is to overcome dealing with consequences where the main focus should be given to the etiology and the individual. In this context, the aim of this paper is to through the analysis of the main forms of corruption in higher education identifies internal and external factors that are favourable for the emergence of corruption. Lack of incentives in the education sector combined with low salaries of professors, encourages corrupt behaviour. Equally, weak administrative and accounting staff, insufficient monitoring and supervision combined with the lack of external audit mechanisms, as well as slow and inefficient judiciary reduces the possibility of detecting and deterring corruption. Finally, the individual is the one who estimates whether it will be courageous, moral and professional rather than corrupt individual. For all these reasons, strengthening the moral values of the individual should be the main focus of future anti-corruption activities.

Keywords: corruption, education, forms of corruption, factors, anti-corruption strategy

ДРУШТВО ЗНАЊА ИЛИ ДРУШТВО ЗВАЊА

*Посвећено усјомени на Гојка Васића,
мој драгој професора математике.*

Научна кријика, ђолемика

UDK 001:[316.32:37.014.1

Берислав Ђурић

Европски дефендологија центар Бања Лука

Сажетак: *Захвалношћ за усјон људске вршће дуђујемо ђенерацијама даровићих ђојединаца, од „зоре људске вршће“ до данас. Моћ сваке усјјешне заједнице ђочива на знању и сушћинском разумијевању фундаменћалних закона универзума и изумима који су резулћашћ ћих фундаменћалних знања. Шћо су већа и квалићешћнија знања, шћо је друшћиво боље ђозиционирано у свјешћској ђодјели економске, ђолићичке и војне моћи, а ђриядници ћих заједница имају бољи и квалићешћнији живоић.*

УВОД

*„Све исћине је лако размијећи онда када их оћкријемо,
међућим, ђрво их ћреба оћкрићи.“*

Галилео Галиеј

У последње вријеме често чујемо појам „изврсношћ“ или синтагму „друшћиво знања“ у вези образовних и развојних стратегија. О овим терминима се говори као оовременским спознајама и открићима. Али, да ли је заиста тако? Дилема је подједнака као и код питања - када човјек почиње да стари? На први поглед логичан оговор на друго питање би био - када пређе зенит психофизиког развоја и нађе се на прагу зрелости!? Као шћо сваки човјек почиње да стари чим се роди, или још боље речено одмах по зачећу, једнако тако је развој људског рода, од самог (пра)почетка до данашњих дана, за-

снован на знању које дугујемо извршним појединцима, припадницима наше врсте „хомо сапиенса“. Знања, па ни друштва знања не би било без изванредних, извршних и посебно талентованих појединаца који су нас као врсту повели јединственим еволутивним путем људске, учинили владарем планете и врстом која претендује да се вине у Свемир у потрази за новим свјетовима, издвојивши нашу врсту од и изнад врста са којима смо у прадавна времена дијели исти животни простор, судбину, као и исте изворе хране и воде. Зато појам „изврсно̀̀или“ има примат над синтагмом „гру̀̀иво знања“.

КРАТАК ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

Historia magistra vitae est.

Почеци ове приче нам измичу и о њима можемо само да спекулишемо, кад и како је све почело. Ово је тема интересантна једнако за филозофе и умјетнике као што је и за археологе и историчаре, јер артефака из тог периода има врло, врло мало. Уосталом и није тако важно, како је се све почело као и када и гдје, иако се све највјероватније догодило негдје у степама Африке. Важна је суштина. Једно од увјерљивих виђења прапочетака наше врсте, по присталицама од науке прихваћене теорије еволуције, је приказано у култном филму „2001: Одисеја у свемиру“¹ Стенлија Кјубрика из 1968. године. Интересантно је да су сценарио за овај филм заједно написали режисер Стенли Кјубрик и Сер Артур Кенет Кларк², познати писац, проналазач и футуриста.

Подсјећања ради, на почетку филма који описује „зору људског рода“ су приказани наши преци хуманоиди који раме уз раме са тапирима³ живе равноправно у коегзистенцији на истом простору, хране се истим биљним плодовима, а са друге стране истим предаторима служе као храна. Тапири нису овдје случајно изабрани јер су то животиње које се нису битније промијениле, еволуирале од тог доба за разлику од људи. У филму, у тренутцима доколице један наш давни предак је претурао по хрпи костију тапира и тако се забављајући почео да бутном кости мртве животиње удара по другим костима које су прштале на све стране. У једном тренутку је ударцем бутне кости смрскао лобању одавно мртве животиње. У том тренутку је спознао да би на исти начин могао да надјача и убије било ког живог тапира и ривала, на истом животном простору, претвори у извор хране. Поред тога ова спознаја је групи којој је припадао обезбиједила надмоћ у односу на друге групе исте врсте. Тај неименовани хуманоид је био геније свога доба, извршни појединац који је нашу врсту на овај начин издвојио скупа живо-

¹ [http://en.wikipedia.org/wiki/2001:_A_Space_Odyssey_\(film\)](http://en.wikipedia.org/wiki/2001:_A_Space_Odyssey_(film))

² http://en.wikipedia.org/wiki/Arthur_C._Clarke

³ http://en.wikipedia.org/wiki/Tapir#Evolution_and_natural_history

тињских врста и повео јединственим развојним путем ка друштву знања откривши најмоћније оруђе које посједујемо и које смо од тада стално усавршавали и даље га усавршавамо – наш мозак. Дакле, још од „зоре људског рода“ су изузетни поједници својим открићима омогућавали групи којој припадају напредак и предност у односу на друге врсте и заједнице властите врсте.

Прве људске заједнице су биле ловачко - сакупљачке. Затим су наши преци научили како да припитоме и узгајају животње и сију житарице, граде настамбе по својој мјери и потреби умјесто да траже природна склоништа у којима су до тада живјели. Потом су из мрака праисторије изрониле прве велике, бљештаве цивилизације које су, не случајно, настале у долинама великих ријека на Блиском истоку између Еуфрата и Тигриса и у долини ријеке Нил. Открића пољопривреде је водио ка настанку првих високо организованих сталних насеља, створио предуслове и потребу за стицањем нових сазнања, развој писма, математике, металургије, нових и савршенијих транспортних средстава, занатства, грађевинарства и развоја администрације на чели са владарем који је владао уз помоћ административно-репресивног апарата. Евидентно је да су успјешнија била она друштва која су имала виши ниво знања, и која су увијек била резултат посебних, даровитих појединаца. Интересантно је поређење заједничких особености цивилизација које су настале одвојено једна од друге било да је ријеч о првим градовима Месопотамије, долини Нила, Индији, Кини или у Централној Америци. Све ове цивилизације су судбински биле усмјерене ка зијездама? Наша окренутост ка звијездама је приказана симболично појавом мистериозног монолита на самом почетку већ поменутог филма „2001: Одисеја у свемиру“. Развој астрономије је био неминован јер је то био најприроднији начин за мјерење времена, одређивање смјене годишњих доба и што је најважније одређивање почетка сезоне сјетве. Колико је снажан развој науке тог доба био, а посебно математике и астрономије видимо и данас у свакодневном животу гдје налазимо присуство сексагезималног бројног система, са основном бо, од мјерења времена и подјела сата на 60 минута, минуте на 60 секунди, или угаоних мјера и подјела пуног круга на 360 степени и консекутивно кориштење мањих јединица за мјерење угла. И поред бројних открића ових првих цивилизација која нас и данас остављају без даха наши преци ипак нису могли да разумију много тога и све оно што нису разумјели су тумачили утицајем непознатих сила духовног свијета и божанског пантеона. Тако су на примјер тумачене појаве електричних пражњења, муње. Поред тога су и бројевима придавана тајна и мистична значења. Није случајно што, на примјер, и данас користимо прастари појам „туце“ који означава 12 комада или што има 12 часова; 12 знакова зодијака; 12 апостола; што су Енглези дјелили 1 шилинг на 12 пенија. . . 12 очигледно има симболику комплетности. Познавање математике аритметике, и геометрије без обзира на сложен начин записивања бројева за шта су дуго времена кориштене словне ознаке, је омогућило ефикаснију организацију државне управе, прве податке о броју

становника на основу пописа становништва⁴, а посебно о броју војно способних мушкараца, одређивање пореске основице сваког домаћинства израчунавањем површине плодног земљишта у власништву и нивоа ријеке Нил током сезоне поплава⁵ и очекиваних свеукупних прихода од пореза. Без ових података владар и његова државне администрација нису могли да донесу добре одлуке о започињању великих грађевинских пројеката или вођењу политике - што је било пресудно за доношење одлука о уласку у ратни сукоб или закључивању мира или склапању политичких савеза и пријатељстава. Без ових знања није био могућ развој ни опстанак високо организованих друштава, држава које су владале на великом територију и правили моћне утврде и престижне грађевине, симболе властите моћи, сјаја и богатства.

Исторја нас учи да је свако ново откриће, ма колико било у домену сањањења, водило људски род напред, а посебно друштва којима су припадали ти изузетни појединци и која су посебно вредновала њихов рад и резултате посебне интелектуалне креације. Неки од најблиставијих тренутака развоја научне мисли воде поријекло из старе Грчке која се опет наслањала на знања цивилизација које су постојале прије грчке цивилизације. Читаве генерације грчких филозофа и математичара су нас довеле до првих правих научних метода у модерном смислу те ријечи. До грчких филозофа и математичара математика, као фундаментална дисциплина, се сводила на алгоритамски приступ проблему, грубо речено на „рецепте“, поступке за добијање траженог резултата израчунавања. Питагора (Πυθαγόρας Самос 569 п.н.е. – Метапontiум 475 п.н.е.)⁶ кога многи сматрају првим правим математичарем је основао и предводио филозофско религиозну школу Питагорејаца које је одликовала солидарност, вегетаријанство, беспоговорна лојалност и чување тајни чије се откривање другима (непитагорејцима) плаћало животом, вјеровањем да филозофија може бити искориштена за духовно прочишћење, да се душа може узнијети и ујединити за божанским и наравно да је у основи свега математика и бројеви којима су Питагорејци придавали мистична својства. Питагора и његови сљедбеници уводе доказ као егзактан научни приступ и тиме је откривена математика и њени закони, који постоје сами по себи, и какву данас познајемо. Питагорејци су били опчињени бројевима и све су видјели као однос бројева, хармонију. Све је број. У основи свега што постоји су бројеви и математика, а бројеви су једнако ставрни као и било који објект материјалног свијета. Питагорејцима се приписује откриће ирационалних бројева, конкретно Хипасусу из Метапontiума⁷ (Ἱππασος Μεταποντιῖνος 5 в.п.н.е.). Овај несретни човјек је открио да не може све да се изрази односом цијелих двојева, како су то Питагорејци вјеровали, јер то није сличај са односом дијагонале и странице квадрата.

⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Census#Ancient_Israel

⁵ <http://en.wikipedia.org/wiki/Nilometer>

⁶ <http://www-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Pythagoras.html>

⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Hippasus>

Због тога што је ову тајну открио другима тј. непитагорајецима, супротно правилима Питагорејаца, Хипасуса су казнили смрћу и удавили у мору. Развојни пут води даље преко Еуклида из Александрије⁸ (Εὐκλείδης 3 в.п.н.е.), која још зову и „оцем геометрије“ који је на систематичан начин приказао цјелокупно тадашње знање о математици у 13 књига под насловом Елементи⁹ својеврсној математичкој монографији тог доба. Важност Еуклидових елемената се огледа у томе да су они, без битнијих измјена, до данашњег дана остали дио стандардног курикулума. Овај бриљантни развој је привремено окончан бруталним убиством Архимеда из Сиракузе¹⁰ (Αρχιμήδης 287 п.н.е. – 212 п.н.е.), математичарем, физичарем и војним инжињером, који је омогућио својој родној Сиракузи ефикасну одбрану од римских корхорти. Легенда каже да је Архимеда убио римски војник на обали мора док је рјешавао један од математичких проблема. Његове последње ријечи су наводно биле: „Не дирај моје кругове!“ Последње Архимедове ријечи, барем према историчару Валерију Максиму, имају снажну симболику о важности научног рада истинским истраживачима, којима су њихове идеје и открића важнији и од самог живота као и спремност на неседично подношење и највеће жртве на путу до истине. Овакаво самопожртвовање и страст за истином неразумљива је онима који то нису искусили. Несвакидашње убиство једног сањара, филозофа, математичара, физичара и војног инжињера од стране неименованог силеције, војника нове силе у успону, има посебну ванвременску симболику. Овим убиством је развој симболично зауставље сљедећих 14 вијекова. Рим је на основу знања, о математици, филозофији и природним наукама и на умјетничкој традицији, коју је преузео од Грчке изградио до тада невиђену моћ и царство од Гибралтра, преко сјеверне Африке, до Јудеје и Египта на југу, Мезопотамије и Јермнеије на истоку а на сјеверу до Британије, Германије и Дације (садашња Румунија). Колика је моћ нових идеја показује примјер постепеног ширења монотеистичког Хришћанства које је донијело револуционарне промјене и раширило се по тада познатом цивилизованом свијету, без употребе било какве силе, иако су хришћани били изложени најстрашнијим прогонима. Нове идеје су се шириле било освајањима, било трговачким путевима. Тако су „кустоси“ знања старог свијета током ових 14 вијекова постали припадници једне нове цивилизације и нове монотеистичке вјере која се силом мача проширила из Мека и Медине на Запад, сјевером Африке све до Шпаније, али и степама централне Азије и даље према истоку. Контролишући простор којим су ишли стари трговачки путеви којим су краванима транспортовали егзотичне зачине, свиљу, порцулан и друге производе које земље на Западу, у Европи, нису знале да производе. Са трговцима су из Кине и Индије стигла и епохална открића и нејероватна математичка знања која су заједно са зањима старих грчких филозофа и математичара створили осно-

⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Euclid>

⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Euclid%27s_Elements

¹⁰ <http://en.wikipedia.org/wiki/Archimedes>

ву за до тада невиђен развој математике, технике и технологије, па самим тим и економске, политичке и војне моћи Европе. У вријеме XII вијека када се широм Европе користи систем римских бројева, који је у основи декадни, из сјеверне Африке син трговца и дипломате Леонардо Пизано¹¹ (1170. - 1250.) познатији као Фибоначи је донио нова знања. Овај ентузијаста и математичар у свом дјелу „*Liber abaci*“ из 1202. године по први пут у Европу доноси епохална знања о индо-арапском позиционом декадном систему, револуционарно новом начину биљежења бројних вриједности и методу рачунања. Ова знања су настала у Кини и Индији гдје је епохално откриће нуле омогућило увођење овог револуционарног концепта у математику – позиционог бројног система, биљежење до тада незамисливо великих бројева и развој аритметике¹² (ἀριθμός) вјештине рачунања са до тада непознатом лакоћом. Фибоначи се са овим знањима први пут срео и упознао током боравка на сјеверу Африке гдје је путовао са оцем. Нови систем записивања бројева и правила за основне рачунске операције је изгледао невјероватно и била су забрањена од тадашњих елита из два разлога јер су била врло једноставна и доступна „обичном“ свијету, чиме су владајући слојеви губили привилегије ексклузивног посједовања знања, али и под притиском лобија трговачког еснафа који се бавио конверзијом валута на трговима тадашњих градова држава. Разум је на крају надвладао и нова знања су убрзо ушла у свакодневни живот. Европа је била на прагу Ренесансе. Мало по мало ћемо бити свједоци буђења људског духа на свом пољима, математике, физике, умјетности и технике која до данашњег дана има све држи и држи темпо развоја. Нове идеје и открића су сама по себи мијењала свијет и укидала монополе до тада владајућих класа, али су друштва неминовно ишла напријед и градила своје позиције, економску, политичку и војну моћ засновану на новим фундаменталним знањима и технологијама, открићима и изумима. Ново вријеме ће нам донијети нове генерације научника који су својим открићима доносили невјероватне промјене које су тек недуго прије биле невјероватне. Однос према изузетним појединцима није увијек био благонаклон. Напротив. Примјера је много. Један од примјера је Никола Коперник¹³, а посебно Галилео Галилеј¹⁴ који су тврдили, на основу резултата истраживања, да Земља није центар свијета него Сунце, насупротив тадашњим догматским ставовима Католичке цркве. Коперник је резултате истраживања објавио у свом дјелу у шест томова „*De revolutionibus orbium coelestium*“ у Нирнбергу 1543. године непосредно пред смрт. Ово дјело је 1616. године папа ставио на листу забрањених и херетичких књига на којој је било све до 1822. године. Судбина Галилеа Галилеја је још туробнија. И он је због тога што је прихватио ово, за католичку цркву јеретичко учење, последњих девет година живота провео у кућном притвору. Без ових радова не би било

¹¹ http://sh.wikipedia.org/wiki/Leonardo_Fibonacci

¹² <http://en.wikipedia.org/wiki/Arithmetic>

¹³ <http://www.space.com/15684-nicolaus-copernicus.html>

¹⁴ <http://www.space.com/15589-galileo-galilei.html>

ни радова Кеплера и Њутна што је велики Њутн и рекао у једној од својеих чувених мисли да наших открића не би ни било да се нисмо попели на леђа великана прије нас. Мукотрпност и лутања које су савладавали на путу открића се огледа и у другој Њутновој мисли да се осјећао као дјечак који се играо на обали мора који је понекад нашао по неки интересантан камен, док се пред њим простирао океан непознатог¹⁵.

Доба открића која су потом услиједила су довела и до примјене све сложенијих замисли посебно открићима, патентима и изумима Џемса Вата¹⁶, његовог центрифугалног регулатора¹⁷ и парне машине¹⁸. Ове техничке иновације су омогућиле израду савршенијих алата и машина које су биле у стању да обезбиде огромну продуктивност и квалитет до тада неоствариву мануфактурном производњом учинивши до тада недоступне робе доступним најширим слојевима становништва. Поред тога ови патенти су омогућили развој и израду нових транспортних средстава и модернизовање постојећих, на потпуно новим принципима. Потом су усљедила друга важна открића у области електротехнике, који су омогућили изуме електронских цијеви и развој електронике и телекомуникација. Откриће полупроводничких компоненти је омогућио развој рачунарске технике на потпуно новим основама а развој рачунарских мрежа учинио доступност информација свима и на свком мјесту, отворио нову епоху која је била неостварива до прије само двије деценије. И ми сами смо свјedoци ове невјероватне експанзије у развоју и доступности знања засноване на новим технологијама. Много је примјера открића која су промјенила квалитет живота, спасила многе животе и промијенили ток историје. На примјер пеницилин, тј. антибиотици или резултати групе пољских¹⁹ и касније енглеских математичара на чели са Аланом Тјруингом²⁰ на откривању шифре коју је користила њемачка машина за кодирање Енигма²¹. Резултати ових истраживања су сачували милионе живота скратили Други свјетски рат за двије године и сачувало многа материјална добра, а за резултат имало развој дигиталне технике и израду првих рачунара.

Примјери и искуства појединих земаља које су се истински определијиле да крену путем друштва знања и су импресивне. Један од примјера је Јужна Кореја. Ова земља је у једном тренутку постала нови и важан „играч“ на свјетском тржишту продајући своју електронику, аутомобиле и бродове. Важно је истаћи да Јужна Кореја нема природних ресурса у смислу извора енергије и рудног блага које може да експлоатише, али њихова највриједнији ресурс су елите које стварају нове производе на основи нових знања и иновација и потом их производе од готово у потпуности увезених сировина

¹⁵ <http://www.space.com/15589-galileo-galilei.html>

¹⁶ http://hr.wikipedia.org/wiki/James_Watt

¹⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Governor_%28device%29

¹⁸ http://sr.wikipedia.org/wiki/Парна_машина

¹⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Enigma_machine

²⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Alan_Turing

²¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Enigma_machine

и енергената. Квантни скок у развоју ове земље је се догодио осамдесетих година прошлог вијека када је у једном тренутку Јужна Кореја позвала све специјализанте, који су послани на усавршавање по свијету из области електронике, да се врате кући. Новостечена знања у комбинацији са култом рада и позитивним системом вриједности су за резултат имали експоненцијални раст корејске економије који је у клуб развијених земаља „лансирао“ нову, до тада непознау звијезду. Наравно, прије Јужне Кореје не треба заборавити ни Јапан који је из феудалног друштва ускочио у 21. вијек, вијек најмодернијих технологија, електронике и роботике али и нано технологија. Једна од епохалних открића која ће да промијене слику свијета је свакако и будуће рјешење проблема нових извора енергије који ће се заснивати на принципима фузије. Овај извор енергије ће нам обезбидити практично неисцрпан извор готово бесплатне енергије прављењем малог сунца на Земљи, под контролом човјека. Важно је истаћи да напредак сам по себи не значи много уколико су резултати науке злоупотријеђени у циљу доминације једних народа над другима или орвеловске контроле већине од неколицине појединаца или олигархија, што нам је историја већ показала. Себичност и неодговорност у примјени нових знања може нас довести и до самоуништења и нестанка цивилизације какву данас познајемо. Енергија фузије, генетика, микробиологија, нано технологије, електроника, роботика, нови материјали су само неке од дисциплина које ће да одреде будућност наше врсте.

МЈЕСТО РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У САВРЕМЕНОМ СВИЈЕТУ

Смисао овог кратког историјског прегледа је да одредимо гдје је наше мјесто у савременом свијету. С обзиром на историјску перспективу и искуства других јасно се намеће закључак да је наш једини избор укључити се у ове трендове и кренути путем истинског друштва знања и поштовања извонности посебно надарених и талентованих појединаца. Уколико не можемо да будемо предводници у развоју нових технологија што је тешко из много разлога барем можемо да се трудимо да овладамо новим знањима и њиховом примјеном. Тек пуко и декларативно изјашњавање нас неће довести до рјешења и до бољег и квалитетнијег живота за све становнике. Па иако је избор јасан, пракса није у складу са јавно исказаним избором. Ову тврдњу поткрепљује читав низ примјера из књижевности, али и свакодневног живота. Уколико на примјер анализирамо књижевна дјела домаћих писаца, од краја деветнаестог вијека до данашњих дана, видјећемо да се није много промијенило у нашем размишљању и систему вриједности. Многе девијације, себичности; сујета; завист; пакост; злоба и злурадост; деструктивни негативистички приступ свему и свачему; ирационално незадовољство собом, другима и животом су најчешће врло честа пракса наше свакоднев-

нице. За то је добра илустрација приповјетке Радоја Домановића „Мртво море“.

„Тако су њрошци дани мирно, нечујно, шромо, док се једној дана не њоремеши равнoшeжа грушшвене хармоније.

Млад један човек изда на јавнош збирку својих њесама.

Песме су биле леје, њуне дубокој, искреној осећања и идеала.

Цело грушшво дочека књиу с нејодовањем. Нико је није чишао, ниши је хшео чишаши; али коме њод гође до руку, огмах најрави лице-кисело, ѡрешурѡ лисшове, на два-шри месца и ѡројшца лисшове као да ѡледа квалишеш харши-је, огурне књиу од себе као какву најоврашњу сшвар на свешу, окрене с ѡре-зрешем ѡлаву на груу сшрану и изшвори јешко:

— Песме?!... Којешца!...

— Ко зна? Можда има лејшх сшвари?! — годоа би неко ѡри шаквом разш-вору.

Први се ѡрекршци, ѡнамесци се на седшшш, ѡа с изразом сажалења на лицу мери свој груа и клима ѡлавом, ѡа ће шек рећи:

— Ти си луђи неѡ овај шшо ѡше ове шрице! — Ту шорне књиу врхом од ѡршцију још даље од себе с шаквим изразом лица као да је догирнуо шшо нечи-сш, ѡрљаво, а ѡшом года:

— Кад шак ѡвориш, јеси ли ши чишао шу књиу?

— Нисам.

— Е ѡа?

— Ја и не шврдим да је добро, али кажем: можда је добро!... А јеси ли, ојеш, ши чишао?

— Ја?! — ујшца ѡрви ѡушшш, као уврешен шим ѡшшањем.

— Ти!

— Ја? — ојеш ѡнови онај ѡшшање још ѡушшшје.

— Ти, разуме се; коа груо ѡшшам?!

Први се ѡрекршци, слеже раменима и ршири руке као да би шиме рекао: „Будѡкснама, шшца овај ѡшш!“ Али ѡласно не рече нишшца, већ с неким чуђешем на лицу ѡледаше своа груа.

— Шшца се кршшиш? Пишам шш јеси ли ши чишао шу књиу ѡсама, или ниси. Шшца је шу као чудно?

Први се ојеш ѡрекршци, ѡа ѡсле шек годоае:

— Пишам ја шшце саг: јеси ли ши луд човек, или ниси?

— Којешца. Не разумем шш.

— Ни ја шшце.

— Шшца имаш да разумеш, и шшца се шшчуђаваш?... Пишам шш: јеси ли чи-шцао књиу?

— Пишам ја шшце: јеси ли ши ѡамешан? — ојеш ће ѡрви, зашшм узе књиу, шрсну је ѡушшш ѡ сшолу и узвикну:

— Па зар ове шрице да чишам! Макар да ѡолудим, а ѡри чшшш свесшци ја шш не чишам... — Зашшм годоае мало шшше: — Познајеш ли ши шшца шш је најшсао ове ѡсеме?

— Не ѡзнајем.

— Тхе!... Зашш шак ѡ говориш! — рече ѡрви, и узе махашш руком, ѡравешш лице још киселијим, као да шиме каже како је шш ѡројшала личношци.

— Ти ѡ ѡзнајеш?

— Познајем! — изшвори с омаловажавањем, а лице шак најрави као да вели:

„Боље да ти будалашћину нисам урадио”, мада је, у сивари, с њим истим човеком до јуче, док се још не јојавише његове јесме, био добар пријатељ и није у друшћиву никад о њему рђаво јоворио.

Неки су, ојей, овако разјоварали, а, разуме се, нису хћели чийаћи:

— Чудне друке!... Песме?... Као да ја не знам колико је шежак! вели један.

— Како ја није срамоша?! — вели дрући.

— Човеку јрво Бој јамеш узме, јосле он сџм себи чини зло... Такве... море, какве шакове јесме? — Мнојо боље ћу ја сушра да јишем, али не јодноси обрз да се друкам, као шћо може неко.

Па и јонашање јроменише јуди јрема младом јеснику.

Прође улицом, а јуди се шек јурну и намићну један на друћој.

— Добар дан! — јави се он.

— Добар дан, јесниче! — одјовори један јледајући ја исјод ока, заједљиво.

— Здраво, здраво! — дога дрући с јодсмехом.

— Добар дан! — јрхвачи шрећи, лицем јуним досаде, кисело, с омова- жвањем.

Али сивар се, на жалосћ, није свршила само разјоворима који су се једна- ко свуда водили.

Јавно мњење окреше фронтј јрема младоме јеснику. Чак и оно шћо су му ојјре јрийсивали у добре сјране, сад му сјагоше осућивачи, а сийне мане, које су му јре јрашћане, као и сваком друћом, сад јосјагоше ужасни јороци. Пронајоше одједном како је јодлац, јијаница, коцкар, некаракћеран човек, шћијун а, сем шћоја, и како је луцкасћ.

— Нисам знао да је шћолико луд? — разјоварају јуди.

— Ја сам, јрво да ти кажем, увек јримећавао да с њим нису чисћа јосла.

— И ја, али није оволико било.

— Е, сад је већ сасвим.

Почеше јо друшћивима да јраве шале с њим, а јде је јод шребало да сврши какав свој јосао, сваки који му је мојао смешачи смашрао је за своју дужносћ да му смеша, јер сваком се дух узбуни чим ја види, као да му сине кроз јлаву мисао: „Шћа ми се шу јравиш важан!... Песме, е, чекај да видиш, умемо ми и овако!”

Шћо је најнесрећније, јесме је јосвећио својој вереници, мислећи да је шћиме обрадује; али је сироша девојка, месћо радосћи, мнојо јройачишла и јро- јлакала, јер ни њу није јавно мњење јошћедело.

Ошач девојчин беше ван себе од ојорчења шћо је у шћу, јо његовом мишље- њу сулуду сивар ујлећено и име његове ћери, ја седе и најиса овако јисмо младом јеснику:

„Госјодине,

Ове Ваше шрице и којекакве будалашћине и лудорије, с којима шера свей комедију јо улици, мојли сће јосвећиши Вашем оцу, јер би шћо њему и јрили- чило, јошћо је и иначе јознаћ као јоследњи човек, као и Ви шћо сће, а не да у Ваше лудорије ујлећеше име моје ћери. На моју кућу нико до данас није јру- жео јрсча, ниши ја хоћу да се име моје ћери исјлаче јо свачијим усћима и сћоји на Вашој сулудој књизи. Од данас да нисће се усудили јрсейуиши јре- ко јраја моје куће, јер сће јроверење и добро моје јрема Вама враишли шћиме шћо сће ми кући нанели срамошу. Уосћалом, шражим да ми у року од јей дана даће сачисфакцију, иначе ћу Вас, јосјодине, јредиши као мачку, насрег улице, или јде Вас наћем.”

Из шће јосвеће исјлешое се чийави шкандали; и како је млади јесник био чиновник, шћо његов сјарешина овако досћави јосјодину минисћру:

„(Име и презиме сам заборавио, ше се мора узети уобичајено Н. Н.), чиновник овога надлежшва, који је иначе добар и савесћан радник, у последње време толико се компримишовао некаквом збирком својих као бајаћи песама, да, збој уледа државне службе, исћи не може осћаи, јер се дави неозбиљним послом који не би доликовао ни илјару, а камоли једном државном чиновнику. Молим Госјодина Минисџра да овога компримишованој чиновника удаљи из државне службе, или бар из овој месџа, докле јод се не појрави.“

Минисџар ја ирмесџи.

Али, на жалосџ, земља мала, а рђав лас далеко иде, ше ја шмо још оре дочекају и, шџа се друо мојо радиџи, већ шо чудовишше шџо ише песме, минисџар, у инџересу уледа државне службе, ја чак и у инџересу морала у јавном мњењу, мораде ошџусџиши из државне службе.

Јавно мњење годи саџисфакџију, а ниједна се више песма младој иесника не појави. Он се неје изјуби и нико за њеја нишџа није мојао сазнаџи.

— Шџеша, млад човек! — јоворили су.

— Па и није дио рђав човек.

— Није, али ешо, кад ја ђаво носи да ради шџо нико не ради.

— Жао ми ја ирешној!

— Тхе, шџа ђеш? Ко му је крив!

И дрзо се јовраџи у друшџву за часак јоремеђена хармонија, несџаде и шој маленој шјаласиђа шџо се уздиже на мирној, нејокрејшој јовршџи усџајале воде, и друшџво задовољно, мирно јродужџи и дале свој слаџки дремеж.“²²

И овој приповјетси иста судбина је задесила и научника, сликара и композитора.

„Тако у овом друшџву јрође сваки који јод хџеде иррегузеџи какав рад. И јолишџар, и економ, и индусџријалац, сваки је морао јројасџи.“²³

Сличне примјере можемо нађи и у дјелима потоњих аутора Бранислава Нушиђа, др Рудолфа Арџибалда Рајса „Срби чувајте се себе“²⁴, Иве Андриђа, Бранка Ђопиђа.

Али и искуства у последњих двије децније. Врло је илустративан примјер и судбина прототипа мобилног телефона направљеног у „Руди Чајавецу“, у вријеме када се та нова телекомуникациона технологија тек појавила и била свјетски хит. На састанку Привредне коморе у Бањој Луци је, пред сам протекли рат, расправљано да ли треба иђи у серијску производњу тог тада новог и револуционарног производа или не? Они који су се тада „питали“ су одлучили да је то потпуно непотребно и неперспективно уз обраложење да нико нормалан неђе иђи улицом и разговарати телефоном, јер ко хође да телефонира једноставно ће уђи у пошту, телефонирати и проду-

²² Радоје Домановиђ, „Мртво море“, Антологија српске књижевности, електронско издање Учитељског факултета Универзитета у Београду (може се преузети са сајта www.ask.rs), стр 87, Београд 2009. године

²³ Радоје Домановиђ, „Мртво море“, Антологија српске књижевности, електронско издање Учитељског факултета Универзитета у Београду (може се преузети са сајта www.ask.rs), стр 94, Београд 2009. године

²⁴ Др Рудолф Арџибалд Рајс, „Срби чувајте се себе“, Акиа М. Принц, Београд 2009. године

жити даље!? Недостатак визије људи који су тада донијели такву одлуку и провинцијална ограниченост на властити квартал није потребно коментарисати, као ни посљедице такве одлуке. За ову бесмислену одлуку нико никад није јавно ни прозван, а поготову одговарао или нам се барем извинио. Овом одлуком је битно утицано на даљњи ток трагичних догађаја који је потом услиједио и на будућност „Рудија Чајавеца“, запослених не само у овој фабрици већ и у другим предузећима не само у граду Бањој Луци. Безимени су остали и креативни прегаоци, творци једног од првих мобилних телефона, који су нас могли увести у 21. вијек, али и они који су нас враћали назад у 19. вијек.

Деструктивност филозофије „нек комшији цркне крава“ је посебно погубна. Бацање блатом и бацањем у блато, понижавањем и исмијавањем сањара који мукотрпно покушавају да ухвате корак и прате најновија сазнања у области науке и технике и уживање у „цркавању комшијине краве“ чак и по цијену властите штете је посебно погубна. Ово је одрицање од будућности и наше и наших потомака. На овај начин ћемо постати подручје са (пре)јефтином радном снагом што је тек мало боље од продаје (дијела) властитог народа у бијело робље. Систем вриједности у којем се особе попут Милице Живановић, познатија како Мими Оро, хвали да студирају економију и да ће када окончају сатудије радити у Централној банци Србије је најбоље прокоментарисао проф. др Зец:

„Од чега би требало да се крене у промјене?“

Требало би поћи од обрзовања, и то од првог разреда. Да дјеца с радошћу уче, а не да се кликером бацају на учитељицу, а да она не смије ни да зине, док родитељи туку дијете ако донесе лоше оцјене. То је све бесмислено, а тако је. Треба нам школски систем кроз који се развија систем вриједности, а прва јесте да има смисла учити. Ми пак имамо школе у којима школујемо управнике туђих самопослуга.

Колико је систем вриједности данас другачији?

Најбољи пример је да су професори гимназије некад били једни од најцењенијих људи. А данас, данас једна Мими Оро има као завршено 17 факултета и још каже да студира финансије, па ће добити посао у Народној банци Србије (НБС). И чудим се како већ није завршила у НБС-у.

Кажу да је пољопривреда наша шанса?

Индустрија је та која има растуће приносе, а пољопривреда опадајуће. Килограм кромпира и килограм „ајфона“ се разликују. Успјешна нација зависи од успјешног прогреса, кад нешто смисли, па створи новац за то, а сиромашне земље живе од сурове експлоатације природе. Рецимо, Енглез је смислио митраљез. Да не би митраљеза, не би освојили Индију. Нису могли да освоје пушком, јер док овај напуни пушку, неко некога удави. Ситуација је јасна, једна нација живи од знања. Мала нација која презире знање нема шансе да се побољша. А ми презиремо знање. Протјерали смо наше највеће умове или су отишли сами.²⁵

²⁵ „Пресс“, број 2.702, 10. јануар 2015. године, „Чуди ме да Мими Оро није у НБС!“, интервју проф. др Мидраг Зец стр. 6-7

Да ли би Никола Тесла и Михајло Пупин постигли барем приближно исте резултате да су остали овдје? Без подизања квалитета система образовања неће бити ни напретка економије, бољег живота, сигурније економске па и политичке позиције. Квалитет наставе значи да предавања и стечена знања не смију бити формалана, а да се као циљ не може бити пука репродукција чињеница. На простом примјеру то значи суштинско разумијевање научене материје. На конкретном примјеру то значи да није довољно знати напамет формулу $e=mc^2$; ко је открио овај принцип него шта ова формула заиста значи (дуалност масе и енергије и њен еквивалент); како је Алберт Ајнштајн дошао до овог израза. . . Само оваква суштинска знања нас воде ка стварном разумијевању основних принципа природних наука и њихове промјене у виду нових изума и иновација које ће нам омогућити стварање нових вриједности и нашег равноправног наступа на свјетском тржишту са конкуретном цијеном радне снаге и одговарајућом продуктивношћу. Наше највриједније фабрике требају да буду факултети и истраживачки институти на којима ће да раде најдаровитији појединци и производе оно највриједније што свако успјешно друштво посједује – знање. Многи резултати требају мукотрпан рад више генерација и понеку странпутицу, не само успоне. Много је примјера гдје су резултати истраживања, примјењени у пракси, чувани као највеће државне таје, као на примјер Шенон – Котељникова теорема узорковања електричног сигнала²⁶. Знања која се изчавају не смију никако бити догматска, истине које смо добили објавом. Нису први математичари кришом отишли са Мојсијем на планину Синај и од Бога добили објавом пренесено знање о математици. Нису нам та знања донијели ни ваземаљци, као ни знање како да направимо ласер. Резултат је то мукотрпног рада генерација истраживача на пољу природних наука и квантне физике, па их на одговарајући начин треба и преностити другима у историјском контексту. На овај начин учење и трагање за истином добија бесмислен приступ трагања за „светим гралом“ и вишим, магијским смислом који заправо и не постоји. Као када бисмо у појму сто или столица тражили неко више, тајанствено значење. Посебан проблем је нужна промјена менталитета који нас учи примитивном егалитаризму, по принципу да смо сви једнаки. Као људска бића смо свакако једнаки. Имамо једнако право гласа, право на образовање, лијечење под истим условима али немамо сви једнаке способности, ни физичке ни интелектуалне. Једнако деструктивни су и „неприкосновени ауторитети“ са приступом „ти ћеш да ми кажеш“, или они појединци који сматрају да ако они само нешто не знају те истине и знања сигурно ништа и не вриједе или уопште не постоје. Исмијавање и омаловажавање талената од исфрустрираних и искомплекситаних појединаца који, на примјер, младог математичког генија који им покушава објаснити основне појмове апстрактне алгебре и ново и потпуно другачије значење рачунских операција и оператора јер ово знање покушавају да примијене на примјеру трансакција приликом купопродаје лука или купуса!?

²⁶ http://eskola.hfd.hr/pc_kut/tuzork/

Друштво знања или друштво звања? Дилеме нема. Хиперпродукција и инфлација академских звања без покрића ће само да увећа проблеме јер ћемо добити некомпетентне незналице које неће бити лишене воље за моћ и желиће и социјални и материјални статус. Уосталом, зар нам проведена приватизација предузећа и њени резултати и посљедице не говоре довољно.

Без резултата које могу да получе само заиста изванредни, даровити појединци, које не би требали да третирамо као у перходним примјерима, намеће се закључак да нам будућност неће бити свијетла, ако ћемо је уопште имати. Наравно да можемо да направимо другачији избора, али у том случају морамо да прохватимо и последице и одговорност таквог избора.

Природу не спознајемо (само) чулима, него умом.

SOCIETY OF KNOWLEDGE OR SOCIETY OF TITLES

Abstract

Gratitude for the rise of the mankind we owe to generations of gifted individuals, from the “dawn of the mankind” until today. The power of any successful community is based on essential knowledge and understanding of the fundamental laws of the universe and inventions that results from these fundamental knowledge. The bigger and more solid knowledge, the better positioned society is in the global division of economic, political and military power, and members of these communities have a better life.

„EKOLOŠKI ODGOJ I OBRAZOVANJE KAO GRAĐANSKA ODGOVORNOST U OBRAZOVANJU ODRASLIH“

Прегледни рад

UDK 502.131.1:37.013

Dr. sc. Muhamed Omerović,
vanredni profesor, Filozofski fakultet u Tuzli
Mag. Nedim Čirić,
ba. pedagogije – psihologije
Dr.sc.Nermin Tufekčić
Mag. Farizada Alispahić,
JU I Osnovna škola Živinice
Mag.Mirsada Tulumović-Kalajac,
JU I Osnovna škola Živinice

Apstrakt: *Ovaj rad bavi se istraživanjem ekološkim odgojem i obrazovanjem sa aspekta građanske odgovornosti u obrazovanju odraslih. Rasprave o ekološkom obrazovanju brojne su i pod pažnjom stručne javnosti širom svijeta, a naročito Evropske Unije. Ovaj rad, jednim dijelom pruža skroman doprinos u osvjetavanju svih onih koji se bave odgojem i obrazovanjem odraslih, o značaju ekološkog obrazovanja i njegove praktične primjene na prostorima naše države. Cilj ovog rada bio je ispitati stavove građana Tuzle o vlastitoj odgovornosti za stanje okoliša u njihovoj sredini, kao i putevima aktivnog sudjelovanja u procesu permanentnog ekološkog odgoja i obrazovanja. U teorijskom razmatranju problema istraživanja, istaknute su najznačajnije karakteristike obrazovanja odraslih, te predstavljeni ciljevi ekološkog odgoja i obrazovanja u kontekstu održivog razvoja. U metodološkom dijelu rada, opisan je plan istraživanja, te su predstavljene aktivnosti koje su poduzete za ostvarivanje cilja istraživanja. Istaknuti su načini, metode i postupci sa prigodnim instrumentom za konkretizaciju istraživanja. U radu se pridržavalo pretpostavki metodologije za pedagoška istraživanja, te su poštovane procedure i pravila za pisanje naučno istraživačkih radova primjenom APA standarda. Završni dio rada obuhvata interpretaciju i analizu rezultata istraživanja o građanskoj odgovornosti spram stanja okoliša i potrebe za ekolo-*

skim odgojem i obrazovanjem kao oblicima neformalnog učenja, te su uz zaključke istaknuti i prijedlozi u pravcu praktičnog djelovanja sa akcentom na razvoj ekološke svijesti i ekološke kulture.

Ključne riječi: *obrazovanje odraslih, ekološki odgoj i obrazovanje, ciljevi ekološkog odgoja, građanska odgovornost, ekološka svijest.*

UVODNA RAZMATRANJA

Društvo znanja pretpostavlja kvalitetno obrazovanje za sve, jer se ljudi putem različitih oblika formalnog i neformalnog obrazovanja osposobljavaju za proizvodnju novog znanja i njegovu primjenu. Husen i Postlethwaite (1994) naglašavaju da je obrazovanje kao kontinuiran proces cjeloživotnog učenja, nužno naučno istraživati kroz njegove zakonitosti u okviru naučnih disciplina obrazovanja, kojih ima mnogo i koje su međusobno komplementarne. Neke od njih su normativne dok su druge empirijske. U kontekstu cjeloživotnog učenja (Pastuović, 2008) ističe da je odraslost najduže životno razdoblje tokom kojega se u društvu znanja treba permanentno učiti. Taj proces permanentnog učenja, je integralni dio cjeloživotnog obrazovanja putem aktivnog učešća u svakodnevnim socijalnim situacijama, koje od pojedinca zahtijevaju odraz stava, mišljenja, donošenje prosuđivanja o aktualnim zbivanjima koji se direktno ili indirektno tiču pojedinca u okviru njegove socijalne okoline. Time je jasno da je obrazovanje odraslih sastavni dio sveukupne ljudske aktivnosti, koja je često determinirana brojnim i brzim promjenama na polju ljudskog znanja i djelovanja. Te promjene i izražena društvena dinamika kroz brz i sve nagliji razvoj na polju tehnologije, zahtijevaju da se posveti posebna pažnja organizaciji procesa obrazovanja, sa posebnim akcentom na isticanje svrhe odgojnog djelovanja. Sistem obrazovanja odraslih svojim podsistemima buhvata one djelatnosti koje doprinose razvoju, ali i razvoj u najširem smislu te riječi utiče na promjene u sistemu obrazovanja odraslih.

Sa aspekta građanskog uređenja i organizacije države i društva koje ga čini, Canivez (1999) ističe da građanstvo zapravo označava pripadnost određenoj državi. Ono pojedincu daje pravni status kojem su pridružena određena prava i dužnosti. Pod društvom se podrazumijeva zajednica pojedinaca, međusobno povezanih svakidašnjim odnosima u radu i razmijeni. Pri tome se naglašava ljudska strana ličnih i socijalnih odnosa. Međutim, kada je riječ o organizaciji obrazovanja, država se smatra oblikom moći iznad društva, koja ga organizira, a u nekim slučajevima i mijenja, obzirom da postavlja vlastitu obrazovnu politiku i kreira vlastite obrazovne ciljeve. Nasljedstvo temeljnih tradicija i podsjećanje na velike događaje iz prošlosti, naciji daju smisao za identitet i vrijednost. Svaka zajednica je po svojoj prirodi raznovrsna. Savremena država pojedincu definitivno garantuje pravo na vlastiti život i u tom smislu potpuno privatni život. Međutim sa stanovišta građanstva, od pojedinca se zahtijeva i očekuje da aktivno sudjeluje u pitanjima od vitalnog značaja za socijalnu sredinu u kojoj

živi. Građanin kao pojedinac, ne treba rasuđivati samo u skladu sa svojim osobnim kriterijima i potrebama, već daleko šire od toga, kako bi se došlo do neke odluke koja će prouzrokovati promjene koje su namjenjene rješavanju problema cjelokupne socijalne okoline. Međutim, kako Bouillet i Uzelać (2007) ističu za socijalni odgoj, važno je odgojno i samoodgojno djelovanje koje služi razvitku ličnosti pojedinca u socijalnoj strukturi njegova svijeta i okoline, koje ga osposobljava za odgovorno međuljudsko ponašanje i koje omogućuje humanu regeneraciju i nastavak same kulture, time što s pozicije odgoja zauzima stav prema društvu, ali i društvenim pojavama. Globalni cilj socijalnog odgoja jeste izgradnja odnosa između pojedinca i društva u novim društvenim uvjetima, kako bi on bio optimalno koristan i za pojedinca i za društvo, ali je za to je potrebna pedagoška briga i pedagoška odgovornost svih struktura civilnog društva.

Ekološki odgoj i obrazovanje u formalnom i neformalnom cjeloživotnom učenju

Ekološki problemi u našim socijalnim sredinama, svakim danom sve su više evidentni. Globalno zatopljenje, efekat staklene bašte, kisele kiše, klimatske promjene, zagađenost zraka, vode i tla su svakodnevne pojave, koje je čovjek sam sebi stvorio. Selimbašić i Đozić (2012, str. 8) naglašavaju da nas ekologija uči da je sve što se dešava u prirodi međusobno povezano. Ekologija se stalno razvija i prilagođava promjenama u okolini. Posebno je interesantna podjela ekologije prema nivou organizacije koja obuhvata humanu ekologiju ili ekologiju čovjeka, socijalnu ekologiju i kulturnu ekologiju. Navedena podjela ekologije ističe da pojedinac mora steći spoznaje, svijest i kompetencije koje će mu koristiti u svakodnevnom životu unutar socijalne sredine, a u kojoj ostvaruje direktan ili indirektan kontakt i interakciju sa ekosistemima koji ga okružuju. Goletić i Terzić (2005) ističu da je moguće razlikovati tri oblika organizovanog učenja, a to su *formalno obrazovanje* u različitim obrazovnim ustanovama, *neformalno obrazovanje* koje predstavlja svojevrsnu dopunu formalnog obrazovanja (seminari, radionice, stručni kursevi i sl.), te *samoobrazovanje* kao spontana prirodna pojava u svakodnevnom životu od strane pojedinaca (individue) i naziva se informalnim učenjem. Realizuje se korištenjem dopune literature, interneta, časopisa, sredstava informisanje itd. Svi navedeni oblici organizovanog obrazovanja i informalnog učenja čine cjeloživotno učenje (*lifelong learning*).

Kao razloge trenutnih ekoloških problema, Selimbašić i Đozić (2012) naglašavaju manjak svijesti i informacija o ekologiji. Uvođenjem ekološkog obrazovanja u nastavni proces kroz sistem formalnog obrazovanja podižemo čovjekovu svijest i podstičemo na razmišljanje o poboljšanju postojećeg stanja. Jedino podizanjem svijesti o značaju očuvanja prirode, okoliša a i čovjekovog zdravlja može nas spasiti od uništenja naše planete Zemlje, kao i od uništenja samih nas. Odgojno obrazovni sistem zauzima značajno mjesto u formiranju ekološke svijesti, ekološke kulture i ekološke pismenosti, međutim formalno obrazovanje

kroz izučavanje sadržaja koji tretiraju pitanje zaštite okoline sa aspekta ekološkog odgoja i obrazovanja na nivou predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja nije dovoljno učinkovito za praktično odgojno djelovanje u socijalnim sredinama, gdje se osjeća sve veće prisustvo otpora na sistem vrijednosti, a naročito kada je riječ o vrijednostima koje doprinose samoočuvanju i očuvanju onoga što posuđujemo od generacija prije nas, a što smo u obavezi ostaviti i generacijama poslije nas.

Proces ekološkog odgoja i obrazovanja je dugoročan, te se sa aspekta cjelovitnog obrazovanja odraslih i permanentnog učenja on se mora proizvoditi planski putem formalnog obrazovanja od predškolskog od univerzitetskog nivoa, kako bi se stekli preduvjeti za kontinuiran nastavak razvoja ekološke svijesti i ekokulture, putem neformalnog obrazovanja koje može započeti od nevladinih organizacija, centara za kulturu i civilno društvo i sl., a koji bi u konačnici vodio ka obavezi države kao najveće građanske organizacije, da stvara pretpostavke za osnivanje trajnog rješenja unutar državnog sistema, kroz posebnu strukturu koja bi bila odgovorna za ekološki razvoj i zaštitu života ljudi, čime bi potvrdila građanska prava ali i obaveze u smislu odgovornosti za svijest o samoočuvanju i samozaštiti zdravlja i života čovjeka.

Ekološko obrazovanje kao dio koncepta održivog razvoja

Održivi razvoj je jedan od najzahtjevnijih pitanja savremenog svijeta. Omerović i Čirić (2014) ističu da je pronalaženje odgovora kako izjednačiti ekološki razvoj i njegov uticaj na okoliš, pitanje je na koje će se još dugo tražiti adekvatan odgovor. Kao razloge navode globalne probleme koji leže u prebrzom razvoju industrije, povećanom broju svjetske populacije kao i njihovim svakodnevnim aktivnostima. Ekološko obrazovanje odraslih treba biti usmjereno u pravcu da razumiju prirodni poredak, funkciju i egzistencijalnu važnost ekološkog sistema, ali i da se obrazuju o ekonomiji, politici, zdravlju, poljoprivredi, te kako rješavati probleme koji su sve više izraženi u savremenom svijetu, a ugrožavaju čovjekov normalan i zrdav psihički i fizički razvoj. Izlaz iz stanja krize ekološke svijesti, krize vrijednosti koja doprinosi smanjivanju kulture ekološkog ponašanja, moguće je pronaći u povećanju same svijesti o postojećim problemima s kojima se pojedinac kao građanin, ali i društvo u cjelini nalazi, a koji se može postići kroz formalno i neformalno obrazovanje mladih i odraslih generacija.

Govoriti o obrazovanju za održivi razvoj, koje predstavlja i paradigmu obrazovanja za okoliš, još uvijek je jedno od najzahtjevnijih pitanja savremenog svijeta na globalnom nivou. Obrazovanje kao kontinuiran proces nije usmjeren samo na fizički i biološki razvoj čovjeka, već i na socijalni razvoj pojedinca i društva, a samim time i razvoj okoliša. Zato se naglasak stavlja na vjerovanje da svako ima snagu i odgovornost uticaja na pozitivne promjene na globalnoj razini, da promiče vrijednosti, ponašanje i životne stilove potrebne za održivu budućnost, kao i da jača kapacitete za promišljanje okrenuto ka budućnosti (Pa-

vić-Rogošić, 2010). Rast i razvoj bilo kojeg područja i elementa u društvu zasigurno ima svoja ograničenja, kao i principe po kojima se isti element održava. U tom smislu, održivi razvoj zahtijeva jedan novi način razmišljanja koji se mora temeljiti na dogovorenim vrijednostima i standardima kao odlikama demokratskih društava. Jedino informirani i obrazovani građani mogu odgovorno odlučivati o pitanjima održivog razvoja unutar svoje zajednice kojoj pripadaju. Zato je koncept za održivi razvoj zapravo važan okvir za oblikovanje politika i strategija, prema kojima se privredni i socijalni sektor mogu razvijati bez štetnih posljedica na okoliš i prirodne izvore koji su bitni za čovjekov opstanak i egzistenciju.

Ekološka svijest kao uslov za razvoj ekokulture u obrazovanju odraslih

Razvoj ekološke svijesti i ekološke pismenosti odvija se unutar sredine u kojoj živimo i s kojom se identificiramo u procesu učenja tokom odrastanja, te predstavlja jednu je od najzahtjevnijih temeljnih odgojnih aktivnosti. Fenomenologija ekološke svijesti i ekološke pismenosti koji su direktno povezani sa problemima životne sredine u kojoj čovjek živi i boravi, bitan su faktor za razvoj ekokulture. Julian Steward, kao utemeljitelj kulturne ekologije definiše ekološku kulturu kao heuretički uređaj za razumijevanje uticaja okoliša na kulturu. Naglašava da kulturalne vrijednosti i uvjerenja, pomažu zajednici da se uklope u okolinu, i žive u okviru svog ekosistema. Moore (2002) ističe da je Steward kulturnu ekologiju izdvojio kao posebnu disciplinu koja proučava procese prilagođavanja društva u svojoj okolini. Kulturna ekologija je način promatranja "čovjeka u mreži života", a tu mrežu u isti mah čine prirodne i kulturne stvarnosti. Kundačina (1998, str. 22.) ističe da se pojednici na različit način odnose i ponašaju u svakodnevnom životu. Preduslov za ekokulturalnost kao svojstvo čovjeka, jeste izgrađena ekološka svijest o međuzavisnim odnosima čovjeka i okoline. Iz razvijene ekološke svijesti ne moraju uvijek proizaći adekvatni obrasci socijalno prihvatljivog ekološkog djelovanja i ponašanja.

Šušnjić (1998, str 312.) ističe da ekološka svijest predstavlja duhovnu dimenziju ekološke kulture i obuhvata stečena znanja i navike, usvojene vrijednosti, stavove i uvjerenja, prihvatanje normi o tome šta je u prirodnoj i društvenoj sredini zdravo i kvalitetno, kako se zdravlje čuva, te na koji način se u postojećim uslovima može poboljšati svijest i kvalitet života ljudi. U tom smislu, samo adekvatnim ekološkim obrazovanjem može se postići potrebna razina ekološke svijesti. Osvještavanje čovjeka o ekološkim problemima, razvijanje sposobnosti ispravnog rasuđivanja, te djelovanje na osnovu novih spoznaja, kod čovjeka treba da budi osjećaj zadovoljstva. Ristenijević (2007) ističe da osnovni ciljevi budućeg obrazovanja trebaju biti usmjereni na pripremu mladih ljudi da u svom ličnom životu stiču realnu sliku o samima sebi, a koju će realizovati u ličnim, društvenim i zajedničkim prilikama, kao i pripremu mladih ljudi za kulturni život, kako bi našli izvore za bogaćenje ličnosti i uključili se u duhovno, kultur-

no i historijsko nasljeđe i tako bili pripremljeni za život u multikulturalnom svijetu. Takvo obrazovanje doprinosi dizanju ekosvijesti kod mladih, koji će spremno prihvatiti borbu kroz savremene izazove pred kojima se društvo nalazi, a istovremeno kroz različite neformalne oblike obrazovanja, kontinuirano će unaprijeđivati vlastite kompetencije za održivost zdrave socijalne sredine, a samim time i ekološki sistem kao dio socijalne okoline u kojima žive.

Opći ciljevi i suština ekološkog obrazovanja mladih i odraslih kao građanska potreba

Obrazovanje građanstva je najbolji način da se proširi znanje, poveća svijest o ekološkim problemima, te pronade mogućnost rješavanja trenutnih i budućih ekoloških pitanja. Ciljevi ekološkog obrazovanja uključuju sve ono čime bi se poboljšao odnos unutar ekologije, odnos ljudi prema okolišu, kao i odnos ljudi jednih prema drugima. Slatina (1998) ističe da obrazovanje samo po sebi ne odgaja ljude, te da školovanje ne dovodi do čovjeka, već do stručnjaka. To je i logično s obzirom na neadekvatnost instrumentalizacije autentičnog odgoja koji se odvija putem formalnog institucionaliziranog obrazovanja. Istinski (autentični) odgoj nije planirana i intencionala aktivnost, već izvire iz univerzalno važećih vrednota i čini čovjeka humanijim, pravednijim, moralno savršениjim. S tim u vezi, stvarna potreba građanstva za ekološkim odgojem i obrazovanjem djece, mladih i odraslih potisnuta je na marginu putem neadekvatne obrazovne politike, a koja je vrlo često dnevnopolitička nefunkcionalnost svega u državi, samo inkorporirana u naziv obrazovne politike, bez jasnih namjera i nastojanja da se kvaliteta života unaprijedi putem kvalitete obrazovanja. Također, obrazovanje građanstva za ekološki a samim time i održivi razvoj se često smatra podrazumjevanim ishodom procesa formalnog učenja, ili čak porodičnog odgoja, pa je posmatrajući sa aspekta općih ciljeva obrazovanja moguće konstatovati da ekološki odgoj i obrazovanje nije apriorij društva u kojem živimo, uprkos svim katastrofama kojima svi svjedočimo, a koje se lančano dešavaju u našim sredinama.

Bez obzira na iskrivljenu percepciju o važnosti ekološkog obrazovanja iz perspektive onih koji kreiraju obrazove politike, ekološko obrazovanje treba biti usmjereno prema svim onima koji žele aktivno i odgovorno da učestvuju u obrazovanju sebe ali i drugih. Ono prije svega mora i treba biti shvaćeno kao lična potreba i odgovornost. Da bi postigli adekvatno ekološko obrazovanje, ono se mora provoditi kako u institucijama tako i van njih, a ti načini obrazovanja trebaju biti povezani, koordinirani i integralni, kako bi stečeno znanje obuhvatalo što veći krug pojedinaca iz svakog socijalnog okruženja. S tim u vezi, nužno je imati na umu temeljne karakteristike od kojih se sastoji sam odgoj kao fenomen. Gudjons (1994), odgojem označava radnje kojima ljudi pokušavaju unaprijediti osobnost drugih ljudi u bilo kom pogledu, koji implicira da odgoj se sastoji od ljudskih djelatnosti čiji je cilj određeno ponašanje, a njihov smisao čovjek kao svjesni subjekt, da socijalno znači da se te djelatnosti tiču i drugih,

da psihičke dispozicije nisu prolazno doživljavanje i ponašanje već relativno trajne spremnosti za doživljavanje i ponašanje (znanja, sposobnosti, interesi, stavovi, itd.), da poboljšanje ili održavanje zadanom stanju odgojnog djelovanja pripisuje znanstveno vrijednosni relativizam, te da pokušavati, znači da odgojne radnje mogu ne samo uspjeti već mogu i ne uspjeti.

Ekološko obrazovanje prevenstveno treba započeti u okvirima porodice, zatim preko medija (televizija, knjige, novine i sl.) ali i vršnjaka, a proširiti institucionalno počev od predškolskog do univerzitetskog obrazovanja, a svoju ekspanziju nastaviti putem procesa cjeloživotnog obrazovanja, odnosno permanentnim učenjem kroz različite oblike aktivnog učešća u neformalnom i informalnom obrazovanju. U tom smislu, bez obzira što se najčešće samo pedagoško nastojanje i aktivnosti koje slijede iz planiranih i organiziranih oblika učenja vežu uglavnom samo za formalno institucionalno obrazovanje, Slatina (1998) naglašava da je svako pedagoško nastojanje u odgojno obrazovnom radu utemeljeno prema onome *koga* podučavamo, prema onome čemu podučavamo, kao i prema onome *kako* podučavamo. Čula koja čovjek donosi rođenjem uobličavaju se odgojem i obrazovanjem, koji omogućavaju da se čovjekove individualne snage dijelom potvrđuju, a dijelom razvijaju. Odgojem i obrazovanjem razvijamo i duhovna osjetila (moralnost, volja, ljubav, interesovanje, mašta, itd.). Osjetila odgojenog i obrazovanog čovjeka su drugačija od neobrazovanog, a ona omogućavaju čovjeku da se može potvrđivati u svim odnosima interakcije sa svijetom.

S tim u vezi, od ključne važnosti jeste da pojedinac razvije osjećaj vlastite odgovornosti spram samoga sebe, drugih iz socijalnog okruženja i okoliša kao njenog sastavnog dijela. Drugim riječima kazano, pojedinac bi sebe trebao smatrati odgovornim za zaštitu i očuvanje životne sredine i sve ekološke "incidente" i neprikladan odnos prema okolišu iz socijalnog okruženja, doživljavati kao nešto lično otuđeno, a ne samo kao obavezu organa, institucija, kolektiva, preduzeća, inspekcije i sl. (Kundačina, 1998. str.45).

Ciljevi ekološkog obrazovanja trebaju biti usmjereni na kontinuiranu edukaciju i djece, mladih i odraslih, naročito kada je riječ o načinu očuvanja i rada sa prirodom. Obrazovanje ne smije ostati samo edukacija na papiru, teorija, već građanstvo treba aktivno uključiti u programe održivog razvoja, tako što bi obrazovne, radne, slobodne i zabavne aktivnosti izmjestili iz neprirodnih uvjeta odvijanja, u onoj mjeri u kojoj je to ostvarivo i moguće, te iste aktivnosti realizirali u prirodnom i zdravom ambijentu prirodne okoline. Aktivnim uključivanjem građanstva u očuvanje okoliša, efikasnije se utiče na povećavanje svijesti cijele populacije, a time od građanstva čini svjesnog proizvođača i potrošača prirodnih resursa. Svaki pojedinac kroz ekološko obrazovanje mora biti svjestan svoje odgovornosti prema okolišu te da ga štiti od samog sebe za svoju budućnost, ali i budućnost generacija koje dolaze, a od kojih smo posudili prirodna dobra radi vlastitog opstanka.

Treba skrenuti pažnju da stalnom degradacijom životne sredine, ekspanzijom stanovništva i naseljenosti, te uzrokovanje prekomjernog otpada koji se

taloži oko nas uključujući naš prostor življenja ali i okeane, dovodi u pitanje naš vlastiti opstanak, kao i opstanak drugih živih i neživih bića oko nas. Globalno stanje je alarmantno, čemu svjedoče sve veće klimatske promjene, ozonska rupa veličine kontinenta, poplave, zemljotresi, genetski modificirana prehrana i sl., što već dugo upozorava pojedinca na i cijelo čovječanstvo na nemarnost koja vodi u propast, prvenstveno kroz nemaran odnos prema samome sebi, a tako i prema ekosistemu koji ga okružuje. Svojom pasivnošću i neizaiteresovanošću za zbivanja u ekosistemu koji ga okružuje, pojedinac zapravo ugrožava vlastite mogućnosti i pretpostavke za samozaštitom, što u konačnici dovodi do narušavanja zdravlja i cjelokupne kvalitete ljudskog života. U tom smislu, to je "zeleni" alarm da je potrebno obrazovati građane s ciljem razvijanja ekološke svijesti o šteti koju sami uzrokuju, kao i kako svakodnevno mogu pomoći u očuvanju prirode i okoliša u sredinama gdje žive. Banović i Karadžin (2012) podsjećaju da je ekološko obrazovanje propisano u mnogim međunarodnim aktima, u vidu preporuka i obaveza koje proizilaze kao odgovorno ponašanje građanina i države. Krajem 20.st. čovječanstvo je poduzelo određene aktivnosti na zaštiti planete Zemlje, što je rezultiralo donošenjem Programa o zemlji (Agenda 21) na konferenciji o okolišu i razvoju održanoj u Rio de Ženeru 1992. godine. Ovim programom izražena je potrebna za promjenom čovjekove svijesti o okolišu i planetu Zemlji i potreba za porastom pozitivne ekološke svijesti.

METODOLOŠKI OKVIR RADA

Predmet, cilj i zadaci istraživanja

Predmet ovog istraživanja je bila građanska odgovornosti za stanje okoliša, njihova potreba za ličnim ekološkim obrazovanjem, te uključenost građana druge i treće životne dobi u Općini Tuzla, u različite vidove aktivnog sudjelovanja u permanentnom procesu ekološkog odgoja i obrazovanja. Cilj istraživanja bio je ispitati stavove građana Tuzle o vlastitoj odgovornosti za stanje okoliša u njihovoj sredini, kao i putevima aktivnog sudjelovanja u procesu permanentnog ekološkog odgoja i obrazovanja. Na osnovu operacionalizacije cilja, proizilaze i slijedeći zadaci istraživanja:

1. Istražiti stavove građana Tuzle o tome koliko se osjećaju odgovornima za trenutno stanje okoliša u sredinama u kojima žive.
2. Istražiti informiranost građana Tuzle o postojanju organizovanih oblika neformalnog permanentnog procesa ekološkog odgoja i obrazovanja.
3. Istražiti stavove građana Tuzle o tome koliko osjećaju potrebu za ekološkim odgojem i obrazovanjem kroz neformalne oblike učenja.
4. Istražiti uključenost i aktivno sudjelovanje građana Tuzle u neformalnim oblicima obrazovanja o ekologiji i zaštiti životne sredine.

Hipoteza i podhipoteze istraživanja

Pretpostavlja se da građani Tuzle imaju pozitivne stavove kad je riječ o osjećaju odgovornosti za stanje okoliša, da osjećaju potrebu za ekološkim odgojem i obrazovanjem, te da su uključeni u različite vidove aktivnog sudjelovanja u permanentnom procesu ekološkog odgoja i obrazovanja.

1. Pretpostavlja se da građani Tuzle iskazuju osjećaj odgovornosti spram stanja okoliša u sredinama u kojima žive.
2. Pretpostavlja se da su građani Tuzle dobro informisani o organizovanim oblicima neformalnog permanentnog procesa ekološkog odgoja i obrazovanja
3. Pretpostavlja se da građani Tuzle iskazuju potrebu za ekološkim odgojem i obrazovanjem kroz neformalne oblike učenja
4. Pretpostavlja se da su građani Tuzle uključeni i da aktivno sudjeluju u neformalnim oblicima obrazovanja o ekologiji i zaštiti životne sredine.

Metode, populacija i uzorak istraživanja

U radu je korištena analičko deskriptivna i servej kao varijanta analičko deskriptivne istraživačke metode, a od instrumenata anketni upitnik konstruiran za namjere ovog istraživanja. Uzorak istraživanja obuhvata 120 ispitanika starosne dobi od 25 do 70 godina, različitog stepena obrazovanja na području Grada Tuzle. U anketiranju je sudjelovalo 56% ispitanika starosne dobi od 25 do 35 godina, zatim 24% ispitanika starosne dobi od 36 do 46 godina, 10 % ispitanika starosne dobi od 47 do 60 godina, i 10 % ispitanika uzrasne dobi od preko 60 godina. Među ispitanicima su se razlikovali ispitanici koji su zaposleni (40%) i ispitanici koji nisu zaposleni (60%), kao i ispitanici sa visokom stručnom spremom 56,5 % i 43,5 % ispitanika sa srednjom stručnom spremom. U istraživanju je sudjelovalo 58% ispitanika ženskog i 41% ispitanika muškog spola.

ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

U istraživanju stavova građana Tuzle, o tome koliko se osjećaju odgovornima za trenutno stanje okoliša u sredinama u kojima žive, došlo se do slijedećih nalaza:

Tabela 1. Koliko se osjećate odgovornim za trenutno stanje okoliša u sredini u kojoj živite

	F	%
Potpuno se osjećam odgovornim	24	20,0
Djelimično se osjećam odgovornim	66	55,0
Ne osjećam se odgovornim	30	25,0
Total	120	100,0

U tabeli br. 1 uočavamo da 55 % ispitanika izjavljuje da se djelimično osjeća odgovornim za trenutno stanje okoliša u sredinama u kojima žive, 25% ispitanika izjavljuje da se ne osjećaju odgovornim za stanje okoliša, dok svega 20% ispitanika izjavljuje da se osjeća u potpunosti odgovornim za stanje okoliša u sredinama u kojima žive. Od ukupnog broja ispitanika prema varijablama kategorisanim kao zaposleni i nezaposleni, 38% ispitanika iz kategorije nezaposlenih se ne osjeća odgovornim, dok 52 % ispitanika iz kategorije zaposlenih izjavljuje da se djelimično osjećaju odgovornim za stanje okoliša u sredinama u kojima žive. Kada je riječ o ispitanicima s obzirom na stručnu spremu, uočavamo da njih 66,5% sa visokom stručnom spremom izjavljuje da se djelimično osjećaju odgovornim, dok je podjednak broj ispitanika sa srednjom stručnom spremom izjavio da se u potpunosti i nikako ne osjećaju odgovornim za trenutno stanje okoliša u sredinama u kojima žive. U odnosu na varijablu spol, može se zaključiti da ispitanice (62%) pokazuju veći osjećaj odgovornosti u odnosu na muškarce (45%). Kada je riječ o varijabli starosna dob, najveći osjećaj odgovornosti sa 69% pokazuju ispitanici starosne dobi od 36 do 46 godina. Na osnovu rezultata, može se zaključiti da kod građana Tuzle ne postoji u potpunosti izgrađen osjećaj odgovornosti spram trenutnog stanja okoliša u sredinama u kojima žive, odnosno da ispitanici najčešće ne osjećaju vlastitu odgovornost kada je riječ o stanju okoliša u sredinama u kojima žive, čime je prva hipoteza oborena. U istraživanju informiranosti građana Tuzle o postojanju organizovanih oblika neformalnog permanentnog procesa ekološkog odgoja i obrazovanja, došlo se do slijedećih nalaza:

Tabela 2. Upoznat/a sam s time da postoje organizovani oblici neformalnog permanentnog procesa ekološkog odgoja i obrazovanja koji se provode u Tuzlanskom kantonu.

	F	%
U potpunosti sam upoznat/a	38	31,66
Djelimično sam upoznat/a	68	56,66
Nisam nikako upoznat/a	14	11,66
Total	120	100,0

U tabeli br. 2 uočavamo da 56,66 % ispitanika izjavljuje da su djelimično upoznati s time da postoje organizovani oblici neformalnog permanentnog procesa ekološkog odgoja i obrazovanja koji se provode u Tuzlanskom kantonu, za razliku od njih 31,66% ispitanika izjavljuje da su u potpunosti upoznati, dok svega 11,66 % ispitanika izjavljuje da nisu nikako upoznati sa navedenom tvrdnjom. Od ukupnog broja ispitanika prema varijabli zaposleni i nezaposleni, 58% ispitanika iz kategorije nezaposlenih izjavljuju da nisu nikako upoznati sa navedenim oblicima neformalnog obrazovanja u vezi sa ekologijom, 42 % ispitanika iz kategorije zaposlenih izjavljuje da su djelimično upoznati sa oblicima ovog tipa obrazovanja. Kada je riječ o ispitanicima s obzirom na stručnu spre-

mu, njih 46,5% sa visokom stručnom spremom izjavljuje da su djelimično upoznati, dok je 64% ispitanika sa srednjom stručnom spremom izjavio da su u potpunosti upoznati. U odnosu na varijablu spol, 72% ispitanika ženskog spola izjavljuje da je u potpunosti upoznato sa navedenim oblicima neformalnog obrazovanja o ekologiji, dok svega 56,3 % ispitanika muškog spola izjavljuje da je tek djelimično uspoznato sa navedenim oblicima neformalnog obrazovanja o ekologiji. Kada je riječ o varijabli starosna dob, najveću informiranost o neformalnim oblicima ekološkog obrazovanja sa 59,9% pokazuju ispitanici starosne dobi od 36 do 46 godina. Na osnovu rezultata, može se zaključiti građani Tuzle nisu u potpunosti informisani o oblicima neformalnog permanentnog procesa ekološkog odgoja i obrazovanja, čime je druga hipoteza djelimično potvrđena. U istraživanju stavova građana Tuzle o potrebi za ekološkim odgojem i obrazovanjem kroz neformalne oblike učenja, došlo se do slijedećih nalaza:

Tabela 3. Osjećam potrebu za ekološkim odgojem i obrazovanjem kroz neformalne oblike učenja.

	F	%
U potpunosti se slažem	68	56,66
Djelimično se slažem	8	6,66
Ne slažem se	44	36,66
Total	120	100,0

U tabeli br. 3 uočavamo da 56,66 % ispitanika izjavljuje da u potpunosti osjećaju potrebu za ekološkim odgojem i obrazovanjem kroz neformalne oblike učenja, 36,66 % izjavljuje da se ne slaže sa navedenom tvrdnjom, dok svega 6,66% ispitanika izjavljuje da se djelimično slaže. Od ukupnog broja ispitanika prema varijabli zaposleni i nezaposleni, 78% ispitanika iz kategorije nezaposlenih izjavljuju da se ne slažu sa navedenom tvrdnjom, do 22 % ispitanika iz kategorije zaposlenih izjavljuje da se u potpunosti slažu sa navedenom tvrdnjom. Također, 76,5% ispitanika sa visokom stručnom spremom izjavljuje da se ne slažu. U odnosu na varijablu spol, 62% ispitanika ženskog spola izjavljuje da se u potpunosti slaže, dok svega 25% ispitanika muškog spola isto to izjavljuje. Kada je riječ o varijabli starosna dob, najveću potrebu za ekološkim odgojem i obrazovanjem ističu ispitanici starosne dobi od 36 do 46 godina, sa 59,3%. Na osnovu rezultata, može se zaključiti da građani Tuzle ekološki odgoj i obrazovanje kao neformalni oblik učenja u nedovoljnoj mjeri osjećaju kao ličnu potrebu, čime je treća hipoteza istraživanja potvrđena. U istraživanju uključenost i aktivnog sudjelovanja građana Tuzle u neformalnim oblicima obrazovanja o ekologiji i zaštiti životne sredine, došlo se do slijedećih nalaza:

Tabela 4. *Uključen sam i aktivno sudjelujem u neformalnim oblicima obrazovanja o ekologiji i zaštiti životne sredine.*

	F	%
Odnosi se potpuno na mene	34	28,33
Djelimično se odnosi na mene	16	13,33
Nikako se ne odnosi na mene	70	58,33
Total	121	100,0

U tabeli br. 4 uočavamo da 58,33 % ispitanika izjavljuje da se navedena tvrdnja nikako ne odnosi na njih, 28,33% ispitanika izjavljuje da se navedena tvrdnja u potpunosti odnosi na njih, dok svega 13,33% ispitanika izjavljuje da se navedena tvrdnja djelimično odnosi na njih. Od ukupnog broja ispitanika prema varijabli zaposleni i nezaposleni, 88% ispitanika iz kategorije nezaposlenih izjavljuju da se navedena tvrdnja ne odnosi na njih, dok 21,3 % ispitanika iz kategorije zaposlenih izjavljuje da se navedena tvrdnja u potpunosti odnosi na njih. Također, tek 26,5% ispitanika sa visokom stručnom spremom izjavljuje da se navedena tvrdnja odnosi na njih. U odnosu na varijablu spol, 72% ispitanika ženskog spola izjavljuje da se navedena tvrdnja odnosi na njih, dok 75% ispitanika muškog spola izjavljuje da se navedena tvrdnja ne odnosi na njih. Kada je riječ o varijabli starosna dob, najveću uključenost i aktivno sudjelovanje u neformalnim oblicima obrazovanja o ekologiji i zaštiti životne sredine, ističu ispitanici starosne dobi od 36 do 46 godina, sa čak 63,3%. Na osnovu rezultata, može se zaključiti da građani Tuzle nisu u dovoljnoj mjeri uključeni u aktivno sudjelovanje u neformalnim oblicima obrazovanja o ekologiji i zaštiti životne sredine, čime je četvrta hipoteza oborena.

ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata, može se zaključiti da kod građana Tuzle ne postoji u potpunosti izgrađen osjećaj odgovornosti spram trenutnog stanja okoliša u sredinama u kojima žive, odnosno da ispitanici najčešće ne osjećaju vlastitu odgovornost kada je riječ o stanju okoliša u sredinama u kojima žive. Također možemo zaključiti da građani Tuzle nisu u potpunosti informisani o oblicima neformalnog permanentnog procesa ekološkog odgoja i obrazovanja koji se provode u Tuzlanskom kantonu. Pored toga možemo zaključiti da građani Tuzle ekološki odgoj i obrazovanje kao neformalni oblik učenja u nedovoljnoj mjeri osjećaju kao ličnu potrebu, kao i to da nisu u dovoljnoj mjeri uključeni u aktivno sudjelovanje u neformalnim oblicima obrazovanja o ekologiji i zaštiti životne sredine. S tim u vezi, potrebno je animirati sve nivoe vlasti. Na osnovu svega iznesenog, možemo zaključiti da porodica kao osnovna čelija društva zajedno

sa školom i fakultetima kao institucijama, a u saradnji sa nevladinim sektorom i vladama na svim nivoima vlasti, treba da ostvaruje međusobnu saradnju, kako bi se aktivno bavili pitanjima ekološkog odgoja i obrazovanja. Posmatrajući sa aspekta intitucionalizacije odgojno-obrazovnog procesa, hitno je potrebno analizirati ostvarivanje funkcionalnih ciljeva ekološkog odgoja i obrazovanja, kako bi se kod učenika i studenata ali i odraslih razvile prihvatljive ekološke navike. Kako bi povećali stepen ekološke svijesti kod svih građana potrebno je posvetiti više pažnje ekološkom obrazovanju i cjeloživotnom učenju o održivom razvoju.

LITERATURA

- Banović, R., Karadžin, Z. (2012) *Ekologija-novi način razmišljanja*, Ekološki pokret "Eko- zeleni" , Tuzla, Off Set.
- Bouillet, D., Uzelac, S. (2007) *Osnove socijalne pedagogije*, Zagreb, Školska knjiga.
- Canvez, P. (1999) *Odgojiti građanina*, Durieux, Zagreb, Educa.
- Capra, F. (1998) *Mreža života*, Zagreb, Liberata.
- Goletić, Š. Terzić, R. (2005) *Ekološka edukacija*, Zenica, Univerzitet u Zenici.
- Husen, T., Postlethwaite T.N. (1994) *International Encyclopedia of Education*, Oxford, Pergamon Press.
- Jukić, R. (2011) *Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba*, Zagreb, Filozofski fakultet.
- Kundačina, M. (1998) Činioci ekološkog vaspitanja i obrazovanja učenika, Užice, Učiteljski fakultet u Užicu.
- Moore, D. J. (2002) *Uvod u antropologiju teorije i teoretičari kulture*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Omerović, M. (2012) *Osnove ekološke pedagogije - metode ekološkog odgoja i obrazovanja*, Tuzla, Off Set.
- Omerović, M., Čirić, N. (2014) *Ekološki odgoj i obrazovanje u funkciji zaštite okoliša*, Znanstvena monografija, Ljubljana, RIS - Pedagoški fakultet u Mariboru.
- Pastuović, N. (2008) *Razvoj znanosti o obrazovanju odraslih*, Zagreb, Andragoški glasnik br. 2 (str. 109- 117.), Učiteljski fakultet u Zagrebu.
- Pavić-Rogošić, L. (2010) *Održivi razvoj*, Odraz, Zagreb.
- Risentijević, A. (2007) *Značaj obrazovanja*, Megatrender, Beograd.
- Selimbašić V., Đozić A. (2012) *Osnove ekologije i zaštite okoline*, Tuzla, Off Set.
- Slatina, M. (1998) *Nastavni metod*, Sarajevo, Filozofski fakultet.
- Šušnjić, Đ (1998) *Religija* , Beograd, Čigoja.
- Suzić, N. (2010) *Pravila pisanja naučnog rada: APA i drugi stanadardi*, Banja Luka, XBS.

“ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A CIVIC RESPONSIBILITY IN ADULT EDUCATION”

Abstract

This paper explores environmental education, in terms of civil liability in adult education. Discussions about environmental education and many are under the care of professional public around the world, and especially the European Union. This work, in part provides a modest contribution in raising the awareness of all those involved in education and adult education, about the importance of environmental education and its practical application in the territory of our country. The aim of this study was to investigate the attitudes of Tuzla Citizens our responsibility for the environment in their midst, as well as ways to actively participate in the process of permanent ecological education. The theoretical consideration of the problem of research, highlights the most significant characteristics of adult education, and presents the objectives of environmental education in the context of sustainable development. In the methodological part of the paper, the plan of the research is described and presents the activities undertaken for the achievement of the objective research. Featured modes, methods and procedures with an adequate instrument for concrete research. The paper complied assumptions methodology for Educational Research, and is respected procedures and rules for writing scientific research papers using the APA standards. The final section covers the interpretation and analysis of the results of research on civil liability towards the environment and the need for environmental education, as well as forms of informal learning, and the proposals are highlighted to the conclusion in the direction of practices with an emphasis on the development of environmental awareness and ecological culture.

Keywords: adult education, environmental education, the goals of ecological education, civic responsibility, environmental awareness.

TRANSFERZALNI POKAZATELJI DRUŠTVENE I GRAĐANSKE KOMPETENCIJE U ISHODIMA UČENJA ZA PISMENOST

Naučna kritika, polemika

UDK 37.014.22

Mr.sc.Fehim Terzić

stručni savjetnik za oblast obrazovanja¹

Pedagoški zavod Zeničko-dobojskog kantona

Apstrakt: *Pismenost je najčešće u središtu pažnje kada se govori o kompetencijama na maternjem jeziku (ili nastavnom jeziku) djece osnovnoškolskog uzrasta. U zemljama Europske unije, u okviru akcionih planova i nacionalnih strategija, posebna pažnja se posvećuje jezičko-komunikacijskim kompetencijama učenika i poboljšanju kvaliteta pismenosti kao jedne od aktivnosti cjeloživotnog učenja. Transferzalne kompetencije kao što su društvene i građanske kompetencije integrirane su u ishode učenja za pismenost u okviru dokumenta Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definisana na ishodima učenja za maternji jezik. Za efikasno usvajanje transferzalnih kompetencija i napredovanje učenika prema ishodima učenja za pismenost, nastavnici moraju osmisliti integrirane aktivnosti učenja. U okviru rada je, osim teorijskog okvira, prikazan i model pismene pripreme za čas bazirane na ishodima učenja iz jezičko-komunikacijskog obrazovnog područja i transferzalnim pokazateljima društvene i građanske kompetencije.*

Ključne riječi: *pismenost, kompetencije, ishodi učenja, pokazatelji, pismena priprema za čas*

MAPIRANJE KLJUČNIH KOMPETENCIJA I ŽIVOTNIH VJEŠTINA

Reforma obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini na svim nivoima treba da insistira na razvoju ključnih kompetencija i životnih vještina definisanih i operacionalizovanih u skladu sa dokumentima Evropske Unije. Pojam kompetencija počinje dobijati na značaju sredinom 80-tih godina prošlog stoljeća kada se u Evropi započelo sa reformom u cilju povećanja zapošljavanja mladih

¹ fehimterzic@gmail.com

ljudi i nekvalificiranih odraslih osoba, te u cilju privlačenja i relevantnosti stručnih zanimanja. "Kompetencija je sposobnost na djelu." (Suzić, 2010).

Europski parlament i Savjet je 2006. godine dao preporuke ključnih kompetencija kao operacionalnih konstrukata koji treba da budu razvijeni u obrazovnom sistemu zemalja EU, a 2007. godine uspostavljen je **Europski kvalifikacijski okvir** (EQF) kao alat prevođenja i međunarodne usporedbe kvalifikacija pojedinca radi njegove procjene na tržištu rada. Europski kvalifikacijski okvir je definisao osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje:

1. komunikacija na maternjem jeziku,
2. komunikacija na stranom jeziku,
3. matematička kompetencija i temeljne kompetencije u prirodnim znanostima i tehnologiji,
4. digitalna kompetencija,
5. učenje učenja,
6. društvene i građanske kompetencije,
7. smisao za inicijativu i poduzetništvo i
8. kulturološka senzibilizacija i izražavanje. (Preporuke Europskog parlamenta, 2006)

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje u Bosni i Hercegovini je u dokumentu "Mapiranje ključnih kompetencija i životnih vještina u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine" proširila listu ključnih kompetencija koje su date u Europskom kvalifikacijskom okviru. Deset ključnih kompetencija relevantnih za učenje i podučavanje u Bosni i Hercegovini:

1. jezičko-komunikacijske kompetencije na maternjem jeziku
2. jezičko-komunikacijske kompetencije na stranom jeziku
3. matematička pismenost i kompetencije u nauci i tehnologiji
4. informatička pismenost
5. učiti kako se uči
6. socijalne i građanske kompetencije
7. samoinicijativa i poduzetničke kompetencije
8. kulturna svijest i izražavanje
9. kreativno-produktivne kompetencije
10. tjelesno-zdravstvene kompetencije (prema APOSO BiH, 2012)

Lista definisanih ključnih kompetencija za Bosnu i Hercegovinu je proširena sa dvije dodatne kompetencije u odnosu na Preporuke Europskog parlamenta i Savjeta. To su kreativno-produktivne kompetencije i tjelesno-zdravstvene kompetencije. Glavni razlog za dodavanje ove dvije kompetencije je činjenica da u opisu postojećih kompetencija Projektni tim APOSO BiH, koji je radio na dokumentu "Mapiranje ključnih kompetencija i životnih vještina u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine", nije našao dovoljno elemenata koji bi omogućili razvoj ponašanja i stavova vezanih za zdrave stilove života, razvoj kreativnog pristupa rješavanju problema i produkciju novih ideja što je osnova za razvoj individue i samog društva.

KOMUNIKACIJSKE KOMPETENCIJE NA MATERNJEM JEZIKU I PISMENOST U 21. VIJEKU

Komunikacijske kompetencije na maternjem jeziku nalaze se na listi osam ključnih kompetencija u dokumentu *Europski kvalifikacijski okvir* (2007), uz ostale jednako važne kompetencije. Kroz jezik se uči o sebi i drugima, kroz jezik se doživljava svijet i zato nije nevažno dobro komunicirati usmeno i pismeno na svome jeziku, kako bi se jednako dobro komuniciralo na nekom drugom jeziku i učili ostali predmeti koji dijete obogaćuju i proširuju njegov rječnik i uče ga komuniciranju, te tako stvaraju od djeteta osobu.

Europski kvalifikacijski okvir (European Commission, 2007), u kojem se komuniciranje na maternjem jeziku ističe kao primarna kompetencija, odnosno preduslov je razvoja ostalih ključnih kompetencija. Komunikacijska kompetencija je pritom osnovna. Prema Bachman (1990) komunikacijska kompetencija obuhvata *organizacionu kompetenciju* (gramatička i diskurzivna) i *pragmatičku* (sociolingvističku i strategijsku) kompetenciju. Jezičko-komunikacijska kompetencija na maternjem jeziku jedna od deset ključnih kompetencija koje su relevantne i za učenje i podučavanje u BiH (APOS0 BiH, 2013)

Naziv komunikacijske kompetencije oblikovao je Dell Hymes (1972) sociolog među lingvistima koji je istraživao na koji način govornik u izvjesnoj društvenoj situaciji odabire baš određeni oblik jezika. Tu sposobnost govornika da između više jezičkih podistema odabere najpogodniji Hymes naziva «komunikacijskom kompetencijom». Interakcija između jezika i društvenog života posmatra se prije svega kao ljudski čin zasnovan na, katkad svjesnom, a često nesvjesnom znanju koje pojedincima omogućuje da upotrebljavaju jezik. Govorni događaji posjeduju obilježja koja se ne mogu svesti samo na govornu kompetenciju ličnosti. Ta vrsta kompetencije, međutim, nalazi se u osnovi komunikacijskog ponašanja, ne samo u okvirima određenih društvenih zajednica, nego i u njihovim međusobnim kontaktima.

Izraz *“komunikacijska kompetencija”* sastoji se od dvije riječi koje u kombinaciji znače *“kompetencija za komuniciranje”*. Ta jednostavna leksičko-semantička analiza otkriva činjenicu da je temeljna riječ u sintagmi *“komunikacijska kompetencija”* riječ *“kompetencija”*. Komunikacijska kompetencija odnosi i na okruženje, tj. društveni kontekst u kojem pojedinac uči jezik. Komunikacijski model učenja traži i komunikacijski funkcionalan proces podučavanja, primjeren i razigran, djelotvoran i različit od tradicionalnih metoda podučavanja u nastavi maternjeg jezika.

Sinteza istraživanja u jezičko-komunikacijskom području, nastalih u 21. vijeku, koju je pripremila Državno vijeće nastavnika engleskog jezika (NCTE, 2008) iz SAD, za pismenost u 21. vijeku navodi da je to “razvojni proces u kojem učenci trebaju koristiti svoje znanje govornog i pisanog jezika, temu, tekst i kulturu, kako bi tumačili značenje. U 21. vijeku pismenost uključuje sposobnost pronalaženja, vrednovanja, korištenja i komuniciranja putem raznih izvora. Ovo vijeće prepoznaje nastavnike kao najznačajnije varijable koje su povezane sa

učenjem učenika i smatra da nastavnici trebaju obratiti pažnju na: vrijeme, tekstove, podučavanje, razgovor, zadatke i provjeru znanja”.

Pismenost je oduvijek bila skup kulturoloških i komunikacijskih praksi zajedničkih pripadnicima određenih grupa. Kako se mijenjaju društvo i tehnologija, tako se mijenja i pismenost. “U 21. vijeku, pismenost se sastoji od sposobnosti nalaska, ocjene, korištenja izvora i komunikacije putem širokog opsega izvora, među kojima su tekst, audio zapisi, vizuelni izvori i digitalne tehnologije.” (APOS0 BiH, 2013)

Pismeni pojedinci u 21.vijeku upravljaju, analiziraju i sintetiziraju višestruke tokove informacija koje dolaze istovremeno; stvaraju, kritikuju, analiziraju i ocjenjuju informacije iz multimedijalnih izvora te se brinu za etičku odgovornost koja se traže u ovako složenim okruženjima.

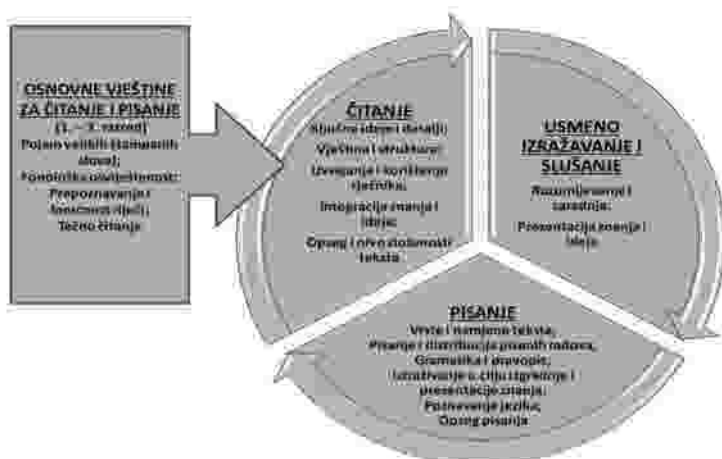
ISHODI UČENJA IZ JEZIČKO-KOMUNIKACIJSKOG OBRAZOVNOG PODRUČJA

Cilj jezičko-komunikacijskog obrazovnog područja je sticanje jezičko-komunikacijske kompetencije. Jezičko-komunikacijska kompetencija obuhvata jezičku, društveno-jezičku i upotrebnu kompetenciju. Učenici prema uzrastu i svom predznanju treba da stiču znanja, razvijaju vještine i sposobnosti usmenog, pisanog i vizuelnog komuniciranja u međusobnim i međukulturalnim situacijama privatnog i javnog života. To znači da treba da steknu i razviju leksička, fonetska i gramatička znanja i vještine primjenjujući ih u područjima čitanja, usmenog izražavanja i slušanja i pisanja u neposrednoj (npr. jezičko posredovanje) i posrednoj komunikaciji (npr. mediji). Također će steći znanja i razviti analitičke, interpretativne, ocjenjivačke i kreativne vještine, razviti čitalačke potrebe i stvoriti čitalačke navike, razviti pozitivan stav prema književnosti i kulturi određenog jezika, usvojiti znanja i razviti analitičke, interpretativne, ocjenjivačke i kreativne vještine prikladne govornim i govorno-vizuelnim medijima kao sredstvima umjetničkog izraza i javnog saopštavanja i sporazumijevanja, te kulturi svakodnevnog života (štampa, radio, film, televizija, internet...). Učenici, u skladu sa svojim stepenom jezičkog razvoja i opšteg razvoja na određenom jeziku, znaju izdvojiti bitne obavijesti i podatke, prepoznati međudnose u tekstu, poznaju vrste teksta i jezičke stilove, poznaju jezičke i zakonitosti određenih medijskih te umjetničkih vrsta i oblika, samostalno se koriste raznim medijima i izvorima podataka, odnosno obavijestima, procijenjuju sadržaj i namjeru napisanog ili izgovorenog. Učenici mogu usmeno i pisano izraziti svoje namjere, misli, stavove i osjećanja- razumljivo i uvjerljivo, mogu da sastave usmene i pisane tekstove u skladu sa sadržajno-formalnim zakonitostima pojedine vrste teksta te uz odabir odgovarajućeg jezičkog stila. Primjenjuju različite komunikacijske strategije primjerene situaciji i namjeri (npr. u raspravi traže objašnjenje, znaju šta znači uzeti riječ, zastupati stav), prikazuju slušaocima određeni sadržaj i svjesno primjenjuju odgovarajuće strategije učenja.

“Uspostavljanje ishoda učenja predstavlja suštinski dio procesa poboljšanja kompletnog odgojno-obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini, a u krajnjem cilju poboljšanja poučavanja i učenja čiji rezultat treba da budu bolja postignuća učenika. Kroz dokument Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definisana na osnovu ishoda učenja za maternji jezik provlači se sedam ključnih kompetencija koje su označene različitim bojama. Uključene kompetencije za maternji jezik su komunikacijska kompetencija, informatička pismenost, učiti kako se uči, društvena i građanska kompetencija, samoinicijativa i poduzetnička kompetencija, kulturna svijest i kreativno - produktivna kompetencija.” (APOSO BIH, 2013)

Ishodi učenja u dokumentu Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definisana na osnovu ishoda učenja za maternji jezik su konkretni i mjerljivi, opisuju ŠTA učenici znaju i mogu uraditi, te se fokusiraju na primjenu i integraciju znanja i vještina opisujući važne i korisne ishode koji su relevantni za život i karijeru učenika u 21. vijeku, a ne opisuju KAKO podučavati i učiti. Dakle, ishodi učenja ne opisuju ili ne pobrojavaju nastavne sadržaje niti govore šta učitelj ili nastavnici treba da rade u razredu nego su usmjereni na učenike i njihove aktivnosti.

Kroskurikularni pristup pri dizajniranju novih nastavnih planova i okvirnih programa baziranih na ishodima učenja, jasno postavljeni indikatori kvaliteta za sva predmetna područja nastave maternjeg jezika (oblasti, komponente), izrađeni standardi učeničkih postignuća i kvalitetna baza strategija učenja/podučavanja, omogućit će nastavnicima da osnaže učenike u segmentu komunikacijske kompetentnosti na maternjem jeziku koja je primarna kompetencija za razvoj svih ostalih kompetencija.

Slika 1. Oblasti i komponente u dokumentu Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definisana na ishodima učenja iz maternjeg jezika (APOSO BIH, 2013)

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje u Bosni i Hercegovini u svojim dokumentima sve veći naglasak stavlja pored kognitivnih, radno-akcijskih kompetencija i socijalno-emocionalnog aspekta odgoja, na komunikacijske kompetencije, budući da je u dosadašnjim kurikulumima evidentna premala zastupljenost tog područja razvoja učenika, što se direktno odražava na nizak nivo funkcionalne pismenosti naših učenika na eksternim vrednovanjima postignuća. Veoma važan element dizajniranja Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa iz jezičko-komunikacijskog područja je i kroskurikularni pristup koji obuhvata zastupljenost prožimajućih (transferzalnih) pokazatelja drugih kompetencija u ishodima učenja za pismenost.

POKAZATELJI DRUŠTVENE I GRAĐANSKE KOMPETENCIJE U ISHODIMA UČENJA ZA PISMENOST

Kompetencije koje su od izuzetne važnosti za uspješno djelovanje pojedinca u društvu nazvane su ključnim ili temeljnim kompetencijama za cjeloživotno učenje. Kao transverzalne i kroskurikularne kompetencije, u okviru osam ključnih kompetencija, prepoznaju se: digitalna kompetencija, učenje učenja, društvena i građanska kompetencija, kulturološka senzibilizacija i izražavanje.

Društvena (socijalna, međuljudska) kompetencija obuhvata sve oblike ponašanja kojima treba ovladati da bi pojedinac djelotvorno i konstruktivno mogao učestvovati u društvenom životu i rješavati probleme kada je to potrebno. Socijalne vještine su nužne za djelotvornu interakciju između dvoje ili više ljudi i primjenjuju se u javnoj i privatnoj domeni. Obim građanskih kompetencija je širi od socijalnih (društvenih) zbog njihovog postojanja na društvenoj razini. Mogu biti opisane kao skup kompetencija koje pojedincu omogućavaju učešće u građanskom životu društva.

Poznavanje građanskih prava i ustava zemlje domaćina, dometa njezine vlasti. Budući da kompetenciju čine znanja, vještine i stavovi iz određenog područja, analizom Evropskog referentnog okvira (2007) jasno je da se društvena i građanska kompetencija zasniva na poznavanju i razumijevanju osnovnih pojmova i konceptima društva, kulture, demokracije i građanskih prava, vještina i stavovima koji omogućavaju konstruktivno i aktivno građanstvo.

S druge strane *građanska kompetencija* ona koja osposobljava pojedince da u potpunosti učestvuju u građanskom životu, a prepoznata je kao ključna kompetencija kojoj treba dati prioritet u perspektivi cjeloživotnog učenja svih zemalja članica Evropske unije.

Pojam društvene (socijalne) i građanske kompetencije prema DeSeCo (2006) u sebi obuhvata interpersonalne, interkulturalne, građanske i političke kompetencije. Sama kompetencija raščlanjena je na dvije transferzalne kompetencije, tj. društvene (socijalne) i građanske kompetencije.

Transferzalni pokazatelji društvene i građanske kompetencije zastupljeni su u i dokumentu Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definirana na

ishodima učenja iz maternjeg jezika (APOS0 BiH, 2013:38) i definisani su na sljedeći način:

- Poznaje opšteprihvaćene norme i pravila ponašanja.
- Komuniciranje konstruktivno i s poštovanjem u društvenim situacijama.
- Izgrađuje povjerenje i empatiju prema drugima.
- Izražava frustracije na konstruktivan način.
- Razvija i razumije nacionalni kulturni identitet u interakciji s kulturnim identitetom Evrope i ostatkom svijeta.
- Uviđa i razumije različita stajališta koja su posljedica različitosti i koja konstruktivno doprinose vlastitim stavovima.
- Razvija vještine grupnog rada.

Transferzalni pokazatelji društvene i građanske kompetencije se ostvaravaju kroz saradničko (kooperativno) učenje u nastavi maternjeg jezika i književnosti ali i drugih nastavnih predmeta. Svi obrazovni sistemi podržavaju nastavne metode i oblike rada te strategije koje ohrabruju izgradnju kompetencija uz aktivan i kreativan stav prema učenju, razvoj vještina kritičkog mišljenja, učenje djelovanjem i saradničko djelovanje između nastavnika i učenika. Jedna od tih metoda je i saradničko (kooperativno) učenje.

Saradničko (kooperativno) učenje je jednostavno za definisanje. Johnson i drugi (1994) definišu kooperativno učenje kao "izvođenje nastave u malim grupama koje omogućavaju učenicima da zajednički rade u cilju postizanja maksimalnog uspjeha svakog pojedinog člana u grupi." U stotinama studija je potvrđeno da, u odnosu na individualno, kooperativno učenje pokazuje znatno bolje rezultate, bez obzira na predmet učenja i dob učenika. Učenici su sami odgovorni za svoje učenje kao i za učenje ostalih. Uspjeh jednog člana grupe pomaže drugom biti uspješniji. Kooperativni timovi postižu veće razine mišljenja i zadržavaju informacije duže od onih koji rade individualno. Podijeljeno učenje daje učenicima priliku učestvovati u raspravi, preuzimati odgovornost za vlastito učenje, a razmjenjena ideja ne samo da povećava interes među učesnicima, već unapređuje i kritičko mišljenje.

Razvijanje i uvježbavanje sposobnosti kritičkog razmišljanja, prosuđivanja i zaključivanja posebno je zastupljeno u realizaciji nastavnih sadržaja iz maternjeg jezika i književnosti u sve tri oblasti Čitanje, Pisanje, Usmeno izražavanje i slušanje. U nastavku rada dat je model pripreme za nastavni čas iz maternjeg jezika i književnosti iz Oblasti *Usmeno izražavanje i slušanje*, Komponenta *Razumijevanje i saradnja*, a ishodi i pokazatelji su preuzeti iz dokumenta Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definisana na ishodima učenja iz maternjeg jezika (APOS0 BIH, 20013:30,31).

**Priprema za čas: Oblast /Usmeno izražavanje i slušanje/
Komponenta/Razumijevanje i saradnja/
Tekst /Gavran i lisica-Ezop/**

Razred: III

Ishod učenja:

1. Priprema se i učestvuje efikasno u nizu razgovora i saradnji sa različitim sagovornicima, nadogradnji na idejama drugih i izražavanja vlastitih ideja jasno i uvjerljivo.

Pokazatelj-i razreda koji se pohađa:

1b. Prati dogovorena pravila za dijalog i diskusiju na uvažavajući način.
1d. Izražava i brani vlastite ideje u svjetlu diskusije.

Uvod u učenje:

Kako ćete pobuditi interesovanje učenika i nadograditi njihovo prethodno znanje da biste ih uveli u sadržaj ovog časa, ciljeve učenja i aktivnosti?

Aktivnost 1. Razgovor o pročitanoj basni primjenom strategije "Veliko 4"

- Šta smo čitali na prošlom času?
- O čemu se govori u basni gavran i lisica?
- Ko su glavni likovi?
- Šta smo naučili iz ove basne?

Aktivnost 2. Razgovor o sadržaju domaćeg zadatka

- Šta je bio domaći zadatak?
- Zašto ste pravili maske?
- Kada se koriste maske?

Najava nastavne jedinice: Danas ćemo vježbati usmeno izražavanje i slušanje kroz razgovor o basni Gavran i lisica koju je napisao poznati grčki basnopolisac Ezop.

Kroz učenje:

Koje nastavne aktivnosti će učenici realizirati da bi izgradili svoje znanje, vještine i razumijevanje i tako ostvarili ciljeve časa?

Aktivnost 3. Rad u malim grupama: Čitanje sa zadatkom uz primjenu **strategije "Boksovi"**

Nastavnik će pripremiti nastavne listiće sa tekstom basne Gavran i lisica u kome su izostavljeni ključni detalji. Učenici čitaju tekst basne i upisuju ključne detalje u prazna polja. Nakon popunjavanja izostavljenih dijelova teksta slijedi autokorekcija. Nastavnik putem grafoskopa i grafofolije prezentira izvorni tekst basne koji su učenici čitali na prethodnom času u kome nema izostavljenih detalja, ali su oni obojeni drugom bojom kako bi učenici mogli provjeriti da li su pravilno riješili zadatak. Nastavnik treba voditi računa da izostavljene riječi ili dijelovi rečenica budu oni-e koji se mogu zamijeniti drugim riječima i promijeniti sadržaj basne s posebnim fokusom na ponašanje likova.

GAVRAN I LISICA Ezop

Ugrabivši negdje komad mesa, sjedio je _____. Opazi ga lisica pa, u želji da se domogne mesa, stade _____ i poče ga hvaliti govoreći mu kako je _____, a i dobar lovac i krasna je lika: "Dolikuje ti da budeš _____, a to bi tako i bilo, samo kad bi još imao i glas. Ovako se doimaš kao _____ i nijema ptica." Kad je gavran to čuo, _____ se zbog tih pohvala pa odbaci meso i na sav glas _____. Lisica pritrči i dočepa se mesa pa, osvrnuvši se, reče gavranu: "Sve _____, gavrane moj, samo ti _____manjka."

GAVRAN I LISICA Ezop

Ugrabivši negdje komad mesa, sjedio je **gavran na stablu**. Opazi ga lisica pa, u želji da se domogne mesa, stade **pod stablo** i poče ga hvaliti govoreći mu kako je **velika i lijepa ptica**, a i dobar lovac i krasna je lika: "Dolikuje ti da budeš **kralj pticama**, a to bi tako i bilo, samo kad bi još imao i glas. Ovako se doimaš kao **obična** i nijema ptica." Kad je gavran to čuo, **uzoholi** se zbog tih pohvala pa odbaci meso i na sav glas **zagrakće**. Lisica pritrči i dočepa se mesa pa, osvrnuvši se, reče gavranu: "Sve **imaš**, gavrane moj, samo ti **pameti** manjka."

Aktivnost 4. Vježbamo čitanje dijaloga - čitanje uz promjenu tempa, dinamike, ritma i unošenje elemenata onomatopeje (oponašanja zvukova iz prirode, u ovom slučaju oglašavanja gavrana i glasa lukave lije) Učenici su podijeljeni u četiri grupe po pet članova, a unutar grupa imamo jednog naratora (čita didaskalije) i dva para koji čitaju/oponašaju govor lisice i gavrana (čitaju dijalog). Unutar grupe se učenici dogovore koji će par prvi čitati basnu po ulogama i s obzirom na dati zadatak.

1. grupa: Čitati basnu uz promjenu tempa (brzine čitanja basne), npr. kontekst "Sve se brzo desilo..."
2. grupa: Čitati basnu uz promjenu dinamike (postepeno pojačavanje-napetost radnje), npr. kontekst "Galamdžije u šumi"
3. grupa: Čitati basnu uz promjenu ritma (naglašene i nenaglašene riječi), npr. kontekst "Slušanje šumskih vijesti na radiju"
4. grupa: Čitati basnu uz unošenje elemenata onomatopeje, npr. kontekst "Lukavi smijeh lisice i govor oholog gavrana"

Aktivnost 5. Šta bi bilo kad bi bilo... (generiranje ideja)

Učenici u početku individualno iznose svoje ideje o riječima ili sintagmama koje se mogu upisati u prazna polja (boksove), ali da riječi i sintagme nisu iz originalnog teksta. Ideje se generiraju i kreira novi tekst basne (derivativna književnost) s posebnim fokusom na ponašanje likova.

GAVRAN I LISICA Ezop

Ugrabivši negdje komad mesa, sjedio je _____. Opazi ga lisica pa, u želji da se domogne mesa, stade _____ i poče ga hvatiti govoreći mu kako je _____, a i dobar lovac i krasna je lika: "Dolikuje ti da budeš _____, a to bi tako i bilo, samo kad bi još imao i glas. Ovako se doimaš kao _____ i nijema ptica." Kad je gavran to čuo, _____ se zbog tih pohvala pa odbaci meso i na sav glas _____. Lisica pritrči i dočepa se mesa pa, osvrnuvši se, reče gavranu: "Sve _____, gavrane moj, samo ti _____manjka."

Moguća rješenja: gavran na stablu-**gavran na panju**, pod stablo- **iza jednog stabla**, velika i lijepa ptica- **pametna i mudra ptica**, kralj pticama- šumski sudija, obična-**tiha**, uzoholi-**rastuži se**, zagrakće-**zaplaka**, imaš-**znaš**, pameti- **sada mesa**.

Aktivnost 6. Priprema za izvođenje igrokaza (tehnička-scenska, jezičko-komunikacijska i sl.)

Učenici stavljaju maske koje su pripremili za domaći zadatak, vježbaju dramatizaciju basne uz unošenje generiranih ideja iz aktivnosti 5. Ova aktivnost se realizira unutar malih grupa (za svaki par ponaosob). Nakon toga svaka grupa bira po jedan par koji će ih predstaviti na *Šumskom festivalu (na tabli je iscrtana slika šume sa detaljima i služi kao scena)*

Aktivnost 7. Dramatizacija basne "Gavran i lisica 2"

Parovi jedan po jedan uz naratora dramatizuju basnu pred tablom uz gore navedene zadatke koje su imali tokom vježbi čitanja i pripreme za dramatizaciju. Ostale grupe za vrijeme izođenja prate i evaluiraju njihov rad putem tabele za evaluaciju koja ima kriterije **jačina, ritam, tempo i scenska izvedba/oponašanje**. Grupe koje izvode basnu ne evaluiraju svoj rad. Ukoliko uoče da izvedba jedne grupe ima sve kriterije upisuju znak "X" u ćelije tabele. Ukupan broj bodova koje jedna grupa može dobiti od preostale tri grupe iznosi 12.

Kriteriji	Grupa 1	Grupa 2	Grupa 3	Grupa 4
Jačina	X	X	X	
Ritam		X		X
Tempo/brzina	X	X		
Scenska izvedba i oponašanje		X	X	X

Aktivnost 8. Sumiranje rezultata nakon grupnog ocjenjivanja

Nastavnik postavlja drugu grafofoliju na kojoj je iscrtana tabela u koju će upisivati dodijeljene bodove za svaku grupu. Učenici čitaju bodove koji se odnose na broj ispoštovanih kriterija, a nastavnik ih brojem unosi u tabelu.

Kriteriji	Grupa 1	Grupa 2	Grupa 3	Grupa 4
Jačina	XX 2	XXX 3	XXX 3	XX 2
Ritam	XXX 3	XXX 3	XX 2	XX 2
Tempo/brzina	X 1	XXX 3	X 1	X 1
Scenska izvedba i oponašanje	XXX 3	XXX 3	X 1	X 1
	9	12	7	6

Tokom popunjavnaja grafofolije učenicima kazati da se na svakom festivalu dodjeljuju nagrade i da je nagradu "Zlatna šišarka" osvojila u ovom slučaju Grupa 2, "Srebrna šišarka" Grupa 1 i "Bronzana šišarka" Grupa 3, a za Grupnu 4 nastavnik će osmisliti neku utješnu nagradu.

Nakon učenja:

Kako ćete pomoći učenicima da rezimiraju i primjene naučeno ili da postavljaju ciljeve za sljedeći čas? Šta će učenici uraditi da vježbaju i prošire znanje o ovoj temi što su naučili na ovom času?

Aktivnost 8. Kada sam lisica, a kada sam gavran?

Svaki učenik ima zadatak da na posebnim listićima upiše svoje ime i prezime i navode na jednom listiću jedan svoj postupak koji podsjeća na postupak lisice, a na drugom listiću jedan postupak koji podsjeća na postupak gavrana. To mogu biti neki postupci koje su napravili u posljednjih mjesec dana ili više. Listiće ubacuju u kutije, jednu sa likom gavrana za postupak **Kada sam gavran?**, a drugi u kutiju sa likom lisice za postupak **Kada sam lisica?** Listići nastavniku služe kao model formativne procjene, a za naredni čas će nastavnik pripremiti T-tabelu sa njihovim postupcima bez navođenja imena.

Kada smo gavrani?	Kada smo lisice?

Aktivnost 9. Upoznavanje sa sadržajem domaćeg zadatka. Napraviti nacrt za nastavak basne "Lisica i gavran 2" tako što će poslije posljednje rečenice dodati rečenicu *A poslije se desilo....*

Učenici kod kuće realiziraju dva koraka **generiraju ideje i planiraju pisanje** prema procesu pisanja u pet koraka (planiranje, pisanje, redigovanje, revizija i objavljivanje), a na narednom času će raditi **pisanje i eventualno elemente revizije i redigovanja pred završni dio, a to je objavljivanje/pravljenje razredne slikovnice.**

Formativna procjena za ovaj čas: nastavni listići za strategiju "Boksovi", nastavni listići za aktivnost Kada sam lisica, a kada sam gavran?, tabela za sumiranje formativnih procjena u sumativnu ocjenu-nagrade na **Šumskom festivalu**

Tehnologija/mediji koje treba koristiti na ovom času: grafoskop, grafofolije (2), scena (dekorisana tabla), maske, kutije za aktivnost Kada sam lisi-ca, a kada sam gavran?, tabela za sumiranje rezultata (grupne tabele i zajednička zbirna tabela), flomasteri, marker	
Razmišljanje nakon časa: <i>Šta je na ovom času bilo dobro za vaše učenike?</i>	
<i>Koje promjene biste preporučili za:</i> a) <i>sljedeći čas?</i> b) <i>poboljšanje ovog časa?</i>	
Prilozi uz pripremu: - Tekst za strategiju "Boksovi" - Tabela za grupno ocjenjivanje - Tabela za sumiranje rezultata	
Nastavnik:	Datum:

Tabela 1. Priprema za čas bazirana na ishodima učenja iz maternjeg jezika (prema Terzić, 2015)

UMJESTO ZAKLJUČKA

Pokazatelji transferzalnih i kroskurikularnih kompetencija i ishodi učenja iz maternjeg jezika prolaze i prožimaju se kroz više oblasti i komponenti unutar dokumenta Zajednička jezgra nastavnih planova i okvirnih programa definisana na ishodima učenja iz maternjeg jezika. Pokazatelji transferzalnih i kroskurikularnih kompetencija, u našem slučaju društvenih i građanskih kompetencija neophodne su za pripremu učenika za 21. vijek kako bi opstali, razvijali svoje kapacitete, te u potpunosti učestvovali u razvoju društva, unapređivali kvalitet svoga života, donosili odluke i nastavljali učiti. U 21. vijeku pismenost uključuje sposobnost pronalaženja, vrednovanja, korištenja i komuniciranja putem raznih izvora. Nastavnici se prepoznaju kao najznačajnije varijable koje su povezane sa učenjem učenika i smatra se da nastavnici trebaju obratiti pažnju na: vrijeme, tekstove, podučavanje, razgovor, zadatke i provjeru znanja. Ovladavanje različitim kognitivnim, sociokulturalnim i fizičkim alatima (jezik, simboli, znanje, informacije, tehnologija...) nužno je za uspješnu interakciju s okolinom kao i postizanje različitih ličnih i društvenih ciljeva.

Kooperativno (saradničko) učenje jedan je od načina na koji se razvijaju pored komunikacijskih kompetencija i transferzalne društvene i građanske kompetencije a posmatramo ga kao složenu nastavnu strategiju koja se temelji na direktnoj vršnjačkoj interakciji koja treba da bude ohrabrujuća i prijateljska, a

koju priprema i organizira nastavnik koji je spreman na dodatno angažiranje u smislu temeljitog proučavanja literature i vremena kojeg treba posvetiti konkretnom kreiranju aktivnosti. Kako bi se što kvalitetnije razvijale ključne kompetencije i životne vještine kroz predškolsko, osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, nastavnici i stručni saradnici moraju biti osposobljeni da budu nosioci tih promjena. Nastavnički kadar je značajan potencijal u obrazovanju i mora biti osposobljen za preuzimanje novih metodoloških pristupa koje će primjenjivati u svojim školama. Neophodno je tradicionalni način učenja u školama, u vidu prenošenja gotovih znanja učenicima, unaprijediti aktivnim procesom učenja, zasnovanom na učešću i saradnji učenika, gdje svako dijete postaje aktivan i konstruktivan činilac.

LITERATURA

- APOSO BiH (2012). Mapiranje ključnih kompetencija i životnih vještina u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine- Analiza nastavnih programa. Mostar: APOSO BiH.
- APOSO BiH (2013). Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definirana na ishodima učenja za maternji jezik. Mostar: APOSO BiH.
- Europski parlament (2006). Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje- Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December for lifelong learning, 2006/962/EC.
- Johnson, R. i Johnson, D. (1994). An Overview of Cooperative Learning. Thousand, J., Villa, A. i Nevin, A. (ur), Creativity and Collaborative Learning; Brookes Press, Baltimore.
- Miske Witt&Associates (2013). Provedba ishoda učenja za 21. stoljeće- Radionice 1,2,3. USA: Miske Witt&Associates.
- NCTE državno vijeće nastavnika engleskog jezika. (2008). Sinteza istraživanja u jezičko-komunikacijskom području. USA: Miske Witt&Associates.
- Save the Children International (2013). Provedba ishoda učenja za 21. vijek u jezičko-komunikacijskom obrazovnom području- priručnik za trenere. Zenica: Pedagoški zavod ZDK i Save the Children International.
- Suzić, N. (2005). Suzić, N. (2005). Pedagogija za XXI vijek. Banjaluka: TT-centar.
- Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje (2005).
- Vijeće za kulturnu suradnju, Odbor za obrazovanje, Odjel za savremene jezike, Strassbourg. (Prijevod: Bressan, V. i Horvat, M.). Zagreb: Školska knjiga.

TRANSVERSAL INDICATORS OF SOCIAL AND CIVIC COMPETENCE IN LEARNING OUTCOMES FOR LITERACY

Abstract

Literacy is often in the center of attention if we are talking about primary school children's competences in the mother tongue (or teaching language). In the countries of the European Union, within the framework of national action plans and strategies, the special attention is devoted to students' linguistic and communication competence and improvement the quality of literacy as one of the activities of lifelong learning. Transversal competences such as social and civic competences are integrated into the learning outcomes for literacy within the document Common Core Curriculum defined in the learning outcomes for the mother tongue. To efficiently acquire transversal competences and progress of students according to the learning outcomes for literacy, teachers must develop the integrated learning activities. In the paper, in addition to the theoretical framework, there is also presented a model of lesson plan based on learning outcomes in educational area such as the language and communication and transversal indicators of social and civic competences.

Key words: literacy, competences, learning outcomes, indicators, lesson plan

РИТМИЧКЕ И ВОКАЛНЕ СПОСОБНОСТИ УЧЕНИКА МЛАЂЕГ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА СЕОСКИХ И ГРАДСКИХ ПОДРУЧЈА ГРАДА БАЊАЛУКА

Научна кришџика, љолемџика

UDK 37.016:78]:796

МА Дарко Ратковић¹
МА Желимир Драгић²
Филозофски факултет
Бања Лука

Апстракт: У теоријском дијелу рада дајемо прелег психолошких и музичко-педагошких исљраживања и схваћања љојма музикалности. Приказан је шок и љериод исљољавања музикалности на основу исљраживања наших и сљраних ауљора. Објашњени су и факљори развоја музикалности као што су: наслеђе, социјална средина, образовање и активност љојединца. Предмет исљраживања су способности ритмичке рељродукије, вокалне рељродукије и способности музичкој љамћења, као и њихов сљејен развијености код ученика четврљих разреда градских и сеоских школа са љодручја града Бања Лука. Циљ исљраживања је да се исљиља и уљврди сљејен развијености ритмичке, вокалне и способности музичке меморије. Од научних методa коришљена је дескриптивна методa и методa теоријске анализе. Техником шесљирања и анкељирања су љрикуљени добијени љодаци. Примјењивани су љоседно конслруисани несљандардизовани шесљови музичких способности: шесљ ритмичке способности ТРС, шесљ вокалне рељродукије ТВР и шесљ музичке меморије ТММ. Коришљен је и анкељни аљиљник у циљу љрикуљања љодаљака о социјалном и љородичном окружењу исљиљаника, образованости родиљеља, музичким и слободним активностима у љородици и школи. Резулљаљи љоказују да љосљоје разлике у музичким способностима ученика из сеоске и градске социо-кулљурне средине. Бољу усљјешности на сва шри шесља љоказују ученици градске школе.

¹ darkoratkovic@blic.net

² zelimir.dragic@unibl.rs

Ритмичке способности су боље развијене од вокалних способности и код дјеце у граду и на селу. Вокалне способности су недовољно развијене с обзиром на узраст на цијелом узорку, а њихову су изражене код дјеце на селу. Уочена је и већа френквенција у нижем рејсиру, као и ужи ојсеј ласа исинаника који се показао као ограничавајући при вокалној репродукцији. Ритмички мотиви се лакше памће од мелодијских. Успјешност репродукције зависи од дужине и лоичности фразе, а у памћењу мелодијских цјелина значајну улогу има и шекс који са мелодијом чини јединствен сјој. Ушницај народној музичкој наслеђа се олега при репродукцији народних пјесама и репродукцији њојединачних шонава.

Кључне ријечи: *ритмичке способности, вокалне способности, музичка меморија, ојсеј ласа.*

УВОД

Музикалност свих нас је различита. Колико пута смо у ходницима музичких и основних школа чули фразу «он нема слуха». Жан Руар Бјерквол (Jan-Ruar Bjerkvol) говори да ниједан глас малом дјетету није љепши и важнији од мајчиног, јер је ту похрањена сва мајчина љубав. Зато каже „пјевајте са својом новорођеном децом и ви, маме и тате, који сте непоправљиви антислухисти јер је то потребно свима“ (Бјерквол, 2005: 38). Овај феномен је у савременој педагошкој литератури описан као самохендикепирање. Поставља се оправдано питање ко има компетенције да каже да неко није музикалан и нема диспозиције да се бави музиком, ако се зна да је појам музикалности веома сложен и комплексан. Додатни проблем представља и дефинисање појма музичких способности. Нису све музичке способности једнако развијене. Неки од нас лакше памте мелодијско ритмичка кретања (цјелине), други боље разликују тонске висине и имају истанчан хармонски слух, док трећи имају развијеније ритмичке способности. Ријеч је основним елементима музичке способности. Психологија развоја музичких способности говори да их треба формирати и развијати од дјетињства што говори о значају музичког васпитања и образовања на млађем школском узрасту. Ток развоја музичких способности зависи од наслеђеног биолошког фактора (диспозиције) којег добро организованом наставом и правилно усмјереним дидактичко методичким приступом можемо постепено развијати у музичке способности. Ово би требао бити задатак сваког музичког педагога, посебно један од задатака професора разредне наставе, ако се зна да је период до једанаесте године „критичан“ за развој музичких способности. Тема истраживања захтијева мултидисциплинарни приступ који се огледа у прикупљању теоријске грађе из разних научних области. На подручју града Бања Лука, али и шире, у задњих неколико деценија нису вршена слична истраживања која су дотицала поље музичких способности и музикалности, чиме ово истраживање добија на значају.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР И ПОЛАЗИШТА ИСТРАЖИВАЊА

Ток и периодизација испољавања музикалности

Музички развој јесте низ стадијума који се појављују по утврђеном развојном редосљеду. Тај редосљед је условљен општим развојем физичких, психичких, когнитивних па и музичких способности. „Рано излагање структурираним музичким искуствима, активно учествовање у музици, уз специфичну дирекцију одраслих, али и уважавање дечје потребе да само истражује, експериментираше у области тонова, утиче и на темпо и на ниво музичког развоја, убрзава тај развој и омогућава достизање вишег нивоа музичких способности» (Ђурковић-Пантелић, 1998: 58). Постоје различити видови музичких способности. Швајцарски психолог Густав Грабер (Graberg, G.) је у својим истраживањима открио да дијете чује и да на њега музика дјелује још док је у мајчиној утроби. Занимљива су истраживања америчког професора музичког васпитања Шетлера (Shetler, D.) и јапанског виолинског педагога Сузукиа (Suzuki) који су примјењивали лонгитудинална истраживања и пратили музички развој дјете у пренаталном периоду. Деца су била стимулирана интензивном излагању музике и свирањем на инструменту. Дошло се до резултата да су раније од предвиђених норми испољавала поједине музичке реакције. Раније су обраћала пажњу на звучне утиске из околине, тачно опонашала глас одраслих и раније почињала вокализацију (Мирковић-Радош, 1996). Наравно, треба испољити и дозу опреза при оваквим тврдњама, јер је неоспоран и велики удио музичких способности родитеља и стимулативност музичке средине у којој дјете одрастају, а који се често као фактори развоја превиђају у оваквим емпиријским истраживањима. Остала истраживања нам показују да дјете у првим годинама по рођењу не само што реагује на звук уопште, посједује и осјетљивост, односно способност разликовања звукова по висини (доји). На примјер, дијете разликује мајчин глас од гласова других чланова породице. „Дете постаје немирно кад чује глас мајке“ (Ђурковић-Пантелић, 1998: 58). Оно реагује окретањем главе у правцу извора звука, поготову ако је он лоциран изнад главе дјетета. Мајчина пјесма или прича, док успављује дијете, понекад се поистовјећује са потребом утољавања глади. Дијете ће уз гукање показивати знаке задовољства, а покретима руку и ногу своје задовољство и срећу. То је тзв. фаза слушања, тј. кад дијете прима музику путем својих сензора-чула. Сензомоторне реакције дијете испољава већ у другој години живота, показује жељу за игром и прави покрете уз музику. То је период синхронизације покрета руку и ногу и усаглашавање моторике. Игра је битан покретач дјечије маште и креативности, те стога играње уз музику: марширање, тапшање, кориштење дјечијих музичких инструмената помаже у развоју способности физичке координације и моторичке вјештине. Нешто касније дијете почиње са имитирањем мелодије у обиму од неколико тактова. Прве имитације нису репродуковање мелодије и ритма него текста, од-

носно појединих ријечи које на дијете остављају јачи утисак од музичких компоненти. Дијете лакше памти карактеристична мелодијско-ритмичка мјеста у пјесми, док мање интересантна мјеста репродукује рецитовањем. Повећава се број научених пјесама које дијете спонтано изводи. До пете године живота дијете разликује јако и тихо пјевање и почиње да репродукује краће дијелове пјесме које је чуло. Веома је битна породична клима у којој дијете одраста. Музички стимулативна породица треба да подстиче дијете да се искаже кроз разноврсне видове музичких активности. Дјеца која пјевају долазе из породица којима је музика неодвојив пратилац активности и гдје су стално подстицана на музичку активност. Од пете до девете године дијете боље опажа карактер музике (весела, тужна), а осјећа се и посебна изражајност у интерпретацији. Дјеца пјевају пјесму мелодијски тачно, али гријеше у интервалима, те то узрокује погрешно отпјевану висину тона. Мелодија се тако преноси и транспонује у други тоналитет. Дјеца у школи показују афинитет за свирање на музичким инструментима. Воле да се докажу и испољавају свој музички таленат, поготову ако су стимулисана од стране учитеља и средине у којој живе. Обожавају да свирају на разним врстама дјечијих инструмената, ударалки, металофона итд. Не уочавају добру и лошу хармонизацију мелодије, реагују на двоглас, а побољшава се извођење ритмичких задатака. „У периоду од 10 до 15 године манифестују се разни облици музичких способности који омогућују развој музичко-естетске процјене, прво за ритмику, а касније и за хармонију и интензитет. Музичку зрелост (око 17. године) карактерише способност хармонијске анализе, естетско процјењивање музике и способност самосталног музичко-ритмичког стварања (Мирковић Радош, 1996).

Фактори развоја дјечије музикалности

На развој музикалности код дјеце утичу многи фактори од којих ћемо навести најзначајније: наслеђе, средина у којој ученик живи, образовање-настава и активност појединца. Блумова истраживања (Bloom, 1964) истакнутих стваралаца у области музике показују да су они били примјећени као музикални у првим годинама живота. «Њихови родитељи су примијетили код њих велику „осетљивост за музику“ (љуљање у ритму, умиривање на звук) и окружили су их музиком од рођења“ (Стојаковић, 2000: 306). Још је немогуће тачно казати шта има већу улогу у развоју музикалности. Да ли је то наслеђе или средина? Блум је прије склон тумачењу да и та дјеца имају просјечне биолошке предиспозиције као и већина дјеце, а да су родитељи склони да протумаче њихове ране реакције на ритам и мелодију, као знакове музикалности. Ти индикатори јесу били пресудни да родитељи обезбједи тој дјечи систематско музичко образовање.

И други психолози истичу значај наслеђа као фактора дјечије музикалности. „Оно што се наслеђује, то су комбинације гена које једној особи дају предиспозицију да опажа, памти и оцењује музику ефикасније него нека

друга особа без такве предиспозиције“ (Мирковић-Радош, 1983: 13). Психолог Скоен (Schoen, M.) каже: „Уметничко излагање почива искључиво на урођеној, наслеђеној опремљености“ (Исто: 94). Осим наслеђа као фактора развоја дјечије музикалности битан је утицај средине и породице у којој дијете живи и васпитава се. Квалитет музичке атмосфере у породици има пресудну улогу, а о томе нам говоре и наведена Блумова истраживања. Психолог Винг закључује да је «музичка способност, бар једним дијелом урођена, иако спољашне манифестације урођених потенцијала могу у великој мери да буду под утицајем средине“ (Исто: 95). Дакле, док нема срединских, породичних подстицаја за одређену музичку активност, музички таленат се не може манифестовати. Голтон (Golton F.) је у свом систематском проучавању, изучавајући стабла музичара (9 чланова фамилије Јохана Себастиана Баха) дошао до закључка да се генијалност наслеђује.

Улога образовања, тј. улога фактора школе у развоју музикалности је значајна, поготову ако се у породици ученика мало пјева. Дијете научене пјесме у школи пјева и код куће. Овдје је битно напоменути и значај раних програма музичког образовања који су потребни свој дјеци „како би сва дјеца добила довољно стимулације за развој звучних структура и како би сва дјеца имала могућност за испољавање и оптималан развој специфичних способности“ (Стојаковић, 2000: 308). Вртићи и предшколске установе требало би да имају програме музичког образовања за сву дјецу. То је посебно важно за дјецу која имају неповољне породичне услове да се баве музичким активностима. Ту прије свега мислимо на слабо економско стање родитеља, неадекватну породичну климу и лошу породичну васпитну праксу.

Кроз наставу музичке културе у нижим разредима основне школе и утицај учитеља-музичког педагога развија се интерес и љубав за музику. Систематским и планским радом, адекватним програмским садржајима и погодним методским поступцима постижу се завидни резултати. Дјецу треба волети, а учитељи и васпитачи такође треба да воле музику ако се професионално баве васпитањем и образовањем дјеце млађег узраста. У настави музичке културе континуираним радом треба развијати навику слушања и извођења музике. Уколико систематске активности изостану, касније је веома тешко развијати музичке способности, поготову у вишим разредима основне школе гдје ученици сваке наредне школске године добијају већи број предмета и обавеза. Не треба изгубити из вида да и на старијем школском узрасту породица остаје битан чинилац музичког развоја ученика. Ту се прије свега мисли на став родитеља према музици и бављењу музиком. Многи родитељи сматрају да бављење класичном музиком није „комерцијално“, те тако не стимулишу музичку активност дјетета. Још један битан фактор у развоју музикалности је и активност појединца. Активност зависи од мотивације ученика на коју утиче више елемената. Један вид стимулације могу да буду похвале од стране родитеља, васпитача и учитеља. Навешћемо само један примјер из наставне праксе који приказује лош однос наставник-ученик. Довољно је пред цијелим разредом рећи ученику да он „нема

слуха“ за музику, па да то код ученика изазове страховиту одбојност према музици. Овакви поступци могу да изазову емоционалне сметње, разочарења и страхове код ученика и да утичу на даљи развој личности. На основу наведених резултата психолошких истраживања можемо констатовати да су сви фактори битни за развој музикалности: наследна основа, одговарајућа средина (породична и социјална), образовање и активност појединца.

Појам музикалности

Област психологије музике која у задње вријеме доживљава своју експанзију може понудити неке одговоре на питање: шта је то музикалност? У свијету постоји већи број страних психолога који су проучавали и данас проучавају проблем слушне перцепције. Психологија музике као научна дисциплина је грана психологије умјетности, а њеним утемељивачем сматра се чувени психолог и истраживач Вунт (Wundt.W. M.). Код нас су значајни радови психолога и музичког педагога Ксеније Мирковић Радош. Изучавање музикалности и музичких способности захтјева мултидисциплинарни приступ, јер треба да окупи стручњаке из различитих научних области. Ту се прије свега мисли на музичке педагоге, психологе умјетности, музикологе, етномузикологе, и др. „Развијање музичке способности није тема за један кратак наслов, то је више тема на основу које може да се напише већи број научних радова, докторских дисертација, али углавном на бази мултидисциплинарности» (Васиљевић, 1999: 67). Ревеш (Revesz,G.) истиче: „Појам музикалности један је од најконтраверзнијих у психологији музике“. Тјеплов (Теплов V. M.) говори да је најважнији и најтананији проблем музике дефинисање појма музичких способности (Мирковић-Радош, 1983: 13). Винг користи термин „музичка интелигенција“. Тај термин се односи прије свега на слушну осјетљивост, односно на музичку перцепцију. Неки психолози-аутори теорија из области психологије музике под појмом музичких способности подразумевају музички таленат, музикалност, музичку интелигенцију. М. Шоен (Schoen M.) сматра да је: „музикалност способност истанчаног музичког опажања, разумјевања и доживљавања, а таленат способност извођења музике, те их посматра као двије раздвојене способности ... таленат и музикалност, иначе подразумевају постојање извјесних елементарних, фундаменталних способности, које су неопходан (али не и довољан) услов музикалности. То су прије свега мисли на способност разликовања висине тона, ритма, гласности, трајања, темпа, мелодијска и ритмичка меморија“ (Мирковић-Радош, 1996: 14). У музичкој енциклопедији Југословенског лексикографског завода налазимо сљедеће одређење појма музикалност: „музикалност је својство човјека да може слушно схватити, запамтити и репродуцирати ритмичке, мелодијске и хармонијске елементе музике... основни елемент музикалности је способност запажања и доживљавања музичких феномена“ (Музичка енциклопедија, МСМЛXXIV: 657). Разликујемо још и сложеније видове: осјећај за боју тона, динамичко нијансирање, осјећај за тоналитет, способности вокалне репродукције, способности вишегласног музицирања, осјећај за колективно музицирање, спо-

собност естетског процјењивања итд. Код нас се тумачењем и дефинисањем термина слух и музикалност бавио наш истакнути музички педагог и етномузиколог Миодраг Васиљевић који каже: „Интонација у музици зависи од чула слуха и од музикалности извођача... слух је органски, музикалност психички феномен“. Он даје сљедећу скалу процјене интензитета музикалности која се може схватити: као нијансу или бледи траг музикалног интензитета, као музикалну склоност, као јасан изражен смисао, као даровитост, као снажну обдареност (Васиљевић, 1950: 3-9). Савремени психолози музике и педагози се слажу да је музикалност врло комплексна способност и да постоје различити видови музичких способности. Компоненте које чине цјелину музичких способности су повезане узајамним прожимањем и међузависношћу. Тако разликујемо елементарне музичке способности: „осјећај за ритам, способност разликовања висине тона и памћење музичких цјелина“ (Стојановић, 1996: 132). Њих дефинишемо као „скуп способности које субјекту који их посједује омогућава примање, односно доживљавање музичких дјела, али и њихово самостално произвођење или пак репродуковање“ (Педагошки лексикон, 1996).

Испираживање музичких способноси-опажање и репродукција ритма

Најчешће је испитивана способност разликовања висине тона, затим опажање и памћење мелодије, опажање и репродукција ритма, опажање хармоније, способност естетског процјењивања. Мада, ни остале способности не треба занемарити. Опажање ритма и ритмичких промјена представља обавезан дио задатака у тестовима музикалности. Разматрајући улогу ритма у музикалности, Дејвис (Davies, 1978.) истиче да ма колико да је ритам значајан у музици сваке културе-постоје разлике у томе колики му се значај у којој култури придаје. Ово становиште иде у прилог схватању о различитости култура-цивилизација и културолошком утицају на одређене ритмичке карактеристике. „Западна цивилизација, на примјер, наглашава тонске, а донекле запоставља ритмичке компоненте музике“ (Мирковић Радош, 1996: 54). Зорислава Васиљевић говори о урођеним ритмичким способностима (диспозиције) које се могу развити у способности. Код развоја сасвим мале дјеце неопходно је указати на потребу усавршавања, тј. сталног његовања синхронизације покрета тијела са пјесмом и са додиром (тактилноста): она се не може изводити код дјеце са истим успјехом, јер то зависи од урођене способности сваке јединке. Међутим, мало је дјеце код које су изражени недостаци синхронизације покрета и звука. „Ако су јаче изражени недостаци у одржавању темпа и синхронизовању покрета и звука, они се тешко могу и најстручнијим вођењем развити. Овакве дјеце је врло мало. У оквиру испитивања ритмичких способности каже: „не можемо одвајати ритам од темпа, иако су то два издвојена појма и по схватању и по садржају... немање способности одржавања темпа спада, дакако, у недостатке ритмич-

ких способности“ (Васиљевић, 2000: 171). Она издваја основне елементе ритмичких способности: способност одржавања равномјерног пулса и способност груписања удара, способност адаптације према датом темпу (реаговање на промјену темпа), способност за опажање и извођење различитих ритмичких врста, способност за агогичко нијансирање, способност за полифону праћење различитих ритмичких односа између гласова (ритмички канони, остината над мелодијом различитог ритма од основе, ритмички полифони односи и друго). Овдје треба додати и одређене ритмичке карактеристике земаља балканског поднебља и имати то у виду у испитивању опажања и репродукције ритма. Исти аутор наводи одређене ритмичке карактеристике везане за подручје Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе. „Осећа се доминација говорних ритмова, равномјерна дводелност, али без узмаха. Нема пунктираних ритмова ни у дводелу ни у троделу, неправилних ритмичких група, посебно нема триола. Психолози Марсел и Тјеплов (Терлов, 1966) усвајају становиште да су ритам ван музичког контекста и ритам у музици различити (мелодија). „Ритмичке способности у музичком контексту се најчешће испитују опажајно, најчешће се захтијева уочавање да ли су ритмички склопови исти или различити и ако су различити, гдје се догађа промена“ (Мирковић Радош, 1996: 54). За наше истраживање ритмичке репродукције користили смо се ритмичким обрасцима који су прилагођени узрасту ученика.

Разликовање висине тона – вокална репродукција

Испитивања способности висине тона могу да се врше на два начина. Перцептивно (то су углавном колективни тестови избора у којима се излажу два тона, а ученик идентификује правац кретања другог тона, то јест навише, односно, наниже). Представници оваквих концепција испитивања су Бентли (тестирање разликовања висине тона ван музичког контекста), Сишор и други. Марсел и Винг испитују разликовање висине тона у оквиру музичког контекста. Винг иде у крајност испитујући способност висине и правца кретања у оквиру акорда, што знатно отежава испитивање ове функције, јер тонови акорда маскирају тон чије кретање треба пратити (Мирковић Радош, 1996). Ми смо се за потребе нашег истраживања опредјелили за индивидуално, појединачно испитивање које се обавља са једним учеником кроз репродукцију појединачних тонова, мелодијских мотива и пјевање пјесме са текстом. Испитивач захтијева од испитаника да гласом понови тон који је претходно одсвиран на клавиру или што је још боље отпјеван, јер нису сва дјеца навикла на звук инструмента. Обим пјесме зависи од узраста и опсега гласа испитаника. При репродукцији појединачних тонова, гласовна репродукција саслушаног тона је на неутралном слогу. Мелодијски мотиви треба да буду пјевљивији и краћи.

Музичка меморија

Важан елемент у испитивању музичке способности има и музичко памћење-музичка меморија. Испитује се са мелодијама у које су укључене и остале компоненте-ритам и хармонија, а задаци се изводе углавном на музичким или на електронским инструментима. За ово истраживање је битна релативна меморија или релативни слух који је доступнији ученицима средњих способности.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предмет, циљ и задаци истраживања

Предмет овог истраживања су способности ритмичке, вокалне репродукције и способности музичког памћења, као и њихов степен развијености код ученика четвртих разреда градских и сеоских школа на подручју града Бања Лука. Истраживане су, прије свега, способности вокалне и ритмичке репродукције, као и способности музичке меморије. У обзир је узет и обим (опсег) гласа испитаника. Могућност идентификације и информације о степену развијености одређене музичке способности је значајно за наставну праксу. Према предмету истраживања ово истраживање се бави испитивањем елементарних компоненти музикалности дјецe из популације ученика четвртих разреда градских и сеоских основних школа. Популација ученика четвртих разреда није узета случајно, јер у овом разреду почиње процес свјесног музичког описмењавања. За нас је такође интересантно утврдити и добити информације о квалитету «музичких наслага» тј. о фонду дјечијих пјесама. Циљ истраживања је: Испитати и утврдити степен развијености ритмичке, вокалне и способности музичке меморије код ученика млађег школског узраста градских и сеоских школа на подручју града Бања Лука.

Из циља прозилазе и задаци истраживања:

- Испитати ритмичке способности ученика четвртог разреда кроз тест ритмичких способности.
- Утврдити степен развијености вокалне репродукције кроз пјевање пјесмица, задатих мелодијских мотива и репродукције појединачних тонова.
- Испитати способност музичког памћења репродукцијом ритмичких и мелодијских мотива.
- Провјерити и утврдити тонски амбитус ученика транспонованем познатог мелодијског мотива.
- На основу добијених резултата приказати степен развијености сваке варијабле (способности) посебно.
- Извршити квантитативну и квалитативну анализу добијених података између група.

- Покушати утврдити узрочно посљедичне везе добијених резултата.

Методолошке основе и методе истраживања

С обзиром на специфичност и комплексност проблема истраживања, те постављени циљ и задатке истраживања, требало је примјенити одговарајуће методологију за изучавање назначених аспеката истраживања. Критеријум за избор метода и техника је била природа и карактер истраживања постављених задатака. У основи ово истраживање је претежно емпиријско, па су у складу са карактером и природом истраживања кориштене метода теоријске анализе и дескриптивна метода. „Пошто се овом методом у педагошким истраживањима настоје дати „прегледи“, „снимак стања“, односно настоји се извршити снимање оног што је предмет истраживања, ова метода се назива и „сервеј“ (Поткоњак, Банђур, 1999: 194). Неки методолози ову методу сматрају само једном варијантом дескриптивне методе. „Доста методолога сматра „сервеј“ само једном варијантом дескриптивне методе, а има их који сматрају да је сервеј чак посебна метода у истраживању друштвених појава“ (Исто: 154). Прецизније, у истраживању смо примијенили аналитичку и компаративну варијанту дескриптивне методе. Компаративном варијантом ћемо упоредити резултате ученика градске и сеоске школе, а аналитичком покушати објаснити појаве које су предмет истраживања и одређене узрочно посљедичне везе између њих. Примјена методе теоријске анализе је била неопходна како због комплексног и слојевитог предмета проучавања, тако и због сталне тенденције научног усавршавања и нових извора сазнања. У том контексту она је примјењивана у оквиру проучавања педагошке литературе неопходне за схватање предмета истраживања. Ту се првенствено мисли на литературу страних и домаћих аутора из различитих научних и умјетничких области: музике, психологије, опште педагогије, музикологије, анатомије, социологије итд.

Технике и инструменти истраживања

У проучавању теоријских основа проблема истраживања (музикалност, музичке способности) користили смо методу теоријска анализа садржаја као неопходну за заснивање истраживачког рада и теоријско осмишљавање резултата истраживања. У оперативној фази за реализацију истраживања примјењене су технике тестирања и анкетања. Техника тестирања музичких способности се односи на испитивање елементарне музичке способности путем нестандардизованих тестова способности, који су провјерени на узорку од 30 ученика. Испитиване су способности вокалне репродукције (слух), ритмичка способност, музичка меморија и опсег гласа испитаника. Сваки тачно ријешени задатак је вреднован једним бодом. На основу броја освојених бодова од 0 до 4 за сваки тест је вршена процјена способности на основу сљедеће скале процјене:

- 0 - неразвијена способност
- 1 - слабо развијена способност
- 2 - релативно добра способност
- 3 - добра способност
- 4 - веома добра способност

Техником анкетирања настојали смо прикупити што више података о социјалном и породичном окружењу испитаника, степен стручне спреме родитеља, музичким активностима у породици и школи итд. Упитник се састоји из два дијела. Први дио садржи питања отвореног типа, а односе се на личне податке ученика као што су: мјесто рођења, разред и одјељење, успјех ученика на крају трећег разреда из предмета Музичка култура, општи успјех ученика на крају трећег разреда, степен стручне спреме родитеља, итд. Други дио упитника подразумијева комбинована питања отвореног и затвореног типа. У питањима затвореног типа понуђена је могућност вишеструког избора (а, б, в, г). Од испитаника су тражене информације о врсти музике коју слушају у породици, музичким активностима у породици (пјевање, бављење музиком, посједовање музичког инструмента, итд.), музичком образовању родитеља, чланству у музичким школским секцијама, похађању предшколске установе, ставовима ученика и родитеља према музици, итд.

Узорак исцјраживања

Истраживање је спроведено на узорку који је дио популације ученика четвртних разреда градске и сеоске школе са подручја града Бања Лука. Узорак је у избору мјеста и одјељења намјеран, а у избору школе случајан. Испитивањем је обухваћено укупно 107 ученика четвртних разреда основне школе (54 ученика из сеоске средине, а 53 из градске). Школска одјељења која су била обухваћена истраживањем су: IV_3 (26 ученика) и IV_5 (27 ученика) из Основне школе Бранко Радичевић-Бања Лука, IV_1 из Основне школе Мирослав Антић- Бистрица (15 ученика), IV_2 из подручне школе Борковићи (15 ученика), IV_3 из подручне школе Перван (10 ученика) и IV_1 из Основне школе Младен Стојановић- Бронзани Мајдан (14 ученика). Одјељења из популације ученика четвртних разреда сеоског подручја имају, као што је видљиво, мањи број ученика, што је условило укључивање већег броја одјељења.

Научни дојринос и значај исцјраживања

Основни извор истраживања је наставна пракса, тј. педагошка стварност која на подручју града Бања Лука није дуго испитивана, бар што се тиче наставе музичке културе. Разлог више за ово истраживање је и увођење нових уџбеника заснованих на народним зоналним основама. Дакле, васпит-

но-образовна пракса је основа, а опис те праксе представља поуздан начин да се Методика наставе музичке културе која се њоме функционално бави научно утемељи и развија. Наставна проблематика и музичке способности ученика које су предмет истраживања захтијевају мултидисциплинарни приступ истраживању. Музичким педагозима су потребне информације и резултати о досадашњим истраживањима из области психологије музике, Методике општег музичког образовања, етномузикологије и других граничних, научних дисциплина. Резултати нашег истраживања могу да послуже за даља истраживања у овој области, битној за наставну праксу и теорију. Ово истраживање показује степен испољавања музичких способности слуха, ритма и меморије. Пажљивом анализом снимљених записа и испитивањем тонског опсега дошли смо до сазнања да знатан број ученика с обзиром на узраст има ужи тонски опсег (од $d_1 - fis_1$), што представља ограничавајући фактор у вокалној репродукцији. Такав ученик препознаје висину тона, али је не може репродуковати. За такве ученике не можемо рећи да немају слуха или да су немузикални, већ да имају специфичан (узак) тонски амбитус, те они стога испољавају своју музикалност у оквиру тог тонског обима. Неки ученици су интонирали тон fis из мале октаве. Ове и многе друге специфичности говоре о потреби континуираног извођења музике у школи и представљају битну претпоставку за развој музичке писмености, базиране на народним тоналним основама. Степен развијености музичке писмености представља музичку културу једног народа. Рад представља платформу за даља лонгитудинална научна истраживања музичких способности у којима би се експерименталним путем покушало доћи до узрочно посљедични односа и веза међу појавама, које су обухваћене овим истраживањем. Један од могућих друштвених фактора који можемо мијењати, а добрим дијелом утиче на развој музичких способности, јесте школа и начин на који изводимо наставу у њој.

Испитивајућа резултата истраживања

Први задатак испитује степен развијености ритмичке способности ученика четвртних разреда градске и сеоске школе истих. На основу резултата са теста ритмичке способности можемо констатовати да постоји разлика између дјеце градске и сеоске школе. Успјешност ученика градске школе износи 91,03%, а успјешност ученика сеоске школе 83,33%. Укупна успјешност на цијелом узорку износи високих 87,14%. Можемо закључити да већина ученика посједује и испољава добру развијеност ритмичке способности. Битно је напоменути да без ове способности нема музикалности, јер се ова способност веома тешко развија.

По постављеном другом задатку утврдили смо степен развијености вокалне репродукције кроз пјевање пјесмица, задатих мелодијских мотива и репродукције појединачних тонова. На основу добијених резултата са овог теста, може се закључити да су ученици градске школе успјешнији од учени-

ка из сеоске школе за око 9%. Испитаници градске школе су ријешили 87 задатака, што представља 41,03% успјешности, а ученици сеоске школе су ријешили 71 задатак, што износи 32,87%. Укупна успјешност овог теста је 37,17%. Овај резултат је најнижи од сва три теста, те можемо констатовати да већина ученика на цијелом узорку има слабо развијену способност вокалне репродукције. Најслабији резултати су постигнути на трећем задатку при репродукцији пјесме „Ко пре до мене“. При опажању појединачних тонова примјеђено је да ученици најтачније репродукују тонске висине (до, ре, сол). Ово се може протумачити као утицај музичког наслеђа. Узроке оваквог стања треба тражити у чињеници да се активност пјевања на настави музичке културе углавном изводи без хармонског инструмента. Непосједовањем и некориштењем инструмента у учионици ученици су препуштени одокативном пјевању музичких садржаја без интонативне основе. „Није ријетка појава да дјеца за вријеме разредног школовања не чују извођење пјесме на клавиру или хармоници“ (Стошић, 2008: 72), што за посљедицу има појаву рецитована-декламовања текста због неприлагођености тонских висина гласовним способностима ученика. Тиме се избор пјесама које ученици изводе сужава, а добро знамо да континуитет сталног пјевања и музицирања на часовима музичке културе представља услов за развој вокалне репродукције и опште музичке способности.

Трећи задатак истраживања је био: испитати способности музичког памћења ученика репродукцијом ритмичких и мелодијских мотива. Резултати са овог теста показују да су ученици из обе школе боље памтили ритмичке мотиве од мелодијских. Међутим, и овдје је примјеђен пад у тачности репродукције. Та разлика у тачности износи 30% у односу на тест ритмичке способности. Интересантно је напоменути да су трећи задатак који представља мелодијски мотив из пјесме „Иде, иде патак“ ученици обе школе успјешније ријешили од мелодијских мотива из теста вокалне способности.

Најлошији постигнут резултат на овом тесту имају ученици сеоске школе, а то је репродукција мелоритмичке фразе Б. тј. пјесме „Ми је у средини“. Резултат износи 24,07%. Највећа разлика у успјешности ријешених задатака између група је на овом тесту. Та разлика износи 19,05% у корист ученика градске школе.

Резултати са испитивања обима гласа ученика који је био четврти постављени задатак показују да ученици имају нижи тонски опсег, што је карактеристика Балканског подручја, али и ужи амбитус који се креће у распону три или четири тона. Опсег гласа испитаника се креће углавном у распону од C_1 до G_1 .

Ово је уједно и пети постављени задатак истраживања. Ученици градске школе су показали већу успјешност на свим тестовима музичких способности од ученика из сеоске школе. Највећа значајна разлика је очљива на тесту музичке меморије.

Према седмом постављеном задатку узроке оваквих разлика можемо потражити у чињеници да дјеца на селу, бар што се тиче села Бистрица, Борковићи и Бронзани Мајдан, немају довољно музичког искуства као дјеца у граду. Ту се прије свега мисли на похађање предшколских институција, забавишта и богатији културно јавни живот који је присутан у граду. Битнији фактор је и чињеница да се настава у млађим разредима градских и сеоских школа на подручју града Бањалука, а и у другим градовима, одвија у веома тешким условима, без «живог» музицирања-извођења музике. Наравно, постоје одјељења у којима раде наставници музичке културе, али су она малобројна. Од активности учитеља у многоне зависи и развој музичких способности, поготову у почетним разредима основне школе, гдје је дјеци потребно дати музичке стимулусе и мотивисати их за рад. Фонд пјесама ученика је веома скроман, а све то утиче и на опсег гласа и вокалне способности које су веома ограничене. Треба додати и то да музичка традиција у неким крајевима потпуно ишчезава упркос настојањима појединаца да се она одржи.

Осми постављени задатак истраживања испитује социо-културну и породичну климу у којој ученици бораве. Анкетирањем ученика смо дошли до одређених података, а то су: да је степен стручне спреме родитеља ученика из сеоске школе много нижи од родитеља ученика из градске школе. Традиционалну изворну народну музику потискује забавна која се у највећем броју случајева слуша. Озбиљну музику-класичну слуша свега, 8,41% ученика. Што се тиче пјевања у породици можемо рећи да 44,75% ученика сматра да се у њиховим породицама пјева, док 55,14% ученика тврди супротно. Бављење музиком у породици заступљено у 45 случајева, што износи 42,05%. Закључујемо да се 57,94% чланова породица не бави активно музиком. Доста ученика посједује инструмент у породици. Тај проценат износи 64,48% што не значи да се на тим инструментима и музицира. На селу су присутни традиционални музички инструменти: тамбура, гусле, фрула итд., док су у граду више присутни синтисајзер и гитара. Родитељи ученика су у малом проценту музички образовани, и то свега 1,77%. Што се тиче чланства испитаника у музичким ансамблима, већи број дјеце похађа музичке секције, што је веома позитивно. Похађање предшколске установе је више заступљено код ученика градске школе, а разлика између група је значајна (71,69% напрема 7,40%). Позитиван став према музици показује 96% ученика одговором да воли музику, док 4,67% ученика изјављује да не воли музику.

ЗАКЉУЧАК

Област испитивања музичких способности и музикалности је мултидисциплинарна и мање истраживана тема на нашим просторима. Око самог појма музикалност и начина испитивања музичких способности владају подијељена мишљења између психолога, музиколога и музичких педагога.

Музикалност се испољава већ у раном периоду. На развој музикалности утичу многобројни фактори, од којих су најзначајнији: наслеђе, социјална средина, образовање и активност појединца. У овом дескриптивном истраживању испитане су елементарне музичке способности дјеце градске и сеоске средине на узорку од 107 ученика са циљем њихове идентификације и степена изражености. Коришћењем индивидуалног начина испитивања музичких способности дошло се до резултата који показују да разлике у испољавању музичких способности дјеце села и града постоје. Бољу успјешност на сва три теста имају ученици градске школе. Вокалне способности су, можемо рећи, недовољно развијене на цијелом узорку, али су израженије код дјеце на селу. Могући фактор сигурно представља и подстицајна средина, те доступност културних садржаја који посредно утичу и на музичко искуство дјеце у граду. Ритмичке способности су боље развијене од вокалних способности и код дјеце у граду и на селу. Уочен је и нижи опсег гласа испитаника који се у доста случајева показао као ограничавајући фактор, нарочито при вокалној репродукцији. Показало се да дјеца лакше памте ритмичке мотиве од мелодијских, док у памћењу мелодијских цјелина значајну улогу има дужина, логичност мелодије, као и текст који са мелодијом чини јединствен спој. Евидентан је и утицај музичког наслеђа, посебно при репродукцији народне успаванке «Спавај сине сан те преварио» и при репродукцији појединачних тонова. Можемо закључити да су ученици најуспјешније ријешили тест ритмичке способности, затим музичке меморије, па тек онда тест вокалне репродукције. Укупна успјешност за сва три теста, на цијелом узорку, износи 58,09%. Најслабије су развијене способности вокалне репродукције које су ограничене и уским амбитусом гласа. Констатујемо да ученици немају развијене музичке способности у довољној мјери кад су у питању способности вокалне репродукције и музичке меморије, посматрајући цијели узорак. У том правцу, потребно је испитати начине и могућности систематичнијег развијања музичких способности у оквиру постојећег предшколског и школског система. Да би резултати били бољи, потребно је јачати квалитетнију и стручнију наставу музичке културе у нижим разредима основне школе која подразумијева квалитетније музичко образовање и оспособљавање студената на учитељским факултетима, али и континуирано инсистирање на примјени стеченог знања у пракси. Опремање школа недостајућим наставним средствима је питање институционалног карактера, што говори да развијање музичких способности зависи добрим дијелом и од начина на који се односимо према музичкој култури, не само непосредних учесника наставног процеса, већ и оних који о том процесу треба да брину. Квалитетније систематско бављење проблемима организовања и извођења наставе музичке културе у Републици Српској сигурно ће резултирати бољим постигнућима у васпитно-образовној пракси.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјерквол, Р. Ј. (2005). *Надахнуто диће*. Београд: Плато
- Банђур, В. Поткоњак и Поткоњак Н. (1999). *Методологија педагогије*, Београд: СПДЈ.
- Башић, Е. (1960). *Седм ноћа-сто дивоја*, Загреб.
- Васиљевић, М. З. (2000). *Методика музичке исменоси*, Београд: Академија.
- Васиљевић, М. З. (1999). *Теорија ринма са ледишја музичке исменоси*, Београд: Универзитет уметности.
- Васиљевић, М. З. (2000). *Рај за српску музичку исменоси*, Београд: Просвета.
- Васиљевић, М. З. (1996). *Српско музичко блао*, Београд: Просвета
- Васиљевић М. З. (1991). *Музички дуквар*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Васиљевић, М. З. (1991). *Методика солфеђа*, Београд: ФМУ.
- Васиљевић, М. З., Видаковић, И., Кењаловић, М. (2003). *Музичка култура за друи и шрећи разред основне школе*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Васиљевић, М. З., Тракиловић, Д., Стојановић, Г. (2003). *Музичка култура за четврћи и пети разред основне школе*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вилотијевић, М. (1999). *Дидактичке теорије и теорије учења*, Београд: Научна књига.
- Деспић, Д. (1981). *Ојажање шоналишја*, Београд: Удружење уметника.
- Ђорђевић, Д. (1980). *Педагошка психологија*, Горњи Милановац: Дечије новине.
- *Музичка енциклопедија* (1971). Загреб: Југославенски Лексикографски Завод.
- Мирковић - Радош, К. (1996). *Психологија музике*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мирковић - Радош, К. (1983). *Психологија музичких способности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Миланковић, В, Јелић, Б., Ачић, Г. (2000). *Песма-мерење способности ојажања и репродукције*, Зборник радова другог педагошког форума, Београд: Факултет музичке уметности.
- *Педагошки лексикон* (1996). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стојановић, Г. (1996). *Настава музичке културе од 1. до 4. разреда основне школе* - Приручник за учитеље и студенте учитељског факултета, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стојановић, Г. (2010). *Музичка култура-приручник за наставнике за шрећи разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике

- Стошић, А. Л. (2008). *Полифункционалност ђесме у насђави музичке кулђуре. Педагођија*, 63(1), 62-74.
- Ђурковић-Пантелић, М. (1998). *Методика музичкођ васђиђања деце ђредшколскођ узрасђа*, Шабац: Виша школа за образовање васпитача у Шапцу.

RHYTHMIC AND VOCAL SKILLS OF JUNIOR PUPILS IN URBAN AND RURAL AREAS OF BANJA LUKA CITY

Abstract

In the theoretical part of the paper we provide an overview of psychological and music-pedagogical research and understanding on musicality. The course and the time period of expressing musicality have been presented based on the research conducted by our and foreign authors. Explanation of the musicality development factors has been provided as well, such as: heritage, social environment, education and activity of the individual. The term musicality, itself, has been presented separately, due to its complexity and the issue of its definition. Subject of the research have been the competencies of rhythmic reproduction, vocal reproduction and the music memory competence, as well as their degree of development with the pupils of fourth grades in urban and rural areas schools within the territory of Banja Luka City. The aim of the research was to examine and determine the degree of development of rhythmic, vocal and the music memory competencies. The research assignments have followed from the subject of the research which was non-experimental and empirical in its essence. Descriptive method and the method of theoretical analysis have been used as scientific methods. Obtained data were collected using the testing and survey techniques. Specially designed non-standard tests of music competences were applied, namely: rhythmic competence test (RCT), vocal competence test (VCT) and the music memory test (MMT). A survey questionnaire was also used aiming to collect data on social and family environment of the tested pupils, education level of parents, music and free activities

within the family and in school. The results have shown existence of differences in musical competencies between the children from rural and urban areas. Pupils from urban areas schools have shown better efficacy in all the three tests. Rhythmic competences have a higher degree of development than the vocal competences with both the children from rural and urban areas. Vocal competencies are insufficiently developed provided their age and, in particular, with the children from rural areas. Lower vocal range was also noted with the tested pupils, showing itself to be a limiting factor in many cases, especially at vocal reproduction. The children remember rhythmic motives more easily than melodic ones and the efficacy of reproduction also depended on the length and logic of the phrase/unit. The text, which forms a unique blend with the melody, also has a significant role in memorising melodic units. Influence of the national music heritage has been evident, as well, especially at reproducing national music forms and reproducing individual tones.

Key words: rhythmic competences, vocal competencies, music memory, vocal range.

СТАВОВИ НАСТАВНИКА О ИНТЕРАКЦИЈИ У УЧЕЊУ И ПОУЧАВАЊУ У НАСТАВИ МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Научна криштика, йолемика

UDK 784.4.087.61

МА Дарко Ратковић¹
Филозофски факултет
Бања Лука

Апстракт: *Посйоји знайан дрој насйавника који имају йозишйвне сйавове о инйеракцији у учењу и йоучавању, али највећи дрој насйавника има осредње сйавове о йоме. Насйавници музичке кулшуре још нису йошйуно ойредјелени у својим сйавовима и још увијек се колебају йо свим важним йишањима. На йе насйавнике йреда йозишйвно ушйцаши, йодсйаћи их на йрхвашање йромјена, обучйши их за ефикасну и шйру йримјену инйеракшйвних мейода у насйави музичке кулшуре. Осмишљеним моделима мошйвацйе йробудйши вјеру у боље школсйво и орйанизацију рада. Додйјени коефицйјенши корелације су сйашисйшйчки значајни на нивоу 0,01 и 0,05, йе указују на узајамну йовезаносй сйавова насйавника. То имйлицира да шйо су йозишйвнији сйавови насйавника о досадашњем сйању расйе и инйерес и ойредјеленосй за йромјене, да са йорасйом ойредјеленосйи за йромјене расйе и укљученосй у йромјене, да ће се насйавници лакше ойредијелиши за йромјене ако се йовећа сйейен њихове йрофесионалне и личне мошйвацйе и шйо је веће задовољсйво досадашњим сйањем већа је и мошйвацйа за рад. Да би сйавови насйавника о (до)садашњем сйању били йозишйвнији морамо обезбједиши боље услове за рад и шйме йобољшайши мошйвацйу. Сйаж насйавника и сйручна сйрема не ушйчу на сйавове насйавника. Најчешће се йримјенују мейоде йрейоручене из Насйавной йлана и йройрама, а насйавници наводе 11 шйаквих мейода у насйави. Уочен је имйровизацијски йрисйуй инйеракшйвном учењу који је йроизвод недовољне обученосйи насйавника за овај рад шй. суженой модела мошйвисања насйавника.*

Кључне ријечи: *инйеракција, инйеракшйвно учење, насйава музичке кулшуре, инйеракшйвна насйава*

¹ darko.ratkovic@unibl.rs

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Данас се настава музичке културе у основној школи изводи у континуитету од I до IX разреда. Првобитно се овај предмет називао „Пјевање“, гдје се углавном сва активност сводила на пјевање пјесама по слуху, те скромно и непримјерено изучавање теорије музике. У тим и таквим оквирима се кретало извођење ове наставе, које је наглашеним теоријским приступом, обезвриједило овај предмет и свело на најнижу љествицу васпитно-образовних области у основној школи. Много касније, када овај предмет бива постављен на другим основама, добија назив Музичко васпитање и постаје равноправан са осталим васпитно-образовним областима.

Данас предмет добија назив Музичка култура и обухвата предметна подручја и садржаје који ученику пружају веће могућности умјетничког развијања и оспособљавања. На овом предмету се развијају креативне музичке способности, подуђује интерес и стварање навика за активно бављење музиком и даје допринос естетском и етичком развоју личности. У савременим програмима за основну школу музичка култура осим своје умјетничко-образовне улоге добија много ширу функцију која подразумева и развијања цјеловите, хумане личности спосбне за живот и рад у савременом демократском друштву.

Реформске промјене у основном образовању у Републици Српској које су почеле доношењем измјењеног наставног плана и програма а које предлажу интерактивно учење, већу партиципацију и активацију ученика у наставном процесу, дотичу и наставу музичке културе. Зато је било неопходно испитати у којем степену и који модели интерактивног учења се спроводе у настави музичке културе као и ставове наставника о интерактивном учењу и опредјељености за промјене. Већина досадашњих научних, дипломских и семинарских радова из Методике општег музичког образовања и Методике наставе музичке културе за свој предмет су имала широку проблематику постављања основа музичке писмености у основним школама, а бавили су се и другим интересантним темама као што су: развој музичких способности кроз традиционалну народну музику, музичке игре, фестивалске пјесме, слушање музике, док се о интерактивном учењу у настави музичке културе веома мало говорило. Из тих разлога осјетио сам потребу да се и овој теми да одређена стручна педагошка пажња.

ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ИСТРАЖИВАЊА

У овом дијелу рада приказаћемо основне појмове истраживања: интеракција, интерактивно учење, методи интерактивног учења, настава музичке културе и интерактивна настава. Појам интеракције даје професор Ненад Сузић који каже: „У најширем значењу интеракцију можемо схватити као акцију која се размјењује између x и y , при чему x или y може бити особа,

група људи или медији. Уколико је једна од двију страна пасивна, не постоји услови да се оствари интеракција“ (Сузић, 2005: 130). Из ове дефиниције схватамо да је за интеракцију потребно најмање двоје људи или ствари и да између њих мора постојати обострана активност. Појам интерактивно учење можемо дефинисати као «процес који резултира релативно перманентним промјенама у размишљању, емоцијама и понашању које настају на основу искуства, традиције и праксе остварене у социјалној интеракцији“ (Ibidem, 130). Из ове дефиниције је видљиво да је појму интерактивно учење додата и социјална компонента која овај појам одваја, разграничава од појма активно учење. „Активно учење може бити: индивидуално, од субјекта ка предмету, медију или другом објекту, али не и обратно“ (Ibidem, 132). Из овог можемо закључити да разлику између појмова активно и интерактивно учење одређује смјер комуникације у наставном раду. Професор Светозар Милијевић о овоме каже: «Ако је нагласак на активност и наставника и ученика и при томе их веже интерактивност (интеракција) на релацији наставник ученик (ученици, групе, парови, и сви заједно) ученик-ученик (ученици); ученик (ученици)-наставник, онда смо ближе одређењу интерактивности, интерактивним везама и размјенама, интерактивном учењу, интерактивној настави“ (Милијевић, 2003: 37).

Из појма интерактивно учење логично слиједи и појам методи интерактивног учења. „Методи интерактивног учења су оне у којима доминира учење у социјалној интеракцији“ (Сузић, 2005: 133). Набројаћемо неке од њих: тимски метод, мозаик метод, учимо заједно, кооперативно концепирање мапа и др. Овдје је битно напоменути да многи наставници који нису довољно упознати са суштином интерактивног учења подразумијевају групни облик рада као интерактиван, без обзира да ли ће ученици кооперативно судјеловати у том раду. «Нпр., наставник који не жели да проучава финесе интерактивних метода радо ће симликовати ствари свдећи ово на већ познате методе које се деценијама користе у групном облику рада“ (Ibidem, 130). Из овог произилазе индиције да у наставној пракси код одређених наставника постоји појмовна недореченост која код њих изазива конфузију, а многим служи као изговор за одбијање увођења педагошких иновација и интерактивног учења у настави опште образовних предмета, а самим тим и у настави музичке културе. „Та појмовна недореченост изазива конфузију, а неким служи као изговор за одбијање педагошких иновација које прате ове промјене“ (Ibidem). Интерактивна настава је она настава на којој се доминантно примјењују методи интерактивног учења. „Није упутно говорити да се у некој школи ради по моделу интерактивне наставе уколико интерактивни методи не преовлађују на часовима“ (Сузић, 2005, стр. 133). Нпр., ако се на већини часова музичке културе у основној школи нису примјењивали интерактивни методи не можемо говорити о интерактивној настави музичке културе или неког другог предмета. Интерактивни наставни поступак не треба поистовјећивати са наставном методом већ он «подразумјева једну или више радњи које се остварују као узајамна акција између двију или више особа или група, а реализује се у оквиру интерактивних и других

наставних метода“ (Сузић, 2005: 134). Одређење појма настава налазимо у сљедећој дефиницији: «Настава је јединствен васпитно образовни процес који се под руководством наставника одвија плански и систематски са једном релативно сталном групом ученика у циљу њиховог усвајања друштвено верификованих програмских садржаја и развијања свих њихових потенцијала до личних максимума“ (Бранковић, Илић, 2003, стр. 175). Анализирајући приступачну методичко-дидактичку литературу везану за предмет музичка култура нисмо могли наћи тачну дефиницију појма настава музичке културе. Аналогно претходној дидактичкој дефиницији наставе изводимо радну дефиницију појма настава музичке културе која би гласила: настава музичке културе је јединствен васпитно образовни процес који се одвија под руководством наставника-музичког педагога са једном релативно сталном групом ученика у циљу усвајања друштвено-умјетнички верификованих програмских садржаја и развијања свих музичких потенцијала и способности, до личног максимума. Из оваквог одређења појма настава музичке културе произилазе и циљеви наставе музичке културе у основној школи. То су подуђивање интересовања и стварање навика за активно бављење музиком, подстицање стваралачке способности и допринос естетском и етичком развоју личности, упознавање културне баштине и савремених кретања у музичкој умјетности свога и других народа, упознавање основа музичке писмености и изражајних средстава музичке умјетности, слушање и разумијевање музичких порука умјетничког дјела којим се доприноси развоју музичког мишљења (према: Наставни план и програм за основну школу, 2014).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Проблем и предмет истраживања

Проблем овог истраживања је интерактивно учење и примјена интеракције у учењу и поучавању у настави музичке културе из угла наставника. Из проблема истраживања произилази и предмет истраживања који гласи: ставови наставника и њихово искуство о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе.

Значај проблема истраживања

Интерактивно учење у настави музичке културе је за сада слабо истраживана област, а то доказује и скромна методичка литература. Мало је радова који се директно баве проблемом интерактивног учења у настави музичке културе. Најбољи, и за сада јединствен извор информација, пружа наставна пракса-емпирија. Зато смо се определијели за истраживање и испитивање ставова наставника о интеракцији (интерактивном учењу) у

настави музичке културе. Ово истраживање не пружа само увид у постојећу наставну праксу, већ нуди повратну информацију теоретичарима и методичарима наставе музичке културе о степену примјене, избору метода и поступака интерактивног учења, проблемима са којима се суочавају наставници и ученици у примјени интерактивног учења. На тај начин се даје могућност за даља студиознија истраживања чији је коначни циљ унапређење васпитно образовног процеса и наставе музичке културе.

Циљ и задаци истраживања

С обзиром на проблем и предмет истраживања произилази и циљ истраживања, а он је: испитати ставове наставника музичке културе и њихово искуство о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе. Из овако формулисаног циља истраживања произилазе задаци истраживања:

1. Испитати да ли наставници музичке културе имају позитиван став о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе.
2. Испитати, установити и објаснити корелације између ставова наставника музичке културе о интеракцији у учењу и поучавању наставе музичке културе.
3. Испитати могућу повезаност између радног стажа и стручне спреме наставника и ставова о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе.
4. Испитати учесталост примјене метода интерактивног учења у настави музичке културе.
5. Утврдити како наставници музичке културе описују традиционалну наставу, а како виде интерактивно и кооперативно учење у настави (упоредити разлике).

Хипотезе и подхипотезе истраживања

Главна хипотеза истраживања гласи: Утврдити однос између степена примјене интеракције у настави музичке културе и ставова наставника о интеракцији и доживљаја ученика који се односи на интеракцију у настави музичке културе.

Подхипотезе истраживања:

1. Претпостављамо да наставници музичке културе испољавају позитивне ставове о интеракцији у учењу и поучавању.
2. Очекујемо да постоји статистички значајна повезаност ставова наставника музичке културе о интеракцији у учењу и поучавању.
3. Предвиђамо да постоји статистичка повезаност између радног стажа, степена стручне спреме наставника музичке културе и ставова о интеракцији у учењу и поучавању.
4. Очекујемо да наставници музичке културе примјењују разноврсне методе интерактивног учења у свом раду.

5. Сматрамо да наставници музичке културе увиђају предности и недостатке традиционалне наставе и интерактивног учења.

Методе истраживања

У овом истраживњу су кориштене метода теоријске анализе и сервеј истраживачки метод. Методу теоријске анализе смо користили за проучавање литературе у циљу објективнијег упознавања проблема истраживања и прикупљања релевантних података за истраживање. С обзиром на карактер истраживања, те да је оно емпиријски неекспериментално, одредјелио се за сервеј истраживачки метод, који нуди снимак постојећег стања, тј. истраживање васпитне праксе (емпирије). Њиме се истражују неки фактори васпитања који већ дјелују, а то је у нашем случају интерактивно учење.

Технике истраживања

У складу са методама, предметом и циљем истраживања користио сам технику анализе садржаја, те технику анкетања и скалирања. Примјеном технике анализе садржаја проучавао сам теоријску и дадактичко-методичку литературу везану за проблем истраживања. Техником анкетања сам прикупио податке везане за ставове наставника, степен примјене итд. Скалирањем се испитују ставови наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе с обзиром на њихово искуство.

Опис инструмената истраживања

За потребе истраживања користио сам више инструмената. Упитник за наставнике музичке културе отвореног типа, о примјени интерактивног учења, методама, мотивисаности итд. Скалер процјене «Ставови наставника о учењу и поучавању у настави музичке културе (види: Сузић, 2005). Овај инструмент садржи 24 питања модификованих за наше истраживање. Првих 20 испитује четири варијабле: ставове о одређености наставника за промјене, мотивисаност за рад, ставови о досадашњем стању и укљученост у промјене. Питања под бројем 21, 22, 23 и 24 нуде наставницима могућност да опишу традиционалну наставу и интерактивно учење и процијене активности својих ученика на просјечном часу и часу интерактивног учења. Скала процјене је нумеричка петостепена, а значи: никад, ријетко, понекад, често и увијек.

Узорак истраживања

Узорак истраживања представља популацију наставника предметне наставе музичке културе у основним школама на територији града Бања Луке и Лакташа. Узорком је обухваћено 30 наставника, што представља већи дио укупне популације, те је узорак репрезентативан.

РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА

У овом дијелу рада приказаћу квантитативну и квалитативну анализу и интерпретацију добијених резултата.

Интерпретација емпиријског истраживања

Резултате овог истраживања приказаћу табеларно помоћу рачунарског програма Excel, а интерпретирати кроз квантитативну и квалитативну анализу, корелационих међу односа ставова наставника, добијених з вриједности и осталих статистичких поступака примјењених у истраживању. Нећу се бавити само општом дескрипцијом добијених резултата, већ и међусобним односима, узрочно посљедичним везама између испитиваних варијабли и могућих импликација на наставну праксу. Сви статистички параметри су израчунати уз помоћ програма за статистичку обраду података SPSS 10.0 for Windows. Ставови наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе сам добио статистичким поступком претварања сирових података у з вриједности. Шапиро-Вилк тест дистрибуције, који се примјењује на мањим узорцима, показује да су дистрибуције симетричне те је оправдана примјена параметријских поступака у интерпретацији ставова наставника.

Табела 1. Ставови наставника музичке културе о одређености за промјене

Варијабла	Категорије ставова наставника				
	нимало	мало	осредње	прилично, врло	потпуно
Опредјељеност за промјене					
z-границе	испод -1,8x	од М-1,8 x δ до М-0,6 x δ	од М-0,6 x δ до М+0,6 x δ	од М+0,6 x δ до М+1,8 x δ	изнад 1,8 x δ
Мјерне границе	испод 5,75	од 5,75 до 9,79	од 9,79 до 13,73	од 13,79 до 17,8	изнад 17,8
Постигнути скорови наставника	4	7,7,8,9,9,9,	10,10,11,11,11,11,11,12,12,13,13,13,13	14,14,14,15,15,15,16,17	20
f	1	6	14	8	1
%	3,33	20	46,66	26,66	3,33

z - стандардизовани скор = $X-M / SD$

f - број наставника

Из ове табеле је видљиво да 3% наставника нимало није одређено за промјене, а 20% наставника је мало одређено за промјене. Највећи број наставника је осредње или дјелимично одређено за промјене 46,66%. Број наставника који је прилично одређен за промјене износи 26,66%, а 3,33% наставника је потпуно одређено за промјене. Ако пажљиво погледамо ову табелу, можемо закључити да је дистрибуција блиска нормалној и

у мањој је мјери негативно асиметрична. То нам говори да постоји већи број наставника који су одређени за промјене, него оних који нису, или о томе имају негативнији став. Међутим, највећи број анкетираних наставника (скоро половина) је дјелимично или осредње одређена за реформе (46,66%). Гледајући укупне скорове, можемо закључити да је већина наставника музичке културе оријентисана ка промјенама, али знатан њих се још увијек колеба. На ту критичну масу је потребно систематски утицати како би се позитивније одређелила за промјене.

Табела 2. Ставови наставника музичке културе о мотивисаности за рад

Варијабла	Категорије ставова наставника				
	нимало	мало	осредње	прилично, врло	потпуно
z-границе	испод -1,8x δ	од M-1,8 x δ до M-0,6 x δ	од M-0,6 x δ до M+0,6 x δ	од M+0,6 x δ до M+1,8 x δ	изнад 1,8 x δ
Мјерне границе	испод 9,13	од 9,13 до 12,73	од 12,73 до 18,09	од 18,09 до 23,47	изнад 23,47
Постигнути скорови наставника	7	10,10,10,10,11,12,12,12,12,	13,13,13,15,15,15,16,17,17,17,17,18,18	19,20,21,21,22,23	24
f број наставника	1	9	13	6	1
%	3,33	30	43,33	20	3,33

z - стандардизовани скор = $X-M/SD$

f - број наставника

Резултати из табеле 6 говоре нам да се сви наставници не осјећају једнако мотивисани у своме раду, што је посве нормално, те можемо рећи да су наставници у исказивању својих ставова о мотивацији били прилично искрени. Највећа фреквенција одговора је у 2, 3, и 4. категорији (мало, осредње и прилично). Како видимо из ове табеле, највећи је број наставника који су дјелимично или осредње мотивисани, 44%. Тако имамо већу фреквенцију или број наставника који су мало мотивисани, 30%, од броја наставника који се изјашњавају као прилично мотивисани, 20%. Стога смо склонили тумачењу да постоји већи број наставника који се сматрају недовољно или осредње мотивисани у свом раду у настави музичке културе. За нас је јако битна ова трећа категорија која се „колеба“. На ту категорију наставника у којој је фреквенција учесталости највећа треба позитивно утицати у смислу побољшавања: организације рада, услова за рад (опремање кабинета музичке културе), сарадње и комуникације наставника са стручним лицима на нивоу школе, РПЗ, Министарства просвјете итд. Тиме ћемо повећати мотивацију наставника и моћи утицати на ставове о промјенама које су неминовне.

Табела 3. Ставови наставника музичке културе о досадашњем стању

Варијабла	Категорије ставова наставника				
	нимало	мало	осредње	прилично, врло	потпуно
Ставови о досадашњем стању					
z-границе	испод -1,8x δ	од M-1,8 x δ до M-0,6 x δ	од M-0,6 x δ до M+0,6 x δ	од M+0,6 x δ до M+1,8 x δ	изнад 1,8 x δ
Мјерне границе	испод 16,46	од 16,46 до 20,64	од 20,64 до 24,8	од 24,8 до 28,98	изнад 28,98
Скорови наставника	14	19,19,20,20,20,20,20,	21,21,21,21,21,21,22,23,23,23,23,24,24	25,25,26,26,27,27,28,28,	30
f број наставника	1	7	13	8	1
%	3,33	23,33	43,33	26,66	3,33

z - стандардизовани скор = $X-M/SD$

f - број наставника

И у овој табели је видљиво да по један наставник има крајње негативан и крајње позитиван став о досадашњем стању. Радикални ставови нису експлицитно изражени. Седам наставника или 23,33% је мало задовољно досадашњим стањем, а 13 наставника или 43,33% осредње задовољно досадашњим стањем, те 26,66% или 8 наставника прилично задовољно досадашњим стањем. Опет је највећи број наставника који су осредње или дјелимично задовољни садашњим стањем. Претпостављам да се такви наставници теже одлучују за промјене и иновације у настави. У овој четвртој варијабли се највише огледају ставови наставника о интеракцији у учењу и поучавању, јер се нека питања у самом инструменту директно односе на примјену.

Табела 4. Ставови наставника музичке културе о укључености у промјене

Варијабла	Категорије ставова наставника				
	нимало	мало	осредње	прилично, врло	потпуно
Укљученост у промјене					
z-границе	испод -1,8x δ	од M-1,8 x δ до M-0,6 x δ	од M-0,6 x δ до M+0,6 x δ	од M+0,6 x δ до M+1,8 x δ	изнад 1,8 x δ
Мјерне границе	испод 9,93	од 9,93 до 13,31	од 13,31 до 16,69	од 16,69 до 20,07	изнад 20,07
Скорови наставника	9	12,12,12,12,13,13,13,13,13,13	14,14,14,14,15,15,15,16,16	17,17,17,18,18,18,19,19,20,20,	0
f	1	10	9	10	0
%	3,33	33	30	33	0

z - стандардизовани скор = $X-M/SD$

f - број наставника

Из табеле 4 која приказује укљученост у промјене видљиво је да један наставник сматра да нимало није укључен у промјене. Трећина или 33% наставника сматра да је мало укључено у промјене, док такође, исти број наставника има супротан став, тј. сматра да је прилично укључен у промјене. Закључујем да наставници имају подјељено мишљење о укључености у промјене. Можемо прихватити чињеницу да је мањи број наставника који се дјелимично или осредње опредјелио по питању укључености у промјене у односу на претходне варијавле. Осам или 30% наставника сматра да је осредње укључено у промјене. Све наведено указује на чињеницу да трећина наставника прилично укључена у интерактивно учење у свом раду, док исти број мале примјењује интеракцију у настави док 33% има осредње ставове о томе. Могу констатовати да је знатан дио наставника укључен у промјене и примјењује интерактивно учење у настави музичке културе, али никад, потпуно (што и није циљ), већ у 33% прилично често, у 30% случајева дјелимично, спорадично и мало у 33%, или никако у 3,33%.

Табела 5. Ставови наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе

Варијабла	Категорије ставова наставника				
	нимало	мало	осредње	прилично, врло	потпуно
Ставови наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави муз. културе					
z-границе	испод -1,8x δ	од М-1,8 x δ до М-0,6 x δ	од М-0,6 x δ до М+0,6 x δ	од М+0,6 x δ до М+1,8 x δ	изнад 1,8 x δ
Мјерне границе	испод 43,	од 43,31 до 57,72	од 57,72 до 72,14	од 72,14 до 86,55	изнад 86,55
Скорови наставника	40	50,50,52,54, 54,54,55,57	58,58,59,60,63, 64,65,67,69, 69,70,72	73,74,74,74, 76,77,84,86	90
f	1	8	12	8	1
%	3,33	26,66	40	26,66	3,33

z - стандардизовани скор = $X-M/SD$

f - број наставника

Из ове табеле за све четири варијабле је видљиво да једна трећина наставника има негативне ставове о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе.

Исто толико, 30 % наставника, прилично или потпуно подржава интеракцију у учењу и поучавању у настави музичке културе и има позитивне ставове о томе. Највећи број њих (40%) има дјелимичне или осредње ставове везане за интеракцију, учење и поучавање у настави музичке културе. Посматрајући појединачно све варијабле овог инструмента, а имајући у виду укупне резултате наставника по првом задатку, можемо закључити да:

Постоји приличан број наставника који су одређени за промјене, али да је много већи број оних који имају неутралан став према промјенама, те је потребно на њих позитивно утицати. Што се тиче мотивисаности наставника за рад резултати показују да има наставника који су осредње мотивисани, или се сматрају осредње мотивисаним а да је много већи број оних који се сматрају мало, или слабо мотивисани. Овом проблему треба приступити са много више пажње, а поготово обратити пажњу на наставнике који су осредње мотивисани, јер они представљају „тас на ваги“ који се може помјерити у позитивном или негативном смјеру. Њима треба обезбједити боље услове за рад, пружити им могућност усавршавања и професионалног напретка у каријери и на тај начин их додатно мотивисати.

Посматрајући ставове наставника о досадашњем стању о учењу и поучавању у настави музичке културе, можемо рећи да је и у овом случају највећи број оних који су осредње задовољни досадашњим стањем. Садашња општа организација рада, сарадња и комуникација у школама, услови којима наставници у раде утичу на ставове наставника о досадашњем стању. Резултати говоре да би организација рада могла и требала бити боља, комуникација отворенија и обострана, а услови у којима наставници музичке културе и ученици раде, далеко бољи. Нису све школе једнако опремљене и немају све школе исти степен организације и комуникације, што зависи од многобројних фактора, али су те разлике између школа присутне и уочљиве. Најзанимљивији резултати су ставови наставника о укључености у промјене и ту су ставови подијељени. Наиме, број наставника који су неутрални по овом питању је мањи од осталих и њих има 9 или 30%. Сматрам да постоји знатан број наставника који мисли да је мало или осредње укључен у промјене, те из тог произилази да знатан број наставника има осредње позитивне ставове о интеракцији, у учењу и поучавању у настави музичке културе.

Пошто добијени резултати указују да наставници музичке културе испољавају позитивне ставове о интеракцији у учењу и поучавању али код њих преовладавају дјелимични или осредњи ставови о томе, прву подхипотезу не можемо у потпуности прихватити, те је сматрамо дјелимично потврђеном.

Табела 6. Корелације ставова наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе, изражене кроз Пирсонов коефицијент корелације

ВАРИЈАБЛЕ	Одређеност за реформе	Мотивисаност	Ставови о садашњем стању	Укљученост у промјене
Одређеност за реформе	-----	-----	-----	-----
Мотивисаност	0,725**	-----	-----	-----
Ставови о садашњем стању	0,702**	0,740**	-----	-----
Укљученост у промјене	0,558**	0,538**	0,382*	-----

** Корелације су статистички значајне на нивоу 0,01

* Корелације су статистички значајне на нивоу 0,05

За све корелације из претходне табеле можемо рећи да су релативно високе и статистички значајне на нивоу 0,01 и 0,05. Ако погледамо коефицијент корелације између ставова наставника о одређености за промјене и мотивисаности за рад који износи $r = 0,72$, то имплицира да ће се већина наставника лакше одређити за промјене, уколико се повећа степен њихове професионалне и личне мотивације. Посматрајући коефицијент корелације $r = 0,70$ између ставова наставника о одређености за промјене и ставова о досадашњем стању, констатујем да је он значајан на нивоу 0,01. Корелација је висока што указује на изразиту повезаност ове двије варијабле (Банђур, Поткоњак, 1999: 355). Што су позитивнији ставови наставника о досадашњем стању, тј. веће задовољство садашњим стањем, расте и интерес за промјене и реформе. Корелација између ставова наставника о одређености за промјене и укључености за промјене је позитивна и умјерена. Пирсонов коефицијент корелације износи 0,55 и статистички је значајан на нивоу 0,01. То значи да са порастом одређености за промјене расте и укљученост у промјене. Пораст одређености за промјене имплицира чешћу интеракцију у настави, увођење интерактивног учења и чешћу примјену интерактивних метода у настави музичке културе. Највиши степен корелације је између варијабле мотивисаности за рад и ставова о досадашњем стању. Он износи 0,74, те закључујемо да између ових варијабли постоји изразита повезаност. Наиме, задовољство наставника садашњим стањем утиче на мотивацију. Што је задовољство наставника садашњим стањем веће, или што су позитивнији ставови наставника о досадашњем стању, већа је и мотивација за рад. Ако будемо постојећу наставну праксу побољшавали, унапређивали, опремали школе савременим наставним средствима и помагалима, тј. улагали у васпитно-образовни систем, позитивно ћемо утицати на ставове наставника о досадашњем стању и тако постићи већу мотивисаност за рад. Имајући у виду другу постављену подхипотезу нашег истраживања да постоји повезаност ставова наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе, а на основу добијених корелација, закључујемо да постоји повезаност између ставова наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе, те другу подхипотезу потврђујемо и прихватамо у цјелости. Корелације стажа, стручне спреме наставника музичке културе и ставова о интеракцији у учењу и поучавању. Радни стаж наставника је подијељен у три категорије; до 15 година радног стажа, од 16 до 25 година радног стажа, и преко 25 година радног стажа. Резултати показују да у нашим основним школама имамо највише наставника музичке културе са 26 и више година стажа, те да је највећи број њих са средњом стручном спремом. Од 30 анкетираних наставника 4 посједују високу стручну спрему.

Табела 7. Повезаност сѣава на сѣавника музичке кулѣуре о инѣракцији у учењу и поучавању, са радним сѣажом и школском сѣремом шесѣирани хи квадрајом и коефицијентом конѣијенције

Варијабле	Радни стаж			Стручна спрема		
	χ^2	df	C	χ^2	df	C
Опредјеленост за промјене	8,11	8	0,46	10,02	8	0,50
Мотивисаност за рад	8,61	8	0,47	7,82	8	0,46
Ставови и досадашњем стању	8,29	8	0,41	5,56	8	0,40
Укљученост у промјене	5,31	6	0,39	8,35	6	0,47
Укупан скор на скали	8,07	8	0,46	9,35	8	0,49

χ^2 хи квадрант

df – слободне степене

C – коефицијент конѣијенције

Из ове табеле примјећујемо да су добијени параметри нижи од граничних, те можемо закључити да нема повезаности између ставова наставника музичке културе о интеракцији у учењу и поучавању, радног стажа и стручне спреме. То значи да стаж наставника и стручна спрема битно не утичу на ставове наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе.

Варијабле	РАДНИ СТАЖ						F
	до 15 година		од 16 до 25 година		преко 26 година		
	M	SD	M	SD	M	SD	
Опредјеленост за промјене	12,89	4,04	11,33	2,42	11,40	3,20	0,68
Мотивисаност за рад	16,11	3,18	15,33	5,00	14,87	5,01	0,21
Ставови о досадашњем раду	22,89	2,98	23,00	3,69	22,53	3,78	0,50
Укљученост у промјене	16,00	3,74	13,83	1,72	14,93	2,37	1,13
Укупан скор на скали	67,89	12,58	63,50	9,89	63,73	12,46	0,39

MA – аритметичка средина

SD – стандардна девијација

F – Фишеров коефицијент

Анализа коваријансе говори да нема разлике аритметичких средина између ставова наставника о интеракцији у учењу и поучавању с обзиром на радни стаж. Разлика није статистички значајна ни на једном нивоу значајности. Дакле, нема повезаности између ставова наставника о интеракцији и стажа наставника.

Табела 9. Разлика аритметичких средина ставова наставника музичке културе о интеракцији у учењу и поучавању с обзиром на школску спрему

Варијабле	Школска спрема						F
	Средња		Виша		висока		
	M	SD	M	SD	M	SD	
Опредјељеност за промјене	12,05	2,63	10,56	3,36	13,75	5,38	1,42
Мотивисаност за рад	15,53	4,06	14,22	5,40	17,00	3,91	0,57
Ставови о досадашњем раду	22,94	3,00	21,67	4,15	24,25	3,50	0,85
Укљученост у промјене	14,82	3,03	14,78	2,49	16,50	2,38	0,63
Укупан скор на скали	65,35	10,36	61,22	13,36	71,50	14,15	1,08

MA - аритметичка средина

SD - стандардна девијација

F - Фишеров коефицијент

И ова табела, као и претходна, показује да нема разлике аритметичких средина између ставова наставника о интеракцији у учењу и поучавању и школске спреме наставника. На основу треће постављене подхипотезе о повезаности стручне спреме, стажа наставника и ставова о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе, нађене корелације нису статистички значајне ни на једном нивоу значајности, те закључујемо да она није потврђена. Учесталост примјене метода интерактивног учења у настави музичке културе

У овом истраживању занимало нас је да ли и у ком степену наставници музичке културе примјењују методе интерактивног учења.

Табела 10. Учесталост примјене интерактивног учења у настави музичке културе

Да ли у своме наставном раду примјењујете интерактивно учење?	f	%
никад	2	6,66
ријетко	3	10
понекад	15	50
често	10	33,33
укупно N	30	100

f- број наставника

$h^2 = 246$

Пошто је утврђени h^2 већи од граничних вриједности на оба нивоа значајности (0,05 и 0,001) при $df = 3$, четврта подхипотеза је потврђена. То значи да постоји статистички значајан број наставника који у настави музичке културе примјењују интерактивно учење. Посебно нас радује чињеница да 93 % наставника у различитој учесталости примјењује интерактивно учење у настави музичке културе док само 6,66 % наставника то не раде никад.

Табела 11. Методе интерактивног учења које наставници музичке културе најчешће користе у настави

Методе интерактивног учења	f	%
1. Интерактивна настава различитих нивоа сложености	16	16,77
2. Интерактивно учење у активној настави	11	12,22
3. Интерактивно учење Блумовом таксономијом	11	12,22
4. Интерактивно учење рад у паровима	11	12,22
5. Интерактивно учење у проблемској настави	10	11,11
6. Интерактивно учење у стваралачкој настави	9	10
7. Интерактивно учење путем открића	8	8,88
8. Интерактивно учење у егземпларној настави	6	6,66
9. Интерактивно учење кооперативним методама	3	3,33
10. Интерактивно учење у програмираној настави	3	3,33
11. Интерактивно учење симетричном реакцијом	2	2,22
УКУПНО:	90	100

$h^2 = 23,25 f$ - број наставника

$df = 10$

Из ове табеле видимо да се у настави музичке културе најчешће примјењују разноврсне методе интерактивног учења. Примјетно је да наставници не користе све методе подједнако, већ највише придају значај методи интерактивне наставе различитих нивоа сложености, што указује да се ова метода најчешће примјењује. Битно је напоменути да су наставници музичке културе најчешће одређују за оне методе које су предложене у Наставном плану и програму за основну школу (видјети стари НПП за основну школу, 2002, стр. 14), иако је у упитнику дата могућност да наставници наведу неку другу методу коју примјењују. То ме наводи на мишљење да се многи наставници држе старог Наставног плана и програма за основну школу као јединог извора информација и неприкосновеног документа. Он је «света књига» за многе наставнике, док се шира стручна литература које се у њему препоручује о интерактивном учењу слабо или недовољно користи. Многе књиге „Интерактивно учење“ красе фиоке директора и педагога, а понеке се могу наћи на полицама школских библиотека, па се поставља питање колико је стручна литература интересантна и доступна крајњим корисницима, наставницима данас. У просјеку гледано, с обзиром на број наставника (30), и броја датих одговора (90), добијам да је сваки наставник предложио три методе интерактивног учења које најчешће користи (90:30=3). Хи квадрат који је већи од граничних вриједности и значајан на нивоу 0,01 и 0,05, говори да се у настави музичке културе примјењују разноврсне методе интерактивног учења што потврђује четврту подхипотезу.

Традиционална настава музичке културе

У инструменту који смо испитивали мишљења наставника о интеракцији у учењу и поучавању у настави музичке културе налазе се питања која захтијевају од наставника да опишу традиционалну наставу и интерактивно и кооперативно учење у настави музичке културе. Неки наставници су повезивали традиционалну наставу са наставним средствима мислећи при том да су прије имали боља наставна средства и кабинете. Једни јој дају предност, сматрају ефикаснијом, бољом од интерактивног и кооперативног учења, али не дају довољно аргумената зашто тако мисле. Други увиђају недостатке, објективно критикују и разликују предности и мане.

Интерактивно и кооперативно учење у настави музичке културе из уџла наставника

Наставници реално уочавају и истичу предности интерактивног и кооперативног учења у односу на недостатке. Наставници примјећују предности овог начина рада гдје је ученик активни носилац, субјекат у настави, а наставник проматрач, усмјеривач, савјетодавац и иницијатор, што је веома позитивно. Али пажљивијом анализом укупно добијених одговора долазимо до одређених сазнања које ме упућују на могућност присуства импровизације интерактивног учења у настави музичке културе. Проф. Ненад Сузић истиче три вида импровизације интерактивног учења: непознавање и непоштивање модела мотивисања наставника, формализовање интерактивног учења у учионици, интерактивно учење као мода (Сузић, 2005: 151). У том смислу ћу и тумачити поједине коментаре наставника. Као недостатке интерактивног и кооперативног учења наставници истичу проблем неједнаке ангажованости ученика у групи. Бољи ученици су више активни од слабијих. Један наставник, описујући активности ученика у интерактивном учењу, каже: «Рад се своди на боље ученике, а слабији се извлаче и неће да се ангажују». Професор Ненад Сузић о овоме каже: «Недовољно упознати са ширином и комплексношћу бројних модела интерактивног учења, у сужењом моделу мотивисања наставника многи наставници раде интеракцију шаблонски, поистовјећујући интерактивно учење са групним радом. Један од таквих приступа је често коришћени метод по коме се разред дијели у мале групе, а у тим групама ради најбољи ђак као вођа или извјестилац, а остали дангубе. Ово је познат феномен под именом социјално дангубљење или групно забушавање односно групно љенчарење» (Сузић 2005, стр. 151). Под интерактивним и кооперативним учењем неки наставници подразумевају рад у групама и паровима са различитим задацима за добијање оцјене. Као прво, није сваки рад у групама и паровима интерактиван. Ако ученици раде унутар групе сами за себе такав рад нема социјалну компоненту, те га не можемо назвати интерактивним. Друго, овдје је ријеч о неправилном поистовјећивању појмова групни рад и интеракција, што гово-

ри о формализовању интерактивног учења у учионици. Све ове чињенице ме наводе на мишљење да у нашој настави музичке културе можемо препознати импровизацију интерактивног учења. Један од узрока је сужени модел мотивисања наставника, тј. мишљење да је наставницима довољно да им колеге из огледних школа, или надзорници за музичку културу демонстрирају на почетку школске године један час своја искуства. Овакав импровизацијски приступ мотивисању наставника је допринио формализовању интерактивног учења у учионици и схватању интерактивног учења као моду и маниризам (опширније: Сузић, 2005). Можемо закључити да доста наставника музичке културе уочава предности и недостатке традиционалне наставе и интерактивног учења, али импровизацијски приступ интерактивном учењу који сам препознао наводи нас да пету постављену подхипотезу о томе да наставници музичке културе уочавају предности и недостатке традиционалне наставе и интерактивног учења не прихватим у цјелости већ дјелимично.

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог истраживања су ставови наставника о интеракцији и интерактивном учењу у настави музичке културе. Дат је одговор које се методе интерактивног учења најчешће примјењују у настави музичке културе. Наставници се најчешће опредјељују за методе које препоручује Наставни план и програм, што говори да стручна литература која нуди много више метода и модела интерактивног наставног рада још увијек није довољно проучена. Квалитет наставе музичке културе по мишљењу наставника, зависи и од опремљености кабинета наставним средствима која су у веома лошем стању. Чињеница је да већина наставника на директно питање шта их највише мотивише у раду није истакла у први ред свој материјални статус, већ квалитет-ефикасност наставе музичке културе и задовољство ученика. Опредјељени су за разноврсне облике стручног оспособљавања кроз рад стручних актива, огледне иновативне часове, самостални рад наставника и боље припремање за час, а све у циљу боље едукације и коедукације наставника. Сматрају то средством којим ће се подићи квалитет наставе музичке културе, обезбједити већа укљученост наставника у промјене и омогућити квалитетнија примјена интерактивног учења у настави музичке културе. На основу свега наведеног закључујемо да се интерактивно учење у настави музичке културе примјењује, али још увијек декларативно, јер сужени модел мотивисања наставника доводи до формализовања интерактивног учења и импровизације у настави, које за посљедицу има резервисане ставове о промјенама, пермисивну мотивацију за укљученост у промјене.

ЛИТЕРАТУРА

- Видаковић, И., Кењаловић, М. (2003). *Музичка култура за осми и девети разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Банђур, В., Поткоњак, Н. (1999). *Методологија педагогије*. Београд: Савез педагошких друштава Југославије.
- Бранковић, Д. (1999). *Интерактивно учење у проблемској настави*. У књизи: Интерактивно учење I. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске и УНИЦЕФ.
- Бранковић, Д. (2000). *Интерактивно учење у сиваралачкој настави*. У књизи: Интерактивно учење II. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске.
- Бранковић, Д., Илић, М. (2003). *Основи педагогије*, Бања Лука: Комесграфика.
- Дешић, М. (1998). *Правовис српској језика*. Земун: Нијанса
- Илић, М. (1994). *Савремени шокови у педагогији*. Бања Лука: Нови глас.
- Илић, М. (1998). *Настава различитих нивоа сложености*. Београд: Учитељски факултет.
- Илић, М. (1999). *Интерактивна настава различитих нивоа сложености-ИНРНС*. У књизи: *Интерактивно учење I*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске и УНИЦЕФ.
- Илић, М. (2000). *Респонсбилна настава*. У књизи: *Интерактивно учење II*. Бања Лука, Министарство просвјете РС.
- Илић, М. (2002). *Респонсбилна настава*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци.
- Лазаревић, Д. (2005). *Музичка култура у разредној настави*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милијевић, С. (1999). *Интерактивно учење у егземпларној или парадигматској настави*. У књизи: *Интерактивно учење I*. Бања Лука: Министарство просвјете и УНИЦЕФ.
- Милијевић, С. (2000). *Могућност примјене рада у паровима у интерактивном учењу путем радионичке активности*. У књизи: *Интерактивно учење II*. Бања Лука, Министарство просвјете Републике Српске
- Милијевић, С. (2003). *Интерактивна настава мајемајике*. Бања Лука: Друштво педагога Републике Српске.
- Наставни план и програм за основну школу (2004). Бања Лука: Министарство просвјете и културе, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Роквић, С. и сарадници, (2003). *Модели радионица за интерактивно учење у основној школи*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стојаковић, П. (1999). *Таксономија васпитно образовних циљева у когнитивном подручју и њен значај за ефикаснију индивидуализацију*

- учења и наставе. У књизи: *Инџеракџивно учење I*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске и УНИЦЕФ.
- Сузић, Н. (1998). *Сџрашџеџија и конџеџиџија џромјена у сисџему васџиџања и образовања Републике Српске*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске.
 - Сузић, Н. (1999). Интеракџија као вид учења и поучавања. У књиз: *Инџеракџивно учење I*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске и УНИЦЕФ.
 - Сузић, Н. (1999). Кооперативне методе учења. У књизи: *Инџеракџивно учење I*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске и УНИЦЕФ.
 - Сузић, Н. (1999.). Активна настава. У књизи: *Инџеракџивно учење I*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске и УНИЦЕФ.
 - Сузић, Н. (2000). Утиџај кооперативног учења на развој интерперсоналних способности и емоџионалности. У књизи: *Инџеракџивно учење II*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске.
 - Сузић, Н. и сарадници (2001). Промјене у пракси школе Републике Српске. У књизи: *Инџеракџивно учење III*. Бања Лука: Удружење наставника «ТТ -Центар».
 - Сузић, Н. и сарадници (2004). Стандарди коректног цитирања. *Наша школа*, 3-4, Бања Лука: Друштво педагога Републике Српске.
 - Тодоровић, Н., Маринковић, З. (2001). *Рачунарски џрируџник*, Бања Лука: Електротехнички факултет.

TEACHERS' ATTITUDES ABOUT INTERACTION IN STUDING AND TEACHING OF MUSIC

Abstract

There is a significant number of teachers that has positive standpoints on interaction in learning and teaching, but majority of teachers has average standpoints on this. Music teachers are still not completely determined in their standpoints and they still hesitate on all the important issues. These teachers are to be influenced positively, motivated to embrace changes, they need to be educated for efficient and wide application of interactive methods in music teaching. Their faith in better schooling system and work organisation is to be awakened through designed motivation models. Obtained coefficients of correlation are statistically significant at the level 0.01

and 0.05 and they imply mutual interconnection between the teachers' standpoints. This implies that the more positive teachers' standpoints are on the situation thus far, the interest and determination for changes grow, that growth in determination for changes causes growth in involvement in changes, that the teachers will opt for changes more easily if the degree of their professional and personal motivation is raised, and the bigger satisfaction with the situation thus far is, bigger the work motivation. In order to make the teachers' standpoints on the (thus far) current situation more positive we have to ensure better work conditions and thus improve their motivation. Work age of the teachers and their qualifications levels do not affect the teachers' standpoints. The most frequently applied methods are the methods recommended by the curriculum and the teachers alleged eleven such methods in teaching. Improvisation approach to interactive teaching has also been noted which resulted from insufficient education of teachers for this type of work, i.e. narrowed model of motivating the teachers.

Key words: interaction, interactive learning, teaching music culture, interactive teaching

МОДЕРНА НАУКА УМЈЕСТО ХРИШЋАНСТВА

Научна кришика, ѿлемика

UDK 316.722;27-67

Анита Кунић, диѿл. ѿравник¹

Апстракт: Тежња модерне науке да ѿеолоѿију сѿави у службу усѿосѿављања ѿрајноѿ мира и блаѿосѿања захѿијева реформу сѿароѿ хришћанскоѿ ѿорешка. Ауѿор у раду указује на нихилисѿичке ѿемеље ѿакве реформе која ѿежи сѿварању екуменисѿичке заједнице. Екуменизму се суѿросѿавља ѿравославље које не ѿрисѿаје на сецирање вјере, бранеѿи сѿав да екуменизам води реформацију Исѿине.

Кључне ријечи: исѿина, ѿравославље, наука, нихилизам, екуменизам

„Пуѿ у ѿакао ѿѿлочен је добрим намјерама“
Кинеска ѿсловица

УВОД

Модерно доба и нови свјетски поредак, у оквиру идеје „глобалног села“, све су ближи стварању једне свјетске владе и једне свјетске религије. Идеја екуменизма, која је зачета током 19. и 20. вијека међу протестантима, попримила је политичка обиљежја стварањем наднационалне европске заједнице као творевине у којој ће обитавати трајни мир и благостање међу претходно зарађеним народима у Другом свјетском рату. Један од отаца Европске уније Роберт Шуман (француски министар спољних послова, уједно и активни члан њемачких католичких студентских удружења), заговарајући хришћанску демократију (у процесу успостављања заједничких темеља привредног развоја Европске заједнице), истовремено је политизирао идеју екуменизма, чиме су идеја мира и благостања постале нераздвојно политичко и вјерско питање. Примјеном метода компилације, те путем

¹ anita.kunic.1982@gmail.com

компаративног теоријског истраживања проблематике наметања науке коју екуменизам посредно уводи уместо изворног, већ ослабљеног хришћанства, радом се анализира нихилистички коријен екуменизма, као псеудо-вјере кроз псеудо-љубав, и доноси закључак да је у питању чисти нихилизам, који за коначан циљ има задатак да хришћанство замијени науком. Тежња модерне науке да реформама постепено нивелира вјековне форме и облике хришћанства, те исто сведе на њен минимум и тако заузме његово место, заправо је најважнији задатак новог свјетског поретка – нивелирање православља, као изворног хришћанства, кроз „миротворство“ које намјерава митологизирати Живог Христа и спасоносно хришћанство.

ВЈЕРА И НАУКА

Још од владања цара Василија Македонца (867–886), па све до пада Цариграда, готово ни један државни закон није био издат, (не само о питањима јавног, него и о питањима приватног права), а да није у томе учествовало свештенство, и на првом мјесту цариградски патријарх. У цркви су важили државни закони као да их је она сама издала (Милаш 1911, стр. 36). Отпадништво, а тиме и нивелирање Божјих заповјести, довело је до издацивања Бога из државе, одвајањем државе од цркве, док ће постепено нивелирање изворног хришћанства у Цркви резултирати „издацивањем“ Бога из Цркве. хришћанску реалност најбоље је описао Свети Серафим Роуз (Димитријевић, 2004):

„Погубно је живјети и радити у атмосфери потпуно прожетој лажним представама о истини, у којој се хришћанска Истина сматра неважном за главне академске преокупације; у којој они, који још вјерују у Истину, могу само повремено да повисе свој глас изнад скептицизма промовисаног академским системом.“

Свети Серафим Роуз, критикујући академски свијет, он му и приписује велику одговорност за данашњу духовну погубност, сматрајући да је „вријеме у којем живимо, богато материјалистичким искушењима, а сиромашно разумом и душом, достигло врхунац по питању лажних учитеља“. Према њему, „најбесмисленија, најбезумнија гледишта која су безусловно и свуда културни људи одбацили, данас налазе ‘теоријско утемељење’ и обавезног учитеља, што је резултирало тиме да се филозофија распала на хиљаду школа, а хришћанство на хиљаду секти“ (Димитријевић, 2004).

У посланици Колоњанима, апостол Павле упозорава: „Браћо! Чувајте се да вас ко не зароби филозофијом и празном преваром, по казивању човјечијем, по науци свијета, а не по Христу.“ (Кораћ и др., 1970.) Тит Флавије Климент (150–219) сматрао је да „нема знања без вјере, ни вјере без знања“ (Перовић, 1997). Августин је промијенио и значење филозофије. За њега она постаје: „Људска тежња ка мудрости и, као разумска дјелатност, пред-

ставља вишу способност човјека. Истине до којих разум долази имају смисао једино када се допуњују вјером. Та 'разумска дјелатност' може лако да пређе у радозналост, па је зато неопходно да прије ње човјек прихвати догматске истине вјере.“ Управо зато Августин каже (Савић и др., 2003): „*Intellige ut credas, crede ut intelligas.* (Разумиј да би вјеровао, вјеруј да би разумио)!“ (Савић и др. 2003, стр. 117.)

Међутим, модернисти се залажу да се теологија стави у службу успостављања дијалога, што значи да се стави и у службу успостављања свјетског мира. Идеја о свјетском екуменском покрету „Аврамовска екумена“ припада њемачком теологу Карлу Јозефу Кушелу, који је дефинисао екуменизам као миротворачки, „помирујући мисао на заједничког оца вјере, наочиглед самоизолације средњевјековно-рабинског јудаизма, теологије разбаштињења небројених хришћанских теолога и милитантности муслиманског освајачког похода“ (Kuschel, 2002, из: Жигманов 2002, стр. 215, преко Бранислав Филиповић). То није идеја просветитеља, наставника, дипломате, покретника, хуманисте и миротворца, Светитеља Саве или Светог Јована Кронштатског, већ је то замисао њемачког теолога, који самом идејом о изједначењу вјера, вређа важећи Символ вјере, око којег се хришћани вијековима крваво споре у борби за вјеру „у једну саборну и апостолску Цркву“.

Обећање тог „златног доба вјере“ подразумева да умјесто вјеровања у натприродне силе, „човјек треба да се окреће обожавању друштва, неке друштвене творевине или њихових симбола, јер према мишљењу модерних теолога, филозофа и социолога, савремени човјек, који живи у времену испражњеног и ишчезлог смисла, у техницизираном и отуђеном друштву, све мање са собом носи репертоар симболичких слика које су вијековима сачињавале пртљак имагинарног“ (Коковић 1996, стр. 129). Сен Симон (преко Ромчевић, 2002), као оснивач социологије, заступао је тезу да „нова, позитивна наука мора доћи на мјесто традиционалне религије“ (Коковић 1996, стр. 26) и предложио је да се: „преображај друштва одвија у смислу остварења духовног јединства, а наука би била основна снага за остварење тог циља. Нудећи социјалну физиологију, као темељну друштвену науку, Сен Симон *de iure* приговара оснивању нове вјере, а *de facto* је оснива и то као нову науку о друштву.“ Исти је случај са Огистом Контом, иначе оснивачем позитивистичким цркве, који је сматрао да цјелокупна цивилизација може да се подијели у три епохе: „теолошку – примитивну, у којој се рађа и развија религија; метафизичку, у којој се религиозни облик свијести мијења у правно-филозофски; и позитивну, у којој ће се напokon успоставити савршено стање људског духа“. Према њему „религија би требало да буде замијењена науком, социологијом, а социолози би требало да предводе човјечанство на путу у бољу будућност“ (Филиповић 2002, стр. 115).

Карелин (2012) примјећује да се код „модерниста осјећа непотпуност и недовршеност концептуалних ставова“. Они предлажу реформу хришћанства, која би одговарала и била, како каже, „удобна палом човјеку, обећавајући му царство небеско без подвига, труда, без борбе са страстима, заснивајући то само на ставу да Бог људи човјека и да га зато спасава и тиме дају предност земљи у односу на небо“.

НИХИЛИЗАМ

Отпадништво се према Роузу (Димитријевић, 2004) види свуда: „у срзавању културе, деградацији човјека, замјени високих вриједности приземним, материјалним. И без обзира на очигледност тог распада, савременици говоре о некаквом ‘прогресу’ побједи над злом, ратовима, о свеопштем миру и братству које ће доћи“. Роуз доживљава свијет који је Бог створио као „несавршен, иначе би се људи задовољили тим палим свијетом и не би тражили нешто више. Савршенство које је блаженство човека, само је у Богу, јер је само Бог савршен“. Модернистичке „идеје једнакости“, „братства“, „милосрђа“, према њему су само „пародија хришћанства док се Месијино обећање Царства Божјег које није од овог свијета претворило у обећање земаљског царства, и у то вјерују данас готово сви“ (Димитријевић 2004, стр. 120).

Нихилизам као „коријен револуције модерног доба“ Роуз препознаје у Ничеовој тврдњи да „нема апсолутне истине“. Према томе, „релативна истина“ у наше доба првенствено је представљена научним сазнањем, системом који је заснован на основној претпоставци да је сва истина емпиријска, да је сва истина релативна. Он их обје сматра контрадикторним саме себи: „Прва тврдња и сама уопште није емпиријска, већ метафизичка; друга је и сама апсолутна тврдња.“ Развој модерне мисли био је експеримент могућности сазнања отворених за човека, под претпоставком да нема откривене истине. Роуз овај експеримент закључује апсолутном негацијом тврдећи да „ако нема откривене истине, онда истине уопште нема; потрага за истином ван Откровења завршила је у ћорсокаку“ (Димитријевић 2004, стр. 127). „Истина је шира, виша и дубља од васионе. Зато се истина не може знати – она се може открити духовном човеку, као што се дан не може знати, но може се открити отвореном оку“ (Велимировић).

Нихилистички менталитет према Роузу има за циљ „уништити вјеру у откривену Истину и да изврши припреме за нови поредак у којем више неће бити ни трага од старог гледања на ствари, а човек ће бити једини Бог који постоји“ (Димитријевић 2004, стр. 127). И њемачки филозоф Карл Јасперс (преко Милардовић, 1998) примјећује да је „поједностављивањем планете отпочео процес нивелирања. Оно што данас постаје општим за све, вазда је површно, ништавно и равнодушно“ (Милардовић 1998, стр. 82). Нихилистички менталитет према Роузу (Димитријевић, 2004.) огледа се кроз степене: „либерализам“, као више пасивни него отворени нихилизам, неутрално тле за развој „напреднијих“; затим „реализам“ који даје свођење свега што су људи сматрали узвишеним, предмета ума и духа, на ниже или „основно“, материју, осјећај, физичко; и витализам, који је првобитно добио такве облике као што су симболизам, окултизам и разне еволуционе и „мистичке филозофије“ (Димитријевић 2004, стр. 127). „Псеудо-духовност и псеудо-традиционализам, према њему, саставни су елементи многих виталистичких система. Уједно и Карелин (2012) сматра да се нихилизам огледа

у „научном методу“, у разарању свих чврстих критеријума истине, игноришући присуство Духа Светога у Цркви, Који животвори и чува Цркву“. Према њему, „религији се намеће метод провјере истинитости научним методом који се употребљава у модернистичким круговима и представља принцип каузалности, то јест, случајности: случајно сачувани рукопис, случајно пронађена плоча са натписом, итд.“ Карелин сматра да је то „метода провјера метафизике кроз физику, свијет бесконачног и вјечног – преко ограниченог људског разума“ и научни метод види као „додатак религији који представља област фантастике и рационалистичког нихилизма“.

Роуз (Димитријевић, 2004.) разоткрива планове нихилизма: „Први и очигледан план нихилизма је деструкција Старог поретка који је био плодно тле, храњено хришћанском Истином, у ком су људи имали своје коријене. Затим слиједи степен прелаза између револуције деструкције и предложеног земаљског раја, степен познат у марксистичкој доктрини као ‘диктатура пролетаријата’. Овдје реалисти, и у комунистичком и у слободном свијету, иду ка Новом поретку, где су свуда присутни организација и ефикасност, а нигдје љубав и поштовање.“ Знаке овога видио је у стерилном „функционализму“ модерне архитектуре, као и у болести тоталног планирања: у „контроли рађања“, у експериментима који пазе на контролу гена и ума, и свуда гдје је „прецизност“ у детаљима сједињења са грозном безосјећајношћу (Димитријевић 2004, стр. 129). Хитлер (2006) је израчунао да „једна година контроле рађања у Европи убија више људи него што их је пало у биткама од времена Француске револуција па до наших рана, у свим ратовима у Европи, укључујући и свјетске ратове“. Према њему, „политика мира која не успије, исто тако директно води уништењу неког народа, то јест, укидању његове супстанце од крви и меса, као што то чини и промашена политика рата“. Говорећи о политици мира, првенствено мисли на „тиху глад и зле пороке“ који, према његовој рачуници, „за десет година побију више људи него што би рат могао да учини за хиљаду година“ (Димитријевић 2004, стр. 12).

Уништење Старог поретка и организација нове земље за Роуза (Димитријевић, 2004) само су припрема за много значајнији и опаснији посао – за „трансформацију човјека“. То је управо „био сан Хитлера и Мусолинија, као и филозофа попут Маркса и Енгелса, који су видјели магичну промјену која би се могла остварити у људској природи путем насиља револуције у којем је индивидуа сведена на најпримитивнији и базни ниво“ (Димитријевић 2004, стр. 129), управо на тиху глад и зле пороке. Заједно са стварањем нове врсте човјека, нихилиста тежи да створи „потпуно нову врсту поретка, који његови најватренији браниоци не оклијевају да назову анархија“. Док је нихилизам питање истине, анархија је питање поретка – питање о томе која врста поретка је могућа без истине. Нихилизам је средство, анархизам је циљ (Димитријевић 2004, стр. 130).

Тражи се ново јединство, које треба да замијени јединство Бога и Његове творевине по „старом схватању“. Роуз то ново јединство види као: „Свијет

уједињен у једну државу, екуменизам,“ трансцендентно јединство религија и тако даље – све то као насљеднике „универзализма просвећености“. Насљедници комунизма, покрет „новог доба“ и јеврејске и псеудо-хришћанске секте, главне су економске силе и мноштво политичких интересних група које све имају заједничку жељу за новим свјетским поретком јединственим у људској историји (Димитријевић 2004, стр. 130). Ријеч је о остварењу Хитлеровог сна, „да тако политика мирољубивог карактера буде исто толико штетна и разорна по својим ефектима као политика која у рату види једино оружје“ (Хитлер, стр. 18); као и то да човјек, што примитивнијим духовним животом живи, тим више постаје налик животињи, све дотле док у храни коначно не почне да увида једини циљ живота. Према Роузу (Димитријевић, 2004) „комунизам је у очима већине људи зло и зато главна улога у успостављању новог свјетског поретка не припада њему. Комунизам се исцрпио, њему није успјело да освоји цијели свијет и да усрећи човјечанство, зато ће се успоставити свјетска влада којом ће се хришћанство једноставно кинути чему су тежили и комунисти“ (Димитријевић 2004, стр. 313).

Роуз на Стари поредак гледа као на:

„Тле, одгајано хришћанском Истином у ком су људи имали своје коријене. Његови закони и установе, па и његови обичаји заснивали су се на тој Истини и поучавани су истој; његове грађевине подигнуте у славу Богу, биле су видљив знак Његовог поретка на земљи. Без обзира што је претежно, како каже, био ‘примитиван’ (али природан), животни услови служили су (ненамјерно, свакако) као подсјетник човјековог скромног мјеста на земљи, његове зависности од Бога, чак и кад је у питању оно мало земаљских добара које је посједовао, као и опомена да прави дом човјеков лежи иза ове ‘долине плача’, у Царству Небеском. Дјелотворни рат против Бога и Његове Истине захтијева уништавање свих елемената овог старог поретка: управо ту ова нихилистичка ‘врлина’ насиља улази у игру“ (Димитријевић 2004, стр. 455).

Наше вријеме је „епоха социјалних и моралних револуција које потресају свијет из којих нараста процес ревизија и реформи у свим областима друштвеног, културног и моралног живота, промјена морала, преобликовање погледа на свијет, људских односа, катастрофалног распада земље, емоционалног хлађења људи једних према другима (Карелин, 2012). Нихилизам се овдје огледа у „разарању морала и величању гријеха преко умјетности, литературе и средстава јавног информисања“ (Карелин, 2012). Нови поредак тежи „изједначењу свих вјера, застаријевању Христа и замјењивању Њега и Јеванђеља – зоологијом и биологијом“ (Велимировић, 2005). „Вјеровање да су људи потомци орангутана и горила – мајмуна замијениће хришћанство“, јер нихилизам се држи јелинске философије и римске културе, нихилизам жели слободу и науку као „звјезду водиљу“, а Христос је само једна стара легенда „предака“ (Велимировић, 2005). Свакако да би „било безумно порицати значај и вриједност научног сазнања, и резултате до којих је оно довело.“ Библија истиче да је човјек створен „по обличју Божијем“ (1. Мојс. 1) и „мало мањи од анђела“ (Псалам 8), те би било богохулно одрећи сваку ври-

једност његовом разуму. У контексту тога, Марковић подсећа „на велико откриће ДНК пре 6 деценија, као и на скорашње декодирање људског генома, кога сами научници називају „Божијом књигом“ јер је састављен од слова (базе А, Т, Г и С) сложених да образују ријечи – гене – који су постали тијело, то јест човјек одређен генима. Да, молекуларна биологија и генетика су показале да је ријеч заиста постала тијело, да је информација постала материја,“ (Марковић 2012, пар. 31.) Међутим, „управо је откриће ДНК и структуре гена, као и метода синтезе једињења у којој учествује, показало да ћелија није онаква каквом ју је, на примјер, поимао Чарлс Дарвин, већ да, из године у годину, све јачи микроскопи пониру у све сложеније и чудесније творевине, и у естетском и у техничком погледу“ (Марковић 2012, пар. 32).

Роуз (Димитријевић, 2004.) описује карактеристике „мутације Нови човјек“: то је према њему:

„Човјек без коријена неповезан са прошлошћу коју је нихилизам уништио, сиров материјал, сан сваког демагога; „Слободан мислилац“ и скептик, затворен само за истину, али „отворен“ за сваку нову интелектуалну моду јер сам нема интелектуалних основа; „Тражилац“ неког „новог открићења“, спреман да повјерује у све ново јер је истинска вјера у њему угасла; планер и експериментатор, који обожава „чињеницу“ јер се одрекао Истине, а свијет види као огромну лабораторију гдје је слободан да одређује шта је „могуће“, „аутономан“ човјек тобоже „скроман“ у тражењу само својих „права“, а ипак пун гордости јер очекује да загосподари свиме у свијету гдје ништа није влашћу забрањено; човјек момента, без савјести и вриједности и зато препуштен милости најјачег „стимуланса“; „Побуњеник“ који мрзи сва ограничења и ауторитете јер је сам себи једини бог; „Човјек гомиле“, тај нови варварин, темељно „сведен“ и „упрошћен“ и способан само за најлементарније идеје, а ипак пун презира за сваког ко се усуди да укаже на узвишеније ствари или истинску сложеност живота. То је човјек чије је Саздавање права намјера нихилизма – потчовјек.“ (Димитријевић 2004, стр. 460).

„Може бити“, писао је Ниче у писму из 1884. године „да сам ја први који ће оживјети идеју која ће подијелити историју човјечанства.“ „Мртви су сви богови“, каже Ничеов Заратустра, „сада хоћемо да живи натчовјек“. Ниче у вољи за моћ даје лаконски дефиницију нихилизма: „Шта је нихилизам?“ – „То да највише вриједности губе цијену. Да нема циља, да нема одговора на питање: зашто? Његове теорије о апсурдности свијета: „Бог је умро, нема истине“, то су открићења о апсолутној апсурдности свијета у чијем се центру уместо Бога указало ништа.“ (Димитријевић 2004, стр. 466). Ничеов натчовјек према Велимировићу (2011) негира морал зато што се

„помоћу морала држе у животу „многи – премноги“. Морал је за Ничеовог натчовјека ограничење личне моћи и сузбијање „воље за моћ“. Морал је нивелирање и концесијање. Морал нивелира моћ и немоћ, морал захтијева од моћнога концесије, ограничење и самопожртвовање за рачун немоћнога. Натчовека негира, даље, и људе. Треба људе савладати и прегазити, јер они су средство, они су мост којим се долази до натчовјека. Велики је онај човјек, који у односу према другим људима пројављује моћ, а не љубав. Велики је онај,

ко негира све људе испод себе и око себе. Натчовјека негира, најзад и самога себе. Натчовјек нарочито онда непоштедно негира себе, кад хоће да у себи негира човјека, кад примијети код себе „слабост“, тј. наклоност ка људима, љубав или сажаљење према људима и жељу за људима и њиховим друштвом.“ (Димитријевић 2004, стр. 648.)

ПРАВОСЛАВЉЕ И ЕКУМЕНИЗАМ

На очигледност хришћанске истине, односно да Христос јесте Бог, указује Свети Јован Златоусти (2009), ослањајући се на истине које су и вјерницима и невјерницима прихватљиве без икаквог противљења и сумње. Та очигледност огледа се у „прихватању истине да је Христос основао цркву, из чега је видљива сила и доказано божанство Христово“ (Јован Златоусти 2009, стр. 49). Он брани став да је:

„немогуће да буде дјело човјека ширење хришћанства у цијелој васељени у тако кратком времену, поготову када и хришћанска етика призива на узвишенији живот људе са рђавим навикама, робове гријеха. Па ипак, Господ је успио да од свега тога ослободи цјелокупан род људски, не користећи оружје, не трошећи новце, не покрећући војску, не изазивајући ратове, почев само са дванаест ученика, који су били незнатни, необразовани, сиромашни, голи, ненаоружани. Могао је да укине законе предака, да искоријени старе навике и да засади нове. Могао је да отргне човјека од лагодног начина живота и да га упуту на тежи. И све је то успио, иако су Га сви нападали, иако је сам претрпио понижавајуће распеће и срамну смрт. Исто тако, ширење цркве имало је два моћна противника: навiku и сладострасце. Све што су прије много вијекова примили од отаца, од дједова и старијих предака, још и оно што су примили од философа и реторичара, пристали су да све то презру, што је веома тешка ствар јер их је нови начин живота удаљавао од насладе и водио у пост. Удаљавао од пријатног живота и водио у тежак, у “мучан” у тврд. Позвао је да иду тешким, “мучним”, тврдим и неравним путем. И убиједио их је да иду!“ (Јован Златоусти 2009, стр. 49–56).

Свети Серафим Роуз (Димитријевић, 2004) након дугогодишњег трагања за истином свједочи да се „само у једној заједници може наћи извор истинског учења, извор који потиче од самог Господа, извор који је жив све до данас. За њега је то Православна Црква Христова – тако назива тај извор Духа Светога, а њему нас воде, том божанском учењу, Свети Оци Православне Цркве.“ (Димитријевић 2004, стр. 167.) „Свето Предање није настало из патристичких дјела, већ је пребивало у Цркви од почетка; у патристици је оно налазило свој израз. Ту је благодат Духа Светог бирала и чувала све што је одговарало духовној истини. Црква је прихватила четири Јеванђеља, одвојила их од других непоузданих или извитоперених, апокрифних варијанти Јеванђеља и сачувала. Када не би постојале границе црквеног Предања, границе између догонадахнутог Писма и апокрифа биле би избрисане. На Васељенским Саборима су се Свети Оци, који су утврдили Православље,

обраћали прије свега Светом Предању. На тај начин, догмати које је Црква прихватила одувјек су постојали у њој, а на Васељенским Саборима су само искристалисани из Предања. Богослужење у храму такође сеже до апостолске традиције.“ (Карелин, 2012.) Карелин указује на чињеницу да „модернисти одбацују оно што је Црква прихватила и мијењају саборно мишљење и свето Предање хаосом ефемерних људских мишљења“.

Свети Јустин Ћелијски (Поповић, 1974.) чврсто је бранио ставове светих отаца да је „екуменизам јерес“.² Правило 32. Лаодикијског сабора наређује: „не треба од јеретика примати благослов (ευλογίας), јер је то пре безумље (αλοΐα) неголи благослов.“ А на заједничким екуменским сусретима и самољењима (συμπροσευχη) зар не бива да благосиљају јеретици? Ова, и сва, по овоме питању, остала правила Светих Апостола и Светих Отаца важила су не само за древна времена него она у пуној мјери важе и за све нас, садашње православне хришћане“ (Поповић, 1974.). „Слиједећи ставове Светога Саве, Светог Марка Ефеског, Светог Козме Етолског, Светог Јована Кронштатског, и осталих светих Исповједника и Мученика и новомученика православне цркве, да неправославни не вјерују правилно у два основна догмата хришћанска: у Свету Тројицу и у Цркву. Дакле „став да Свети Дух исходи само од Оца... да је Господ наш Исус Христос на Тајној Вечери користио пресни хлеб...“, ублажавање поста, „вјеровање у чистилиште... све су то, с аспекта православља, непомирљиве разлике у раздвојеном хришћанству“ (Максимов, 2012).

Свети Јустин даје јасно и недвосмислену формулу свеистине:

„Свеистинита је благовијест светог Апостола: спасење је у светињи Духа и вјери Истине (2. Сол. 2, 13). Богочовјечанска је вјера – „вјера Истине“; суштина је те вјере Истина = Свеистина = Богочовјек Господ Христос; Богочовјечанска је љубав – „љубав Истине“ (2 Сол. 2, 10); суштина је те љубави Истина = Свеистина = Богочовјек Господ Христос. А та Вјера и та Љубав су срце и савјест Православне Цркве. Све то очувано је неокрњено и неунакажено једино у мученичком светоотачком Православљу, о чему су православни и позвани да неустрашиво свједоче пред псеудо-вјерама и псеудо-љубавима.“ (Поповић, 1974.)

Милаш (1911) такође говори о нихилистичком менталитету у јеретичком екуменизму. Према њему:

„са јереси се поткопава хришћанска вјера, руши се вјерско јединство, какво оно мора да буде по православном вјеровању, да би се могао извршити задатак, ради којег је Син Божји дошао на земљу. Јерес је за хришћанску рели-

² „Јерес“ не представља ругање, то је ријеч која означава повреду догмата вјере. Јерес је лаж или о Богу или о дјелу спасења које је Он извршио, а пошто је Бог Истина (види Јн. 14: 6, 3:33), а спасење представља сједињење са Богом онда је јеретику немогуће да се спаси, као што је немогуће да се лаж сједини са истином. (Максимов, 2012); „Увођење новштине или повреда чистоте вјере. Јерес је порицање једне вјерске истине, која се садржи у православном символу вјере, или која је објављена као догмат вјере васељенском црквом (Милаш 1911, стр. 372).

гију тежи преступ и од саме апостасије.³ Апостасијом може хришћанство да штетује материјално, јер ће се од њега отцијепити виши или мањи број крштених, али оно ипак остаје у себи и по себи чисто и једно; напротив, јерес тежи да га разруши, да га дегенерише и да не буде више оно каквим мора да буде, као Богом откривена религија са задатком спасења свијета. Ради тога и најтеже црквене казне одређују се за јеретике.“ (Милаш 1911, стр. 374.)

Такав ниҳилистички менталитет видљив је код модерниста који су ради остварења идеје свјетског мира према Роузу (Димитријевић, 2004), „хришћанство претворили у кампању“, „Христа – у идеју“, и „Месију и Његово учење су ставили у службу овогом свијету“, промијењеном од науке и друштва, а Бог је постао човјек „нове свијести“ (Милаш 1911, стр. 140). Према Светом Николају Велимировићу (2011), главни „камен спотицања је у неразликовањем и збрканом поимању мира“. Он врши јасну и недвосмислену подјелу мира на „друштвени и политички мир од измирења вјера“, јер је према њему, „једна ствар изједначење у грађанским правима и дужностима, а друга уједначење вјера“. Николајева подјела истовремено заговара обавезност хришћана на хуманост јер је, како каже, „хришћанима строго заповијеђено милосрђе према свим људима, без разлике вјере, али у исто вријеме и строго држање Христове истине. Хришћанин може жртвовати за иновјерне и имање и живот свој, али никако Истину Христову, јер оно јесте а ово није наша својина.“ „Управо непомирљива и самопожртвована борба Светих Отаца са јересима коју видимо током цијеле историје Цркве, објашњава се чињеницом да је за Оце питање православља или јереси било питање живота и смрти – вјечног живота и вјечне смрти.“ (Максимов, 2012.)

Свети Серафим Роуз (Димитријевић, 2004) доживљава нова покољења православних као прилагођаваче вјере свом ниском духовном нивоу и да је такав „дух савремености, јер они дају подршку политици која покушава да инструментализује религију у своје сврхе, да је непримјетно усвоји како би тиме освојила право да говори у име морала“ (Димитријевић 2004, стр. 167). Ово је јасно видљиво кроз њихову наклоност и подршку актуелној социјалној политици модерне Европе чије социјалне државе и државе благостања виде као рефлекс који је дошао из религије. Према њима, данашња Европа настала је на основу јеванђељских вриједности – чак и кад се не поштују, оне су ту. Дакле, чак и без Јеванђеља, Христа и хришћанства јеванђељске вриједности постоје. Из тога се може извести закључак да Христос, Јеванђеље и хришћанство нису ни потребни, јер је оноземаљском циљ постигнут на земљи и ту је крај тежње за оноземаљским благостањем. Игноришући ставове Светих Отаца, нова покољења православних увјеравају да у Цркви нема монолитног става око питања глобализма, а са њим и екуменизма, те да је свијет створен ради јединства, а не ради диоба. Ову пародију јединства оповргавају ријечи самога Господа Исуса Христа: „Не мислите да сам ја до-

³ Апостасија у православљу представља одбацивање Господа Исуса Христа (престанак вјеровања у Њега као Сина Божјег, Искупитеља и Спаситеља), и прелазак у неку другу религију или губитак религије – атеизам.

шао да донесем мир на земљу; нијесам дошао да донесем мир него мач (Велимировић, 2011). Свети Николај Велимировић тумачи Христове ријечи:

„Христос није дошао да измири истину и лаж, мудрост и глупост, добро и зло, правду и насиље, скотство и човјечност, невиност и разврат, Бога и мамо-на; него је донио мач да расијече и одвоји једно од другог, да се не мијешају. Да расијече мачем истине, или мачем ријечи Божије, што је свеједно, јер је истина ријеч Божија, и ријеч Божија истина. Свети Јован гледао је у визији Сина Човјечијега усред седам свијећњака – и из уста његових излажаше мач оштар с обје стране. Мач што из уста излази шта може бити друго до ријеч Божија, ријеч истине? Тај мач је донио Исус Христос на земљу. Тај мач је за свијет спасоносан, а не мир добра са злом.“ (Велимировић 2011, стр. 32.)

Карелин (2012) види ову жељу да се сједини неспојиво, као жељу „не потчинити се Откровењу, већ Откровење потчинити себи, однос према Предању као однос према сировом материјалу, од кога се може узимати по својој жељи и тумачити саобразно гласу својих страсти и жеља.“ Нова покољења православних потпуно су сагласни са главним циљем глобализма – да свијет постане једно и да хришћани носе једно дубоко, аутентично, предањско-литургијско искуство, које нас учи да је једино у Христу могућ истинити свијет и живот без граница. Карелин (2012), као и Свети Оци, супротставља се модернистичкој идеји оштром критиком на рачун њихове „литургијске и канонске самовоље, односно унијатског сједињења Православља са инослављем“. Карелин опажа да се „садржај вјере мијења, док се вјештачки још не мијења форма, како би се ствари замаскирале и издаја не би постала очигледна али ће се ипак, како каже, на крају деградирати и садржај и форма.“ (Према њему су „садржај и форма у православљу међусобно тијесно повезани. Садржај је нашао свој облик (оваплотио се) у одређеним формама, а форма представља константу и чувара садржаја.“) Даље, путем „монтаже цитата и манипулације фрагментима ишчупаним из отачких дјела, модернисти приписују Светим Оцима она мишљења која њима одговарају, не узимајући у обзир ни црквену егзегезу, ни правила херменевтике. Није обавезно измијенити све дијелове у компликованој формули: довољно је измијенити само један број и цијела формула неће дати прави резултат“ (Карелин, 2012). Он запажа да модернистичко „маневрисање између еволуционистичког и креационистичког учења о стварању свијета и човјека и иступање са компромисним хипотезама“, тако што „умањују значај и ангелских и демонских сила у историји свијета и моралном животу сваког човјека, демонска искушења су склони да уврсте у емоционалне афекте и психичка обољења“ (Карелин, 2012). На послијетку, он разоткрива њихов „нихилистички однос према Светом Предању, традицији и прејемству тако што извитоперују појам Цркве, њен догмат: ‘Вјерујем у једну, свету, саборну и апостолску Цркву.’“

„Богослови би требало да испуњавају службу коју су примили, јер им није повјерена земаљска служба, него небеска, не људска, него анђелска!“ У супротном, „не броји се у богослове онај који је прљавим рукама, ради ру-

шења вјере, истакнут да тобож штити вјеру.“ (Свети В. Велики 2005, стр. 551.) Дужност светосавског свештенства увијек је била и заувјек остала: кроз временско водити народ бесмртном и вјечном; народну душу и народне идеале прилагођавати не духу времена, већ духу светосавске вјечности и бесмртности; и непоколебљиво стајати за народне светосавске идеале и светиње (Поповић, 1974).

ЗАКЉУЧАК

Модерном добу, којег обиљежава свеопшта криза морала, није потребна реформа савршеног хришћанства већ повратак људи корјенима и хришћанском и светосавском учењу, повратак на „пут“ кроз „истину“ и тиме повратак у „живот“. Игноришући хришћанску науку и прибјегавајући овоземаљском мудровању, православни академски свијет саучесник је у гашењу хришћанства. Због тога, стално је потребно имати на уму да Бог није одећао овоземаљско привремено благостање већ небеско, вјечно. У име те Истине, подигнути су толики храмови, историја свијета исписана је крвљу светих мученика који су животе положили Христове науке ради. Тежња модерниста да успоставе јеванђељски поредак на земљи постепеним и прећутним увођењем науке умјесто хришћанства, чисти је нихилизам. Кључне нихилистичке теорије које су биле камен спотицања већине академског свијета, коначно су оповргнуте и то од стране саме науке, и тиме је наука нивелирала саму себе и по ко зна који пут је хришћанска Истина побједила разум гориле. Када би се бар академски свијет, сувише оптерећен мање важним научним истинама, запитао о каквим то тајнама говори Шекспир када каже: „Многе су ствари на небу и на земљи о којима ваша мудрост и не сања.“, нихилизам не би успио на начин на који је замишљен, јер би му се одупрла снага праве хришћанске вјере, а што је могуће само повратком прије свега академског свијета вјери и корјенима и његовим потпуним духовним и научним преображајем, јер је највећи терет одговорности за познање Истине управо на учитељима.

ЛИТЕРАТУРА

- Библија – Свето Писмо Старога и Новога Завјета, Српска Православна Црква, Београд, 2004.
- Велимировић, Николај, *Мисионарска њисма*, Знамење, Пирот
- Велимировић, Николај, *На суду између Христѡа и Европѡе*, 2011., (<http://borbazaveru.info/content/view/3172/30/>)
- Велимировић, Николај, *Ниче и Досѡјевски*, Изабрана дјела, Београд, Leo Commerce, 2011.

- Димитријевић, Владимир *Свешћоси са зајага, живои и учење оца Се-
рафима Роуза*, Београд, 2004.
- Златоусти, Јован, *Беседе*, Мирдин, Младеновац, 2009.
- Карелин, Рафаил, *Лек њрошив модернизма*, 2012., (http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Izazovi/Karelin_LekZaModernizam.htm)
- Кораћ, В., Животић, М., Павловић, Б., *Исћорија филозофије*, Завод за издавање уџбеника Србије, Београд, 1970.
- Максимов, Георгије, *Ван цркве нема сјасења*, Мисија, Београд, 2012., (http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Bogoslovlje/VanCrkveNemaSpasjenjaMaksimov/Lat_VanCrkveNemaSpasjenjaMaksimov.htm)
- Марковић, Ненад, *Наука и вера*, 2012., (<http://www.znakoviporedputa.com/pogledi/402-nauka-i-vera>)
- Милардовић, Анђелко, *ГЛОБАЛИЗАЦИЈА* (<http://www.cpi.hr/download/links/hr/5350.pdf>)
- Милаш, Никодим, *Црквено казнено ѡраво*, (Пехер и Кисић,, Мостар, 1911. године), Истина, Београд-Шибеник, 2005.
- Перовић, М. А., *Исћорија филозофије*, Нови Сад, 1997.
- Поповић, Јустин, *О заједничкој молишви за јединсћво*, Ман. Св. Ђелије, 1974., (http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Knjige/Lat_sta_Srbi_partijasi_misle.htm)
- Савић, М., Цветковић, В. Н., Цекић Н., *Филозофија за средњу школу*, Београд, 2003.
- Свешћени канони Цркве, Београд, 2005
- Филиповић, Бранимир, *Будућносћ релијије, увод у шћоријске конћро-
верзе*, Суџотица, (http://www.ceir.co.rs/images/stories/rit_03/rit_03_buducnost_religije.pdf)
- Хитлер, Адолф, *Мој поредак света*, Библиотека Дамине Гамбит, МЕТА-
PHYSICA Београд, 2006.

MODERN SCIENCE IN PLACE OF CHRISTIANITY

Abstract

The tendency of modern science to put theology in the service of establishing lasting peace and prosperity requires a reform of the old Christian order. The writer reveals the nihilistic basis of such a reform, which aims to create an Ecumenical community. Ecumenism is opposed to Ortodoxy Christianity that does not accept the dissection of faith, asserting that ecumenism leads to the reformation of Truth.

Keywords: truth, Ortodoxy, science, nihilism, ecumenism

POZICIJA NAUKE U RAZVOJU DRUŠTVA U TRANZICIJI

Stručni rad

UDK 001:316.334.4

Dajana Đurašinović¹
Vanja Nišić²

Apstrakt: *Položaj nauke u društvima koja su u tranziciji je veoma zanimljiva i neizbježna tema, s obzirom da uključuje dva veoma važna pojma. Nauku kao pretpostavku za socijalni napredak i mlade kao svoj najvitalniji i kvalifikovaniji dio društva. Ova tema je zanimljiva jer je naše društvo u procesu integracije u razvijenija društva koja imaju mnogo razvijeniju nauku i mnogo viša izdvajanja iz državnog budžeta za dalji razvoj nauke. U uslovima kao što su u našoj zemlji, položaj nauke je na veoma niskom nivou i izdvajanja za nauku iz budžeta su među najnižim, ako ne najniža od svih tranzicionih društava u bivšoj državi. Potrebe društva za različite i brojne profesije su pod znakom pitanja. To znači da se potrebe društva ne predviđaju ni u bližoj ili u daljoj budućnosti, a da ne pominjemo razvoj strategija i potreba zaposlenih za sprovođenje ovih strategija.*

Ključne riječi: *unapređenje, efikasnost, prosperitet, perspektiva, nauka, znanje, motivacija, mobilnost, tranzicija*

UVOD

*Ako planiraš jednu godinu, zasadi žito.
Ako planiraš za deset godina, zasadi voćku.
Ako planiraš za cijeli život – podučavaj i obrazuj ljude.
(Kineska poslovice, 645 g.p.n.e.)*

Na osnovu prethodne poslovice, možemo zaključiti da je obrazovanje jako važan segment života svakog pojedinca, a isto tako i društva. Nauka predstavlja

¹ Master student na studijskoj grupi politikologija, na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banja Luci. Korespodencija: dajana.djurasinovic0101@hotmail.com

² Master student na studijskoj grupi sociologija, na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banja Luci. Korespodencija: vanjanisic@gmail.com

temelj napretka svake države, ona vuče i podupire njen razvoj. U 21. vijeku svijet se nalazi pred velikim izazovima koji iz godine u godinu postaju sve izraženiji. Potrebno je odgovoriti na mnoga pitanja kako na lokalnom, regionalnom, tako i na globalnom nivou. Iako, nauka nije još uvijek odgovorila na mnoga pitanja svjedoci smo konstantnog razvoja nauke i tehnologije. Nekada smo komunicirali na drugačiji način, koristili drugačija prevozna sredstva, a danas pod uticajem nauke i tehnike svakodnevni život svakog pojedinca se u znatnoj mjeri promijenio (pojava mobilnog telefona, interneta, aviona i sl.).

Iskustva pokazuju da države koje su ulagale u nauku su uspješnije. Štednja na visokom obrazovanju rezultira velikom štetom na duži rok. Razvoj društva u velikoj mjeri zavisi od primjene tehnoloških i naučnih dostignuća, i ne samo društva, nego i kvalitet ljudskog života u velikoj mjeri zavisi od primjene naučnih znanja.

Oni koji se bave ozbiljnije naukom i strukom u našoj zemlji nisu u mogućnosti da u svojim oblastima prate dostignuća u okruženju i u razvijenijim društvima, da prate literaturu, časopise, da odlaze na naučne skupove, specijalizacije, magistarske i doktorske studije, kako bi iskustva i znanja iz razvijenih sredina implementirali u razvojne projekte naših privrednih grana.

Cilj ovog rada jeste da ukažemo na značaj i ulogu nauke u društvu uopšte, ali takođe i sa osvrtom na našu zemlju. Treba napomenuti da svaki naučni napredak zahtijeva naporan stvaralački rad. To zahtijeva naučna otkrića, metode, patente, inovacije i slično.

1. Resursi i potencijali

Posjedujemo potencijale u poljoprivredi, šumarstvu, hidropotencijale, energetici, telekomunikacijama, naftnoj industriji, stočarstvu i drugim privrednim granama i prirodnim resursima koji nisu iskorišteni u skladu sa potrebama stanovništva. Životni standard osjetno bi poboljšao svaki od ovih kapaciteta, a to bi takođe i značilo podizanje privrede na znatno viši nivo. To zahtijeva i viši nivo tehničko – tehnološke opremljenosti, racionalnosti i ekonomičnosti, produktivnosti i svakako veće zaposlenosti stanovništva.

Naučni i stručni potencijali moraju dati pun doprinos u razvojnim projektima svakog sistema ponaosob. Prethodna država imala je institute i fondove vezane za privredne subjekte koji su naučna dostignuća implementirali u praksu inovacijama, patentima, projektima, tako da su po mnogim parametrima unutrašnjeg rasta i razvoja hvatali priključak srednje razvijenih društava, sa izuzetno dobrim riješenjima u socijalnoj sferi.

Pretpostavke u političkoj i ekonomskoj sferi danas su veće i uz pomoć nauke ne samo da se možemo uvrstiti u srednje razvijena društva nego i više od toga. Umnogome to zavisi od nas samih, našeg odnosa prema radu i imovini, našoj odgovornosti, osposobljenosti, davanju mogućnosti i jednakih šansi svakom čovjeku da dođu do izražaja znanje i sposobnost naših ljudi, posebno mladih.

U Republici Srpskoj poslije rata nije snimljeno stanje naučne relevantnosti kadrovskog i tehničko-tehnološkog resursa kojim raspolažemo. Razvojne mogućnosti najvažnijih djelatnosti, naročito svih privrednih i vanprivrednih subjekata nosilaca rasta i razvoja Republike Srpske prema studiji koju su izradili Republički zavod za izgradnju su velike. Finansijski i vlasnički tranzicioni problemi blokiraju i usporavaju razvojne mogućnosti i šanse tih potencijala. Svaki subjekt predstavlja zatvorenu cjelinu, zaokružen tehničko-tehnološki proces, organizacionu i kadrovsku strukturu.

Za razvoj svakog društva bitne su mnoge pretpostavke. Osnovne pretpostavke su prirodni, tehničko – tehnološki i kadrovski resursi. Prirodni resursi objektivno postoje. Oni su sami po sebi bitni, ali bitna je i svijest o njima. Postojanje svijesti o raspolaganju značajnih prirodnih resursa je prvi korak pravilnog pristupa njihovog korištenja.

Za korištenje prirodnih resursa bitni su tehničko – tehnološki resursi. Oni su prije svega vezani za stepen razvijenosti društva, ali su bitno uslovljeni i ljudskim faktorom, posebno naučnim kadrom. Uvijek se može postaviti pitanje u kojem stepenu naučni kadar odgovara tehničko – tehnološkom potencijalu resursa? Najveća koncentracija naučnog kadra je na univerzitetima. Ako se stanje analizira na nivou fakulteta postoje velike razlike među njima. Međutim, statistički podaci ne mogu dati prave uzorke stanja na fakultetima. Oni fakulteti koji su ranije osnovani bili su u prilici da solidno riješe kadrovske probleme. Što je veća popunjenost nastavnog kadra sa višim stepenom nastavnih i naučnih zvanja, to je u starosnoj strukturi više starijih godišta. To se odnosi i na univerzitet u cjelini, kod fakulteta je neujednačen odnos magistara i doktora.

2. Informaciono društvo

Današnja Evropa prolazi kroz promjenu po obimu i značenju sličnu industrijskoj revoluciji.³ Govori o postindustrijskom, postmodernom i informacionom društvu. Informaciono društvo je novi kvalitativni korak u razvoju društvenog života. Ono je okarakterisano eksplozivnim rastom korištenja novih kapaciteta koje omogućavaju informacione tehnologije. Informaciono društvo je postindustrijski privredni i društveni oblik u kome korištenje informacija i znanja ima centralnu ulogu i čini stalno rastući udio u društvenom proizvodu. Razvijene industrijske zemlje poprimaju sve jača obilježja informacionog društva. Proizvodnja materijalnih dobara sve se više povlači iza proizvodnje informacija, dok uticaj informaciono komunikacionih tehnologija na : privredu, kulturu, politiku i privatni sektor kontinuirano raste. Strukturna promjena sa industrijskog na informaciono društvo je, osim toga, praćena enormnim ubrzanjem tehnoloških promjena: smanjenje prostorno vremenskih ograničenja, internacionalizacija tržišta (globalizacija) i zaoštavanje globalne utakmice, osta-

³ Latinović B., *Značaj i uloga tehnike i tehnologije za uključivanje mladih u nauku i razvoj*, Pale: Sociološko društvo, 2006.43.

vljaju posljedice na sve privredne grane i vode novoj preraspodjeli na privrednom planu. Informacione tehnologije omogućile su stvaranje novog društvenog oblika koji se naziva „informaciono društvo“. Zato što se proizvodnja i promet informacija shvata kao osnovna društvena djelatnost, isto kao što je u industrijskom društvu bila proizvodnja i promet robe. Fenomen „informacionog društva“ donosi neminovno nove žrtve, kao i svaki drugi fenomen.

Tranzicijom iz industrijskog u informaciono društvo dramatično su izmjenjeni uloga i funkcija informacije. Danas informacija predstavlja jedno od najvrijednijih ekonomskih dobara, a razvoj informacionog društva proizveo je zajedno sa novom ekonomijom, kako jednu novu globalnu tehničku infrastrukturu, tako i istorijski jedinstvenu strukturu moći. Teoretičari postindustrijalizma smatraju da širenje masovnih medija doprinosi globalizaciji, odnosno stvaranju svjetskog društva, čija je osnova „multikulturalnost“, a ne „kulturalna monolitnost“.

Sektor medija i informacionih tehnologija bili su među prvim sektorima koji su pokrenuli trend integracije najvećih kompanija, postali su globalni. Vlastništvo nad medijima daje uticaj i moć. U svjetskoj infrastrukturi najveći moćnici na globalnom tržištu medija, koji kontrolišu doslovno hiljade novina, on-line servisa, TV i radio stanica: produkcija, manipulacija, distribucija i kontrola informacija, koncentrisani su u rukama nekolicine medijskih moćnika svjetskih razmjera. Prema navedenoj analogiji, Internet će doprinijeti i istovremenom stvaranju internacionalne kulture s jedne, i daljoj individualizaciji osobenih kultura nacija i etničkih grupa (odnosno njihovih jezika), s druge strane.

Deklaracija „Izgradnja informacionog društva“, prihvaćena u Ženevi 12. decembra 2003. godine je globalni izazov u novom milenijumu. Ona predviđa univerzalnost, uzajamnu zavisnost i međusobnu vezu svih ljudskih prava i osnovnih sloboda, uključujući pravo na usavršavanje i nove forme solidranosti – premošćavanje digitalnog jaza - „digitalna solidranost“.

Svjetska infostruktura ukazuje na problem ljudskih prava u digitalnom svijetu. Demokratizovano društvo počiva na širokom razumijevanju komunikacionih procesa i tehnologija na kojima oni počivaju. Otuda univerzalna ljudska prava moraju biti proširena tako da uključe i informaciono društvo. Osnovna digitalna ljudska prava uključuju pravo na pristup elektronskom domenu, pravo na slobodu on-line izražavanja i udruživanja i pravo na privatnost. Bosna i Hercegovina je tek 2000-godine počela ozbiljnije ulaziti u sferu informacionih i komunikacionih tehnologija, u čemu osjetno zaostaje, ne samo za zemljama Evrope, nego i za tranzicionim zemljama.⁴ Informaciono društvo, čije domete i pogodnosti su već u veoma poodmakloj fazi uspjele da realizuju i koriste zemlje razvijenog dijela svijeta, prijeti da za mnoge postane neostvarljiv cilj.

Do sada u istoriji civilizacije nezabilježena brzina razvoja novih, ali i brzina zastarjevanja aktuelnih resursa informaciono komunikacionih tehnologija u razvijenim zemljama, sve više povećava teškoće zemalja u tranziciji da dostignu

⁴ Grujić R., „Mladi i tehnološke promjene društva u tranziciji“ u: Perspektive mladih u nauci društva u tranziciji, Pale: Sociološko društvo, 2006. 35.

stepen primjene informaciono komunikacionih tehnologija u razvijenim zemljama. Ali, jedna karakteristika informaciono komunikacionih tehnologija daje veliku i realnu šansu tranzicionim zemljama, a to je osobina da ne zahtjevaju dosljedni i postepeni kontinuitet u primjeni, već diskretnošću svojih hardversko softverskih rješenja omogućavaju iznenadni priključak na bilo kom nivou primjene, čak i na samom vrhu. Koristeći ovu osobinu skokovitosti u karakteru informaciono komunikacijskih tehnologija, nerazvijene zemlje imaju šansu da se u relativno kratkom vremenu priključe prvenstveno na svjetsko tržište koje je već sada dominantno elektronski upravljano. Naravno, iste šanse postoje i u drugim domenima ljudske aktivnosti.

Sasvim je izvjesno da zemlje Jugoistočne Evrope, kao i ostale zemlje sa sličnim stepenom primjene informaciono komunikacijskih tehnologija u svijetu, ne mogu baš sasvim same da upravljaju ovim šansama. Neophodne su pravovremene i relevantne informacije do kojih se dolazi saradnjom sa razvijenim zemljama, a bez saradnje u okviru evropskih i svjetskih programa, naši zajednički naponi bi se možda usmjeravali u pogrešnom pravcu, što bi dovelo do daljeg zaostajanja i povećanja već postojećeg jaza i na našim prostorima.

Razvoj informacionog društva u našem regionu je jasan cilj, koji, iako ima svoju dinamiku u pogledu forme zavisne od napretka informaciono komunikacionih tehnologija, može da bude dostignut međusobnom saradnjom. Na taj način, kroz međusobnu saradnju, razvoj informacionog društva u našem regionu postaje istovremeno i izuzetan okvir za postizanje stabilnosti u regionu. Zajedno možemo da ostvarimo mnogo više, nego što bi to bio prosti zbir naših pojedinačnih napora, u odnosu na zajednički cilj.

Ta strategija saradnje i zajedničkog angažovanja u cilju ostvarenja plana razvoja informacionog društva u našem regionu upravo je bazirana na principima odnosa u kojima svi dobijaju, a niko ne gubi. Takva strategija se već sada u razvijenom dijelu svijeta pokazala superiornom u odnosu na surove tržišne utakmice i strategije iz industrijskog društva. U drugoj polovini 20. vijeka nove tehnologije, novi pokreti, nove opasnosti i novi interesi počinju da svjedoče u prilgozi tezi o svijetu kao nedjeljivoj cjelini i ustrojstvu svijeta kao globalnog sela.

Komunikacija je fundamentalan društveni proces, osnovna ljudska potreba i osnova svih društvenih organizovanja. Ako se ovaj podatak poveže sa činjenicom da na univerzitetu postoji visok stepen deficitarnosti kadra, može se izvesti zaključak da je postojeće stanje, prije svega objektivne prirode. Fakulteti moraju da koriste to što imaju na raspolaganju na tržištu rada, bez obzira na starosnu strukturu i kvalitet. Izlaz iz takve situacije moguće je tražiti u promjenama obrazovanja naučnog kadra.

Prethodno razmatranje potvrđuje stavove, da naš naučni potencijal ne odgovara potrebama društva, kao što ne odgovaraju ni tehničko-tehnološki resursi. Potencijali resursa svakako su uslovljeni određenim faktorima. Vrijedno pažnje bilo bi i istražiti pitanje kako na mogućnosti potencijala utiču finansijski i vlasnički problemi i političke partije. Adekvatna hipoteza bi bila da najjači uticaj imaju političke partije i da je neizvjesna perspektiva gubljenja njihovog uticaja.

3. *Odgovornost društva*

Razvoj moderne nauke bitan je faktor opšteg društveno-ekonomskog i kulturnog rasta. Takođe se svakog dana potvrđuje da naučni ciljevi ne mogu biti ostvareni sami po sebi. Prije svega, naučni napredak je uvijek zahtijevao naporan stvaralački rad. Pa ipak samo to neće biti dovoljno jer nauci je potrebna podrška društva. Bez društvene podrške nema razvoja nauke. Zato je uvijek društvo odgovorno za stanje nauke. Tek kada je ovaj uslov ispunjen, ima punog smisla da se govori o odgovornosti onih kojima je nauka profesionalna djelatnost. Nauka spada u oblasti ljudske djelatnosti koje se najbrže razvijaju. Oni koji su najviše orjentisani za razvoj naučne djelatnosti suočavaju se sa problemom da se obezbjede kadrovi za naučno istraživačke radove. Od posebne važnosti je analiza ljudskih potencijala koji mogu biti angažovani u nauci, tražanje za najpovoljnijim sastavom naučnih radnika, stvaranje uslova da se oni najuspješnije iskoriste.

Koliko će se ostvariti težnje nauke to prije svega zavisi od društveno ekonomskih uslova društva. Kod najrazvijenijih zemalja evidentan je porast sredstava koja se troše na nauku. Istovremeno tu se posvećuje posebna pažnja naučnoj strategiji. Ove zemlje gledaju u budućnost a pri tome vode računa da je potreban kompas naučnicima koji idu u budućnost. Nauka je idealan predmet u oblasti ljudskog umnog rada. Istovremeno je nesumnjivo da se ona razvija i primjenjuje u datim materijalnim uslovima. Ona ima svoje materijalne nosioce zahvaljujući kojima se kreće naprijed, a isto tako kreće se naprijed zahvaljujući naporima sasvim određenih stvaralaca. To su dvije strane naučnog napretka a obe su nužan uslov, a nijedna pojedinačno, nije dovoljan uslov. Međutim, obe strane mogu se kvalifikovati u analizi stanja nauke u nekom društvu, kao i za analizu njenih perspektiva. U stvarnosti su problematični faktori koji su vezani za organizaciju i materijalne oblike u kojima se nauka razvija. Nauka je po svom sadržaju gotovo uvijek ispred ovih faktora. Dakle, kao pokazatelji koji se mogu kvantifikovati iskristalisali su se: 1. sredstva koja se ulažu u nauku; 2. brojnost onih koji se bave naučnom djelatnošću. Međutim, ovo nisu dovoljni pokazatelji za ocjenu perspektive nauke u konkretnom društvu. Kada se oni ostvare u optimalnoj mjeri (kod nas to sasvim sigurno nije slučaj), tada postaju aktuelni problemi koji se nikako ne mogu rješavati kroz povećanje broja naučnih radnika, ali su vezani za materijalna ulaganja u nauku. Kao i svugdje u društvu, nastaje kao trajna potreba da se poveća uspješnost rada svakog ko radi u nauci.

Danas su informatička dostignuća napravila revolucionarnu promjenu uslova za korištenje naučnih informacija. Sada postaje ključni problem stepen informatičke pismenosti naučnih kadrova. Opštepoznato je da je današnja mlada generacija sa većim stepenom „informatičke pismenosti“ od starijih generacija. S tog gledišta, veliki broj starije generacije naučnika je prevaziđen, a mlada generacija ima veću naučnu perspektivu. Informatička revolucija traži što brže podmlađivanje naučnog kadra. To znači da bi i društvo trebalo postaviti cilj da se naučni kadar podmlađuje, sa većim stepenom od onog koji je prirodan.

Svako društvo treba sebi postaviti cilj ubrzavanje razvitka nauke. Ali, u različitim društvima postoje različiti društveno-ekonomski uslovi tog ubrzanja. Pitanje društveno-ekonomskih uslova je kompleksno. Ako se iz tog kompleksa izdvoje ekonomski uslovi moguće je doći do procjene objektivnih granica ubrzavanja razvitka nauke. Ali, najveći problem je što procesi privatizacije teku tako da se moć koncentriše u rukama političke elite koja je uglavnom kriminalizovana. Ukoliko se kod ove klase koja je u formiranju, razvijaju dijelovi koji imaju svojstva dokoličarske grupe, neće biti povoljni uslovi za ubrzan naučni razvoj. Takva situacija stvara loše pretpostavke opredjeljenosti za naučni rad. Drugim riječima, stvara se svijest da se od nauke loše živi, pa se zato i nije dobro opredjelivati za nju. Stvaranje ove svijesti je očekujuće i to se može empirijski istraživati. Ona negativno utiče na perspektive mladih u nauci.

Postoji opasnost da u našem društvu dođe do smanjivanja stepena razvoja nauke u odnosu na mogućnosti. Gubici koji se dese uvijek su trajni. Svaka nauka treba dići stepen razvoja nauke do nivoa koji dopuštaju mogućnosti. Kolika su ulaganja u nauku je prosta činjenica koja se može utvrditi za svaku zemlju. Visina ulaganja je indikator orijentacije društva, ali i indikator za predviđanje razvoja nauke.⁵

Obrazovanje stanovništva je najbitniji okvir za stvaranje uslova naučnih djelatnosti. Svaka organizacija nauke traži radi obavljanja i širenja znatnu količinu naučno obrazovnih pojedinaca, a njena praktična primjena pretpostavlja širenje naučnog znanja po cijelom društvu. U tom smislu je obrazovanje stanovništva neophodan preduslov efikasnog širenja nauke. Za obrazovanje naučnog kadra u svijetu se široko primjenjuju i razvijaju metode za otkrivanje obdarenih mladih ljudi. Vrlo je važno da se smanje gubici do kojih dolazi usljed neodgovarajućeg biranja obdarene omladine za studije. Potreba za talentovanim ljudima je toliko značajna da je svaki gubitak talentovanog, u stvari gubitak koji predstavlja društvenu štetu. To je neuporedivo veći gubitak nego, na primjer gubitak talentovanog fudbalera koji ima neuporedivo veću tržišnu vrijednost od talentovanog naučnika.

Pitanje izbora kadrova u nauci svuda privlači pažnju. Ovo pitanje je usko povezano sa društveno – političkim uslovima u kojima se stvara naučni potencijal. Nebriga o naučnom kadru u jednom društvu može biti iskorištena od drugog društva koje ovom pitanju posvećuje veliku pažnju. Na toj osnovi razvila se praksa uvoza naučnika. Ovu pojavu Englezi su slikovito nazvali „odliv mozga“. Sjedinjene Američke Države su primjenile uvoz pripremljenih i obrazovanih naučnika kao uobičajenu metodu za otklanjanje „krize kadrova“. Jasno je da ta metoda nanosi ogromnu štetu naučnom razvoju zemalja iz kojih se izvoze naučni kadrovi. Bilo bi korisno da se tačno utvrdi koliki je izvoz naučnika iz Republike Srpske.

⁵ Kuljić R., „*Odgovornost društva za uključivanje mladih u nauku i razvoj*“, u: *Perspektive mladih u nauci društva u tranziciji-istraživački projekat*, Pale: Sociološko društvo, 2006. 60.

Pitanje saradnje sa međunarodnim organizacijama i većeg učešća u međunarodnim projektima koji podržavaju reformu i modernizaciju nastavnih planova i programa u oblasti visokoškolske nastave, prvorazredno je pitanje naučne integracije.⁶ „Nauka je po svojoj prirodi međunarodna. Međutim samo u pojedinačnom društvu postoji splet društvenih uslova nauke. Neki od njih mogu biti povoljni a drugi nepovoljni za naučnu djelatnost. Analiza naučne djelatnosti u konkretnom društvu polazi od dva pojma: organizacija nauke i naučni potencijal. Prva dva sastavna elementa odnose se na njegovu sposobnost da usvaja teorijske i metodološke ideje i tehničke vještine, što s obzirom na njihov savremeni obim i brzinu menjanja, zahteva velik, dobro organizovan i neprekidan napor, a treći na njegovu istraživačku sposobnost neophodne za sistemsko širenje i primjenu naučnih ideja u odgovarajućim oblastima društvene delatnosti“.⁷

Naš cilj nije da se sistematski rasprave ovi problemi. Međutim, neka su razmatranja o društvenom ostvarivanju naučnog potencijala neizbježna. U razmatranjima naučnog potencijala neizbježno je uzeti u obzir odnose organizacije nauke s različitim oblicima društvene prakse. Među ovim ustanovama su osobito značajni univerziteti i škole za obrazovanje srednje stručne spreme. U ovim ustanovama obrazuju se profesionalne grupe. Najznačajnija posredujuća spona između društvenih uslova i naučne djelatnosti je naučna politika. Naglašavanjem posredujuće uloge naučne politike želimo istaći da se u analizi uzajamnih odnosa nauke i društva odbacuje ideja o imanentnom razvoju naučnog znanja kao ideja da je naučno znanje potpuno određeno postojećim društvenim uslovima i njihovim neposrednim promjenama. Dakle, za naučni razvoj bitna je naučna politika. Za uspješnu naučnu politiku potrebna je objektivna obavještenost o nauci uopšte, o stanju znanja i istraživačkim iskustvom u naučnim disciplinama koje su od značaja za neke posebne odluke. Ovo nas upućuje na zaključak o potrebi istraživanja koliko politički činioци pomažu ili koče napredovanje nauke u konkretnim društvima.

ZAKLJUČCI

Na osnovu prethodno navedenog, smatramo da su potrebna ogromna materijalna sredstva i okupljanje velikog broja ljudi koji su talentovani za naučni rad. Takođe, čovjekovo znanje se može razvijati neograničeno i ono je uvijek ispred stepena materijalnog ulaganja. Nauka uvijek više daje, nego što se u nju ulaže, to nekada nije promašena investicija. Ali, problem nastaje onda kada se vrše ulaganja u nešto što nije nauka, a predstavlja se kao da jeste nauka. Zemlje post-

⁶ Mirjanić Ž., „Analiza stanja i naučni potencijali u RS - Mladi i tehnološke promjene društva u tranziciji“, u: Perspektive mladih u nauci društva u tranziciji, Pale: Sociološko društvo, 2006.23.

⁷ Više o tome pogledati u: Vojin Milić, *Sociologija nauke*, Novi Sad: Odsjek za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta, 1995. 340.

socijalističke tranzicije, u većini slučajeva, daleko su ispod objektivnih granica ubrzavanja razvitka nauke.

Da bi išao u korak s vremenom i mogao da prati sva društvena dešavanja i da bude dio njih, savremeni naučnik neće imati perspektivu ukoliko nema odgovarajući stepen informatičkog znanja. Danas informatičko znanje je preduslov za bavljenje bilo kojom naukom, a savremeni naučnik ako nema adekvatno informatičko znanje ne može da prati savremene procese i zahtjeve obrazovanja.

S obzirom da je 21. vijek okarakterisan kao vijek materijalizma, slobodno možemo da se poslužimo devizom „Trošim dakle postojim“. Profit i sticanje materijalnih dobara dominiraju u savremenom društvu. Pa se stiče utisak da skoro svi žele lagodnost i komfor, ali ne i rad. Svi teže da se bave onim poslovima koji donose veliku zaradu. Kao posljedica toga stvara se svijest da se od nauke loše živi, pa se zato i nije dobro opredjelivati za nju. Što vodi ka degradaciji naučnog stvaralaštva. Obrazovanje stanovništva neophodan je preduslov efikasnog širenja nauke.

Svaka generacija treba dići stepen razvoja nauke do nivoa koji dopuštaju mogućnosti. Važnu crtu politike razvitka nauke bilo koje zemlje predstavlja brz porast ulaganja u proširivanje materijalno – tehničke i eksperimentalne osnove nauke. Da bi se uticaj nauke pojačao u svakoj organizaciji nauke razvija se nekoliko sistema ustanova čije su funkcije širenje naučnog pogleda na svijet, obrazovanje novih naučnika i primjena naučnih znanja. Najznačajnija posredujuća spona između društvenih uslova i naučne djelatnosti je naučna politika.

U budućnosti uloga nauke će biti sve veća jer je ona svakako i značajna ekonomska poluga razvoja svake zemlje. Da bi država bila ekonomski nezavisna i stabilna, to svakako u velikoj mjeri zavisi od ovladavanja novim znanjima i tehnologijama. Ako u savremenim društvima ne postoji spona između nauke i tehnologije, ako ne dolazi do novih naučnih i tehnoloških otkrića, neće biti ni napretka u tehnologijama, niti rješavanja problema u proizvodnim i društvenim procesima. Na osnovu nauke objedinjuje se intelektualni potencijal svijeta kroz međunarodnu naučno-istraživačku saradnju.

Društva koja svoj razvoj zasnivaju na znanju, lakše prevazilaze probleme sa kojima se suočavaju i lakše izlaze iz krize. Svaka država koja želi da ide naprije mora da ulaže u nauku i obrazovanje svog stanovništva kao temelje svog razvoja. Nauka i znanje moraju se stimulisati i staviti u funkciju razvoja.

LITERATURA:

- Dobrov G. M. *Nauka o naukama. Uvod u opšte poznavanje naučne djelatnosti.*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije. 1970.
- Grujić, R. *“Mladi i tehnološke promjene društva u tranziciji“*. u: *Perspektive mladih u nauci društva u tranziciji*. Pale: Sociološko društvo. 2006.

- Grupa autora: "*Perspektive mladih u nauci društva u tranziciji-istraživački projekat*", Pale: Sociološko društvo. 2006.
- Kuljić, R. "*Odgovornost društva za uključivanje mladih u nauku i razvoj*". u: *Perspektive mladih u nauci društva u tranziciji-istraživački projekat*. Pale: Sociološko društvo, 2006.
- Latinović, B. *Značaj i uloga tehnike i tehnologije za uključivanje mladih u nauku i razvoj*. Pale: Sociološko društvo. 2006.
- Mirjanić, Ž. "*Analiza stanja i naučni potencijali u RS, mladi i tehnološke promjene društva u tranziciji*". u: *Perspektive mladih u nauci društva u tranziciji*. Pale: Sociološko društvo. 2006.
- Milić, Vojin. *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Katedra za sociologiju. 1996.

POSITION OF SCIENCE IN DEVELOPING TRANSITIONAL SOCIETY

Abstract

Position of science, in societies that are in transition, is a very interesting and inevitable topic considering that it includes two very important subjects. Science as an assumption for social progress and young people as its most vital and most qualified part of society. This topic is more interesting, because our society is in the process of integration in developed societies which have much more developed science and much more allocations from the state budget for further development of science. In conditions like in our country, the position of science is at a very low level and allocations for science from the budget are among the lowest, if not the lowest of all transition societies in the former country. Society needs for various and numerous professions is questionable. This means that needs of society are not predicted for the near or distant future, and not to mention the development of strategies and staffing needs for the implementation of these strategies.

Key words: improving the efficiency, prosperity, perspective, science, knowledge, motivation, mobility, transition.

УНАПРЕЂИВАЊЕ НАСТАВНОГ ПРОЦЕСА ПРИМЈЕНОМ ИКТ

Стручни рад

UDK 004.031.42:371.39

Радмила Дакић¹

мастер/ магистар разредне наставе
ЈУ ОШ „Свети Сава“ Добој

Апстракт: *Захваљујући убрзаном развоју науке и технологије долази до убрзаног развоја економије, а самим тим до развоја друштва у цјелини. Истраживања показују да земље које имају квалитетније образовање имају бољу економију. Из тог разлога многе земље све већа средства улажу у образовање с намјером да га учине што ефикаснијим. Од најраније узрасне категорије се сусрећу са радом у њему, рјешавају проблемске ситуације, уче стране језике, свакодневно уопштедјевају ИКТ како би код ученика развили дигиталне компетенције.*

Иако су промјене захваћиле све сјемење друштва занимљиво је да наше образовање остаје имуно на те промјене. Иако образовање мора бити сјубдруштва и покрећач промјена, наше школе не припремају ученике за живот и рад у будућности, већ ширељно представљају кочницу њиховог развоја. У школама је још увијек доминантна традиционална предавачка настава са фронталним обликом рада намијељена ученицима просјечних способноста.

Циљ овог рада јесте да се укаже да се основни процес може унаприједити примјеном ИКТ-а, и да је то један од њихова којим наш образовни систем може да покуша да превазиђе дигитални јаз између нашег образовног система и образовних система суљешнијих земаља, јер квалитетно образовање засигурно може да допринесе развоју друштва у транзицији.

Кључне ријечи: *традиционална настава, иновације, ИКТ*

¹ e-mail: rada_dakic@hotmail.com

УВОД

У наставној пракси веома често чујемо коментаре да је ученицима досадно у школи, да нису мотивисани за учење, да је тешко контролисати разредну дисциплину. Истраживања показују да је један од узрока оваквог стања у образовању традиционална настава. Наиме наши ученици стичу знања на традиционалан начин путем фронталног облика рада и предавачке наставе. У овој настави наставник има кључну улогу, он бира садржаје и начине учења одређеног градива. Предавање се одвија путем једносмјерне комуникације, а ученик је пасиван слушалац. Ову врсту наставе успешно могу да прате ученици просјечних способности, док су даровита дјеца као и дјеца нижих интелектуалних способности на овим часовима запостављена.

Из потребе да се превазиђу или бар ублаже недостаци традиционалне наставе појављују се многе иновације, а међу њима и примјена ИКТ-а (компјутеризована настава). Постоје два кључна разлога за примјену ИКТ-а у настави. Први разлог је отклањање недостатака традиционалне наставе и унапређивање образовања, а други разлог је развијање ИКТ компетенција, како ученика тако и наставника јер ће према препоруци Европске комисије дигитална писменост бити једна од кључних компетенција 21.вијека. Примјеном ИКТ-а у образовању дјеца стичу могућност да се квалитетније образују, а у исто вријеме припремају и за тржиште рада. С обзиром да улазимо у дигитално доба подразумеваће се да су нашу ученици дигитално писмени, што нас обавезује да технологију употребљавамо од најранијег узраста.

ТРАДИЦИОНАЛНА НАСТАВА

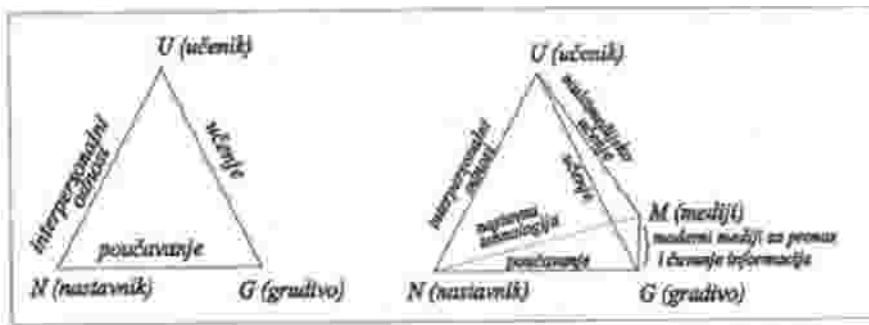
У нашем образовном систему ученици су углавном стицали знања путем традиционалне наставе у којој је највише заступљен фронтални облик рада, а која је намијењена ученицима просјечних способности. У садашњи систем образовања укључена су и дјеца са посебним потребама, а приступ њима захтијева индивидуализацију наставе коју је тешко реализовати путем традиционалне наставе. Комуникација са ученицима се одвија у једном смјеру, а у центру наставног процеса је наставни садржај. Најчешће су учитељи и ученици једини извор знања, што је апсурдно у данашњем обиљу информација које су нам доступне.

Још један од разлога зашто је наша традиционална настава била неуспјешна је и то што се она заснивала на педагогији поучавања. У традиционалном систему образовања наставници су били главни носиоци знања и они су то знање преносили ученицима. Улога ученика у наставном процесу била је пасивна. Они нису били у прилици да бирају начин на који ће учити. Подучавани су из области које неће моћи примјенити у будућности, јер живимо у вријеме научне и технолошке револуције када се свакодневно по-

јављују нове научне истине које замјењују постојеће, а наш образовни систем је сувише крут да би могао пратити темпо научних промјена.

Да би се лакше појаснила ограниченост традиционалне школе и педагогије подучавања Сузић (2005) користи шему односа – од дидактичког троугла до дидактичког многоугла.

Шема 1: Од дидактичког троугла до дидактичког многоугла

У овој шеми Сузић (2005) је разматрао шест релација и предоминантних основа учења и поучавања. Из ових релација можемо закључити да је традиционална педагогија предавања била оријентисана на усвајање градива, односно градиво је било субјекат наставног процеса. Настава је била формализована, вербализована, репродуктивна, недовољно очигледна што је смањивало трајност знања и ускраћивало могућност да се оно повеже са реалним животом. Сузић сматра да се примјеном образовне технологије у настави може доћи до дидактичког многоугла јер увођењем ИКТ-а у наставу мијењају се традиционалне улоге ученика и наставника. Сличне критике традиционалне наставе можемо наћи и код страних аутора. Истраживања су показала да ученици успјешније усвајају градиво ако су приликом процеса учења ангажована сва ученикова чула. По Гласеру (Glasser), ми научимо:

- „10% од онога што читамо
- 20% од онога што слушамо
- 30% од онога што видимо
- 50% од онога што видимо и чујемо
- 70% од онога што расправимо са другима
- 80% од онога што лично доживимо
- 95% од онога што поучавамо друге.

Гласер сматра да ученици боље и успјешније усвајају градиво ако уче у настави у којој је активирано више чула. Процент усвојености градива и трајности знања је виши ако су ученици у интеракцији са наставним градивом, ако самостално уче, ако улажу властити напор или ако рјешавају проблемске задатке у групама или тимовима. Најбоље резултате у учењу даје довођење ученика у активну позицију у којој је потребно да истражује, ми-

сли, упоређује, закључује, у којој провјерава своје закључке, у којој стечена знања повезује са стварним животом.

Савремене педагошке науке промовишу приступ активног учења у којима се ученици налазе у центру наставног процеса. Ученицима се даје могућност бирања теме учења те начина и темпа стицања знања. Кључна карактеристика овог приступа је да ученик носи одговорност за оно што учи, кад учи и како учи. Ученик добија више права, али и одговорности, јер постаје активан учесник у наставном процесу, те се не ослања више само на учитеља као извор знања, него учи различите технике учења како би могао кренути у потрагу за самосталним стицањем знања.

С обзиром да живимо у вријеме дигиталне експанзије сасвим је оправдано кориштење образовне технологије у настави, јер захваљујући њој можемо наставу да прилагодимо индивидуалним могућностима ученика. Употребом мултимедија стимулишемо различита чула код ученика, додатно их мотивишемо и упућујемо на различите изворе учења, али је потребно да препознамо и афирмишемо оне начине употребе ИКТ-а који су најквалитетнији и који ће постићи најбоље резултате.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИМЈЕНЕ ИКТ-А У НАСТАВИ

Сама ријечи „ИСТ“ је енглеског поријекла, а означава информационе и комуникационе технологије. Када говоримо о ИКТ-у у настави ми у ствари говоримо о употреби рачунара, интерактивних табли, мобилних телефона, интернета, дигиталне телевизије, дигиталних садржаја, те образовних програма и алата који омогућавају једноставнији и бржи проток информација и брже усвајање знања у наставном процесу.

Компјутеризована настава настаје употребом рачунара у наставном процесу. Рачунари су наставна средства која омогућавају припрему, реализацију, евалуацију наставе, те учење путем сталне повратне везе. Да бисмо објаснили овај појам потребно је да кренемо од појма настава. „Настава је систем у коме су сви елементи међусобно чврсто повезани и условљени, у коме повратна информација стално тече тако да учесници у наставном процесу у сваком тренутку знају како и колико се остварују постављени задаци да би се на вријеме предузеле корективне мјере ако су потребне“ (Вилотијевић, 2002, стр. 16). Битна одлика наставе је интеракција између наставника и ученика. У основи те интеракције је комуникација која подразумева саопштавање, пријем и пренос информација. Посредник у тој комуникацији је медиј, а водећи медиј тренутно је рачунар.

Активнија употреба ове врсте наставе доводи до промјена у односима на релацији наставник-ученик-градиво. Ученикова улога са објекатске прелазни на субјекатску. Ученик постаје центар наставног процеса. Од пасивног посматрача у традиционалној настави он постаје активан судионик који

рјешавајући разне проблемске и истраживачке задатке јача своје компетенције и стиче квалитетније и трајније знање.

Једна од највећих замјерки традиционалне наставе је закашњела повратна информација. По завршетку часа учитељи нису увијек имали повратну информацију, тако да често нису знали да ли су ученици схватили градиво, нити су ученици знали у којем обиму су усвојили градиво. Употребом ИКТ-а обезбдијеђена је и правовремена повратна информација. Наставник и ученик на сваком часу и у сваком моменту имају увид у квалитет и квантитет стеченог знања што даје могућност да се реагује на вријеме и да се изврше корекције у знању, а све то води ка квалитетнијој настави.

Једна од битнијих карактеристика ове наставе је индивидуализација наставног процеса. Ова настава даје могућност ученицима да напредују према властитим способностима, темпом који њима одговара. Напреднији ученици добијају додатне задатке, а ученици нижих интелектуалних способности имају могућност да се врате на градиво које нису добро схватили и да путем додатних информација употпуне своје знање. С обзиром да рачунар омогућава двосмјерну комуникацију и да су ученици у директном контакту са градивом они у сваком тренутку могу да траже додатне информације, без страха да ће бити исмијани, те да ће наићи на ругање и подсмјех друге дјеце. На овај начин ће избјећи осјећај да су мање вриједни, те ће са мање фрустрација проћи кроз школовање. Због наведених разлога примјена ИКТ у настави је нарочито значајна за инклузивно образовање.

Истраживања показују да ова врста наставе не прави разлике међу дјецом, за све ученике важе иста правила. Рачунар на исти начин вреднује и процјењује и прати квалитет знања ученика чиме се постиже већа објективност и праведније оцјењивање.

Настава уз помоћ ИКТ-а постаје очигледнија, активнија, убједљивија, а као таква интересантнија ученицима што опет утиче на квалитет знања. Овом наставом долази се до рационализације времена, па наставнику и ученику остаје више времена за развијање осталих компетенција. Наставник умјесто предавачке има улогу васпитача, стратега, ментора. Ученик овом наставом добија више права, али и обавеза чиме се појачава његова одговорност у наставном процесу. Осим што стичу знање на интересантан, активан и прихватљив начин, ученици овом наставом развијају и ИКТ компетенције које ће им према препоруци ЕУ бити потребне за будућност.

Осим бројних предности компјутеризована настава налази и на потешкоће као што су:

- Крута структура традиционалног образовног система који не дозвољава иновацијама да у значајнијој мјери изврше промјене.
- Недостатак самопоуздања наставника да крене у реализацију ове врсте наставе.
- Недостатак компетенција наставника за реализацију ове врсте наставе. Овај наставни систем осим стандардних компетенција захтијева и добро познавање технологије.

- Изостанак праћења нових технологија и могућности (ИКТ знање застаријева сваких шест мјесеци, што захтијева перманентно стручно усавршавање из ове области)
- Неопремљеност учионица рачунарском опремом
- Недостатак образовног софтвера

Примјена ИКТ-а у настави наилази на одређене потешкоће које су субјективне и објективне природе. Министарство просвјете и културе Републике Српске је покушало да премости потешкоће објективне природе тим што је 2009/2010. године организовало информатичку обуку свих наставника. Пратећи промјене у образовању у нашем окружењу Министарство просвјете и културе РС је током 2012. године покренуло пројекат „Доситеј“. Циљ пројекта је био да се осавремени и унаприједи наставни процес, а ученици и наставници едукују за рад у еУчионици по систему „један ученик један рачунар“. Први корак у реализацији пројекта „Доситеј“ био је опремање учионица потребном рачунарском опремом, а потом је услиједила едукација учитеља за примјену еУчионица. До сада је у склопу овог пројекта опремљено 718 електронских учионица, набављено је 17 950 малих рачунара за ученике и 1 350 рачунара за наставнике који су распоређени у 125 школа у РС. Преко 2000 наставника је прошло обуку како би успјешно могли користити електронску учионицу.

С обзиром да је Министарство отклонило објективне недостатке, у наредном периоду можемо очекивати очигледније примјере кориштења и боље резултате у примјени образовних технологија у настави, што би за посљедицу требало дати квалитетније образовање.

ФАЗЕ У ПРИМЈЕНИ ИКТ-А У НАСТАВИ

Истраживања показују да имплементација технологије у наставу зависи прије свега од ИКТ компетенција учитеља. Учители са развијенијим ИКТ компетенцијама ефикасније употребљавају технологију у свом раду што за посљедицу даје боље резултате. Наравно да се свака употреба ИКТ-а у наставном процесу не може сматрати иновирањем наставног процеса. За то је потребно да се ИКТ употреби на прихватљив, економичан и успјешан начин.

Увођење ИКТ-а у наставу је дуготрајан процес који пролази кроз неколико фаза примјене. Најчешће су то:

У првој фази - учители постају свесни ИКТ технологије, уче шта је основа ИКТ-а и стичу основне вештине у раду са ИКТ алаткама. Они у овој фази најчешће користе програм за обраду текста, софтвер за визуелну презентацију, базе података, електронску пошту, како би унапредили свој рад.

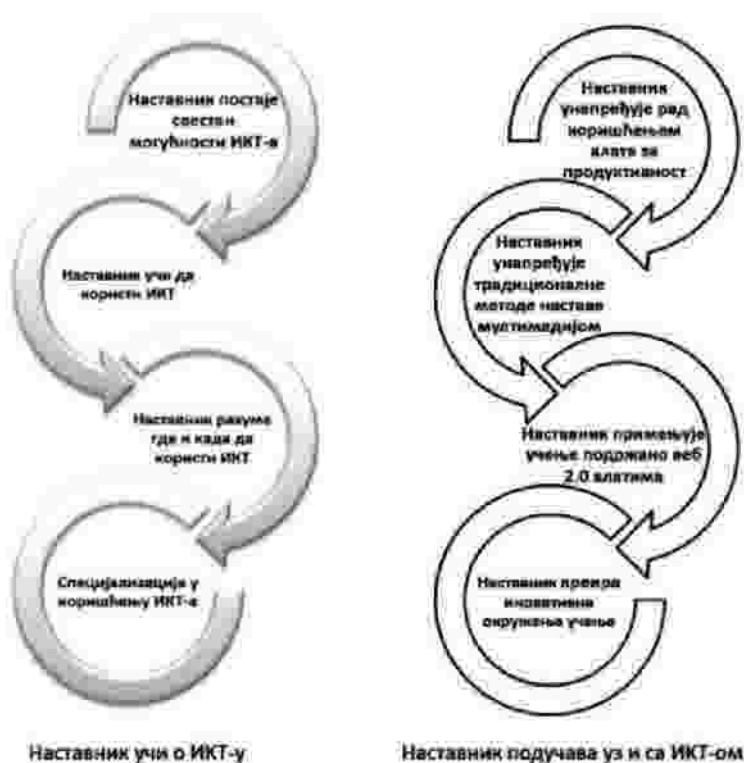
У другој фази - учители уче како да користе ИКТ алатке у својој настави. Након употребе софтвера за продуктивност, наставници уче како да побољшају традиционалну наставу употребом мултимедијалних презентација.

Током треће фазе, учитељи уче да препознају ситуације у којима је корисно употребити ИКТ и знају да одаберу одговарајуће алатке за одређене задатке. У свом раду учитељи се фокусирају на то да ученицима олакшају учење.

У завршној фази овог модела, учитељи уче како ИКТ алатке могу да се користе у системима за управљање учењем и могу да управљају новим окружењима за учење.

Фаза примјене ИКТ у наставу зависе од развијености компетенција учитеља. Што су ИКТ компетенције учитеља веће, тиме је већа и фаза примјене рачунара у раду.

Слика 1. представља учење о ИКТ и настава уз ИКТ (Школа будућности (према Majumdar 2005))

Увођењем ИКТ-а у наставу неоспорно се подиже квалитет наставе на један виши ниво. Учећи на овај начин ученици су мотивисанији, заинтересованији и активнији. Међутим квалитет ове наставе зависи прије свега од компетенција наставника да ИКТ интегрише у наставни процес. Увођење технологије у наставу не може бити само себи сврха, већ мора бити пажљиво и студиозно планирано и реализовано и што је најбитније мора на ви-

дљив и јасан начин да покаже остварене исходе и тако оправда своју употребу. Употреба технологије треба код ученика развити оне компетенције које ће им бити потребне за живот у будућности. Да бисмо успјели у овоме потребно је да наше учитеље мотивишемо на перманентно стручно усавршавање с циљем развоја ИКТ компетенција.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОЈЕКТА „ДОСИТЕЈ“

Интеграција ИКТ-а у наставни процес пролази кроз неколико фаза. Почетни ниво је иновирање традиционалне наставе путем презентација или мултимедија, а највиши ниво је учење по систему „1:1“ у еУчионици. Тек на највишем нивоу ученик се ставља у центар наставног процеса, мијењају се улоге наставника и ученика, мијењају се облици рада, методе и средства. У том случају можемо говорити о учењу по моделу „1:1“ што у преводу значи „један ученик један рачунар“ или еУчионица. Под појмом „1:1 eLearning“ подразумевамо учење уз помоћ технологије (електронско учење - еУчење) по моделу 1 на 1, што подразумева да сваки ученик има рачунар у току извођења часа.

Апликација коју је Интел специјално намијенио за рад је *Mythware eUcionica*.

Уз помоћ одређеног софтвера, који се примјењују за управљање учењем, креирају се виртуелне групе за учење. Наставник са свог рачунара прати рад ученика, формира групе ученика за заједнички рад (сваки ученик учествује у раду групе са сопственог рачунара), шаље задатке ученику или групи ученика и преузима контролу над рачунарима које ученици користе. Наставник може да добије од ученика усмене одговоре кроз видео конференцијску везу или чет конверзацију. Овај систем има алатке за селективно дијелење дигиталних садржаја (садржаји могу бити исти за све ученике или по различитом нивоу сложености).

Бројне су предности учења „1:1“ као што су:

- Прилагодљива процјена знања – повратна информација може се остварити у свакој етапи часа на веома једноставан начин. Учитељ са свог рачунара може у сваком тренутку да уђе у учеников рачунар и да изврши увид у оно што ученик ради. Кориштењем опције „демонстрација ученика“ може активност одређеног ученика да подијели са осталим ученицима у одјељењу. Ова опција је нарочито погодна код извјештавања група. Повратну информацију је могуће добити и путем теста који се веома лако и брзо може реализовати.
- Подршка ученицима са посебним потребама - путем различитих софтвера и хардвера могуће је реализовати инклузивну наставу за дјецу са различитим сметњама у развоју.
- Олакшано давање директних (индивидуалних) инструкција за рад-могуће реализовати наставу различитих нивоа сложености, као и индивидуализирану наставу на веома једноставан начин.

- Учење је флексибилно – ученици могу записивати биљешке, прикупљати податке и информације и вршити истраживање изван учионице. Ученик путем рачунара има приступ учитељу другим ученицима, као и обиљу информација које се налазе на Интернету.
- Подстицање креативног начина рјешавања проблема – мултимедијалне апликације
- Омогућени другачији начини предавања и учења - ученицима су дозвољени и омогућени различити начини учења како би постигли очекиване исходе.
- Подстицање мотивације за учење - већина наших ученика је дигитално писмена, али њихово знање треба систематизовати и усмјерити у правцу образовања јер настава уз помоћ ИКТ-а сигурно ће их више мотивисати и активирати.
- Показивање, документовање и дијелење знања - у сваком моменту се може погледати одређени документ, може се заједнички анализирати, као и сачувати па послије показати како би се мјерио напредак у стицању знања.
- Стицање и развијање ИКТ компетенција код ученика - према препоруци ЕУ, ове компетенције налазе се на листи компетенција које ће бити неопходне у 21. вијеку, те је препоручљиво и пожељно развијати их код ученика од најранијег узраста.

Поред предности *Mythware eUcionica* нам даје и низ могућности као што су:

- Слање екрана – ако је ова опција укључена, све што наставник ради на свом рачунару преноси се на све рачунаре у разреду
- Демонстрација ученика - користећи ову опцију наставник може изабрати ученика који ће демонстрирати одређене активности или извјестити о индивидуалном, групном или раду у пару.
- Филм у мрежи - ученици могу да прате видео клипове које наставник пушта на свом рачунару, без потребе да их дијели или копира на ученичке рачунаре.
- Користећи опцију надзор и контрола учитељ има могућност да посматра активности једног или више ученика у одјељењу.
- Путем опције удаљена постављања могу се извршити одређена постављања на ученичким рачунарима као што су поставке Интернета и оли преузимање контроле над рачунаром.
- С опцијом управљање групом наставник може да формира групе од пријављених ученика у одјељењу, а потом да управља њима (именује групу, даје назив, бира вођу, мијења чланове и сл.). Путем чата омогућена је комуникација између чланова група, као и наставника. На овај начин наставник може да даје инструкције групи, тако да не омета рад осталих група.

- Ова апликација нуди и опцију теста која омогућава учитељу да на веома једноставан и брз начин оствари повратну информацију и да увид у квалитет и квантитет стеченог знања.
- Дистрибуција датотека омогућава наставнику да одређене датотеке прослиједи на ученичке рачунаре, а такође и да прими датотеке са рачунара ученика. Ова опција је веома значајна кад учитељ жели задатке да прилагоди индивидуалним могућностима ученика.
- Као што видимо бројне су предности примјене рачунара у настави, а коју ћемо од њих изабрати зависи прије свега од развијености ИКТ компетенција наставника и ученика, а потом и од исхода које желимо остварити. Веома је битно да пажљиво бирамо активности које желимо реализовати путем *Mythware eUcionica* јер технологија не смије бити сама себи сврха.

У зависности од исхода које желимо остварити еУчионицу можемо примијенити и у сљедећим облицима:

- програми за увежбавање
- интерактивни туторијали,
- у подучавању,
- у симулирању,
- инструкционе игре
- игре рјешавања проблема
- виртуелни излети.

У току фазе вјежбања ученици утврђују раније стечена знања. Помоћу одговарајућег софтвера ученицима се постављају питања из градива које треба да буде утврђено. Ови програми се обично праве и подешавају тако да, кад ученик уради тачно вјежбу добије позитивну повратну информацију, а за нетачне одговоре добија прилику да покуша поново. Тренутна повратна информација ученицима помаже да процијене сопствено знање, а наставницима помаже да оцијене ученика.

Туторијал прво презентује ученицима градиво које им помаже да схвате одређену наставну јединицу, након чега оцјењује њихово разумијевање изложеног градива. Ако је потребно, туторијал обезбдијеђује и додатну литературу, вежбе или омогућава ученицима да напредују кроз лекције и кроз програм ка новим темама.

Помоћу компјутера може да се врши симулација неког динамичног стања и на тај начин додатно појасни то стање. Оне ученицима пружају прилику да вјежбају рјешавање проблема унутар неког окружења, које би у другом случају било опасно, скупо, временски ограничено или недоступно. Током симулација ученици постају активни учесници који уче из сопственог искуства.

Инструкционе игре се у различитим облицима могу наћи заступљене на Интернету. Игре су значајно средство за развијање логичког мишљења код

дјече. Међутим, треба правити разлику између игара дидактичког и забавног карактера. У образовне игре спадају: пустиловне игре, играње улога, игре на табли, квизови, игре ријечима, логичке игре.

Игре рјешавања проблема такође ангажују ученике на пољу критичког мишљења, резоновања и осталих вјештина мишљења вишег реда. Дидактичке игре ученика стављају пред проблемску ситуацију коју он мора да разријеш. На тај начин се код ученика изазива интелектуална радозналост и развија интерес за област из које је игра. Рјешавајући проблемске ситуације и тежећи ка циљу ученици у великој мјери развијају мишљење. Насупрот инструкционим играма или симулацијама у којима је фокус на садржају, код игара рјешавања проблема нагласак је на развоју.

Виртуелни излети пружају ученицима, уз помоћ рачунара, искуства „стварног свијета”, која им омогућавају да применијене концепте научене у учионици и да прошире искуство изван зидова учионице, чак и када то није физички изводљиво у стварном свијету. Као дио виртуелног излета, ученици обично „путују” у неко мјесто, сакупљају информације и извјештавају о налазима и закључцима у дигиталној форми, користећи текст, слике, звук или видео-снимке.

Иако су могућности примјене рачунара у наставном процесу велике, ипак не треба заборавити да је наставникова улога незамјенива, а да је рачунар само наставно средство које треба да му помогне у раду. Да би учитељи могли на прави начин да искористе информационе технологије у настави потребно је да се стручно усавршавају и тако развијају своје ИКТ компетенције.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Под утицајем технолошке револуције промијениле су се потребе нашег начина живота и рада. Под утицајем тих потреба дошло је до промјене у већини наука па тако и у области образовања. У нашем образовном систему дуг временски период била је заступљена традиционална настава. Поред низа предности ова настава је имала и недостатке који су утицали на мотивацију ученика и њихову пасивност у настави.

У складу са жељом и потребом да се осавремени наставни процес, а настава учини интересантнијом и занимљивијом ученицима појављују се различите иновације, а међу њима и примјена ИКТ-а у настави. Ако узмемо у обзир да живимо у вријеме дигиталне револуције, а да су наши ученици већином дигитално писмени, онда је сасвим оправдано увођење ИКТ-а у наставу.

Примјена ИКТ-а у настави пролази кроз неколико фаза које зависе од нивоа ИКТ компетенција учитеља. На почетку упознавања са ИКТ-ом учитељи најчешће традиционалну наставу иновирају наставним средствима, односно примјеном презентација. Упоредо са развојем компетенција расте и употреба ИКТ-а. Највиши ниво ИКТ компетенција учитеља води у еУче-

ње, у којем се мијењају традиционалне улоге у настави, те методе, облици и начини рада. Наставници су мање предавачи, извори знања, а више огранизатори, ментори, фасилитатори. Ученик постаје активнији, мотивисанији, ангажованији. Има већа права али и обавезе у наставном процесу, а као резултат тих промјена развија се личност која конструктивно и стваралачки размишља.

Савремена цивилизација захтијеваће од ученика пуно више од пуког познавања чињеница. Наше ученике морамо научити како се учи јер ће се морати перманентно стручно усавршавати да би били конкуренти на тржишту. С обзиром да улазимо у дигитално доба подразумијеваће се да су нашу ученици дигитално писмени, што нас обавезује да технологију употребљавамо од најранијег узраста. Међутим употреба ИКТ-а у наставу зависи од развијености компетенција учитеља, с тога је потребно да више пажње обратимо на стручно усавршавање учитеља јер су они носиоци промјена у образовању. Само учитељи са развијеним ИКТ компетенцијама моћи ће да на ефикасан начин допринесу побољшању наставног процеса.

ЛИТЕРАТУРА:

- Вилошијевић, М. (1999). *Од традиционалне ка информатичкој дидактици*. Београд: Педагошко друштво Србије.
- Вилошијевић, М. (2002). *Информатичка концепција наставе*. Образовна технологија др. 1, стр. 15-35.
- Група аутора (2012): *Школа будућности*. Чиоја шамиа
- Бурић, Б. (2009). *Зборник радова са научној скупља*. Београд: Српска академија образовања.
- Миленковић Ј. (2012). *Информационе технологије у настави у Србији и Данској*, Масџер рад, Београд.
- Мандић, Д. (2010): *Интернет технологије*, Чиоја, Београд
- Мандић, Д., Ристић, М. (2006): *Веб портали и образовање на даљину у функцији одржања квалитета наставе*, Мерлин, Београд.
- Намештовски, Ж. (2011). *Подстицај мотивисаности ученика и наставника у нижим разредима основне школе уз помоћ софтверских алати*. Докторска дисертација, Зрењанин.

IMPROVING TEACHING PROCESS BY ICT APPLICATION

Abstract

A rapid development of economy and society is happening thanks to the rapid development of science

and technology. Research shows that countries with better education system have better economy. That is the reason why many countries are increasingly investing into education with intention to make it as efficient as possible. Since their earliest age pupils become familiar with team work, solve problem situations, learn foreign languages, and use ICT in everyday activities in order to develop the competencies which will make their future lives easier.

Although innovations are found in every segment of society, it is interesting that our education system stays immune at those changes. Although education has to be a pillar of society and a driver of change, our schools do not prepare pupils for life and work in the future but currently present a brake of their development. Traditional lecture-based teaching with frontal form of work meant for pupils of average abilities is still present in our schools.

The goal of this paper is to point out that teaching process can be enhanced using ICT and that ICT is one of the ways our education system can use to try to overcome the digital gap between our education system and education system of more successful countries because quality education can for sure contribute to the development of the transition society.

Keywords: traditional teaching, innovations, ICT

BOLONJA – POBOLJŠANJE KVALITETA STUDIJA ILI POVEĆANJE VISOKOOBRAZOVNOG KADRA

Naučna kritika, polemika

UDK 378.014.3:371.1

doc. dr Mirko Stojčinović¹

Republička uprava za geodetske i imovinsko – pravne poslove

mr Nada Ćurković²

Republička uprava za geodetske i imovinsko – pravne poslove

Apstrakt: *Prema deklaraciji Evropskih ministara visokog obrazovanja iz Bolonje (1999. god.), kao i kasniji razvoj ovog koncepta, utvrđeni su strateški ciljevi Evropskog područja visokog obrazovanja, prema kojima je aktivnija uloga studenata u procesu odvijanja nastave na visoko školskim ustanovama, te i stalno pisanje stručno-istraživačkih radova. Iz ovog proizilazi da bi studenti već u prvoj godini akademskog studija trebali savladati vještine izrade ovih radova.*

Ključne riječi: *Bolonja, student, visoko obrazovanje, metodologija naučno-istraživački radovi, praksa.*

1. UVOD

1.1. Osvrt na značaj i aktuelnost teme

I prije uključivanja u bolonjski proces³ 2003. godine univerziteti u BiH počeli su raditi na uvođenju politike i prakse osiguranja kvaliteta. Te su aktivnosti

¹ mirkostojojinovic@gmail.com

² nada.curkovic@gmail.com

³ Bolonjski proces predstavlja najznačajniju i najsveobuhvatniju reformu visokog obrazovanja u Evropi. Krajnji cilj tog procesa jeste uspostavljanje evropskog prostora visokog obrazovanja do 2010. godine, koji će značiti neometanu mobilnost akademskih radnika i studenata, te objektivno priznavanje njihovih kvalifikacija. Bolonjsku deklaraciju 1999. godine potpisali su ministri obrazovanja 29 evropskih zemalja. Taj se proces počeo širiti i na druge zemlje pa su organizirani dalji sastanci predstavnika vlada u Pragu 2001., Berlinu 2003. i Bergenu 2005. Naredni sastanak

dobile još veći značaj pridruživanjem Bolonjskom procesu na ministarskoj konferenciji u Berlinu 2003. godine; tokom školske 2003/04. godine svi javni univerziteti u BiH uključeni su u institucionalnu procjenu Evropske asocijacije univerziteta (EUA)⁴

Bosna i Hercegovina je podijeljena država u svakoj oblasti, pa i kada je riječ o visokom obrazovanju. Bolonjski proces u visokoškolskim ustanovama potpuno različito se primjenjuje u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine. Složen ustavni sistem BiH i cjelokupna politička struktura odražavaju se na okvir visokog obrazovanja u našoj zemlji. Oblast visokog obrazovanja u Republici Srpskoj je regulisana zakonom o visokom obrazovanju (Službeni glasnik Republike Srpske”, br.: 73/10, 104/11 i 84/12). Osim navedenog zakona, organizacija i načina funkcionisanja sistema visokog obrazovanja uređena je setom zakonskih i podzakonskih propisa.

Zajedničko svim učenicima i studentima u oba entiteta je da su obavezni napisati maturski i diplomski rad, a u toku studiranja i seminarske radove. Da bi se kvalitetno napisali radovi potrebno je izučiti metodologiju izrade stručno – istraživačkog rada (SIR) i metodologiju izrade naučno – istraživačkog rada (NIR), kao i odlično poznavanje pravopisa jezika na kojem se rad piše. Srpski jezik je potpuno zanemaren u obrazovanju. Glavni problem je nepoznavanje gramatike i pravopisa maternjeg jezika, za koje se pozdrzumijeva da ga svršeni maturanti, apsolvanti trebaju znati. Kako je rastao značaj nauke, tako je rastao i značaj metodologije kao njenog sastavnog dijela: „Dakle ona je nastala kao izraz potrebe za utvrđivanjem epistemoloških kriterijuma naučnog saznanja, proučavanjem lokalne i tehničke strane istraživačkog procesa, za uzimanje stavova prema pitanjima naučne strategije razvijanja i usavršavanja analitičkog okvira u kojem se kreću istraživanja predmeta nauke, te pronalaženju najefikasnijih sredstava za prikupljanje, sređivanje i obradu iskustvenih i drugih podataka”⁵.

1.2. Predmet, problem i cilj istraživanja

Stoga je predmet našeg istraživanja potreba i obaveza da u prvom ciklusu studija studenti stiču prva istraživačka iskustva i dublje upoznaju sa problemima određenog stručnog polja i u okviru konkretnog predmeta, kao i poboljšanje kvaliteta studija kroz primjenu načela Bolonje.

Problem ovog istraživanja jeste kako omogućiti studentu da stekne ova neophodna istraživačka iskustva, kada se sa istim stidljivo ili uopšte ne susreće na

održat će se u Londonu u maju 2007. Bosna i Hercegovina uključila se u pomenuti proces 2003. godine.

⁴ Vijeće Evrope, Evropska komisija, 2004. Institucionalna evaluacija sedam univerziteta u Bosni i Hercegovini, sažetak izvještaja Evropske asocijacije univerziteta u okviru zajedničkog projekta Evropske komisije i Vijeća Evrope «Moderniziranje kapaciteta za menadžment i upravljanje univerziteta u Bosni i Hercegovini», Sarajevo.

⁵ Momčilo, Sakan.: Metodologija nauke, NUBL: Banja Luka 2008. god.ine, str. 15.

visoko školskim ustanovama. Osnovni cilj ovog rada je kako ustanovljavati, razvijati, štititi i prenositi znanje i sposobnost kroz nastavu i naučno-istraživački rad i time doprinosti razvoju sposobnosti pojedinaca i društva, te kroz bolonjske procese postići više standarde obrazovanja.

1.3. Osnovna hipoteza istraživanja

Naša je osnovna pretpostavka da samo oni studenti, koji blagovremeno spoznaju osnovne tehnike i metode izrade SIR-a i NIR-a mogu pružiti mogućnost i sebi i drugima da napreduju u nauci i uživaju u koristi visokog obrazovanja kroz cijeli život, te da kroz dosljednu primjenu Bolonje dođemo do poboljšanja kvaliteta studija, a ne povećanja visokoobrazovnog kadra.

2. STRUČNO I NAUČNO ISTRAŽIVAČKI RAD U BOLONJSKOG PROCESU

2.1. Stručno-istraživački rad (SIR)

Stručno-istraživački radovi (SIR) su pisani radovi, koji ne sadrže nove naučne istine, rezultate i teorije, već se njima obrađuje već poznato i napisano.

Osnovni zadatak SIR-a je prikupljanje i interpretacija već poznatih naučnih istina, činjenica, informacija, odnosno teorija i rezultata. S toga težište SIR-a čini primjena poznatog, odnosno širenje i popularizacija naučnih istina, a ne otkrivanje novih znanja.

Naučnim radom (NIR-om) se po pravilu otkrivaju do tada nepoznate činjenice i zakonitosti (uz primjenu naučnih metoda).

Poznavanje metodologije i tehnike izrade SIR-a i NIR-a, te vještine dobrog pisanja, odlike su visokoobrazovanih stručnjaka različitih profila. Iz tog razloga izrada SIR-a (prvensteno seminarskih i diplomskih radova) jedna je od obaveza studenata do diplomskih studija.

2.2. Svrha i ciljevi izrade SIR-a

Već smo istaknuli da SIR na prvom ciklusu studija je stručni rad u kojem se rješava jedan uži ili jednostavan problem i u kome studenti stižu prva istraživačka iskustva. Svaki SIR ima obaveznu formu i sadržaj.

Osnovni cilj i svrha izrade SIR-a na prvom ciklusu studija jeste u tome da se studenti potpunije, opsežnije i dublje upoznaju sa problemima određenog stručnog polja u okviru konkretnog predmeta. Pri izradi SIR-a student treba (mora) dokazati:

1. Sposobnost primjene teoretskog i praktičnog znanja u samostalnoj obradi aktuelne teme.
2. Sposobnost korištenja tuđih spoznaja, stavova i činjenica, do kojih se došlo primjenom stručnih metoda.
3. Sposobnost primjene stručnih metoda i tehnologije istraživanja
4. Sposobnost pisanja tekstova seminarskih i drugih SIR-a.

2.3. Vrste SIR-a

Stručni rad predstavlja vrstu pisanog rada koji sadrži korisne priloge iz domena određene struke. Postoji više vrsta SIR-a, te ćemo iste ukratko navesti

Radovi na postdiplomskim studijama, NIR

Kritički prikaz, Seminarski rad, Specijalistički rad, Magistarska teza, Doktorska disertacija.

Autor doktorske disertacije mora biti originalan, izvoran, nov i samostalan. Pored ove podjele postoje još mnoge vrste SIR-a, kao što su: praktikum, riječnik, zbornik radova, bibliografija, priručnik, ljetopis, časopis, stručni članak, stručni eksperiment, stručni izvještaj, recenzije i slično.

Druga vrsta SIR-a odnosi se na one radove koje sadrže približno podjednaku količinu elemenata naučnih i stručnih djela, a najvažniji radovi iz ove grupe su: udžbenici, enciklopedije i leksikoni.

2.4. Seminarski rad

Seminarski rad je stručni rad koji sadrži određene tematike iz nastavnog programa na dodiplomskom studiju. Osnovna svrha seminarskog rada je proširivanje i produbljivanje teorijskog i praktičnog znanja iz određene oblasti, razvijanju sposobnosti korištenja različitih izvora podataka, te usavršavanje vještine pisanja. Izradom seminarskog rada student stiče prvo iskustvo u pisanju stručnih i naučno-istraživačkih radova. Po pravilu tokom dodiplomskog studija student bi trebao da izradi najmanje dva seminarska rada, a prema novom Bolonjskom ili ECTS konceptu strudiranja, moguće da se ukaže potreba izrada više seminarskih radova iz različitih predmeta na svakoj godini studija.

2.5. Diplomski rad

Diplomski rad je samostalan stručni rad u kojem student pod vođstvom mentora obrađuje određenu temu sa teorijskog, praktičnog ili teorijsko-praktičnog aspekta. Diplomski rad je po mnogim stvarima sličan seminarskom radu, ali razlika je u tome što je tematika koja se obrađuje u diplomskom radu slože-

nija i zahtjevnija, metodološki pristup izraženiji, a obim rada obično dva puta veći.

Izradi diplomskog rada student pristupa kao akademski građanin sa položenim svim ispitima, te ovim radom stavlja krunu i promovira se uz zvanje za koje se opredjelio. Npr. diplomirani ekonomista. Diplomski rad je javan svečani čin na kome studenti ispoljavaju određenu stručnu i naučnu zrelost ostvarujući svoj prvi cilj u svijetu akademskih nauka.

2.6. Forma i elementi SIR-a

2.6.1. Osnovni elementi SIR-a

Naslov rada, predgovor (nije obavezan), sadržaj, uvod, centralni dio (izlaganje tematike), zaključak, popis korištene literature (bibliografija), prilozi (ako su potrebni).

- Naslov rada izražava njegov osnovni sadržaj, zato mora biti kratak, jasan, privlačan i informativan, tako da što jasnije izrazi njegov sadržaj i karakter. Naslovna stranica je prva stranica rada koja treba da pruži podatke o autoru i radu. Korice i naslovnu stranu rada treba napisati pregledno sa standardizovanim rasporedomelemenata. Svi elementi korica rada pišu se velikim slovima i to Font Times New Roman, 16 pts bold. Diplomski rad dodatno sadrži vanjsku ili omotnu stranicu, odnosno korice koje dolaze prije naslovne strane. Korice i naslovna strana uglavnom se podudaraju.
- Predgovor nije obavezni dio seminarskog i diplomskog rada već je svojstven SIR-u koji je znatno većeg obima nego stručni radovi na diplomskim studijama. U predgovoru se iznose razlozi koji su podstakli autora za izbor određene teme i pisanje rada. Ako se studenti odluče za predgovor on ne treba biti duži od pola jedne stranice, zapravo mora biti srazmjeran obimu cijelog rada. Inače tekst SIR-a ne bi trebao da bude kraći od 7 (sedam) mi duži od 15 (petnaest) stranica. Preporučujemo seminarski rad između 10 (deset) – 15 (petnaest) stranica.
- Pošto sadržaj predstavlja tekstualno numerički pregled dijelova rada piše se nakon završetka pisanja teksta i obilježavanja rednog broja stranice. U sadržaju treba navesti poglavlja, naslove i podnaslove, te broj stranice na kojoj se može pronaći početak navedenih cjelina.
- Uvod treba da opiše problem, tj. da započne prikazivanje osobine i značenja odobrenog područja rada i da nastavi sa bližim određivanjem svrhe i predmeta istraživanja. Uvod je pristupni dio SIR-a koji i ujedno predstavlja stručni pogled studenta.
- Centralni dio - U ovom dijelu rada koji po svojoj veličini predstavlja najobilniji dio SIR-a navodi se kako će se obrađivati predmet i problem istraživanja, kao i precizirati objekat u kojem će sprovesti istraživanje.

- Zaključak je završni dio rada koji sadrži najvažnija rješenja postavljenog problema istraživanja, odnosno odgovara na pitanja postavljena u uvodu. Zaključak ne treba označavati brojevima, već ga hronološki formulirati po strukturi rada. U zaključku je obavezno navesti stavove vezane za hipoteze, da li su prihvaćene (dokazane), djelimično dokazane ili odbačene.
- U literaturi se najčešće koriste četiri grupe:
 1. knjige,
 2. članci studije i rasprave,
 3. nepotpisana pošta.
 4. ostali izvori (priručnici, konvencije, zakoni, web stranica, odbranjene doktorske, magistarske teme i si.)

Fusnota označava bilješku ispod teksta koja je obično sitnijim slovima i objašnjava nešto u vezi sa tretiranom materijom. To su zapravo korisna pojašnjenja. Posebno je značajno istaknuti da tuđi i prepisani tekst mora biti doslovno prepisan i obilježen na kraju i na početku teksta znacima navoda (“). Za izvor koji se koristi navodi se titula, ime i prezime autora, naziv djela, izdavač, mjesto i godina izdavanja, kao i broj stranice odakle je citat preuzet. Ista pravila primjenjuju se i za izradu naučno-istraživačkog rada ili kako to kaže prof.dr Milorad Zakić kada govori o metodologiji: „Za njih će ona biti uputstvo, kako i šta raditi da se dostigne do željenog cilja, bez obzira da li je to skromni seminarski rad ili završni specijalistički, odnosno magistarski rad ili čak značajan naučni doprinos u vidu doktorske teze”⁶.

3. BOLONJA - POBOLJŠANJE KVALITETA STUDIJA ILI POVEĆANJE VISOKOOBRAZOVNOG KADRA

“Traljavo i u pogrešnom smjeru?” - tako njemački listovi komentarisu bolonjsku reformu visokog obrazovanja koja je u Njemačkoj na snazi tačno deset godina.

Ciljevi nisu dostignuti i nije čudo da se zahtjeva reforma reforme, Bolonjska reforma, ima dva velika cilja. Prvi je mobilnost studenata i kasnije obrazovane radne snage. U tu svrhu bi studenti bi trebalo da provedu semestar ili dva u inostranstvu, kao i da njihove diplome budu priznate svuda u Evropi - nijedno ni drugo nije slučaj. Drugi veliki cilj je stvoriti ljude spremne da uskoče u privredu i pomognu joj - zato su nastavni programi mijenjani, brisani, dodavani, činjani praktičniji. Umjesto četvorogodišnjih studija, uveden je sistem 3+2, gdje student nakon prve tri godine dobija zvanje bačelora, a ako produži školovanje, dobiće zvanje mastera. I ovom djelu je reforma omanula. Zato, kako prenosi bonski General ancajger, njemački univerziteti traže doradu

⁶ Milorad D. Zakić.: Metodologija naučno-istraživačkog rada, Banja Luka: UPS, 2000. god

⁷ <http://www.dw.de/studije-po-bolonji-korset-zategnut-do-pucanja/a-16166765-1>, dostupno 05.04.2015. godine u 18h

Cilj Bolonje bilo je ekonomičnije studiranje. Međutim ispostavlja se da i privredni trebaju obrazovani, a ne samo usmjereni diplomci. Smatram da je nepravilno što su bačelori osuđeni da budu trećeligaški diplomci. A, ako se uvažava samo petogodišnje studiranje do zvanja mastera - onda za takve studije treba da postoji i dovoljno mjesta na fakultetima i sutrašnjem zapošljavanju potražnja za takvim kadrovima. Trenuto iskustvo u našoj zemlji je da master od poslodavaca niko ne traži, a potražnja se uglavnom bazira na završenom četvorogodišnjem osnovnom studiju, što znači da oni koji su studirali po sistemu 3+2 nisu nigdje prispjeli. Što se tiče mobilnosti studenata u evropskim zemljama, po Bolonji 20 % studenata trebalo bi da diplomira u inostranstvu. Daleko smo od te brojke. Bosna i Hercegovina je država koja "studira" po Bolonji, a malo koja univerzitet-ska diploma je priznata u Evropi.

Prije mastera i bačelora nije bilo bolje. I tada je prečesto nadležni profesor odlučivao da li će priznati određeni ispit ili diploma. Učenici i studenti Finske ponosni su nositelji titule najboljih na svijetu. Posljednjih nekoliko godina, finski obrazovni sistem je pod budnim okom posmatrača, stranih vlada i ministarstava nauke i obrazovanja.

Ugled stečen na području obrazovanja, Fincima je donio i veliku popularnost, i nije čudno da stotine stranih delegacija žele otkriti tajnu uspjeha finskih škola i fakulteta. Njihov obrazovni sistem temelji se na pružanju istih osnovnih obrazovnih usluga svoj djeci i mladim ljudima. Obrazovanje je obavezno (odnosi se i na strane državljane s prebivalištem u Finskoj) i počinje kada dijete bude 7 godina staro, a završava sa napunjenih 16 godina starosti. Filozofija njihovog obrazovnog sistema temelji se na mišljenju da svako ima nešto za doprinijeti, te da čak i oni koji imaju problema s određenim predmetima ne smiju biti ostavljeni, nego se s njima treba dodatno raditi. U Finskoj je normalno da u jednome razredu predaju dva ili čak tri nastavnika koja se međusobno nadopunjuju, ali i pomažu učenicima koji nisu savladali određeni dio gradiva. Učenicima pomažu i njihovi razredni kolege, pa se cijelo školovanje doživljava kao proces učenja, povjerenja, ali i odmora.

Druga važna tačka finskog obrazovnog sistema je stvaranje stabilnog okruženja za učenike. Naime, osnovna i srednja škola spojene su u jednu školu, pa učenici nemaju problema s odlaskom i navikavanjem na novi prostor, a i omogućen im je ostanak sa jednim nastavnikom-profesorom do kraja osnovno-srednjeg obrazovanja. Nakon završetka srednjeg obrazovanja, obrazovanje se može dodatno sticati u gimnazijama ili strukovnim školama. Ako učenikove vještine nisu usavršene do standarda koje zahtjeva dalje obrazovanje, mogu nadopuniti i poboljšati školske svjedodžbe upisom tzv. dopunskog obrazovanja, odnosno, desetog razreda. Srednje škole pohađaju učenici s navršениh 15 godina, a završavaju sa 18. U školama nema ocjena, a ispiti se polažu dva puta godišnje - u proljeće i u jesen. Srednja škola im je struktuirana tako da se završi jedan od tri temeljna kursa kojima se opredjeljuju za dalje obrazovanje, odnosno, studiranje. Jedna od najvažnijih stavki finskog obrazovnog sistema je ta da je studiranje besplatno za sve studente. Svi univerziteti omogućuju studentima opredjeljivanje za dodiplomski stupanj, magisterij, postdiplomski i doktorski studij.

Viši standard obrazovanja može se zahvaliti i opremljenosti obrazovnih ustanova. Laboratoriji su vrlo dobro opremljeni, zgrade su moderne i funkcionalne, a studentske pogodnosti odlične. Naime, svi studenti imaju Slobodan pristup svim knjižnicama u Finskoj, a sve visokoškolske institucije pružaju im besplatan Internet. Studenti sami osmišljavaju rasporede i planove ispitivanja, a za eventualnu pomoć mogu se javiti studentskim savjetovateljima i profesorima. Studentski sindikati i studentska udruženja organizuju podučavanje i zajedničko učenje, ali i brojne slobodne aktivnosti.

3.1. Iskustva univerziteta u BiH

U BiH trenutno postoji 8 javnih univerziteta, na kojima studira oko 100.000. studenata. Takođe postoji 12 različitih zakona o visokom obrazovanju uređenih prema jednom Okvirnom zakonu u visokom obrazovanju BiH, zatim Zakon o visokom obrazovanju Distrikta Brčko i Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske. U Republici Srpskoj je može se reći najčistija situacija, proteklih deset godina učinjene su brojne reforme, kako bi sistem visokog obrazovanja bio sličan zemljama Evropske unije. Novi Zakon o visokom obrazovanju je usklađen sa Okvirnim zakonom BiH i evropskim standardima. Na osnovu tog dozvoljeno je postojanje dvije vrste visokoškolskih ustanova, visokih škola i univerziteta. Ustanovljen je sistem licenciranja kojim se takvim ustanovama dozvoljava rad, ako ispunjavaju propisane standarde. U Republici Srpskoj takođe je formirana Rektorska konferencija RS u kojoj su i privatni i državni univerziteti koji su regulano licencirani.

Zakonom o visokom obrazovanju propisano je da, završetkom prvog, drugog ili trećeg ciklusa studija, lice stiče pravo na određenu akademsku titulu, odnosno, stručno ili naučno zvanje u određenoj oblasti i da se ta zvanja uređuju posebnim zakonom. Takođe, Zakonom o visokom obrazovanju je propisano da će se, do donošenja tog posebnog zakona, dodjeljivanje zvanja vršiti u skladu sa odredbama ranije važećih propisa (Uredbom o korištenju akademskih titula, sticanju stručnih i naučnih zvanja („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 111/09 i 102/10”), a najduže u roku od dvije godine od dana stupanja na snagu ovog Zakona.. Činjenica je da pojedina zvanja izazivaju nedoumice kod sire javnosti usljed sličnosti sa zvanjima koja su dodijeljivana prema ranije važećim propisima (npr. „diplomirani” i „magistar”). Iz navedenih razloga, neophodno je donošenje novog zakona kojim će se definisati sticanje i korišćenje akademskih, naučnih i strukovnih zvanja koja se stiču završetkom visokog obrazovanja. Istim Zakonom trebala bi se propisati i ekvivalencija ranije stečenih zvanja sa zvanjima koja se stiču prema ovom Zakonu, kao i korišćenje stranih zvanja stečenih principima Bolonjske deklaracije. Rješavanje pitanja zvanja koja se stiču završetkom visokog obrazovanja, izuzetno je važno za akademsku zajednicu u Republici Srpskoj (studente, nastavnike i saradnike), tržište rada, kreiranje obrazovne politike i politike rada i zapošljavanja, te za mobilnost studenata iz Republike Srpske i njihovu mogućnost nastavka obrazovanja i profesionalnog

usavršavanja van Bosne i Hercegovine. Određene dileme riješio je Zakon o zvanjima koja se stiču završenim visokim obrazovanjem, „Službeni glasnik RS“ broj 33/14. Trenutno nijedan univerzitet iz BiH nije priznat u Evropi⁸, jer univerziteti nisu upisani u registar akreditovanih visokoškolskih ustanova. Postoji potreba za postojanjem sistematičnog i dugoročnog procesa prikupljanja podataka. Takođe potrebno je da postoji tijelo ili tijela čiji je zadatak da prikupljaju informacije i pružaju ih nivoima na kojima se donose odluke i javnosti.

Posljednjih godina u BiH postoji veliki broj privatnih univerziteta koji ne doprinose povećanju znanja i vještina kod studenata. Trenutno imamo oko 45 univerziteta ili fakulteta od čega samo osam državnih. Obrazovni sistem u BiH nije funkcionalan i da ne prati potrebne evropske obrazovne trendove.

Od kraja rata imamo problem da ne postoji dobra saradnja univerziteta i kompanija tako da se neplanski obrazuju nove generacije studenata. Očigledno je da postojeći sistem ne funkcioniše, jer na biroima za zapošljavanje imamo na hiljade osoba sa završenim fakultetima. Potrebno je da se na univerzitetima obrazuju studenti sa vještinama i znanjem koje će se iskoristiti u profesionalnom radu. Najbitnija stavka je da krajnji sud o kvalitetu daje korisnik kadra. Pored toga što je student dobro savladao plan i program, bitno je i to da li je njegovo znanje funkcionalno i koliko ga on uspješno primjenjuje u različitim radnim situacijama. Fakultet treba da učini sve za postizanje visokog kvaliteta prije nego što njegov proizvod (svršeni student) stigne na tržište.

4. ZAKLJUČAK

Generalni problem u BiH je loše stanje u privredi. Fakulteti koji se bave fundamentalnim i opštim društvenim disciplinama trpe zbog siromaštva, besparice i nedostatka novca u budžetu namjenjenog za obrazovanje i nauku. Zašto imamo previše obrazovnog kadra struke koja nam nije prijeko potrebna? Jer je većina privatnih fakulteta pravne i ekonomske struke, a razlog toga je što za njihovo osnivanje tj. ispunjenost uslova za rad, nisu potrebne laboratorije. Da bi se obrazovanje poboljšalo moramo oživjeti privredu, posebno industriju. Potrebno je da se usaglase potrebe tržišta sa fakultetima. Prije 20-ak godina svršeni srednjoškolski masovno su počeli upisivati fakultete, bez određenog cilja. Sve zbog predrasude da je sramota ostati na srednjoškolskom obrazovanju. Sve manje je zanatlija. Došli smo do toga da hiljade diplomanata, desetine magistranta i doktora nauka redovno se prijavljuju na biro za zapošljavanje. Došlo je vrijeme da je „sramota“ biti zanatlija i pošteno zaraditi svoju platu, a da je bolje biti npr. dipl. ekon. i prijavljivati se na biro i gledati kako preživjeti. Kada je obrazovanje u pitanju ponašamo se tako da samo pričamo, a ništa ne radimo po tom pitanju. Država se treba više angažovati ako želimo načiniti pomak kada je obrazovanje u pitanju. Ne smijemo dozvoliti da vrijeme prolazi, a da se po tom pitanju ništa ne radi. Bez toga nema razvoja privrede i društva.

⁸ <http://www.nezavisne.com/novosti/obrazovanje/Nijedan-univerzitet-iz-BiH-nije-priznat-u-Evropi-203965.html>, dostupno 04.04.2015. godine u 20h.

Da bi se sprovele potrebne reforme, neophodno je iznijeti preporuke. Preporuke koje se prožimaju kroz ovaj naučnoistraživački rad, čija je težnja usmjeren na podizanje kvalitete visokoobrazovnog i naučnog procesa, uz nezaobilazni uslov očuvanja njegovog javnog i neprofitnog karaktera, zaštite akademskih sloboda i očuvanja naučne komponente u visokom obrazovanju, te tako potvrditi osnovnu hipotezu našeg istraživanja o poboljšanju kvaliteta studija i kroz bolonjski proces i kroz prednosti NIR-a ili SIR-a.

LITERATURA

- Sakan, Momčilo: Metodologija nauke, NUBL: Banja Luka 2008. godine
- Zakić, Milorad: Metodologija naučno-istraživačkog rada, Banja Luka: UPS, 2000. godine
- Zakon o visokom obrazovanju, "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 73/10
- Zakon o zvanjima koja se stižu završenim visokim obrazovanjem, "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 33/14.
- „Službeni glasnik Republike Srpske” br.: 111/09, 102/10, 104/11 i 84/12.
- <http://www.dw.de/studije-po-bolonji-korset-zategnut-do-pucanja/a-16166765-1>, dostupno 05.04.2015. godine u 18h
- <http://www.nezavisne.com/novosti/obrazovanje/Nijedan-univerzitet-iz-BiH-nije-priznat-u-Evropi-203965.html>, dostupno 04.04.2015. godine u 20h.

BOLOGNA- QUALITY IMPROVEMENT OF INCREASE OF THE NUMBER OF HIGLY EDUCATED

Summary

According to the declaration of the European Ministers of Higher Education from Bologna (1999), as well as the subsequent development of this concept, it has been defined the strategic goals of the European Higher Education Area in which the role of students are more active in the course of teaching in higher educational institutions, and the constantly writing of professional research papers. This shows that the students in the first year of academic study should master the skills of making this work.

Keywords: Bologna, student, higher education, the methodology of scientific research papers, practice.

POLOŽAJ SOCIOLOGIJE U SREDNJOJ I ISTOČNOJ EVROPI POSLIJE 1989. GODINE

Pregledni rad

UDK 316.7(4)„1989”

Vanja Nišić¹
Ljubiša Aćimović²

Apstrakt: Raspad Sovjetskog saveza i kraj komunističke vladavine značajno je uticalo na promjenu klime za sociološka istraživanja i status sociologije u bivšim socijalističkim zemljama. Mnoge društvene, političke, kulturne, socioekonomske promjene uticale su na status sociologije u ovom periodu. Sociologija se u zemljama srednje i istočne Evrope suočila sa novim uticajima, izazovima, neizvjesnostima ali i sa novim mogućnostima. Ovaj rad nastoji da prikaže neke promjene sa kojima se suočila sociologija u zemljama istočne i srednje Evrope. Takođe, suočavajući se sa raznim reformama u društvu, sociologija je dobila i širok spektar novih tema za analizu koje su značajne za ovaj period koji posmatramo.

Ključne riječi: sociologija, nauka, tranzicija, obrazovanje, dekomunizacija, istočna i srednja Evropa.

UVOD

U komunističkom periodu sociologija je bila zastupljena u srednjim školama i na fakultetima, ali pod drugačijim imenima, Uvod u marksizam, Osnove društva, Uvod u nauku društva, Osnove nauke društva. U periodu od 1989. godine desile su se mnoge društvene, ekonomske, političke i druge strukturne promjene koje su uticale na razvoj sociologije, i vraćanje sociologa na društvenu scenu. Period dekomunizacije sociologije obuhvatio je nekoliko područja koja

¹ Master student na studijskoj grupi sociologija na Fakultetu političkih nauka, Banja Luka, email: vanjanisic@gmail.com

² Fakultet političkih nauka, studij sociologija, email: ljusa_a@yahoo.com

su bila predmet analize sociologije. Prvo značajno pitanje jeste uloga sociologije u političkoj sferi i smanjenje uticaja marksizma u intelektualnom diskursu, drugo pitanje odnosi se na ulogu sociologije u obrazovanju, treće pitanje odnosi se na nova područja u okviru sociologije koja nisu bila zastupljena prije 1989 godine. Ova pitanja povlačila su i niz novih podpitanja koja su važna za ovaj period, a to su: šta se u ovom periodu promjenilo u nastavi sociologije, uključujući nastavne planove i programe, koja literatura se koristila u nastavnom procesu, šta je donijela kombinacija sociologije sa srodnim disciplinama, šta je izazvalo sve veću zainteresovanost studenata za sociologiju, kakav je odnos akademske sociologije s jedne strane i javnih i privatnih istraživačkih centara s druge strane? Zatim, kakav je uticaj zapadne sociologije, koje teme socio-ekonomske transformacije su se smatrale najvažnijim problemima za istraživanje, sta je uticalo na rapidno zapošljavanje sociologa u privatnim i javnim institucijama, da li su sociolozi uspjeli da predvide političke, ekonomske i kulturne promjene u ovom periodu, šta je uticalo na buđenje sociologa u zemljama istočne i srednje Evrope i na koji način su finansirana sociološka istraživanja i publikacije? Ova pitanja sugerišu na mnoge promjene u ovom periodu koje su značajno uticale na sociologiju i koje služe za analizu sociologije u ovom periodu.

Nestankom Jugoslavije i Sovjetskog saveza, nastale su nove države iz ruševina starih. Ostale dramatične pojedinačne promjene dešavale su se u okviru pojedinačnih država istočne i srednje Evrope. Političke transformacije, ekonomske transformacije, uticaj amerikanizacije na Evropu, pojavljivanje etničkih tenzija, povećanje rasta nezaposlenosti, siromaštva, kao i sve veći stepen kriminala, prostitucije, i druge sociopatološke pojave su bile predmet analize sociologa u ovom periodu. Treba napomenuti i promjene svjetskih transformacija, uticaj globalizacije sa svojim pozitivnim i negativnim aspektima, internet revolucija, rat protiv terorizma kao i druge pojave koje su pokrenule razne diskusije sociologa. Sve ove promjene uslijedile su na kraju 80-tih, a najznačajnije su bile institucionalnog karaktera. Komunistička partija je rasformirana, mnogi profesori (pristalice ove partije) odlaze u penziju, marksistički centri su zatvoreni, na univerzitetima umjesto marksizma uvodi se sociologija i filozofija, što je za sociologiju predstavljalo najznačajniju posljedicu dekomunizacije. Stari sistem je u velikoj mjeri zatvoren, a u novom su uslijedile značajne institucionalne, političke, socio-kulturne i ekonomske promjene.

1. Usponi i padovi sociologije u zemljama srednje i istočne Evrope

Razvoj sociologije u bilo kojoj zemlji je pod značajnim uticajem istorijskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i mnogih drugih faktora. Nakon Drugog svjetskog rata sociologija se u zemljama srednje i istočne Evrope suočava sa mnogim problemima. Pod uticajem komunističke dominacije i pritiska vlasti, došlo je do potiskivanja sociologije (ponegdje i do eliminacije) iz svih akademskih institucija. Ta težnja za stagniranjem sociologije u velikoj mjeri se i ostvarila.

Kao samostalna nauka sociologija je prestala da postoji u srednjoj i istočnoj Evropi u periodu od 1948. do 1956. godine. U to vrijeme sociologija je stagnirana prvenstveno zbog dominacije marksističko-lenjinističke orijentacije u društvenom istraživanju i društvenim naukama. Sociološka odjeljenja, instituti, udruženja i organizacije koja su od renije postojala ili su *ad hoc* nastajala, bila su rasparčana, a neka od njih i potpuno zatvorena i ugašena. U to vrijeme sociologija je potisnuta u stranu, njeno „nestajanje“ variralo je od države do države.

U Poljskoj, u kojoj je sociologija imala „stabilne“ korijene, ipak u periodu od 1952. do 1956. godine nestaje iz akademskih institucija. U Mađarskoj je bila redovan predmet na univerzitetima sve do komunističkog preuzimanja, kada je u periodu od 1947. do 1948. godine stagnirala. Sociologija je u Rumuniji imala veliku podršku i dugu tradiciju sve do kraja Prvog svjetskog rata. Međutim, 1948. godine dolazi do regresa sociologije u Rumuniji jer je donesen zakon o zabrani socioloških istraživanja i izvođenja nastave sociologije. Ali, iako, pod zabranom, sociološka istraživanja se nastavljaju, ali bez konačne teorijske analize.

Sociologija se u Bugarskoj nije afirmisala sve do poslije Drugog svjetskog rata, ali i to je bilo kratkog vijeka jer je proglašena ideološkim oružjem kapitalizma u kasnim 1940-tim. U Ukrajini i poslijeratnoj Letoniji i Estoniji sociologija počinje da se institucionalizuje u kasnim 50-tim i ranim 60-tim. Najinteresantnija je situacija u istočnoj Njemačkoj gdje sociologija nije institucionalno uspostavljena sve do 1964. godine.

U periodu mukotrpane borbe za opstanak sociologije, sociolozi zemalja srednje i istočne Evrope ovaj nastali problem riješavaju uz pokušaj primjene nekoliko strategija. Neki su, da bi sačuvali svoje pozicije, prišli novim režimima i prihvatili nametnuta pravila, drugi su emigrirali u Zapadne zemlje jer nisu htjeli da se pokore novonastalom režimu, dok su neki sociolozi kroz rad na drugim fakultetima i kroz druge discipline provlačili nit sociologije i na taj način zadržali njene korijene i čekali vreme kada će se sociologija osloboditi dominacije komunističke ideologije.

Nakon teškog perioda, za sociologiju dolaze bolji dani, ali njeno oporavljanje ide dosta teško i sporo. Sa početkom perioda destalinizacije 1956. godine klima za sociologiju se dosta promjenila i ide ka pozitivnom smijeru. U Rusiji (tada SSSR) važnost sociologije počinje da bude prepoznata od strane komunističkog društva i tada počinje njena obnova. Nakon toga, 60-tih godina primjenjuju se razne strategije kako bi sociologija poboljšala svoj status u akademskim krugovima i institucijama. Tokom 70-tih i 80-tih godina sociologija postaje priznata od strane zvaničnih akademskih krugova i naučnih institucija, ali je i dalje pod nadzorom države. Nakon djelimičnog oslobađanja od dominacije režima, sociologija se polako oporavljala, ali i nailazi na prepreku koja se manifestuje u vidu nedostatka ulaganja sredstava za njen razvoj. Zvanično priznata od strane vlasti, sociologija 70-tih godina doživljava veliki napredak i dobija podršku za njen dalji razvoj. Njen uspon vodi ka tome da su neke državne firme prepoznajući značaj sociologije počele da zapošljavaju sociologe.

Nakon pojave potrošačke kulture i sve masovnijeg rasta individualizma u Mađarskoj, uviđa se potreba za sociologijom, kako bi objasnila novonastale probleme u društvu. 60-tih godina je bila djelimično oslobođena, a 70-tih i 80-tih godina dodiplomski i diplomski programi sociologije su obnovljeni na fakultetima u Mađarskoj. Takođe, dolazi do prekretnice u Bugarskoj gdje sociologija nastavlja svoj razvoj i vraća se u institucije i akademske krugove. U Rumuniji do poboljšanja za sociologiju nije došlo sve do 1965. godine, kada je Nikolaj Čaušeski (sekretar komunističke partije) skrenuo pažnju na značaj sociologije. Sociologija se vraća ponovo na scenu, ali i dalje je veliki dio akademskih krugova pod kontrolom vlasti i bez akademske slobode. Samim tim bavljenje određenim temama bilo je zabranjeno, i došlo je do odvajanja teorijskih i empirijskih istraživanja. Krajnji rezultat, tog prividnog oslobađanja sociologije doveo je do toga da je sociologija ponovo ukinuta u Rumuniji 1977. godine, što je potrajalo narednih dvanaest godina.

U tadašnjoj Čehoslovačkoj sociologija je reinstitucionalizovana 60-tih godina, ali se dosta oslanjala na Poljsku. Mnogi studenti iz Češke i Slovačke su diplomirali na poljskim univerzitetima i stekli zvanje magistara i doktora sociologije. Mnoga djela sa poljskog jezika iz oblasti sociologije prevedena su na češki i slovački jezik, što je dodatno doprinijelo afirmaciji sociologije u Češkoj i Slovačkoj. Do značajnog pomaka dolazi i u Jugoslaviji, posebno u republikama poput Slovenije i Hrvatske. Ali, i u tim državama, sociologija se nalazi pod stegom vlasti i politike. Najinteresantniji put afirmacije sociologije jeste na primjeru Istočne Njemačke. Nakon što je ukinuta 1950. godine, sociologija se ponovo uvodi 1964. godine, kada je ponovo prepoznata njena važnost.

U vrijeme državnih i političkih pritisaka, nedostatka akademske slobode, sociologija je u istočnoj i centralnoj Evropi prošla mnoge uspone i padove. Boreći se sa mnogim društvenim, političkim i ekonomskim krizama, uz pomoć istrajnih sociologa, čvrstih akademskih krugova koji su podržavali njeno postojanje, sociologija je uspjela da opstane i da nikada ne bude potpuno i zauvijek ugašena. Njeni usponi i padovi se najviše vide na primjeru zemalja istočne i srednje Evrope, gdje ma koliko da je bila potisnuta u stranu, uspeva da se reinstitucionalizuje i vrati u akademske krugove. Kroz ovaj kratki pregled vidjeli smo status sociologije u periodu do 1989. godine, kada je bila potisnuta u stranu i pod jakim uticajem države, partije i vlasti. Početak 80-tih godina već donosi pozitivne promjene koje su značajno uticale na sociologiju. Kakve su promjene uslijedile i u kojoj mjeri su uticale na sociologiju vidjećemo na primjeru pojedinih zemalja centralne i istočne Evrope.

2. Sociologija u srednjoj i istočnoj Evropi nakon 1989. godine

Period tranzicije iz jednog sistema u drugi je period velikih borbi i velikog ispitivanja validnosti strukture znanja. Najprije moramo pokušati da razumijemo šta se dešava, zatim moramo donijeti odluku kojim putem dalje, i najzad moramo smisliti kako da djelujemo u sadašnjosti tako da možemo uticati na to

da krenemo putem kojim želimo. O ova tri zadatka se mora misliti kao o intelektualnim, moralnim i političkim dužnostima. Oni su različiti, ali su tijesno povezani.³ Pluralistička revolucija širom Evrope iz 1989. godine prema Darendorfu značila je odbacivanje nepodnošljive realnosti i istovremeno reafirmaciju starih ideja. U vrijeme komunističkog perioda sociologija je bila u velikoj mjeri podređena političkim vlastima, velike promjene uslijedile su na kraju 80-tih godina. U zemljama srednje i istočne Evrope sociologija se suočila sa mnogim promjenama koje su uticale na njen razvoj, što prikazujemo na primjeru pojedinih država.

Sve do 1989. godine sociologija se u *Bjelorusiji* ne smatra nezavisnom naukom. Obuka profesionalnih sociologa nije izvršena na redovnoj osnovi jer se na fakultetima uglavnom predavala pod marksističko-lenjinističkom orijentacijom, izuzev kada bi se sakupila grupa studenata koji su insistirali na posebnom predmetu sociologija. Od 1989. godine proces „dekomunizacije“⁴ donio je pozitivne promjene za sociologiju. Sociologija je oslobođena ideoloških diktata i u velikoj mjeri je oslobođena kontrole od strane komunističke partije. Proces „dekomunizacije“ je doveo do stvaranja novih istraživačkih i obrazovnih institucija. Na samom početku ovih promjena 1990. godine uz pomoć Nacionalne akademije otvoren je Institut za sociologiju u Minsku. Ovaj institut je postao sociološka zajednica, kojoj su pristupili svi poznati bjeloruski sociolozi. Potom, 1996. godine ovaj Institut je reorganizovan u Centar za sociološka i politička istraživanja. Područja istraživanja ovog Centra su: sociologija politike, sociologija obrazovanja, sociologija religije i istraživanje tržišta. Poslije ovog Instituta otvoreno je još nekoliko instituta i centara za sociološka istraživanja širom Bjelorusije koja su podržana od strane države i privatnog sektora. Institut koji je najviše podržan od strane države je Naučni institut Minsk za istraživanje socio-ekonomskih i političkih problema. Među privatnim sociološkim institucijama koje su stvorene u ovom periodu su Nezavisni institut za društvene, ekonomske i političke studije u Minsku. Nakon osnivanja zvaničnih institucija sociologije, dolazi do pojave i nekoliko socioloških časopisa kao što su: „Sociologija“ (1997) i „Ogledalo“ (1998). Autori su uglavnom bili bjeloruski sociolozi i nastavnici. Glavni jezik nauke i obrazovanja bio je ruski. Takođe, dolazi do sve veće tendencije empirijskih istraživanja, a fokus istraživanja su: problemi društvene nejednakosti, socijalnog raslojavanja i mobilnosti, formiranje novih društvenih grupa i slojeva, problemi zaposlenosti i nezaposlenosti, socio-ekonomske promjene koje su zahvatile bjelorusko društvo.⁵ Drugo polje istraživanja kojim su se bavili bjeloruski sociolozi su posljedice černobiljske katastrofe (migracije ljudi iz zagađenih teritorija, psihološke, zdravstvene i ekološke posljedice po stanovništvo i sl.). Još jedno polje istraživanja koje je privuklo pažnju sociologa jesu *rodne studije*. Sociolozi iz oblasti socijalnog raslojavanja, devijantnog ponaša-

³ Imanuel Valerštajn, *Uvod u analizu svetskog sistema*, Cetinje: OKF, 2005:74.

⁴ Termin su upotrijebili Keen and Mucha in: *Sociology in Central and Eastern Europe: Transformation at dawn of new millenium*. Westport: Praeger. 2003.

⁵ Elena A. Korosteleva, Colin W. Lawson, Rosalind J. Marsh, New York: Routledge Courzon, 2003.

nja, medija i nacionalizma razmotrili su rodne nejednakosti u svojim poljima. Centri za rodne studije su svoju pažnju fokusirali na obrazovanje žena i položaj žena u društvu. Između 1990-1993 godine sociologija se uvodi na svim fakultetima, što govori da položaj sociologije nije bio na zavidnom nivou prethodnih godina. Pozitivne tendencije počinju od 1994 godine, kao posljedica „dekomunizacije“, kada je dosta mladih nastavnika i studenata krenulo da se ozbiljnije bavi sociologijom. Danas sociologija je na raspolaganju studentima svih fakulteta, a takođe postoje i mnoge oblasti iz sociologije, kao što su: ekonomska sociologija, sociologija politike, sociologija sukoba, sociologija kulture, sociologija religije, sociologija upravljanja i sociologija komunikacije, gdje studenti mogu ozbiljnije da se bave oblastima i temama koje ih zanimaju.

Kada je u pitanju *Poljsko društvo*, od 1989. godine dolazi do mnogih promjena u institucionalizaciji sociologije u Poljskoj. Nakon sloma socijalizma sociologija je postala među popularnijim disciplinama i dolazi do velike zainteresovanosti studenata za studij sociologije na univerzitetima. Sociolozi su se bavili proučavanjem socioekonomske transformacije Poljske, koja je obuhvatala nekoliko oblasti: prva oblast obuhvatala je promjene u ekonomiji na lokalnom i međunarodnom nivou; druga oblast obuhvata istraživanje privatizacije državnih preduzeća, a potom odnos stranih vlasnika i domaćih radnika i nastanak novih, malih firmi; treća oblast istraživanja bila je pojava novih stilova potrošnje. Takođe, fokus intresovanja mnogih sociologa postaju i ekološki pokreti. Kao novi fenomen u Poljskoj dolazi do pojave istraživanja rodničkih jednakosti, prva oblast istraživanja je na polju tržišta rada, a druga je na polju političkih odnosa rodne jednakosti. Od samog početka transformacije, poljski sociolozi su takođe proučavali ulogu kulture u društvenim promjenama. U ovom periodu dolazi i do jačanja uticaja katoličke crkve, a kao posljedica toga religioznost postaje još jedan predmet istraživanja poljskih sociologa. Transformacija poljskog društva dovela je do pojave i negativnih konotacija, kao što su: siromaštvo, nezaposlenost, kriminal, korupcija i slično. Koji su takođe bili predmet analize i interesovanja poljskih sociologa.⁶ Nakon 1989. godine Poljska je postala zemlja u koju su dolazili mnogi emigranti, pa je pitanje imigracija u Poljsku i pitanje nacionalnih manjina postalo još jedno od važnijih tema o kojima se raspravljalo. Poljski sociolozi su sve više nastojali da obogate svoju literaturu, pa se mnogo radilo na sociološkim publikacijama na poljskom jeziku. Vrhunac transformacije poljskog društva jeste pridruživanje Poljske u Evropsku uniju, koja je predstavljala ozbiljan ekonomski, politički i kulturni izazov. Ono što je bio predmet analize za sociologiju jeste odnos poljaka prema Evropskoj uniji.⁷ Takođe, u ovom periodu nije bilo ograničenja na intelektualne aktivnosti poljskih

⁶ Više vidjeti u: Wladyslaw Kwasniewicz, *Dialectics of Systemic Constraint and Academic Freedom: Polish Sociology Under Socialist Regime*, in: Mike Forrest Keen; Janusz Mucha, *Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology*, Westport, CT: Greenwood Press, 1994. 25-37.

⁷ Vidjeti: Karl Cordell (editor), *Poland and the European Union*, London, New York: Routledge, 2000.

sociologa, što je rezultiralo i usponom sociologije u poljskom društvu u ovom periodu.

Kasnih 80-tih godina u *Češkoj* dolazi do oslobađanja sociologije od pritiska stranke i države. Do tog perioda mnogi sociolozi su radili tajno na prevođenju zapadne literature koja je trebala da predstavlja osnovni temelj za intelektualne osnove novog otvorenog društva. Pod komunističkim režimom četrdeset šest knjiga je prevedeno, ali su objavljene tek nakon 1989. godine. U ovom periodu uslijedile su mnoge institucionalne promjene, gdje je Institut za sociologiju i filozofiju preimenovan u Institut za sociologiju. Institut je bio fokusiran na analizu transformacionih procesa. Otvorena su mnoga radna mjesta za sociologe. Sociologija se vratila na univerzitete i srednje škole. Predmet analize čeških sociologa uglavnom je fokusiran na proučavanje socijalnih nejednakosti, političke strukture društva, socijalne politike, fenomen starenja društva, pitanje mladih, nejednakosti prihoda po polnoj strukturi i status žena u češkom društvu.⁸ Češki sociolozi su počeli da objavljuju i znatan broj knjiga koji je doprinio poboljšanju domaće literature. Uz mnogo truda i rada sociolozi su stekli poštovanje u češkom društvu, sve više su traženi da daju stručne analize, zatim zauzimali su sve više istaknute pozicije u društvu i nisu više bili u sjeni kao prije. Kao i u drugim postkomunističkim zemljama, sredstva za objavljivanje, istraživački rad i simpozijume oduvijek su bila problem. U početku veliki priliv finansija stizao je iz inostranstva, a poslije nakon što je sociologija vraćena u akademske krugove, finansiranje velikim dijelom preuzima država.

Period koji analiziramo bio je veliki institucionalni napredak i za ruske sociologe. Sociologija je prihvaćena kao samostalna nauka, bez ikakvih predrasuda i osporavanja. U periodu 1990-1999 godine desile su se tri institucionalne promjene sociologije u *Rusiji*. Prva promjena je bila u vidu brze ekspanzije sociologije u područje visokog obrazovanja, što je rezultovalo tim da je 1991 godine otvoren odsjek za sociologiju na moskovskom univerzitetu. U početku korištena je literatura zapadnih kolega, ali su ubrzo ruski autori izdavali radove i knjige na ruskom jeziku, tako da je u ovom periodu objavljen značajan broj ruske sociološke literature. Druga promjena koja se desila jeste da je Institut za sociologiju Ruske akademije nauka podjeljen na dva instituta, Institut za sociologiju i Institut društvenih i političkih studija. Treća promjena koja je bila u fokusu istraživanja i analize sociologa jeste uloga privatnog istraživanja i marketing organizacija. Sve ove promjene dovele su do poboljšanja statusa sociologije u ruskom društvu. Prije ovih promjena, jako malo sociološke literature je prevedeno na ruski jezik i takođe jako malo je objavljeno socioloških radova. Mala količina sociološke literature koja se čuvala u posebnim prostorijama biblioteka, bila je dostupna samo doktorima nauka i istraživačima s posebnim dozvolama. Nakon ukidanja zabrana na društvenu teoriju, naučnici su imali slobodan

⁸ Simon Smith (editor), *Local Communities and Post-Communist Transformation Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia*, London and New York: Routledge Courzon, 2003.

pristup sociološkoj teoriji.⁹ Sociolozi sa zapada su dolazili u Moskvu gdje su držali predavanja, učestvovali u diskusijama i okruglim stolovima, što je za posljednju imalo da ruski naučnici učestvuju na međunarodnim događajima. A, sve to je donijelo pozitivnu konotaciju sociologiji u Rusiji.

Razvoj sociologije u *Makedoniji* dosta je kasnio u odnosu na druge zemlje u regionu. Brze društvene transformacije 1991. godine dovele su do velikih promjena u sociologiji, prvo u nastavnom planu i programu sociologije, a nakon toga savremene teorijske i metodološke paradigme. U ovom periodu veliki broj makedonskih sociologa ulagao je napore u studijske posjete drugim centrima sociologije širom svijeta, kao i da učestvuju na međunarodnim konferencijama. Tema koja je bila aktuelna na samom početku tranzicije jeste porodični život makedonskih emigranata u Kanadu. Analizom ove teme cilj je bio utvrditi njihov identitet, kao i stepen njihove integracije u novu socijalnu sredinu. Takođe, još jedna tema koja je bila aktuelna u vrijeme tranzicije u Makedoniji jeste diferencijacija prema polu. Analiziran je položaj žene u makedonskom društvu. U ovom periodu dolazi i do velikih promjena u društvenoj strukturi. Dolazi do pojave novog sloja bogatih ljudi i nove elite, koji su postavljali nove vrijednosti u društvu. Promjene koje su uslijedile dovele su do raspada mnogih brakova i porodica, ali i do onog sloja stanovništva koji je sve više bio na ivici egzistencije (dok se jedan sloj stanovništva enormno bogatio, drugi je velikom brzinom siromašio), što je za posljednju imalo veliki broj devijantnih pojava, kao što su: korištenje droga i alkohola, prostitucije, korupcije i sive ekonomije. Sve te manifestacije su bile prisutne u sociološkim analizama. Teme koje su bile prisutne i u prethodnom periodu makedonskog društva, kao što su analiza razvoja u urbanim centrima, sve veća koncentracija stanovništva u urbanim predjelima su i dalje nastavile da budu predmet socioloških analiza.¹⁰ Kao i u prethodnim zemljama i u Makedoniji je izražena potreba za promjenom nastavnog plana i programa na nivou diplomskih i postdiplomskih studija sociologije. Nastavni plan i program se mijenja dva puta prvi put 1992. godine, a drugi put 1996. godine. Potreba za mijenjanjem nastavnog plana i programa utvrđena je na osnovu komparativne analize nastavnih planova i programa u nekoliko zemalja (Francuska, Hrvatska, Srbija). Promjene su se odnosile na povećanje broja časova sociologije, i na razdvajanje metodologije na dva dijela, sociološka metodologija orjentisana prema kvantitativnom pristupu i sociološka metodologija orjentisana prema kvalitativnom pristupu. Uvedeno je i nekoliko novih disciplina: sociologija kulture, sociologija poslovanja, socijalna ekologija i sociologija komunikacije. Uvođenjem novih područja sociologije, omogućen je širok spektar tema koje su postale predmet analize sociologa. To je doprinijelo i tome da je objavljeno nekoliko udžbenika sociologije, kao što su sociologija prava, ruralna sociologija, sociologija obrazovanja, te mnogobrojni tekstovi makedonskih

⁹ David Gray, *Russian Sociology: The Second Coming of August Comte*, „The American Journal of Economics and Sociology“, April 1994.

¹⁰ Petre Georgievski and Mileva Gurovska, *Macedonian Sociology in the 1990s: Between the Old Conceptions and New Challenges*, in: Mike Forrest Keen; Janusz Mucha (editor), *Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology*, Westport, CT: Greenwood Press, 1994.

sociologa koji su obogatili sociološku literaturu. Takođe, održani su i simpozijumi posvećeni Dirkemu, pod nazivom Dirkem i savremena sociologija i simpozijum posvećen Veberu pod nazivom Maks Veber i razumijevanje savremenog svijeta, što je doprinijelo bogaćenju naučnog okvira sociologije. U Makedoniji za razliku od ostalih navedenih zemalja nije bilo privatnih obrazovnih i istraživačkih institucija, što je rezultat kašnjenja donošenja Zakona o visokom obrazovanju koji je usvojen tek u 2000 godini.

Sociologija u Bugarskoj se nalazi u sličnom statusu kao u prethodnim zemljama. Tranzicija je podstakla rehabilitaciju sociologije. Teme koje su bile predmet analize bugarskih sociologa su siromaštvo, nezaposlenost, beskućništvo, kriminal i formiranje novih političkih grupa. Neke nove teme koje su došle u fokus interesovanja sociologa u Bugarskoj su analiza medija, vjerskih i etničkih identiteta. Takođe, da bi obogatili literaturu bugari dosta aktivno rade na prevođenju strane literature, ali i publikovanjem domaće literature. Od 1989. godine dolazi do ekspanzije sociologije na univerzitetu. Dolazi do povećanja broja studenata, i profesora zainteresovanih za studij sociologije. Ovaj brzi razvoj sociologije na univerzitetu je rezultat društvenih i kognitivnih transformacija nakon 1989. godine. U srednjim školama sociologija je ponuđena kao izborni predmet, a ubrzo je i publikovan udžbenik sociologija za srednje škole. Uvođenje sociologije u nastavni proces podstakao je i širenje novih disciplina, kao što su: socijalni rad, socijalna psihologija i sociologija ličnosti. Ekonomske liberalizacije i demokratizacije u Bugarskoj nakon 1989. godine dovele su do pojave brojnih državnih, nevladinih i privatnih socioloških istraživačkih centara. U ovom periodu dolazi do zapošljavanja velikog broja sociologa i sociolozi su prepoznati kao stručnjaci. Najprepoznatljiviji su u oblasti ekonomije i politike, vjerovatno zbog sve većeg javnog interesa u tim pitanjima.

3. Nova područja istraživanja za sociologiju u Evropi

Ako rezimiramo pitanja kojima se sociologija ili nauke koje su simulirale sociologiju (nauka o društvu, marksizam, marksizam-lenjinizam, samoupravljanje) onda možemo istaći da je u bivšoj Jugoslaviji rat (mislimo na II sv. Rat) ostavlja mnoge posljedice koje ostavljaju tragove ne samo po sociologiju, nego po cjelokupno društvo. Problemi koji su se proučavali bili su klase i klasno pitanje, položaj radničke klase, nacionalno pitanje, uspon socijalizma, otuđenje i razotuđenje, pojava i razvoj samoupravljanja, vodeća uloga partije u društvu i slično. Međutim, pitanja koja se danas analiziraju u zemljama nastalim raspadom Jugoslavije odnose se na karakteristike i posljedice rata (1992-1995), koji je kao posledicu imao veliki broj raseljenih lica, problem reintegracije, proces nove adaptacije raseljenog stanovništva, problem etničkih odnosa, cjelokupnih političkih i socijalnih dešavanja. Zbog burne situacije u zemlji sociologija je imala širok spektar pitanja domaćih i međunarodnih na koje je trebala da odgovori. Nedostatak sredstava u cjelini je značajno uticao na sociološka istraživanja. Teme koje su najčešće bile analizirane u „post-jugoslovenskom“ društvu su:

društvene krize, društveni sukobi, međuetnički odnosi i sukobi, promjene u socijalnoj strukturi, uništenje društva, postkomunistička tranzicija, demokracija, ideološke i vrijednosne orijentacije, društveni pokreti, politički protesti, kultura u tranziciji, porodica, rodne studije, multikulturalizma i mnoge druge teme koje su bile u predmet analize „post-jugoslovenskih“ sociologa.

U zemljama centralne i istočne Evrope, sociologija je postala veoma popularna među kandidatima na javnim ali i na privatnim školama. Stari nastavnici marksizma su na osnovu novog plana i programa i novih uputstava predavali studentima. Korištena je i domaća i strana literatura, ali od 1989 godine dolazi do značajne ekspanzije domaće literature. Tokom ovog perioda sociolozi su uspjeli da očuvaju naučnu infrastrukturu i da obavljaju empirijska istraživanja u skladu sa mogućnostima. Mnoge promjene koje su se dešavale u ovom periodu nisu uticale na potpuno odustajanje i obeshrabrenje sociologa da se bave značajnim sociološkim pitanjima. Od 80-tih godina 20.vijeka sociologija je u zemljama srednje i istočne Evrope znatno ojačala. Pored svih promjena koje smo naveli zabilježena je i institucionalna saradnja sa drugim sociolozima i sociološkim centrima u Evropi i SAD-u, gdje su održani mnogi kursevi, simpozijumi, naučni skupovi, diskusije gdje su sociolozi imali šanse za razmjenu ideja, mišljenja i zajedničke saradnje. Studenti su imali mogućnost posjete drugim centrima i univerzitetima sociologije širom svijeta, što je sve više uticalo na status sociologa i sociologije u akademskim krugovima. Društvene promjene koje su se dešavale u ovom periodu uticale su različito u pojedinim zemljama istočne i srednje Evrope. Ono što im je zajedničko jeste težnja za „oslobađanjem“ sociologije od uticaja države, politike i partije i borba za njenu institucionalizaciju. U nekim državama je uspjela da se izbori protiv raznih uticaja, i da se bavi širokim spektrom tema i istraživanja a u nekim je bila pod strogim nadzorom. Ono što je zasigurno jeste da je poslije 1989. godine sociologija izašla iz sjenke i počela da ima sve veći uticaj u društvu i u akademskim krugovima.

Od 1989 godine sociologija se sučava sa novim temama koje su predmet njene analize. Nova područja istraživanja rezultat su socio-ekonomske i političke transformacije i oslobođenja sociologije. U bivšem Sovjetskom savezu teme kao što su: analiza životnog standarda, sociologija obrazovanja, sociologija medija, ruralna sociologija, kvalitet socijalnih usluga se sada proučavaju na novi način i koriste za tumačenje empirijskog materijala. Teme kao što su etnički sastav u svakoj zemlji srednje i istočne Evrope, elite, rodne ravnopravnosti postojale su, ali nisu analizirane, tek poslije postaju predmet društvene analize na način na koji se tim temama pristupalo s novog aspekta.

Teme koje dominiraju u post-tranzicionom periodu istočne i srednje Evrope mogu se podijeliti u tri područja, prvo područje obuhvata društveno-ekonomski aspekt transformacije. Teme koje su predmet analize ovog područja su: privatizacija državnih preduzeća i njegove socijalne posljedice, nova tržišta rada, informacijske tehnologije, dinamika klasne strukture, nezaposlenost, siromaštvo itd. Drugo područje obuhvata oblast nove liberalne i demokratske politike. Ovo područje obuhvata teme: političke stranke, političke elite, civilno društvo i ne-

vladine organizacije. Treće područje obuhvata kulturu sa temama: kultura u odnosu sa ekonomijom kao faktor svakodnevnih društvenih procesa, zatim religija, javni rituali i novi religijski pokreti.

Suočavajući se sa određenim problemima svaka zemlja istočne i srednje Evrope imala je i specifične teme koje su bile predmet analize sociologije. Tako na primjer, posljedice katastrofe u Černobilju zahtjevaju detaljnu sociološku analizu i sagledavanje posljedica po društvo. „Post-jugoslovenski“ sociolozi analizirali su uticaj rata na društvo, status raseljenih osoba i povratnika, zatim etničke probleme nakon rata sa kojima se suočilo društvo i slično. Sociolozi u Češkoj analizirali su imigracije u svoju zemlju. Svaka zemlja ponaosob se suočavala sa određenim problemima, što je za sociologiju značilo sagledavanje i analiziranje nastalog problema.

ZAKLJUČAK

Iako sociologija ima dugu istoriju u srednjoj i istočnoj Evropi, ona prolazi kroz zanimljiv period svog uspona od 1989. godine. U ovom periodu sociologija se suočila sa mnogim promjenama. Nakon što je bila dugo godina u sjeni, od 1989. godine promjene se dešavaju u pozitivnom smjeru. Sociologija se vraća u srednje škole, na fakultete, zatim u privatne i državne institucije. Sociolozi se sve više prepoznaju kao stručnjaci i dolazi do sve veće potražnje za sociolozima u privatnim i državnim institucijama. Uticaj velikih društvenih promjena u ovom periodu neuravnoteženo je uticao u svakoj zemlji, ali zajedničko im je da je sociologija u ovom periodu doživjela uspon i učvrstila svoju poziciju u akademskim i društvenim krugovima. Ono što je neminovno jeste da sociolozi i sociologija se moraju braniti od svih devijacija, sputavanja, nadzora i kontroli-sanja usavršavanjem svoje teorije i metoda istraživanja. Supek navodi da sociolog u procesu istraživanja mora uvijek voditi računa o cjelini, to jest imati uvid u cjelinu, njegova svijest mora funkcionisati kao reflektor koji baca svjetlost na totalitet društvenih procesa, a istovremeno mora pogađati samo neke dijelove, ili veze, ili odnose u tom totalitetu, koji su mu najvažniji za postavljeni zadatak.¹¹ On takođe navodi da smisao istraživačke etike leži u tome da treba izgrađivati sebe u smislu univerzalne spoznaje, a predavati sebe samo parcijalnim istraživanjima..., sociolog se ponaša kao dobar arhitekta, koji pri svakom detalju misli na gotovu zgradu.¹² Ove lucidne poruke sociolozima i sociologiji dolaze do izražaja posebno danas kada se istočno, centralno i južnoevropska društva nalaze u 30-to godišnjoj tranziciji i kada im predstoje još brojna iskušenja (ekonomska, socijalna i kulturna) u budućem razvoju.

¹¹ Rudi Supek, *Zanat sociologa*, Zagreb:Školska knjiga, 1983.80.

¹² Isto.

LITERATURA:

- Dahrendorf, R. *Reflections on the Revolution in Europe*. 1990
- Elena A. Korosteleva, Colin W. Lawson, Rosalind J. Marsh, New York: Routledge Courzon, 2003.
- Karl Cordell (editor), *Poland and the European Union*, London, New York: Routledge, 2000.
- Keen F. M., Mucha L. Janusz. *Sociology in Central and Eastern Europe: Transformation at dawn of new millenium*. Westport: Praeger. 2003.
- Linc Huan i Alfred Stepan. *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: Filip Višnjić. 1998.
- Mike Forrest Keen; Janusz Mucha, *Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology*, Westport, CT: Greenwood Press, 1994.
- Mimica Aljoša i Marija Bogdanović. *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenika. 2007.
- Simon Smith (editor). *Local Communities and Post-Communist Transformation Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia*, London and New York: Routledge Courzon, 2003.
- Supek, Rudi. *Zanat sociologa*. Zagreb: Školska knjiga. 1983.
- Valerštajn, Imanuel. *Uvod u analizu svetskog sistema*. Cetinje: OKF. 2005.

SOCIOLOGY POSITION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE AFTER 1989

Abstract

The desintegration of the Soviet Union and the end of communist rule had a significant impact on climate change of Sociology in the former socialist countries. Many social, political, cultural, socio-economic changes have affected the status of sociology in this period. Sociology in Central and Eastern Europe faced with new influences, challenges, independence but also with new opportunities. This work analyzes some changes which sociology faced in the countries of eastern and central Europe. Also, facing various reforms sociology has a wide range of new topics for analysis that are significant for this period.

Key words: sociology, science, transition, education, decommunisation, eastern and central Europe

SOCIOLOGIJA I POLITIČKE NAUKE

SOCIOLOGIJA, GLOBALIZACIJA I DESUVERENIZACIJA TRANZICIONIH DRUŠTAVA

Naučna kritika, polemika

UDK 316.334.4

Prof. dr Braco Kovačević¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Fakultet političkih nauka

Apstrakt: *Globalizacija je proces koji zahvata sva područja čovjekovog ličnog i društvenog života, sva društva i države. To je proces integracije i međusobnog povezivanja društava, država i naroda, kao i ekonomija, politika i kultura u jednu heterogenu cjelinu. U tom veoma snažnom i intenzivnom procesu, globalni i regionalni naddržavni i naddržavni centri moći, u većoj ili manjoj mjeri, doprinose desuverenizaciji nacionalnih država i denacionalizaciji društava, tranzicionih posebno. Kao kritička nauka o društvu, sociologija upravo mora da kritički i objasni suštinu tranzicionih društvenih procesa, pojava i njihovih promjena pod uticajem globalizacije.*

Ključne riječi: *sociologija, globalizacija, desuverenizacija, denacionalizacija*

UVOD

Ono što karakteriše savremena društva pa, prema tome, i tranziciona društva, jeste desuverenizacija, odnosno djelimični ili potpuniji gubitak njihove suverenosti. Pod uticajem snažnih globalizacijskih procesa i uticaja globalnih naddruštvenih i naddržavnih institucija je proces desuverenizacije tranzicionih društava i njihove državnosti veoma snažan i izražen.

Zbog veoma intenzivnih promjena koje zahvataju sva, pa i tranziciona, društva pod pritiskom turbulentnih globalizacijskih procesa, sociologija se našla u poziciji da im mora posvećivati neophodnu teorijsku pažnju.

¹ E-mail: braco.kov@hotmail.com

GLOBALIZACIJA

Postoje veoma relevantna recentna shvatanja o globalizaciji od kojih ćemo, za potrebe našeg razmatranja odnosa između sociologije, globalizacije i desuverenizacije tranzicionih društava, pomenuti samo neka od njih.

Globalizacija je, ističe Gidens, proces intenzifikacije „društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i *vice versa*“ (Gidens, 1998: 69). To znači, da ne možemo odvojiti lokalna od globalnih djelovanja jer je danas sve međusobno povezano zahvaljujući savremenim informacionim tehnologijama, kao i sredstvima modernog saobraćanja.

I Kejt Neš smatra da se globalizacija može odrediti „kao sve veća međusobna globalna povezanost“ procesa „u domenu ekonomije, tehnologije, kulture, životne sredine i politike“. Globalizacija upravo „podrazumeva tokove roba, kapitala, ljudi, informacija, ideja, slika i rizika izvan nacionalnih granica, u kombinaciji sa razvojem društvenih mreža i političkih institucija koje ograničavaju nacionalnu državu“ (Neš, 2006: 59).

Pored tih uticaja na procese globalizacije, a koji će uticati na procese desuverenizacije država i denacionalizacije tranzicionih društava, treba pomenuti i razvoj savremenog globalnog tržišta i transnacionalnih korporacija koje upravo na tom ekonomskom i finansijskom području imaju sve „veću dominaciju nad nacionalnim ekonomijama“. A, s obzirom da su „globalna finansijska tržišta“ veoma podložna krizama, one sve više zahvataju i „ekonomije zemalja u razvoju“ (Soros, 2003: 13,15).

Globalizacija je kompleksno područje koje zahvata *ekonomiju* (globalizaciju tržišta, finansijskog kapitala, internacionalizaciju radne snage), *politiku* (oblikovanje globalnih nadnacionalnih i nadržavnih centara moći, širenje ideja zapadne demokratije, zapadnog koncepta ljudskih prava i sloboda i civilnog društva, koji ugrožavaju državni legitimitet i suverenitet nacionalne države), *geopolitiku* (hegemonsku moć dominantnih zapadnih država i njihovog vojnog saveza), *kulturu* (kulturu industriju i „masovnu kulturu“ masovnih medija kojima se nameću ideološki, obrazovni, kulturni, umjetnički, duhovni i vrijednosni obrasci i modeli života), itd.

U procesu razvoja globalizacije posebno treba istaknuti ulogu sredstava masovnih komunikacija koje upravo ubrzavaju razvoj procesa globalizacije. Ali, globalizacija nije unidimenzionalan proces koji u sebi nosi isključivo pozitivne ili samo negativne vrijednosti, već i jedne i druge. Globalizacija je protivriječan, ambivalentan i dihotoman proces.

Kao *pozitivne* vrijednosti i komponente globalizacije možemo navesti proširenje tržišta i integracije privreda, lakši pristup obrazovanju, informacijama, naučnom znanju i informacionim tehnologijama, bržu komunikaciju, mogućnost boljeg života. Ali, tu su i *negativne* vrijednosti, komponente i posljedice globalizacije efektuirane u obliku nepredvidivosti razvoja tokova kapitala, finansijskih kriza i špekulantskih „udara“ na nacionalne valute, povećanja domi-

nacije bogatih i razvijenih zemalja i povećanja nejednakosti između njih, povećanja globalne nezaposlenosti, siromaštva i bijede, deregulaciji privrede koja dovodi u pitanje nacionalnu državnu regulaciju i državnu suverenost na ekonomskom, političkom, kulturnom i drugom području, i onemogućava državi da obezbijedi socijalno blagostanje, ekonomsku i socijalnu sigurnost. Globalizacija proizvodi bezobzirnost korporacija, nove oblike korupcije i organizovanog kriminala, generira terorizam, oružane sukobe i ratove. U njoj se razvijaju novi diktatorski režimi i razni desničarski i fundamentalistički pokreti. Ona omogućava korištenje „prljavih tehnologija“ koje dovode do ekoloških i zdravstvenih problema, pojave novih bolesti i pogoršanja kvaliteta života i zdravlja ljudi i prirode. Globalizacija podupire stvaranje uniformnog načina života sa egoističnom individualističkom svijesću koja je suprostavljena onoj zajedničkoj i filantropskoj. Ona mijenja sisteme vrijednosti prema svemu – čovjeku, društvu, svijetu i prirodi.

Prema globalizaciji se javljaju snažni *otpori* jer ona „šteti velikom broju ljudi, potkopava suverenitet i demokratska prava i stvara otpor“ (Čomski, 2006: 136).

Veoma izražene negativne posljedice razvoja globalizacije proizvele su *antiglobalističke pokrete* koji se suprostavljaju autoritarnoj neoliberalno orijentisanoj globalizaciji i njenim globalnim institucijama i centrima moći. Doista to su heterogeni pokreti koji se zalažu za očuvanje suverenosti nacionalnih država i njihovih ekonomskih, političkih i kulturnih identiteta. Smatraju da je „drugačiji svijet moguć“ i da se taj svijet treba da zasniva na novim vrijednostima, kao i globalnoj pravdi koja bi uspješno sačuvala zajedničku baštinu čovječanstva. Otuda borba za očuvanje prirodne okoline i svemira i potreba za „globalizacijom odozdo“, a ne onoj „odozgo“ koju nameću moćne globalne institucije kao što su vlade moćnih zapadnih država i njihovi ekonomski, politički i vojni savezi, Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija, te transnacionalne korporacije. Ova „*globalizacija odozdo*“ bi morala otkloniti nepravdu i nejednakosti i utemeljiti održivu demokratiju kao temeljnu i stvarnu vrijednost u odnosima između država i naroda, i njihovih ekonomija, politika i kultura.

GLOBALIZACIJA, DESUVERENIZACIJA I SOCIOLOGIJA

Pod snažnim pritiskom globalizacije se svijet u kojem živimo veoma promijenio i sve se više mijenja, kao što se mijenja i naš odnos prema njemu. U ovom snažnom procesu se mijenja i položaj države, ona se „transformiše“, ali još nije prevaziđena. Ekonomski posmatrano, tradicionalne ekonomije su bile isključivo vezane za državu, dok je ova moderna, globalizovana ekonomija vezana za nadnacionalne institucije moći koje dovode u pitanje nacionalne ekonomije i ekonomsku i političku suverenost nacionalnih država.

Brojne su institucije koje erodiraju nacionalnu i državnu suverenost, a među njima posebno mjesto zauzimaju Organizacija ujedinjenih nacija, Evropska

Unija, Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizaciju, NATO-pakt, transnacionalne korporacije, itd.

Na kraju Drugog svjetskog rata nastala je *Organizacija ujedinjenih nacija* (OUN) s ciljem rješavanja ne samo neuspjeha Lige naroda, nego i s ciljem uspješnog regulisanja međunarodnih odnosa i konflikata, te rješavanja međunarodnih problema i sporova mirnim putem. Ali, nije prošlo mnogo vremena, pokazalo se da je OUN postala „produžena ruka“ moćnih zapadnih vlada i isto tako njihovih moćnih transnacionalnih korporacija. Bilo je neprimjereno, ali i evidentno da je, pod pritiskom globalnih političkih i vojnih centara moći, OUN uvodila sankcije državama i narodima, da je tolerisala agresivno ponašanje *NATO-a* u međunarodnoj geopolitici koji je svojim „humanitarnim intervencijama“ i „pravednim ratovima“ mimoilazio OUN i institucije međunarodne politike i međunarodnog prava kršeći suverenitet država. U mnogim slučajevima je, a posebno u slučaju bivše Jugoslavije, OUN služila „kao sredstvo za ostvarenje interesa njenih najznačajnijih članova“ (Simić, 2009: 137).

Takođe, i *transnacionalne korporacije* imaju ogromnu i ne samo ekonomsku, nego i političku i vojnu moć kojom dovode u pitanje suverenost nacionalnih država. „Poslovne firme, posebno transnacionalne korporacije, mogu da imaju ogromnu ekonomsku moć, i imaju sposobnost da utiču na vođenje politike kako u njihovim matičnim društvima tako i na drugim mestima. Najveće transnacionalne korporacije danas imaju budžete koji su veći od državnih budžeta ogromne većine zemalja.“ One „imaju godišnji obrt veći od bruto nacionalnog proizvoda skoro svih država“ i zato „su uzurpirale deo moći koji bi trebalo da pripadne suverenim demokratskim državama. One su u stanju da obidu ceo svet u potrazi za najjeftinijim izvorima sirovina i radne snage, a imaju moć da pri tom pregaze interese siromašnijih zemalja“ (Gidens, 1998: 75; Gidens, 2005a: 16).

Na izrazito grub i agresivan način, posebno kršeći pravne propise, transnacionalne korporacije dominiraju globalnom ekonomijom, i zato njihovo djelovanje nikako nije ograničeno granicama nacionalnih država. Na taj način desuvereniziraju nacionalne ekonomije i nacionalne države.

Poseban mehanizam koji omogućava transnacionalnim korporacijama osvajanje globalnog tržišta i resursa jeste tzv. „*strukturno prilagođavanje*“ koje provode *Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka*, pa i *Svjetska trgovačka organizacija*. Ovo „strukturno prilagođavanje“ je osnovni koncept tzv. *Vašingtonskog konsenzusa* i *Urugvajске runde GATT-a*. Zapravo, to je veoma efikasan instrument kojim se za „kreditnu pomoć“ zemlje i države obavezuju da ostvare uslove deregulacije s ciljem da „se izvozno orijentisane korporacije“ oslobode „državne kontrole koja štiti radnike, sredinu i prirodne resurse, čime se još više smanjuju troškovi i povećava konkurentnost na međunarodnom tržištu“. Takođe, države i zemlje se obavezuju da će, u svojoj ekonomiji, industriji i bankarstvu, ukinuti ograničenja na strane investicije, da će smanjiti carine, poreze i ostala ograničenja na uvoz, da će stimulisati svoju privredu prema izvozu kako bi obezbijedile sredstva za otplatu dugova, da će smanjiti plate i ograničiti dr-

žavnu finansijsku podršku za nauku, obrazovanje, zdravstvo i socijalnu zaštitu, te da će privatizovati državna preduzeća otvarajući prostor stranom kapitalu. Na taj način se pokazuje da uzimanje zajma i dobijanje „pomoći“ zapravo znači „prepuštanje ekonomske kontrole dotične države Svetskoj banci i MMF-u“ (Belo, 2003: 275-276).

Ovo „*strukturno prilagođavanje*“ je zapravo sredstvo kontrole nacionalnih ekonomija i država, njihovih resursa, kapitala, proizvodnih, finansijskih i bankarskih institucija. Deregulacijom privrede, kao i ukidanjem monetarne i fiskalne politike, globalne institucije moći erodiraju državni suverenitet nacionalnih država. Na taj način država gubi moć nad svojom ekonomskom politikom i zato gubi svoj suverenitet. Globalizacijski procesi slabe ekonomsku moć države i, istovremeno, oni slabe i njenu političku moć.

U političkom smislu procesi globalizacije dovode do transformacije državne moći na taj način što ostvaruju *denacionalizacije države*, odnosno dovode do razvlašćivanja državne moći subnacionalnim i supranacionalnim mehanizmima i instrumentima. Takođe, ostvaruje se i *denacionalizacija političkih režima* tako što se sa pojma *vlade* prelazi na pojam tehničkog *vršenja vlasti*, odnosno sa centralnog modela vlasti se prelazi na razne oblike *partnerstva* sa ne državnim i izvandržavnim oblicima udruživanja (vladinim, nevladinim i paravladinim) gdje država ima ulogu koordinatora odnosa. Istovremeno, ovaj proces je i proces *internacionalizacije nacionalne države*, tj. evidentnog postojanja značajnog uticaja izvandržavnih, međunarodnih instrumenata, aktera i faktora na državne aktivnosti. Procesu političke globalizacije se temelje na *Vašingtonskom konsenzusu* i oni, prije svega, podrazumijevaju postojanje *slabe države*. Ovaj koncept se temelji na principu državne suprostavljenosti građanskom društvu i zato država mora biti slaba. Takođe, ovaj koncept se temelji na *liberalnoj demokratiji* koja se temelji na konsenzusu o slaboj državi, a predstavlja nanovo obnovljenu ideju liberalne političke teorije o povezanosti ekonomske i političke slobode, slobodnih izbora i slobodnog tržišta. Naravno, treba pomenuti i *vladavinu zakona i pravosudnog sistema* u smislu da su potpuno prilagođeni vladavini i liberalizaciji tržišta, investicija i finansijskih sistema, privatnoj inicijativi i privatizaciji. I, konačno, politička globalizacija nije razumljiva bez isticanja značaja *naddržavnih oblika vladavine* koji se manifestuju preko djelovanja međunarodnih političkih organizacija, finansijskih institucija, nadnacionalnih blokova, „globalnih istraživačkih centara“, kao i „različitih oblika globalnog prava (od *lex mercatorio* do zakona o ljudskim pravima)“, a što „ukazuje na potrebu da se razmišlja u okviru `svetske države` ili `svetske federacije` koja je demokratski kontrolisana i čiji je zadatak mirno rešavanje sukoba između država i globalnih agenasa“ (Soza Santos, 2002: 17).

Na području političke globalizacije se jasno markiraju i profilišu nadnacionalni i naddržavni oblici vladavine i moći koji dovode u pitanje suverenu moć tzv. nacionalne države i nacije-države. Politička globalizacija je povezana sa ekonomskom globalizacijom, a i jedna i druga doprinose desuverenizaciji države.

Treba napomenuti da veoma značajnu ulogu u desuverenizacija država imaju i *mediji* čije su informacije strogo kontrolisane i u manipulativnoj su funkciji ostvarivanja interesa globalnih centara moći.

Dakle, savremena država je ekonomski i politički desuverenizovana upravo zato što procesi globalizacije formiraju *regionalne* i *globalne naddržavne* i *izvan-državne centre moći* koji umanjuju moć države. Na taj način se državna moć prenosi sa države na regionalne i globalne centre, i taj proces zahvata i tranzicione zemlje, uključujući i Bosnu i Hercegovinu i Republiku Srpsku gdje se od Dejtonskog mirovnog sporazuma (*Opšti okvirni sporazum za mir u BiH*) otvorio prostor potpunog širenja globalizacije, kao i prostor politike intervencije umjesto principa nemiješanja (prema čl. 2 *Povelje UN*).

Rasprave o globalizaciji sasvim ispravno se posebno osvrću na položaj *nacionalne države* i društvenog identiteta. Doista, one se najčešće bave posljedicama koje globalizacija na njih ostavlja. Ali, „države-nacije jesu i dalje snažne, a politički lideri imaju veliku ulogu u svetu. Ipak, u isto vreme, države-nacije bivaju preoblikovane pred našim očima. Nacionalna ekonomska politika ne može biti efikasna kao nekada. Što je još važnije, nacije moraju da iznova osmisle svoje identitete, budući da dosadašnji oblici geopolitike danas postaju zastareli“ (Gidens, 2005a: 43-44).

Kako je rasprava o globalizaciji, i problemima koje ona sobom nosi, postala predmetom mnogih disciplina, jasno je da je ona postala i predmetom *sociologije* i njenih teorijskih rasprava. U tom smislu Gidens govori o *društvenoj refleksivnosti*, a Ulrich Bek o *refleksivnoj modernizaciji* kao paradigmatima sociološkog promišljanja savremenih globalizovanih odnosa u kojima se nalazimo.

Entoni Gidens smatra da živimo u „razularenom svijetu“ veoma izraženih rizika i neizvjesnosti koji se nalaze svuda oko nas. I, pošto, živimo u takvom svijetu, nužno postajemo svjesni ugroženosti ljudske vrste i prirode te, zato, i dolazi „do porasta društvene *refleksivnosti*“ u smislu „da stalno *promišljamo* okolnosti“ u kojima živimo. A, to i jeste „nova faza razvoja sociologije“. Kako su se velike ideje upravo oblikovale u periodima „velikih društvenih i ekonomskih promena“, tako je i danas, jer moramo da stvorimo „nove teorije da bismo razumeli događaje koji transformišu društva u kojima danas živimo“ (Gidens, 2005b: 699-700).

Kao što smo napomenuli, Bek govori o „*refleksivnoj modernizaciji*“ ističući da društvo mora da „proizvodi samokritiku“ koju sociologija treba razviti. Ističe da su šanse kritičke teorije, odnosno društvene kritike „u tome da se ona uopće ne mora nanositi na društvo izvana, normativno, s gestom pametovanja, već nastaje i izvire iz osnova i izvora u središtu tog društva. Kritika društva u fazi refleksivne modernizacije nije pitanje normativne opcije nego *empirije*, a time i pojmova za koje su, svakako, potrebni odgovarajući senzori“ (Beck, 2001: 262).

ZAKLJUČAK

Svijet u kojem živimo jeste svijet neoliberalne globalizacije, svijet dinamičnih, nepredvidivih i neizvjesnih promjena koje utiču na sve narode i njihova društva, njihove ekonomije, politike i kulture. Istovremeno, to je i svijet desuverenizacije država i denacionalizacije društava, a posebno onih u tranziciji.

Brojni su globalizacijski faktori koji dovode do desuverenizacije savremenih država i denacionalizacije njihovih društava, a na neke značajnije smo se i osvrnuli.

Upravo zato su globalizacijski prostori i procesi globalizacije i povoljno područje kritičkog sociološkog promišljanja. Pod uticajem sociologije kao kritičke nauke o društvu, i ne samo nje, sve se više pojavljuju kritički otpori prema globalizaciji kao neoliberalnoj „korporativizaciji“, „vesternizaciji“, pa i „amerikanizaciji“, i ističe zahtjev za utemeljenjem *alternativne, pravedne i humane globalizacije*. Kao i među antiglobalistima, tako i među kritički orijentisanim sociolozima sve više prevlađuje stav da su globalizacija sa „humanim licem“ i „drugачiji svijet mogući“, a ne ovaj utemeljen na neoliberalnoj globalizaciji izrazitih ekonomskih i socijalnih nejednakosti, desuverenizaciji država i denacionalizaciji društava, posebno onih tranzicionih.

LITERATURA

- Beck Ulrich, (2001), *Pronalaženje političkoga: prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Belo Volden, (2003). *Program strukturalnog prilagođavanja*, u: *Globalizacija – argumenti protiv* (Priredili: Dž. Mander i E. Goldsmit), Beograd: CLIO.
- Čomski Noam, (2006). *Propaganda i javno mnjenje: razgovori s Noamom Čomskim*, Novi Sad: Rubikon.
- De Soza Santos Boaventura, (2002). *Procesi globalizacije*, Reč, br. 68, 14. decembra 2002.
- Gidens Entoni, (2005a). *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd: Stubovi kulture.
- Gidens Entoni, (1998). *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić.
- Gidens Entoni, (2005b). *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet.
- Neš Kejt, (2006). *Savremena politička sociologija: globalizacija, politika i moć*, Beograd: Službeni glasnik.
- Simić R. Dragan, (2009). *Svetska politika: međdržavni i međunarodni poređak, svetska politika, globalni odnosi*, Fakultet političkih nauka, Beograd: Čigoja štampa.
- Soros Džordž, (2003). *O globalizaciji*, Beograd: Samizdat B92.

SOCIOLOGY, GLOBALIZATION AND DE-SOVEREIGNTIZATION OF TRANSITIONAL SOCIETIES

Summary

Globalization is a process which includes all areas of a person's personal and social life, all societies and states. It is a process of integration and mutual connection of societies, states and peoples, as well as economies, politics and cultures into one heterogeneous entity. In that very strong and intensive process, global and regional super-national and super-state centers of power, to a greater or lesser extent, contribute to the de-sovereignization of national states and de-nationalization of societies, especially the transitional ones. As a critical science on society, sociology must critically explain the essence of transitional social processes, occurrences and their changes under the influence of globalization.

Key words: sociology, globalization, de-sovereignization, de-nationalization.

ПАРТИЦИПАТОРНО АКЦИОНО ИСТРАЖИВАЊЕ – РЕФЛЕКСИВНА МЕТОДОЛОГИЈА У СЛУЖБИ ДЕМОКРАТСКИХ ПРОМЈЕНА

Прејледни рад

UDK 303.71:321.7

мр Далибор Савић¹

Факултет полицијских наука
Универзитет у Бањој Луци

Апстракт: У раду се разматрају емпиремолошки, епистемолошки и технички аспекти методологије партиципаторног акционог истраживања (Participatory action research – PAR). Из емпиремолошке перспективе партиципаторно акционо истраживање бива представљено као врста примјене истраживања које научно (са)знање посматра као облик моћи/оружеја политичке акције. С тим у вези, посебно се наглашава да насупрот позитивистичком идеалу вриједносно неутралне науке партиципаторно акционо истраживање не промовише „знање за народ“, већ „знање од народа“, тј. од стране социјални и политички активизам „обичних људи“ (појединаца, друштвених група и заједница) као нужан предуслов за демократске промјене одозго. У том контексту, опширније се разрађују и епистемолошки елементи партиципаторног акционог истраживања: однос између истраживача и осталих учесника у истраживању, анализа друштвених проблема унутар заједнице и дјеловање у заједници усмјерено ка превазилажењу тих проблема. У складу са наведеним и технички аспекти методологије партиципаторног акционог истраживања бивају приказани као зависни од контекста у којем се врше конкретна истраживања заснована на том процесу, што означава широк простор за коришћење различитих квантитативних, квалитативних и креативних метода (анкете, интервјуа, фокус групе, интервјуа, усмене историје, живојне историје, уопште различитих методичких техника и др). С обзиром да се ради о истраживачком процесу који нема дуго трајање

¹ daliborsavic@gmail.com

дицију на нашим њросѡорима у оквиру рада се ѡрезентиују и два исѡраживачка ѡројекѡа заснована на методологији ѡрѡициѡѡорноѡ акционоѡ исѡраживања, а све у циљу ѡѡуларизације ѡѡѡреде овоѡ исѡраживачкоѡ ѡрисѡуѡа ѡри рјешавању ѡранзиционих ѡроблема са којима се суочава наше друшѡво.

Кључне ријечи: методологија ѡрѡициѡѡорноѡ акционоѡ исѡраживања, рефлективна методологија, демократске ѡромјене одоздо

УВОД

Партиципаторно акционо истраживање (енг. *Participatory action research* – PAR) представља специфичну врсту примјењеног истраживања усмјерену ка превазилажењу разлике између (са)знања и дјеловања. Као такав, овај облик акционог истраживања² карактеришу два основна циља: производња (са)знања/дјеловања које је од директне користи за људе, те оспособљавање/оснаживање људи за практично дјеловање кроз процес конструкције и кориштења њиховог властитог (са)знања (Shortall, 2003: 225). Поменуто јединство теорије и праксе, карактеристично за партиципаторна акциона истраживања, Халми пластично описује као истраживачку стратегију коју обиљежава тежња да се уз спознају предмета истраживања, као циљ истраживања појави и промјена социјалне ситуације појединаца и друштвених група у оквиру заједнице, а све у сврху задовољавања, развијања и хуманизирања тоталитета људских потреба (Halmi, 2005: 278). У том контексту, поред опште стратегије реализације акционих истраживања (спирални процес понављајућег ѡланирања дјеловања, дјеловања, ѡсмаѡрања ѡсљеѡица дјеловања, евалуације ѡсљеѡица дјеловања, све до рјешања конкретног проблема са којим се суочавају појединци/друштвене групе), методологија партиципаторног акционог истраживања се заснива на сљедећим темељним принципима:

1. партиципаторно акционо истраживање је друштвени процес током којег долази до промјена у индивидуалном саморазумијевању и колективним представама учесника у истраживању,
2. партиципаторно акционо истраживање подразумијева преиспитивање индивидуалног и колективног знања које обликује и ограничава дјеловање учесника у истраживању,
3. партиципаторно акционо истраживање је практично и колаборативно, јер подстиче побољшање друштвене интеракције међу учесницима у истраживању и то путем њиховог заједничког ангажовања усмје-

² Специфична разлика партиципаторног акционог истраживања у односу на друге облике акционих истраживања је нагласак на непосредном учешћу појединаца/друштвених група везаних за предмет истраживања/ конкретан проблем током свих фаза у процесу истраживања/решавању тог конкретног проблема.

- реног ка мијењању ирационалних, непродуктивних, неправедних и отуђујућих облика друштвеног дјеловања који су им својствени,
4. партиципаторно акционо истраживање је еманципаторно, тј. оно помаже људима да превазиђу неповољна и неправедна структурална ограничења са којима су суочени,
 5. партиципаторно акционо истраживање је критичко, зато што разобличава присутне идеолошке/интересне елементе у друштвеним медијима путем којих људи комуницирају међу собом и са природом (језик/дискурси, рад, моћ),
 6. партиципаторно акционо истраживање је рефлексивно, јер помаже људима да преиспитају властито сопство и друштвену стварност како би их промијенили,
 7. партиципаторно акционо истраживање тежи ка истовременој трансформацији теорије и праксе кроз повезивање локалног и глобалног (Kemmis and McTaggart, 2003: 280-284).

Имајући у виду горе наведене циљеве и темељне принципе партиципаторног акционог истраживања, историјске чињенице везане за његов настанак и развој од 60-их година прошлог вијека на овамо (поседно његову улогу у покретању и реализацији социјалних реформи у многим земљама трећег свијета, било кроз форму теологије ослобођења, неомарксизма или активне промоције људских права)³, као и његову вишедеценијску актуелност унутар појединих друштвених/хуманистичких наука и дисциплина (социологије, антропологије, социјалног рада, студија рода, студија културе и др.), поменути истраживачки приступ описно можемо означити и као рефлексивну методологију у служби демократских промјена. Из те перспективе, методологија партиципаторног акционог истраживања, односно упознавање наше научне заједнице са епистемолошким, стратегијским и техничким аспектима овог истраживачког приступа, може представљати почетни корак ка рјешавању неких транзиционих проблема са којима се суочава наше друштво. Како популаризација било којег истраживачког приступа не може да се заснива искључиво на упознавању са његовим теоријским (прет)поставкама, ефикасност методологије партиципаторног акционог истраживања при рјешавању транзиционих проблема додатно ћемо промовисати кроз приказ два истраживачка пројекта реализована у складу са горе наведеним циљевима и принципима који карактеришу овај истраживачки приступ.

³ О настанку и развоју методологије партиципаторног акционог истраживања опширније у: Kindon, S., Pain, R. and Kesby, M. (2007): „Participatory Action Research: Origins, Approaches and Methods“ in: *Participatory Action Research Approaches and Methods: Connecting People, Participation and Place* (Edited by Sara Kindon, Rachel Pain and Mike Kesby), London/New York: Routledge, pp. 9-13.

ЕПИСТЕМОЛОШКИ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГИЈЕ ПАРТИЦИПАТОРНОГ АКЦИОНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Настанак и развој методологије партиципаторног акционог истраживања обиљежен је „квалитативним заокретом“ у друштвеним наукама. Орландо Фалс Борда (Orlando Fals Borda), један од идејних твораца партиципаторног акционог истраживања, сљедећим ријечима описује интелектуалне и друштвене околности у којима је настао овај истраживачки приступ: „Добро знано академско инсистирање на вриједносној неутралности и емоционалној дистанцираности током истраживања, учесталост проблема у стварном животу, као и поражавајуће враћање структуралних криза готово свуда, водили су ка обавези да наставимо даље и заузмемо много одређенији лични став у погледу еволуције друштава. Поменути проблеми су нас водили ка разматрању знања и техника који су ефективно посвећени социјалном и политичком дјеловању које би проузрочило потребне трансформације. Услови за такав задатак били су јасно присутни у сиромашним, неразвијеним регионима, обиљеним несумњивом економском експлоатацијом и деструкцијом људи и култура“ (Fals Borda, 2001: 27). На основу његових ријечи могуће је закључити да је методологија партиципаторног акционог истраживања настала као одговор на идеолошку димензију „нормалне науке“, која је и поред инсистирања на властитој вриједносној неутралности/објективности, често служила као средство за реализацију и легитимацију интереса моћних и богатих. Као таква, она представља епистемолошки изазов позитивизму/сцијентизму, јер од науке захтијева да не остане на нивоу разумјевања/тумачења свијета, већ да се активно укључи у његово мијењање на боље. Основ поменутог „епистемолошког изазова“ је рефлексиван карактер методологије партиципаторног акционог истраживања, односно уважавање чињенице да је стварност друштвено конструисана и подложна различитим/вишеструким интерпретацијама истраживача и осталих учесника у истраживању (Kindon, Pain and Kesby, 2007: 13).

Рефлексивни приступи унутар методологије друштвених наука наглашавају интерпретативну, политичку, етичку и реторичку природу емпиријских истраживања. Кроз проблематизовање односа између резултата истраживања и стварности, они упозоравају научнике на хеуристичке могућности везане за интерпретацију властитих интерпретација, посматрање властитих перспектива из других перспектива, као и самокритику властитог ауторитета као интерпретатора и аутора (Alvesson and Sköldbeg, 2000: vii). Трагајући за епистемолошким темељима методологије партиципаторног акционог истраживања Сјузан Хол разликује три „рефлексивне традиције“ у друштвеним наукама:

1. етнометодологију – рефлексивност као начин на који појединци производе и користе здраворазумско (са)знање током свакодневних интеракција,
2. критичку теорију – рефлексивност као самосвјесна критика/средство еманципације,

3. постструктурализам – рефлексивност као критичка анализа дискурса, односно разобличавање повезаности језика/знања и постојећих односа моћи.

Властито схватање концепта рефлексивности она првенствено заснива на традицији критичке теорије, уз уважавање одређених аспеката постструктуралистичке традиције, при том нудећи сљедеће појашњење: „Засад би било довољно рећи како рефлексивност, бар на начин како је ја користим, представља намјеран покушај усмјерен ка:

1. мониторингу и рефлексивном промишљању радњи током истраживања – метода и истраживачевог утицаја на околину – и одговорном дјеловању у складу са методама кориштеним током истраживања,
2. процјени истраживачеве утемељености – процес који почиње практиковањем самосвјесности (у оној мјери у којој је то могуће) о томе да начин извођења истраживања и лична једначина истраживача (претходно искуство, знање, вриједности, увјерења и априорни концепти) обликују начин на који се подаци интерпретирају и третирају (процјена истраживачеве утемељености је завршена када се свијест о овом питању угради у истраживачки извјештај)“ (Hall, 1996: 24-25).

Рефлексивна самоосвијештеност истраживача јесте нужан, али не и довољан услов за реализацију партиципаторног акционог истраживања. Попут већине других истраживачких приступа унутар квалитативне методологије, епистемолошко утемељење методологије партиципаторног акционог истраживања подразумева одбацивање позитивистичког модела истраживач/експерт – обични људи/лаици. Штавише, за методологију партиципаторног акционог истраживања лаичко знање/животно искуство обичних људи је основни извор спознаје, јер „анализа одоздо“ на којој почива овај истраживачки приступ није ништа друго него процес преговарања о значењима/процес коконструкције стварности у којем заједнички и равноправно учествују обични људи (такође као рефлексивни актери) и истраживач(и) (Khan et al. , 2013: 7-8). Описани епистемолошки оквир представља кључно мјесто за разумијевање већ поменутих циљева/темељних принципа методологије партиципаторног акционог истраживања, односно њених стратегијских и техничких аспеката.

СТРАТЕГИЈСКИ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГИЈЕ ПАРТИЦИПАТОРНОГ АКЦИОНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Војин Милић истиче да се научна стратегија састоји у одређивању основних циљева научне дјелатности, чије остваривање захтијева дуготрајнији период и означава основну усмјереност научних истраживања. Такође, унутар овог општег оквира он разликује и посебан задатак везан за разматрање

најподеснијих организационих облика за што ефикаснију реализацију зацртаних циљева (Milić, 1965: 29). С обзиром да методологија партиципаторног акционог истраживања сама по себи представља специфичну научну стратегију, што је јасно видљиво из циљева и принципа који јој стоје у основи, у наставку излагања представићемо организационе аспекте овог истраживачког приступа. У том правцу, посебно ћемо се осврнути на однос између истраживача и осталих учесника у истраживању, анализу друштвених проблема унутар заједнице и дјеловање у заједници усмјерено ка превазилажењу проблема.

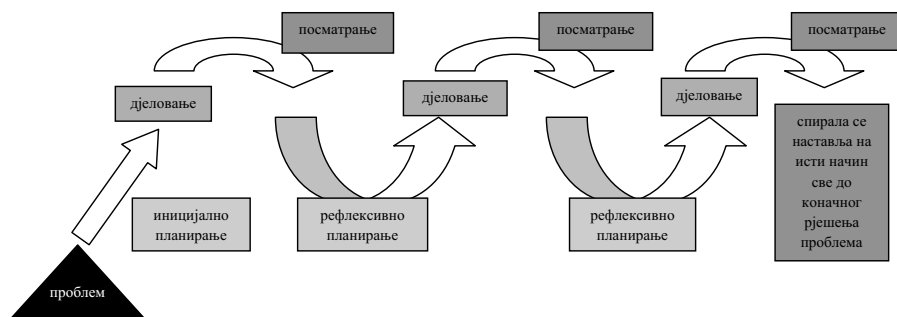
Разумијевање односа између истраживача и осталих учесника у истраживању нужно је везано за представљене епистемолошке аспекте методологије партиципаторног акционог истраживања. То је видљиво већ на терминолошком нивоу, јер употреба термина учесник/учесници, а не испитаник/испитаници, указује на описане епистемолошке специфичности овог истраживачког приступа. У том контексту, могуће је говорити и о специфичном положају/задацима истраживача и осталих учесника у истраживању:

1. учесници су такође „зналци“ и њихово знање/искуство се мора уважавати,
2. током истраживања истраживач се мора прилагођавати на такав начин да се не одрекне свог „експертског статуса“ (у смислу професионалног знања и вјештина), а да при том ипак одбаци претензије на било какав облик „подразумијеване повлаштености“ у односу на остале учеснике у истраживању,
3. (су)дјеловање учесника у истраживању се подстиче кроз успостављање односа узајамне повезаности и повјерења између њих и истраживача,
4. истраживач постаје „учесник у истраживању“ кроз стварање истраживачког окружења које осталим учесницима у истраживању омогућава бољу контролу над самим процесом истраживања, односно кроз упознавање учесника у истраживању са истраживачким техникама које им омогућавају/олакшавају препознавање, анализирање и рјешавање проблема са којима су суочени (Kesby, 2000: 424-425).

Из горе наведеног произилази како реализација колаборативних, рефлексивних и еманципаторних потенцијала партиципаторног акционог истраживања увелико зависи од спремности истраживача и осталих учесника у истраживању/чланова одређене заједнице или друштвене групе да међусобно ступе у блиске/пријатељске друштвене односе, што је захтјев који додатно поткопава позитивистичку концепцију вриједносно неутралног истраживача.

Иако је реализација сваког конкретног партиципаторног акционог истраживања условљена друштвеним контекстом у којем се одвија, и у том смислу посебна, стратегија анализе друштвених проблема унутар заједни-

це за свако од тих истраживања је општа, јер је заснована на већ поменутом моделу спиралног процеса понављајућег планирања дјеловања, дјеловања, посматрања посљедица дјеловања, евалуације посљедица дјеловања/рефлексије о посљедицама дјеловања, све до рјешења постојећег проблема (Приказ 1).

Приказ 1 : Шематски приказ модела спиралног процеса анализе и дјеловања карактеристичног за иницијално акционо истраживање (Walter, 2009: 3)

Кроз расправу о односу рефлексивности и дјеловања у оквиру горе представљеног модела Мектагарт указује и на значај стратегије анализе друштвених проблема унутар заједнице. Према његовом мишљењу, сваку стратегију анализе друштвених проблема унутар заједнице карактеришу односи на релацији појединац-заједница/група и начин на који отпочињу конкретна партиципаторна акциона истраживања. У смислу односа на релацији појединац-заједница/група, рефлексивност о посљедицама досадашњег дјеловања (као и одлука/одлуке о будућем правцу/будућим правцима дјеловања) је заједничка/групна активност, која на основу своје демократске природе омогућава синхронизацију појединачног и групног мишљења/дјеловања. С друге стране, начин на који отпочињу конкретна партиципаторна акциона истраживања је двојак: прикупљање почетних података о проблему који се жели ријешити, рефлексивност и израда иницијалног плана за измјену постојећег дјеловања појединца и заједнице/групе или експлоративно дјеловање, прикупљање података о посљедицама тог дјеловања, рефлексивност, израда рафинираног плана за будуће дјеловање појединца и заједнице/групе (McTaggart, 1991: 175). Споменимо и честа питања која се јављају приликом анализе друштвених проблема унутар заједнице, јер од њих зависи не само квалитет прикупљених података, већ и коначан исход сваког конкретног партиципаторног акционог истраживања:

- „Да ли сматрате да у вашој заједници постоји проблем на који треба обратити посебну пажњу?“
- „На који начин је тај проблем повезан са вашим животом и животом заједнице?“

- „Зашто постоји тај проблем? Шта можемо да урадимо по питању његовог рјешења?“
- „Шта требамо да знамо? Шта већ знамо?“
- „Да ли на располагању имамо одговарајуће ресурсе за наставак пројекта?“
- „На који начин ће овај пројекат бити од користи учесницима у истраживању, али и остатку заједнице?“
- „Које заједничке теме су генерисане током истраживања?“
- „На који начин сажимамо те теме да бисмо помогли себи и осталим учесницима у истраживању?“
- „Ко контролише истраживачки пројекат? Ко доноси одлуке? Ко одлучује о дијелењу прикупљених информација са људима који нису чланови заједнице/групе?“
- „На који начин ћемо се односити према питањима везаним за повјерљивост прикупљених података и приватност учесника у истраживању?“
- „На који начин ћемо упознати људе који нису учествовали у истраживању са резултатима пројекта?“
- „Да ли наше истраживање представља само стварност(и) учесника у истраживању или и стварност(и) других чланова групе?“
- „Које критеријуме планирамо користити приликом процјене адекватности и ефикасности пројекта?“ (McIntyre, 2008: 50).

Као саставни дио процеса реализације партиципаторног акционог истраживања, стратегија дјеловања у заједници усмјерена ка превазилажењу проблема не може да се посматра независно од других стратегијских/организационих аспеката тог истраживачког приступа. У том контексту, као што је и видљиво из горе представљеног модела спиралног процеса анализе и дјеловања, „дјеловање“ (састанци чланова заједнице/групе, протести, штрајкови, перформанси, објављивање резултата истраживања ради указивања на потребу за мијењањем постојећег стања) је иницијални окидач и коректив у процесу производње рефлексивног знања појединаца/заједнице и основ за остваривање еманципаторних потенцијала партиципаторног акционог истраживања. Ако рефлексивност подразумева достојанство људских бића, као слободних и аутономних актера који могу да дјелују ефективно и одговорно унутар властитих међуодноса, а еманципација актере који су аутономни у смислу друштвености (нису настројени индивидуалистички, већ дјелују са одлучношћу, повјерењем и ресурсима који су производ интеракција и међузависности унутар заједнице/групе), онда реализацију сваког конкретног партиципаторног акционог истраживања треба разумијевати кроз њихово јединство – праксис (Park, 2001: 86-87). Поистовјећивање стратегије дјеловања у заједници усмјерене ка превазилажењу проблема са праксисом поново указује на повезаност између методологије партиципаторног акционог истраживања и критичке теорије. Искористимо ову прилику да додатно образложимо неке битне аспекте њиховог односа:

1. настојања критичке теорије усмјерена ка разоткривању постојећих односа моћи и промоцији друштвене трансформације одоздо служе као „идеолошко љепило“ које партиципаторно акционо истраживање веже за праксу, а истовремено партиципаторно акционо истраживање премошћава јаз између критичке теорије и праксе,
2. заговорници критичке теорије друштва потенцирају праксис, тј. остваривање теорије кроз праксу, што је у складу са начином на који се реализују циљеви партиципаторног акционог истраживања (модел спиралног процеса анализе и дјеловања је друштвеност у настајању, јер подразумева примјену и тестирање, али у исто вријеме и креирање, потврђивање или измјену полазних теоријских претпоставки),
3. критичка теорија и методологија партиципаторног акционог истраживања дијеле заједничку забринутост због учесталог фаталистичког и укоријењеног вјеровања обичних људи у немогућност измјене постојећег стања, али и начин за превазилажење тог изазова – праксис/рефлексивно дјеловање (Hunter, Emerald and Martin, 2013: 33-34).

ТЕХНИЧКИ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГИЈЕ ПАРТИЦИПАТОРНОГ АКЦИОНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Контекстуална предодређеност партиципаторног акционог истраживања условљава и техничке аспекте везане за његову реализацију. Другим ријечима, сложеност предмета, могућност употребе многобројних метода и техника истраживања, као и описана улога и значај учесника у истраживању, воде ка томе да су активности усмјерене ка организовању реализације партиципаторног акционог истраживања више креативног и консензуалног, него стручно-рутинског карактера (Милосављевић и Радосављевић, 2003: 447). За разлику од уобичајених истраживачких приступа који подразумевају екстерно пројектовање истраживања, прикупљање података, њихово слање у истраживачке институте како би били сређени, анализирани и интерпретирани, објављивање резултата у научним часописима (или рјеђе њихово кориштење у сврху креирања одређених социјалних политика), без икакве гаранције да ће тако реализована истраживања имати неке позитивне ефекте по истраживану заједницу/групу, истраживачки приступ који промовише методологија партиципаторног акционог истраживања у први план ставља успјешност истраживачког пројекта у развоју вјештина, знања и капацитета учесника у истраживању, а све са циљем да они сами користе резултате истраживања (Kesby, 2000: 424). На основу претходно наведеног, можемо закључити да је процес реализације партиципаторних акционих истраживања динамичнији, отворенији и непредвидљивији у односу на већину других истраживачких приступа. У том смислу, нисмо у могућности да представимо „стандардизовано упутство“ за реализацију кон-

кретних пројеката заснованих на овом истраживачком приступу, па ћемо излагање које слиједи ограничити на оне техничке аспекте методологије партиципаторног акционог истраживања који се односе на методе за прикупљање/конструкцију података и нека етичка питања.

Специфични друштвени контексти унутар којих се врше конкретна партиципаторна акциона истраживања остављају широк простор за кориштење различитих квалитативних, квантитативних и креативних метода и техника за прикупљање/конструкцију података:

1. биографских метода (животне историје, ауто/биографије, наративне анализе, усмене историје),
2. посматрања са учествовањем,
3. фокус-групног интервјуа,
4. анализе садржаја документа,
5. испитивања (анкетног упитника и интервјуа),
6. цртања, вајања, сликања, мапирања, глуме, музике, плеса и др.

Истакнимо да реализација конкретних партиципаторних истраживања врло често подразумеива међусобно комбиновање горе наведених метода/техника, односно примјену методолошке триангулације. Комбиновањем најмање три методе за прикупљање/конструкцију података свака од тих метода дјеломично трансцендира властита ограничења, јер појединачно служи за међусобно упоређивање, те на тај начин омогућавају далеко квалитетнију интерпретацију података него када је у питању исти процес заснован на само једној методи (Winter, 1996: 11).

Етичка питања везана за реализацију конкретних партиципаторних акционих истраживања су многобројна, што и не треба да чуди имајући у виду њихов наглашено примјењени карактер:

1. проблеми са информисаним пристанком (начин на који се информисе потенцијални учесник у истраживању, способност потенцијалног учесника у истраживању да схвати информације које му у сврху добијања информисаног пристанка саопштава истраживач, право учесника да повуче пристанак на учешће у истраживању, положај особа које накнадно постају учесници у истраживању, отвореност партиципаторног акционог истраживања, у смислу могућих околности које нису предвиђене првобитном верзијом информисаног пристанка, често од учесника у истраживању захтијева давање „пристанка на непознато“),
2. анонимност и повјерљивост (проблеми са заштитом идентитета учесника у истраживању усљед њихове малобројности или специфичности, тражење додатног појединачног пристанка на снимање интервјуа уз гарантовање повјерљивости),
3. заштита учесника истраживања од физичког насиља, психичког злостављања и правних ризика,
4. однос истраживача према учесницима у истраживању (квалитет колаборације, статус истраживача као учесника у истраживању, патронски однос према учесницима истраживања),

5. односи моћи у партиципаторном акционом истраживању (истраживач мора бити унапријед свјестан потенцијалних ризика везаних за изворе моћи који би могли да угрозе учеснике у истраживању или реализацију истраживања, еманципаторни ефекти истраживања су првенствено усмјерени ка учесницима у истраживању),
6. власништво над истраживањем (постојање свијести о заједничком дјеловању у циљу општег добра, истицање практичне вриједности резултата истраживања, преузимање одговорности за истраживање кроз учешће у њему) (Löfman, Pelkonen and Pietilä, 2004: 334-338).

ТРАНЗИЦИОНИ КОНТЕКСТИ ПАРТИЦИПАТОРНОГ АКЦИОНОГ ИСТРАЖИВАЊА НА ПРИМЈЕРУ ДВА ИСТРАЖИВАЧКА ПРОЈЕКТА

Реализација еманципаторних потенцијала методологије партиципаторног акционог истраживања може послужити као добар основ за рјешавање многих проблема карактеристичних за процесе закашњеле и недовршене транзиције са којима је суочено наше друштво. У том правцу, представићемо два истраживачка пројекта који ће послужити као доказ за горе изнијету тврдњу.

Први од тих пројеката, под називом *Право да знам, UNICEF BiH – Развој сјрашеије комуникације за превенцију HIV-а/AIDS-а међу младим људима кроз иаршицијашорно акционо исјраживање*, реализован је на територији Босне и Херцеговине током 2003. године под покровитељством UNICEF-а. Пројекат је био усмјерен ка развоју три истраживачка тима састављена од по пет младих људи из три босанскохерцеговачка града (Сарајева, Тузле и Бања Луке), који су имали задатак да уз подршку главног истраживача (особом са претходним искуством из сличних пројеката) ступе у сарадњу са младим људима из својих локалних заједница, а све у циљу осмишљавања и спровођења адекватне стратегије за превенцију HIV-а/AIDS-а међу њиховим вршњацима. Након двије радионице, на којима су расправљали о оквирним темама везаним за HIV/AIDS које је предложио UNICEF (сексуално преносиве болести, превенција малољетничких трудноћа, сексуалност, физички развој дјевојака и младића, родна питања, насиље, злоупотреба супстанци, људска права и средства за живот), чланови истраживачких тимова су иницирали формирање локалних истраживачких група, које су биле састављене од 15 до 20 младих људи (просјек година 17, распон од 13 до 19) заинтересованих за учешће у истраживању (због жеље да учине нешто корисно за заједницу, науче нешто ново, стекну самопоуздање/ радне навике/нове пријатеље). Услиједио је низ састанака и активности усмјерених ка реализацији зацртаних циљева (испитивања да ли и у којој мјери адолесценсти имају сазнања о истраживаним темама, утврђивању ризичних облика понашања који су повезани са истраживаним темама и начина на који адоле-

сценти желе да добијају нове информације о њима), током којих су сви претходно поменути учесници у истраживању имали специфичне улоге:

- чланови истраживачких тимова: помагање и координација чланова локалних истраживачких група током њихових активности између састанака, писање извјештаја након састанка, преузимање улоге ђавољег адвоката током расправе (евалуације/рефлексије) о предузетим активностима,
- чланови локалних истраживачких група: заједно са члановима истраживачких тимова одлучују о предмету истраживања, начину на који се он истражује, изводе прикупљање података и друге активности са другим адолесцентима из њихових градова, интерпретирају податке и учествују у изради приједлога превентивне стратегије,
- главни истраживач: обука чланова истраживачких тимова, подршка и мониторинг при извршавању договорених активности, посредник између свих осталих учесника у истраживању,
- UNICEF: иницијатор и финансијер истраживања.

Током истраживања кориштене су различите методе/технике за прикупљање података (посебно дизајнирана стратегија партиципаторног акционог истраживања, фокус-групни интервју, анкетни упитник, разговор), али и низ других активности усмјерених ка већој јавној видљивости тог пројекта (организовање спортских и музичких догађаја, дијељење брошура, кондома и сл). На основу добијених података учесници у истраживању су идентификовали два главна канала за превенцију HIV-а/AIDS-а међу адолесцентима:

1. образовање адолесцената кроз одговарајуће групне интерактивне радионице током завршних разреда основне и свих разреда средње школе, модерисане од стране мијешаних парова њихових вршњака едукатора (професионални едукатори немају одговарајући приступ овој активности),
2. сарадња са медијима (организовање talk show емисија посвећених практичним проблемима везаним за истраживане теме у којима би равноправно учествовали адолесценти, њихови родитељи, наставници и други актери, кориштење тв реклама и билборда, ангажовање познатих музичара у сврху снимања промотивног музичког спота) (Опширније у: Maglajlić & RTK PAR UNICEF BiH Team, 2004).

Друго партиципаторно акционо истраживање које ћемо представити реализовано је у постконфликтном контексту Сјеверне Ирске, под називом Комеморацијски пројекат Ардоин (Ardoyne Commemoration Project). Ради се о студији унутар једне заједнице на подручју Белфаста, заснованој на прикупљеним и објављеним свједочанствима рођака и пријатеља убијених жртава сјеверноирског сукоба са тог простора. Истраживање је трајало четири године у периоду од 1998. до 2002. године. Наиме, у том периоду долази до успоставе мировног процеса на простору Сјеверне Ирске што је отво-

рило могућности за индивидуалну и групну рефлексију о дешавањима везаним за период од преко тридесет година политичког насиља. Пројекат је започео као иницијатива мањег броја чланова заједнице (око 30-ак људи), али је с временом прерастао у колаборативну активност на нивоу читаве заједнице (око 7500 људи), усмјерену ка изналажењу начина комеморације 99 чланова заједнице који су убијени током поменутог сукоба. Резултат тих активности је преко 300 интервјуа, првенствено сакупљених путем методе усмене историје, од којих је већи дио објављен у форми књиге 2002. године. Том приликом уприличена је и симболична комеморација којој је присуствовало неколико стотина чланова заједнице, а повод је била 33. година од насилне смрти прве жртве из ове заједнице. Имајући у виду специфичност истраживачког приступа који је подразумевао потрагу за истином о страдању жртава унутар њихове католичке заједнице, само истраживање је било обиљежено многобројним методолошким, етичким и политичким дилемама са којима су се сусретали истраживачи током кретања кроз друштвени контекст обиљежен почињеним насиљем. Ипак, њихов положај „инсајдера“ отварао је многа врата, водећи ка свједочанствима, која су често била једини постојећи извор података о дешавањима током сукоба. И поред свега наведеног, истраживачи истичу како већина прикупљених свједочанстава не представљају покушај да се наметне властита визија стварности, већ исказе који су обиљежени рефлексивним схватањем о потреби за осјетљивим и изнијансираним разумијевањем значења истине и сврхе њеног говорења. У том правцу, они указују на специфичан положај свједока, који увиђају позиционалност и вишезначност својих исказа, али и потребу да побију неке ствари које се дефинитивно нису догодиле, као и да потврде оне које дефинитивно јесу (Опширније у: Lundy and McGovern, 2006).

ЗАКЉУЧАК

Неоспорно је да методологија партиципаторног акционог истраживања отвара нове перспективе при истраживању и рјешавању проблема везаних за положај маргинализованих појединаца, друштвених група и заједница. Ту првенствено мислимо на одбацивање описаног позитивистичког модела истраживач – лаици, као и на могућност комбиновања различитих метода и техника за прикупљање/конструкцију података. Ипак, контекстуална обиљеженост овог истраживачког приступа није нужно предност, већ стално присутан изазов везан за научни кредибилитет и могућност реализације пројеката који су засновани на њему. У том контексту, методологију партиципаторног акционог истраживања карактеришу и одређене слабости:

1. нагласак на учествовању, демократичности и интерном власништву над пројектом представља сталну пријетњу по начин на који се користе изабрани методи, а самим тим и пријетњу по научну валидност истраживања,

2. моралишући тон методологије партиципаторног акционог истраживања, тј. инсистирање на њеној улози алтернативне истраживачке парадигме и њеним „демократизирајућим ефектима“, отвара простор да се она посматра као идеологија о томе како треба реализовати истраживање, а не као примјењени истраживачки приступ,
3. с обзиром да реализација партиципаторног акционог истраживања не подразумијева постојање руководиоца истраживања, дешавања унутар групе/заједнице заснована на принципу демократског одлучивања могу водити ка супротстављеним позицијама везаним за ометање или онемогућавање њеног остваривања,
4. немогућност дефинисања временског оквира истраживања, односно одговора на питање када је истраживани проблем ријешен (динамичност и комплексност феномена везаних за друштвеност које отежавају и одређење предмета истраживања, онемогућавају и тврдње о дефинитивном рјешавању проблема) (Walter, 2009: 6-7).

Због свега наведеног, квалитет истраживачких пројеката који почивају на методологији партиципаторног акционог истраживања суштински је одређен рефлексивним способностима учесника у истраживању. Такође, присуство рефлексивности је добра гаранција и за извјесност остваривања зацртаних еманципаторних циљева истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- Alvesson, M. and Sköldbberg, K. (2000): *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications
- Kemmis, S. and McTaggart, R. (2003): „Participatory Action Research – Communicative Action and the Public Sphere“ in: *Strategies of Qualitative Inquiry* (edited by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln), London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications
- Kesby, M. (2000): „Participatory Diagramming: Deploying Qualitative Methods through an Action Research Methodology“ in: *Area*, Vol. 32, No. 4, <http://www.jstor.org> (преузето 13.01.2015)
- Kindon, S. , Pain, R. and Kesby, M. (2007): *Participatory Action Research Approaches and Methods*, London/New York: Routledge
- Khan, K. S. et al. (2013): „Bridging the Gap of Knowledge and Action: The Case for Participatory Action Research (PAR)“ in: *Action Research*, <http://arj.sagepub.com> (преузето 09.11.2014.)
- Löfman, P. , Pelkonen M. and Pietilä, A. (2004): „Ethical issues in participatory action research“ in: *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. Vol. 18, No. 3, <http://onlinelibrary.wiley.com> (преузето 18.02.2015.)

- Lundy, P. and McGovern, M. (2006): „Participation, Truth and Partiality: Participatory Action Research, Community-based Truth-telling and Post-conflict Transition in Northern Ireland“ in: *Sociology*, Vol. 40, No. 1, <http://soc.sagepub.com> (преузето 20.11.2014.)
- Maglajlić, R. & RTK PAR UNICEF BiH Team (2004): „Right to Know, UNICEF BiH – developing communicative strategy for the prevention of HIV/AIDS among young people through participatory action research“ in: *Child Care in Practice*, Vol. 10, No. 2, <http://www.tandfonline.com> (преузето 16.03.2015.)
- Milić, V. (1965): *Sociološki metod*, Beograd: Nolit
- Милосављевић, С. и Радосављевић, И. (2003): *Основи методологије политичких наука*, Београд: Службени Гласник
- McIntyre, A. (2008): *Participatory action research*, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications
- McTaggart, R. (1991): „Principles for Participatory Action Research“ in: *Adult Education Quarterly*, No. 41, <http://aeq.sagepub.com> (преузето 14.02.2015.)
- Park, (2001): „Knowledge and Participatory Research“ in: *Handbook of Action Research* (edited by Peter Reason and Hilary Bradbury), London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications
- Shortall, S. (2003): „Participatory action research“ in: *The A – Z of Social Research* (edited by Robert L. Miller and John D. Brewer), London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications
- Fals Borda, O. (2001): „Participatory (Action) Research in Social Theory: Origins and Challenges“ in: *Handbook of Action Research* (edited by Peter Reason and Hilary Bradbury), London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications
- Hall, S. (1996): „Reflexivity in Emancipatory Action Research: Illustrating the Researcher’s Constitutiveness“ in: *New Directions in Action Research* (edited by Ortrun Zuber-Skeritt), London/Washington, D. C. : The Falmer Press
- Halmi, A. (2005): *Strategije kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim znanostima*, Zagreb: Naklada Slap
- Hunter, L. Emerald, E. and Martin, G. (2013): *Participatory Activist Research in Globalised World*, Heidelberg /New York/ London: Springer
- Walter, M. (2009): „Participatory action research“ in: *Social Research Methods* (edited by Maggie Walter), London/Washington, D. C. : The Falmer Press
- Winter, R. (1996): „Some Principles and Procedures for the Conduct of Action Research“ in: *New Directions in Action Research* (edited by Ortrun Zuber-Skeritt), London/Washington, D. C. : The Falmer Press

**PARTICIPATORY ACTION
RESEARCH - REFLEXIVE METHODOLOGY
IN THE DEMOCRATIC CHANGE**

Abstract

This paper discusses the epistemological, strategic and technical aspects of the Participatory action research (PAR) methodology. From an epistemological perspective Participatory action research is being presented as a kind of applied scientific research that observes scientific knowledge as a form of power/tool of political action. In this regard, particular emphasis is placed that, opposite to the positivist ideal of value-neutral science, Participatory action research does not promote “knowledge for the people”, but “knowledge with the people”, i.e. promotes social and political activism of “ordinary people” (individuals, social groups and communities) as a necessary precondition for bottom-up democratic changes. In this context, strategic elements of Participatory action research are further elaborated as follows: the relationship between researchers and other participants involved in research, analysis of social problems within the community and actions in the community directed towards overcoming these problems. Accordingly, technical aspects of the Participatory action research methodology are presented as dependent from the context in which specific research based on this approach is conducted which leaves the scope for using various quantitative, qualitative and creative methods (surveys, interviews, focus-group interviews, oral history, life history, the use of various artistic techniques, etc.). Given that this research approach does not have a long tradition in our region and in order to popularize the use of this research-based approach in resolving the problems of transition faced by our society, presented within this paper are two research projects based on the Participatory action research methodology.

Key words: Participatory action research (PAR) methodology, reflexive methodology, bottom-up democratic changes

ULOGA I ZNAČAJ MULTIKULTURALNOSTI I KULTURNOG DIJALOGA U OKVIRU GLOBALNIH KRETANJA

Naučna kritika, polemika

UDK 316.334.4:316.722

Ćosić dr Idriz¹

“Livnica čelika” doo Tuzla

Sažetak: U radu su predstavljeni osnovni pojmovi kulture, kulturnog dijaloga sa akcentom na multikulturalnost u globalnom kretanju. Globalizam, prisutan je kao ideja vjekovima, samo je sadašnje razmjere dobio pod uticajem snažnog razvoja nauke i tehnike. Pošto nijedan čovjek, narod i zajednica ne mogu živjeti sami za sebe i odvojeno od drugih, globalizam predstavlja objektivni proces čijeg djelovanja se ne može lišiti nijedna država. Globalizam donosi mnoge povoljnosti, ali i brojne opasnosti, kao što su nedemokratski u međunarodnim odnosima, supremacija moćnijih u politici i ekonomiji, tendencije ka ideološkom totalitarizmu i drugo. Sa aspekta globalne međuzavisnosti, globalizacija predstavlja ujedinjavanje čovječanstva u svjetsko društvo. Pod tim se podrazumijeva univerzalizacija ljudskih prava i sloboda i zaštita integriteta čovjeka. Bit globalizacije, čini ujedinjavanje ekonomskih sistema i njihovo prilagođavanje savremenom tehnološkom razvoju, a smisao globalizacije sastoji se u stabilizaciji demokratija i spriječavanju stvaranja autoritarnih režima. Razvoj liberalne demokratije i porast blagostanja su važne posljedice globalizacije vezane za budućnost demokratije u trećem milenijumu. Kod globalizacije se radi o “integraciji različitosti” i “unakrsnoj kulturnoj komunikaciji”, tzv. svjetsko društvo stremi ka integraciji različitosti, tj. očuvanju kulturnih identiteta naroda i suvereniteta njihovih država sve u cilju poboljšanja kvaliteta čovjekovog života u okrilju jedne kvalitativno nove, planetarne civilizacije.

Ključne riječi: kultura i kulturni dijalog, multikulturalnost, dinamizam kulture, globalna kretanja, akulturacija.

¹ Kontakt: doc.dr Ćosić Idriz, dipl.ecc,e-mail: cosic.idriz@gmail.com

UVOD

Naziv kultura latinskog je porijekla, prema riječi „*cultus*”, u značenju gajenje, odgoj, obrađivanje, obrazovanost, poštovanje; kao što je latinskog porijekla i naziv civilizacija prema riječi *civilitas*, u značenju uljudnost, udvornost, ugladenost, oplemenjenost. Neki pak drže da je porijeklo tom nazivu u latinskoj riječi *civis* što je u značenju građanin, državljanin, podanik, drugi opet u latinskoj riječi *civilis*, u značenju građanski, državni, ali i uljudan, udvoran, usrdan.

Riječ kultura ušla je u širu upotrebu nakon što je Adelung 1782. god. u Njemačkoj izdao djelo „Povijest kulture“, a riječ civilizacija prvi su počeli upotrebljavati francuski prosvjetitelji u 18. st., označavajući njome onaj (kulturni) sadržaj što je suprotan srednjovjekovnoj feudalnoj baštini. (Kale, E 1990). Kultura u usporedbi sa životom, koji za dva različita pojma ima dva različita naziva, i to organski svijet i organizam, kultura ima samo jedan naziv za dva pojma (Kale, E 1990): za označavanje posebne zbilje i za njezino pojedinačno očitovanje. U kulturu pripadaju riječi, odnosno komunikacija, te odnosi u porodici, zanimanja, zvanja, slojevi, staleži, klase, kaste, političke stranke, stručna, sportska i druga društva, uprava u nekoj zajednici, sudstvo, trgovina, novac, banke, promet, školstvo, nauka.

Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu (Vijeće EU, 2000) definiše međukulturni dijalog kao, otvorenu, učtivu razmjenu stajališta među pojedincima ili skupinama s različitim etničkom, kulturološkom, vjerskom i jezičnom pozadinom i naslijeđem, na osnovu uzajamnog razumijevanja i uvažavanja. On djeluje na svim nivoima unutar pojedinih društava, među različitim društvima unutar Evrope, te između Evrope i svijeta. Međukulturni dijalog bi trebao biti više od puke razmjene stajališta. Smatra se da on, takođe, može doprinosti boljem i dubljem razumijevanju ideja i ponašanja drugih grupa. Kao takav, ima vitalni značaj za društvenu povezanost. Međukulturni dijalog ovisi o pravičnoj primjeni vladavine zakona, poštivanju ljudskih prava i zahtijeva zalaganje svih dijelova društva. Ovakvo tumačenje prvi se put pojavljuje u Faro deklaraciji (Strategija Savjeta Evrope o razvoju interkulturnog dijaloga 2005) koju su usvojili zamjenici ministara na 50. godišnjici Europske povelje o kulturi. Ovaj dokument svjedoči o posvećenosti europskih zemalja „promoviranju modela demokratske kulture, podupiranju zakona i institucija, aktivnom uključivanju civilnog društva i građana, te osiguravanju raznolikosti kao izvora uzajamnog obogaćivanja, promicanja političkog, međukulturnog i međureligijskog dijaloga. U novije vrijeme dimenzije šire politike navedene su u Deklaraciji za promicanje međukulturnog dijaloga, usvojenoj na Konferenciji ministara kulture u Bakuu 2008. godine.

OBLIKOVANJE NOVE KULTURE

Obogaćivanje kulturne zbilje odvija se obogaćivanjem pojedinačnih kultura, što znači i civilizacija, novim kulturnim elementima (iz različitih razloga i na-

različite načine) materijalnim predmetima, običajima, spoznajama, vještinama, ustrojem različitih djelatnosti, umjetničkim djelima itd. Ti se kulturni elementi oblikuju pretežno iz potreba zajednice i uglavnom u skladu sa svjetonazorom i vrijednostima određene kulture, jer ovi čine okosnicu svake kulture koja sve određuje i svemu daje određena značenja. Dakako da se ustanovljuju nove vrijednosti i novi svjetonazori, ali to onda znači pojavu novih kultura unutar kulturne zbilje, što je isto tako prilog njenu obogaćenju. (Kale, E 1990). Najbolji primjer za razumijevanje širenja i prihvaćanja kulturnih elemenata su riječi. U jezicima mnogih zajednica nalazimo danas brojne riječi iz drugih jezika, ali to oni kojima je određen jezik materinski uopšte nemoraju znati, jer riječi mogu izmijeniti i oblik i značenje, mijenjaju se prema pravilima gramatike jezika u koji su došle i pišu po pravopisu toga jezika. Promjene su naročito velike ako se primaju duhovni oblici, da se tu radi o posve drugim tumačenjima i značenjima. Dakle, i kad se primaju, elementi iz drugih kultura oni se u pravilu mijenjaju i prilagođavaju kulturi u koju su dospjeli mijenjanjem bilo oblika, bilo namjene, bilo značenja. Iz toga vidimo kako kulture nisu nešto bezoblično, nego posve logične, djelotvorne i neobične cjeline; Dodiri kultura preko pojedinaca su plodni jer se njima ne samo obogaćuju kulture, nego i potiče na stvaranje novih kulturnih oblika. Izgradnja nove kulture je dugovječan proces koji u osnovi znači izgradnju novog svjetonazora i vrijednosti, okosnice koja će prouzročiti mijenjanje i usklađivanje i drugih dijelova u kulturi. Razlozi tome mogu biti različiti: prirodni, tj. velike prirodne promjene ili iseljavanje u prirodno različit kraj; ili pak vjera ne omogućava veću prilagodljivost zajednice mogućim promjenama, tj. da se iz nje ne mogu objasniti nove pojave i događaji; zatim da iz različitih razloga dođe do nezadovoljstva pojedinaca ili slojeva koji se više ne pridržavaju odredaba kulture i td.

Oblikovanje nove kulture (dakle ne u slučajevima akulturacije) zapravo je proces kojemu je naličje što neka zajednica prestaje živjeti po odredbama prijašnje kulture. Kako, zašto i koliko se dugo neka kultura oblikovala, zašto, kako i koliko su dugo pripadnici neke kulture činili u njoj bitnije promjene, tj. stvarali novu kulturu, pitanja su na koja odgovor moramo potražiti analizom svake pojedine kulture u povjesti, proučiti brojne činioce suočavajući se s golemom složenošću problema. U pravilu vrijeme oblikovanja pojedine kulture dugo je bar stotine godina, a vrijeme trajanja može biti i hiljadu godina. Pojedina se kultura dok u njoj živi neka zajednica neprestano obogaćuje, a isto tako događaju se i mnoge promjene, no to ne znači i promjenu biti same kulture, jer takva promjena znači promjenu njene kulturne okosnice, dok druge, sporedne promjene nisu presudne.

Razvoj kulturne stvarnosti govori o razvoju (evoluciji) u organskom svijetu, a to znači pojavu novih složenijih oblika i novih vrsta. A kako i u kulturnoj zbilji imamo stalno obogaćivanje kultura novim elementima, novim oblicima i pojavu novih kultura, govorimo i o razvoju kulturne stvarnosti. Biolozi su izvršili podjelu u razvoju organskog svijeta počevši od jednostaničnih bića do čovjeka kao najsloženijeg oblika i posljednjeg u lancu organskog razvoja, a brojni su

autori pokušali izvršiti podjelu i u razvoju kulture uzimajući različite činioce za odrednicu nivoa.

Dinamizam kulture pokazuje da se kulturni elementi mogu širiti (u prostoru i vremenu) iz jedne u drugu kulturu. Jedna kultura, prema tome, može primati elemente iz druge kulture, za razliku od organskog svijeta gdje jedan organizam (prirodno, bez ljudskog posredovanja) ne može primati organe iz nekog drugog organizma. Kultura je zasebna stvarnost koja posjeduje posebne oblike, procese, pa tako i zakonitosti. Pitanje kulturnih kontakata ili dodira danas je vrlo aktuelno. O tome su napisane mnoge studije, posebno u SAD gdje su se grupe sjajnih istraživača posvetile proučavanju raznih procesa akulturacije. Interesantno je da su se ta pitanja izučavala i u okviru tzv. Kolonijalne sociologije.

Kulturni dodiri nisu jednoobrazni i nikada ne izazivaju identične posljedice. Antroposociolog R. Bastid izvodi tipove kulturnih dodira ukazujući na njihovo razlikovanje koje se manifestuju između društvenih grupa što pripadaju istom civilizacijskom obrascu ali na različitom nivou, kao one između urbanih i ruralnih zona, između domorodaca neke velike nacije i doseljenika iz zaostalijih krajeva. Nadalje, dodire između grupa sasvim različitih civilizacija, ali na podjednako visokom nivou kao što je susret između Istoka i Zapada. I napokon dodire između skupina na različitim razinama: one što se uspostavljaju između razvijenih i primitivnih naroda (Bastide, R.1981). Sve veći broj socijalnih teoretičara i sociologa zapaža da je kultura stožer oko koga se okreću mnoge nepoznanice savremenog društva, te da kulturne razlike mogu otvarati i razlike u drugim područjima socijalnog života (u ekonomiji i politici, na primjer), a da pri tome one ne postaju obavezno i izvori novih konflikata. Dodiri kultura u tom kontekstu dobijaju prvorazredan značaj. Novi kulturni realitet po njemu će voditi i kreativnim promjenama, a (što je još značajnije) kultura će se ovim sve više uvoditi u centar ukupnih socijalnih zbivanja. "Bez obzira na to da li konfrontacija kultura vodi konfliktu ili prilagođavanju i progresu, danas je od životne važnosti da se razvije dublje razumijevanje onoga što čini ove kulture različitim i funkcionalnim, pošto se problemi u vezi sa međunarodnom konkurencijom, političkom i ekonomskom, mogu uveliko definisati kulturnim terminima. (Fukujama, F.1997).

RAZLIČITOSTI KULTURA

Različitost kultura i jezika je zajednička zaostavština koja treba da se prihvati, očuva i poštuje. Ona je izvor razmjene, inovacija, kreativnosti i osnova za miran zajednički život svih naroda. Poštovanje različitosti kultura, tolerancije, dijaloga i razumijevanja predstavlja najbolju garanciju internacionalne slobode i sigurnosti. Značaj i uloga kulture u procesu Evropskih integracija više se ne mogu ignorisati. Unutar ovoga novog socijalnog konteksta, različiti aspekti kulturnoga identiteta kako pojedinca tako i lokalnih zajednica neprekidno su predmet obnove i revizije.

Čovječanstvo je prošlo dug i mukotrpan put svjedočeci o stalnoj borbi i želji nekih grupa, naroda ili pojedinaca da se zavlada nad drugima, da se drugo i drugačije potisne, a po mogućnosti i uništi. Nema sumnje da su se u sadašnjem vremenu desile ogromne promjene usvim aspektima ljudskog života i društva. Tehnički i tehnološki napredak savremene civilizacije sa sobom je neminovno donio i izvjesne promjene u sferi kulture, tradicije, običaja, ubjeđenja i vjerovanja u svijetu. Zbog toga međukulturni dijalog na principima tolerancije, slobodnog razmjenjivanja mišljenja i stavova može biti jako koristan i odigrati nezamjenjivu ulogu u međuljudskim odnosima i međucivilizacijskim kretanjima na planeti Zemlji. Dakle, na učesnicima međukulturnog dijaloga stoji obaveza da: nanovo preispitaju svoje metode mišljenja i da shvate da je ovo preispitivanje neminovnost, da ono zahtijeva učešće svih, jer istinsko i realno znanje o njemu može biti uzročnikom učvršćivanja veza među narodima, uzročnikom uspostavljanja dobrih odnosa u atmosferi međusobnog razumijevanja i može igrati ulogu u ostvarivanju i formiranju jedne sveobuhvatne civilizacije, analiziraju i istražuju vjerske principe i elemente na pouzdanoj osnovi, imajući u vidu realnost vremena i vanjske prilike, ne uzimajući u obzir sklonosti mentaliteta, ukuse, i osobne afirmacije, vanjske elemente i protestiranje neobaviještenih kako bi bili u mogućnosti na osnovu novog nazora koji će pridobiti, ljudima ponuditi bolji put za razumno povezivanje i mirnu koegzistenciju. Upravo zbog toga je najvažniji i najpouzdaniji vjerski faktor koji stvara mogućnosti za dijalog, koegzistenciju, toleranciju i suživot među različitim kulturama i civilizacijama. Nema sumnje da se vjera i civilizacija međusobno prepliću jer je upravo civilizacija fenomen kojeg stvara ljudski razum, savjest, moral, prihvatljiva kultura i način na koji ljudi djeluju i reaguju na prirodnu i društvenu sredinu. Dakle, nema razlike među ova dva fenomena. Promatrano na ovaj način, oba ova fenomena imaju zajedničkih tački na osnovu čega se oni mogu približiti jedan drugom i međusobno povezati.

Pristupi kulturnoj raznolikosti dio su kulturne politike zemlje. Iako one ostaju u (etno)nacionalnim okvirima, smjernice državne politike su nacionalne utoliko što upotrebljavaju jezik kao sredstvo komunikacije i državni prostor. Multikulturalizam u tom smislu označava obavezu u definisanju politika, mjera i inicijativa kojima se omogućuje raznim kulturama da se razviju na istom ili susjednom teritoriju s drugim kulturama unutar jedne zemlje. Zbog toga je u humanistici i društvenim naukama došlo do velikog otpora prema relativnosti, sumnji i skepticizmu, a do tada upotrebljavani termin multikulturalnost je dopunila nova kovanica, interkulturalnost, odnosno međukulturalnost, koja je nastala kao nasljednica pojmova upotrebljivanih prije svega u studijama kulture, kao što je, na primjer, hibridnost.

Globalizacija odbacuje državu kao regulatorski princip i otvara slobodan put tržištu koje, što je razumljivo, djeluje isključivo u korist vlasnika (zbog toga i sistemi poput školstva i zdravstva postaju profitni). Vlasnik je onaj ko otelotvora najveći brojilac na zajedničkom imeniocu, onaj, koji diktira "isti sistem razmene" što za posljedicu ima asimetriju uticaja i netransparentnost međusobne razmjene (Saussy, 2004). Za međukulturni pogled je globalizacija, u kojoj

bi sve kulture bile izjednačene na osnovu jednog zajedničkog imenioca, dakle, fikcija, a ipak je fikcija i potpuni kulturni relativizam. Više ne postoji nikakav jedinstveni princip; to nakon postmodernizma više nije moguće negirati, mada se tek na zajedničkom imeniocu zapravo pokazuje koliko različitu "specifičnu težinu" imaju različite kulture. Zbog toga možemo da tvrdimo da globalizacija donosi nejednakost, možda prije svega na područje kulture. Nema "globalne" kulture, čiji izrazi bi bile sve pojedinačne kulture, već se za svoj opstanak bore svaka za sebe, a zbog toga između njih opstaju odnosi hegemonije i dominacije, odnosno podređenosti. Ipak, to još uvijek ne znači da nacionalna kultura, odnosno identitet koji proizlazi iz nje, nije kompleksna i višeslojna. Upravo suprotno tome: međukulturalnost je svjesna imanentne razlike koja osmišljava suštinu nacionalne kulture i koju nije moguće redukovati i poništiti, odnosno, svesti na zajednički imenilac (Rockefeller, 1992).

MULTIKULTURALNOST I GLOBALIZACIJA

Multikulturalnost na globalizaciju načelno ne gleda negativno, već polazi od pretpostavke da u okviru jedne potpune, globalizovane kulture postoje njeni mnogobrojni, različiti oblici. Kao pogled na svijet, multikulturalnost je prije svega povezana sa kulturnim relativizmom, s obzirom da predstavlja "racionalno ograničavanje nacionalne suverenosti" (Rizman, 2008). Multikulturalizam je, na primjer, i zvanična politika Kanade, i zbog toga u njoj ima donekle drugačije značenje nego drugdje. Upravo Mesić se bavi različitim drugim odrednicama ovog termina (Mesić, M 2006). Sasvim sigurno važi da postoje njegove ukrštene definicije između političke, sociološke, ekonomske ili antropološke upotrebe.

Danas se međunarodni kulturni uticaj širi privrednim putem, ekspanzijom kulturnih industrija. One populariziraju pretjerano masovnu kulturu, prije svega američku. Podaci o globalnoj telekomunikacijskoj infrastrukturi i korporacijama, upotrebi jezika i smjeru prevođenja knjiga, radijskoj, muzičkoj i filmskoj industriji, televizijskoj produkciji pokazuju da samo nekoliko zemalja donekle drži korak sa SAD-om u osvajanju novog oblika kulturne moći. Vlasništvo unutar privatnih multinacionalnih korporacija uglavnom je u rukama američkih, britanskih, njemačkih, francuskih, nizozemskih, australskih i japanskih korporacija. Karakter globalizacije određuje se u odnosu na način ujedinjavanja čovječanstva. U vezi sa gledanjem na karakter globalizacije, shvatanja su očito polarizovana. Otvoreni protivnici globalizacije potenciraju samo njene slabosti ne bi li je prikazali apokaliptično, kao svjetsko zlo. Globalizacija se, očito, odvija u svim institucionalnim domenima društva. Najznačajniji je svakako ekonomski nivo koji znači povezivanje nacionalnih privreda u svjetsku privredu, preko svjetskog tržišta. Ako se u ovom slučaju radi o ostvarivanju ekonomskih procesa univerzalizacije svijeta onda, sociološki gledano, savremeni društveni procesi dobijaju sveobuhvatni, svjetski karakter i odvijaju se mimo svih geografskih, nacionalnih, rasnih, religioznih i blokovskih barijera. (Marković, D. 2000).

Globalizacija zadaje smrtni udarac regionalnim i nacionalnim kulturama, tradicijama, običajima, mitovima koji skupa čine kulturni identitet svake zemlje ili regije. Istina je da globalizacija ne ruši lokalne kulture nego ih samo oslobađa od ideoloških stega nacionalizma. Međutim, multikulturalizam (kao ideja i praksa) nije homogena i jednovalentna pojava. U Americi se danas vode žestoke borbe pluralističkog sa partikularističkim multikulturalizmom. Dok se zagovornici prvog zalažu za bogatiju zajedničku kulturu, dotle drugi insistiraju da nikakva zajednička kultura nije moguća niti poželjna, to jest da rasne i etničke manjine nikako ne treba da budu dio američke kulture. Na djelu je teza o "eurocentričnosti" i bijeloj obojenosti američke kulture. Partikularizam je zasnovan na ideologiji etničke podvojenosti i na pokretu crnih nacionalista, a pluralisti ističu devizu: "Američka kultura pripada svima nama". (Ravitch D, Raznolikost u obrazovanju, Pregled, Ambasada SAD, br. 258/1992)

Multikulturalizam ipak ne treba identifikovati sa kulturnim pluralizmom iako su terminološki, po izvornom značenju, veoma bliski. Kulturni pluralizam koji je, istorijski gledano, prethodio multikulturalizmu otvoren je za odnos između nacionalnih kultura, ali ne i kultura koje postoje na subnacionalnom nivou, što je karakteristika multikulturalizma. Ima osnova za tvrdnju da je kulturni pluralizam problem zemalja u razvoju, dok se razvijene zemlje suočavaju sa izazovima multikulturalizma kao fenomena savremenog doba. Semprini definiše multikulturalizam kao ideju ili ideal o skladnom saživotu različitih etničkih i kulturnih grupa u okviru pluralističkog društva. (A. Semprini).

Multikulturni koncept kritikovan je sa pozicija asimilacionizma i rasizma. Po nekima je u ovom pojmu nužno sadržan i kulturni relativizam kojim se negiraju univerzalne vrijednosti u istoriji čovječanstva. Suština mnogih kritika sadržana je i u preneglašavanju slavljeničkih oblika ispoljavanja multikulturalnosti. Slavljenička usmjerenost je, navodno, okrenuta ka nebitnim manifestacijama, kao što su kultura, umjetnost i religijske svijetkovine. Postojanje multikulturne zajednice kao koegzistencije različitih kultura, ne podrazumijeva nužno njihovu međukulturnu komunikaciju. Međutim, to je u okviru multikulture moguće onda kada različite kulture prenose uticaje jedna na drugu. Tada dolazi do širenja ili difuzije kulturnih elemenata, što je jedan aspekt akulturacije. Akulturacija je uzajaman, dvosmjerni recipročan proces u kome ni jedna od kultura u akciji ne ostaje nepromjenjena. Kulturni otpori prema stranim uticajima su normalna pojava i ne moraju uvijek značiti ksenofobičan- bolestan stav, u ovom slučaju ukupno antiameričko raspoloženje. Uostalom, kultura sama stvara odbrambene mehanizme (funkcija zaštite), pa je ideologija suvišan aditiv koji se često nepotrebno stavlja u njenu "zaštitu". Prvi i najveći izazov savremene Evrope predstavlja traganje za identitetom evropske kulture. Ako bi se on precizno identifikovao, onda prelijevanja američke (i ma koje druge) kulture ne bi bili pogubni po Evropu. Akulturacija je za pripadnike potiskivane kulture vrlo bolan proces, naročito pri dodiru pripadnika dviju posve različitih kultura. Tada dolazi do takozvanog kulturnog šoka. Najbolji primjer za to je upad Evropljana u Ameriku, kad se npr. stanovništvo u carstvu Inka smanjilo za više od

90%, a u Srednjoj Americi za oko 70%. (Kale, E 1990). Od ratova je stradao relativno malen postotak, većina ih je stradala od kulturnog šoka. Stanovništvo potiskivane kulture odaje se u takvim slučajevima drogama, prostituciji, samoubojstvu, neradu, bijegu i sličnom. Slične iako blaže primjere imamo i kasnije, naročito u nekim krajevima u koje su došli Evropljani, kao što su Sjeverna Amerika, Afrika, Australija ili tihooceansko područje. Svojevrsna akulturacija odvija se danas u cijelom svijetu u kome se na račun znanstveno-tehničke civilizacije potiskuju sve druge kulture. Ako se uzme u obzir najjednostavnija forma i objašnjenje, dijalog kao razgovor ili govor udvoje, u sebi ne podrazumijeva, ako ga leksički promatramo, ništa više od mogućnosti da dva lica, dvije osobe, dvije zajednice, dva naroda ili dvije religijske skupine razgovaraju. (Kale, E 1990). Upravo to pojednostavljenje dovodi nas u poziciju da zaključimo da to i nije tako teška stvar - razgovarati. Pa, ipak, razgovor je često i težak i nemušt, a ponekad i nemoguć. Zato je dijalog riječ koja se često poistovjećuje sa: razumijevanjem, tolerancijom ili razgovorom dviju strana koje su u nečemu suprotstavljene.

Dijalog i saradnja sa drugima nisu samo poželjni već i nužni. Kod dijaloga mora se poći od činjenice neminovnosti postojanja različitih religijskih tradicija, različitih kultura i civilizacija, te različitih shvaćanja i mišljenja. Dijalog shvaćen u smislu dobronamjerne i prijateljske izmjene mišljenja, zajedničkog dogovora i zajedničkog traženja, nesumnjivo je najsigurniji put prema boljem i uspješnijem razumijevanju, suživotu i toleranciji u multireligijskom imultikulturnom ozračju. Za tolerantnu dijalošku atmosferu vrlo je bitno i značajno međusobno uvažavanje, priznavanje i poštivanje samih učesnika u dijalogu. Učesnici u dijalogu moraju biti ravnopravni. Dijalog će, bez sumnje pomoći, da se sve pozitivne snage u svijetu mobilišu i ujedine u borbi za bolju budućnost svih, gdje će pripadnici različitih vjera, kultura i civilizacija, tradicija, različitih mišljenja i uvjerenja moći sagledati i uživati plodove tolerancije i suživota. (Vojic F 2010)

Međukulturni dijalog ima za nužnu posljedicu razmišljanje tokom kog svako sebe može da vidi iz perspektive drugih. (Bijela knjiga, 2008). Na temeljima vrijednosti koje zagovara Savjet Evrope, potrebno je imati takvu demokratsku arhitekturu u kojoj se poštuje svaki pojedinac kao ljudsko biće, recipročno uvažavanje (tj. da svi priznaju jednakost svih) i objektivan pristup (da se svačija molba rješava u skladu sa pravilom koje je isto za sve). Ovo još jasnije razgraničava međukulturni pristup od prethodnih pristupa, za razliku od asimilacije, on zahtjeva od državnih vlasti da budu objektivne kako bi se smanjile napetosti između različitih zajednica, a ne da prihvataju jedino većinski etos., za razliku od multikulturalizma, on zagovara zajednički cilj u kome nema mjesta moralnom relativizmu., za razliku i od jednog i od drugog pristupa, prepoznaje ključnu ulogu u stvaranju atmosfere udruživanja u civilnom društvu u kom, na osnovu recipročnog uvažavanja, međukulturni dijalog rješava probleme svakodnevnog života na način na koji nijedna vlada ne može da ih riješi. Jednakost i uzajamno poštovanje predstavljaju važan materijal za izgradnju interkulturnog dijaloga i imaju suštinsku važnost u uklanjanju barijera za njegovu realizaciju. Postoje mnoge barijere koje sprečavaju međukulturni dijalog. Neke su nastale

kao rezultat otežane komunikacije na nekoliko jezika. Druge se odnose na vlast i politiku: diskriminacija, siromaštvo, izrabljivanje – iskustva koja najčešće osjete lica iz marginalizovanih i zanemarenih grupacija – i čine systemske barijere za vođenje dijaloga. (Bijela knjiga,2008). U mnogim evropskim društvima mogu se naći grupe i političke organizacije koje zagovaraju mržnju prema „drugome“, prema „strancima“ ili određenom vjerskom identitetu. Rasizam, ksenofobija, netrpeljivost i drugi oblici diskriminacije čine da sama ideja dijaloga bude nemoguća i predstavljaju stalnu pretnju.

Postoji pet različitih, a ipak međusobno povezanih dimenzija zagovaranja interkulturalnog dijaloga koji u potpunosti uzimaju u obzir sva zainteresovane strane. (Bijela knjiga,2008). On zavisi od demokratskog upravljanja kulturnom raznolikošću,traži učestvovanje i demokratsko građanstvo, zahtjeva usvajanje međukulturnih znanja,potreban mu je otvoren prostor za dijalog. Najzad, on se mora podići na međunarodni nivo. U ovih pet dimenzija započete su i testirane razne inicijative.

Kulturna raznolikost nije nova pojava. Evropsku istoriju obilježile su brojne međukontinentalne migracije, redefinisanje granica, uticaj kolonijalizma i multinacionalne imperije. Tokom posljednjih vjekova, društva zasnovana na načelu političkog pluralizma i tolerancije omogućila su nam da živimo u raznolikosti bez neprihvatljivih rizika za socijalnu koheziju. Tokom posljednjih decenija, ubrzala se kulturna diversifikacija. Evropa privlači emigrante u potrazi za boljim životom i lica koja traže azil koji dolaze iz raznih krajeva svijeta. Globalizacija je smanjila prostorne i vremenske granice na način koji do sada nije viđen. Revolucija u oblasti telekomunikacija i medija, posebno nakon stvaranja novih načina komunikacije poput Interneta, čini da nacionalni kulturni sistemi budu sve porozniji. Razvoj transporta i turizma doveo je do toga da se sve više ljudi sreće licem u lice, stvarajući tako sve veći broj prilika za međukulturni dijalog. U ovoj situaciji, pluralizam, tolerancija i široka shvatanja važniji su nego ikada. (O značaju pluralizma, tolerancije i širokih shvatanja pogledati npr. Handyside v. United Kingdom, presudu donijetu 7.12.1976., Serija A br. 24, § 49).Ipak, pluralizam, tolerancija i široka shvatanja ne moraju uvek biti dovoljna: potreban je i proaktivan, osmišljen i široko prihvaćen napor u upravljanju kulturnom raznolikošću. Međukulturni dijalog je najvažnije sredstvo za postizanje ovog cilja i bez njega bi bilo teško sačuvati slobodu i dobrobit svakog pojedinca na našem kontinentu. Raznolikost, pored toga što podstiče kulturnu vitalnost, takođe unapređuje socijalne i ekonomske okolnosti. Raznolikost, kreativnost i inovativnost čine krug pun vrlina, dok nejednakosti mogu da podstaknu ljude da uđu u konflikt koji je opasan za ljudsko dostojanstvo i socijalnu dobrobit.

AKULTURACIJA I MEĐUKULTURALNOST

Akulturaciona je, bez sumnje, jedan od najvažnijih dinamičkih procesa u kulturi, a uz nju se, istovremeno ili naknadno, dešava i niz drugih kulturnih procesa

sa: kulturna difuzija, asimilacija, izolacija, adaptacija, kulturna selekcija (izbor), kulturna prerada (reinterpretacija), kulturna rezistencija (otpor), te odbijanje kulturnih uticaja. Za razliku od pojave širenja kulturnih elemenata, pri čemu je riječ o širenju pojedinih elemenata ili djelotvornih sklopova elemenata (primjerice pisma), akulturacijom nazivamo pojavu kad dvije kulture cjelovito dolaze u dodir preko svojih predstavnika, što se događa npr. prilikom seoba, ratova, a danas i pomoću sredstava za masovno priopćavanje. Pojavama akulturacije ispunjena je duga ljudska povijest. Posljedica takva dodira bit će u pravilu pobjeda jedne od kultura na prostoru gdje su predstavnici došli u dodir. To znači da će prevladati svjetonazor, vrednote, organizacijski oblici, statusi, jezik i mnoga pravila jedne kulture, ali da će ona pri tom biti obogaćena brojnim elementima potisnute kulture, a koja će se kultura ustoličiti, ovisi o brojnim i raznolikim činiocima.

Posljednjih decenija je zapaženo obilje stručnih rasprava i empirijskih istraživanja akulturacionih modela i procesa, ali još uvijek nema dovoljno usaglašenih teorijskih gledišta o ovom fenomenu (Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu, 2002). Razloge za to možemo tražiti u činjenici da se procesom akulturacije bave različite naučne discipline (sociologija kulture, istorija, socijalna i kulturna antropologija, socijalna psihologija), ali je takođe vjerovatno da prepreku usaglašenju različitih teorijskih stanovišta predstavlja i činjenica da specifičnost svakog pojavnog oblika akulturacije uslovljava i relativnost teorijskih uopštavanja na planu kulturne dinamike. U ovom kontekstu umjesnom se čini i primjedba da za akulturaciju nije presudan činilac neposredan i trajan dodir skupina dviju kultura, već da nju kao pojavu uslovljava jednostavno dodir ili sukob dviju kultura (Kale, E. 1977). Dakle, kao i svaki pionirski poduhvat, i ova definicija pati od klasičnih "dječjih bolesti", međutim ona predstavlja određen doprinos sociološkom određenju akulturacije. Na rezultate do kojih se došlo ukazuje R. Bilz. On ih posebno apostrofira, a to su, prije svih (Ralf Bilz, 1972): "usvajanje, tj. preuzimanje većeg dijela druge kulture i njegova asimilacija u modele ponašanja i unutrašnje vrijednosti nove kulture; *adaptacija* koja kombinuje originalne i nove kulturne crte bilo u jednu harmoničnu cjelinu, bilo uz zadržavanje konfliktnih stavova koji su prilagođeni specifičnim prilikama svakodnevnog ponašanja; i *reakcija* gde se javlja mnoštvo kontra akulturacionih pokreta sa akcentom na ulogu psiholoških faktora."

Treba ukazati na to da procesi akulturacije ostavljaju duboke tragove, pa čak i trajne posljedice na kulturama koje su akulturisane za vrijeme nekih socijalnih previranja. Kulturolozi su skloni da u dodiru dviju kultura razlikuju tehnološki više i tehnološki manje razvijenu kulturu i da pri tom zaključe da mora pobijediti kultura koja je tehnički razvijenija. Doduše, postoji puno takvih primjera, ali i odstupanja od ovog "pravila". E. Kale podsjeća da su kineska, indijska i islamska kultura postojale, a i dalje postoje, uporedo sa tehničkom civilizacijom zapada. Štaviše, oni presudni pronalasci koji se smatraju polugama i pokretačima tehničke civilizacije zapada (puščani prah, busola, papir, štampa i brojni mehanički aparati) pojavili su se u Kini i do hiljadu godina ranije, a da to ipak nije preobratiло kinesku civilizaciju u naučno-tehničku (Kale E, 1977).

Međukulturalnost pretpostavlja otvorenost za sve kulture, među kojima su naglašene komunikacijske veze (Mesić, M. 2006). Međukulturalnost proizlazi iz uvjerenja da univerzalizam u oblasti kulture nije moguć i iz pretpostavke da je i u etnički heterogenim, multikulturalnim društvima polazište upravo nacionalna kultura iako ona sama po sebi nije sasvim neproblematična. Za međukulturalni pogled sve kulture trebale bi biti izjednačene na osnovu jednog zajedničkog imenioca, a to je potpuni kulturni relativizam. Više ne postoji nikakav jedinstveni princip; to nakon postmodernizma više nije moguće negirati, mada se tek na zajedničkom imeniocu zapravo pokazuje koliko različitu "specifičnu težinu" imaju različite kulture. Međukulturalna analiza je suštinski više od same analize, jer je suprotstavlja čitavoj kulturi iz koje proizlazi, i tako osvješćuje one procese koji istinski utiču na stvaranje književnosti. (Saussy, 2004). Međusobni dijalog različitih kultura može samo biti od koristi, jer njihova homogenizacija u suprotnom slučaju prouzrokuje gubitak njihove različitosti. Zato je sama teorija važan odgovor do kojeg se došlo tako reći istovremeno sa političkim oblikovanjem nacionalnih kultura. Mesić se zalaže za razlikovanje između multikulturalnosti i međukulturalnosti na osnovu njihovog razumijevanja kulture, jer multikulturalnost samo spoznaje pluralizam kultura (Mesić, 2006). Pri tom, veoma brzo može da zapadne u "esencijalističku podršku kulturnoj zatvorenosti". To je pojam koji ima praktične posljedice po organizaciju društvenog života, zato su toliko komplikovaniji međusobni odnosi koje uspostavlja. Međukulturalnost pretpostavlja otvorenost za sve kulture, među kojima su naglašene komunikacijske veze (Mesić, M. 2006). Međukulturalnost proizlazi iz uvjerenja da univerzalizam u oblasti kulture nije moguć i iz pretpostavke da je i u etnički heterogenim, multikulturalnim društvima polazište upravo nacionalna kultura, iako ona sama po sebi nije sasvim neproblematična.

Međukulturalni dijalog, i na međunarodnom nivou, nezamjenjiv je među susjedima. Zatvaranje vrata u raznolikom društvu samo naizgled nudi sigurnost. Povlačenje u naizgled sigurno i udobno društvo isključivosti može dovesti do prijetećeg komformizma. (Bijela knjiga, 2008). Nedostatak dijaloga lišava svakoga potencijalne koristi novog kulturnog početka, neophodnog za lični i društveni razvoj u globalnom svijetu. Zajednice u kojima vlada segregacija i uzajamna isključivost stvaraju klimu koja je često neprijateljska prema autonomiji pojedinca i neometanom postojanju ljudskih prava i osnovnih sloboda. Nedostatak dijaloga ne uzima u obzir lekcije evropskog kulturnog i političkog naslijeđa.

Međukulturalni dijalog ima nekoliko ciljeva, prije svega da promoviše potpuno uvažavanje ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. On je neophodna karakteristika inkluzivnog društva u kom nijedan pojedinac nije marginalizovan niti izopšten. On je moćno sredstvo medijacije i pomirenja: konstruktivnim zalaganjem za prevazilaženjem kulturnih podjela on se bavi istinskim problemima društvenog raslojavanja i nesigurnosti, dok istovremeno njeguje integraciju i socijalnu koheziju. Sloboda izbora, sloboda izražavanja, jednakost, tolerancija i uzajamno poštovanje ljudskog dostojanstva jesu vodeća načela ovakvog konteksta. Uspješan međukulturalni dijalog traži da se njeguju principi de-

mokratske kulture – između ostalog slobodoumlje, volja za dijalogom, volja da se drugima dozvoli da iskažu svoje mišljenje, sposobnost da se konflikti riješe mirnim sredstvima i da se prepoznaju osnovani argumenti drugih. On doprinosi jačanju demokratske stabilnosti i borbi protiv predrasuda i stereotipa u javnom životu i političkom diskursu, olakšava stvaranje koalicija između različitih kulturnih i vjerskih zajednica i može spriječiti eskaliranje konflikata i u situacijama nakon konflikta ili tokom „zamrznutog konflikta“.

Međukulturalizam u Zapadnoj Evropi, prije svega u Njemačkoj, Engleskoj i Francuskoj je pitanje koje ima veću težinu, s obzirom na to da se svijet našao u stisku dva međusobno suprotna procesa. S jedne strane je, pod uticajem teorijskih pravaca kao što su postmodernizam i dekonstrukcija, počeo da se raskraja na području društvenih nauka i humanistike. Proces evolucije je ponudio novo razumevanje svijeta, za koji je pre svega karakterističan raskroj apsoluta, propast do tada neoporecivih vrijednosti. Time je istekao rok i shvatanju naroda i nacije kao vječne i nepromjenljive kategorije. U Zapadnoj Evropi prioritetni su ciljevi kulturna decentralizacija i diverzifikacija, kulturno poduzetništvo, razvoj “stvaralačkih gradova” ili “gradova kulture”, kulturnog turizma te novih tehnologija, a glavni problemi odnose se na povećanje zaposlenosti u tim novim nitama kulturnog sektora te na pitanje kako doprijeti do nove publike (Council of Europe, 2000). Zapadno-evropske zemlje prošle su četiri etape kulturnih politika: prosvjetiteljsko-idealističku, profesionalno-velfarističku, neoliberalnu, i-multikulturalno-nacionalističku, (Volkerling, 1996). Posljednja etapa još uvijek traje. U njoj se nacionalizam afirmira na fleksibilniji način i postavlja na širu osnovu od klasičnog nacionalizma: zahvaljujući dinamičnom tržištu rada u proteklim desetljećima zapadne zemlje imaju mnogo useljenika i novih manjina, koji se integiraju kao multikulturni dio nacije. Medijski spektakli za vlastitu i međunarodnu publiku, od festivala do sportskih olimpijada, dizajniraju se prema načelu političke korektnosti. Pokazati političku korektnost na reprezentativnim mjestima i situacijama, prikazuju i pripadnike različitih etničkih skupina i rasa, kao i obaju spolova, kao ravnopravne sudionike na istom poslu, postaje imperativom kulturne politike. Tako se nacionalna kohezija demonstrira na multikulturnim osnovama.

Globalna finansijska kriza zatresla je koncept evropske socijalne države i ugrozila blagostanje ili pak privid u kojem je vedrina zapadno-evropskih društava živjela posljednjih četrdesetak godina. Zapad, kao motor globalizacije, ubrzao je do te mjere da je samom sebi došao iza leđa, te se u drugom krugu sudara sa sporim, nekompatibilnim i, samim tim za zapadne pojmove, retrogradnim istočnim društvima. Multikulturalizam označava obavezu u definisanju politika, mjera i inicijativa kojima se omogućuje raznim kulturama da se razviju na istom ili susjednom teritoriju s drugim kulturama unutar jedne zemlje. Multikulturalizam obuhvata i nove manjine (imigrante) i autohtone manjine, te označava proces razmjene kulturnih vrijednosti i dostignuća, to jest odnos većinske (nacionalne) kulture prema onoj manjinskoj. Multikulturalizam polazi od stava da su kulture koje sačinjavaju jednu zajednicu već definisa-

ne i s obzirom na to potrebno je stvoriti okvir unutar kojega će se one dobrovoljno uklopiti. To je pomalo statičan pogled koji determinira jasno što je kultura neke zajednice i time zastupa stavove redukcionističkog funkcionalizma.

Profesor Radtke (Profesor Frank-Olaf Radtke s Johann Wolfgang von Goethe sveučilišta u Frankfurtu am Main važi za jednog od vodećih njemačkih istraživača fenomena obrazovanja i migracija, kulture i migracija.) misli da je „multikulturalizam“ ovim putem i iz primarno plemenitih motiva postao programskom alternativom u Njemačkoj svima koji se nisu mirili u devedesetim godinama prošlog stoljeća sa sve izraženijim neprijateljstvima prema doseljenicima. U eseju „Od multikulturalizma ka paralelnom društvu...“ objasnio je kako se „multikulturalno društvo“, taj „semantički import iz anglo-američkog prostora“ krajem osamdesetih godina preko noći pripitomio i u njemačkom i u drugim europskim jezicima, odnosno učinio mnogim liberalnim profesorima, političarima, svećenicima, medijskim bossovima, itd., idealnom sintagmom kojom se može objasniti „kulturološka raznolikost“. Iz Radtkeova podsticajnog eseja može se saznati kako, s izuzetkom autora rijetke socijal-antropološke literature u dvadesetim godinama prošlog stoljeća, nitko još u sedamdesetim godinama 20. stoljeća nije ni u Sjevernoj Americi, ni u Australiji, ni u europskim metropolama zvao koncept etno-pluralizacije „multikulturalizmom“, nego je svatko putem tzv. nacionalne varijante rješavao fenomen etničkih razlika.

U zapadnoeuropskim zemljama, bivšim kolonijalnim silama (Engleskoj, Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj) se nakon procesa dekolonizacija s fenomenom „multikulturalizma“ suočilo na vrlo različite načine, kako bi se „učilo opohoditi s neželjenim promjenama unutar religijske i jezične kompozicije svojeg stanovništva“. Dr. Christoph Butterwegge, (Dr. Christoph Butterwegge profesor Fakulteta humanističkih znanosti i politologije Sveučilišta u Kölnu, ekspert za pitanja bijede i siromaštva) piše u eseju „Globalisierung, Migration und (Des) Integration“ kako u vremenima globalizacije „razvijene industrijske zemlje tzv. trijade (Sjeverne Amerike pod vodstvom SAD, Zapadne Europe pod vodstvom Njemačke. i Jugoistočne Azije, pod vodstvom Japana) pokušavaju u „borbi za najbolje glave“ pridobiti samo visoko obrazovane, stručne i rukovodeće snage iz svih zemalja svijeta, dok bi najradije zaustavili na svojim granicama tzv. migracije iz nevolje. Tako se formira selektivna migracijska politika, koja podrazumijeva „dobre“ (visokokvalificirane) i „loše“ (niskokvalificirane) migrante. Ta politika dvostrukih standarda, utemeljena na gospodarskim i demografskim potrebama, u pravilu zanemaruje ljudska prava. Isto tako i više tolerancije prema različitim životnim formama, prihvaćanje pogleda na svijet i temeljnih religioznih uvjerenja etničkih manjina, te bazični konsenzus o socijalnoj odgovornosti društva za sve njegove članove. Problem je u Njemačkoj u vezi s migracijama i u izboru omiljenih vrijednosti s kojima se argumentira u korist ili protiv doseljavanja, oni su nerijetko izraz prošlih vremena i političkih koncepata. Iz te zamke se ne može izaći bez toga da se čine naponi koji vode „demokratskoj Europi zajedničke vrijednosne samosvijesti“, kako bi se s drugim kulturama i civilizacijama moglo raspraviti i s njima se razmijeniti. Po Tibijevom uvjerenju,

ideja "multikulturalnog društva" se mora braniti, posebice ako se radi o neprijateljskim namjerama prema strancima, pri čemu se politika mora postarati za optimalno etabliranje kulturološke raznolikosti, koja neće ugrožavati temeljne vrijednosti useljeničkih društava, nego im omogućiti razmjenu i obogaćivanje s drugim kulturama u obzorju europskih vrijednosti.

ZAKLJUČAK

Upoznavanjem kulture drugih, obogaćuje se lična i opšta kultura. Kulturne zajednice iz različitih razloga ne primaju sve elemente drugih kultura, čak i kad imaju mogućnosti za to, a kad primaju, znaju primljenom elementu promijeniti oblik ili namjenu. Dinamizam kulture pokazuje da se kulturni elementi mogu širiti iz jedne u drugu kulturu. Jedna kultura, može primati elemente iz druge kulture. Kultura je zasebna stvarnost koja posjeduje posebne oblike, procese, pa tako i zakonitosti. Pitanje kulturnih kontakata ili dodira danas je vrlo aktuelno.

Akulturaciona predstavlja kompleksan socijalno kulturni proces koji se odigrava u prostornoj i vremenskoj perspektivi, a manifestuje se kroz kontakt kultura dviju različitih globalnih društvenih zajednica pri čemu se kultura jedne od njih značajno mijenja u dijalektičkom procesu kulturne interakcije. Kulturni pluralizam je jedna od vodećih normi slobodnog društva i sam tim su razlike među društvenim grupama u jednoj zemlji izvor bogatstva to svakako predstavlja prednost, nikako problem. Međusobni dijalog različitih kultura može samo biti od koristi, jer njihova homogenizacija u suprotnom slučaju prouzrokuje gubitak njihove različitosti, te je sama teorija važan odgovor do kojeg se došlo tako reći istovremeno sa političkim oblikovanjem nacionalnih kultura. Međukulturalnost proizlazi iz uvjerenja da univerzalizam u oblasti kulture nije moguć i iz pretpostavke da je i u etnički heterogenim, multikulturalnim društvima polazište upravo nacionalna kultura, iako ona sama po sebi nije sasvim neproblematična. Multikulturalizam obuhvata i nove manjine (imigrante) i autohtone manjine, te označava proces razmjene kulturnih vrijednosti i dostignuća, to jest odnos većinske (nacionalne) kulture prema onoj manjinskoj.

Međukulturalni dijalog je preduvjet uspostavljanju raznolikog, ali tolerantnog društva, kojeg raznolikost obogaćuje, te prikazuje suradnju različitih kultura i nacionalnih identiteta, između većinskog i manjinskog stanovništva.

LITERATURA

- Bastide, R. (1981)., Umjetnost i društvo, Školska knjiga, Zagreb
- Bilz, R. (1972)., Akulturaciona, u: Antropologija danas (Zbornik), Vuk Karadžić, Beograd
- Erlich, S.V. (1978)., U društvu s čovjekom, SNL, Zagreb

- Kale, E. (1977)., Uvod u znanost o kulturi, Školska knjiga, Zagreb
- Kale, E. (1990)., Povjest civilizacija, Školska knjiga, Zagreb
- Marković, D. (2000)., Sociologija i globalizacija, Beograd, Centar za usavršavanje rukovodilaca u obrazovanju
- Mesić, M. (2006)., Multikulturalizam: Društveni i teorijski izazovi. Zagreb, Školska knjiga
- Morin, E. (1983)., Kako izići iz XX stoljeća, Globus, Zagreb
- Radke, F.O. (2003)., Multiculturalism in Germany: local management of immigrants' social inclusion«, The International Journal on Multicultural Societies
- Rizman, R. (2008)., Globalizacija in avtonomija: prispevki za sociologijo globalizacije. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete
- Semprini, A. (1999)., Multikulturalizam, Clío, Beograd
- Tibi, B. (2008)., Europeanizing Islam or the Islamization of Europe political democracy vs. Cultural difference, u: Religion in an Expanding Europe, ed. Timothy A. Byrnes and Peter J. Katzenstein
- Vijeće EU. (2000)., Povelja o temeljnim pravima, Francuska - Nica
- Vojčić, F. (2010)., Dijalog, fahro, blogger.ba
- <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/themes>

ROLE AND IMPORTANCE OF MULTICULTURALISM AND CULTURAL DIALOGUE ON GLOBAL MOVEMENT

Abstract

The paper presents the basic concepts of culture, cultural dialogue with emphasis on multiculturalism in the global movement. Globalism, is present as an idea for centuries, only the current proportions obtained under the influence of strong science and technology. Since no man, people and communities can not live for themselves and separate from the other, globalism is an objective process whose effects can not be deprived of any state. Globalisation brings many benefits, but also many dangers, such as the lack of democracy in international relations, the supremacy of the more powerful in politics and economics, tendencies toward ideological totalitarianism and more. From the aspect of global interdependence, globalization represents the unification of mankind in the world society. This implies universality of human

rights and freedoms and protecting the integrity of man.

Bit of globalization, makes the unification of economic systems and their adaptation to the modern technological development, and meaning of globalization consists in the stabilization of democracy and prevent the formation of authoritarian regimes. The development of liberal democracy and growth are important consequences of globalization concerning the future of democracy in the Third Millennium. For globalization is a "integration of diversity" and "cross-cultural communication", so called. world society strives towards the integration of diversity, ie. preservation of cultural identity of peoples and the sovereignty of their countries in order to improve the quality of human life in the shelter of one qualitatively, new, planetary, civilization.

Keywords: culture and cultural dialogue, multiculturalism, cultural dynamism, global developments, acculturation.

TRANZICIJA I ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA

Naučna kritika, polemika

UDK 316.334.4

Dr. sci. Momčilo Šavija

JU Radnički univerzitet Banja Luka

Apstrakt: *Funkcionalno civilno društvo je prostor aktivnog, slobodnog i autonomnog demokratskog djelovanja građana i društvenih grupa, prostor koji pokazuje nivo demokracije društva i države. Ono je istinski izraz i stabilnosti države i političkih poredaka. Bosna i Hercegovina je država u tranziciji, i još uvijek autoritarna država ne razvijenog civilnog društva. Kao zemlji u tranziciji Bosni i Hercegovini je neophodna demokratizacija društvenih i političkih inasitucija i civilno društvo sa svojim istinskim demokratskim sadržajima.*

Ključne riječi: *civilno društvo, tranzicija, Bosna i Hercegovina, građani, država*

UVOD

Termin *civilno društvo* je za mnoge, ne samo u svakodnevnom životu i široj javnosti, nego i u akademskim krugovima, nepoznanica.

Ipak, proučavajući literaturu koja se bavi pitanjima civilnog društva, može se reći da je civilno društvo pojam kojim se označava specifičan skup društvenih komunikacija i socijalnih veza, socijalnih institucija i društvenih vrijednosti, čiji su glavni akteri - građani. Sužavanje ili ugrožavanje autonomije civilnog društva, direktno pogađa stabilnost države i političkog poretka. Kao zemlja u transformaciji i tranziciji, u Bosni i Hercegovini posebnu ulogu i poseban značaj ima civilno ili građansko društvo.

POJAM I FUNKCIJE CIVILNOG DRUŠTVA

Prije nego što potpunije analiziramo pojam *civilnog društva*, najprije ćemo navesti jednu enciklopedijsku odrednicu ovog pojma. U *Leksikonu socioloških pojmova* piše: „**civilno društvo** (engl. *civil society*), povezan splet različitih oblika ljudskog udruživanja i organiziranja koji su u većoj ili manjoj mjeri nezavisni od države kao institucije koja ima monopol sile. Autonomna sfera javne, ali i privatne djelatnosti pojedinaca koju ne nadzire država. To je oblast vaninstitucionalnih aktivnosti građana koje se izražavaju posredstvom decentralizacije, samouprave, širenja lokalne i regionalne autonomije“ (Lavić, 2014: 120).

Kao što postoje mnoga gledišta o pojmu i sadržini civilnog društva, jasno je da postoje i njegove brojne definicije. Nasvešćemo neke od njih, prema kojima je civilno društvo: prostor države, kojeg država stvara, kontrolira i usmjerava; treći nivo, pored države i tržišta; prostor slobodnog organizovanja, odvojen od državne intervencije; relativno slobodan prostor između Vlade, tržišta i građana; demokratija u praksi i na djelu; element trijade koju čine država, ekonomija i civilno društvo; prostor artikulacije konfliktnih interesa; slobodni prostor ispoljavanja aktiviteta građana koji se temelje na demokratiji, pluralizmu i poštovanju ljudskih prava i sloboda; područje djelovanja formalnih i neformalnih organizacija i građanskih inicijativa; područje dobrovoljnog, slobodnog, nezavisnog, neprofitnog i nevladinog - trećeg sektora.

Leri Dajmond (Lary Diamond) definiše civilno društvo „kao područje koje je dobrovoljno, samogenerišuće, (uglavnom) samo-izdržavano (*self-supporting*), autonomno od države i u okviru legalnog poretka ili skupa zajedničkih pravila“. Ono je i „različito od `društva` u opštem smislu po tome što uključuje kolektivno djelovanje građana u javnoj sferi, kojim oni izražavaju svoje interese, želje i ideje, razmjenjuju informacije, postižu zajedničke ciljeve, postavljaju zahtjeve državi i pitanja odgovornosti državnih činovnika.“ Za Dajmonda je civilno društvo okvir organizovanog socijalnog života koji je otvoren, dobrovoljan, samogenerišući, djelimično samo-podržavajući i autonoman u odnosu na državu, vezan zakonskim poretkom i pravilima. Ono je različito od „društva“ jer uključuje građane koji djeluju kolektivno u javnoj sferi da bi izrazili i zadovoljili svoje interese, strasti, prioritete i ideje, kao i da bi razmijenili informacije, postigli kolektivne ciljeve, postavili zahtjeve prema državi, te držali predstavnike vlasti odgovornim. Takođe, mobilizacija civilnog društva je jedno od glavnih sredstava za razotkrivanje zloupotreba i za podrivanje legitimiteta nedemokratskih režima (Diamond, 1997: 3).

S obzirom na te kontroverze oko određivanja pojma *civilnog društva*, mogli bismo reći da se ovaj pojam može koristiti i kao *idealtipska kategorija*, u Veberovom (Max Veber) smislu kao *idealtip*, tj. kao složena, ali i dinamična cjelina zakonom zaštićenih nevladinih insitucija i područja koji su okrenuti nenasilju, samorganizaciji i samorefleksiji, i koji se stalno nalaze u međusobnim odnosima, kao i u odnosima sa državom, državnim institucijama i aparatima vlasti, koji omogućavaju, onemogućavaju i ograničavaju njihove aktivnosti (Kin, 2003: 14).

Iako postoje određene kontroverze u shvatanju i poimanju građanskog društva, ipak se pokazuje da je građansko ili civilno društvo veoma značajno područje, prije svega iz razloga utemeljenja i razvoja demokratičnosti države i društva, kao i utemeljenja i afirmacije ljudskih prava. Građansko društvo je specifični prostor i područje u kojem aktivno djeluju građani i udruženja, u kojem je razvijena društvena javnost, komunikacije, pravna i politička kultura, demokratski odnosi. To je ono područje društva i države u okviru kojeg je moguć slobodan, autonoman, dobrovoljan, javan i legalan način organizovanja i udruživanja ljudi, kao i zaštita njihovih ljudskih prava i sloboda.

Civilno društvo ima i određene funkcije u društvu, kao i u odnosu prema državi i društvenim grupama u društvu. Pavlović ističe dvije **funkcije i karakter** civilnog društva: teorijsko-analitičku i normativno-mobilizatorsku. Civilno društvo u **teorijsko analitičkom smislu** predstavlja agregatni pojam za skup društvenih komunikacija, socijalnih veza i socijalnih interakcija, društvenih institucija i društvenih vrijednosti, čiji su glavni akteri ili promotori: građanin sa svojim civilnim i ljudskim pravima; građanske (nepolitičke i nevladine) organizacije, udruženja, društveni pokreti i građanske institucije, kao i svi drugi akteri i promotori civilnog društva uključeni u prostor javnosti. S druge strane, pojam civilnog društva ima i karakter **normativnog koncepta**, čiji je cilj da potmaže, motiviše i mobilise građane, kao i ostale aktere i promotore civilnog društva, kako bi razvili različite oblike i sadržaje civilnih aktivnosti u civilnom društvu (Pavlović, 1995: 248,250).

Bitna funkcija civilnog društva u odnosu na državu, društvo i njihove institucije jeste - **kritička funkcija** civilnog društva.

Sa prethodnom funkcijom civilnog društva je povezana i **kontrolna funkcija** civilnog društva u odnosu prema državi i njenim institucijama. Da li je civilno društvo osposobljeno za kvalitetnu kontrolu države i koliko su razvijene veze građana i civilnog društva sa medijima, i kolika je uloga civilnog društva u formiranju javnoga mnijenja, kao i koliko građani drže do naših ocjena politike i političara - pitanja su od posebnog značaja, i njihovi odgovori pokazuju stvarnu kontrolnu poziciju civilnog društva u odnosu na državu i njene institucije.

Civilno društvo ima i **edukativnu funkciju**. Ono ili *jeste ili treba* da bude razvijena društvena škola demokratije, kritičke javnosti i razvoja građanske osviještenosti.

U društvima koja su siromašna, bitna je i **solidaristička funkcija** civilnoga društva. Iako su na ovom području često prisutne vjerske i crkvene organizacije, ipak su na ovom području prisutne i druge grupe koje izgrađuju humanitarnu, solidarističku i karitativnu brigu o siromašnima i slabima, licima sa posebnim potrebama i, uopšte, socijalno isključenim, nezaštićenim i ugroženim osobama društvene zajednice.

Civilno društvo ima i **integrativnu i stabilizirajuću funkciju** u društvima sa heterogenom etničkom, religijskom i kulturnom strukturom, u društvima sa velikim brojem izbjeglica i raseljenih lica, sa visokim nivoom etnifikacije politi-

ke i društvene konfliktnosti različitog tipa, funkciju koja doprinosi stabilizaciji društvenih odnosa.

Tako se pokazuje da je *civilizirajuća funkcija* civilnog društva potrebna, važna i neophodna na mnogim prostorima, a posebno na prostorima Jugoistočne Evrope (Pavlović, 2007: 20-21).

Ova civilizirajuća funkcija i uloga civilnog društva, jasno ukazuje i na značaj *obrazovanja za civilno društvo*.

OTPORI I NEPRIJATELJSTVO PREMA CIVILNOM DRUŠTVU

Civilno društvo nije nekakav pooptuno i u cjelini formiran entitet. On se mora neprestano izgrađivati, razvijati i učvršćivati, jer se nalazi u stalnoj opasnosti od ugrožavanja, erodiranja i negacije. Civilno društvo ima i svoje „neprijatelje“ koji ga okružuju i koji prema njemu izražavaju određene otpore i animozitet, i sa kojima se ono mora „boriti“ kako bi opstalo.

Brojni su neprijatelji civilnog društva, a mi ćemo, navodeći Pavlovićevo mišljenje, istaknuti one najznačajnije, tako što ćemo tu listu i proširiti.

Civilno društvo ima mnogo neprijatelja, kako onih izvan njega, tako i onih iznutra, onih koji se nalaze u samom civilnom društvu. Ipak, „najpoznatiji neprijatelj civilnog društva“ i demokratije je *despotizam*.

Pored despotizma, treba pomenuti i *rat*, koji je veliki neprijatelj civilnog društva. Objava rata i uvođenje vanrednog stanja podrazumijeva neposredno suspendovanje i ukidanje civilnog društva. Umjesto civilnog društva, izgrađuje se ratničko društvo što pokazuju ne samo „svježi“ primjeri „ex-jugoslovenskih ratova“, nego i primjeri iz ratova u cjelini, osim onih odbrambenih, u kojima civilno društvo veoma efikasno i uspješno može pomoći napadnutoj državi (npr. antifašističko organizovanje protiv fašističke okupacije).

U „zatvorenim društvima“ i totalitarnim, nema prostora za razvoj civilnog društva; sama po sebi, ona predstavljaju „neprijatelje civilnog društva“. Ili, kako Pavlović decidno ističe, zatvoreno društvo ne samo da je „nepovoljan, nego i teško prihvatljiv okvir za civilno društvo. Zatvoreno društvo je neprijatelj civilnog društva, kao što s druge strane, civilno društvo otvara i razara tradicionalno zatvoreno društvo“ (Pavlović, 2009: 107).

Svako zatvoreno društvo je neprijatelj civilnog društva, demokratije, afirmacije ljudskih prava i sloboda, zatvoreno društvo je društvo antropološkog nihilizma. Sukobi i dramatični događaji koji su se odvijali na politički trusnom prostoru Balkana, pa i Bosne i Hercegovine, su prikazivani kao sukobi pod „rješavanjem mira u regionu“, a u svojoj suštini su predstavljali težnju ka iskazivanju latentnih moći, superiornosti i nadmoćnosti jednog naroda u odnosu na drugi narod. Zato je izgradnja otvorenog, demokratskog i homogenog društva na ovim prostorima predstavljala neophodnost, koja bi se suprotstavila zatvorenom društvu kao neprijatelju tog istog društva. Međutim, „ono što razlikuje *otvoreno i pravno društvo* od *zatvorenog i nepravno društva*, jeste u tome

što u prvom svaka individua ima priznat pravni domen koji je jasno omeđen od javnog, i što se privatnoj individui ne može naprosto naređivati, već se očekuje da se pokorava jedino onim normama koje su jednako primjenjive na sve građane“ (Stevanović, 2008: 49).

Pored despotizma i rata, neprijatelj civilnog društva je i **siromaštvo**, posebno onaj oblik siromaštva kojeg država stvara. Pavlović za primjer ističe Srbiju u kojoj „pljačkaška država do kraja osiromašuje svoje društvo“, ali bismo isto tako uz taj primjer mogli navesti i druge države, a Bosnu i Hercegovinu i njena oba entiteta posebno. „Siromaštvo je naredni veliki neprijatelj civilnog društva. Najopasnije po civilno društvo je ono siromaštvo kome doprinosi sama država. Primjer Srbije tokom devedesetih godina dvadesetog vijeka je vrlo ilustrativan za situaciju u kojoj pljačkaška država do kraja osiromašuje svoje društvo. Siromaštvo velikih razmjera ubija javni duh, drastično smanjuje uslove za bilo kakav kolektivni civilni angažman, i prosto primorava većinu stanovnika da brinu kako će bukvalno da prežive“ (Pavlović, 2009: 107).

Šta je značila privatizacija nego veliku pljačku stanovništva, u okviru koje su kapital i raspolaganje resursima došli u ruke etnonacionalno-partijskih elita. Na jednoj strani strahovito bogaćenje, a na drugoj, strašno osiromašenje (razaranja ličnog i kolektivnog identiteta, stvaranje osjećaja besperspektivnosti, fatalizma i bezizlaza) koje razara bilo kakvu vrstu političkog i društvenog angažmana i razvoja civilnog društva.

Upravo tako – siromaštvo koje u društvu proizvodi država, samo pokazuje da je ta država neefikasna, nedemokratska i od društva otuđena. Sa prethodnim problemom, ne samo društva i države, nego i civilnog društva, odnosno šireg angažmana građana i društvenih grupa u njemu, u svim društvima pa, prema tome, i u Bosni i Hercegovini, je i problem nedostatka socijalne kohezije u društvu krajnjih i zaoštrenih ne samo etnonacionalnih, nego i socijalnih i klasnih razlika i nejednakosti. Doista, etnonacionalistička politička i socijalna kohezija, lako može biti izražena, kada određeno nezadovoljstvo etnonacionalističke političke elite, svoje etničke grupe manipulativno usmjere prema drugim etničkim grupama. U takvim slučajevima socijalna kohezija snaži i jača. Međutim, stvari su drugačije kada je u pitanju naizgled „mirna situacija“ u kojoj etnonacionalistički antagonizmi nisu artikulisani. Tada je socijalna kohezija ozbiljno narušena, što je vidljivo i na primjeru Bosne i Hercegovine.

U situaciji veoma izraženog osiromašenja stanovništva i katastrofalne ekonomske situacije, kao i neefikasnog djelovanja državnih institucija, političkih stranaka, snažne korupcije i organizovanog kriminala, došlo je do slabljenja socijalne kohezije u Bosni i Hercegovini. Politički posmatrano, postoji izrazito nepovjerenje prema političkim partijama, kao i predstavnicima vlasti koji pred izbore mnogo obećavaju, ali nakon izbora ne ispunjavaju predizborna obećanja. Pad privrednih aktivnosti pokazuje nesposobnost organizovanja ekonomije, veoma izraženo nepovjerenje zaposlenih prema poslodavcima, kao i nepovjerenje poslodavaca prema neefikasnjoj državi. Pad socijalne kohezivnosti se manifestuje i na nivou odnosa između osoba gdje, takođe, postoji nepovjerenje

u druge osobe zbog njihove drugačije socijalne i nacionalne pozicije, partijske i političke orijentacije i pripadnosti, vjerske pripadnosti, itd. Takođe, i na ličnom području osobe izražavaju apatičnost, nedostatak želje za angažmanom, osjećaje besperspektivnosti i bezizlazja, frustriranosti.

Nepravedna i nelegitimna privatizacija državnih preduzeća u Bosni i Hercegovini je dovela do masovnog otpuštanja radnika, povećanja nezaposlenosti, siromaštva i pada životnog standarda. U ekonomskom i socijalnom pogledu, BiH se podijelila na dva antagonistička bloka – masu poniženih, obespravljenih, nezaposlenih i osiromašenih osoba, dok je drugi blok bio sastavljen od neodgovorne autoritarne vladajuće strukture koja je postajala sve bogatijom, agresivnijom i neodgovornijom, ali i nesposobnom i nezainteresovanom za promjenu postojećeg stanja u BiH. Sve je to uticalo na masovnu erupciju nezadovoljstva, socijalnog bunta i eksploziju protesta koji su probudili građansku svijet i uticali na jačanje civilnog društva u BiH. U demokratskim uslovima se, na demokratske zahtjeve građana, odgovora dostojanstvenim i demokratskim sredstvima, s ciljem da nosioci vlasti donesu neophodne funkcionalne mjere za promjenu nepodnošljivog postojećeg stanja i uspostavljanja funkcionalnih institucija u društvu i državi.

Neprijatelj demokratije i civilnog društva jeste **nacionalizam** koji ne samo da ugrožava njih, nego može i da ugrozi društvo, pa i državu. **Etnonacionalizam** je veoma isključiv i zato je i veoma agresivan i militantan. „Tribalna etno-svijest se kreće u nepomirljivoj relaciji mi-oni. Ona živi u dihotomijama – u sferi crno-bijelog mišljenja“ (Delibašić: 2008: 111).

Za razliku od tzv. „civilnog nacionalizma“, „ofanzivni nacionalizam“, odnosno *etnonacionalizam* je izuzetno opasan, zato što je „krajnje isključiv i netolerantan“, jer su njegova težnja i cilj stvaranje etnički čiste i homogene nacionalne države, što nije u skladu sa konceptom civilnog društva i njegovim razvijanjem. „Mada je civilno društvo nastalo u okvirima moderne nacionalne države, postoji jedna vrsta ofanzivnog nacionalizma koji ozbiljno ugrožava same temelje civilnog društva. Reč je o etnonacionalizmu koji se sa novim poletom javlja u istočnoevropskim društvima u toku tzv. tranzicionih promena, a koji je dobio posebno militantne i violentne oblike na prostorima druge Jugoslavije. Za razliku od tzv. civilnog nacionalizma, kakav postoji u Sjedinjenim Državama, ili kakav je najčešće uspostavljen u zapadnoevropskim društvima nakon Francuske revolucije, etnonacionalizam je krajnje isključiv i netolerantan. Njegova glavna težnja je stvaranje etnički čiste i homogene nacionalne države, što nije nimalo povoljno za nastanak i razvoj civilnog društva.“ Takva etnička ekskluzivnost koja je „čak povezana sa socijalnom homogenošću može da vodi u nastanak necivilnosti u društvu“ (Hol). Sam nastanak etnonacionalizma zapravo „je rezultanta dvostrukog dejstva: etnonacionalno orjentisanih političkih elita, s jedne, i podrške koju pripadnici pojedinih etničkih grupa daju svojim elitama, s druge strane. Dakle, etnonacionalizam nastaje kako u polju države i političkom polju, tako i unutar samog civilnog društva“ (Pavlović: 2009: 107-108).

Kako etnonacionalizam zahvata ne samo državu i društvo, nego i civilno društvo, jasno je da takva panetnoetatizacija onemogućava razvoj demokratije u društvu i državi, kao i autonomni razvoj nezavisnog civilnog društva. I društvo i civilno društvo su u takvoj situaciji progutani od strane hipertrofirane etnonacionalističke države. Etnonacionalistički panetatizam i totalitarizam su razumljiva posljedica i konsekvencija etnonacionalizma.

Kao što je poznato, s kraja 80-ih godina prošlog stoljeća *nacionalizam* je preuzeo dominantnu ideološku i političku ulogu gdje su *etnicitet*, a ne *građanstvo*, postali osnova formiranja novih država. Tako je država dobila etničku dimenziju, koja se „ne zasniva na vladavini prava ili na individualnim pravima, već na identitetu koji razlikuje jezik, religiju, kulturne vrijednosti, povijesnu pripadnost“ (Bianchini).

Etnicitet (etnička pripadnost) odnosi se na kulturnu praksu, poglede i nazore određene zajednice ljudi koja ih odvaja od ostalih zajednica, a koji sebe vide kulturno drugačijim od drugih grupa. Te razlike oni vide u jeziku, porijeklu, istoriji, religiji, kao i kulturnim obilježjima. Pripadnici etničke grupe prihvataju etnički način života, vrijednosti, norme i vjerovanja kroz proces socijalizacije i tako izgrađuju svoj lični, individualni, ali i grupni i kolektivni identitet.

Iako su mnoge države i društva multietnička, ipak etničke tenzije i sukobi se manifestuju u njima, dovodeći do dezintegracije društva i države. Tako je bilo i u bivšoj Jugoslaviji.

Zato možemo reći da etnička disperzija i raznolikost mogu društva obogatiti, ali isto tako zbog različitih kulturnih, idejnih, ideoloških i duhovnih orijentacija, ta etnička raznolikost može postati uzrokom antagonizma i etničkih sukoba između etničkih grupa. Tada se pojavljuju neprijateljstva između različitih etničkih grupa ili zajednica, što je bio slučaj i sa bivšom Jugoslavijom. Sukobi su uključili i pokušaje etničkog čišćenja, tj. stvaranje etnički homogenih sredina kroz masovno protjerivanje drugih etničkih grupa.

Evidentna eksplozija nacionalizma u Bosni i Hercegovini je dovela u pitanje ne samo razvoj građanskog društva, nego i institucija države Bosne i Hercegovine. Budućnost izgradnje Bosne i Hercegovine zasniva se ne samo na uticaju tzv. međunarodne zajednice, već i od unutrašnjih etničkih i političkih odnosa. Nakon rata, Bosni i Hercegovini su neophodni mir i tolerancija, povjerenje i saradnja, kooperativnost i odgovornost svih njenih aktera. A to podrazumijeva otklanjanje mržnje i netrpeljivosti između naroda. U tom smislu posebno dolazi do izražaja odgovornost ne samo civilnog društva, nego i institucija Bosne i Hercegovine.

Takođe, veliki protivnik civilnog društva je – **korupcija** koja „kvari svako društvo“, pa prema tome, i civilno društvo.

Mnogobrojni su korijeni postojanja korupcije. „Korupcija može imati korijene u kulturi i istoriji, ali bez obzira na to, predstavlja ekonomski i politički problem. Ona stvara neefikasnost u distribuciji javnih koristi i troškova. Ona je simptom funkcionisanja političkog sistema koji ne obraća mnogo pažnje na širi javni interes. Ona govori da struktura vlasti ne kanališe efikasno privatne inte-

rese. Politički legitimitet se podriva ukoliko vlada dozvoljava nekima da dođu do disproporcionalno privatnih dobitaka na štetu drugih“ (Rouz-Ejkerman, 2007: 231).

Takođe su veliki protivnici civilnog društva **kolektivizam**, kao i njegova suprotnost – **individualizam**. Oba na svoj način onemogućavaju razvoj civilnog društva. Kolektivizam, zato što provodi presiju nad osobama u društvu u kojem nema prostora za zadovoljavanje interesa osoba, a ekstremni individualizam fragmentira civilno društvo i razara njihovu civilnu energiju.

Bosna (Bosna i Hercegovina) je zemlja visokog nivoa **korupcije**, i to ne samo **organizovanog kriminala**, kako se to obično prikazuje i zašto se najčešće korupcija vezuje. U Bosni i Hercegovini je korupcija jedna **vrijednosna kategorija i način života**.

U Bosni se, slikovito rečeno, ne može ni roditi, živjeti, a ni umirati ako ljudi nemaju neophodne veze. Što god im je neophodno, bilo da ostvaruju svoje interese, potrebe ili prava, neophodne su im veze i posrednici, preko kojih će to moći ostvariti.

Kao zemlja visoke stope nezaposlenosti, zaposlenja mogu dobiti u državnim institucijama („sigurnog radnog mjesta“ i na „neodređeno vrijeme“) ili članovi dominantnih političkih partija i njihovih koalicionih partnera („radna mjesta za koalicione partnere“), ili da kupe radno mjesto. Osnovno ljudsko i ustavno pravo na rad u Bosni i Hercegovini je ugroženo, a s njim i ostala prava koja iz njega proizilaze. Zato je Bosna i zemlja „**odliva mozgova**“.

Pored već pomenutog „mentalnog zagađenja“, očitovanog kroz izrazito postojanje mržnje među etničkim grupama, za Bosnu i Hercegovinu je u socijalnom pogledu karakteristično postojanje – **siromaštva, bijede i nezaposlenosti**. Naravno, i to su faktori koji utiču na „raspoloženje“ prema Bosni i Hercegovini, odnosno faktori koji predstavljaju značajne indikatore nivoa razvoja civilnog društva i države Bosne i Hercegovine. Ako stanovništvo, izvandržavne i državne institucije, ne doživljava kao svoje, kako je moguć napredak takvog društva?

U 2008. godini je stopa nezaposlenosti iznosila 40%: nezaposlenost mladih u dobi od 18-24 godine 48,7%, stopa nezaposlenosti žena 52,7%. Nezaposlenost, bijeda i siromaštvo dovode do **socijalne isključenosti** osoba iz institucija sistema, odnosno dovodi ih do isključenosti i nedostupnosti u korištenju javnih usluga i mogućnosti učestvovanja u društvenom i političkom životu. U Bosni i Hercegovini u ovu kategoriju posebno spadaju ratni vojni invalidi, osobe sa invaliditetom, Romi, starije osobe i djeca.

Prema Holovom mišljenju, u neprijatelje civilnog društva i demokratije spadaju i **koncentracija državne moći, divergentne kulturne i religijske tradicije**, kao i razvoj svih pretpostavki koje neodgovorno uspostavljaju primat autoritarnih kolektivnih nad individualnim interesima (Pavlović, 2009: 106).

Što se tiče Bosne i Hercegovine, upravo velika koncentracija autoritarne vlasti u okvirima etnonacionalističkih elita, te divergentne duhovne i religijske

kulture i tradicije, doprinose krizi države Bosne i Hercegovine i onemogućavaju afirmaciju građanskog društva.

Naravno, nisu to samo jedini neprijatelji civilnog ili građanskog društva. Svakako, tu treba pomenuti i pad vrijednosnih i normativnih sistema koje **anomija** determinira, a koji dovode u pitanje legitimitet političke vlasti i demokratičnost civilnog društva.

Anomija je beznormno društveno stanje u kojem erodiraju društvene vrijednosti i društvene norme, a preovladava beznormnost i bezakonje. Društveno stanje anomije je stanje društvene dezintegracije i dezorijentacije. U tom pogledu je Dirkem isticao da je „normalno“ društveno stanje, „onakvo kakvo treba da bude“, odnosno ono društveno stanje u kojem se poštuje „kolektivna ili zajednička svijest“ koja je dominantna u društvenim normama (običajnim, moralnim i pravnim) i društvenim institucijama. Devijantno („bolesno“, „patološko“, „nenormalno“) je ono stanje „što bi trebalo da bude drugačije nego što jeste“. Dirkem je za pojam „nenormalnog“ ponašanja upotrebljavao izraz „*anomija*“ koju određuje kao odsustvo normi u društvu, odsustvo kontrole nagona, strasti i želja osoba i njihovu pobunu protiv ustaljenih pravila, a posebno u periodu društvenih kriza. Anomija predstavlja odsustvo normi u društvu, „stanje deregulacije“, stanje u okviru kojeg društvo nije u stanju da provodi socijalnu kontrolu nad pojedincima, stanje u kojem norme i društvene vrijednosti nemaju autoritet i moć regulisanja i usmjeravanja individualnih i grupnih ponašanja. Zato je to patološko stanje društvenog sistema, stanje njegovog raspadanja s obzirom na to da postojeće norme nisu u stanju da mu obezbijede integritet i harmoniju. U takvom stanju, čiji se pravni poredak ne poštuje i čije norme ne mogu da obezbijede integraciju individua u poredak, pojedinci su primorani da traže vlastite putokaze ponašanja, pri čemu se kao posljedica pojavljuje slabljenje međusobnih veza, pa čak i pojava samoubistva kao specifična reakcija na patološko stanje u kome se društvo nalazi. U takvom stanju su tradicionalne veze, kolektivne vrijednosti, zajednička uvjerenja koja su učvršćavala tradicionalna društva, u modernim ili savremenim društvima zapali u krizu stvorivši kod ljudi osjećanja dezorijentacije. Oni se ne osjećaju integrisanim u društvenu zajednicu i ne nalaze smisao i svrhu života. Takva osjećanja su štetna i za pojedince, a i za društvo – smatra Dirkem. Ona čak dovode i do samoubistva kod ljudi koji osjećaju „duboke poremećaje od kojih pate civilizovana društva“. Anomija je ništa drugo do pojava koja se javlja i kao posljedica transformacije društvenih normi, vrijednosti i pravila, odnosno situacija koje karakteriše činjenica da postojeće vrijednosti nemaju autoritet, a nove još nisu konstituisane. Anomija je, dakle, drugi izraz za stanje raspada sistema pravila i vrijednosti, odnosno naziv za pojavu koja se podvodi pod naziv „društvene dezorganizacije“. Za Dirkema je anomija pojam za određenje stanja društvene dezorganizacije nastale zbog odsustva regulativnih funkcija koje imaju za cilj integraciju osoba u društvo; ta stanja nastaju pri naglim i brzim promjenama privrednog i političkog sistema, u kriznim periodima; tako „bolest“ sistema postaje i bolest pojedinca (manifestovanih u oblicima kao što su frustracije, neuroze, osjećanja bez-

vrijednosti, izolovanosti, besciljnosti, suvišnosti, suicidalnosti) (Kovačević, Perić, 2009: 5-6).

Bosna i Hercegovine je prostor „socijalne drame“, (Terner), kao „liminalnog fenomena“ (Van Genep), koja se u vremenu anomije postavlja „između jednog starog reda stvari, koji više nije aktuelan, i jedne nove, još neuobičajene strukture“, koja postaje „prostor u kojem protagonisti razgovaraju, ne više pomoću pravila, već povodom pravila (Leclercq).“

Po svojoj suštini „**socijalna drama**“ je „aharmonična“ i „disharmonična“, i sastoji se iz četiri faze: *sloma* – koji se sastoji u tome što osobe ili grupe dovode u pitanje normativni legitimitet, jer ne prihvataju norme postojećeg socijalnog reda i poretka; *krize* – koja se očituje u postojanju lomova u socijalnom poretku koji će dovesti do kriznih situacija koje mogu da ugroze socijalnu koheziju i socijalni poredak; *izmirenja* – napetosti se ublažavaju, a i mogu se angažovati i sudije i posrednici kao „stranci“ kako bi se uspostavio konsenzus između partijskih, pravnih, političkih, religijskih, vojnih i drugih snaga, i *reintegracije* – koja se manifestuje u postojanju stanja „prekidanja krize“ i izmirenju; na taj način se ili stabilizuje stari ili stvara novi red ili poredak.

Tako se pokazuje da ovaj pojam „socijalne drame“ može efikasno poslužiti objašnjenju etniciteta i etnonacionalnih sukoba koji se događaju, a i koji su se dogodili na području Centralne i Istočne Evrope pa, prema tome, i u Bosni i Hercegovini. Sva etnička retorika i etnonacionalistički diskursi su se odvijali upravo po „dramaturgiji“, koja se sastojala iz pomenutog scenarija: *slom* – *kriza* – *izmirenje* – *reintegracija*. Naravno, neki od tih procesa „ni iz daleka nisu dovršeni i okončani“ ali, ipak, oni potvrđuju pravila koja je Terner skicirao (Giordano, 2001: 56-57).

Sa prethodno naznačenim pojmom *socijalne drame* je u određenoj vezi i sam pojam **legitimiteta**, kao i još neki pojmovi povezani sa njim, pojmovi koji služe kao oznaka za određivanje nekog društvenog stanja pa, prema tome, i stanja u Bosni i Hercegovini. Sukobi koji su se dešavali i koji se još uvijek dešavaju u BiH odnose se na etnonacionalističke sukobe oko legaliteta i legitimiteta.

Legitimitet je veoma značajna kategorija određenja demokratskog političkog sistema, vrijednost koja se izgrađuje kroz institucije civilnog i političkog društva (države). Upravo zbog toga legitimitet predstavlja i značajno pitanje političke teorije, zato su principi legitimiteta „generativni principi političkih poredaka“ (De Mestr). Za Hegela (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) legitimitet predstavlja „pobjedu pravnog građanskog društva“, a za Gramšija (Antonio Gramsci) je legitimitet „prvi elemenat“ politike zato što se izvodi iz odnosa između „upravljača“ i „onih nad kojima se upravlja“.

Za stanje u Bosni i Hercegovini se može reći da je stanje *prelegitimiteta*, pod kojim se podrazumijeva proces uspostavljanja novog tipa legitimiteta, onog tipa legitimiteta kojim se zamjenjuje prethodni oblik legitimiteta. Zato je stanje *prelegitimiteta* donekle „privremeno“, ali stvarno je i „vanredno stanje“, i zato je *prelegitimitet* najopasnija situacija u kojoj se može naći neki politički poredak. Upravo, takva je situacija u Bosni i Hercegovini.

Esad Delibašić smatra da, civilno društvo „nikada nije bilo izgrađeno“ u bosanskohercegovačkom društvu. U prethodnom, socijalističkom periodu, je vladajuća partija uticala ne samo na organizovanje društva, nego je i uticala na formiranje ličnih opredjeljenja, angažmana i orijentacija. Ona je vladala javnim i privatnim životima ljudi. Kako se preko školskog sistema (ali i ne samo preko njega, već i preko porodične socijalizacije, kao i drugih oblika, agenasa, aktera i promotora socijalizacije) nametao ideološki pogled na svijet, jasno je da civilno društvo i nije moglo biti izgrađivano (Delibašić: 2008: 86).

Za uspješnost istinskog demokratskog preobražaja tranzicijskih društava, presudan faktor predstavlja razvijenost civilnog društva. Ali, u Bosni i Hercegovini postoje brojne prepreke koje onemogućavaju njegov razvoj.

ZAKLJUČAK

Zbivanja u posljednjoj deceniji XX vijeka u bivšim istočno-evropskim socijalističkim društvima, posebno na prostoru bivše Jugoslavije, nedvosmisleno su pokazala da odsustvo principa i sadržaja civilnog društva predstavlja ključni momenat u njihovom unutrašnjem urušavanju, te dugom tranzicionom periodu, teškom i sporom ekonomskom i socijalnom oporavku, a posebno u surovom građanskom ratu na prostoru bivše Jugoslavije.

Ako se pogleda današnja Bosna i Hercegovina, uočava se da ona nije izgradila civilno društvo ni u elementarnim oblicima i pretpostavkama. Prema stepenu razvijenosti i načinu manifestacije, civilno društvo u BiH ne nalikuje bilo kom savremenom otvorenom, demokratskom, tolerantnom, pluralističkom i razvijenom društvu u svijetu. Ono što se naziva *civilnim društvom* u BiH predstavlja razbacane i izolovane grupacije i začetke pokušaja da se građani zaštite od samovolje države i „paradržavnih institucija“, te od djelovanja brojnih retrogradnih, patoloških i devijantnih pojava u društvu.

Bosna i Hercegovina spada u one društvene tvorevine, prostore i društveni milje, za koje se u teoriji kaže da su više podložni autoritarnom režimu i zatvorenom političkom sistemu, nego slobodnom, autonomnom, građanskom društvu. Jaka, sirova i surova država i slabo društvo i građanstvo - to je istorijsko naslijeđe sa kojim se suočavaju svi savremeni pokušaji izgradnje demokratije, pravne države, pluralističkih i tolerantnih odnosa, te civilnog društva na prostoru BiH, pa i šire, u regionu Balkana. Ovakav nedostatak civilnog društva, ozbiljan „deficit civiliteta“ (V. Pavlović) i „humaniteta“ (B. G. Sekulić) u BiH, posljedica je specifičnih istorijskih tokova na ovim prostorima, ali i nekih aktuelnih događaja, postupaka i odnosa.

U svom razvoju i konstituisanju, civilno društvo u BiH je zakasnilo, zbog postojanja nedemokratskog, autoritarnog socijalističkog političkog sistema u neposrednom predratnom periodu, zatim zbog potpunog razaranja društva u periodu 1992-1995 godine, te sporog procesa obnove društva u poslijeratnom periodu, prije svega nemogućnosti konstituisanja društva i države u *održivom*

obliku političke zajednice. Sve je to dovelo do potpunog potiskivanja i marginalizovanja čovjeka, građanina, njegovih sloboda, prava i mogućnosti djelovanja u civilnom društvu.

LITERATURA

- Pavlović V., (2007), *Uloga civilnog društva u razvoju demokratskih institucija*, u: *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, (Ur. Ž.Paunović), Beograd.
- *Civilno društvo i lokalna demokratija*, (2001), Sarajevo: Centar za promociju civilnog društva.
- Delibašić E., (2008), *Između etnosa i demosa*, Zenica: Vrijeme.
- Diamond L., (1997), *Toward Democratic Consolidation*, „Journal of Democracy“, July, 1Vol. 5, No. 3.
- Giordano C., (2001), *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, Beograd: Čigoja štampa.
- *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora, Hrvatska*, (2004), Knj. II, *Civilno društvo i politička kultura* (Ur. D. Vujadinović, L. Veljak, V. Goati, V. Pavićević), Beograd: CEDET.
- Kin Dž., (2003), *Civilno društvo: stare slike, nove vizije*, Beograd: Filip Višnjić.
- Kovačević B., Perić R., (2009), *Socijalna patologija*, Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Lavić S., (2014), *Leksikon socioloških pojmova*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Pavlović V., (2009), *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: Službeni glasnik.
- Pavlović V., (1995), *Potisnuto civilno društvo*, u: *Potisnuto civilno društvo*, (Ed. V. Pavlović), Beograd: Eko centar.
- Pavlović V., (2007), *Uloga civilnog društva u razvoju demokratskih institucija*, u: *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, (Ur. Ž.Paunović), Beograd.
- *Potisnuto civilno društvo*, (1995), (Ed. V. Pavlović), Beograd: Eko centar.
- Rouz-Ejkerman S., (2007), *Korupcija i vlast: uzroci, posledice i reforma*, Beograd: Službeni glasnik.
- Stevanović B., (2008), *Demokratski principi i političko-kulturne vrednosti*, Niš: Filozofski fakultet.

TRANSITION AND THE ROLE OF CIVIL SOCIETY

Summary

A functional civil society is an area of active, free and autonomous democratic action of citizens and social

groups, an area which shows the level of democracy of society and state. It is a true expression of both the stability of the state and political order. Bosnia and Herzegovina is a state in transition, and still is an authority state of undeveloped civil society. As a country in transition, Bosnia and Herzegovina needs democratization of social and political institutions and civil society with real democratic contents.

Key words: civil society, transition, Bosnia and Herzegovina, citizens, state

AKCIONA ISTRAŽIVANJA - DOPRINOS KVALITATIVNOJ SOCIOLOŠKOJ METODOLOGIJI

Naučna kritika, polemika

UDK 303.8:316

Mr Violeta Romić

Banja Luka

Apstrakt: *Akciona istraživanja nastala su kao rezultat kritike pozitivističkih i funkcionalističkih pogleda na ulogu i metodološke osnove nauke. Dvadesetih i tridesetih godina XX vijeka otvorila su se pitanja o smislu društvenih istraživanja, poziciji istraživača, održivosti principa vrijednosne neutralnosti i sl. Nove ideje idu ka tome da istraživanja treba da sadrže akcionu komponentu, da su usmjerena na promjenu socijalne situacije, da su zasnovana na partnerstvu, razmjeni znanja i umijeća istraživača i socijalnih aktera. Teorijska osnova akcionih istraživanja su sociološke teorije akcija, a korjени ideje su u radovima Kurta Levina (Kurt Lewin) i Džona Koliера (John Collier). Po svojim epistemološko-metodološkim postulatima, akciona istraživanja su bitan doprinos kvalitativnoj sociološkoj metodologiji.*

Ključne riječi: *akciona istraživanja, metodologija društvenih istraživanja, kvalitativne metode*

1. UVOD

Positivistički i funkcionalistički pogledi na ulogu i metodološke osnove nauke polaze od ideje o vrijednosnoj neutralnosti istraživača, o nužnosti preciznih i objektivnih analiza u procesu naučnog istraživanja i, naravno, ideje o metodološkoj neprikosновенosti prirodnih nauka.

Dvadesetih i tridesetih godina XX vijeka razvija se kritički osvrt na ove pozitivističko-funkcionalističke postulate. Propitujući ih, naučnici postavljaju pitanja o smislu istraživanja u društvenim i humanističkim naukama. Prvenstveno se preispituje pozicija istraživača i održivost principa vrijednosne neutralnosti. Sve više se zastupa stav da istraživanja u društvenim naukama ne smiju isklju-

čivo da se svode na prikupljanje i obradu podataka, te da njihov imperativni cilj ne mora da bude utvrđivanja postavljenih hipoteza, naučnih pravilnosti i zakonitosti.

Nasuprot tome, sve više autora priklanja se ideji da društvena istraživanja treba da sadrže akcionu komponentu, čiji je cilj mijenjanje socijalne realnosti. Osim saznavanja činjenica, istraživanja treba da budu bazirana na interakciji istraživača i ispitanika, na uzajamnoj razmjeni znanja i umijeća, na samorefleksiji, partnerstvu, promjenama. Ovakvih promišljanja bila su izvorište akcionih istraživanja.

U širem smislu, akciona istraživanja svoje teorijsko izvorište imaju u sociološkoj teoriji akcije na temelju kojih su teoretičari i praktičari tragali za pristupima koji prevazilaze ograničenja tradicionalnih istraživanja.

Većina istorijskih izvora govori o tome da su korjeni ideje akcionih istraživanja u radovima Džona Djuija i Kurta Levina. Meditim, iako rjeđe pominjan, Džon Kolier je, takođe, jedan od rodonačelnika.

Akciona istraživanja su i danas kontroverzan metodološki pristup. Pristalice u akcionim istraživanjima vide kvalitativni pomak u sociološkoj metodologiji, dok mu protivnici spočitavaju nedostatak „naučnosti”, izražen u vidu nemogućnosti donošenja opštih zaključaka, nemogućnosti ponavljanja istraživanja i provjere rezultata pod istim okolnostima etc. Ipak, akciona istraživanja sve više nailaze na odobravanje i primjenu u društvenim naukama.

2. SOCIOLOŠKA TEORIJA AKCIJE KAO IZVORIŠTE AKCIONIH ISTRAŽIVANJA

Šira teorijska osnova akcionih istraživanja je sociološka teorija akcije. Njen tvorac je francuski sociolog Alen Turen (Alain Touraine). On polazi od stava da je sociologija nauka o socijalnoj akciji. Time hoće reći da sociologija kao nauka o društvenoj stvarnosti treba primarno da se usredsredi prema socijalnim akcijama.

Socijalnu akciju karakteriše postojanje nekih ciljeva, odvijanje u sistemu društvenih odnosa (društveni sistem) i u okviru komunikacija (sistem komunikacija), koje su moguće, zahvaljujući upotrebi sistema simbola, čiji je najbolji izraz jezik. Socijalna akcija predstavlja ljudsku svjesnu i voljnu normativno usmjerenu aktivnost, koja je odgovor na neku prirodnu ili društvenu situaciju. U tom smislu socijalna akcija je kreacija i inovacija, te daje smisao stvarima i situacijama. Kao takva socijalna akcija se može izjednačiti sa ljudskim radom, koji se posmatra kao akcija usmjerena prema društvenom svijetu i prirodi, koja istovremeno obuhvata čovjekovu, društvenu i prirodnu transformaciju. Ovakva akcija ne može se odrediti nezavisno od smisla koji ima za njenog tvorca, bez njegove volje i želje za stvaranjem djela i bez volje tvorca da kontroliše i odlučuje o upotrebi svoje tvorevine (Touraine, op. cit. 1965:10, prema Milosavljević 2009: 192).

Socijalne akcije se uvijek odvijaju na nivou globalnog, na nivou kolektiviteta (posebne društvene skupine i oblici udruživanja) i na nivou pojedinca. Prema tome, analiza socijalnih akcija ne može se svesti na izučavanje društvenih institucija, kako sugeriše funkcionalizam. Na neki način, socijalna akcija je uvijek kolektivna, što podrazumijeva usmjerenost prema drugima – socijabilnost.

Jedna od glavnih tema svih teorija akcije jeste odnos između socijalne akcije i društvenih vrijednosti. Turen smatra da društvene vrijednosti usmjeravaju socijalne akcije, ali da je značajnije to što se socijalnim akcijama stvaraju i definišu društvene vrijednosti. Dakle, sve vrste društvenih vrijednosti, čak i one opštedruštvene, uvijek su proizvod socijalnih akcija.

Za razliku od Vebera, koji akcije posmatra kao akte pojedinca, te Parsonsa, koji smatra da društveni sistem određuje sadržaje i smjerove socijalnih akcija, Turen smatra da su socijalne akcije, prije svega, kolektivne i da se akteri ponašaju prema interesima i zahtjevima kolektiviteta. Nasuprot idejama ravnoteže, Turen smatra da su socijalne akcija značajne za u oblikovanje i transformaciju društvenih sistema,

Proučavajući sedamdesetih godina prošlog vijeka nove društvene pokrete, Turen je svoje epistemološke sumnje pokušao riješiti metodom sociološke intervencije. Društveni pokreti su vrsta akcije, u kojoj ljudi djeluju kolektivno. Oni imaju predstavu o tome šta rade, ali je ta predstava u velikoj mjeri pogrešna. Pogrešna tumačenja bi trebalo da se odbace, a da se sve učini da se pojavi smisao akcije. Osvrćući se kasnije na ove ideje, Turen ističe da sociološka intervencija pretpostavlja raskid sa klasičnom pozicijom sociologije, kao objektivističke, distancirane i zaštićene. Nasuprot tome, ona prihvata potpuno svoju subjektivnost i svoj angažman. „Smatram da je ova metoda dala dosta tačne rezultate: dozvoljava nam da kažemo da li u jednoj kolektivnoj akciji ima društvenog pokreta ili ne. Ono što me metodološki interesuje je to da ona kaže: istraživač učestvuje u formiranju predmeta (Touraine, Khosrokhavar, 2000: 385)“.

Alen Turen je 1986. godine pisao o dekompoziciji klasične sociologije: sistem je potpuno pobijedio nad akterom (Turen, 1987: 213). Dvadeset godina kasnije u članku pod naslovom „Sociologija bez društva“, kaže da je, poslije zalaska dugovladajućeg strukturalizma i uspona individualizma i subjekta, glavni neprijatelj društvenih nauka ideja društva, jer se ta ideja identifikuje s principom integracije aktera i sistema. Zato, tu ideju treba napustiti. Ova promjena u pristupu predstavlja jedan od glavnih aspekata prelaza jedne paradigme u drugu, koje je Turen analizirao u svojim nedavno objavljenim knjigama (Touraine, 2007: 35). Te knjige pripadaju četvrtom periodu njegovog života, koji počinje Kritikom modernosti iz 1992. godine.

Društvene nauke treba da usmjere napore ka istraživanju procesa koji polaze od svijeta subjektivnosti ka svijetu objektivnosti, zatim obrnuto, onih procesa koji vode iz svijeta objektivnosti ka subjektivnosti, da se uspostave veze između dva svijeta koja su odvojena dekompozicijom društva. Otkrivanje jednog objektivnog svijeta dozvoljava subjektu da otkrije prisustvo drugih subjekata

koji se nalaze u istim problemima (Touraine, 2007: 32). Sociologija koja se formirala u periodu društvene paradigme bila je proučavanje sistema više nego proučavanje aktera i čak se često smatralo da je sociološko znanje ove aktere svodilo na uloge i funkcije. Sama ideja društvenog aktera bila je strana većini sociologa (Touraine, 2007: 25).

3. PIONIRI AKCIONIH ISTRAŽIVANJA

Sam pojam “akciona istraživanja” potiče od Kurta Levina koji je 1946. godine istraživanje aktivnosti označio kao “istraživanje u službi društvenih poduhvata ili društvene tehnike” (Köenig & Zedler, 2001 :140). Ovaj američki socijalni psiholog smatra se utemeljivačem akcionih istraživanja. On je opisivao težnju za promjenama kroz istraživanja. Akciona istraživanja su imala za cilj proučavanje socijalne situacije s namjerom da se unaprijedi kvalitet akcije u njoj. Levinovo polazište je stav da je nemoguće razumjeti neki sistem ukoliko ga ne pokušamo promijeniti. Akciono istraživanje je usmjereno na rješavanje konkretnih socijalnih problema, odvija se u grupi sastavljenoj od naučnika i praktičara. „Za Lewina ‘akciono istraživanje je /.../ bazično socijalno istraživanje /.../ koje može da ponudi /.../ dublje uvide u zakone koji vladaju društvenim životom’, ali koje istovremeno vodi ka nezavisnosti, jednakosti i kooperaciji, otklanjanju eksploatacije i uspostavljanju demokratskih odnosa, dakle ka socijalnoj promeni. Ključni momenat u njegovoj verziji je grupno odlučivanje: uključivanje učesnika u socijalnoj situaciji u sve faze istraživanja (Maksimović, Bandžura, 2011: 582).”

Akciono istraživanje podrazumijeva eksperimentalno istraživanje usmjereno na rješavanje socijalnih problema koje se odvija u grupi sastavljenoj od naučnika i praktičara i prolazi kroz spiralne korake: planiranje, akcija i evaluacija (Masters, 1995). Glavni doprinos je u ideji o tome da se problemi proučavaju kroz proces njihovog mijenjanja i posmatranja efekta tog mijenjanja. U vremenu kada je Levin živio i radio, naučnim istraživanjima bavili su se samo profesionalni istraživači, dok su praktičari u najboljem slučaju imali ulogu izvora podataka ili učesnika u eksperimentima kojima se nastojalo provjeriti učinak pojedinih postupaka ili utvrditi uzročno-posljedična povezanost između određenih varijabli. Međutim, u procesu izučavanja neophodno je stalno procjenjivati da li je to što se radi napredovanje ili nazadovanje. Ukoliko ne postoje kriterijumi za evaluaciju odnosa između nastojanja i rezultata, mogu se desiti pogrešni zaključci. Realno utvrđivanje činjenica i evaluacija su pretpostavka za bilo kakvo učenje. Po Levinu, u akcionom istraživanju istraživač mora biti pronicljiv u samom procesu, mora da stvara promjene, a zatim posmatra efekte i novu dinamiku promjena.

Levin nije razradio svoju ideju akcionog istraživanja, pošto je umro ubrzo nakon objavljivanja svog prvog rada, o tom novom istraživačkom pristupu. Ipak, kao pionir akcionog istraživanja, dao je metodološko polazište za dalja intereovanja naučnika i teoretičara. Tome u prilog činjenica da decenijama ka-

snije Levinove ideje nisu iscrpljene i još uvijek pokreću diskusije i rasprave, o čemu svjedoče hiljade novijih referenci dostupnih na internetu.

U isto vrijeme kada i Levin, na ideju o akcionim istraživanjima došao je Džon Kolier (John Collier), socijalni radnik i antropolog iz Amerike, koji je bio povjerenik za indijanske poslove u administraciji Frenklina Ruzvelta (Franklin Roosevelta od 1933. do 1945. godine. Kolier je smatrao da je akciono istraživanje forma istraživanja koja se kreira i ostvaruje kroz saradnju administratora i pripadnika lokalne zajednice, pri čemu bi administratori trebalo da vide sebe, prije svega, kao učenike (Winter, 2001: 33, prema Maksimović, Bandura, 2011: 583).

Kolier i Levin su bili svjesni potencijala demokratske prakse i potencijala „re-obrazovanja” kojima se obezbjeđuje poštivanja dominantne kulture (prema McNiff & Whitehead, 2002). Levinove ideje su imale mnogo veći uticaj na stručnu i naučnu javnost i njemu je pripala zasluga za utemeljenje akcionih istraživanja, pošto Kolier nije dovoljno razradio i popularizovao svoj rad. Ipak, ne treba zaboraviti da je Kolier utemeljio dva ključna zahtjeva akcionih istraživanja: promjena situacije i partnerske relacije svih učesnika u istraživanju. To će postati ključni postulati akcionih istraživanja

4. VAŽNIJE KARAKTERISTIKE I FAZE AKCIONIH ISTRAŽIVANJA

Opšti stavovi o akcionim istraživanjima su uglavnom podijeljeni. Jedni smatraju da je to izuzetno značajan vid nove kvalitativne metodologije „kopernikanski obrt“ u socijalnim istraživanjima (Halmi, 1989). Na ovaj način društvene nauke prevazilaze pozitivistički zahtjev striktno primjene metodologije prirodnih nauka koja obezbjeđuju objektivnost, valjanost, proverljivost i pouzdanost naučnih saznanja. Drugi iskazuju kritike i rezerve prema akcionim istraživanjima zbog, navodno, teorijske neutemeljenosti i korišćenja nenaučnih metoda i tehnika.

Ne postoji jedinstvena i opšteprihvaćena definicija akcionog istraživanja, ali postoje različiti termini koji govore o suštini: intervencijsko terensko istraživanje, eksperimentalna socijalna inovacija, akcijska sociologija, demokratski kvazi eksperiment, akcioni eksperiment itd. Akciona istraživanja je teško razumjeti na temelju bilo koje definicije. Treba ih aktivno primjenjivati u sopstvenoj praksi. Naprosto zato što je to aktivnost ili skup aktivnosti, akcija, metoda, strategija. U različitim definicijama akcionih istraživanja ističu se četiri temeljna elementa: osnaživanje učesnika, saradnja, saznanje i društvene promjene. Osnovna paradigma je da se akciona istraživanja ne provode na ljudima, nego sa ljudima

“Termin akciono istraživanje se koristi da označi grupe donekle različitih strategija i pristupa istraživanju u društvenim naukama. Akciona istraživanja se ne mogu svesti na metodološki aspekt ostvarivanja istraživanja, jer ona predstavljaju oblik odgovornog stvaralačkog djelovanja u kome naglasak nije na stvaranju naučnih i stručnih radova, već na suštinskom učenju onih koji se njima bave

(Bognar, 2008: 54).” S obzirom na to da je u učenju naglasak na promjenama, akciona istraživanja predstavljaju proces učenja i promjena, ostvarivanja i mjenjanja. Akciono istraživanje je akciona strategija kojom istraživač ili grupa istraživača u saradnji sa zainteresovanim pojedincima ili grupama inicira socijalne promjene (Haag, 1972, prema Milosavljević, 2009). U akcionim istraživanjima se kombinuju različite metode s ciljem da se podigne svijest, podstakne međugrupna i međugeneracijska interakcija i da se ljudi motivišu za rad na promjeni, kako pojedinca, tako i zajednice. Kao takva, akciona istraživanja se mogu koristiti u rješavanju specifičnih problema u području socijalnog rada.

Predmet akcionog istraživanja je praksa, tj. socijalne potrebe, problemi ili socijalna situacija. Polazeći od toga, akciono istraživanje postaje strateška akcija usmjerena na unapređivanje prakse. U drugim tipovima socijalnih istraživanja, osnovna svrha je prikupljanje, sistematizacija, uopštavanje naučnih saznanja, utvrđivanje pravilnosti i zakonitosti ili stvaranje opštih tipova znanja, poput paradigmi i teorija. Primarni cilj i svrha akcionih istraživanja su osmišljene i planirane socijalne promjene u nekom humanom okruženju u cilju poboljšanja dobrobiti ljudi, njihovih primarnih grupa i zajednica.

U klasičnim istraživanjima predmet istraživanja se definiše unaprijed, najčešće od strane istraživača ili onih koji su njegovi naručioci ili finansijeri. U akcionim istraživanjima predmet se ne definiše unaprijed, već se bira na terenu i uz učešće onih o čijim potrebama i problemima je riječ, odnosno uz učešće ljudi u zajednici. Predmet akcionih istraživanja su uvek socijalne potrebe, problemi i uslovi života ljudi, društvenih grupa i zajednica a cilj je postizanje socijalne promjene.

Dakle, akciona istraživanja su intervencijsko-participativna, što podrazumijeva aktivno i ravnopravno uključivanje onih o čijim potrebama i problemima je riječ (građana i njihovih asocijacija i zajednica) i profesionalaca (istraživača, socijalnih radnika) u promjene socijalne situacije, kojima se poboljšavaju uslovi života i zadovoljavanja potreba, predupređuju ili sputavaju socijalni problemi i šire prostori blagostanja ljudi (Halmi, 1989).

Istina, akciona istraživanja su ograničena na oblast u kojoj se sprovodi akcija i na uzorak ispitanika na koji se akcija odnosi. Zbog toga nisu namijenjena generalizacijama i ne zahtijevaju reprezentativne uzorke entiteta kojim se bave. Međutim, u akcionim istraživanjima nisu zanemareni bitni naučni ciljevi, nego su drugačije definisani njihov redoslijed i prioriteti. Naučni ciljevi nisu primarni, već su to socijalne okolnosti u kojima ljudi žive. Svakako da akciona istraživanja treba da budu teorijski zasnovana, odnosno da se provode na osnovu provjerenih i pouzdanih naučnih znanja o pojavama koje se žele mijenjati u interesu ljudi u nekoj zajednici.

U literaturi se navode različite faze ili spirale akcionih istraživanja. Levin je smatrao da akciono istraživanje prolazi kroz spiralni proces planiranje - akcija - evaluacija (Masters, 1995). Prema Kemmis i McTaggart, model procesa akcionog istraživanja sastoji se od sledećeg: planiranje - akcija - posmatranje - refleksija (McNiff, 2002: 45). Umjesto jednodimenzionalne spirale, McNiff & White-

head koriste višedimenzionalnu spiralu koja ukazuje na značaj spontanosti u stvaralačkom i razvojnom procesu akcionog istraživanja. Polazeći od jednog problema, za vrijeme istraživanja često se javljaju novi koje je važno uzeti u obzir jer se na taj način može sagledati sva kompleksnost onoga čime se bavimo (McNiff i Whitehead, 2002: 57). McNiff smatra kako je akciono istraživanje sistematičan proces posmatranja, opisivanja, planiranja, djelovanja, refleksije, evaluacije, modifikovanja. Te etape se ne moraju nužno ostvarivati uzastopno već je moguće započeti istraživanje na jednom mjestu, a završiti ga negde sasvim neočekivano.

Neki autori (Milosavljević i Brkić, 2005) detaljnije razrađuju faze akcionih istraživanja i klasifikuju ih na sledeći način: početna faza, izbor predmeta istraživanja, faza planiranja, utvrđivanje i pronalaženje resursa, socijalne akcije i aktivnosti, evaluacija, iniciranje novih programa ili projekata

ZAKLJUČAK

Kvalitativna metodologija je nastala na temelju nove naučne paradigme koja je bila pandan pozitivizmu u epistemologiji i metodologiji. Termin „kvalitativno istraživanje“ ima različita značenja u različitim područjima, ali je najpoznatiji po primjeni u društvenim naukama. Ovaj termin obuhvata istraživanja koja se fokusiraju na način na koji pojedinci i grupe gledaju i razumiju svijet, te oblikuju značenje izvan svojih iskustava.

Metode kvalitativnog istraživanja mogu se koristiti zajedno sa metodama kvantitativnog istraživanja. Komplementarna primjena ima svrhu da se postigne dublje razumijevanje uzroka društvenih pojava, ili da se otvore nova pitanja za dalje istraživanje. Za razliku od kvantitativnih istraživanja, kvalitativno istraživanje se usredsređuje na razumijevanje istraživačkih pojava unutar njihovog društvenog konteksta. Kvalitativno opredijeljen istraživač ima za cilj otkrivanje značenja koje pojave imaju za aktere.

Ovoj metodologiji pripadaju različiti istraživački pristupi, kao što su analiza diskursa, analiza ličnih konstrukata, etnometodologija, fokus grupe, analiza slučaja, analiza dokumenata, ali i akciona istraživanja. Kao takva, akciona istraživanja imaju bitne odlike kvalitativne metodologije.

Kvalitativna istraživanja primarno su orijentisana na izučavanje izabranog predmeta, odnosno konkretnog društvenog problema/situacije. U krajnjoj instanci, izučavanje tog problema ima cilj socijalne promjene. Samim tim, akciona istraživanja usredsređena su na mikro nivo i na manji broj slučajeva. Kvalitativna istraživanja su fleksibilna u odnosu na sam istraživni problem, što podrazumijeva i mogućnosti promjena ciljeva, predmeta i metoda u toku samog istraživanja. Za razliku od kvantitativnih istraživanja koja su efikasnija u istraživanjima strukturalnih karakteristika socijalnih pojava, kvalitativna istraživanja se više bave procesima u socijalnom životu. „Kvantitativna istraživanja se rukovode, pre svega, istraživačkim ciljevima i motivima istraživača, dok na ci-

ljeve i predmet kvalitativnih istraživanja prevashodno utiču pragmatične potrebe i interesi ispitivanih pojedinaca, grupa, skupina, zajednica (Milosavljević, 2013: 98-99).

Kvalitativne metode, a posebno akciona istraživanja, smatraju se korisnim u području socijalnog istraživanja, budući da se posredstvom ovog metodološkog pristupa omogućuje "davanje glasa" marginalnim grupama. Sa etičke tačke gledišta, ovaj doprinos akcionih istraživanja ima posebnu vrijednost.

LITERATURA

- Bognar, B. (2008). *Mogućnost ostvarivanja uloge učitelja – akcijskog istraživača posredstvom elektorničkog učenja*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Dewey, J. (1910). *How we think*. Lexington, Mass: D.C. Heath.
- Halmi, A. (1989). Socijalni rad u lokalnoj zajednici, Zavod Grada Zagreba za socijalni rad i USIZ socijalne zaštite Grada Zagreba;
- Halmi, A. (1996). *Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima*. Samobor: A.G. Matoš.
- Köenig, E. & Zedler, P. (2001). *Teorije znanosti o odgoju*. Zagreb: Educa.
- Kuljić, T. (2003). Postmoderna i istorija, *Sociologija br. 4*, str. 289-302.
- Maksimović, V. i Bandura, J. (2011). Nastanak i istorijski razvoj akcionih istraživanja *Pedagogija*, Vol. 66(4), 579-588
- Masters J. (1995). The history of action research. *Action research E-reports*, 3. Online: <http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/arr/arow/rmasters.html> (20.10.2014).
- McNiff, J. & Whitehed, J. (2002) *Action research: Principles and practice*. London: Routledge/Falmer
- Milosavljević, M. (2013). *Socijalna istraživanja*, Beograd: Službene novine
- Milosavljević, M. i Brkić, M. (2005). *Socijalni rad u zajednici*, Beograd: Službene novine
- Neilsen, E. (2006). But let us not forget John Collier Commentary on David Bargal's "Personal and intellectual influences leading to Lewin's paradigm on action research". *Action Research*, Vol. 4(4), 389-399.
- Touraine, A. (2007b) *Kritika modernosti*, prevela Vesna Pavković, Pogovor Rade Kalanj, Zagreb: Politička kultura
- Turen, A. (1987). Sociologije i sociolozi, *Praksa br. 5-6*, Podgorica, str. 209-221 (prevod iz knjige L'Etat des sciences sociales en France, sous la direction de Marc Guillaume, Éditions la Découverte, Paris, 1986, pp.134-143)

ACTION RESEARCH - CONTRIBUTION TO THE QUALITATIVE SOCIOLOGICAL METHODOLOGY

Abstract

Action research has occurred as a result of criticism of positivistic and functionalistic views over the role and methodological basis of science. In the twenties and thirties of XX century, questions were raised about the sense of social research, the position of researchers, sustainability of the principle of value neutrality, etc. New ideas went in the direction that the research should contain an action component, be aimed towards the change of social situations, be based on partnership, exchange of knowledge and skills of researchers and social stakeholders. The theoretical bases of action research are the sociological action theories and the roots of the idea are in the works of Kurt Lewin and John Collier. By its epistemological and methodological postulates, action researches are a significant contribution to a good quality sociological methodology.

ДОПРИНОС НАУКЕ ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЈИ ЕТНИЧКИХ ОДНОСА И РАЗВОЈУ ДЕМОКРАТСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Научна криџика, ѿлемика

UDK 316.334.3'321.01(497.6)

Давор Стрика¹

Бања Лука

Апстракт: У овоме раду ѿворићемо о ѿроцесима и оѿсѿрукцијама усѿјешне ѿранзиције у Босни и Херцеѿовини. Покушаћемо да објаснимо са којим се ѿо ѿроблемима у ѿранзицији суочавала и суочава БиХ, како су ѿранзиција и демокраѿизација довели до еѿничких ѿроблема, али у истѿо вријеме ѿворићемо и који су ѿо начини на које наука може доѿринијети рјешавању еѿничких најѿосѿи ѿе развоју демокраѿске ѿолиѿичке кулѿуре у Босни и Херцеѿовини чије друшѿво се још увијек налази у ѿроцесу ѿранзиције.

Кључне ријечи: ѿранзиција, демокраѿизација, ауѿориѿарна ѿолиѿичка кулѿура, демокраѿска ѿолиѿичка кулѿура, наука

УВОД

Крај 20. вијека, довео је до великих и суштинских промјена у свјетској политици. Били смо свједоци рушења Берлинског зида, симбола блоковске подјела свијета те дезинтеграцији и распаду комунизма и комунистичких држава. Недуго након тријумфа демократије², новонастале независне државе, настале сломом комунизма, суочавале су се са свеопштом транзицијом друштва.

Транзиција је представљала промјену политичког, економског, али и друштвено вриједносног система. Започет је процес демократских промје-

¹ Аутор је мастер политичких наука . Контакт: strilebl@hotmail.com

² Френсис Фукујама је говорио о крају историје, сматрајући побједу либералне демократије највећим дометом људске цивилизације у политичко организационом смислу.

на. Државе бившег комунистичког свијета суочавале су се са великим бројем изазова како би достигле демократске потенцијале западне Европе. Иако су многе државе извршиле ненасилну дезинтеграцију као Чехословачка или дјелимично СССР, и даље су се суочавале са озбиљним изазовима транзиције. За разлику од горе наведених држава, СФР Југославија се нашла у процесу насилне дезинтеграције и етничких сукоба. Дакле, транзицијске промјене и демократизација доводе до етничких сукоба, ратова и економског назадовања на територији бивше Југославије, прије свега у Босни и Херцеговини.

Иако је од завршетка сукоба прошло скоро двадесет година, Босна и Херцеговина се и даље налази у процесима транзиције. Оно што је евидентно јесте низ озбиљних економских, политичких и друштвених проблема са којим је суочена. Рјешавање нагомиланих проблема треба тражити не само у политици, већ и у науци, академској заједници и дугорочним циљевима и стратегијама насталим на озбиљним процјенама и анализама. Према томе, наука мора да се ухвати у коштац са проблемима босанскохерцеговачког друштва, понуди перспективе и рјешења, али и да ради на едукацији свих грађана, како би се проблеми настали у транзицији превазишли и како би се грађани и народи ове државе што прије опоравили од процеса транзицијских промјена. Један од начина доприноса науке друштвима у транзицији лежи у едукацији грађана ради смањивања етничких напетости, али и у развоју демократске политичке културе као једном од начина превазилажења етничитета и стереотипности као узрока нетрпељивости у мултиетничким друштвима.

ТРАНСИЦИЈА У БИХ

Када говоримо о транзицији³ потребно је рећи да се ради о једном комплексом појму. Под транзицијом се генерално сматра прелазак из једног

³ Липсотова, „структурална теорија“ успјешну транзицију повезује са нивоом социјално-економског раста. Наиме, Липсотова теорија подразумјева да ће се транзиција успјешније спроводити у државама које су економски развијене и које су социјално стабилне. Дакле, уколико је држава развијена, лакше и брже ће спровести демократске промјене, уколико је држава сиромашна, са великим економским проблемима, уколико ју одликује висока стопа незапослености, постојање рецесије, слаба привреда, тада ће постојати велико социјално незадовољство међу грађанима што ће опструисати врло често тешке и захтјевне процесе транзиције. Када ову теорију примјенимо на Босну и Херцеговину у периоду БиХ демократизације, видимо да економска криза која је потресала Југославију није мимоишла ни Босну и Херцеговину, те да су економски и социјални проблеми нагризали босанскохерцеговачко друштво годинама прије сукоба, што је отежавало успјешну транзицију земље, тј. успјешан и миран прелазак из комунистичког система у демократски систем у коме би се равноправно заступали интереси сва три народа. Гелнер са друге стране сматра да ће: „Државе које се налазе у промјенама било политичким било економским у оскудним, тј. кључним тренуцима, промјене искористити за имитирање система који је у томе тренутку најуспјешнији у свијету.“ Ernest Gellner, *Plough, Sword and The Book*, Chicago, The University Press, 1988. str. 15.

система или облика владавине у други. У случају БиХ то је значило прелазак из комунистичког облика владавине у демократски облик те либерализацију до тада централистичке привреде. Под транзицијом се подразумевају и културолошке и васпитно-образовне промјене. Процес транзиције у Босни и Херцеговини довео је до политичких промјена које су резултовале сукобима и грађанским ратом што је даље довело до великих миграцијама становништва, незапослености и економске стагнације. Према томе, транзиција не мора нужно да значи корак напријед или успјешно опробан рецепт промјена за све државе. Поготово уколико се транзицијске промјене лоше спроводе. Проблеми настали транзицијом у БиХ настали су и услјед културолошких разлога, резултовани дуговјековном ауторитарном политичком културом БиХ народа.

Осим тога, потребно је нагласити да је Босна и Херцеговина у тренутку почињања грађанског рата представљала једну од држава са најнижим постотком високообразованог становништва у дившој Југославији, али и у цијелој Европи. О томе пише и Сузан Вудворд у своме дјелу „Балканска трагедија, хаос и распад послје хладног рата.“ Истраживања са почетка деведесетих говоре о само 4% високообразованог становништва, што су поражавајући резултати уколико узмемо у обзир значај, критички потенцијал, али и могућност утицања у позитивном смислу интелектуалаца и високообразованог становништва на процес успјешне транзиције. Постојање ауторитарне политичке културе, али и изражених етничитета, сукоба и стереотипа је свакако погодније у друштвима са дефицитом истинских интелектуалаца и њиховог критичког потенцијала те објективног резонувања и рационализације процеса који се дешавају. Према томе, наука мора да ствара већи број интелектуалаца, али у исто вријеме не смије да ради на њиховој хиперпродукцији. Јер квалитет је важан колико и квантитет. Још је Аристотел говорио и истицао да је „средина мјера“.

На интелектуалцима је велика одговорност. Они су ти који морају дати упечатљив допринос развоју друштва у транзицији. Професор Вејновић закључује: „Интелектуалац претпоставља прије свега спремност да се за живот у истини и слободи плати најтежа цијена и поднесу велике жртве. Једино тако се и могло припадати покрету критичких интелектуалаца. Интелектуалац као радник у области духовних наука, ако је већ изабрао да буде чистач друштва, треба да у првом реду буде чистач језика којим говоре моћне друштвене групе. Језик „моћних“ открива и прикрива оно што је за њих једино важно – интерес. У име интереса они су кадри да пљуну истини у

На основу те претпоставке Босна и Херцеговина се требала промјенити и демократизовати по узору на западне земље, међутим грађански рат је показао да босански народи нису били спремни да прихвате и преузму западне вриједности у потпуности. Самим тим долазимо и до познате Кирхајмерове интерактивне теорије демократизације, која узима у обзир не само револуционарне токове већ и такозване спутавајуће елементе. Једни од основних спутавајућих елемената на Балкану јесу наравно националне подкултуре, наслијеђен систем вриједности, неефикасна управа, слабо цивилно друштво.

очи. Прави интелектуалац тражи истину о онима који истину даде на начин који је невидљив за обичне људске очи.“⁴

БиХ мора да достигне западноевропске проценте високообразованог становништва, али на томе путу не смије да изгуби квалитет новообразованог кадра.

Оно што је представљао проблем за успјешну демократизацију и успјешну транзицију БиХ јесу етнички проблеми са којим је ово друштво историјски обиловало. Етнички проблеми су испливали испод плашта комунизма одмах након распада идеологије која је представљала кохезивни фактор заједничке државе.

ЕТНИЧКИ ОДНОСИ У БИХ

Историја етничких односа народа у БиХ јесте историја етничких напетости.⁵ Рјешавање етничких напетости или њихово смиривање представља један од трајних циљева науке. Научно дјеловања се одувијек огледало у хуманистичкој логици и хуманистичком погледу на друштво. Циљ науке је унаприједити односе у друштву у сваком погледу. Наука је одувијек представљала темељ пацифизма и филантропства. Према томе наука, али и научни радници морају радити на едукацији друштва у свим сегментима како би на тај начин наука била устоличена на пиједестал друштвеног система вриједности. Етнички проблеми и национални односи представљају политичку реалност и свакодневницу Босне и Херцеговине.

Роберт Дал сматра да су: „Трајне подкултуре унутар којих се индивидуе социјализују, и које обухватају етничку, религијску, лингвистичку, регионалну итд. идентификацију, уграђене врло рано и врло дубоко у личност. Разлике дуж тих оса, које често једна другу јачају имају важне и трајне посљедице по политички живот у великом броју земаља свијета, а није претјерано рећи у већини земаља свијета. Па ипак, разлике те врсте често су биле занемариване и одбачене као да заиста нису ништа друго него маскиране класне разлике.“⁶ Дакле, можемо да видимо да су етничке карактеристике једног народа трајно уграђене процесима социјализације у његову личност. Слична ситуација је и са политичком културом. Иако су етничке карактери-

⁴ Душко Вејновић, „Покрећачи развоја у науци и образовању шребају диши најсјособнији и најпошенији-образовању шреба враишии образ“ у *Образовање-зборник радова*, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2013. стр.4

⁵ Историја нам је показала да су босански народи сваки пут долазили до сукоба када је слабила власт режима под којим су се налазили, као 1918.; 1941.; и 1991.године. Кеџмановић закључује да је: „Цијела историја мирног суживота на простору БиХ, у ствари, обезбјеђивана извана и присилно посредством окупационих војски (Турска и Аустроугарска) или унутрашње диктатуре (шестојануарска и комунистичка), а када год су се дизгини попуштали, долазило је до крвавих међусобних обрачуна, типичних за све грађанске ратове.“ Ненад Кеџмановић, *Немоћућа држава*, Глас Српске, Бања Лука, 2007, стр. 30.

⁶ Роберт Дал, *Полиархија, иаршицијација и ойозиција*, Филип Вишњић, Београд, 1997. стр. 18-19.

стике основа идентитета сваког појединца и народа у цјелини, наука мора да ради на промјенама навика и усавршавању и побољшавању друштвене климе, али и друштвених односа у цјелини како би се сукоби избјегли у будућности.

Дал је сматрао да спрјечавање конфликта у подјељеним друштвима зависи прије свега од поштивања демократских вриједности и демократских принципа, као што су толеранција, консензус, уважавање, политичка стабилност, који се граде заједничким ангажовањем свих страна. Да би један такав систем функционисао потребан је прије свега функционалан демократски политички систем, који подразумјева деценијску и вијековну традицију његовог дјеловања те демократске вриједности настале као резултат демократске политичке културе која је уско повезана са демократским институцијама система. Сличног мишљења је и Чедомир Чупић који каже: „На конфликте утиче постојање недемократског политичког система. Изглед за сукобе у некој држави зависе у великој мјери од типа друштвено-политичког система. Затворени, ауторитарни системи током времена генеришу велику количину незадовољства, посебно уколико служе интересима појединих уских друштвених група или уколико користе насиље за одржање таквог система као и регулисање социјалних напетости. У таквим околностима се ствара ауторитарни тип политике, гдје се политика испољава као моћ над свима, гола сила и насиље у служби појединачног и посебног егоизма, уз злоупотребу заједнице и заједничког живота.“⁷ Дакле, видимо да су сукоби вјероватнији, а суживот и одрживост политичког система мање вјероватни у оним подјељеним друштвима који поред етничких проблема, имају проблем са ауторитарним наслеђем и неповјерењем, што доводи до раста национализма и самим тим сукоба као коначнице. Дакле, развој и постојање искључујућих националних идеологија утичу на опструкцију демократизације и на почетак сукоба унутар одређеног друштва.⁸

Босна и Херцеговина и данас представља мултиетничку државу смјештену у процесу транзиције. Још увијек је евидентна њена борба са свим симптомима као и код осталих друштава у транзицији. Велика незапосленост, економски проблеми, друштвене неједнакости, итд. Поред ових проблема БиХ је дуги низ година суочена и са етничким проблемима, постојањем национализма и етноцентризма, али и са великим бројем неријешених политичких питања. Услијед свих проблема које је са собом донијела и доноси транзиција, поставља се питање који су начини за БиХ да преброди етнички проблеме, или да изврши даљу стабилизацију етничких напетости као једно мултиетничко и постконфликтно друштво. Један од начина на који Босна и Херцеговина може да оствари ове задатке јесте путем науке, тј. пу-

⁷ Чедомир Чупић, *Полишика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 2001. стр. 21.

⁸ Сасвим је разумљиво постојање снажне тенденције етничког национализма у дијеловима Балкана, тј. југоисточне Европе, гдје ауторитарне државне структуре и политичке институције имају битно умањене способности регулисања и усмјеравања друштвених токова на демократским и грађанским принципима. Цветковић В. *Модерна – модернось-модернизација*, Зборник Факултета цивилне одбране, Београд, 2004.

тем едукације грађана и нових генерација који би научним погледом на догађаје и дешавања на конфликте у БиХ прилазили са научног аспекта те на тај начин утицали на ширење свијести грађана о реалним потреба друштва и смањивању анимозитета између националних група. Научни апсепт, научна објективност и истинска предаја вриједностима науке је оно што може створити заједничку и опште прихватљиву истину за народе БиХ, смањујући на тај начин политизацију историје етничких односа и сукоба на овим просторима. Према томе, улога науке је врло значајна у процесу транзиције ауторитарне политичке културе у демократску политичку културу те у процесу дерадикализације етничких односа и едукације грађана. Дакле, да би се извршила успјешна транзиција друштва потребне су промјене и у сфери менталитета и политичке културе. Да би Босна и Херцеговина успјешно привела крају период транзиције она мора да се посвети развоју науке и успјешном образовања нових генерација, јер без постојања дугорочног циља, плана и стратегије, напредак је немогућ.

ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА БИХ НАРОДА

„Политичка култура је саставни дио једног ширег процеса у оквиру укупног друштвеног и политичког живота чија је основна функција, прије свега да артикулише жеље, преференције и интересе грађана и преобрази их у релевантне политичке захтјеве. Она је интегрална цјелина политичких ставова, вриједности, традиције, социјализације, институција, материјалних претпоставки као и свих других културних феномена који се тичу политичких односа и механизма освајања и остваривања власти.“⁹ Дакле, видимо да политичка култура обухвата цјелокупну сферу политике. На основу истраживања политичке културе и схватања исте за значај и функционисање политичких система можемо да тврдимо да су политичке институције празне љуштуре уколико нису повезане и уколико се не заснивају на одређеној политичкој култури, тј. на вриједностима и знањима које једна политичка култура носи са собом. Према томе, уколико одређена политичка култура не може да подржава одређени политички систем, тада су веома мале шансе за успјех тога система. Овакав примјер имамо у Босни и Херцеговини. Наиме, БиХ друштво је дочекало демократију и демократску транзицију без постојања демократске политичке културе што је отежало имплементацију демократских вриједности, институција и демократског функционисање земље те су политичке партије и политички лидери неспремни на демократију и без икаквог демократског искуства повели земљу у политичко насиље и етничке конфликте.

Највећа опасност долази у тренутцима доминације ауторитарне политичке културе која настаје као резултат одсуства демократије и демократ-

⁹ Branislav Stevanović, *Demokratska politička kultura kao političko-kulturni izazov balkanskih naroda*, Filozofski fakultet Niš. str. 296.

ских политичких процеса. „Нисмо познавали као ни остале земље из социјалистичког лагера, појам цивилног друштва, вишестраначки систем, парламентаризам, грађанске слободе и права. Наша политичка култура била је парохијална и поданичка, ауторитарна, а наш грађанин уоквирен у колективне идентитете, склон вођама, слијепо им одан и послушан. Окова колективног нисмо се ни данас ослободили, „ЈА,, је у потпуности потчињено од стране „МИ,,¹⁰ Политичка култура у БиХ формирана је услијед вијекова депотизма, једноумља или једнопартијског система. Народи БиХ усвојили су ауторитарну политичку културу услијед ауторитарног политичког наслеђа и заоставштине. Социјализовани¹¹ су у ауторитарној политичкој култури и поданичком менталитету генерацијама. Осим тога, недовољан број високообразованог становништва затварао је врата могућим научним компромисима и ненасилним рјешењима босанскохерцеговачких етничких проблема. Да су се од почетка поштивали постулати науке, тј. ненасилно рјешење и дијалог као начин договора и консензуса, до конфликта можда не би ни дошло.

Дакле, да би се говорило о успјешно спроведеној транзицији или успјешним промјенама потребно је задовољити велики број услова. Предуслови успјешне транзиције су различити и подразумјевају широк слој економских и политичких до културно-етничких фактора. Ипак, минимум услова да би се створио одржив демократски систем без честих политичких криза захтјева: „Слободно и активно грађанско друштво, релативно аутономно и цијењено политичко друштво, владавину права (чиме се гарантују грађанске слободе и слобода удруживања), државни административни апарат који нова демократска влада може ваљано употриједити те институционализовано економско друштво.“¹²

Проблеми са успјешном транзицијом, али и демократизацијом државе лежали су у њеним почецима јер у БиХ није постојала развијена демократска политичка култура у тренутку када је дошло до демократских промјена 90-тих година. Као што смо рекли, историја БиХ народа прије тога јесте једно ауторитарно политичко наслеђе које је подразумјевало вијековну до-

¹⁰ Tanja Topić „Hibridni režim i političke partije u Bosni i Hercegovini“ u Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini Srđan Puhalo, Banja Luka 2007. str. 23.

¹¹ Политичко наслеђе је врло битно за функционисање и природу политичке власти, а формирање политичке културе зависи од процеса социјализације. Процеси социјализације леже на два стуба или два агенса. Први агенс социјализације представља породица. Унутар породице стичемо прве вриједности, погледе на свијет, развијамо своје првобитне оријентације, које ће касије утицати на стварање и развој наше личности. Други агенс социјализације представља друштво са својим институцијама. Дакле, осим породице, систем вриједности преузимамо и од шире заједнице у којој се налазимо и чији смо члан, тако се прије свега дјеча уче друштвеним вриједностима у току свога образовања, тј. у школама. Према томе, уколико видимо да је политичка култура процес усвајања и преношења већ постојећих вриједности, онда видимо колико је дуг период потребан да се већ постојеће вриједности које се преносе са кољена на кољено генерацијама, промјене. Грађани БиХ су кроз већину своје историје социјализовани у ауторитарним институцијама.

¹² Huan Linc, Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd, 1998. str.21.

минацију ауторитета устоличених у царевима, краљевима и комунистичкој партији. Историја политичког живота БиХ јесте историја једноумља и ауторитарних лидера. Услед оваквих историјских околности народи БиХ су попримили ауторитарну или поданичку политичку културу коју карактерише пасивност, тј. ограничен вид компетенције у политичком и јавном животу те недостатак грађанске иницијативе. Од политичког вишеумља се презало те се политика сматрала вјештином само за одређену номенклатуру људи. Осим тога, ауторитарна политичка култура је развила култ личности и слијепу подређеност према лидерима, тј. вођама. Остаји таквог размишљања су итекако присутни и данас код БиХ народа. Слијепа послушност и политичко друштвена мимикрија су посљедице вјековног утицаја како екстерних тако и интерних фактора.

Са друге стране демократска политичка култура би подразумјевала активног грађанина који учествује у демократским процесима, активно сагледава и резонује политичка дешавања и догађаје унутар свога друштва, покушава да унаприједи друштвено стање те активно развија своју заједницу. Демократска политичка култура подразумјева консензус, дебату, плурализам мишљења. Међутим, демократска политичка култура се ствара и развија, другим ријечима, развој демократске политичке културе представља процес. Дарендорф је сматрао да се демократске институције могу створити за шест дана, профункционисати за шест мјесеци, али да је за развој демократске политичке културе потребно шездесет година. Према томе, пред Босном и Херцеговином је још увијек дуг пут у процесу развоја демократске политичке културе. Стабилна демократија по Фукујами захтјева и постојање демократске политичке културе која би подразумјевала развој ирационалног поноса код грађана због сопствених демократских институција. „Стабилна демократија понекад захтјева ирационалну демократску политичку културу и спонтано грађанско друштво израсло из прелибералне традиције.“¹³ Та врста поноса у БиХ није равномјерно остварена.

Осим тога, грађани не смију да гледају на универзална људска права, слободу, једнакост и толеранцију као на пуко средство за постизање неког другог циља, она у демократским друштвима морају бити врховна вриједност. Демократска политичка култура подразумјева одговорност како обичних грађана тако и политичара. Она подразумјева политичку одговорност носиоца власти за политичке одлуке, за своју реторику, политичке програме те за своја обећања.

Уколико узмемо ове претпоставке као референтне, онда закључујемо да се БиХ још увијек налази у својим демократским почелима. БиХ није имала развијену демократску традицију, није познавала демократске токове те је парадоксално и сама демократија у БиХ послужила као легитимизација сукоба. Осим тога демократизацију БиХ друштва и државе су предводили лидери који су одрасли у ауторитарном режиму, били његови судионици те савременици. У таквој констелацији односа тешко је било очекивати да та-

¹³ Frensis Fukujama, *Kraj istorije i posljednji čovjek*, Beograd, 1997. str.341.

кви лидери могу спровести успјешну демократизацију те да својим понашањем могу придонијети развоју демократске политичке културе. Према томе, вриједности и оријентације које су они научили преносе се на политичку сцену и грађане већ деценијама. О томе говори начин руковођења земљом, политичким партијама те недостатак истинске демократизације у политичкој, партијској и цјелокупној јавној сфери. Можемо закључити да би предуслов успјешне демократизације било разучавање политичара који су предводили демократизацију у БиХ, али и њихових наслједника, социјализованих у ауторитарном режиму, па тек накнадно учење и спровођење новоусвојених демократских вриједности (политичари који су предводили демократизацију су у већини случајева били бивши комунистички кадрови социјализовани у ауторитарном режиму те стога нису могли на адекватан начин спровести успјешне демократске промјене у контексту политичке културе). Чињеница која говори томе у прилог јесте и споменути сукоб у БиХ. Први вишестраначки избори који су одржани у БиХ представљали су својеврсни попис становништва. Становништво је гласало по етничком принципу за партије са националним префиксом. Националне партије су оствариле консензус око рушења комуниста, међутим проблем је лежао у чињеници да је демократски консензус око свих осталих значајних питања изостао. Немогућност договора и успостављања консензуса као основа демократске политичке културе око најважнијих политичких питања такође говори о политичкој култури БиХ тога времена.

Према томе, пријетње даљим успјешним демократским промјенама БиХ друштва леже у чињеници да оно још увијек није истински демократизовано. БиХ још увијек нема развијену демократску политичку културу, што значи да су присутни и препознатљиви елементи поданичке и ауторитарне политичке културе. Садашња политичка ситуација у БиХ говори у прилог томе. Политичку реторику одређених партија и данас често одликује врло изражена стереотипност и ксенофобичност, која и даље проналази пут и остварује успјех код одређеног броја грађана. Самим тим, долази се у опасност да национализам, етничко застрашивање и нереална обећања имају примат над економским и другим егзистенцијалним питањима. На основу тога омогућава се одржавање атмосфере страха као огледала поданичке културе која егзистира у друштву и даље док број апстинената на изборима у БиХ говори о томе колико су грађани незаинтересовани да учествују у најважнијем чину демократије, изборима.

Да би се демократска политичка култура несметано развијала, на руку би јој ишла стагнација и дерадикализација међуетничких односа народа у БиХ. Стална атмосфера страха за националне интересе која се надвија над изборне циклусе те дефетистички ставови великог броја политичких партија и политичара поводом договора на нивоу БиХ око битних питања не доприносе развоју односа повјерења и денационализације политичке сцене. Све ово су поражавајуће чињенице које говоре о нивоу свијести БиХ грађана или нивоу развоја демократске политичке културе. У таквој констелацији ствари и односа, наука и академска заједница морају да дају активан

и значајан допринос. Према томе, да би се извршила успјешна демократизација једне државе, мора да дође до промјене њеног политичко-вриједносног система. У Босни и Херцеговини су се десиле деградирајуће друштвено-вриједносне, а изостале су политичко-вриједносне промјене које би представљале успјешну демократизацију у контексту политичке културе.

ДОПРИНОС НАУКЕ И АКАДЕМСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ РАЗВОЈУ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ДРУШТВА

Оно чему сви свједочимо јесте промјена система вриједности у нашем друштву. Губе се традиционалне вриједности, обиљежја и елементи здраве породице, елементарна емпатија према суграђанима, солидарност. Савремена технологија и савремени начин живота нас воде ка све већем отуђењу и дистанцирању од других, али и од самих себе. Примјер Босне и Херцеговине нам показује да је услијед рата и етничких сукоба, али и услијед транзицијских промјена дошло до потпуне промјене система вриједности. Процес транзиције извршио је политичке, друштвене, политичке, религијске, али и вриједносне промјене. Чињеница је да је систем вриједности постао другачији. Оно што су некада биле друштвено непожељне појаве сада се афирмишу као друштвено пожељне. Друштво се у многим сферама деградира и тако отвара могућност ширењу национализма и етничких нетрпељивости. Тамо гдје постоји незнање и страх долази до мржње и национализма, а незнање долази када наука не одради свој посао. Само наука може допринијети стабилизацији и развоју друштава у транзицији, само знање може повести и завршити процес успјешне транзиције. „Знање је колективно друштвено добро и оно повећава квалитет и физичког и људског капитала. Знање се мора знати, оно се не може купити, купују се дипломе, сертификују се незналице, у академску заједницу се увлаче академски медиокритети и академске наказе, то је велики проблем. Оваквим понашањем скрнави се наука и високо образовање и као такви они не могу постати извор нових производних ресурса и квалитета животног стандарда и извор будућих приноса и добробити. Они са незналицама не могу постати друштвено добро са економским вриједностима.“¹⁴ „Напредак у науци и високом образовању у Републици Српској треба сматрати првим чиниоцем економског развојка, док би други био оно што се назива порастом знања, тј. обogaћивање образовања новим технолошким достигнућима. Како зауставити оне образовне интересне групе којима је основни мото профит, а не квалитетно образовање? Инвестиције у човјека, како их ја схваћам, укључују много више од формалног образовања. Нема квалитетног образовања без контроле државе, озбиљне, модерне, правне, демократске државе. Неосвјешћени се

¹⁴ Душко Вејновић, „Покрејачи развоја у науци и образовању шредају бији најсиособнији и најиошшенији-образовању шреда враишши образ“ у Образовање-зборник радова, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2013. стр.4

морају освијестити, а неморални у високом образовању морају се вратити у људске, моралне оквири коректности, фер плеја. Васпитачи морају бити васпитани, историјски се зна гдје је мјесто за неваспитане и неморалне.¹⁵

Држава мора да обезбједи максимално поштивање и спровођење правде. Ситуација у образовању, култури, друштву, привреди и економији мора да се поправи и унаприједи. Негативни ефекти транзиције треба да се неутралишу. Томе задатку мора да одговори наука и научна заједница, иако и сама суочена са многим проблемима.

Улога високог образовања (универзитета) је да унапређује знање повећавајући његове границе и да трага за истином и критичком мишљу. Унапређење свеопште ситуације, развој демократске политичке културе, смањење етничности у БиХ, али и свеукупни напредак и допринос транзицијским изазовима леже у науци, научној заједници и образовању нових кадрова. Само са реалним образовним политикама и оријентацији ка дугорочној образовној стратегији транзицијска друштва могу напредовати. Узмимо примјере Словачке, Пољске или Чешке. Дугорочна оријентација и улагање у знање се увијек исплати. Првенствено треба улагати у људе. Људи и знање и даље представљају највећи капитал. Едукујући их и васпитајући их у сваком погледу како би након стечених знања на нашим универзитетима могли унаприједити наше друштво, економски, политички, вриједносно, али и у сваком другом смислу. Само способни људи могу унаприједити друштво у транзицији својим визијама и доприносом. Само наука као темељна стратегија и оријентација друштва у транзицији може представљати основ за друштвени напредак. Образовани људи представљају темељ дерадикализације односа и развоја демократске политичке културе, самим тим наука и образовани људи представљају темељ боље Босне и Херцеговине и Републике Српске, али и свих осталих друштва у транзицији.

Академска заједница, универзитети, институције високог образовања морају постати генератори развоја уопште. Мора се разговарати са компетентним људима и високо образовање вратити на онај ниво који му припада. Образовање треба да буде инструмент позитивних друштвених промјена, као и да утиче на трансформацију тренутног стања ка свим правима и потпуним слободама уз перманентну евалуацију. Академске слободе и аутономија на универзитету су предуслов за успјешно образовање. Задатак науке и академске заједнице јесте да доспије до сазнања о људском понашању у разним околностима (природним, друштвеним, културним), а не да манипулише људима (демагогија и индоктринација). Интелектуалци морају бити стуб друштва и едукације. Вјетар позитивних промјена. Критичари свих друштвених дешавања, а не својим радом потпомагати хиперпродукцију Јовановићевог „полуинтелектуалца.“¹⁶

¹⁵ Душко Вејновић, „Покрећачи развоја у науци и образовању требају бити најспособнији и најпошћенији-образовању треба враћати образ“ *op. cit.* стр.5

¹⁶ Полуинтелектуалац је, чак с врло добрим успјехом, завршио школу, али му је културно и морално васпитање остало ускраћено. Духовне вриједности не припадају ономе што полуинтелектуалац разумије и цијени. Успјех у животу, узет при том у чаршијском смислу ри-

Знање и наука су извор нових производних ресурса и квалитета животног стандарда те извор будућих приноса и добробити. Зато је знање друштвено добро и са економским вриједностима. Научници су, самим тим, високо производни иако друштво, која извлачи користи из њиховог рада, потрошачки намирује научне фондове. И, док се коначно не схвати да је знање извор дохотка, богатства и благостања, дотле ће сва улагања у људски капитал имати врло ниски друштвени приоритет.

Наука је ту да даје приједлоге и рјешења за излазак друштва из свих врста криза. Наука мора вршити едукацију свих грађана у складу са демократским вриједностима, како би дала конструктиван, упечатљив и још значајнији допринос развоју босанскохерцеговачког друштва у транзицији.

ЗАКЉУЧАК

Промјена менталитета и навика није нимало лака ствар, зато се и претпоставља да се на те промјене треба чекати и по шест деценија. Према томе, БиХ друштво се још увијек налази у иницијалној фази када се ради о развоју демократије и адекватном функционисању демократских институција те демократске политичке културе. Видјели смо да је процес транзиције довео до етничких проблема и сукоба услијед постојања ауторитарне политичке културе те економских проблема услијед неуспјешне транзиције. Самим тим, истакли смо значај и допринос науке развоју друштава у транзицији, прије свега развоју Босне и Херцеговине. Пред Босном и Херцеговином се и даље налази дуг пут и процес прилагођавања на европске стандарде и вриједности, али и на даљој едукацији и развоју демократске политичке културе. Значај академске заједнице, знања и науке у томе процесу је од немјерљивог друштвеног значаја. Оно што је евидентно јесте да се једном започет процес развоја демократске политичке културе не смије заустављати, јер само уз развијену толеранцију, политичку партиципацију и разумјевање политичких процеса мултиетничка друштва могу себи осигурати просперитетан суживот. Само уз активан допринос академске заједнице и напредак базиран на знању и науци може се гарантовати просперитет Републици Српској и Босни и Херцеговини. У супротном, тј. уз наставак егзистирања ауторитарне политичке културе, БиХ народи могу очекивати наставак радикализације етничких односа и успорен процес свеопште демократизације.

јечи, тј. материјалистички, јесте његова звијезда водиља. Пошто има сирове снаге напретек, он се, идући за успјехом и ћаром, не либи да све скрупуле баца под ноге и да своје супарнике немилосрдно одгурне. По једном згодном и сликовитом изразу који је Јовановић сковао за полуинтелектуалца, овај је „дипломирани примитива.“ Полуинтелектуалац до краја ће показати своју накарадност и незајаљљивост онда када уђе у политику и кроз силно гурање и стрмоглаву јагму домогне се положаја са којег ће, као и са своје течевине или плијена, гледати да што брже увећа своју корист. Када се боље погледа, види се да у политичкој амбицији нашег полуинтелектуалца и нема ничега политичког. Јер, она се састоји само у томе да се човјек кроз политику обогати, и да на високим положајима прогосподарује.“ Према: Данило Баста, *Пеј ликова Слободана Јовановића*, Београд, 2003, стр.14.

ЛИТЕРАТУРА

- Branislav Stevanović, *Demokratska politička kultura kao političko-kulturni izazov balkanskih naroda*, Filozofski fakultet Niš, 2005.
- Владимир Цветковић, *Модерна-модерносѝ-модернизација*, Зборник Факултета цивилне одбране, Службени гласник, Београд, 2004.
- Данило Баста, *Пеѝ ликова Слободана Јовановића*, Службени лист Србије, Београд 2003.
- Ernest Gellner, *Ploug, Sword and The Book*, Chicago, The University Press, 1988.
- Ненад Кеѝмановић, *Немојућа грѝжава*, Глас Српске, Бања Лука, 2007.
- Роберт Дал, *Полиархија, ѝарѝициѝација и оѝозиција*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
- Srđan Puhalo, *Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*, FES, Banja Luka, 2007.
- Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци, *Образовање-зборник рагова*, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2013.
- Frensis Fukujama, *Kraj istorije i posljednji čovjek*, CID, Podgorica, 1997.
- Huan Linc, Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- Чедомир Чупић, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 2001.

CONTRIBUTION OF SCIENCE TO DERADICALIZATION OF ETHNIC RELATIONS AND TO DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC POLITICAL CULTURE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

In this work we will talk about process of transition and obstructions of successful transition in Bosnia and Herzegovina. We will try to explain its contribution to ethnic conflicts in Bosnia and Herzegovina, but in the same time we will talk about the ways of scientific contribution in resolving ethnic problems and development of democratic political culture in Bosnia and Herzegovina.

Key words: transition, democratization, authoritarian political culture, democratic political culture, science

PRAVO

ODUZIMANJE IMOVINSKE KORISTI U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

Pregledni rad

UDK 343.53:336.741.1

Akademik dr Miodrag N. Simović¹
Prof. dr Dragan Jovašević²

Sažetak: *Prema učiniocu krivičnog djela (fizičkom ili pravnom licu) se po pravilu izriču krivične sankcije. To su zakonom propisane prinudne mjere koje izriče sud u cilju zaštite društva od kriminaliteta, kojima se učiniocu krivičnog djela oduzimaju ili ograničavaju slobode i prava ili se on upozorava da će mu slobode i prava biti oduzeti ako ponovo učini krivično djelo. Međutim, pored krivičnih sankcija koje izriču nadležni sudski organi u zakonom sprovedenom postupku, prema učiniocima krivičnih djela se primjenjuju i „posebne“ krivičnopravne mjere. Među ovim mjerama se posebno izdvajaju mjere oduzimanja imovinske koristi koja je pribavljena izvršenim krivičnim djelom i proistekla iz krivičnog djela o čijim teorijskim i praktičnim karakteristikama se govori u ovom radu.*

Ključne riječi: *krivično djelo, učinilac, zakon, krivičnopravne mjere, sud.*

1. UVOD

Sva savremena krivična zakonodavstva, pored i mimo krivičnih sankcija, koje učiniocima krivičnih djela izriču sudski organi u zakonom sprovedenom krivičnom postupku, poznaju i „posebne“ krivičnopravne mjere. I njima se učiniocu krivičnog djela oduzimaju ili ograničavaju za određeno vrijeme prava i slobode koja su im inače priznata pozitivnim pravnim sistemom. One su propisane u zakonu (krivičnom ili drugom), predstavljaju prinudne mjere i često su po sadržini i trajanju i teže nego što je i sama krivična sankcija. Međutim, ne

¹ Potpredsjednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka i član Evropske akademije nauka i umjetnosti.

² Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

predstavljaju krivične sankcije, iako su i one posljedica izvršenog ili pokušanog krivičnog djela. U krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije postoji više vrsta posebnih krivičnopravnih mjera među kojima se posebno izdvajaju: (1) oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom koju propisuje Krivični zakonik (KZ) iz 2005. godine³ i (2) oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela koju propisuje Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela iz 2013. godine⁴.

2. ODUZIMANJE IMOVINSKE KORISTI

Mjera oduzimanja imovinske koristi⁵ je u krivično pravo Republike Srbije uvedena 1959. godine, i to kao vrsta mjere bezbjednosti. Kao posebna krivičnopravna mjera *sui generis* ona se sastoji u oduzimanju od učinioca krivičnog djela novca, predmeta od vrijednosti i svake druge imovinske koristi koja je pribavljena krivičnim djelom (čl. 91 i 92 KZ). Njena pravna priroda je sporna, pa se u nekim krivičnim zakonima javlja kao mjera bezbjednosti, odnosno kao sporedna kazna⁶. Ova mjera ima dvojako određeni cilj: a) da niko ne može da zadrži imovinsku korist pribavljenu krivičnim djelom i b) da se obešteti lice koje je oštećeno izvršenim krivičnim djelom (pod uslovom da je ovo lice poznato i da je podnijelo blagovremeno imovinskopravni zahtjev za naknadu pričinjene štete).

U osnovi primjene ove mjere se nalazi princip pravičnosti putem koga se uspostavlja imovinsko stanje koje je postojalo prije izvršenja krivičnog djela. No, ova mjera ima i preventivni karakter jer se i samo osuđeno lice, kao i potencijalni učinioci krivičnih djela teže odlučuju na izvršenje krivičnog djela (imovinskog karaktera iz lukrativnih pobuda) ako znaju da pribavljenu korist ne mogu da zadrže. Tako ova mjera u svojoj prirodi sadrži i kaznene elemente, elemente zla koje se nanosi učiniocu djela. Radi se o krivičnopravnoj mjeri koja se izriče supsidijarno (odlukom suda) samo ukoliko imovinska korist još nije vraćena ili njeno oduzimanje nije sadržano u prethodno dosuđenom imovinskopravnom zahtjevu.⁷

³ „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 i 108/14.

⁴ „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 32/13.

⁵ Ima mišljenja da, istorijski gledano, ova mjera vodi porijeklo od oduzimanja predmeta. Vidi Marjanović, 375 i Petrović, Jovašević, 373–375.

⁶ Vidi Jovašević, 2012, 278–281.

⁷ Visinu imovinske koristi pribavljene izvršenjem krivičnog djela sud utvrđuje po službenoj dužnosti i po slobodnoj procjeni, koristeći, po potrebi, i mišljenje vještaka (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. Ok. 7/05). Sud ne može oduzeti od optuženog imovinsku korist, već je u obavezi da kada ga oglasi krivim za djelo kojim je pribavljena protivpravna imovinska korist, pošto utvrdi njeno postojanje i visinu, u izreci dosudi njeno oduzimanje u visini koju je utvrdio (rješenje Vrhovnog suda Srbije, Kž. 2294/05). Ako sud na osnovu dokaza izvedenih u toku dokaznog postupka ocijeni da je umišljajem okrivljene bilo obuhvaćeno ostvarenje zbira novčanih iznosa koji su pribavljeni pojedinim krivičnim djelima, izvršiće pravnu prekvalifikaciju (rješenje Vrhovnog suda Srbije, Kž. 323/2006). Ukoliko sud propusti da okrivenom koji je oglašen krivim za krivično djelo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga (na taj način što je opojnu

Izdvajanje i osamostaljenje mjere oduzimanja imovinske koristi u posebnu krivičnopravnu mjeru proizlazi iz činjenice što ona nema karakter krivične sankcije koju izriče sud prema zakonskim uslovima za njeno izricanje. Dakle, ne radi se o primjeni krivične sankcije, već o primjeni pravnog principa - o restituciji ili uspostavljanju ranijeg pravnog i faktičkog stanja koji istovremeno djeluje i kao psihološka prinuda na učinioca da pribavljanje koristi ne može da bude motiv za preduzimanje kriminalne djelatnosti. Njena primjena se temelji na principu „nullus commodum capere potest de injuria sua propria” (niko ne može da ima koristi od sopstvenog zlodjela).⁸ duzimanje imovinske koristi treba razlikovati od naknade štete koju ostvaruje oštećeno lice, ali i od privremenog ili trajnog oduzimanja imovine shodno Zakonu o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela.

Imovinska korist se oduzima sudskom odlukom kojom je utvrđeno izvršenje krivičnog djela⁹. Od učinioca se obavezno oduzima novac, predmeti od vrijednosti i druga imovinska korist koji su pribavljeni krivičnim djelom, a ako oduzimanje nije moguće (npr. zbog toga što je predmet uništen, izgubljen ili prodat nepoznatom licu), onda će se učinilac obavezati: a) da preda u zamjenu drugu imovinsku korist koja odgovara vrijednosti imovine pribavljene izvršenjem krivičnog djela ili proistekle iz krivičnog djela ili b) da plati novčani iznos koji odgovara pribavljenoj imovinskoj koristi.

Imovinska korist pribavljena krivičnim djelom se oduzima i od pravnog ili fizičkog lica na koja je prenesena bez naknade ili uz naknadu koja ne odgovara stvarnoj vrijednosti. Ova se korist oduzima ne samo od učinioca krivičnog dela, već i od drugog lica koje je izvršenjem krivičnog dela takvu korist pribavilo u konkretnom slučaju.¹⁰ U vezi sa primjenom ove mjere, u teoriji i sudskoj praksi se razmatra pitanje pojma imovinske koristi. Pod ovom se korišću podrazumijeva svaki imovinski efekat koji predstavlja protivpravnu dobit za učinioca. To nisu samo novac i predmeti, već i usluge, korišćenje određenih predmeta bez davanja adekvatne protivvrijednosti, uštede, imovinska pogodovanja i sl., dakle, sve što ima neku imovinsku vrijednost ili finansijske efekte. Izvan ovog pojma su nematerijalna pogodovanja lične prirode, osim ako nemaju neposredne finansijske prednosti, odnosno uštede.

Kao drugo sporno pitanje u praksi se javlja utvrđivanje visine imovinske koristi koja se mora oduzeti odlukom nadležnog suda. Ovdje se razlikuje nekoliko

drogu preprodavao i time ostvario prihode) izrekne mjeru oduzimanja imovinske koristi, učinio je povredu krivičnog zakona u korist okrivljenog (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. 199/10). Kada sud u činjeničnom dispozitivu utvrdi da je kod okrivljenog pronađen novac koji potiče od krivičnog djela - prodaje opojne droge, taj novac se mora oduzeti (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 5767/10).

⁸ Sec. Ulpianus, D.50, 17, 134. *Thesaurus sententiae iuris*. Beograd, 2002, 69.

⁹ U vezi sa ovim rješenjem treba istaći dilemu da li se ova mjera može izreći prema neuračunljivim licima, maloljetnicima ili licima koja učine protivpravno djelo bez krivice (s obzirom na objektivno - subjektivni pojam krivičnog djela koji proizilazi iz odredbi novog KZ), budući da tada nema odluke suda kojom je „utvrđeno izvršenje krivičnog djela” jer na strani učinioca nedostaje krivica kao bitni konstitutivni subjektivni element pojma krivičnog djela.

¹⁰ Vidi Jovašević, 1999, 38-49 i Lazarević, 285-289.

shvatanja. Najšire je shvatanje koje traži da se učiniocu krivičnog djela priznaju svi troškovi koje je imao u vezi ili povodom izvršenja krivičnog djela, dok je naprotiv njemu shvatanje prema kome učiniocu ne treba priznati nikakve troškove, već mu treba oduzeti cjelokupnu pribavljenu imovinsku korist. Između ovih je umjereno shvatanje prema kome se učiniocu djela pri utvrđivanju visine pribavljene imovinske koristi moraju priznati određeni troškovi koje je imao u vezi izvršenja krivičnog djela, ali se tu shvatanja razilaze u pogledu određivanja koji su troškovi „opravdani“, odnosno koji troškovi predstavljaju materijalni ekvivalent za trud učinioca uložen u radnju krivičnog djela ili koji proizilaze iz same prirode izvršenog djela. Prema „teoriji salda“, od učinioca krivičnog djela se oduzima samo „čista dobit“, naime od ukupne vrijednosti koju učinilac ostvari izvršenim krivičnim djelom oduzimaju se nužni troškovi i izdaci učinioca.“

Oduzimanje imovinske koristi treba razlikovati od prava oštećenog na naknadu štete koja mu je pričinjena izvršenim krivičnim djelom. U tom cilju član 93 KZ uređuje zaštitu prava oštećenog i odnos njegovog prava prema primjeni posebne krivičnopravne mjere oduzimanja imovinske koristi. Ovdje se razlikuju dvije situacije: (1) kada je oštećeni u krivičnom postupku podnio imovinskopravni zahtjev za naknadu štete i (2) kada oštećeni u krivičnom postupku nije podnio imovinskopravni zahtjev.

U prvoj situaciji moguća su dva rješenja: (a) ako je u krivičnom postupku usvojen imovinskopravni zahtjev oštećenog, tada sud izriče oduzimanje imovinske koristi samo ukoliko ona prelazi dosuđeni imovinskopravni zahtjev oštećenog i u tom iznosu i (b) ako je oštećeni u krivičnom postupku u pogledu svog imovinskopravnog zahtjeva upućen na parnicu, onda on može tražiti da se namiri iz oduzete imovinske koristi pod uslovom da pokrene parnicu u roku od **šest** mjeseci do dana pravnosnažnosti odluke kojom je upućen na parnicu (objektivni rok).

U drugoj situaciji, kada oštećeni nije u krivičnom postupku podnio imovinskopravni zahtjev, on može zahtijevati namirenje iz oduzete imovinske koristi samo ako je radi utvrđivanja svog zahtjeva pokrenuo parnicu u roku od tri mjeseca od saznanja za presudu kojom je izrečeno oduzimanje imovinske koristi (subjektivni rok), a najdalje u roku od tri godine od dana pravnosnažnosti odluke o oduzimanju imovinske koristi. U svakom slučaju, oštećeni mora u roku od tri meseca od dana pravnosnažnosti odluke kojom je usvojen njegov imovinskopravni zahtjev da zatraži namirenje iz oduzete imovinske koristi.

4. ODUZIMANJE IMOVINE PROISTEKLE IZ KRIVIČNOG DJELA

U težnji da se pojača oštrica krivičnopravne represije prema učiniocima krivičnih djela koji su za sebe ili drugo lice pribavili protivpravnu imovinsku korist, pored oduzimanja imovinske koristi propisane u članu 91 KZ, od 2008. go-

¹¹ Novoselec, 440.

dine je uvedena mogućnost i (privremenog ili trajnog) oduzimanja imovine proistekle iz određenih krivičnih djela. To je omogućio Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela¹² iz 2008. godine. U aprilu 2013. godine donijet je novi Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela (Zakon). Ovim zakonom se uređuju uslovi, postupak i organi nadležni za otkrivanje, oduzimanje i upravljanje imovinom fizičkih i pravnih lica proisteklom iz krivičnog djela.

Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela¹³ (član 2 Zakona) je moguće kod sledećih krivičnih dela: (1) organizovanog kriminala, (2) otmice (član 134 KZ); (3) prikazivanje, pribavljanje i posjedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloljetnog lica za pornografiju (član 185 st. 2 i 3 KZ); (4) protiv imovine (razbojnička krađa, razbojništvo, prevara, prevara u osiguranju, iznuda i zelenaštvo - član 205 st. 2 i 3, član 206 stav 2, član 208 stav 4, član 208b stav 3, član 214 st. 3 i 4 i član 217 stav 3 KZ); (5) protiv privrede (falsifikovanje novca, falsifikovanje hartija od vrijednosti, falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica, falsifikovanje znakova za vrijednost, pravljenje, nabavljanje i davanje drugom sredstava za falsifikovanje, poreska utaja, krijumčarenje, pranje novca, zloupotreba položaja odgovornog lica, zloupotreba u vezi sa javnim nabavkama, prozurokovanje lažnog stečaja i oštećenje povjerioca - član 223 stav 3, član 224 stav 2, član 225 stav 3, član 226 stav 2, član 227, član 229 st. 2 i 3, član 230 stav 2, član 231 st. 2-4, član 234 stav 3, član 234a stav 3, čl. 236 i 237 KZ); (6) neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga (član 246 st. 1-3. KZ); (7) protiv javnog reda i mira (nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija i nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi - član 348 stav 3 i član 350 st. 2 i 3 KZ); (8) protiv službene dužnosti (zloupotreba službenog položaja, prevara u službi, pronevjera, trgovina utiicajem, primanje mita i davanje mita - član 359 stav 3, član 363 stav 3, član 364 stav 3, član 366 stav 5, član 367 st. 1-3 i st. 5 i 6 i član 368 st. 1-3. i stav 5 KZ); (9) protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (ratni zločin protiv civilnog stanovništva, nedozvoljena proizvodnja, promet i držanje oružja čija je upotreba zabranjena, protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja, protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih, trgovina ljudima, trgovina maloljetnim licima radi usvojenja, zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu i finansiranje terorizma - član 372 stav 1, član 377, član 378 stav 3, član 379 stav 3, čl. 388-390 i član 393 KZ).

¹² „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 97/08.

¹³ U postupku privremenog oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog djela dokazuje se postojanje osnovane sumnje da je vrijednost imovine koja je predmet zahtjeva u očiglednoj nesrazmjeri sa zakonitim приходima okrivljenog i postojanje opasnosti da bi njeno kasnije oduzimanje bilo otežano ili onemogućeno. Pretpostavka o kriminalnom porijeklu imovine, koja je predmet oduzimanja, proističe iz činjenice da se protiv okrivljenog vodi postupak zbog učinjenog krivičnog djela, a koju pretpostavku okrivljeni može da pobija, pri čemu je bez značaja okolnost kada je imovina stečena. Kriminalno porijeklo imovine jeste zakonska pretpostavka koju okrivljeni može da pobija i da dokazuje da je imovinu zakonito stekao, pa je stoga bez značaja okolnost da li je stečena u vrijeme ili prije izvršenja krivičnog djela za koje teče krivični postupak (presuda Vrhovnog kasacionog suda Srbije, Kzz. 12/11).

Za krivična dela iz člana 134, člana 185 st. 2 i 3, člana 205 stav 3, člana 206 stav 2, člana 214 stav 4, člana 217 stav 3, člana 227 člana 230 stav 2, člana 231 st. 3 i 4, člana 234a stav 3, čl. 236 i 237, člana 348 stav 3, člana 350 st. 2 i 3, člana 366 stav 5, člana 367 st. 1–3 i st. 5 i 6, člana 368 st. 1–3 i stav 5, člana 372 stav 1, člana 377, člana 378 stav 3, čl. 388–390 i člana 393 KZ odredbe Zakona primjenjuju se ako imovinska korist pribavljena krivičnim djelom, odnosno vrijednost predmeta krivičnog djela prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara.

Ovom mjerom se od učinioca krivičnog dela oduzima imovina pod kojom se podrazumijeva dobro svake vrste u Republici Srbiji ili u inostranstvu, materijalno ili nematerijalno, pokretno ili nepokretno, procenjivo ili neprocenjivo velike vrijednosti i isprave u bilo kojoj formi kojima se dokazuje pravo ili interes u odnosu na takvo dobro. Imovinom se smatra i prihod ili druga korist ostvarena, neposredno ili posredno, iz krivičnog djela, kao i dobro u koje je ona pretvorena ili sa kojim je pomiješana. Imovinom koja je proistekla iz krivičnog djela smatra se imovina vlasnika koja je u očiglednoj nesrazmjeri sa njegovim zakonitim prihodima. „Očigledna nesrazmjera u vrijednosti imovine“ predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u svakom konkretnom slučaju. Pri tom je sam zakon odredio kod kojih krivičnih djela je moguće na ovaj način oduzimanje imovine (što ukazuje da se ovdje ne radi o opštem institutu krivičnog prava koji se može primijeniti na svako krivično djelo i na svakog učinioca krivičnog djela).

Oduzimanjem se smatra privremeno ili trajno oduzimanje od vlasnika imovine proistekle iz krivičnog djela; vlasnikom - okrivljeni, okrivljeni saradnik, ostavilac, pravni sljedbenik ili treće lice; okrivljenim - osumnjičeni, lice protiv koga je krivični postupak pokrenut ili osuđeni za krivično delo iz člana 2 Zakona; okrivljenim saradnikom - svjedok saradnik, okrivljeni saradnik i osuđeni saradnik; ostaviocem - lice protiv koga usljed smrti krivični postupak nije pokrenut ili je obustavljen, a u krivičnom postupku koji se vodi protiv drugih lica je utvrđeno da je zajedno sa tim licima učinio krivično djelo iz člana 2 Zakona; trećim licem - fizičko ili pravno lice na koje je prenijeta imovina proistekla iz krivičnog djela i pravnim sledbenikom - nasljednik osuđenog, svjedoka saradnika, ostavioca, trećeg lica ili njihovih nasljednika.

Stranke u postupku oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog djela su javni tužilac i vlasnik. U ovom postupku mogu se koristiti i dokazi prikupljeni u krivičnom postupku. Ako odredbama Zakona nije drukčije propisano, shodno se primjenjuje Zakonik o krivičnom postupku¹⁴.

4.1. Nadležni organi

Organi nadležni za otkrivanje, oduzimanje i upravljanje imovinom proisteklom iz krivičnog djela su: (1) javni tužilac, (2) sud, (3) organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova nadležna za finansijsku istragu, (4) Direkcija za upravljanje oduzetom imovinom.

¹⁴ “Službeni glasnik Republike Srbije” br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, /13 i 55/14.

Nadležnost javnog tužioca i suda u ovom postupku određuje se prema nadležnosti suda za krivično djelo iz koga potiče imovina

Jedinica nadležna za finansijsku istragu¹⁵ (član 6 Zakona) je specijalizovana organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koja otkriva imovinu proisteklu iz krivičnog djela po službenoj dužnosti ili po nalogu javnog tužioca i suda, pri čemu su svi državni i drugi organi, organizacije i javne službe dužni da joj pruže pomoć.

Radi obavljanja poslova u vezi sa privremenim ili trajnim oduzimanjem imovine koja je proistekla iz krivičnog djela osnovana je Direkcija za upravljanje oduzetom imovinom¹⁶ u sastavu Ministarstva pravde i državne uprave koja: (1) upravlja privremeno ili trajno oduzetom imovinom proisteklom iz krivičnog djela, imovinom koja je privremeno oduzeta po naredbi javnog tužioca (član 24 Zakona), predmetima krivičnog djela (član 87 KZ), imovinskom koristi pribavljenom krivičnim delom (čl. 91 i 92 KZ), imovinom datom na ime jemstva u krivičnom postupku i predmetima privremeno oduzetim u krivičnom postupku; (2) vrši procjenu vrijednosti oduzete imovine proistekle iz krivičnog djela; (3) skladišti, čuva i prodaje privremeno oduzetu imovinu proisteklu iz krivičnog djela i upravlja tako dobijenim sredstvima u skladu sa zakonom;

(4) vodi evidencije o imovini kojom upravlja i o sudskim postupcima u kojima je odlučivano o takvoj imovini, (5) učestvuje u pružanju međunarodne pravne pomoći; (6) učestvuje u obuci državnih službenika i nosilaca pravosudnih funkcija u vezi sa oduzimanjem imovine proistekle iz krivičnog djela; (7) obavlja druge poslove u skladu sa zakonom. Direkcija takođe obavlja navedene poslove i u vezi sa imovinskom koristi koja je proistekla iz privrednog prestupa, odnosno prekršaja.

Direkcija ima svojstvo pravnog lica. Sjedište Direkcije je u Beogradu i može imati posebne organizacione jedinice izvan svog sjedišta.

Direkcijom rukovodi direktor koga postavlja i razrešava Vlada Republike Srbije, na prijedlog ministra nadležnog za pravosuđe. Za direktora može biti postavljeno lice koje ispunjava opšte uslove za rad u organima državne uprave, ima završen pravni ili ekonomski fakultet i najmanje devet godina radnog iskustva. Direktor ima položaj državnog službenika, u skladu sa propisima o državnim službenicima i ne može biti član organa političke stranke. Na direktora se primjenjuju odredbe propisa koji uređuju pitanja sukoba interesa. Za svoj rad i rad Direkcije direktor odgovara ministru nadležnom za pravosuđe.

Na rad, unutrašnje uređenje i sistematizaciju radnih mesta u Direkciji primjenjuju se propisi o državnoj upravi, a na rješavanje u upravnim stvarima - propisi o opštem upravnom postupku. Na prava i obaveze zaposlenih u Direkciji primjenjuju se propisi o državnim službenicima i nameštenicima.

Direktor i državni službenici zaposleni u Direkciji koji rade na poslovima izvršenja imaju službenu značku i legitimaciju, čiju sadržinu i izgled propisuje ministar nadležan za pravosuđe. Sredstva za rad Direkcije obezbeđuju se u bu-

¹⁵ U daljem tekstu: Jedinica.

¹⁶ U daljem tekstu: Direkcija.

džetu Republike Srbije i iz drugih izvora, u skladu sa zakonom. Nadzor nad radom Direkcije vrši ministarstvo nadležno za pravosuđe.

4.2. Postupak

U postupku oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela nadležni organi dužni su da vode računa o časti i dostojanstvu vlasnika.

4.2.1. Finansijska istraga (čl. 17–22 Zakona)

Finansijska istraga pokreće se protiv vlasnika kada postoje osnovi sumnje da posjeduje znatnu imovinu proisteklu iz krivičnog djela. U finansijskoj istrazi prikupljaju se dokazi o imovini, zakonitim prihodima i troškovima života okrivljenog, okrivljenog saradnika ili ostavioca, dokazi o imovini koju je naslijedio pravni sljedbenik, odnosno o imovini i naknadi za koju je imovina prenijeta na treće lice. U svrhu vođenja finansijske istrage Jedinica može angažovati stručno lice ili instituciju - radi pružanja stručne pomoći.

Organi i lica koja učestvuju u finansijskoj istrazi obavezni su da postupaju hitno. Podaci u vezi sa finansijskom istragom povjerljivi su i predstavljaju tajne podatke, određene u skladu sa zakonom koji uređuje tajnost podataka. Osim službenih lica, ove podatke ne mogu odavati ni druga lica kojima podaci postanu dostupni. Službeno lice je dužno da drugo lice obavijesti da ovi podaci predstavljaju tajne podatke.

Finansijska istraga pokreće se naredbom javnog tužioca i njome rukovodi javni tužilac. Na zahtev javnog tužioca ili po službenoj dužnosti, dokaze prikuplja Jedinica.

Pretraganje stana i ostalih prostorija vlasnika ili drugih lica preduzeće se, na osnovu odluke nadležnog suda, ako je verovatno da će se pronaći dokazi iz člana 17 stav 2 Zakona.¹⁷ Isto važi i za pretresanje vlasnika ili drugih lica.

Predmeti, evidencije, dokumenti i podaci koji mogu poslužiti kao dokaz iz člana 17 stav 2 Zakona privremeno će se oduzeti. S tim u vezi, državni i drugi organi, organizacije i javne službe dužni su da Jedinici omoguće uvid, pristup i preuzimanje podataka iz njihovih elektronskih baza, kao i uvid i dostavu evidencija, dokumenata, podataka i drugih predmeta. Uvid i dostava ovih predmeta, evidencija, dokumenata i podataka ne mogu se uskratiti pozivanjem na obavezu čuvanja tajne. Uz to, na zahtev Jedinice, fizička i pravna lica koja drže isprave i dokaze o izvorima sticanja prihoda i imovine po bilo kojoj osnovi, dužna su da ih predaju bez odlaganja - ako je verovatno da bi se na osnovu njih mogla identifikovati imovina proistekla iz krivičnog dela.

Javni tužilac može narediti bankarskoj ili drugoj finansijskoj organizaciji da Jedinici dostavi podatke o stanju poslovnih i ličnih računa i sefova vlasnika.

¹⁷ To su dokazi o imovini, zakonitim prihodima i troškovima života okrivljenog, okrivljenog saradnika ili ostavioca, dokazi o imovini koju je naslijedio pravni sljedbenik, odnosno dokazi o imovini i naknadi za koju je imovina prenetna na treće lice.

Ovom naredbom javni tužilac nalaže Jedinici da vrši automatsku obradu podataka o stanju poslovnih i ličnih računa i sefova vlasnika.

4.2.2. Privremeno oduzimanje imovine (čl. 23–37 Zakona)

Kada postoji opasnost da bi kasnije oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela bilo otežano ili onemogućeno, javni tužilac podnosi zahtjev za privremeno oduzimanje imovine. Ovaj zahtjev sadrži podatke o vlasniku, zakonski naziv krivičnog djela, označenje imovine koju treba oduzeti, dokaze o imovini, okolnosti iz kojih proizilazi osnovana sumnja da imovina proističe iz krivičnog djela i razloge koji opravdavaju potrebu za privremenim oduzimanjem imovine. O zahtevu, u zavisnosti od faze postupka, odlučuje istražni sudija, sudija za prethodni postupak, odnosno predsjednik vijeća pred kojim se održava glavni pretres.

Ako postoji opasnost da će vlasnik raspolagati imovinom proisteklom iz krivičnog djela prije nego što sud odluči o zahtjevu, javni tužilac donosi naredbu o zabrani raspolaganja imovinom i o privremenom oduzimanju pokretne imovine. Ova mjera traje do donošenja odluke suda o zahtjevu javnog tužioca, a najduže tri mjeseca od dana donošenja naredbe. Naredbu izvršava Jedinica.

Naredba o zabrani raspolaganja nepokretnosti upisuje se u evidenciju nepokretnosti odmah po prijemu zahtjeva. Naredba se bez odlaganja dostavlja bankama i drugim finansijskim organizacijama kod kojih su deponovana novčana sredstva i hartije od vrijednosti vlasnika. Privremeno oduzete pokretne stvari (po naredbi javnog tužioca) povjeravaju se na upravljanje Direkciji.

Sud će na zahtjev javnog tužioca rješenjem odrediti privremeno oduzimanja imovine ako su ispunjeni sljedeći uslovi: (1) postoji osnovana sumnja da je fizičko ili pravno lice izvršilo krivično djelo iz člana 2 Zakona; (2) postoji osnovana sumnja da je imovina vlasnika proistekla iz krivičnog djela; (3) vrijednost imovine prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara; (4) postoje razlozi koji opravdaju potrebu za privremenim oduzimanjem (član 23 stav 1 Zakona). Ako nisu ispunjeni ovi uslovi, sud će rješenjem zahtjev javnog tužioca odbiti. O zahtjevu javnog tužioca za privremeno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela sud donosi odluku najkasnije u roku od osam dana od dana podnošenja zahtjeva.

Rješenje o privremenom oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela sadrži podatke o vlasniku, zakonski naziv krivičnog djela, podatke o vrsti i vrijednosti imovine koja se oduzima, okolnosti iz kojih proizilazi osnovana sumnja da imovina proističe iz krivičnog djela, razloge koji opravdavaju potrebu za privremenim oduzimanjem imovine, vrijeme na koje se oduzima i pouku o pravu na prigovor protiv rješenja. U ovom rješenju sud može odrediti da se privremeno oduzimanje ne odnosi na imovinu koju treba izuzeti primjenom pravila o zaštiti savjesnog sticaoca, a vlasniku može ostaviti na korišćenje dio privremeno oduzete imovine ako bi njenim oduzimanjem bilo dovedeno u pitanje izdržavanje vlasnika ili lica koje je po zakonu dužan da izdržava. Sud ne može pri-

vremeno oduzeti imovinu koja je izuzeta od izvršenja u skladu sa zakonom koji uređuje izvršenje i obezbjeđenje.

Rešenje će sud dostaviti vlasniku, njegovom braniocu, odnosno punomoćniku, javnom tužiocu, Jedinici, Direkciji i banci ili drugoj organizaciji nadležnoj za platni promet. Rešenje iz člana 25 stav 2 Zakona¹⁸ sud će dostaviti javnom tužiocu, Jedinici, vlasniku i njegovom braniocu, odnosno punomoćniku.

Danom otvaranja stečajnog postupka nad pravnim licem prema kome je donijeto rješenje o privremenom oduzimanju imovine, vrijednost imovine proistekle iz krivičnog djela smatra se dospjelim iznosom na kome postoji pravo izlučnog namirenja u korist Direkcije.

Protiv rešenja o privremenom oduzimanju imovine može se podnijeti prigovor u roku od osam dana od dana dostavljanja rešenja. Podnošenje prigovora ne odlaže izvršenje rešenja. Uz prigovor protiv rešenja vlasnik može dostaviti i dokaze o zakonitom porijeklu privremeno oduzete imovine. O prigovoru odlučuje vanpretresno vijeće.

Za odlučivanje o prigovoru protiv rešenja vanpretresno vijeće zakazuje ročište na koje poziva vlasnika, njegovog branioca ili punomoćnika i javnog tužioca. Poziv i prigovor suprotne strane dostavljaju se na poznatu adresu, odnosno sjedište lica, uz upozorenje da će se ročište održati i u slučaju njihovog nedolaska.

Ročište će se održati najkasnije u roku od 15 dana od dana podnošenja prigovora. Nedolazak uredno obaviještenih stranaka ne sprečava održavanje ročišta. Započeto ročište dovršiće se, po pravilu, bez prekidanja ili odlaganja.

Sud će odbaciti prigovor ako je neblagovremen, nepotpun ili izjavljen od neovlašćenog lica. Sud će rešenjem odbiti prigovor ukoliko nađe da je neosnovan. Sud će rešenjem usvojiti prigovor vlasnika i u cjelini ili djelimično ukinuti privremeno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela ako: (1) ne postoji opasnost da će trajno oduzimanje imovine biti onemogućeno ili otežano; (2) nema dovoljno dokaza o postojanju osnovane sumnje da privremeno oduzeta imovina proističe iz krivičnog djela; (3) vlasnik dokaže da nije vlasnik cjelokupne ili dijela privremeno oduzete imovine; (4) vrijednost imovine proistekle iz krivičnog djela ne prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara.

Sud će rešenjem usvojiti prigovor javnog tužioca i u cjelini ili djelimično odrediti privremeno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela ukoliko nađe da su ispunjeni uslovi iz člana 25 stav 1 Zakona. Odluku o prigovoru sud će donijeti u roku od osam dana od dana zaključenja ročišta iz člana 30 stav 1 Zakona.

Protiv rešenja o odbijanju prigovora (član 32 stav 2 Zakona) stranke mogu izjaviti žalbu u roku od tri dana od dana dostavljanja rešenja. U ovom roku protiv rešenja o usvajanju prigovora vlasnika (član 32 stav 3 Zakona) žalbu može izjaviti javni tužilac, a protiv rešenja o usvajanju prigovora javnog tužioca (član 32 stav 4 Zakona) žalbu može izjaviti vlasnik. O ovoj žalbi odlučuje nadležni drugostepeni sud.

Rješavajući po žalbi, sud može žalbu odbaciti kao neblagovremenu ili nedozvoljenu, odbiti žalbu kao neosnovanu ili usvojiti žalbu i rješenje preinačiti ili

¹⁸ To je rješenje kad sud donese odluku na zahtjev javnog tužioca za privremeno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela.

ukinuti i predmet vratiti na ponovno odlučivanje. Ako je u istom predmetu rješenje već jedanput ukinuto, drugostepeni sud će u sjednici vijeća ili nakon održanog ročišta donijeti odluku, s tim da pobijano rješenje ne može ukinuti i uputiti na ponovno odlučivanje prvostepenom sudu.

Privremeno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela prestaje ako: (1) javni tužilac ne podnese zahtjev za trajno oduzimanje u roku iz člana 38 stav 1 Zakona¹⁹; (2) prije isteka ovog roka bude pravnosnažno ukinuto; (3) bude zamijenjeno mjerom zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom. Privremeno oduzimanje imovine traje najduže dok sud ne odluči o zahtjevu za trajno oduzimanje imovine.

Do podnošenja zahteva za trajno oduzimanje imovine sud može (po službenoj dužnosti ili na zahtjev stranaka) preispitati odluku o privremenom oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela i u opravdanim slučajevima tu odluku ukinuti ili je zamijeniti mjerom zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom. U slučaju da je upravljanje privremeno oduzetom imovinom otežano ili prouzrokuje nesrazmjerno visoke troškove, sud može na obrazloženi prijedlog Direkcije preispitati odluku o privremenom oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela i zamijeniti je mjerom zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom. Nadzor nad sprovođenjem mjere zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom vrši Jedinica.

Rješenje o ukidanju privremenog oduzimanja imovine iz člana 34 stav 3 Zakona sud će donijeti ako se pojave okolnosti koje ukazuju da dalja primjena privremenog oduzimanja imovine nije opravdana. Rješenje o mjeri zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom iz člana 34 stav 3 Zakona sud će donijeti ako se pojave okolnosti koje ukazuju da se i tom mjerom može obezbijediti trajno oduzimanje imovine. Rješenje o mjeri zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom iz člana 34 stav 4 ovog zakona sud će donijeti ako utvrdi da je prijedlog Direkcije opravdan i da se tom mjerom može obezbijediti trajno oduzimanje imovine. Prije donošenja ovih rješenja sud može zakazati ročište da bi se preispitala odluka o određivanju privremenog oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog djela. Na ročište će se pozvati lica iz člana 30 stav 1 Zakona²⁰. Nedolazak uredno pozvanih lica ne sprječava održavanje ročišta.

Protiv rješenja o odbačaju ili odbijanju zahtjeva stranaka ili prijedloga Direkcije za preispitivanje odluke o privremenom oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog djela, žalba nije dozvoljena. Stranke, odnosno Direkcija ne mogu na osnovu istih činjenica podnijeti novi zahtjev, odnosno prijedlog.

Protiv rešenja iz člana 35 st. 1–3 Zakona²¹ može se izjaviti žalba u roku od tri dana od dana dostavljanja rješenja. O žalbi odlučuje vanpretresno vijeće.

¹⁹ Tri mjeseca od dana dostavljanja pravnosnažne presude kojom je utvrđeno da je učinjeno krivično djelo.

²⁰ To su: vlasnik, njegov branilac ili punomoćnik i javni tužilac.

²¹ Rješenje o ukidanju privremenog oduzimanja imovine iz člana 34 stav 3, rješenje o mjeri zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom iz člana 34 stav 3 i rješenje o mjeri zabrane raspolaganja privremeno oduzetom imovinom iz člana 34 stav 4 Zakona.

4.2.3. Trajno oduzimanje imovine (čl. 38–48 Zakona)

Javni tužilac podnosi zahtjev za trajno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela u roku od tri mjeseca od dana dostavljanja pravnosnažne presude kojom je utvrđeno da je učinjeno krivično delo iz člana 2 Zakona. Ovaj zahtjev sadrži: (1) pravnosnažnu presudu; (2) podatke o okrivljenom, odnosno okrivljenom saradniku; (3) zakonski naziv krivičnog djela; (4) označenje imovine koju treba oduzeti; (5) dokaze o imovini koju okrivljeni, odnosno okrivljeni saradnik posjeduje ili je posjedovao i zakonitim приходима; (6) okolnosti koje ukazuju da je imovina proistekla iz krivičnog djela, odnosno koje ukazuju na postojanje očigledne nesrazmjere između imovine i zakonitih prihoda; (7) razloge koji opravdavaju potrebu za trajnim oduzimanjem imovine. O zahtjevu odlučuje vanpretresno vijeće. Postupak za trajno oduzimanje je hitan.

Odluku o zahtjevu za trajno oduzimanje imovine sud donosi na glavnom ročištu. Prije održavanja glavnog ročišta sud će u roku od 30 dana od dana podnošenja zahteva javnog tužioca zakazati pripremno ročište radi predlaganja dokaza. Na pripremno ročište sud će pozvati javnog tužioca, vlasnika i njegovog punomoćnika. Poziv se dostavlja vlasniku na sudu poznatoj adresi, odnosno sjedištu pozvanog lica, uz upozorenje da će se ročište održati i u slučaju njegovog nedolaska.

Ako je poziv dostavljen neposredno vlasniku ili punomoćniku, smatra se da je time dostavljanje vlasniku uredno izvršeno. U slučaju da se poziv ne može dostaviti na ovaj način, sud će vlasniku postaviti punomoćnika po službenoj dužnosti za postupak trajnog oduzimanja imovine.

Vlasniku će se poziv dostaviti tako da između dana dostavljanja poziva i dana održavanja pripremnog ročišta protekne najmanje osam dana. U pozivu će sud pozvati pomenuta lica da na pripremnom ročištu iznesu činjenice i predlože dokaze na kojima se zasniva ili osporava zahtjev javnog tužioca.

Sud će održati glavno ročište u roku od tri mjeseca od dana održavanja pripremnog ročišta. Ako postoje okolnosti na osnovu kojih se može zaključiti da neki dokaz neće moći da se pribavi u ovom roku ili ako dokaz treba da se pribavi iz inostranstva, dan održavanja glavnog ročišta se može odložiti najduže za još tri mjeseca. Po proteku roka od šest mjeseci od dana održavanja pripremnog ročišta, glavno ročište će se održati bez obzira što određeni dokaz nije pribavljen.

Na glavno ročište sud poziva javnog tužioca, vlasnika i njegovog punomoćnika i po potrebi i druga lica. Vlasniku, punomoćniku i drugim licima poziv se dostavlja na sudu poznatu adresu, odnosno sjedište pozvanog pravnog lica, uz upozorenje da će se ročište održati i u slučaju njihovog nedolaska. Vlasniku će se poziv dostaviti tako da između dana dostavljanja poziva i dana održavanja ročišta ima najmanje 15 dana.

Glavno ročište počinje iznošenjem sadržine zahtjeva javnog tužioca. Započeto ročište dovršiće se, po pravilu, bez prekidanja i odlaganja.

Ako je zahtev usmjeren na imovinu okrivljenog, odnosno okrivljenog saradnika, javni tužilac iznosi dokaze o imovini koju okrivljeni, odnosno okrivljeni

saradnik posjeduje, o njihovim zakonitim prihodima i okolnostima koje ukazuju na postojanje očigledne nesrazmjere između imovine i zakonitih prihoda. Okrivljeni, okrivljeni saradnik, odnosno njihovi punomoćnici se izjašnjavaju o navodima javnog tužioca.

Ako je zahtjev usmjeren na imovinu pravnog sljedbenika ili trećeg lica, javni tužilac iznosi dokaze da je pravni sljedbenik naslijedio imovinu proisteklu iz krivičnog djela, odnosno da je imovina prenijeta na treće lice bez naknade ili uz naknadu koja očigledno ne odgovara stvarnoj vrijednosti, u cilju osujećenja oduzimanja. Pravni sljedbenik, treće lice, odnosno njihovi punomoćnici se izjašnjavaju o navodima javnog tužioca.

Po okončanju glavnog ročišta sud donosi rješenje kojim usvaja ili odbija zahtjev za trajno oduzimanje imovine. Rješenje o trajnom oduzimanju imovine sadrži podatke o vlasniku, zakonski naziv krivičnog djela iz presude, podatke o imovini koja se oduzima, odnosno vrijednost koja se oduzima od vlasnika ako je raspolagao imovinom proisteklom iz krivičnog djela u cilju osujećenja njenog oduzimanja i odluku o troškovima upravljanja privremeno oduzetom imovinom, imovinskopravnom zahtjevu oštećenog i troškovima zastupanja. Rješenje će sud dostaviti vlasniku, njegovom punomoćniku, javnom tužiocu, Direkciji i Jedinici.

Sud će u rješenju vlasniku ostaviti dio imovine ako bi njenim oduzimanjem bilo dovedeno u pitanje izdržavanje vlasnika i lica koje je dužan da izdržava, u skladu sa odredbama zakona koji uređuje izvršenje i obezbjeđenje. Oduzetom imovinom Direkcija upravlja do pravnosnažnog okončanja postupka za trajno oduzimanje imovine.

Protiv rješenja ovlašćena lica mogu izjaviti žalbu u roku od 15 dana od dana dostavljanja rješenja. Žalba ne sprječava Direkciju da postupi u skladu sa članom 46 Zakona²². O žalbi protiv rješenja odlučuje nadležni drugostepeni sud.

4.3. Upravljanje oduzetom imovinom (čl. 49–63)

Po prijemu rješenja o privremenom, odnosno trajnom oduzimanju imovine, Direkcija odmah postupa u skladu sa nadležnostima iz člana 9 Zakona. Direkcija upravlja oduzetom imovinom sa pažnjom dobrog domaćina, odnosno dobrog stručnjaka. Ona upravlja oduzetom imovinom u skladu sa ovim zakonom i podzakonskim aktima donijetim na osnovu ovog zakona. U poslovima upravljanja oduzetom imovinom Direkcija može da ugovara usluge u skladu sa aktom ministra nadležnog za pravosuđe.

Privremeno oduzimanje imovine sprovodi se shodnom primjenom odredaba zakona koji uređuje izvršenje i obezbjeđenje, ako ovim zakonom nije drukčije određeno. Ministar nadležan za pravosuđe propisuje način utvrđivanja troškova čuvanja i održavanja privremeno oduzete imovine. Troškove čuvanja i održavanja privremeno oduzete imovine snosi Direkcija.

²² Preduzimanje mjera za upravljanje oduzetom imovinom.

U opravdanim slučajevima direktor Direkcije može odlučiti da privremeno oduzeta imovina ostane kod vlasnika, uz obavezu da se o imovini stara sa pažnjom dobrog domaćina. Vlasnik snosi troškove čuvanja i održavanja imovine. U opravdanim slučajevima direktor Direkcije može i poveriti upravljanje privremeno oduzetom imovinom drugom fizičkom ili pravnom licu na osnovu ugovora.

Privremeno oduzete predmete od istorijske, umjetničke i naučne vrijednosti Direkcija predaje na čuvanje ustanovama nadležnim za čuvanje ovih predmeta - do donošenja odluke o zahtjevu za trajno oduzimanje imovine. Privremeno oduzete devize i efektivni strani novac se prenose, odnosno uplaćuju na namenski račun Direkcije koji se vodi kod Narodne banke Srbije, o čemu se zaključuje ugovor, a privremeno oduzeti dinari deponuju se na namjenski račun Direkcije koji se vodi kod ministarstva nadležnog za poslove finansija i privrede - Uprave za trezor. Predmete od plemenitih metala, dragog i poludragog kamena i bisera Direkcija predaje na čuvanje Narodnoj banci Srbije. Privremeno oduzeto oružje predaje se na čuvanje ministarstvu nadležnom za unutrašnje poslove, osim kolekcionarskih i trofejnih primeraka, koji se povjeravaju na čuvanje muzeju.

Radi očuvanja vrijednosti privremeno oduzete imovine Direkcija može da prodaje pokretnu imovinu, neposredno ili preko određenog fizičkog ili pravnog lica. Lako kvarljiva roba i životinje mogu se prodati bez usmenog nadmetanja.

Pokretna imovina se prodaje po istoj ili višoj cijeni od procijenjene vrijednosti koju je odredila Direkcija. Ako imovina ne bude prodana nakon dva usmena javna nadmetanja - prodaja se može izvršiti neposrednom pogodbom. Prodaja hartija od vrijednosti i drugih vrijednosnih papira vrši se u skladu sa propisima kojima se uređuje promet hartija od vrijednosti.

Pokretna imovina koja ne bude prodana u roku dužem od godinu dana može biti poklonjena u humanitarne svrhe ili uništena. Odluku o poklonu imovine donosi Vlada Republike Srbije, na prijedlog direktora Direkcije, po pribavljenom mišljenju ministra nadležnog za zdravstvo ili socijalnu zaštitu.

Odluku o uništenju imovine direktor donosi i zbog postojanja zdravstvenih, veterinarskih, fitosanitarnih, sigurnosnih ili drugih razloga propisanih zakonom. Imovina se uništava pod nadzorom Direkcije, u skladu sa posebnim propisima, koji uređuju uništavanje određenih vrsta stvari. Troškove uništenja snosi Direkcija.

Novčana sredstva dobijena upravljanjem privremeno oduzete imovine i prodajom imovine čuvaju se na posebnim računima Direkcije - do ukidanja privremenog oduzimanja imovine. Novčana sredstva koriste se za povraćaj imovine i naknadu štete i troškova. Ako novčana sredstva nisu dovoljna, razlika se isplaćuje iz budžeta Republike Srbije.

Vlasniku privremeno oduzete imovine za koju je, u skladu sa ovim zakonom, utvrđeno da ne potiče iz krivičnog djela, bez odlaganja se vraćaju oduzeta

novčana sredstva ili novčana sredstva dobijena prodajom imovine, uvećana za prosječnu kamatu po viđenju za odgovarajući period.

Ako Direkcija nije upravljala privremeno oduzetom imovinom kao dobar domaćin, vlasnik kome su vraćena novčana sredstva može u roku od 30 dana od dana povraćaja sredstava podnijeti Direkciji zahtjev za naknadu štete prouzrokovane privremenim oduzimanjem imovine. Ako zahtjev za naknadu štete ne bude usvojen ili Direkcija ne donese odluku o njemu u roku od tri mjeseca od dana podnošenja zahtjeva, vlasnik može nadležnom sudu podnijeti tužbu za naknadu štete. Ako je zahtjev samo djelimično usvojen, vlasnik može podnijeti tužbu u odnosu na preostali dio zahtjeva.

Imovina i novčana sredstva dobijena prodajom imovine postaju svojina Republike Srbije kada odluka o trajnom oduzimanju imovine postane pravosnažna. Na osnovu odluke ministarstva nadležnog za nauku, odnosno kulturu, trajno oduzete predmete od istorijske, umjetničke i naučne vrijednosti Direkcija ustupa bez naknade ustanovama nadležnim za čuvanje takvih dobara.

4.4. Međunarodna saradnja (čl. 64–76)

Međunarodna saradnja (u cilju oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog djela) ostvaruje se na osnovu međunarodnog sporazuma. Ako međunarodni sporazum ne postoji ili neka pitanja nisu uređena međunarodnim sporazumom, međunarodna saradnja ostvaruje se na osnovu principa uzajamnosti i odredaba ovog zakona. Na pitanja međunarodne saradnje koja nisu uređena ovim zakonom, shodno se primjenjuju odredbe zakona koji uređuju međunarodnu pravnu pomoć u krivičnim stvarima.

Međunarodna saradnja, u smislu odredaba ovog zakona, obuhvata pružanje pomoći u pronalaženju imovine proistekle iz krivičnog djela, zabranu raspolaganja i privremeno ili trajno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela.

Nadležnost domaćeg javnog tužilaštva, odnosno suda u postupku međunarodne saradnje određuje se shodnom primjenom odgovarajućih zakonskih odredaba o međunarodnoj pravnoj pomoći i izvršenju međunarodnih ugovora.

Pretpostavke za pružanje pomoći su: (1) da tražena mjera nije u suprotnosti sa osnovnim načelima domaćeg pravnog poretka; (2) da izvršenje molbe inostranog organa ne bi štetilo suverenitetu, javnom poretku ili drugim interesima Republike Srbije; (3) da su u inostranom postupku donošenja odluke o trajnom oduzimanju imovine zadovoljeni standardi pravičnog suđenja; (4) da između Republike Srbije i strane države postoji uzajamnost.

Molba inostranog organa za saradnju, u smislu odredaba Zakona, dostavlja se domaćem nadležnom organu preko ministarstva nadležnog za pravosuđe. Na isti način dostavljaju se inostranom organu molba, odnosno odluka domaćih organa. U hitnim slučajevima, pod uslovom uzajamnosti, molba za pronalaženje, zabranu raspolaganja, odnosno privremeno oduzimanje imovine može se dostaviti posredstvom Jedinice.

5. ZAKLJUČAK

Republika Srbija, kao i mnoga druga savremena krivična zakonodavstva, na bazi međunarodnih standarda, pored i mimo krivičnih sankcija, koje učinioima krivičnih djela izriču sudski organi u zakonom sprovedenom krivičnom postupku, poznaje i „posebne“ krivičnopravne mjere. I ovdje se radi o mjerama koje se izriču od strane suda ili nastupaju po sili zakona za učinioce krivičnog djela. Njihovom primjenom se učinioocu krivičnog djela oduzimaju ili ograničavaju za određeno vrijeme prava i slobode koja su im inače priznata pozitivnim pravnim propisima na bazi usvojenih međunarodnih standarda. I ove mjere su izričito propisane u zakonu (krivičnom ili drugom) koji određuju način, postupak i uslove za njihovu primjenu. One takođe predstavljaju prinudne mjere, pa se često u pravnoj teoriji ističe da su one ponekad po sadržini i vremenu trajanja čak i teže i neizvjesnije, nego što je i sama krivična sankcija.

Ipak, ovdje se ne radi o krivičnim sankcijama, iako su i one posljedica izvršenog ili pokušanog krivičnog djela. Njih KZ naziva “posebne” krivičnopravne mjere. Ovaj zakonik poznaje oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, dok poseban Zakon iz 2013. godine poznaje i oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog djela.

LITERATURA

- Anđelković, M., Jovašević, D. (2006). *Izbjegavanje plaćanja poreza, fiskalni i krivičnopravni aspekt*, Niš;
- Babić, M. (2008). *Krivično pravo, Opšti i posebni dio*. Banja Luka;
- Babić M., Marković, I. (2009). *Krivično pravo, Opšti dio*. Banja Luka;
- Babić, M., Filipović, LJ., Marković, I., Rajić, Z. (2005). *Komentar krivičnih/kaznenih zakona u BiH, I*. Sarajevo;
- Bavcon, Lj., Šelih, A., Filipčić, K., Jakulin, V., Korošec, D. (2003). *Kazensko pravo - Splošni del*. Ljubljana;
- Čejović, B. (1995). *Krivično pravo, Opšti dio*. Niš;
- Đorđević, M. (1968). *Krivična odgovornost pravnih lica*. Beograd;
- Đurđević, Z. (2005). *Komentar Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela*. Zagreb;
- Grubač M., Pihler S. (1991). *Osnovi prava o privrednim prestupima*. Novi Sad;
- Horvatić, Ž (2003). *Kazneno pravo, Opšti dio*. Zagreb, 2003.
- Jovašević, D. (2007). *Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentarom*. Beograd;
- Jovašević, D. (2012). *Krivično pravo, Opšti dio*. Niš;
- Jovašević, D. (1999). *Naknada štete pričinjene krivičnim djelom, privrednim prestupom i prekršajem*. Beograd;
- Kambovski, V. (2005). *Kazneno pravo, Opšti dio*. Skoplje;

- Kokolj, M., Lazin, Đ. (1986). *Imovinske sankcije i mjere u jugoslovenskom krivičnom pravu*. Beograd;
- Lazarević, LJ. (2006). *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Beograd;
- Marjanović, Đ. (1998). *Makedonsko krivično pravo, Opšti dio*. Skoplje;
- Novoselec, P. (2004). *Opšti dio krivičnog prava*. Zagreb;
- Petrović, B., Jovašević, D. (2005). *Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine, Opšti dio*. Sarajevo;
- Simović, M. (2013). *Krivično procesno pravo, II*. Istočno Sarajevo, 2009;
- Selinšek, LJ. (2007). *Gospodarsko kazneno pravo*. Ljubljana;
- Stojanović, Z. (2005). *Krivično pravo, Opšti dio*. Beograd;
- Stojahović Z., Shine, R. (2007). *Komentar Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična djela*. Podgorica.
- Vrekić, D.(1977). *Mjera oduzimanja imovinske koristi u krivičnom pravu*. Novi Sad.

REQUISITION OF FINANCIAL GAIN IN THE LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

As a rule criminal sanctions are stated towards the perpetrators of criminal act (individuals or companies). Those are legally prescribed mandatory measures stated by the court in order to protect the society from criminality, used to take away or limit the freedom and rights of criminal acts perpetrators or warn them that the freedoms and rights shall be taken away if he/she/it commits a criminal act again. However, with and beside criminal sanctions prescribed by court entities in legally conducted procedure, certain "special" legal measures are also being applied. Among these measures special place take measures that present requisition of financial gain acquired through criminal act or that comes as a result of a criminal act. This paper covers both theoretical and practical characteristics of such criminal act.

Key words: criminal act, perpetrator, law, legal measures, court.

МОГУЋИ МОДЕЛ УСТАВНИХ ПРОМЈЕНА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У СЛУЧАЈУ „СЕЈДИЋ-ФИНЦИ“

Научна кријтика, ђолемика

UDK 347.951:341.645(497.6)

Др Радомир Нешковић

Абстракт: Примјена пресуде Евројској суда за људска ђрава у случају „Сејдић-Финци“ ђредсјавља изазов за усјавојворну власј у Босни и Херцеговини. Креирање ојшималној модела за реализацију ове пресуде уједно означава и ђочешак ђроцеса надојрадње усјава Босне и Херцеговине која ће ђроисјешћи из грујих пресуда или из ђојшреде евројских инјшејрација. Прилајођавање усјавних садржаја новим друшјивено-ђолијшичким реалијешешима не значи укидање или редуковање шемелњих усјавних чланова који дефинишу орјанизацију државе и државојворносј ђри ејшничке нације. Усјавна надојрадња је у сушјини увођење евројских јрађанских садржаја на већ ђосјојеђу ђронационалну усјавну основу.

Кључне ријечи: јрађански садржаји, усјавна основа ејшничких нација, ојшимачној модела, ђрожимање ејшничкој и јрађанској.

Дејтонски мировни споразум је, на посредан или директан начин, главна тема политичких расправа већ двадесет година у Босни и Херцеговини. Политичке и теоријске недоумице о његовом садржају и значењу, карактеристичне за период непосредно након потписивања, присутне су и данас. Општепозната је чињеница да је члан II анекса 4 (устав Босне и Херцеговине) био извор за доношење поменути пресуде од стране Евројској суда за људска ђрава у Стразбуру.¹ Поменути члан устава дефинише правну супрематију Евројске конвенције о људским ђравима над законима у Босни и Херцего-

¹ Пресуда у случају „Сејдић-Финци“ од 22. децембра 2009.године. Дерво Сејдић и Јакоб Финци припадници мањина у БиХ су поднијели тужбу против БиХ Европском суду за људска права због чланова устава БиХ (члан III избори за Дом народа у Парламентарној скупштини и члан V избори чланова Предсјеништва БиХ) који их дискриминушу и онемогуђују да се кандидују на изборима.

вини, њену директну примјену и да је ова конвенција интегрални дио устава. „*Права и слободe које одређују Европска конвенција за заштитиу људских љрава и основних слобода и њени Прошоколи љримјењиваће се директно у Босни и Херцеговини. Те ће одредбе имаши љприоритет над свим друим законима*„² С обзиром на то да је Суд за људска права Савјета Европе интегрални дио Конвенције о људским правима³ његове пресуде представљају саставни дио устава Босне и Херцеговине и имају приоритет над другим законима. С обзиром на то да је Конвенција о људским правима дио устава она има правну снагу као и друге уставне нормe, тако да се не може једном уставном нормом мијењати друга уставна норма, јер у ситуацији противрјечности уставних норми Уставни суд и Уставотворна скупштина тумаче и мијењају уставне нормe. У случају „Сејдић-Финци“ проблем је настао због садржаја Изборног закона Босне и Херцеговине који је требало мијењати како би се усагласио са Европском конвенцијом.⁴ С обзиром на то да су организација и начин конституисања *Парламентарне скупштинe и Предсједничтва БиХ* дефинисани уставом БиХ (чланови IV и V) и Изборни закон је дефинисан у складу с наведеним члановима Устава који на позитиван начин дискримишу припаднике Срба, Хрвата и Бошњака као државотворних народа и онемогућавају припадницима мањина да се кандидирају за Дом народа Парламентарне скупштине и за Предсједништво БиХ. Измјена изборног закона БиХ има за посљедицу измјене Устава БиХ у дијелу који дефинише Парламентарну скупштину и Предсједништво. Европска конвенција о људским правима као интегрални дио устава БиХ има исту уставну правну снагу као и други дијелови устава и она не може имати правну супрематију над другим уставним садржајима. Међутим, у крајњој инстанци произилази да једна уставна норма (члан II) у својој примјени доводи у питање друге уставне нормe (чланови IV и V). Чланови устава на које су се позвали Дерво Сејдић и Јакоб Финци према пресуди Европског суда требају бити прилагођени на начин да омогуће кандидовање свих грађана без дискриминације. Према члану 1. Протокола 12 *Европске конвенције* забрањује се сваки облик дискриминације. „*Уживање свих љрава одређених законом осигураш ће се без дискриминације на било којој основи, као што су: сџол, раса, боја коже, језик, вјера, љолишничко или друио мишљење, национално или социјално љоријекло, љпријадносџ националној мањини, имовина, рођење или друи сџашус*.

Уставотворна власт у Босни и Херцеговини, сведена на лидере владајућих политичких партија, није успјела у протеклом периоду постићи договор о прилагођавању уставних чланова који се односе на Парламентарну скупштину и Предсједништво. Овдје користимо термин прилагођавање,

² Витомир Поповић-Владимир Лукић, - *документи Дејшон-Парис*, „ Институт за међународно право и међународну пословну сарадњу“ Бања Лука 1997.године.

³ Европска конвенција о људским правима и слободама дио II

⁴ Изборни закон БиХ донесен је 2001.године , а у ранијем периоду изборе је координирао ОЕБС у сарадњи са институцијама на нивоу БиХ и на нивоу ентитета – анекс 3 Дејтонског споразума.

јер је примјена пресуде *Евројској суда за људска љрава* ограничена преамбулом устава по којој су Бошњаци, Хрвати и Срби конститутивни (државо-творни) народи који заједно са осталима (са мањинама) одлучују о уставу Босне и Херцеговине и њеном уређењу и државној организацији. Примјеном пресуде не могу се поништити чланови Устава који дефинишу државо-творност три народа као три етничке нације, јер државно правна историја Босне и Херцеговине представља прожимање етничких колективних идентитета и грађанских вриједности. Примјена пресуде „Сејдић-Финци“ представља процес надоградње грађанских вриједности на етнички фундамент Босне и Херцеговине.

У контексту примјене пресуде Европског суда за људска права актуелизован је и проблем равноправности Хрвата у Босни и Херцеговини. Отварањем проблема државног статуса хрватске етничке нације у Босни и Херцеговини примјена пресуде Европског суда је додатно закомпликована и до данас је остала у форми „замрзнутог“ проблема.

Иако пресуда, и цијели процес који јој је претходио, садржи бројне теме за расправу остаје обавеза уставотворне власти у Босни и Херцеговини да ову пресуду примијени у уставу и изборном законодавству.

Ми овдје указујемо на један од могућих модела примјене пресуде с циљем да се кроз расправу у политичкој и стручној јавности дође до оптималних рјешења.

ПРЕДСЈЕДНИШТВО БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Основна идеја је да се нађе компромис између модела љосредној и директној избора чланова Предсједништва БиХ на начин да се варијанше обједине у изборни процес од два круга. У овом моделу постојале би двије фазе-два круга у избору чланова Предсједништва: први круг - љосредно бирање у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине. И други круг - директни избор чланова Предсједништва- једној са љогручја РС и два са љогручја ФБиХ.

**Први круг - љосредни избор*

1. Политичке љаршије и самостални кандидати се љријављују за чланове Предсједништва БиХ у складу с Уставом и изборним законодавством и своје кандидатуре упућују Централној изборној комисији, а ова Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине. У љријави кандидата не би било националној обљезја, један кандидат би се бирао са љеријорије Републике Српске, а група два кандидата са љеријорије Федерације БиХ што би укинуло љоспојеђу дискриминацију и омоћило сваком грађанину с љравом љласа да се кандидује за члана Предсједништва Босне и Херцеговине.

Када Изборна комисија верификује кандидације шаље листу у Препарламентарну скупштину Босне и Херцеговине у Дом народа који врши први круг избора за члана Председништва у сваком националном клубу посебно, већином од 4 делегата (или консенсусом) гласа се о кандидатима и усврђује се прва листа.

Српски клуб од укупног броја пријављених кандидата бира 2 или 3 кандидата (кандидати највећих странака из РС-српске странке). Овим избором усврђује се листа за други изборни круг са које ће грађани Републике Српске директно изабрати једног члана Председништва БиХ.

Хрватски клуб од укупног броја пријављених кандидата бира 2 или 3 кандидата (кандидати највећих странака у ФБиХ с хрватским изрезнаком-хрватске странке). Овим избором усврђује се листа са које ће грађани ФБиХ директно изабрати другог члана Председништва БиХ.

Бошњачки клуб од укупног броја пријављених кандидата бира 2 или 3 кандидата највећих странака из ФБиХ с бошњачким изрезнаком- бошњачке странке). Овим избором усврђује се листа са које ће грађани ФБиХ директно изабрати трећег члана Председништва БиХ.

Федерација БиХ би имала двије изборне листе за директни избор два члана Председништва умјесто двије изборне јединице, а Република Српска би имала једну изборну листу за директни избор једног члана Председништва.

Након гласања у Дому народа о листи би се изјашњавао и Представнички дом квалификованом 2/3 или 4/5 или неком другом договореном квалификованом већином). Поштивањем листе у оба дома Парламентарне скупштине БиХ био би завршен први посредни круг избора чланова Председништва Босне и Херцеговине.

Сличне варијанте су већ презентоване јавности и можемо их условно назвати српска, хрватска и бошњачка. Српска варијанта (став политичких партија из Републике Српске) је да се укине национални предзнак и да се са територије РС бира један члан Председништва, а са територије Федерације БиХ два члана по моделу како се политички субјекти у Федерацији договоре. Наведено полурјешење није изводљиво све док се не креира модел за цијело подручје Босне и Херцеговине. Хрватска варијанта даље разрађује наведену српску варијанту у смислу да би на територији Федерације БиХ требало формирати двије изборне јединице, па би се хрватски члан Председништва бирао у једној, а бошњачки члан Председништва у другој изборној јединици. Наведени приједлог за сада није реалан из два разлога. Први је неприхватање бошњачких партија да се формирају двије изборне јединице у Федерације, јер то асоцира на почетак утемељења трећег хрватског ентитета гдје би временом изборна јединица све више постајала територијални ентитет хрватског народа. Други разлог је проблем дискриминације која се овим приједлогом не отклања иако је основна сврха Пресуде укидање дискриминације. На примјер, ако би једну (на примјер хрватску)

изборну јединицу чинило пет кантона (три са доминацијом хрватског становништва и два мјешовита са хрватским и бошњачким становништвом) тада би настао проблем равноправности бирача. Бирачи бошњачке националности на територији изборне јединице која би бирала хрватског члана не би могли гласати за бошњачког члана Предсједништва. Исто тако бирачи хрватске националности на територији изборне јединице која би бирала бошњачког члана не би могли гласати за хрватског члана Предсједништва тако да би ове двије групе биле дискриминисане код избора чланова Предсједништва. Други проблем модела о двије изборне јединице у Федерацији БиХ је у томе што не отклања могућност да бошњачки бирачи пресудно утичу на избор хрватског члана Предсједништва. У изборној јединици од пет кантона за избор хрватског члана Предсједништва била би укључена и два мјешовита кантона (Средњобосански- Травник и Херцеговачко-неретвански-Мостар) гдје би релативно бројни бошњачки бирачи пресудно утицали на избор хрватског члана Предсједништва поготово у варијанти постојања више кандидата. Према бошњачкој варијанти чланове Предсједништва би требало бирати на посредан начин у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине. Наведени модел је прихватљив за хрватску страну, али га не прихватају политичке партије из Републике Српске, јер сматрају да се тиме умањује политички капацитет чланова Предсједништва и да постоји ризик да посланици изаберу члана који нема етнически и национални легитимитет.

С обзиром на то да националне клубове у Дому народа чине представници позиције и опозиције из најутицајних странака у ентитетима делегати би имали легитимитет за први изборни круг у коме би се укупан број кандидата свео на листу од два до три „озбиљна“ кандидата који имају подршку најутицајних политичких партија. Вјероватно да овај круг не би прошли кандидати из реда мањина, али би њихово право да се кандидују било испоштовано што је и суштина пресуде Европског суда за људска права. Због чињенице да би клубови три етничке нације вршили избор у првом кругу могло би се опет приговорити за одређену дозу дискриминације, али у сложеном уставном систему у Босни и Херцеговини пресуду Европског суда није могуће примјенити на апсолутни начин. Представнички дом био би грађански коректив у процесу утврђивања три листе у првом кругу иако и овај дом у суштини гласа на етничкој и партијској основи. У Представничком дому већина би требала бити дефинисана тако да обухвата посланике позиције и опозиције, да не би посланици позиције могли прегласати опозицију и у првом кругу елиминисати њихове кандидате. Првим изборним кругом било би постигнуто неколико циљева.

Примијенила би се пресуда Европског суда правде у случају „Сејдић-Финци“. Кандидати из реда Осталих (мањине) могли би се кандидовати за члана Предсједништва БиХ и учествовали би у првом изборном кругу чиме би проблем уставно-правне дискриминације био отклоњен.

Темељна одредба (преамбула) Устава Босне и Херцеговине о државотворности три народа (*Срба, Хрваџа и Бошњака*) не би се мијењала, јер би три етничке нације и дање остали главни државотворни субјекти.

Садашња супротстављеност политичке опције из РС-*нейосредни избор* и политичке опције из ФБиХ-*йосредни избор* чланова Предсједништва била би превазиђена, јер би у два изборна круга биле уграђене и једна и друга опција.

Концепт од двије изборне листе у ФБиХ осигурао би легитимни избор представника хрватског народа. *Када Сабор хрвајских сјџранака йредложи два или шри једнако „лејишимна Хрвајша“ касније је свеједно ко ће биши изабран, а између йредложених имена један мора биши изабран за члана Предсједништва.*

Избјегао би се проблем формирања треће изборне јединице о којој нема сагласности у БиХ, јер асоцира на утемељење трећег хрватског ентитета.

**Друји круї - нейосредан избор*

Једної члана Предсједништва из РС (изборна лисџа за РС са 2-3 кандидата коју је ушврдио срїски клуб у Дому народа и верификовао Предсјавнички дом) бирају бирачи на йодручју Рејудлике Срїске нейосредним изборима као до сада.

Друїої члана Предсједништва из ФБиХ (изборна лисџа за ФБиХ 2-3 кандидата коју је ушврдио хрвајски клуб у Дому народа и верификовао Предсјавнички дом) бирају бирачи на цијелом йодручју ФБиХ нейосредним изборима. Ушицај бошњачких бирача на избор хрвајскої члана Предсједништва не би моїао регуковаши вољу хрвајскої бирачкої шијела, јер би ласали за лисџу на којој су кандидати који већ имају лејишимишеї хрвајских йредсјавника.

Трећеї члана Предсједништва из ФБиХ (изборна лисџа од 2-3 кандидата коју је ушврдио бошњачки клуб у Дому народа и верификовао Предсјавнички дом) бирају бирачи на цијелом йодручју ФБиХ нейосредним изборима.

Непосредни избори три кандидата са три листе пружили би легитимитет члановима Предсједништва и избор би био рационалнији, јер би се такмичили само они кандидати који имају шансе да буду изабрани. Комбинацијом посредних и непосредних избора могао би се постићи компромис између садашњих супротстављених ставова о овоме питању.

ДОМ НАРОДА ПАРЛАМЕНТАРНЕ СКУПШТИНЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Парламентарна скупштина БиХ би донијела уставни амандман којим би се дефинисале националне мањине: *Роми, Црнојорци, Јевреји, Украјинци, ишг.* Уставним амандманом дефинисала би се промјена структуре у *Дому народа Парламентарне скупштинe* БиХ увођењем четвртог клуба, (клуб мањина од 5 делегата). *Найримјер један делејат -једна мањина, а ако мањина буде више од 5, шада би се ушврдила ројација делејата.*

Уставним амандманом би се дефинисало да ће представнике мањина бирати-делегирати националне организације мањина које имају легитимитет да представљају националну мањину. Ентитетски парламенти овдје не би имали улогу у делегирању представника мањина. Ако би постојале двије националне организације за једну мањину (у РС и у ФБиХ) тада би се мандат подијелио на два дијела, па би се вршила ротација. *Најримјер Јеврејска заједница РС би давала њредсџавника на мандаџ од 2 ѓодине, а заџим би Јеврејска заједница ФБиХ давала свој њредсџавника на друџи дуо мандаџа од 2 ѓодине. Уколико би се двије орџанизације доџвориле друџачије и давале њредсџавника на цијели мандаџ, џо би се њрихваџило као леџиџимно.* Клуб мањина у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине имао би права вета за питања која се тичу права мањина.

ЗАКЉУЧАК

Актуелно одгађање примјене пресуде Европског суда за људска права у случају „Сејдић-Финци“ је само добијање времена које би уставотворна власт требала искористити за проналажење оптималног модела. Основа примјене Пресуде је троегничка државотворност три нације на којој се надограђују грађански садржаји. Постојећа уставна рјешења је могуће прилагодити без њиховог радикалнијег редуковања, јер суштина Дејтонског споразума и Устава као његовог анекса, и јесте у томе да се на већ дефинисану уставну и државну основу надограђују нови уставни садржаји који не доводе у питање темељне уставне чланове. Један од предуслова за оптималније рјешење проблема „Сејдић-Финци“ јесте и отварање јавне расправе изван уских партијских кругова тако да би понуђени модели били рационалнији и засновани на већем демократском легитимитету. Уставне промјене као надоградња постојеће уставне основе не може бити монопол владајућих партијских елита, па да се укупна расправа своди на дискусиоју у уским партијским круговима. За рјешавање битних уставних и државних питања увијек је неопходан легитимитет на широкој демократској основи што подразумева редуковање партиократије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Витомир Поповић- Владимир Лукић, *Документи-Дејџон-Париз*, „ Институт за међународно право и међународну послсовну сарадњу- Бања Лука“, Бања Лука, 1997.године.
- Текст пресуде у случају „Сејдић-Финци“ Европског суда за људска права.
- Изборни закон Босне и Херцеговине, 2001.година.
- Европска Конвенција о људским правима и слободама.

КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ ЗА ПРАВНА ЛИЦА У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈЕ

Научна крџика, љоеџика

UDK 343-53:341.645(497.17)

Проф. др Драган Јовашевић¹
Доц. др Марина М. Симовић²
Доц. др Владимир М. Симовић³

Сажетак: На бази низа међународних сџандарда љредвиђених у универзалним и реџионалним докуменџима, у низу савремених кривичних закона (законика) у љоследње време је уведена кривична одљоворносџ љравних љица и сисџем љлавних и сџоредних санкџија за љравна љица као учиниоце кривичних дела. У овом рагу се љовори о љојму, врсџама и каракџерисџикама кривичних санкџија за љравна љица у новом македонском кривичном љраву које је у љримени од 2004. љодине.

Кључне речи: љравно љице, кривично дело, учиниац, закон, суд, одљоворносџ, санкџија

1. УВОД

Привредно кривично право је данас у многим земљама предмет интереса теоретичара и практичара кривичног права.⁴ То посебно карактеристично за земље које су с планске прешле на тржишну привреду.

¹ Редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

² Секретар Омљудсмена за децу Републике Српске и доцент на Факултету правних наука Универзитета „Апеирон” у Бањој Луци

³ Тужилац Тужилаштва Босне и Херцеговине и доцент Факултета за безбедност и заштиту Независног универзитета у Бањој Луци

⁴ Данас је спорно шта се сматра националним привредним кривичним правом. Уобичајено је да се полази од ширег поимања према којем се привредним кривичним делима сматрају дела којима се повређује привреда као надиндивидуално правно добро, а то су кривична дела против државних финансијских интереса, против националне привреде и против имовине привредних субјеката. Види Новоселец, П. (2007). *Акџуелни љроблеми хрвайској*

Изузимајући англосаксонско право, земље чије законодавство предвиђа одговорност правних лица за кривична дела донедавно су биле у мањини.⁵ Међутим, стање се у том погледу мења, тако да данас већина европских земаља познаје одговорност правних лица за кривична дела. Тако је изменом Кривичног законика Холандије из 1976. године уведена општа кривична одговорност правних лица.⁶ У Шведској је изменама и допунама Кривичног законика из 1986. године уведена новчана казна за правна лица. Француски Кривични законик из 1994. године⁷ садржи низ одредаба којима се регулишу специфична питања кривичне одговорности правног лица⁸. Тако су, осим Француске, последњих година, између осталих, следеће европске земље увеле одговорност правног лица за кривична дела: Норвешка (1991), Финска (1995), Шпанија (1995), Данска (1996), Белгија (1999), Швајцарска (2003) и Аустрија (2006). Један од новијих кривичних законика у Европи који уводи одговорност правних лица за кривична дела јесте и Кривични законик Црне Горе, донет децембра 2003. године, који садржи само начелну одредбу с тим у вези (члан 31), док се крајем 2006. године (усвојеним Законом о одговорности правних лица за кривична дела⁹) та материја детаљније регулише.¹⁰

Када је у питању Македонија, пошто је већ и привредни систем у бившој СР Македонији усвојио неке елементе тржишне привреде напуштањем друштвене својине и оснивањем трговачких друштава заснованим на приват-

јосјодарској казненој ђрава. Загреб: Хрватски љетопис за казнено право и праксу, вол. 14, (2), 371–434.

⁵ Види Стојановић, З. (2010). *Одговорности ђравној лица за кривична дела*. Управа за антикорупцијску иницијативу, Пројекат „Подршка имплементацији међународних антикорупцијских стандарда и инструмената у Црној Гори“, Подгорица, Излагања учесника Семинара о одговорности правних лица за кривична дела и праћењу, одузимању и повраћају добара, Колашин, 21. до 24. октобра 2009. године, 13–25.

⁶ До тог момента вредило је начело *societas delinquere non potest*, као и схватање судова да се правном лицу не може приписати ментални елеменат кривичног дела ни изрећи санкција, с обзиром на то да правно лице не располаже сопственом вољом.

⁷ У Француској је кривична одговорност правних лица уведена на основу властите процене сврсисходности тог института, а систематизована је у новом Кривичном законнику из 1994. године у поглављу „О кривичној одговорности“.

⁸ Види Галичић, Д. (2010). *Увођење ђравних лица ђод кривичну јурисдикцију судова у Француској и БиХ*. Пројекат „Подршка имплементацији међународних антикорупцијских стандарда и инструмената у Црној Гори“ – „Одговорност правних лица за кривична дела - Повраћај добара“, Излагања учесника Семинара о одговорности правних лица за кривична дела и праћењу, одузимању и повраћају добара, Колашин, од 21. до 24. октобра 2009. године, Подгорица, 26–32.

⁹ „Службени лист Републике Црне Горе“ број 2/07.

¹⁰ У случају БиХ, као и скоро свих земаља у региону, у решењима садржаним у кривичним законима БиХ, ентитета и Брчко дистрикта из 2003. године се, углавном ради о обавези усклађивања са обавезујућим међународним конвенцијама које су се почеле развијати тек након 1996. године и обично наводе формулацију „одговорност правних лица за кривична дела“. БХ законодавци су се определили за варијанту недоношења посебних закона о одговорности и поступку кажњавања правних лица. Као и наведени међународни акти, кривични закони који се примењују у Бих одговорност правних лица ограничавају на кривична дела која су учињена у њихово име, за њихов рачун или у њихову корист.

ној својини - доведена су у питање и дотадашња решења у кривичном праву. Чини се да су описи привредних кривичних дела у садашњем Кривичном закону Републике Македоније¹¹ (КЗ), преузети из тог права, добрим делом застарели. Они су настали у социјалистичком правном систему и непримерени су новом уставном поретку Републике Македоније и нису компатибилни са правом Европске уније, посебно с *acquis communautaire*. Позитивна је новост увођење одговорности правних лица за кривична дела, новелом Кривичног законика Републике Македоније¹² из 2004. године.

Овакав развој је и резултат одређених иницијатива у оквиру Савета Европе и Европске уније, које су нашле свој одраз и у неколико међународних конвенција. Но, тим се конвенцијама не предвиђа кривична одговорност правних лица као обавезна и универзална.¹³

Као једну од првих и најзначајнијих иницијатива у овом погледу треба истаћи препоруку земљама чланицама Савета Европе коју је 1988. године усвојио Комитет министара, број Р (88)18 - да уведу кривичну одговорност правних лица или друге системе казнене одговорности правних лица. Три конвенције закључене у оквиру Савета Европе предвиђају обавезу земаља које су их ратификовале да предвиде одговорност правних лица за одређена кривична дела. То су: Конвенција о заштити животне средине из 1998. године, Кривичноправна конвенција о корупцији из 1999. године и Конвенција о компјутерском криминалитету из 2001. године. Ове конвенције обавезују и Македонију да за одређена кривична дела предвиди одговорност правних лица.

И поједина документа Европске уније, као што је Други протокол Конвенције за заштиту финансијских интереса Европске уније, предвиђају обавезу прописивања одговорности правних лица за нека кривична дела. Уз то, и законски пројекат на нивоу Европске уније, познат под називом *corpus iuris*, који представља основ евентуалног будућег кривичног законика Европске уније (мада се, за сада, ограничава на врло уску област кривичноправне заштите финансијских интереса Европске уније), предвиђа широко постављену одговорност правних лица. За одговорност правног лица захтева се, према овом нацрту, да постоји кривично дело одговорног лица које делује у име правног лица и у оквиру својих овлашћења, а које је учињено у корист правног лица. То значи да се полази од модела изведене одговорности правног лица, која се заснива на кривичном делу одговорног лица.

Од значаја за увођење одговорности правних лица за кривична дела јесте и Конвенција УН против корупције (члан 26). Мада не предвиђа обавезу увођења кривичне одговорности за кривична дела корупције већ дозвољава да се у складу са правним системом неке земље предвиди одговорност

¹¹ „Службен весник на Република Македонија“ број 37/96. Измене и допуне Кривичног законика објављене су „Службен весник на Република Македонија“ др. 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12 и 55/13.

¹² „Службен весник на Република Македонија“ број 19/04.

¹³ Види Ђирић, Ј. (2008). *Објективна одговорност у кривичном праву*. Београд: Институт за упоредно право.

правних лица за учешће у тим кривичним делима, Конвенције наглашава да то морају бити ефективне, сразмерне и одвраћајуће санкције. Што се македонског права тиче, може се констатовати да је оно усвајањем поменуте новеле КЗ, не само испунило обавезу увођења таквих санкција већ је у том погледу отишло и даље. Учинио је то уводећи одговорност правних лица за сва кривична дела.

У вези с основним концепцијама и моделима одговорности правног лица за кривична дела од којих се пошло приликом увођења те одговорности, примећују се у законодавству европских земаља знатне разлике. Та се законодавства разликују како по томе да ли је та материја регулисана у кривичном закону или у посебном закону, тако и по томе како су решена нека концепцијска питања одговорности правних лица (изворна или изведена одговорност, објективна или субјективна одговорност, услови за приписивање кривичног дела правном лицу и др.). Када је европско законодавство у питању, и поред оваквог развоја који долази до изражаја нарочито последњих година, у неким земљама постоји резервисан став у вези с увођењем одговорности правних лица за кривична дела, па се и даље предвиђа казненa одговорност правних лица само за прекршаје, и то претежно у области привреде и финансија.¹⁴

2. ВРСТЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Будући да је новелом КЗ из 2004. године, на бази релевантних међународних (универзалних и регионалних) стандарда, и у Македонији успостављана кривична одговорност правних лица или одговорност правних лица за кривична дела, одређени су: (а) појам и врсте правних лица која могу бити учиниоци кривичних дела¹⁵, б) услови за заснивање одговорности правних лица и (в) врсте и сврха кривичних санкција које надлежни судски органи могу изрећи правним лицима.¹⁶

¹⁴ То решење, на пример, одавно постоји у СР Немачкој.

¹⁵ Иако се привредно кривично право традиционално схвата као део посебног дела кривичног права, у новије време појавио се и његов општи дио који не садржи никакве посебне институте јер се на привредна кривична дела примењују сви институти општег дела кривичног права. Ипак, неки институти општег дела код привредних кривичних дела имају специфичности. И у македонском кривичном праву то је најпре питање круга могућих учинилаца привредних кривичних дела и с тим у вези појма одговорног лица, дефинисаног у општем делу КЗ, затим питање одговорности за нечињење, односно за поступање у крајњој нужди и заблуде.

¹⁶ У правној теорији постоје различита схватања о моделу који оправдава кажњавање правних лица: а) модел објективне одговорности – одговорност на бази самог проузроковања последице кривичног дела, б) модел изведене кривичне правног лица из кривичне одређених физичких лица – када правно лице одговара у случају да је кривично дело учињено од стране његовог одговорног лица са кривицом и в) модел аутономне одговорности. Види Грозданић, Шкорић, 222 и 223.

И кривичне санкције¹⁷ за правна лица представљају законом предвиђене мере друштвене реакције које надлежни судски органи у законом прописаном поступку изричу одговорном правном лицу као учиниоцу кривичног дела - у циљу заштите друштва од криминалитета¹⁸.

Кривично право бивше СФРЈ је непосредно после Другог светског рата предвиђало кажњавање правних лица за кривична дела (члан 10 Закона о кривичним делима против народа и државе, члан 11 Закона о недопуштеној трговини, недопуштеној шпекулацији и привредној саботажи и члан 14 Закона о врстама казни). Општи део Кривичног закона из 1947. године предвиђао је могућност да правно лице може изузетно да буде субјект кривичног дела у случајевима када је у закону изричито одређена његова одговорност. Кривични законик ФНРЈ из 1951. године и Кривични закон СФРЈ из 1976. године нису предвиђали кривичну одговорност правних лица.¹⁹

Питање које санкције се могу применити у случају извршења кривичних дела од стране правног лица, одувек је било тема научних расправа, и у исто време један од разлога због којих су неке земље одбијале да прихвате концепт кривичне одговорности правних лица. У правној науци дуго је био присутан став да је санкционисање правног лица неправедно према запосленим у њему. Такође је био присутан и став да би кривична одговорност правног лица могла да доведе до двоструког санкционисања, када би и појединци и правна лица били окривљени за исто кривично дело. Али, у овом случају не долази до повреде начела кривичног поступка *ne bis in idem*, јер правно лице и појединац запослен у њему имају сопствену имовину и идентитет.²⁰ Санкције за кривична дела извршена од стране правних лица и појединаца запослених у њима предвиђене су како посебним законима којима је регулисана кривична одговорност правних лица, тако и кривичним законима земаља које немају посебан закон којим је предвиђен тај правни институт.

Новчана казна је најшире заступљена санкција. Пре свега, разлог је јер компанију губитак новачних средстава погађа као што појединца погађа губитак слободе. Али, она има и својих недостатака. Првенствено, то је негативан ефекат на недужне запослене, акционаре, повериоце. Друга санкција која се често изриче је конфискација добара стечених извршењем кривичног дела.

¹⁷ Види Јовашевић, 2012, 215–217.

¹⁸ Види Јовашевић, Д. (2010). *Одговорност правних лица – европски стандарди и право Републике Србије*. Зборник радова „Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније“, Београд, 516–533.

¹⁹ Види Јовашевић, Д. (2010). *Одговорност правних лица у кривичном праву Републике Србије*. Сарајево: Право и правда, (1–2), 81–100.

²⁰ Шупут, Ј. (2009). *Одговорност правних лица за кривична дела*, Београд; Страни правни живот, (1), 182.

КЗ предвиђа две основне врсте казни²¹ за правна лица. То су: а) главне казне (члан 96а КЗ) и б) споредне казне (члан 96б КЗ)²².

3. НОВЧАНА КАЗНА

3.1. Појам и карактеристике

У вези с новчаном казном прописана су два система. Примаран је онај према коме се висина новчане казне одмерава у односу на учињену штету или прибављену имовинску корист, а супсидијаран - који се одмерава у фиксном износу.

Правном лицу као учиниоцу кривичног дела суд може изрећи само једну врсту главне казне (члан 96а КЗ). То је новчана казна. Она се изриче у износу од 100.000 денара до 30 милиона денара. За кривична дела која су извршена из користољубља, као и за кривична дела којима је остварена корист или проузрокована штета великих размера - новчана казна се може изрећи и до двоструког износа максимума ове казне или у сразмери са величином проузроковане штете или прибављене имовинске користи до десетоструког износа.

КЗ је поставио и прецизна правила за одмеравање новчане казне правном лицу (члан 96е КЗ). Према овим правилима:

- (1) за кривична дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до три године, правно лице се кажњава новчаном казном до 500.000 денара, а ако је дело учињено из користољубља или је њиме прибављена имовинска корист или изазвана штета великих размера - новчана казна се може изрећи највише до двоструког износа проузроковане штете или прибављене користи;
- (2) за кривична дела за која је прописана казна затвора од најмање три године, правно лице се кажњава новчаном казном до 1.000.000 денара, а ако је дело учињено из користољубља или је њиме прибављена имовинска корист или изазвана штета великих размера, новчана казна се може изрећи највише до петоструког износа проузроковане штете или прибављене користи;
- (3) за кривична дела за која је прописана казна затвора од најмање пет година, правно лице се кажњава новчаном казном од најмање 1.000.000 денара, а ако је дело учињено из користољубља или је њиме прибављена имовинска корист или изазвана штета великих размера,

²¹ Види Марјановић, 346–348.

²² Закон о одговорности правног лица за кривична дела Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“ број 97/08. предвиђа три врсте кривичних санкција и две врсте казни. Кривичне санкције предвиђене овим законом су казна, условна осуда и мере безбедности. Чланом 13 предвиђене су две врсте казни. То су новчана казна и престанак правног лица, које се могу изрећи само као главне казне. Поред њих се могу изрећи и неке од мера безбедности као што су забрана обављања одређених регистрованих делатности или позива, одузимање предмета и јавно објављивање пресуде

новчана казна се може изрећи највише до десетоструког износа проузроковане штете или прибављене користи;

- (4) ако суд утврди новчану казну за два или више кривичних дела у стицају, јединствена казна не може да достигне збир појединачно утврђених казни, нити да пређе законски максимум прописане казне за правно лице.

У недостатку подробније законске одредбе у кривичном законодавству Македоније о околностима које су од значаја за одмеравање казне правном лицу, може бити корисно споменути околности које суд, према одредби члана 16 Закона о одговорности правних лица за кривична дела Црне Горе, треба нарочито узети у обзир при одмеравању новчане казне правном лицу. То су: тежина кривичног дела, укључујући угрожавање општих интереса; степен одговорности правног лица за учињено кривично дело; положај и број одговорних лица у правном лицу која су учинила кривично дело; да ли је одговорно лице раније осуђивано или је кршило закон или други пропис; околности под којима је дело учињено; економска снага и пословни резултати правног лица; раније пословање правног лица, укључујући и кршење закона и других прописа; понашање правног лица после учињеног кривичног дела, укључујући смењивање лица која су пропустила дужан надзор, дисциплинско кажњавање и престанак радног односа одговорног лица које је учинило кривично дело; однос према жртви кривичног дела, укључујући накнаду штете и отклањање других штетних последица насталих извршењем кривичног дела, као и да ли је то учињено пре или после сазнања о покретању кривичног поступка; искоришћавање лошег имовинског стања, тешких прилика, нужде, недовољног искуства, лакоумности или недовољне способности жртве за расуђивање; да ли је враћена имовинска корист прибављена учињеним кривичним делом; предузимање пре учињеног кривичног дела од стране правног лица свих делотворних, неопходних и разумних мера у циљу спречавања и откривања извршења кривичног дела; да ли је правно лице пријавило кривично дјело пре сазнања о покретању кривичног поступка, да ли је сарађивало са органима откривања и гоњења или је ометало вођење поступка; однос правног лица према учињеном кривичном делу, укључујући и признање одговорности за учињено кривично дјело.

Интересантно је, такође, напоменути да Закон о одговорности правних лица за кривична дела Републике Србије, као једну од околности која је од значаја за одмеравање казне, изричито помиње величину правног лица.

Узимање у обзир наведених околности при одмеравању казне правном лицу претпоставља претходно утврђивање њихове стварне садржине у сваком конкретном случају, па, стога, и прибављање и извођење доказа који се односе на наведене околности.²³

²³ Филиповић, Љ., Икановић, В. *Егуакаиивни модул „Кривични јосџујак љрошив љравних осода“*, Сарајево: Високо судско и тужилачко вијеће БиХ, 56. (преузето са веб сајта: [355](http://pravosudje.ba/vstvl/faces/pdfservl.et.jsessio.nid...?p_id_doc=20555, 11. ајрипа 2015. јогине).</p></div><div data-bbox=)

3.2. Ублажавање казне

Закон је овластио суд да у сваком конкретном случају може да правном лицу изрекне и блажу новчану казну (члан 96ж КЗ) од прописане казне и то ако су испуњени следећи услови:

- 1) ако закон предвиђа блаже кажњавање,
- 2) ако закон предвиђа могућност потпуног ослобођења од казне, а суд не ослободи од казне правно лице и
- 3) ако суд оцени да постоје посебно олакшавајуће околности да се и са блажом казном може постићи сврха кажњавања правног лица. Када постоје две или више олакшавајућих околности и када су оне добиле карактер „посебно олакшавајућих“, представља фактичко питање које суд решава у сваком конкретном случају.

Када су испуњени прописани услови за ублажавање новчане казне правном лицу као учиниоцу кривичног дела, тада закон одређује и границе тог ублажавања (члан 96з КЗ) на следећи начин:

- 1) за кривично дело за које се правном лицу може изрећи казна до 500.000 денара или до двоструког износа прибављене имовинске користи или проузроковане штете, може се изрећи блажа казна до 100.000 денара,
- 2) за кривично дело за које се правном лицу може изрећи казна до 1.000.000 денара или до петоструког износа прибављене имовинске користи или проузроковане штете, може се изрећи блажа казна до 200.000 денара и
- 3) за кривично дело за које се правном лицу може изрећи казна од најмање 1.000.000 денара или десетоструки износ прибављене имовинске користи или проузроковане штете, може се изрећи блажа казна до 300.000 денара или до петоструког износа прибављене имовинске користи или проузроковане штете.

3.3. Условна новчана казна

Поред безусловног изрицања новчане казне, КЗ предвиђа и могућност условног одлагања извршења новчане казне (члан 96ј). То је специфична врста условне осуде. Наиме, суд може да одреди условно одлагање извршења новчане казне и казне која се састоји од забране или одузимања дозволе, лиценце, концесије, овлашћења или другог права које је утврђено посебним законима за време од једне до три године (време проверавања) под следећим условима:

- а) ако се ради о кривичном делу за које је прописана новчана казна или казна затвора до три године и
- б) ако правно лице да обезбеђење за извршење новчане казне у случају опозива условне осуде.

Условно одлагање новчане или друге казне која се састоји у забрани или одузимању одређених права се може опозвати: 1) ако правно лице у време трајања рока проверавања изврши ново кривично дело, 2) ако је откривено неко већ раније учињено кривично дело правног лица и 3) ако правно лице у остављеном року не пружи потребно обезбеђење за извршење новчане казне. Условна осуда се може опозвати за време трајања рока проверавања, а најкасније у року од једне године од протеча овог времена (у случају извршења новог кривичног дела).

Међутим, у случајевима када је суд овлашћен да правно лице у потпуности ослободи од прописане казне, тада одговорном правном лицу може да изрекне ублажену новчану казну (без обзира на наведена ограничења) до најмањег износа новчане казне. Правно лице се може ослободити од казне у потпуности у смислу члана 96и КЗ ако одговорно лице²⁴ у правном лицу, орган управљања или руковођења или надзорни орган након извршења кривичног дела добровољно пријаве учиниоца кривичног дела или врате имовинску корист прибављену кривичним делом или отклоне штетне последице извршеног кривичног дела или на други начин надокнаде штетне последице дела.

3.4. Извршење новчане казне

При изрицању новчане казне суд одређује и време њеног плаћања у корист буџета. Тај рок се одређује у судској пресуди. Он може да се креће од 15 до 30 дана од дана правноснажности пресуде (члан 96и КЗ). У случају да осуђено правно лице не плати изречену новчану казну у целисти или делимично у остављеном року, приступа се њеној принудној наплати. Ако се пак новчана казна не може извршити из имовине правног лица због тога што правно лице нема уопште имовину или је престало да постоји пре извршења казне, тада се казна извршава на имовини његовог правног следбеника.

Ако нема правног следбеника осуђеног правног лица, ненаплаћена новчана казна се извршава на имовини оснивача правног лица сразмерно уложеном уделу, односно у случају утврђеном законом о трговачким друштвима од имовине акционара, односно ортака сразмерно њиховим уделима - ако су својим одлукама или поступцима онемогућили или спречили извршење новчане казне. Новчана казна изречена страном правном лицу се извршава на имовини која је одузета од стране Републике Македоније или од имовине у иностранству сходно ратификованим међународним уговорима.

²⁴ Модерни кривични законици не познају појам одговорног лица, па учиниоце привредних кривичних дела најчешће означају помоћу речи "ко". То ипак не значи да су та кривична дела нужно постала *delicta communia* јер се круг учинилаца може сузити на лица с одређеним својством на други начин. Тим путем ишао је и словенски законодавац када је у Кривичном закону из 1994. потпуно напустио појам одговорног лица, па учиниоце већине кривичних дела против привреде (XXIV. поглавље) означаје речју "ко, уз евентуални додаток "прибављању привредне делатности).

4. СПОРЕДНЕ КАЗНЕ

Поред главне – новчане казне, правном лицу као учиниоцу кривичног дела суд може да изрекне једну или више споредних казни (члан 96б КЗ) под следећим условима:

- 1) ако је правно лице злоупотребило свој положај и
- 2) ако постоји опасност да правно лице поново учини кривично дело.

У тим случлајевима, суд може да изрекне следеће споредне казне²⁵:

1. забрану добијања дозволе, лиценце, концесије, овлашћења или другог права утврђеног посебним прописима,
2. забрану учествовања у поступку јавног надметања, давања уговора о јавним набавкама и уговопра о јавно-приватном партнерству,
3. забрану оснивања правног лица,
4. забрану коришћења субвенција и других повољних кредита,
5. забрану коришћења средстава финансирања политичких партија из буџета Републике Македоније,
6. одузимање дозволе, лиценце, концесије, овлашћења или другог права утврђеног посебним прописима,
7. привремену забрану вршења одређене делатности и
8. трајну забрану вршења одређене делатности и
9. престанак правног лица.

Једну или више споредних казни суд може да изрекне уз новчану казну правном лицу ако оцени да њихово изрицање одговара тежини извршеног кривичног дела и да ће се на тај начин спречити то правно лице да убудуће поново врши таква кривична дела. При изрицању ових казни, суд одређује и време њиховог трајања које може да се креће од једне до пет године. Ако из околности извршеног кривичног дела произилази да је издата дозвола, лиценца, концесија, овлашћење или друго право злоупотребљено за његово извршење, суд изриче одузимање дозволе лиценце, концесије, овлашћења или другог права утврђеног посебним прописима (заједно са новчаном казном).

Ако је приликом вршења делатности правног лица извршено кривично дело за које је физичком лицу прописана новчана казна или казна затвора до три године, а због начина извршења дела произилази опасност од поновног вршења таквог или сличног дела, суд изриче привремену забрану вршења одређене делатности у трајању од једне до три године (заједно са новчаном казном). Ако се пак ради о кривичном делу за које је физичком лицу прописана казна затвора од најмање три године, а из начина његовог извршења произилази опасност од поновног вршења таквог или сличног

²⁵ Види Јовашевић, Д. (2011). *Криминалистички њравних лица и државна реакција*. Зборник радова „Криминал и државна реакција“, Београд, 121–136.

кривичног дела, суд изриче трајну забрану вршења делатности коју обавља правно лице (заједно са новчаном казном).

5. КОНФИСКАЦИЈА ИМОВИНЕ И ИМОВИНСКЕ КОРИСТИ И ОДУЗИМАЊЕ ПРЕДМЕТА

Поред казни, КЗ предвиђа могућност изрицања правном лицу и две посебне кривичноправне мере. То су: 1) конфискација имовине и имовинске користи и 2) одузимање предмета (члан 96к).

За конфискацију имовине и имовинске користи прибављене кривичним делом на правно лице се сходно примењују одредбе чл. 97–100 КЗ. Ако се од правног лица не може конфисковати имовина или имовинска корист прибављена кривичним делом због тога што је оно престало да постоји пре извршења конфискације, правни следбеник или следбеници, оснивач или оснивачи правног лица, односно акционари или ортаци трговачког друштва су солидарно одговорни да исплате новчани износ који одговара прибављеној имовинској користи (члан 96к став 2 КЗ).

За одузимање предмета од правног лица сходно се примењују одредбе чл. 101а КЗ.

5. ПОСЕБНЕ ОДРЕДБЕ О ЗАСТАРЕЛОСТИ КРИВИЧНОГ ГОНЕЊА И ЗАСТАРЕЛОСТИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ

И на крају, и код правног лица се примењује посебан основ гашења кривичне санкције. То је застарелост. И овде се разликују две врсте застарелости.

Застарелост кривичног гоњења правног лица за учињено кривично дело наступа када протекне (члан 96л КЗ)²⁶: а) три године од извршења кривичног дела за које је прописана новчана казна или казна затвора до три године, б) пет година од извршења кривичног дела за које је прописана новчана казна или казна затвора изнад три године и в) десет године од извршења кривичног дела за које је прописана новчана казна или казна затвора изнад пет година.

Застарелост извршења новчане казне и казне одузимања дозволе, лиценце, концесије, овлашћења или другог права утврђеног посебним законима наступа када протекну три године од дана правноснажности пресуде којом су те казне изречене. Застарелост извршења казне која се састоји у забрани, наступа по истеку времена на које је ова забрана изречена.

²⁶ Види Камбовски, 2006, 787–793.

У односу на прекид и ток застарелости за кривично гоњење и ток и прекид застарелости извршавања новчане казне и споредних казни – примењују се одреде чл. 107–112 КЗ.

6. ЗАКЉУЧАК

Следећи међународне стандарде последњих деценија 20. века, у нису савремених кривичних законодавстава уводи се систем кривичне одговорности и санкција за правна лица као учиниоце кривичних дела. Од бивших југословенских држава прва је овим путем пошла Словенија (1999. године), па затим Хрватска, Босна и Херцеговина и Црна Гора (2003.) године да би 2004. године и Македонија новелом КЗ увела систем санкција за кривично одговорна правна лица и правила за њихову примену. Међу санкцијама које познаје македонско кривично право, правним лицима се изричу казне: главне (новчана казна) и споредне казне уз главну казну (којих има више врста). Може се констатовати да КЗ предвиђа релативно богат регистар санкција и мера које се могу применити према правном лицу. Уколико се буде водила адекватна казнена политика, може се очекивати значајно превентивно дејство у односу на учешће правних лица у вршењу кривичних дела.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, М., Марковић, И. (2005). *Кривично право, посебни део*. Бања Лука;
- Врекић, Д. (1997). *Мера одузимања имовинске користи у кривичном праву*. Нови Сад;
- Врховшек, М., Козар, В., Митровић, Ј., Голубовић, М. (1997). *Збирка судске праксе из области привредних пресуда*, Београд;
- Врховшек, М. (2008). *Коментар Закона о одговорности правних лица за кривична дела*. Београд;
- Вучинић З. (2000). *Кривична одговорност државе у међународном праву*. Београд;
- Грозданић, В., Шкорић, М. (2009). *Увод у казнено право, Општи део*. Ријека;
- Ђорђевић, Ђ. (2004). *Кривично право*. Београд, 2004.
- Ђурђевић, З. (2005). *Коментар Закона о одговорности правних особа за казнена дела*. Загреб;
- Јовановић, Љ. (1973). *Одговорност и врсте одговорности*. Зборник Правног факултета у Нишу;
- Јовановић, Љ. (2000). *Кривично право, Општи део*, Ниш;
- Јовашевић, Д. (2001). *Привредни пресуди у судској пракси – Практикум*. Београд;

- Јовашевић, Д. (2001). *Коменџар Закона о љривредним љресџујима са судском љпраксом и реџисџром љојмова*. Београд;
- Јовашевић, Д. (2002). *Коменџар Кривичноџ закона СР Јуџославије*. Београд;
- Јовашевић, Д. (2006). *Лексикон кривичноџ љрава*. Београд;
- Јовашевић Љ., Јовашевић, Д., Кривично право, Општи део, Београд, 2002.
- Јовашевић, Д. (2012). *Кривично љраво, Оџшџи гео*, Ниш;
- Јовашевић, Д. (2007). *Кривични законик Реџублике Србије*. Београд;
- Камбовски, В. (2005). *Казнено љраво, Оџшџи гео*. Скопље;
- Камбовски, В. (2007). *Кривична одџговорносџ љравних лица - комџараџивна исџраживања*. Скопље;
- Кокољ, М., Лазин, Ђ. (1986). *Имовинске санкџије и мере у јуџословенском кривичном љраву*. Београд;
- Лазаревић, Љ. (1969). *Кривична одџговорносџ у јавним службама и љрегузећима*. Реферат „Десети француско-југословенски дани“, Ниш;
- Марјановић, Ђ. (1998). *Македонско кривично љраво, Оџшџи гео*. Скопље;
- Мрвић Петровић, Н. (2005). *Кривично љраво*. Београд;
- Roxin, C. (1997). *Strafrecht, Allgemeiner Teil, Band I, 3. Auflage*. M̄nchen;
- Симовић, М. (2013). *Кривично љроцесно љраво, Увод и оџшџи гео*. Бихаћ;
- Селиншек, Љ. (2006). *Казнено љраво*. Љубљана;
- Срзентић, Н Стајић А., Лазаревић Љ. (1980). *Кривично љраво СФРЈ - оџшџи гео*, Београд;
- Стојановић, З. (2000). *Кривично љраво, Оџшџи гео*, Београд;
- Чејовић, Б. (2002). *Кривично љраво, Оџшџи гео*. Београд, 2002.

CRIMINAL SANCTIONS FOR CORPORATE BODIES IN THE LAW OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract

Based on the series of international standards prescribed in general and regional documents, number of criminal laws (codes) have lately introduced criminal liability for corporate bodies and a system of main and consequent sanctions when a corporate body is a perpetrator of a criminal act. This paper covers term, types and characteristics of criminal sanctions for corporate bodies in the new Macedonian Criminal Law that has been effective since 2004.

Key words: corporate body, criminal act, perpetrator, law, court, liability, sanction.

UTICAJ POSTUPKA PRIJEMA DRŽAVNIH SLUŽBENIKA NA KVALITET PRUŽANJA USLUGA U LOKALNOJ UPRAVI FEDERACIJE BIH

Stručni rad

UDK 352.075.31(497.6)

Nusret Hamidović dr sc,¹
Opština Sapna F BiH

Sažetak: *Vrijeme tranzicije prouzrokuje, pored uvođenja isprobanih dobrih praksi u organizaciji i radu lokalne samouprave u FBiH, i puno radnji i postupaka koji, čini se, nemaju adekvatan odgovor pojmovima efektivnosti i efikasnosti. Prijem državnih službenika u sve organe državne službe, federalne, kantonalne i opštinske, vrši Agencija za državnu službu Federacije BiH u skladu sa Zakonom o državnoj službi u FBiH. Postupak prijema je veoma složen i dugotrajan, te se često događa da, kada je nekom organu potreban državni službenik koji treba zamijeniti nekog drugog državnog službenika zbog odustva sa posla zbog bolovanja, nije moguće, vremenski, provesti postupak prijema prije povratka službenika sa bolovanja. Opšte je poznata činjenica da administracija ne može da prati razvoj preduzetništva tako da se javlja nesklad između potrebnih usluga preduzetnicima i osposobljenosti lokalne uprave da ih adekvatno pruži.*

Postupak prijema državnih službenika, preko Agencije za državnu službu FBiH, još više usporava i otežava preduzetničke inicijative koje ne trpe tromu i neefikasnu administraciju. U ovom radu će biti obrađen postupak prijema državnih službenika preko ADS FBiH i uticaj takvog prijema na preduzetničke potrebe za uslugama u organu lokalne samouprave FBiH.

Ključne riječi: *Državna služba, državni službenik, preduzetnik, lokalna samouprava.*

UVOD

Vrijeme tranzicije ili vrijeme turbulencije? Ovo pitanje se uvijek može postaviti kada je u pitanju lokalna samouprava u F BiH u postratnom periodu.

¹ nusko_42otmail.com

Šuma propisa, najčešće ne usaglašenih, stoji pred organima vlasti na svim nivoima koji se „moraju primijentiti“ a oni su u suštini neprimjenjivi prije nego se međusobno usaglase. Pružanje usluga na lokalnom nivou, iz domena državnih poslova pada, najviše, na lokalnu samoupravu odnosno njene organe i zaposlenike koji, u direktnoj komunikaciji sa starnkama, rješavaju njihove zahtjeve. Često se čuju primjedbe kako je vlast na lokalnom nivou neefikasna, nesposobna, korumpirana ili ko zna još kakve izraze upotrebljavaju nezadovoljne stranke, često ne znajući da službenik u opštini nije kriv za nemogućnost pružanja usluge koja stranku može zadovoljiti. Ovaj rad ne kaže da nema ni takvih službenika kojima se mogu pridodati i atributi naprijed navedeni, ali svakako će pojasniti neke situacije koje utiču na kvalitet pružanja usluga u opštinama.

Poslovi u opštinama su podijeljeni na poslove koje rade ili, ako hoćete, diktiraju izabrani zvaničnici, a konkretan rad se svodi na državne službenike, namještenike i ostale zaposlenike koji ne pripadaju klasifikaciji koju preferira vazeća legislativa. Da bi se poboljšale usluge građanima, preduzetnicima i ostalim korisnicima usluga opštine, intencija u organima uprave je da se zapošljavaju kompetentne osobe koje mogu odgovoriti vremenu koje jeste i onom koje nadolazi. U okviru opštine, pored izabranih zvaničnika (načelnik opštine i vijećnici opštinskog vijeća), struktura zaposlenih se sastoji od državnih službenika, namještenika i ostalih. Do 2003. godine prijem u organ lokalne samouprave vršila je opština, odnosno načelnik opštine sa svojim saradnicima i političkim partijama koje su činile većinu u lokalnom opštinskom vijeću.

Da bi se izbjegla situacija zapošljavanja po principu pripadnosti ili simpatizerstvu određenim političkim strankama koje su na vlasti i sprječavanje nepotizma zakonodavac, Parlament Federacije BiH, pokušava urediti tu oblast zakonom o Državnoj službi u Federaciji BiH koji je stupio na snagu 01.07. 2003. godine. Ovaj zakon je definisao i postupak prijema državnih službenika, koji je više razrađen podzakonskim aktima. Cilj ovoga rada je taj da ukaže na uticaj postupka prijema zaposelnika na pružanje usluga u opštini, ne sa pravnog aspekta, nego više sa ekonomskog aspekta i potreba razvoja i preduzetništva u lokalnoj samoupravi.

DRŽAVNA SLUŽBA

Država, u našem jeziku, potiče od glagola držati. Vladar ili vlada drži pod svojom vlašću teritoriju i stanovništvo na toj teritoriji. „Država je najvažnija politička zajednica čija je osnovna uloga zaštita državnog uređenja, zaštita teritorije, zaštita građana kao i usmjerenje društvenih procesa.“ (Google 2008). Istražujući definiciju države, kao i u svakoj naučnoj disciplini, dođe se do zaključka da postoji više definicija te da, u suštini, je vrlo teško prihvatiti neku od definicija koja će biti naučno utemeljena i istinita. Ona može biti samo prikladna definicija u zavisnosti iz kojeg naučnog ugla posmatraš pojam države. Ako bi prihvatili definiciju koja je citirana, može se konstatovati da je ona dobra, ali sa

aspekta definicije države iz prostora Bosne i Hercegovine, država se može definisati kao ograđen, isparcelisan prostor na kojem žive i sa kojeg se iseljavaju ljudi koji imaju svoju viziju države, te zbog protektorata i diktature pojedinaca traže državu iz svoje vizije.

Teritorijalna i organizaciona konstitucija Bosne i Hercegovine je složeni sistem koji se sastoji iz države BiH, dva entiteta (Federacija i Republika Srpska) i distrikta Brčko. Složena država ima i složenu državnu upravu i neefikasan sistem upravljanja i rada gotovu u svim sferama. (Hamidović 2012, 9)

Državne poslove obavljaju državni službenici. „Državni službenik je lice postavljeno rješenjem na radno mjesto u organ državne službe, u skladu sa zakonom.“ (Vlada FBiH, 2003) Državni službenici su osobe koji obavljaju državne poslove i zaposleni su u nekom organu državne službe. U narodu, pojam državnog službenika, je veoma širok. Prema opštem tumačenju, državni službenici su sve osobe koje su zaposlene u nekom državnom organu ili državnoj instituciji, bez obzira da li se radi o izabranom dužnosniku, namješteniku ili nekoj drugoj osobi zaposlenoj u nekoj državnoj instituciji.

Međutim, po zakonu o državnoj službi FBiH, državni službenici su zaposlenici organa državne službe koji moraju imati visoku stručnu spremu, odnosno prvi, drugi ili treći ciklus visokog obrazovanja po bolonjskom sistemu obrazovanja i položen ispit za rad u organima državne službe. Ispit za rad u organima državne službe FBiH sastoji se od ispita opšteg znanja i stručnog ispita.

a) Ispit opšteg znanja

Prema članu 3. uredbe o uslovima, načinu i programu za polaganje ispita opšteg znanja i stručnog ispita za kandidate za državnu službu u Federaciji Bosne i Hercegovine, ispit opšteg znanja polažu sva lica koja kao kandidati konkurišu na radna mjesta državnih službenika u organima državne službe Federacije, kantona, grada i opština. Ispit opšteg znanja ima za cilj utvrditi da li kandidati koji konkurišu na radno mjesto državnog službenika posjeduju dovoljan stepen znanja iz oblasti javne uprave koja su neophodna za obavljanje poslova državnog službenika. Kandidati koji su položili stručni upravni ispit, javni ispit za državne službenike u institucijama Bosne i Hercegovine ili pravosudni ispit, izuzeti su od polaganja ispita općeg znanja. (Vlada FBiH, 2006)

Dakle, odredbom ove Uredbe se kaže da se ispitom opšteg znanja provjerava „stepen znanja iz oblasti javne uprave koja su neophodna za obavljanje poslova državnog službenika“, što implicira da kandidati prije nego li započnu rad u organima državne službe „moraju, posjedovati „stepen znanja za rad u organu državne službe“, kako bi uopšte mogli konkurisati, odnosno zasnovati radni odnos u državnoj upravi.

Ispit za rad u organima državne službe u Federaciji BiH, se sastoji od ispita opšteg znanja koji se, po pravilu, polaže u Agenciji državne službe FBiH (ADS FBiH), a može se polagati i u Federalnom ministarstvu pravde, ali ispit položen u Federalnom ministarstvu pravde potvrđuje Agencija. Ovaj ispit se polaže je-

danput, prilikom prijema u organ državne službe ili se može polagati iz razloga namjere sticanja preduslova za prijavu na neki konkurs u organu državne službe. Ispit opšteg znanja se polaže pismeno i sastoji se od 42 pitanja sa ponuđenim odgovorima. Svaka osoba koja pristupi polaganju ispita opšteg znanja je položila isti ako tačno odgovori na najmanje 2/3 pitanja (28).

Ispit opšteg znanja polaže se prema Programu polaganja ispita opšteg znanja za kandidate za državnu službu koji obuhvata sljedeće oblasti: osnove ustavnog sistema, organizacija organa državne uprave, upravni postupak i upravni spor, osnove radnih odnosa, kancelarijsko poslovanje u organima uprave i osnove evropskih integracija. (Vlada FBiH, 2006)

Program polaganja je bio u osnovnoj Uredbi objavljenoj 2006. godine i odnosio se na propise kojima važe u Federaciji BiH, međutim, izmjenama i dopunama iz 2014. godine zakonodavac proširuje obuhvat propisa koje je neophodno izučiti kako bi se stekla *znanja iz oblasti javne uprave koja su neophodna za obavljanje poslova državnog službenika* sa članom uredbe za:

„2a., Osnove republičke uprave i lokalne samouprave u Republici Srpskoj

- 1) Gradivo koje je pridodato: republički organi uprave, načela njihovog djelovanja, poslovi organa uprave, unutrašnja organizacija i uređenje organa uprave, odnosi organa uprave sa drugim organima i organizacijama, javnost rada i odnosi sa građanima, prenošenje i povjeravanje poslova uprave, ministarstva uprave i lokalne samouprave, unutrašnji nadzor, sukob nadležnosti i rješenje o žalbi i izuzeće, vršenje upravnog nadzora, inspeksijski nadzor, uredsko i arhivsko poslovanje.
- 2) Osnovi lokalne samouprave u Republici Srpskoj, definicija lokalne samouprave, jedinice lokalne samouprave i uslovi za njihovu uspostavu (opština, grad), tijela jedinica lokalne samouprave (skupština opštine, načelnik opštine i funkcioneri opštine), poslovi lokalne samouprave, uslovi za uspostavljanje grada, imovina i finansiranje jedinica lokalne samouprave (prihodi lokalne samouprave), administrativni nadzor nad radom jedinica lokalne samouprave, radna mjesta u administrativnoj službi i način popunjavanja upražnjenih radnih mjesta te prava i dužnosti službenika, nadzor nad radom jedinica lokalne samouprave i Odbor za žalbe. (Vlada FBiH, 2014)

Dakle, kandidati za državnu službu u Federaciji Bosne i Hercegovine, na bilo kojem nivou vlasti, pored formalnog obrazovanja, koje steknu na visokoškolskim ustanovama, moraju posjedovati „znanja“ koja trebaju steći prije pristupanja polaganju ispita opšteg znanja koja im, vjerovatno, nikada neće biti neophodna za rad na konkretnom radnom mjestu u organu državne službe. Ovaj obim i struktura zakonske legislative potrebne za polaganje ispita opšteg znanja mogla bi se izučavati cijeli semestar na dodiplomskom studiju.

Pored ispita opšteg znanja, koji su dužni polagati svi kandidati koji namjeravaju konkurisati za neko od mjesta u organima državne službe, na svim nivoima vlasti u FBiH, pa i za državne službenike u lokalnoj samoupravi, sastavni dio prijema u državnu službu je i stručni ispit za konkretno radno mjesto.

Radna mjesta u državnoj službi prema Zakonu o državnoj službi u Federaciji BiH se dijele na rukovodeća radna mjesta – rukovodeći državni službenici i ostala radna mjesta - ostali državni službenici.

U rukovodeće državne službenike se svrstavaju: rukovodilac samostalne uprave i samostalne ustanove; sekretar organa državne službe; rukovodilac uprave i ustanove koje se nalaze u sastavu ministarstva; pomoćnik rukovodioca organa državne službe i glavni inspektori.

U ostale državne službenike se svrstavaju: šef unutrašnje organizacione jedinice; inspektori; stručni savjetnik; viši stručni saradnik i stručni saradnik. (Vlada FBiH, 2003)

Stručni ispit je ispit koji se polaže u Agenciji za državnu službu za konkretno radno mjesto u organu državne službe, prema osnovnoj podjeli u skladu sa zakonom o državnoj službi u FBiH. U zavisnosti od radnog mjesta u organu državne službe razlikuju se dva tipa stručnih ispita i to: ispit za rukovodeće državne službenike i stručni ispit za ostale državne službenike.

b) Stručni ispit

Stručni ispit polažu sva lica koja, kao kandidati, konkurišu na radna mjesta državnih službenika u organima državne službe Federacije, kantona, grada i opština. Cilj stručnog ispita je provjera sposobnosti kandidata za rad na konkretnom radnom mjestu na koje se prijavio. Stručni ispit se sastoji od pismenog i usmenog dijela (intervjua).

Pismeni dio stručnog ispita kandidati polažu u vidu testa koji se sastoji od određenog broja pitanja i to:

- 1. za rukovodeće državne službenike 14 pitanja**
- 2. za ostale državne službenike 10 pitanja.**

Za svako pitanje na testu ponuđeni su opcijski odgovori. Kandidat prilikom rješavanja testa treba odgovoriti na svako pitanje označavanjem samo jedne opcije. Pitanja iz pismenog dijela stručnog ispita odnose se na oblast i vrstu poslova kojoj pripada radno mjesto na koje kandidat konkuriše. Za rješavanje testa na pismenom dijelu stručnog ispita kandidat ima na raspolaganju jedan sat. Kandidat radi pismeni dio stručnog ispita bez korištenja bilo kakve literature, elektronskih, tehničkih i drugih pomagala. Kandidat stiče pravo da pristupi na intervju za prijavljeno radno mjesto ako njegov ukupan broj bodova na pismenom dijelu stručnog ispita iznosi 70% maksimalnog broja bodova. Kandidat koji je uspješno položio pismeni dio, pristupa intervjuu na kojem mu članovi Komisije za izbor postavljaju određeni broj pitanja. Pitanja na intervjuu mogu se odnositi i na radno iskustvo kandidata, njegovu stručnu spremu, kvalifikacije kao i druge informacije koje je kandidat naveo u svojoj prijavi. Komisija vodi zapisnik o toku intervjuja sa svim kandidatima. Intervju ne može biti duži od 30 minuta.

Listu uspješnih kandidata čine kandidati koji su na stručnom ispitu postigli najmanje 70% od ukupnog broja bodova. Listu uspješnih kandidata Agencija dostavlja rukovodiocu organa državne službe u čije je ime proveden javni konkurs. (Vlada FBiH, 2014)

Kod polaganja stručnog ispita za rukovodeće državne službenike kandidat može pristupiti intervjuu ako da odgovor na najmanje 10 od četrnaest pitanja pismenog dijela ispita, dok za ostale državne službenike je neophodno odgovoriti na sedam od deset ponuđenih pitanja. Interesantna su zapažanja da kandidati prilikom polaganja ispita za rad u organima državne službe ne mogu koristiti literaturu niti elektronska pomagala. Ova zapažanja su interesantna iz razloga što su državni službenici (i rukovodeći i ostali) obavezni primjenjivati i pratiti propise, odnosno zakonsku legislativu vezanu za poslove koje obavljaju. Ovakvim načinom polaganja ispita vrši se akumulacija informacija i sticanje određenih znanja namijenjih jednom trenutku – trenutku polaganja ispita. Znanja stečena na ovakav način nisu trajna, brzo se zaboravljaju, tako da se kandidat koji položi stručni ispit i bude primljen na određeno radno mjesto, vrlo često, skoncentriše samo na mali obim propisa koji nisu bili u trenutku polaganja ispita, dok za ostalu materiju koju je polagao na ispitu, pogotovo ako je bio vrlo uspješan na tom ispitu, smatra da je zna te postaje krut u svom radu. „Stečeno znanje“ prije i za vrijeme polaganja ispita opšteg znanja i stručnog ispita, vrlo često izaziva sukobe u organizaciji sa državnim službenicima i namještenicima koji imaju više radnog iskustva nakon položenog ispita za rad u organima državne službe. Vremenom i takvi državni službenici uoče nedostatke, koje su smatrali 100% ispravnim prilikom prijema u državnu službu, te prihvataju promjene i koriste sva sredstva unaprjeđenja u radu. Drugačiji način prijema bi olakšao ovu situaciju, te korisnici usluga uprave i lokalne samouprave ne bi morali ispaštati dugim čekanjima na svoje usluge iz razloga neznanja ili nesigurnosti „novopečenog šefa“ ili „novopečenog državnog službenika.“

KOMISIJA ZA PRIJEM DRŽAVNIH SLUŽBENIKA

U skladu sa Zakonom o državnoj službi, Agencija za državnu službu FBiH vrši postupak prijema, odnosno postupak raspisivanja konkursa za državne službenike za sve organe državne službe na svim nivoima. Iako se u Zakonu o izmjenama i dopunama zakona o državnoj službi u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacija BiH“ broj: 04/12) dešavaju takve izmjene da se ovaj Zakon ne odnosi na državnu službu u kantonima i opštinama, agencija za državnu službu FBiH i dalje obavlja poslove do prijema državnih službenika i na ovim nivoima vlasti. Za prijem državnih službenika obrazuju se stručne komisije, posebna komisija za polaganje ispita opšteg znanja, a posebna stručna komisija za prijem rukovodećih i ostalih državnih službenika.

Stručna komisija za polaganje ispita opšteg znanja, sastoji se od ukupno šest članova, po jedan za svaku oblast iz člana 4. stav 1. Uredbe. Predsjednika i nje-

govog zamjenika te članove Stručne komisije rješenjem imenuje direktor Agencije za državnu službu.

Članovi Stručne komisije imenuju se iz reda diplomiranih pravnika koji su se istakli u radu na normativno-pravnim, upravnim i drugim stručnim poslovima kao i poslovima vezanim za finansiranje institucija i procesima pridruživanja evropskim integracijama u državnim organima uprave. Stručna komisija priprema pitanja i opcijske odgovore za polaganje ispita opšteg znanja. Stručna komisija prati promjene propisa predviđenih Programom za polaganje ispita opšteg znanja za kandidate za državnu službu i blagovremeno ažurira pitanja i opcijske odgovore koji se koriste za testiranje kandidata. Na osnovu tako sačinjenih pitanja Agencija sačinjava bazu podataka koja će omogućiti elektronsko generisanje testova, po metodi slučajnog odabira. Aktom o imenovanju Stručne komisije iz člana 5. stav 2. Uredbe *određuje se i visina naknade koja pripada članovima Komisije.* (Vlada FBiH, 2006)

Članovima stručne komisije, za rad u komisiji, pripada naknada čija se visina utvrđuje rješenjem o imenovanju komisije prema kriterijima koji utvrdi Agencija, a isplata se vrši iz sredstava organa državne službe za čije je potrebe imenovana ta komisija. (Vlada FBiH, 2003) Komisija za prijem rukovodećih i ostalih državnih službenika broji pet članova komisije plus tri člana monitoring osoblja iz Agencije za državnu službu FBiH.

Obzirom da u dvije komisije ima ukupno jedanaest članova komisija (ispit opšteg znanja 6 članova i stručni ispit 5 članova), a za svakog od njih se plaća učešće u radu komisije za prijem državnih službenika, ovaj proces, pored toga što je komplikovan i dugotrajan, on je, sa ekonomskog aspekta skup. Trošak prijema državnih službenika u organima uprave i lokalne samouprave se često ne može predvidjeti budžetom iz razloga što veoma često dolazi do nepredviđenih situacija, odnosno neplanskih odlazaka državnih službenika iz državne službe. Kako je zakon propisao da se prijem državnih službenika vrši, isključivo putem konkursa i sa komplikovanim procedurama to se često događa da se ovakav način prijema odražava na kvalitet i kvantitet pružanja usluga u organu lokalne samouprave.

Složenost postupka pokazaćemo na primjeru prijema državnih službenika u Opštini Sapna.

PRIMJER IZ PRAKSE

Prijam državnih službenika u opštinu Sapna

Konkurs za prijem državnih službenika, nakon donošanja Odluke o reorganizaciji organa lokalne samouprave opštine Sapna, objavljen je 03.9.2014. godine. Krajnji rok za podnošenje dokumentacije je bio 18.09.2014. godine.

Javni konkurs je između ostalog glasio ovako:

„Na osnovu člana 24., a u vezi sa članom 74a. Zakona o državnoj službi u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH” br. 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 4/12) i člana 1. Zakona o preuzimanju Zakona o državnoj službi u Federaciji BiH („Službene novine TK” br. 12/10 i 1/12), Agencija za državnu službu Federacije Bosne i Hercegovine, na zahtjev Opštine Sapna, objavljuje

JAVNI KONKURS

za popunu radnih mjesta državnih službenika u Opštini Sapna 4 / 368

01. Rukovodilac službe-pomoćnik Opštinskog načelnika u Službi za urbanizam, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne i geodetske poslove - 1(jedan) izvršilac
02. Rukovodilac službe-pomoćnik Opštinskog načelnika u Službi za opštu upravu, društvene djelatnosti i boračka pitanja - 1(jedan) izvršilac
03. Stručni saradnik za planiranje lokalnog razvoja u Službi za privredu, budžet i finansije- 1(jedan) izvršilac
04. Stručni saradnik za privredu i poduzetništvo u Službi za privredu, budžet i finansije - 1(jedan) izvršilac
05. Stručni saradnik za budžet, analizu i javne nabavke u Službi za privredu, budžet i finansije - 1(jedan) izvršilac“ (ADS FBiH, 2014)

Pored nabiranja pozicija za koje se traže državni službenici, u konkursu su opisani poslovi i zadaci koje će raditi državni službenici koji budu primljeni na te poslove, kao i uslovi koji su potrebni za prijavu na konkurs (stručna sprema i radno iskustvo).

Procedure prijave na konkurs su složene i vremenski traju dugo. Konkurs za prijem pet državnih službenika u opštini Sapna objavljen je u tri javna glasila; Dnevni avaz, Oslobođenje i Službene novine Federacije BiH. Ranijim zakonskim procedurama, oglašavanjem u dnevnoj štampi morao je biti objavljen cijeli tekst konkursa, tako da su troškovi oglašavanja iznosili i do 1000,00 KM plus troškovi objavljivanja u Službenim novinama FBiH. Sada su procedure „pojednostavljene“, tako da se u dnevnim novinama objavljuje samo oglas o pozicijama koje se traže i potencijalni kandidati upućuju na tekst konkursa na stranici Agencije za državnu službu FBiH. Objavljivanje konkursa, se po pravilu, zadnje događa u službenim novinama od kada počinju teći rokovi za prijavljivanje na isti.

Sa početkom prijave na konkurs, kandidati ne šalju dokumenta na poslodavca, odnosno opštinu Sapna, nego na adresu Agencije koja provodi proceduru prijema dokumenata, pregledavanja ispravnosti istih, organizuje polaganje ispita opšteg znanja, organizuje polaganje stručnog ispita te Načelniku opštine šalje listu uspješnih kandidata.

Dakle, kompletnu proceduru provodi Agencija, tako da poslodavac, putem svojih članova komisije za prijem, koje je obavezan imenovati, na zahtjev Agencije, učestvuje u složenoj proceduri prijema državnih službenika.

Slika 1. Obavijest kandidatima za polaganje ispita opšteg znanja (ADS FBiH, 2014)

OBAVJEŠTENJE KANDIDATIMA KOJI SU DUŽNI PRISTUPITI POLAGANJU ISPITA OPŠTEG ZNANJA		
Naziv organa		OPĆINA SAPNA
Objava konkursa	Štampa/ Glasilo	„Službene novine Federacije BiH“ br. 71/14
	Datum	03.09.2014. godine
Mjesto polaganja		Sarajevo (prostorije ADS FBiH)
Ulica i broj		Hamdije Kreševljakovića 19/V (zgrada „Hidrogradnje“)
Datum polaganja		16.10.2014. godine
Vrijeme polaganja		12,00 sati
Datum objave na web-u		10.10.2014. godine

Iz slike broj 1. može se vidjeti da je zadnja objava konkursa bila 03.9.2014. godine, a objavljena je u „Službenim novinama Federacije BiH“ br. 71/14, te da je polaganje ispita opšteg znanja zakazano za 16.10. 2014. godine, dakle 43 dana nakon zadnje objave konkursa. Uzme li se u obzir da je krajnji rok dostavljanja dokumentacije za prijem bio 18.9.2014. godine (15 dana od objave konkursa), Agenciji je bilo potrebno 28 dana da organizuje ispit opšteg znanja.

Kako se ispit za prijem državnih službenika ne završava polaganjem ispita opšteg znanja, Agencija organizuje stručni ispit za konkretno radno mjesto za koje je raspisan konkurs. Kao što se vidi iz slike 1. ispit opšteg znanja se organizuje u Sarajevu, dok se stručni ispit organizuje u ispostavi - odjeljenju Agencije u Tuzli.

Slika 2. Obavijest o polaganju stručnog ispita

OBAVJEŠTENJE KANDIDATIMA KOJI SU DUŽNI PRISTUPITI POLAGANJU STRUČNOG ISPITA (PISMENI I USMENI DIO-INTERVJU)		
Naziv organa		Općina Sapna
Objava konkursa	Glasilo/ štampa	Sl. novine FBiH br: 71/14
	Datum	03.09.2014.godine
Broj pozicije		Naziv radnog mjesta
01.	Rukovodilac službe-pomoćnik Općinskog načelnika u Službi za urbanizam, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne i geodetske poslove - 1 izvršilac	

02.	Rukovodilac službe-pomoćnik Općinskog načelnika u Službi za opću upravu, društvene djelatnosti i boračka pitanja – 1 izvršilac
03.	Stručni saradnik za planiranje lokalnog razvoja u Službi za privredu, budžet i finansije – 1 izvršilac
04.	Stručni saradnik za privredu i poduzetništvo u Službi za privredu, budžet i finansije – 1 izvršilac
05.	Stručni saradnik za budžet, analizu i javne nabavke u Službi za privredu, budžet i finansije – 1 izvršilac
Mjesto polaganja	Tuzla
Ustanova	Kantonalna privredna komora Tuzla (sala 3 sprat)
Ulica i broj	Trg slobode b.b.
Datum i vrijeme polaganja	23.10.2014.godine u 12,30 sati, za pozicije: 01. i 02. 27.10.2014.godine u 11,00 sati, za poziciju: 03. 28.10.2014.godine u 11,00 sati, za poziciju: 04. 29.10.2014.godine u 11,00 sati, za poziciju: 05.
Datum objave na web-u	17.10.2014.godine

Iz slike 2. se može vidjeti da je Agenciji bilo potrebno dodatnih 13 dana za provođenje stručnog ispita. Dakle, sa naprijed navedenih 43 i dodatnih 13 dana, samo za provođenje procedure do okončanja postupka polaganja ispita prošlo je 56 dana.

Poslije okončane procedure polaganja stručnog ispita, Agencija, načelniku opštine Sapna šalje liste uspješnih kandidata 29.10.2014. godine. Po dobijanju liste uspješnih kandidata, načelnik opštine vrši odabir kandidata i traži mišljenje Agencije 06.11.2014. godine za kandidate za koje se odlučio. Agencija 27.11.2014. godine dostavlja mišljenje na načelnikov odabir kandidata, a načelnik 28.11. donosi Rješenje o postavljenju državnih službenika i ista dostavlja ADS FBiH. Nakon ove dostave Rješenja ADS FBiH 19.01.2015. godine dostavlja obavijest o rezultatima javnog konkursa za pozicije 01, 02. i 05. iz slike 2. dok za pozicije 03. i 04. se ništa ne pominje u obavijesti. Zbog nedavanja informacija za ove pozicije, može se pretpostaviti, da postoje žalbe Odboru državne službe za žalbe o čemu poslodavac – načelnik opštine nije obaviješten.

Ranijim zakonskim rješenjem, načelnik opštine, kao poslodavac, je bio obavezan uzeti prvog, odnosno prve kandidate sa liste uspješnih, a da bi postupio drugačije morao je svoju odluku obrazložiti (pravdati ADS FBiH). Sadašnjom „olakšanom“ procedurom, načelnik, kao poslodavac „ima mogućnost izbora“, kojeg potvrđuje Agencija. Procedura davanja mišljenja traje i po nekoliko mjeseci, tako da se u konkretnom slučaju, postupak prijema dva rukovodeća državnih službenika i jednog iz reda ostalih državnih službenika okončao 19.01.2015. godine, te su isti počeli sa radom 21.01.2015. godine nakon 140 dana od dana objavljivanja konkursa. Kada primljeni državni službenici stupe na dužnost na-

čelnik opštine obavještava Agenciju da su isti stupili na dužnost čime se okončava postupak prijema.

Za dva državna službenika pod rednim brojevima 03. i 04. iz slike 2. procedura prijema nije okončana do 30. marta 2015. godine, odnosno 208 dana. Ovaj postupak prijema nije okončan i njegovo okončanje je neizvjesno, te stoga ni ovo istraživanje nije okončano.

Ovakav način prijema državnih službenika predstavlja blokadu rada organa lokalne samouprave, te direktno utiče na kvalitet usluga. Za ovo vrijeme, opština Sapna, je morala pružati usluge sa nekompetentnim kadrovima i u smanjenom obimu. Ovdje trpe svi korisnici usluga lokalne samouprave. Stejkholdere opštine Sapna ne zanima procedura prijema državnih službenika, oni žele da krenu u biznis otvaranjem ugostiteljskih objekata, trgovinskih radnji ili obrta, a ta rješenja se rade u opštini. Za kvalitetniju saradnju, brže i efikasnije rješavanje problema oko otvaranja biznisa, čija odobrenja su u nadležnosti opštine, predviđen je i **Stručni saradnik za privredu i poduzetništvo** u Službi za privredu, budžet i finansije, kojeg opština ne može dobiti u ovako složenoj proceduri duže od 208 dana, a uzme li se u obzir pozicija **Stručnog saradnika za planiranje lokalnog razvoja**, gdje sam naziv pozicije govori o potrebi lokalne zajednice za planiranjem i razvojem koje je, procedurom prijema stručnog saradnika (ostali državni službenici) „zaustavljeno“ gotovo sedam mjeseci. Da li toliko vremena mogu čekati preduzetnici? Da li planiranje i razvoj opštine mora trpjeti ovakav sistem? Kakva treba da bude lokalna samouprava, ako poslovi prijema njihovih zaposlenika zavise od neke agencije? Pored ovih pitanja može se postaviti i niz drugih za koje nema odgovora, a preduzetnici i građani trpe i krive lokalnu samoupravu zbog neefikasnosti.

Psihološki uticaj komisije za polaganje stručnog ispita, nazvanog intervju, predstavlja eksperiment psihološke izdržljivosti kandidata. Dakle, pored pet članova komisije intervjuu prisustvuju još tri člana „super kontrole“, što kandidatima stvara dojam svojevrsnih optuženika, a „sud i porota“ vrebaju svaku njihovu pogrešku kako bi im dali što manje „bodova“ i niže ih rangirali na listi uspješnih. Jedan od kandidata na konkursu, koji je predmet ove analize, je uporedio polaganje stručnog dijela ispita – intervju sa polaganjem završnog dijela ispita na fakultetu (odbrana diplomskog rada), samo što ovdje pored ispitne komisije postoji i kontrola koja ga dodatno psihološki opterećuje. I pored ovakve kontrole i načina polaganja ispita za prijem državnih službenika, konkursi za radna mjesta u organima uprave su, najčešće, raspisani za već postojeće zaposlenike ili potencijalne zaposlenike koji su regrutovani u političkoj opciji vladajuće većine u zavisnosti od nivoa vlasti. Ukoliko se dogodi da neki od „planiranih“ kandidata ne položi neki dio ispita i ne nađe se na listi uspješnih kandidata, poslodavac poništava konkurs ili dio konkursa i čeka povoljniju priliku. Regrutovanje kadrova je poznato u nauci i ono se koristi u razvijenim zemljama, a takav način odabira i selekcije kandidata vrše velike proizvodne i uslužne kompanije radi dobijanja što kvalitetnijih kadrova. „Regrutovanje“ kadrova za radna mjesta državnih službenika u organima lokalne samouprave vrše pojedinci ili manja grupa njih radi realizacije predizbornih obećanja.

KOMUNIKACIJA AGENCIJA – NAČELNIK OPŠTINE U KONKURSNJOJ PROCEDURI

Opštinski načelnik predstavlja instituciju izvršne vlasti, a kao pojedinac je rukovodilac organa lokalne samouprave (Hamidović 2011, 24), te je stoga osoba koja odlučuje o potrebama i prijemu državnih službenika i najmeštenika u opštini i u njegovoj je nadležnosti komunikacija sa ADS FBiH oko konkursne procedure za prijem državnih službenika. Komunikacija između načelnika opštine Sapna i Agencija za državnu službu FBiH, svodila se, u ovom slučaju, na dostavu potrebe za državnim službenicima i definisanju pozicija i njihovih kompetencija potrebnih za obavljanje traženih poslova i zadataka, što se definišu konkursom. Nakon završetka konkursne procedure i obavljenog stručnog dijela ispita, Agencija je dostavila listu uspješnih kandidata. Načelnik opštine je odabrao kandidate – državne službenike sa liste uspješnih i tražio mišljenje ADS FBiH za odabrane kandidate. Agencija daje svoje mišljenje, nakon čega načelnik pravi Rješenja o prijemu koja dostavlja Agenciji. Nakon što Agencija „svede račune“ obavještava načelnika o rezultatima javnog konkursa čime se komunikacija između Agencije i načelnika završava.

U ovom slučaju – primjeru iz prakse opštine Sapna, jasno se da zaključiti da blokadu rada lokalne samouprave vrši Agencija, te zakonodavac, odnosno građani FBiH, trebaju insistirati na drugačijem prijemu zaposlenika, odnosno prijem zaposlenika treba vratiti lokalnoj samoupravi. Vraćanjem prijema zaposlenika u lokalnu samoupravu, skratio bi se postupak prijema, smanjili bi se troškovi prijema, povećala bi se efikasnost rada državnih službenika, a isto tako bi se dobilo na kvalitetu kandidata. Apsurd je da intervju i prijem zaposlenika vrši neko drugi umjesto poslodavca.

ZAKLJUČAK

Istraživanja u ovom radu za postupak prijema državnih službenika u lokalnoj samoupravi nisu okončana nego su samo započeta. Razlog ovakvog zaključka je dugotrajan i skup način istraživanja koje bi trebalo provesti u više opština Federacije BiH, pa i Republike Srpske gdje bi se dobili sveobuhvatniji rezultati i pokazala činjenica da država i njene institucije vrše opstrukciju pružanja usluga i razvoj jedinica lokalne samouprave.

U ovom istraživačkom radu svoje učešće su dali ispitanici – učesnici konkursne procedure, načelnik kao poslodavac, predstavnici opštine u komisiji za prijem državnih službenika i drugi saradnici načelnika opštine koji su imali komunikaciju sa ADS FBiH. Važnost učešća nabrojanih je u tome da su svi mišljenja da je procedura prijema komplikovana, dugotrajna i skupa. Ovakvim načinom prijema državnih službenika ne dobija se na transparentnosti i kvalitetu izabranih kadrova, čak se može konstatovati da se ovakvim načinom izbora mogu

dobiti kadrovi koji ne zadovoljavaju opisu radnog mjesta iz razloga što ih bira Agencija a ne poslodavac.

Biznisi i preduzetništvo ne trpe ovako duge i neefikasne procedure, te stoga traže lokalitete koji imaju sluha za njih i čije su procedure jednostavnije i kraće. Opštine mogu biti efikasne i konkurentne samo onda kada budu imale kvalitetne i kompetentne kadrove zaposlene na pravim mjestima i kada se uskladi zakonska legislativa koja onemogućava efikasan rad lokalne samouprave.

Konačan zaključak ovoga rada jeste da je prijem državnih službenika u opštine, preko Agencije za državnu službu Federacije BiH, potpuno nepotreban i da usporava razvoj organa lokalne samouprave, osiromašuje ih smanjujuje njihovu efikasnost.

LITERATURA

- Gogle 2008.
- <http://brezanskafurka.blogger.ba/arhiva/2008/06/23/1634281>; 20.mart 2015. godine,
- Hamidović, N.,2011. Uticaj rukovodilaca ne efikasnost zaposlenih u organima lokalne samouprave, Banja Luka, Univerzitet za poslovne studije.
- Hamidović, N.,2011. Problemi konstitucije i funkcionisanja organa lokalne samouprave, Banja Luka, Univerzitet za poslovne studije.
- Google. ba, <http://www.adsfbih.gov.ba/>, Arhiva javnih konkursa. 12.03.2015. godine.
- Vlada FBiH. 2003. Zakon o državnoj službi u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, broj: 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 04/12), Sarajevo, Službene novine Federacije BiH.
- Vlada FBiH. 2006. Uredba o uslovima, načinu i programu za polaganje ispita općeg znanja i stručnog ispita za kandidate za državnu službu u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službeni list FBiH“ 69/06, 63/08 i 27/14), Sarajevo, Službene novine Federacije BiH.
- Vlada FBiH. 2014. Uredba o izmjenama i dopunama uredbe o uslovima, načinu i programu za polaganje ispita općeg znanja i stručnog ispita za kandidate za državnu službu u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službeni list FBiH“ broj: 27/14), Sarajevo, Službene novine Federacije BiH.

Prilog A

OBAVJEŠTENJE KANDIDATIMA KOJI SU DUŽNI PRISTUPITI POLAGANJU STRUČNOG ISPITA (PISMENI I USMENI DIO-INTERVJU)	
Naziv organa	Općina Sapna
Objava konkursa	Glasilu/ štampa Sl. novine FBiH br: 71/14
Datum	03.09.2014.godine
Broj pozicije	Naziv radnog mjesta
01.	Rukovodilac službe-pomoćnik Općinskog načelnika u Službi za urbanizam, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne i geodetske poslove – 1 izvršilac
02.	Rukovodilac službe-pomoćnik Općinskog načelnika u Službi za opću upravu, društvene djelatnosti i boračka pitanja – 1 izvršilac
03.	Stručni saradnik za planiranje lokalnog razvoja u Službi za privredu, budžet i finansije – 1 izvršilac
04.	Stručni saradnik za privredu i poduzetništvo u Službi za privredu, budžet i finansije – 1 izvršilac
05.	Stručni saradnik za budžet, analizu i javne nabavke u Službi za privredu, budžet i finansije – 1 izvršilac
Mjesto polaganja	Tuzla
Ustanova	Kantonalna privredna komora Tuzla (sala 3 sprat)
Ulica i broj	Trg slobode b.b.
Datum i vrijeme polaganja	23.10.2014.godine u 12,30 sati, za pozicije: 01. i 02. 27.10.2014.godine u 11,00 sati, za poziciju: 03. 28.10.2014.godine u 11,00 sati, za poziciju: 04. 29.10.2014.godine u 11,00 sati, za poziciju: 05.
Datum objave na web-u	17.10.2014.godine
NAPOMENA	Kandidati su dužni pristupiti ispitu u tačno/točno određeno vrijeme, u protivnom smatrat će se da su odustali od učešća u konkursnoj proceduri. U skladu sa Zakonom o zaštiti ličnih podataka („Službeni glasnik BiH“ broj 49/06, 76/11 i 89/11), imena kandidata se ne objavljuju. Kandidati sa liste uspješnih biće pismeno obaviješteni o postignutim rezultatima.

Spisak propisa na osnovu kojih će se sačinjavati pitanja za pismeni dio stručnog ispita:

Pozicija: -01. Rukovodilac službe-pomoćnik Općinskog načelnika u Službi za urbanizam, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne i geodetske

Zakoni:

Zakon o organizaciji organa uprave u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 35/05)

Zakon o državnoj službi u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 4/12)

Zakon o budžetima u Federaciji BiH („Sl. novine FBiH“, broj: 102/13, 9/14 i 13/14)

Zakon o upravnom postupku („Sl. novine FBiH“, broj: 2/98 i 48/99)

Zakon o prostornom uređenju i građenju („Sl. novine TK“, broj: 6/11, 4/13 i 15/13)

Zakon o građevinskom zemljištu („Sl. novine FBiH“, broj: 25/03 i 67/05)

Zakon o eksproprijaciji („Sl. novine FBiH“, broj: 70/07, 36/10 i 25/12)

Zakon o premjeru i katastru zemljišta („Sl. list SRBIH“, broj: 14/78, 12/87 i 26/90 i „Sl. list RBiH“, broj: 4/93 i 13/94)

Pozicija: -02. Rukovodilac službe-pomoćnik Općinskog načelnika u Službi za opću upravu, društvene djelatnosti i boračka pitanja

Zakoni:

Zakon o organizaciji organa uprave u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 35/05)

Zakon o državnoj službi u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 4/12)

Zakon o budžetima u Federaciji BiH („Sl. novine FBiH“, broj: 102/13, 9/14 i 13/14)

Zakon o upravnom postupku („Sl. novine FBiH“, broj: 2/98 i 48/99)

Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica („Sl. novine FBiH“, broj: 33/04, 56/05, 70/07 i 9/10)

Zakon o dopunskim pravima branitelja i članova njihovih obitelji („Sl. novine TK“, broj: 5/12-prečišćeni tekst i 5/14)

Zakon o matičnim knjigama FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 37/12 i 80/14)

Zakon o državljanstvu („Sl. glasnik BiH“, broj: 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 85/05, 43/09, 76/09 i 87/13)

Pozicija: -03. Stručni saradnik za planiranje lokalnog razvoja u Službi za privredu, budžet i finansije

Zakoni:

Zakon o državnoj službi u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 4/12)

Zakon o organizaciji organa uprave u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 35/05)

Zakon o principima lokalne samouprave u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 49/06 i 51/09)

Zakon o investiranju javnih sredstava („Sl. novine FBiH“, broj: 77/04 i 48/08)

Zakon o javno-privatnom partnerstvu („Sl. novine TK“, broj: 14/12)

Pozicija: -04. Stručni saradnik za privredu i poduzetništvo u Službi za privredu, budžet i finansije

Zakoni:

Zakon o državnoj službi u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 4/12)

Zakon o upravnom postupku („Sl. novine FBiH“, broj: 2/98 i 48/99)

Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima („Sl. novine FBiH“, broj: 35/09 i 42/11)

Zakon o ugotiteljskoj djelatnosti („Sl. novine FBiH“, broj: 32/09)

Zakon o unutrašnjoj trgovini („Sl. novine FBiH“, broj: 40/10)

Pozicija: -05. Stručni saradnik za budžet, analizu i javne nabavke u Službi za privredu, budžet i finansije

Zakoni:

Zakon o državnoj službi u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 4/12)

Zakon o budžetima u Federaciji BiH („Sl. novine FBiH“, broj: 102/13, 9/14 i 13/14)

Zakon o javnim nabavkama BiH („Sl. glasnik BiH“, broj: 49/04, 19/05, 52/05, 8/06, 24/06, 70/06, 12/09, 60/10, 87/13 i 47/14)

Zakon o računovodstvu i reviziji u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 83/09)

Podzakonski akti:

Pravilnik o finansijskom izvještavanju i godišnjem obračunu budžeta u FBiH („Sl. novine FBiH“, broj: 27/12)

THE EFFECT OF THE ADMISSION PROCEDURE OF CIVIL SERVANTS ON THE QUALITY OF SERVICE DELIVERY IN LOCAL GOVERNMENT OF THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The time of transition causes, in addition to the introduction of proven best practices in the organization and operation of local government in FBiH, and a lot of actions and procedures, it seems, do not have an adequate response in terms of effectiveness and efficiency. Employment of civil servants in all organs of the civil service, federal, cantonal and municipal, performed by the Agency for Civil Service of the Federation of Bosnia and Herzegovina in accordance with the Law on Civil Service in the FBiH. Admission

procedure is very complex and time consuming, and it often happens that, when an organ needed a civil servant who should replace another civil servant because of leave from work due to sick leave, it is not possible, the time, spend the recruitment procedure before the official returns from sick leave. It is generally known that the administration can not follow the development of entrepreneurship and there is a discrepancy between the necessary services to entrepreneurs and training of local government to provide them adequately.

Admission procedure for civil servants, through the Civil Service Agency of FBiH, further complicates and slows the entrepreneurial initiatives that may not be sluggish and inefficient administration. In this work be processed the recruitment procedure for civil servants through the CSA FBiH and the impact of such receipt on entrepreneurship need for services in the local government authority of FBiH.

Keywords: National Service, a civil servant, entrepreneur, local self-government.

ОД НАУКЕ КА СТРУЦИ-ЗНАЧАЈ ПРАВНИХ КЛИНИКА ЗА ПРАВНИЧКУ ПРОФЕСИЈУ

Научна кришика, йолемика

UDK 378.147.88:[340.166:34]

Др Филип Мирић¹,
сйручни сарадник за насйаву,
Правни факултйей Универзитйейа у Нишу, Србија
Александар Михајловић²,
дйл.йравник, сйуденй масйер сйудија,
Правни факултйей Универзитйейа у Нишу, Србија

Апстракт: Клиничко йравничко образовање је од изузейно значајно за образовање будућих йравника. Право је йрофесија речи, йа од усйешне йрмене йравних норми зависи у великој мери и усйешно решавање живоийних йроблема клијенайа. Збой шойа, сйуденйи йрава, будући йравници, шйреда да, йоред йеоријской, сйичу и йракиична знања и вешйине у рагу са клијеншима и усвајају високе сйандарде йравне ейике и йрофесионализма, шйо ће у великој мери олакшайи њихово даље усавршавање и найредовање у каројери. Пройрам йракиичне обуке сйуденайа у оквиру Правне клинике има веома дују шйрадицију на Правном факултйейу Универзитйейа у Нишу. У рагу су йрезентйовани резултайи рада Клинике за зашйийу йрава жена и Монилне йравне клинике, с обзиром на њихов значај за консйийуисање сисйема десйлайне йравне йомоћи. Имајући у виду све наведено, аушори указују на йойшреду инсйийуционализације рада йравних клиника и хийной доношења Закона о десйлайној йомоћи, који би йредсйављао йравни оквир за њихов несмейан рад на йравним факултйейима у Рејудлици Србији.

Кључне речи: йравна клиника, клиничко йравничко образовање, йракиична обука сйуденайа, десйлайна йравна йомоћ.

¹ filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs

² aleksandarmihajlovic91@yahoo.com

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Образовање је континуиран процес и он се никада не завршава окончањем формалног образовања. Ипак, током школовања од изузетног је значаја стећи практично применљиво знање јер оно гарантује ефикасно и успешно обављање различитих правничких послова у будућности. Практично и употребљиво правничко знање подразумева добро познавање позитивно-правних прописа и теоријских института, али и низ других правничких вештина (попут знања из области правне етике и професионализма, састављања правних докумената и пружање правних савета, психологије и комуникацијских вештина итд). Један од најефикаснијих начина да студенти права још током основних студија стекну практична знања и усаврше и унапреде своје практичне вештине јесте и рад на правним клиникама које постоје на бројним правним факултетима (Костић М, 2010). Без обзира на све наведено о клиничком правничком образовању, као научној и практичној дисциплини у домаћој литератури се није много писало и овај рад представља покушај да се то промени.

Правна клиника (*legal clinic, law clinic, law school clinic*) је програм правничког школовања који обезбеђује непосредно правничко искуство студентима правних факултета, а истовремено опслужује различите клијенте, којима је потребно пружање правне помоћи. Обично се на челу правних клиника налазе клинички професори, односно предавачи клиничког правничког образовног програма. Правне клинике најчешће поступају по принципу *pro bono*, у одређеним правним питањима, чиме се обезбеђује бесплатна правна помоћ клијентима (*Legal clinic, 2015*)³.

СПЕЦИФИЧНОСТИ КЛИНИЧКОГ ОБРАЗОВНОГ ПРОГРАМА

Обука студената на Правној клиници има низ предности у односу на класичне облике наставе на правним факултетима. Најпре, студентима се омогућава да кроз рад са стварним клијентима употпуне и прошире своја знања из различитих грана права (породичног, наследног, радног, кривичног итд). Даље, кроз рад на решавању конкретних правних проблема клијентата, студенти на најдиректнији и најнепосреднији начин усвајају принципе правног професионализма и етике, савлађују технику правног интервјуа и саветовања, као и састављања најразличитијих поднесака, што су све неопходне вештине једног доброг правника, како теоретичара тако и практичара. И коначно, кроз практичан рад на реалним случајевима из различитих области права, студенти могу да на изванредан начин самовреднују своје знање из појединих позитивноправних дисциплина, тестирају своје склоности и на тај начин утичу на правац у коме ће се развијати њихова будућа

³ Legal clinic, http://en.wikipedia.org/wiki/legal_clinic, приступ 28.03.2014.

правничка каријера. Важно је истаћи да успешан рад нужно подразумева солидно теоријско знање из различитих области права. Без доброг познавања правних института и правних прописа и уопште теоријског знања није могуће пружити одговарајући правни савет нити саставити делотворни поднесак који би помогао клијенту да на ефикасан начин оствари своја законом загарантована права (Мирић Ф, 2014(1):38). Овакав програм обуке омогућава транзицију знања од теоријског ка практичном, а да оно не изгуби свој научни карактер.

Клинички образовни програми на Правном факултету у Нишу имају дугу трајницу. Наиме, на Правном факултету у Нишу На Правном факултету у Нишу континуирано, од 2002. године, ради Правна клиника, у оквиру које се реализују разноврсни клинички програми обуке студената у правничким вештинама. У оквиру Правне клинике развијене су најпре Клиника за грађанско право и Клиника за заштиту права жена, а затим и Клиника за еристичку дијалектику, Клиника против трговине људима и Мобилна правна клиника. До 2005. године, клиничка обука реализована је применом симулација и других разноврсних метода интерактивног рада. Сечено искуство омогућило је да се установи Огледна адвокатска канцеларија, у којој студенти, под надзором професора и адвоката, пружају бесплатну правну помоћ «стварним» клијентима/клијенткињама. Огледна адвокатска канцеларија опремљена је према «Model standards in clinical legal education: live-client clinics». Поред тога, Правна клиника је партнер на пројектима пружања бесплатне правне помоћи у Адвокатској комори Ниша. До 2007. године клинички програми обуке били су факултативног карактера. Новим Студијским програмом основних академских студија права, Клиничко правничко образовање, предвиђено је као посебан изборни предмет, који студенти могу изабрати на четвртој години студија. Усвајањем Статута 2007. године, Правна клиника стекла је статус наставно-научне организационе јединице Факултета (Мирић Ф, 2014(2):314-315). Рад Правне клинике је нормиран Правилником о раду и Етичким кодексом. Упутства и смернице за рад студената на Правној клиници за заштиту права жена су садржана у и приручнику, који студентима користи и за припрему испита из изборног предмета Клиничко правничко образовање. (Константиновић-Вилић С, Костић М, 2011). Клинички образовни програм обухвата четири централне теме: правни професионализам и правна етика, интервју, саветовање и писање правних докумената. На самом почетку примене клиничког образовног програма, пре него је почео да се остварује програм практичне обуке кроз рад са стварним клијентима/клијенткињама, примењиване су симулације, путем разноврсних метода интерактивног рада. Искуство наставника, сечено током трогодишњег рада Клинике (2002–2005), и њихова оспособљеност за реализацију клиничког образовања путем разних видова обуке у Америци, Чешкој, Литванији, Русији, Македонији и Србији, омогућило је да Клиника започне обуку студената кроз рад са „стварним клијентима/клијенткињама” (Костић М., 2010:73).

Суштина успешног рада Правне клинике Правног факултета Универзитета у Нишу је у обезбеђивању континуитета њеног рада. Континуираност рада Правне клинике делимично обезбеђена обезбеђена и тиме што је предмет Клиничко правничко образовање увршћен у изборну групу предмета на акредитованим Основним академским студијама права на Правном факултету у Нишу, који студенти могу оптирати на четвртој години основних студија. Али, истинска континуираност рада Правне клинике се, по нашем мишљењу може постићи једино реализацијом самоодрживих пројеката пружања бесплатне правне помоћи који би своју основу имали у одговарајучим законским решењима.

СТАТИСТИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ РАДА ПРАВНЕ КЛИНИКЕ ЗА ЗАШТИТУ ПРАВА ЖЕНА И МОБИЛНЕ ПРАВНЕ КЛИНИКЕ

Клиника за заштиту права жена на Правном факултету у Нишу је резултат вишегодишње успешне сарадње ове високообразовне институције са Аутономним женским центром из Београда, Женског истраживачког центра за едукацију и комуникацију из Ниша и Адвокатске коморе у Нишу на реализацији истоименог пројекта. Да би се стекао јасан и прецизан увид у функционисање и рад Правне клинике за заштиту права жена Правног факултета у Нишу у наставку рада ће бити представљени статистички подаци о броју и структури обрађених предмета од оснивања ове правне клинике до данас. Ради се о периоду од 2006-2013. године. До ових података се дошло увидом у одговарајући уписник Правне клинике за заштиту права жена.

Табела 1. Укупан број клијенткиња које су се обраћиле Правној клиници за заштиту права жена за период 2006-2013.

Година	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Укупан број предмета	14	16	44	81	49	143	157	180

Као што се из наведене табеле може закључити, број предмета Правне клинике је у порасту, па је тако у 2013. години обрађено укупно 180 предмета, што је више него у 2006, 2007. и 2008. години заједно. Ово је најбоља потврда успешности Правне клинике, као модела обуке студената у практичним правничким вештинама и пружања бесплатне правне помоћи грађанкама Ниша. Број клијенткиња које су у посматраном периоду користиле услуге Правне клинике за заштиту права жена је далеко већи јер су се многе клијенткиње више пута обраћале за правну помоћ Правној клиници.

Табела 2. Сврхура поднесака према врсти правне ствари састављених на Правној клиници за заштиту права жена у периоду 2006-2013.

Врста правне ствари	Број урађених поднесака
Самостално вршење родитељског права	233
Развод брака	135
Изддржавање родитеља	19
Имовински односи	48
Кривичне пријаве	83
Правни савет	53
Насиље у породици	25
Измена модела виђења детета	4
Извршење судске одлуке	14
Утврђивање очинства	7
Управни спор	4
Изддржавање супружника	2
Молбе	2
Жалбе	4
Радни односи	11
Повећање алиментације	18
Привремена мера	1
Одговор на тужбу	1
Продужење родитељског права	2
Остало	16
Укупно	796

Подаци презентовани у Табели 2. пружају увид у структуру поднесака састављених на Правној клиници за заштиту права жена. Укупно је у посматраном периоду састављено 638 поднесака (99,50 годишње). Највише поднесака се тицало самосталног вршења родитељског права, развода брака и састављања кривичних пријави због кривичних дела насиља у породици из чл. 194.КЗ и недавање издржавања из чл.195. КЗ. Овакви резултати су се могли очекивати с обзиром да се Правна клиника за заштиту права жена бави, као што јој и име говори правном заштитом жена, чији се животни и правни проблеми могу подвести најчешће под норме породичног и кривичног права, али и неких других грана права (управног, радног, наследног итд).

Пројекат „Мобилна правна клиника“ реализован је од стране тима студената Правног факултета у Нишу у оквиру Програма „Покрени се за будућност“ под покровитељством компаније Philip Morris. Наиме, у школској 2013/2014 години 33 студента Правног факултета Универзитета у Нишу под надзором професора, асистената и адвоката је одлазило на терен и пружало бесплатну правну помоћ корисницима услуга Геронтолошког центра у Нишу, Центра за социјални рад „Свети Сава“ у Нишу, Удружења Ромкиња

„Освит“ и „Сигурне куће“ у Нишу. На овај начин је грађанима Ниша у великој мери олакшан приступ правди и побољшан ниво заштите њихових права и интереса.

Табела 3. Структура поднесака према врсти правне ствари састављених на Мобилној правној клиници 2013-2014.

Врста правне ствари	Број урађених поднесака
Самостално вршење родитељског права	8
Развод брака	5
Изддржавање детета	3
Имовински односи	2
Кривичне пријаве	3
Правни савет	24
Насиље у породици	5
Измена модела виђења детета	1
Извршење судске одлуке	1
Утврђивање очинства	2
Изддржавање супружника	1
Изддржавање родитеља	1
Остало	4
Укупно предмета/клијената	60 /45

На основу података садржаних у табели бр.3 може се закључити да су се клијенти најчешће обраћали тражећи правни савет, развод брака, самостално вршење родитељског права над малолетном децом или заштиту од насиља у породици. Треба нагласити да је тим Мобилне правне клинике остварио одличну сарадњу са представницима свих установа које су учествовале у реализацији овог важног пројекта за грађанке и грађане Ниша. И на крају, треба одати посебно признање студенткињама и студентима Правног факултета Универзитета у Нишу који су радећи у отежаним условима теренског рада показали изузетан ниво правног професионализма и личне одговорности.

Резултати рада Клинике за заштиту права жена и Мобилне правне клинике указују на значај клиничког правничког образовања у формалном образовном систему правних факултета. Овакав начин рада је вишеструко значајан. Најпре јер студентима омогућава практичну примену и проверу стечених знања, а затим и због тога што клијентима који нису у прилици да сами обезбеде услуге адвоката у великој мери олакшавају приступ правди. Нажалост, сведоци смо да значај одрживог система бесплатне правне помоћи у Републици Србији још увек није препознат на одговарајући начин ни на нормативном нивоу, а још мање у пракси, што отежава рад и нормално функционисање и правних клиника, као једних од потенцијалних пружалаца бесплатне правне помоћи.

ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ У РАДУ ПРАВНИХ КЛИНИКА И НАЧИНИ ЗА ЊИХОВО ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ

И поред несумњивог значаја, Правне клинике се у Србији суочавају са многим проблема у свом раду. Наиме, правне клинике функционишу при правним факултетима, најчешће као њихове наставно-научне базе, у сарадњи са надлежним адвокатским коморама. У таквим условима њихов рад је ограничен научно-истраживачким пројектима који се на њима спроводе. Осим тога, проблем представља и парцијална правна помоћ која се пружа на правним клиникама. Наиме из чињенице да правне клинике остварују пре свега едукативне циљеве произилази и немогућност заступања пред судом и другим државним органима. У складу са Законом о адвокатури заступање пред судом могу да врше само адвокати⁴. Клијенти који су, по правилу, лаици када је право у питању, нису увек у прилици да на прави начин схвате и разумеју ова ограничења. Овај проблем се може решити изменом Закона у адвокатури којим би било дозвољено и студентима правних факултета, полазницима обуке на Правној клиници, да под надзором професора и адвоката, прате суђења и активно учествују у заступању својих клијената. Тиме би студенти добили могућност да прате све фазе поступка, а имали би и повратну информацију о делотворности иницијалног правног акта у чијем су састављању учествовали на правној клиници. Са друге стране, клијентима би се пружила свеобухватна правна помоћ. Оваквим поступањем, по нашем мишљењу, не би било повређено ни начело забране нелојалне конкуренције, јер би унапред било познато који адвокати би били ангажовани у раду правних клиника, као и за које правне ствари би овакво заступање било дозвољено (рецимо у грађанској материји, породичноправне ствари, у кривичној поступци за лакша кривична дела за која је као главна казна предвиђена новчана казна или затвор до три године). Следећи проблем се тиче финансирања рада правних клиника. Проблем је тим већи што се до сада рад правних клиника на правним факултетима финансирао углавном путем пројеката. Основни недостатак пројектног финансирања јесте његова ограниченост, па крај пројеката може да угрози и даљи рад клиника на штету будућих генерација студената, али и потенцијалних клијената. Решење се види између осталог, у доношењу Закона о бесплатној правној помоћи који би имао системски карактер и којим би био регулисан систем пружалаца бесплатне правне помоћи, њихова надлежност, функционисање, одговорност, али и финансирање. Тек доношењем оваког правног акта наша земља ће добити заокружен систем пружања бесплатне правне помоћи.

⁴ Чл.3. Закона о адвокатури, *Сл. гласник РС*, 31/2011 и 24/2012-Одлука УС

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Правници у највећој могућој мери утичу на правац развитка једног друштва, а самим тим и на судбину његових чланова. Због тога је процес образовања будућих правника веома важан. У том процесу је стицање практичних знања и вештина од изузетне важности. И најбоље познавање законских норми постаје бескорисно и бесмилено уколико нема нечега што ће то знање повезати у целину, удахнути му дух свакодневице. Оно што повезује теоријско знање у целину, што на неки начин даје живот законским нормама јесте управо пракса. То неопходно практично знање и вештине студенти стичу на правним клиникама радећи са стварним клијентима. У том смислу клиничко правничко образовање представља спону између правне науке и праксе која најнепосредније регулише различите друштвене односе.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Legal Clinic, http://en.wikipedia.org/wiki/legal_clinic, приступ 28.03.2015.
- Костић М, (2010) Правна клиника као метод наставе и пружања бесплатне правне помоћи - бити студент/киња права... имати хуманистички и стручни приступ социјалним потребама других, *Социјална мисао*, вол. 17, др. 1, стр. 67-76.
- Мирић Ф, (2014) Специфичности рада студената у условима Мобилне правне клинике, У: Мобилна правна клиника: од институције ка жртви / приређивачи Костић М, Димовски Д, Илић И, Ниш : *Центар за истраживања Правног факултета*, стр. 37-48 (1).
- Мирић, Ф, (2014) Правна клиника као облик практичног образовања студената права, У: Зборник радова студената докторских студија права, Ниш : Правни факултет, стр. 311-322 (2).
- Закон о адвокатури, *Сл. гласник РС*, 31/2011 и 24/2012-Одлука УС
- (2011) Правна клиника за заштиту права жена-Приручник за рад студенткиња/студената, Константиновић-Вилић С., Костић М (ур.), *Правни факултет Универзитета у Нишу, Женски исцртавачки центар за едукацију и комуникацију Ниш, Ниш*

FROM SCIENCE TO THE PROFESSION- IMPORTANCE OF LEGAL CLINIC LEGAL PROFESSION

Abstract

Clinical legal education is extremely important for the education of future lawyers. Law is a , and the suc-

successful application of legal norms depends largely and successfully solve life problems of clients. Therefore, law students, future lawyers should acquire theoretical and practical knowledge and skills in working with clients and adopt high standards of legal ethics and professionalism, which will greatly facilitate their further development and their careers. The program of practical training of students within the Legal Clinic has a long tradition at the Law Faculty of Law of University of Nis. Authors in the paper present the results of the practical work at Clinic for the protection of the rights of women and Monilne legal Clinic, according their importance to the constitution of the free legal aid system. Considering all the above, the authors point to the need for institutionalization of Legal Clinics and urgent adoption of the Law on Free Legal Aid, which would be a legal framework for their efficient work at faculties of law in the Republic of Serbia.

Keywords: legal clinic, clinical legal education, practical training for students, free legal aid.

BESPLATNA PRAVNA POMOĆ – PRUŽANJE U USLOVIMA TERENSKOG RADA¹

Naučna kritika, polemika

UDK 340.116:34

doc. dr Darko Dimovski² i drugi³
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

Apstrakt: Pravo na pristup pravdi je jedan od aspekata kompleksnog prava na pravično suđenje. Ono je sadržano kao obaveza države u brojnim međunarodnim dokumentima: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i brojni druge preporuke Saveta Evrope. Kako je Republika Srbija članica Saveta Evrope, ona je obavezna da sledi njene preporuke, te na tome i počiva njena obaveza da zakonom uredi i operacionalizuje pružanje pravne pomoći, uključujući i besplatnu pravnu pomoć. Jedan od načina pružanje besplatne pravne pomoći su tzv. Pravne klinike, koje se organizuju na pravnim fakultetima. Pravni fakultet u Nišu je bio pionir u organizovanju posebnog sistema rada studenata, koji su, radom sa “živim” klijentima, pružali besplatnu pravnu pomoć. Mobilna pravna klinika je specifična, jer se njena suština otelotvoruje u tome da dolazi do transfera pravne pomoći u kućne uslove živih klijenata. U radu su predstavljeni preduslovi za uspešno funkcionisanje Mobilne pravne klinike.

Ključne reči: besplatna pravna pomoć, pravna klinika, Mobilna pravna klinika

UVOD

Vladavina prava jeste, i mora biti, stožer i osnovna odlika svakog demokratskog društva. Princip vladavine prava i demokratski principi ostvaruju se kroz:

¹ Ovaj rad publikovan u zborniku Nove usluge u lokalnoj zajednici - odgovor na potrebe porodica i osoba sa smetnjama u razvoju / priredili Miomira Kostić, Darko Dimovski. - Niš : Pravni fakultet : Centar za socijalni rad, 2014. - str. 145-165.

² darko@prafak.ni.ac.rs

³ Rad je nastao u koautorstvu sa: Milicom Todorović, Jelenom Živković, Milenom Stojanović, Ivanom Stanković i Aleksandrom Mihajlović.

kreiranje adekvatnog pravnog okvira za regulisanje društvenih odnosa, postojanje i rad efikasnog i pravičnog sistema pravosuđa, kao i uz pomoć aktivnog delovanja čitave društvene zajednice na putu ostvarivanja pravde i jednakosti za sve građane. Jednaka pravda⁴ („*equal, impartial justice*“) je, dakle, jedan od bazičnih elemenata vladavine prava, najsvetlija tačka svakog demokratskog društva. Medjutim, kao ključni aspekt ostvarivanja jednake pravde za sve građane javlja se pitanje pristupa toj istoj pravdi („*access to justice*“).

Pravo na pristup pravdi je jedan od aspekata kompleksnog prava na pravično suđenje. Pravo na pravično suđenje sastoji se iz niza procesnih ljudskih prava, kao što su: pravo na postupak odgovarajućeg kvaliteta, koje uključuje ostvriavanje načela saslušanja stranaka, procesnu ravnopravnost, pravo na nepristrasan i nezavistan sud ustanovljen zakonom, pravo na javnost u postupku, pravo na rešavanje pravne stvari u razumnom roku i dr. U samoj srži prava na pravično suđenje upravo se nalazi pravo na pristup sudu iz razloga što sva ostala procesna ljudska prava mogu biti ostvarena tek kada pravni subjekti pristupe sudu i zatraže sudsku zaštitu.

Pravo na pristup sudu, tj. „delotvorno pravo na pristup sudu“, kako je u to u svojoj praksi (*Golder v The United Kingdom, Series A 18 (1975), Z and others v The United Kingdom - Application No. 29392/95*) definisao i mnogo puta potvrdio Evropski sud za ljudska prava, podrazumeva pravo na pravnu pomoć kao način da se ovo pravo ostvari. Pravna pomoć predstavlja svaku stručnu delatnost koja je usmerena na zaštitu ustavom garantovanih prava i sloboda i drugih zakonom utvrđenih prava i interesa pravnih i fizičkih lica (Konstantinović, Kostić, Miladinović, 2007: 7). Reč je, dakle, o genusnom pojmu koji uključuje: davanje pravnih informacija, davanje pravnih saveta, sastavljanje podnesaka i isprava i konačno, zastupanje klijenata pred sudovima i drugim državnim organima. Ovako definisana pravna pomoć zapravo označava profesionalnu pravnu pomoć čije je obezbeđivanje, kao što je opšte poznato, uslovljeno imovinskim prilikama korisnika. U praksi, siromašnim građanima, pripadnicima marginalizovanih društvenih grupa, ovakva pravna pomoć često je nedostižna. Upravo iz tog razloga, pravo na besplatnu pravnu pomoć omogućilo bi i ovim licima ostvarivanje elementarnog ljudskog prava, prava na pristup pravdi. Na opštedruštvenom planu, to bi značilo praktičnu konkretizaciju i poštovanje međunarodnih, ustavnih i zakonskih obaveza od strane države, a time i vladavinu prava.

1. PRAVNI OSNOV ZA USTANOVLJENJE SISTEMA PRAVNE POMOĆI

1.1. Međunarodna obaveza

Pristup pravdi je obaveza države koja proističe iz ratifikovanih međunarodnih konvencija. Naime, ova obaveza proizilazi, pre svega, iz univerzalnih među-

⁴ *Access to justice in Central and Eastern Europe, European Forum on Access to justice, Forum report, 5-7 December 2002, Budapest, Hungary, p. 1.*

narodnih dokumenata o ljudskim pravima. Tako je članom 10. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima⁵ predviđeno je da „svako ima potpuno jednako pravo na pravično i javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom koji će odlučivati o njegovim pravima i obavezama i o osnovanosti svake krivične optužbe protiv njega“.

Pravo na delotvoran pristup pravdi garantuje i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁶ u čijem članu 14, stav 3 (d) je predviđeno da „svako, ko je optužen za krivično delo ima potpuno jednako pravo da bude prisutan na suđenju i da se brani sam ili uz pomoć pravnog zastupnika po svom izboru, ako nema pravnog zastupnika da bude upoznat o svom pravu da ga ima i, kad god to interes pravde zahteva, da mu se postavi branilac po zvaničnoj dužnosti, bez plaćanja troškova ako nema dovoljno sredstava da ga plati“. Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima predviđeno je osnivanje posebnog tela, pod nazivom Komitet za ljudska prava, čija je obaveza staranje o ostvarivanju normi propisanim ovim dokumentom. U Opštem komentaru broj 28, pod nazivom Jednakost u pravima između muškaraca i žena (član 3), Komitet za ljudska prava je naglasio da države ugovornice treba da obezbede informacije, s ciljem da omogućavanja Komitetu ustanovljavanja da li pravo na pristup pravdi i pravo na pravično suđenje u jednakim uslovima uživaju žene kao i muškarci. Ujedno, od država ugovornica se očekuje da obaveste Komitet o tome da li postoje pravne norme koje onemogućavaju žene da pristupe sudovima direktno i samostalno, učestvuju u dokaznom postupku kao svedoci pod istim uslovima kao muškarci, kao i da obaveste Komitet da li su preduzete mere da se obezbedi jednaka dostupnost žena pravnoj pomoći, naročito u porodičnim stvarima.⁷

Organizacije Ujedinjenih Nacija je, na osmom Kongresu o prevenciji kriminala i postupanju prema učiniocima krivičnih dela, održanom od 27. avgusta do 7. decembra 1990. godine u Havani, na Kubi, usvojila dokument pod nazivom Osnovni principi o ulozi advokata, u kojem je, između ostalog, propisano da države moraju da osiguraju dovoljno finansijskih i drugih sredstava za pravne usluge za siromašne i, po potrebi, za ostale ugrožene osobe. Profesionalne asocijacije advokata će sarađivati u organizaciji i pružanju usluga, olakšica i ostalih sredstava (član 3). Takođe, u članu 4. predviđena je obaveza poklanjanja posebne pažnje pružanju pomoći siromašnima i drugim licima, koja se nalaze u nepovoljnom položaju, da bi im se omogućilo da odbrane svoja prava i, gde je neophodno, zatraže pomoć advokata. Kada interesi pravde to zahtevaju, svaka osoba bez advokata ima pravo na iskusnog i kompetentnog advokata, srazmerno prirodi krivičnog dela, u cilju obezbeđenja delotvorne advokatske pomoći, bez plaćanja troškova, ako nema dovoljno sredstava da takve usluge plati.⁸

⁵ Dostupno na: <http://www.poverenik.rs/index.php/you/doc/medjunarodni-dokumenti>, datum pristupa: 19.5. 2012. godine

⁶ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, "Sl. List SFRJ", br. 31/1967 i "Sl. List SRJ" – Međunarodni ugovori, br. 4/2001.

⁷ Videti: <http://arhiva.mpravde.gov.rs/images/Medjunarodni%20standardi.zip>, pristup 20.04.2014. godine

⁸ Videti: <http://www.akv.org.rs/dl/osnovni-principi-o-ulozi-advokata.pdf>, pristup 20.04.2014. godine

Obaveza uspostavljanja sistema besplatne pravne pomoći proizilazi i iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.⁹ Ovaj dokument, usvojen 1950. godine od strane članica Saveta Evrope, jeste i najznačajniji međunarodni dokument koji se tiče instituta besplatne pravne pomoći. Naime, u članu 6. stav 3 (v) regulisano je pitanje obezbeđivanja besplatne pravne pomoći uz postavljanje dva uslova: da na to upućuje materijalno stanje optuženika i da je pružanje ove pomoći u interesu pravde. Prilikom određivanja pojma interes pravde koriste se određeni kriterijumi: 1) složenost datog slučaja; 2) sposobnost optuženog da razume i iznese relevantne argumente bez pomoći, što se odnosi, između ostalog, prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, u presudi Granger protiv UK (*Case of Granger v. the United Kingdom - Application no. 11932/86*), na situaciju u kojoj je okrivljeni u stanju da pročita prethodno pripremljeni pravni tekst pred sudom, ne znači da je pravna pomoć za okrivljenog nepotrebna, pod uslovom da okrivljeni ne razume podneske u potpunosti ili nije u stanju da odgovara na pitanja suda ili podneske tužilaštva; 3) težina zaprećene kazne (*Case of Benham v. the United Kingdom - Application no. 19380/92*), pri čemu interesi pravde u načelu nalažu pravnu pomoć, ukoliko je reč o kazni lišenja slobode (Čavoški, Knežević Bojović, 2007: 67). Takođe, potrebno je napomenuti da samo dodeljivanje advokata okrivljenom ne znači automatski da nije došlo do povrede člana 6 Konvencije. Naime, ukoliko je očigledno da advokat nije u stanju da pruži efikasno zastupanje, zbog, na primer, objektivne sprečenosti da vrši svoju dužnost ili izbegavanja vršenja svoje dužnosti, što implicira na situaciju u kojoj je neophodno pružiti besplatnu pravnu pomoć, u tom slučaju država je u obavezi da navede advokata da obavlja svoje obaveze ili da ga zameni (Čavoški, I dr., 2007: 67).

Ujedno, članom 6. stav 3 (e) predviđeno je svako ko je optužen za krivično delo ima pravo na besplatnu pomoć tumača, ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu. Iako se ova odredba prvobitno odnosila samo na optuženike u krivičnim stvarima, donošenjem odluke u slučaju *Airey v Ireland* (Application No. 6289/73) njen domet je proširen i na građanskopravne sporove (Adamović, 2008: 152).

Osim ove Konvencije, Savet Evrope je i drugim dokumentima regulisao besplatnu pravnu pomoć: Rezoluciju 76 (5) o pravnoj pomoći u građanskim, privrednim i upravnim stvarima, Rezoluciju 78 (8) o pravnoj pomoći i savetima, Preporuku R (81) 7 o merama olakšanja pristupa pravdi, Preporuku R (93) o efektivnom pristupu pravu i pravdi za veoma siromašna lica, Preporuku (2000) 21 o slobodi obavljanja profesije advokata i Preporuku (2011) 3 o postupanju suda i drugim pravnim uslugama koje se pružaju građanima korišćenjem novih tehnologija. Od svih navedenih preporuka, određene treba posebno analizirati. Naime, Rezolucija 78 (8) o pravnoj pomoći i savetima predviđa pravo svih lica na pravnu pomoć i pravni savet, pri čemu niko ne sme, zbog finansijskih poteškoća, sprečen u ostvarivanju ili zaštiti svojih prava pred sudom u postupcima

⁹ Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, „Sl. List SCG“ – Međunarodni ugovori, br. 9/2003.

u građanskim, trgovinskim, upravnim, socijalnim ili poreskim stvarima. Kao akt kojim se na najneposredniji način reguliše ovo pitanje pojavljuje se Rezolucija 78 (8) o pravnoj pomoći i savetima.¹⁰ Značaj ovog instituta izražen je kroz ideju da „obezbeđivanje pravne pomoći ne bi više smelo da se posmatra kao milostinja siromašnima, već kao obaveza društva kao celine“. Rezolucija propisuje da niko ne sme, zbog ekonomskih prepreka, da bude sprečen da obezbedi ili odbrani neko svoje pravo pred bilo kojim sudom. Kriterijumi koji se prilikom dodeljivanja pomoći uzimaju u obzir jesu izvori prihoda i finansijske obaveze lica kome se obezbeđuje pomoć i očekivani troškovi postupka (Adamović, 2008: 152).

Još jedan od više dokumenta donetih u okviru Saveta Evrope, a koji se tiču ovog pitanja, je i Preporuka (93) 1 Veća ministara o delotvornom o efektivnom pristupu pravu i pravdi za veoma siromašna lica. Države članice imaju obavezu olakšavanja pristupa pravnom savetovanju i pravnoj pomoći, sudovima, kao i kvazi-sudskim metoda razrešavanja konflikata veoma siromašnim licima. Ova lica se, prema slovu Preporuke, određuju kao lica koja su naročito obespravljena, marginalizovana ili isključena iz društva, kako u ekonomskom, tako i socijalnom i kulturnom smislu. Ujedno, predloženo je proširivanje pravne pomoći na sve sudskih postupaka, pri čemu pravnu pomoć mogu da uživaju veoma siromašna lica, uključujući i lica bez državljanstva (apatride), kao i strane državljanke u slučaju kada imaju prebivalište u državi u kojoj se vodi postupak.¹¹

Kako je Republika Srbija članica Saveta Evrope, ona je obavezna da sledi njene preporuke, te na tome i počiva njena obaveza da zakonom uredi i operacionalizuje pružanje pravne pomoći, uključujući i besplatnu pravnu pomoć.

1.2. Ustavna obaveza

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine, po ugledu na rešenja u savremenom uporednom pravu, garantuje svakom pojedincu pravo na pravnu pomoć, čime je ovo pravo po prvi put u našem pravnom sistemu steklo rang ustavom zajemčenog prava. Naime, u članu 67 se navodi da „svakome, pod uslovima određenim zakonom, jemči se pravo na pravnu pomoć. Pravnu pomoć pružaju advokatura, ako samostalna i nezavisna služba, i službe pravne pomoći koje se osnivaju u jedinicama lokalne samouprave, u skladu sa zakonom“. Rešavanje pitanja kada je pravna pomoć besplatna Ustav prepušta zakonskoj regulativi.

Ono što je, međutim, ključno jeste da je pravo na besplatnu pravnu pomoć podignuto na nivo ustavom zagaranovanog prava koje uživa svaki građanin Srbije, naravno, pod uslovima određenim zakonom. Ustavno jemstvo prava na pravnu pomoć nameće državi obavezu da obezbedi uslove za uživanje i zaštitu ovog prava. Saglasno tome, država je dužna da zakonom uredi pružanje pravne pomoći, što uključuje i dužnost države da obezbedi i organizuje sistem pružanja besplatne pravne pomoći.

¹⁰ Resolution 78 (8) on Legal Aid and Advice, usvojena 2. 3. 1978. godine

¹¹ Videti: <http://arhiva.mpravde.gov.rs/images/Medjunarodni%20standardi.zip>, pristup 20.04.2014. godine

1.3. Zakonska obaveza

Postupak pravne pomoći regulisan je pojedinim krivičnopravim, građansko-pravnim, upravnopravnim, kao i prekršajnim zakonima. Istovremeno, neki od ovih zakona regulišu i pravo na besplatnu pravnu pomoć.

Besplatna pravna pomoć u krivičnim postupcima regulisana je normama krivičnog zakonodavstva. Naime, članom 59. Zakonika o krivičnom postupku¹² (u daljem tekstu Zakonik) predviđeno je da se oštećenom kao tužiocu, kada se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora u trajanju preko pet godina, može, na njegov zahtev, postaviti punomoćnik ako je to u interesu postupka i ako oštećeni kao tužilac, prema svom imovnom stanju, ne može snositi troškove zastupanja. Takođe, shodno članu 77. Zakonika okrivljenom koji, prema svom imovinskom stanju, ne može da plati nagradu i troškove branioca, postaviće se na njegov zahtev branilac, iako ne postoje razlozi za obaveznu odbranu, ako se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora preko tri godine ili ako to nalažu razlozi pravičnosti. Za pravilno tumačenje ove odredbe potrebno je ustanoviti kada je odbrana obavezna, a to je, između ostalog, u slučaju ako se postupak vodi zbog krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora od osam godina ili teža kazna (član 74), što nas dovodi do zaključka. Kako je Zakonikom predviđeno u tom slučaju, troškovi odbrane padaju na teret budžetskih sredstava suda. Članom 266. Zakonika propisano je ko snosi troškove plaćanja nagrade, kao i nužnih izdataka. Ako je okrivljenom bio postavljen branilac, a plaćanjem nagrade i nužnih izdataka bi bilo dovedeno u pitanje izdržavanje okrivljenog ili izdržavanje lica koje je on obavezan da izdržava, nagrada i nužni izdaci branioca isplatiće se iz budžetskih sredstava suda. Ovako će se postupati i ako je oštećenom kao tužiocu bio postavljen punomoćnik.

Kada je reč o materiji građanskopravnih odnosa, Zakon o parničnom postupku¹³ dopušta pravo na besplatnu pravnu pomoć uređivanjem mogućnosti da sud oslobodi stranku od plaćanja troškova postupka, kao i mogućnosti da postavi besplatnog zakonskog zastupnika. Oslobođenje od troškova postupka obuhvata oslobođenje od plaćanja takse i oslobođenje od polaganja predujma za troškove svedoka, veštaka, uviđaja i sudskih oglasa. Kriterijumi na osnovu kojih se donosi ta odluka su: vrednost predmeta spora, broj lica koja stranka izdržava i prihodi i imovina koje imaju stranka i članovi njene porodice. Dalje, Zakon propisuje da će sud, ukoliko je stranka oslobođena od plaćanja parničnih troškova, da joj prizna i pravo na besplatnu pravnu pomoć ako je to nužno radi zaštite prava stranke, odnosno ako je to propisano zakonom. Besplatnog punomoćnika postavlja i razrešava predsednik suda prema redosledu sa spiska advokata. Zakon o vanparničnom postupku¹⁴ i Zakon o izvršenju i obezbeđenju¹⁵ se

¹² Zakonik o krivičnom postupku, "Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013 i 45/2013

¹³ Zakon o parničnom postupku, "Sl. Glasnik RS", br. 72/2011, (čl. 168 – 171)

¹⁴ Zakon o vanparničnom postupku "Sl. glasnik SRS", br. 25/82 i 48/88 i "Sl. glasnik RS", br. 46/95 - dr. zakon, 18/2005 - dr. zakon, 85/2012 i 45/2013 - dr. zakon

¹⁵ Zakon o izvršenju i obezbeđenju, "Sl. glasnik RS", br. 31/2011, 99/2011 - dr. zakon i 109/2013 - odluka US

pozivaju, prilikom regulisanja prava na besplatnu pravnu pomoć, na rešanja iz Zakona o parničnom postupku, ako njima ili drugim zakonom nije drugačije određeno.

Zakonom o opštem upravnom postupku¹⁶ besplatna pravna pomoć regulisana je članom 15, u kojem je propisano da organ, koji vodi postupak, se stara da neznanje i neukost stranke i drugih učesnika u postupku ne budu na štetu prava koja im po zakonu pripadaju. Takođe, članom 105. propisano je da se troškovi za pravno zastupanje naknađuju samo u slučaju kada je takvo zastupanje bilo nužno ili opravdano (član 105). Ujedno, Zakon omogućava oslobođenje od plaćanja troškova u celini ili delimično, što utiče na socio-ekonomski položaj stranka. Naime, Zakon o opštem upravnom postupku predviđeno je organ, koji vodi postupak, može osloboditi stranku od plaćanja troškova u celini ili delimično, ako nađe da ih ne može podneti bez štete po svoje nužno izdržavanje, odnosno po nužno izdržavanje svoje porodice. Na osnovu uverenje o imovnom stanju koje izdaje nadležni organ, po predlogu stranke, organ donosi zaključak o oslobađanju stranke od plaćanja troškova u celini ili delimično. Zaključkom se stranka može osloboditi od taksa i izdataka organa koji vodi postupak, kao što su putni troškovi službenih lica, izdaci za svedoke, veštace i tumače, uvidaj, oglase i sl., kao i na oslobođenje od polaganja obezbeđenja za troškove. Organ, koji vodi postupak, može u toku postupka ukinuti zaključak o oslobođenju od plaćanja troškova, ako utvrdi da više ne postoje razlozi zbog kojih je stranka bila oslobođena od plaćanja troškova (član 110).

Mogućnost osnivanja službi za pružanje besplatne pravne pomoći od strane jedinica lokalne samouprave predviđena je Zakonom o lokalnoj samoupravi.¹⁷ Naime, opština, u okviru svojih zakonom propisanih delatnosti, može doneti i odluku o osnivanju službe za pružanje besplatne pravne pomoći siromašnim građanima. Međutim, ovo je samo mogućnost, ne i obaveza jedinice lokalne samouprave koja o ovom pitanju odlučuje saglasno procenama potrebe za službom besplatne pravne pomoći i mogućnostima da se ista finansira.

Pored već pomenutih zakonskih tekstova, koji su relevantni za ustanovljavanje besplatne pravne pomoći, i Zakon o prekršajima.¹⁸ Naime, u članu 145. propisuje da u odluci, kojom se odlučuje o troškovima, sud može osloboditi okrivljenog od dužnosti da u celosti ili delimično naknadi troškove prekršajnog postupka, ako bi njihovim plaćanjem bilo dovedeno u pitanje izdržavanje okrivljenog ili lica koja je on dužan da po zakonu izdržava.

Još jedan pravni akt koji reguliše pitanje pružanja besplatne pravne pomoći, doduše u vrlo skromnom obimu, jeste Zakon o advokaturi.¹⁹ Ovim aktom se ne nameće obaveza advokatima da učestvuju u sistemu pružanja besplatne pravne pomoći, ali se predviđa da Advokatska komora može da organizuje besplatno

¹⁶ Zakon o opštem upravnom postupku, "Sl. list SRJ", br. 33/97 i 31/2001 i "Sl. glasnik RS", br. 30/2010

¹⁷ Zakon o lokalnoj samoupravi, „Sl. Glasnik RS“, br. 129/2007, čl. 20 st.1 t. 31.

¹⁸ Zakon o prekršajima, "Sl. glasnik RS", br. 65/2013

¹⁹ Zakon o advokaturi, „Sl. Glasnik RS“, br. 31/2011 i 24/2012 - odluka US, čl. 73.

pružanje pravne pomoći građanima na svom području ili delu tog područja, samostalno ili na osnovu ugovora koji zaključi sa jedinicom lokalne samouprave. Iz ovakve odredbe možemo zaključiti da iako ne postoji obaveza za advokate da učestvuju u sistemu pružanja besplatne pravne pomoći (što je i logično jer bi nametanje takve obaveze onima koji je ne žele zasigurno uticalo na kvalitet pružene pravne pomoći), ideja zakonodavca jeste da je predvidi i da ukaže na mogućnost potencijalne saradnje advokatskih komora i jedinica lokalne samouprave na ovom polju.

2. KAKO IZGLEDA SISTEM BESPLATNE PRAVNE POMOĆI

2.1. *Pružaoци besplatne pravne pomoći*

Osnovno pitanje kod pružanja besplatne pravne pomoći odnosi se na činjenicu da li je dovoljno dozvoliti samo stručnim službama, kao što su advokatske komore, da budu pružaoци ove vrste pravne pomoći ili je neophodno dozvoliti i drugim zainteresovanim subjektima – nevladinim organizacijama i pravnim klinikama, dati tu istu mogućnosti. Širom sveta postoje mnoge države koje su prihvatile model da pružaoци besplatne pravne pomoći mogu biti samo advokati, pri čemu država preuzima na sebe obavezu snošenja troškova pružanja ovih usluga određenim kategorijama stanovništva. Pored ovog sistema, u svetu postoje države u kojima je omogućeno da, pored advokata, besplatnu pravnu pomoć pružaju i javni branioci - običan mešoviti sistem, kao i države u kojima se besplatna pravna pomoć pruža od strane advokata, službe pravne pomoći, pravnih klinika i nevladinih organizacija - složeni mešoviti sistem (Popović, Vojinović, Marković, Barun, 2010, 18).

Kada je reč o pružaoциma pravne pomoći u Republici Srbiji, postoji raznovrsnost, poput one u „mešovitim modelima“, ali uz dosta neusaglašenosti i ograničavajućih faktora. U pogledu organizacija i službi od kojih se očekuje pružanje usluga besplatne pravne pomoći, CESID je 2008. godine vršio istraživanje javnog mnjenja koje je pokazalo da su na prvom mestu opštinske službe pravne pomoći (47%), drugo mesto dele advokatske kancelarije/advokati i centri za socijalni rad (12%), a na poslednjem mestu su pravne klinike i nevladine organizacije (1%). Sa druge strane kada su ispitanici upitani koje bi institucije birali za traženje besplatne pravne pomoći, kada bi im to bilo omogućeno, na prvom mestu su advokati (25%), zatim opštinske službe besplatne pravne pomoći (20%), pa sudovi (13%) (Lazić, Zdravković, 2008: 114-115).

Iako je Strategija razvoja sistema besplatne pravne pomoći²⁰ (u daljem tekstu Strategija), prepoznala različite organizacije i udruženja, koje pružaju besplatnu pravnu pomoć, još ima dosta mesta poboljšanju postojećeg sistema. Naime, kako se navodi u Strategiji samo u osam opština realizovani su pilot pro-

²⁰ Strategija razvoja sistema besplatne pravne pomoći, „Sl. Glasnik RS“, br. 74/2010.

jekti prema „španskom institucionalnom modelu“, čijom realizacijom su opštine obezbedile pružanje besplatne pravne pomoći građanima sa svoje teritorije putem sklapanja ugovora sa advokatskom komorom. Dalje, u istom dokumentu se navodi kako postoje udruženja koja pružaju besplatnu pravnu pomoć u pojedinim sektorima prava, ali kako njihov broj nije veliki i kako se ta besplatna pravna pomoć pruža samo pojedinim kategorijama građana. Takođe, pažnja se skreće i na nedovoljne kapacitete profesionalnih udruženja, pravnih klinika na fakultetima, sindikalnih savetovališta i dr. Iz ovih razloga Strategija predviđa da treba obezbediti materijalne uslove za pružanje besplatne pravne pomoći, definisati uslove pod kojima udruženja i drugi oblici organizovanja pružaju besplatnu pravnu pomoć, odrediti jedinstvene standarde u pogledu načina rada u ovoj oblasti, kao i da treba uspostaviti jedinstveni Registar pružalaca usluga besplatne pravne pomoći.

Mišljenja smo da je model sa više pružalaca besplatne pravne pomoći, bolji jer pruža više mogućnosti za one kojima je takva pomoć potrebna. Model sa više opcija će davati bolje rezultate. Međutim, da bi ovakav model funkcionisao na željeni način neophodna je usklađenost u radu, dobra organizacija i, pre svega, saradnja svih pružalaca pravne pomoći sa advokatskom komorom. To su upravo i ciljevi predviđeni gore pomenutom Strategijom.

2.2. Korisnici besplatne pravne pomoći

Omogućavanje besplatne pravne pomoći za sve građane nije moguće iz prostog razloga što bi to bio neodrživ sistem sa finansijskog aspekta. Štaviše, besplatna pravna pomoć i nije neophodna svim građanima. Ipak, veliki je broj onih, pogotovo u siromašnim zemljama kao što je Srbija, kojima je ovakav vid pravne pomoći jedini način da pristupe sudu i ostvare svoja prava. Stoga je od velikog značaja odrediti realne i pravične kriterijume za utvrđivanje korisnika besplatne pravne pomoći.

U pogledu određivanja korisnika Strategija pravi razliku između korisnika primarne i sekundarne pravne pomoći. Naime, primarna pravna pomoć treba biti dostupna svima, a sekundarna pravna pomoć osobama slabog imovnog stanja i osobama iz ugroženih i marginalizovanih društvenih grupa, uključujući i mogućnost pružanja pravne pomoći iz razloga pravičnosti i na osnovu obaveza koje proističu iz međunarodnih ugovora.

Dakle, kriterijum slabog imovnog stanja je po pravilu primaran, ali ne bi smeo biti i jedini prilikom određivanja statusa korisnika usluga besplatne pravne pomoći. Pripadnost marginalizovanoj grupi, invaliditet i dr. moraju biti uzimani u obzir kako bi se svestrano sagledao društveno-ekonomski položaj pojedinca koji želi da ostvari pravo na besplatnu pravnu pomoć. Ništa manje važan nije ni interes pravičnosti koji bi trebalo da prevagne u pružanju besplatne pravne pomoći u situacijama kada treba sprečiti kriminalitet i suzbiti pojedine

društveno opasne pojave, npr. nasilje u porodici, seksualna delinkvencija, narkomanija i sl (Lazić i dr., 2008: 116).

Strategija predviđa da u krug korisnika besplatne pravne pomoći treba uvrstiti, pored državljana Republike Srbije, i stalne državljane sa privremenim ili stalnim boravkom u Republici Srbiji, osobe bez državljanstva, azilante, uz propisivanje uslova na osnovu kojih mogu ostaviti pravo na besplatnu pravnu pomoć.

2.3. Oblici besplatne pravne pomoći

Postoje dva vida besplatne pravne pomoći: primarna i sekundarna pravna pomoć. Ova dva oblika besplatne pravne pomoći razlikuju se ne samo po svojoj sadržini, već u nekim državama i po svojoj dostupnosti.

Primarna pravna pomoć je pravo korisnika pravne pomoći na opšte pravne informacije, početni pravni savet, popunjavanje zahteva i drugih obrazaca radi ostvarivanja nekog prava (Nedić, Dešić, Koturović, 2013: 12). Davanje pravnih informacija jeste pružanje opštih obaveštenja u vidu upućivanja korisnika na neku službu, državni organ ili pravni izvor, ali i informisanje korisnika o njegovom pravnom položaju u postupku, pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu o kojem se u postupku odlučuje, o razlogu pokretanja postupka, pravnim posledicama i slično (Konstantinović-Vilić i dr., 2008: 7). Radi se, dakle, o obaveštenjima, kao i načelnim uputstvima o ostavrenju određenog prava, odnosno obaveze. Početni pravni savet je uputstvo o pravnom statusu lica i pravnoj regulativi u konkretnoj pravnoj stvari, savet o mogućnosti i celishodnosti postizanja mirnog rešavanja spora, informacije koje se odnose na sam postupak, nadležnost, pravila i tok, troškove, način izvršenja odluke i mogućnostima ostvarivanja prava na besplatnu pravnu pomoć (Lazić i dr., 2008: 117). Valja pomenuti da radna verzija Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći (Lazić, Zdravković, 2008: 116)²¹ definiše primarnu pravnu pomoć na uži način, kao davanje uputstva zainteresovanim licima o njihovom pravnom statusu, mogućnostima i postupku ostvarivanja prava na besplatnu pravnu pomoć.

Sekundarna pravna pomoć je pravo korisnika pravne pomoći na pravni savet, sastavljanje pismena i zastupanje pred sudovima, organima uprave i drugim telima (Lazić i dr., 2008: 116).²² Davanje pravnog saveta je davanje informacija o potencijalnim načinima i putevima za rešavanje određene pravne situacije. Sastavljanje pismena predstavlja izradu podnesaka kojima se pokreće postupak ili koji se podnose u određenim fazama postupka. Zastupanje predstavlja istupanje pred sudom ili drugim organom u svojstvu punomoćnika korisnika besplatne pravne pomoći. Nacrt Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći predviđa zastupanje u parničnom, vanparničnom, izvršnom, krivičnom postupku (u

²¹ Dostupno na: www.mpravde.gov.rs/images/2BPP,%20AKS,nact.doc, datum pristupa: 21. 5. 2012. godine

²² *Ibid.*

kome korisnik besplatne pravne pomoći ima svojstvo okrivljenog), postupku medijacije, prekršajnom postupku, upravnom sporu i svim ostalim postupcima kada je to celishodno.

3. PRAVNA KLINIKA KAO NAČIN I MESTO PRUŽANJA BESPLATNE PRAVNE POMOĆI

Pravna klinika (legal clinic, law clinic) je programa pravničkog školovanja, kojim se obezbeđuju dva cilja – sticanje neposrednog pravničkog iskustva studenata pravnih fakulteta, kao i pružanje besplatne pravne pomoći ljudima, kojima je takva pomoć neophodna (Kostić, 2014: 11). Ovaj sistem pružanja pravne pomoći, najčešće po *pro bono* principu, se u dosadašnjoj uporednoj praksi odvijao na dva načina:

- 1) putem pravnih klinika kao samostalnih institucija sa statusom pravnog lica;
- 2) kroz rad pravnih klinika kao posebnih organizacionih jedinica pri pravnim fakultetima.

Prvi fakultet u Srbiji na kome je osnovana pravna klinika jeste Pravni fakultet Univerziteta u Nišu. Osnivanjem Pravne klinike, Fakultet je ispunio svoju zakonsku obavezu u smislu člana 4 st.1 t.4 Zakona o visokom obrazovanju,²³ po kome se delatnost visokog obrazovanja zasniva na otvorenosti prema javnosti i građanima; kao i sadržaj člana 29 st.3 i 4. po kome se ukupno angažovanje studenata sastoji i od dobrovoljnog rada u lokalnoj zajednici, pri čemu je dobrovoljni rad studenata bez naknade, koji organizuje visokoškolska ustanova na projektima od značaja za lokalnu zajednicu. Takođe, treba napomenuti da se Pravna klinika tokom vremena razvijala na taj način da je došlo do obrazovanja usko specijalizovanih klinika, poput: Pravna klinika za građansko pravo, Opšta pravna klinika, Pravna klinika za međunarodno arbitražno pravo, Pravna klinika za eristiku, Pravna klinika za borbu protiv trgovine ljudima i Pravna klinika za zaštitu prava žena. Iako je rad sa tzv. “živim” klijentima osnova rada na pravnim klinikama, bitno je istaknuti da rad na pojedinim pravnim klinikama, poput Pravne klinike za borbu protiv trgovine ljudima, podrazumeva teorijsko-praktičnu obuku sa studentima, koji se na taj način obučavaju da u nekom budućem periodu pruže neposrednu pravnu pomoć pravnim klijentima.

Kroz rad Pravne klinike, dakle, ostvaruje se zakonska obaveza Pravnog fakulteta, kao visokoškolske ustanove, da doprinese boljitku lokalne zajednice. Taj doprinos je nesumnjiv ukoliko se ima u vidu da podrazumeva pružanje besplatne pravne pomoći onima kojima je najpotrebnija, od strane studenata prava, na jedan ozbiljan način rukovođen kliničkim profesorima i u saradnji sa pravnicima.

²³ Zakon o visokom obrazovanju, „Sl. Glasnik RS“, br. 76/2005.

ma praktičarima. Naime, kao pružalac besplatne pravne pomoći javlja se Pravna klinika, tj. njeni članovi (nastavnici, saradnici, studenti).

Pravna klinika, na raznovrsnim projektima kliničke obuke studenta i pružanja besplatne pravne pomoći saraduje sa Centrom za socijalni rad „Sveti Sava“ u Nišu, Advokatskom komorom iz Niša, sudovima na teritoriji grada Niša, ili i okoline, različitim udruženjima, itd. Upravo povezivanjem sa drugim državnim ustanovama i nevladinim organizacijama stvara se na nivou lokalne zajednice mreža raličitih jedinica uključenih u proces pružanja besplatne pravne pomoći što dalje predstavlja ispunjenje ustavne, i različitih zakonskih obaveza o kojima je prethodno bilo reči.

Rad studenata na Klinici kroz različite simulacije, treninge i što je najvažnije – kroz rad sa „pravim“, „živim“ klijentima predstavlja svojevrsan metod interaktivnog učenja, sticanja praktičnih sposobnosti i pravničkih veština, ali i upoznavanje sa problemima osetljivih, marginalizovanih društvenih grupa. Naime, na kliničkom programu obuke studenata dosta pažnje posvećeno je pravnoj etici, upoznavanju studenta sa njenim osnovnim principima i standardima u pravu i humanističkom pristupu socijalnim potrebama drugih, pogotovo najugroženijih, kao što su npr. žene i deca žrtve nasilja u porodici. Tu dolazimo i do odgovora na pitanje ko su klijenti Pravne klinike. U okviru Pravne klinike za zaštitu prava žena usvojen je Pravilnik o kriterijumima za izbor klijentkinja²⁴ u kome se ističe da će prednost prilikom izbora klijentkinja imati:

- osobe nižeg socijalnog položaja
- osobe slabog imovnog stanja
- nezaposlene osobe
- osobe iz marginalizovanih društvenih grupa.

Kako postojanje sistema pružanja besplatne pravne pomoći nije dovoljno samo po sebi, već da bi zaista ispunjavalo svoj primarni cilj mora zadovoljavati određene standarde, veoma važno je vršiti kontinuiranu evaluaciju rada Pravne klinike. Ispitivanje zadovoljstva klijenata uslugama pruženim na Klinici pokazatelj je njihovog kvaliteta i efikasnosti, pa time i vodilja za dalji rad, promene i usavršavanje. Na svim sprovedenim pravnim klinika na Pravnom fakultetu u Nišu sprovođenje anketa o stepenu zadovoljstva pruženih usluga pokazala su visok stepen zadovoljstva klijenata, kao i profesionalnost studenata, nastavnika i saradnika, kao i advokata koji su učestvovali u pružanju besplatne pravne pomoći. Kako je Pravna klinika za zaštitu prava žena poslednje sprovedena pravna klinika, predstavicemo ukratko njene rezultate. Naime, anketa je pokazala da su klijentkinje zadovoljne pruženim pravnim uslugama i postupanjem sa njima na Klinici. Gotovo bez izuzetka, sve klijentkinje su odgovorile da su im prostorije Pravne klinike bile pogodne za posete, da nije bilo nikakvih poteškoća oko zakazivanja sastanaka na Klinici, da su odgovorne osobe na Klinici pregledale

²⁴ Dostupno na: http://www.prafak.ni.ac.rs/files/KLINIKA/PKLINIKA_prirucnik2011.pdf, datum pristupa: 26. 5. 2012.

njihovu dokumentaciju, da su dobile potrebne pravne informacije i odgovarajuće pravne savete, da su zadovoljne kvalitetom rada studenata, profesionalnim odnosom nastavnika i advokata na Klinici i da bi ponovo koristile usluge Pravne klinike.²⁵ Iz navedenog zaključujemo da je Pravna klinika ostvarila svoju primarne funkcije – praktično obrazovanje studenta prava i društveno koristan rad – pružanje besplatne pravne pomoći ugroženim građanima.

4. PRUŽANJE BESPLATNE PRAVNE POMOĆI U USLOVIMA TERENSKOG RADA

U ranijem delu rada smo napomenuli da je na Pravnom fakultetu u Nišu organizovano postojanje više pravnih klinika. Tokom 2013. godine počela je sa radom i Mobilna pravna klinika, u čijoj osnovi je pružanje besplatne pravne pomoći klijentima/klijentkinjama u “kućnim” uslovima. Naime, da bi pojedine grupe građana ostvarile pravo na besplatnu pravnu pomoć, a time i svoja zakonom garantovana prava, ponekad nije dovoljno samo to što ona, kao takva, postoji. Za određena lica, kao što su teško pokretna, bolesna, stara lica, štíćenice Sigurne kuće, i uopšte za sve ostale osobe čiji je krug kretanja veoma ograničen, često je nemoguće da ostavare pravo na besplatnu pravnu pomoć, ukoliko sami pružaoci iste ne bi došli do tih lica. U tom smislu, pružanje besplatne pravne pomoći u “kućnim” uslovima, odnosno „izlazak na teren“, se javlja kao važan činilac koji upotpunjuje sistem besplatne pravne pomoći. Mobilnost samih pružalaca daje jedan potpuno novi kvalitet postojećem sistemu. Vođena ovom idejom, grupa studenata Pravnog fakulteta u Nišu, počela je sa sprovođenjem projekta Mobilne pravne klinike pod pokroviteljstvom kompanije Philip Morris Operations. Uspešno sprovođenje Mobilne pravne klinike i pružanje besplatne pravne pomoći klijentima/klijentkinjama u njihovom “kućnom” okruženje pretpostavlja ispunjenje određenih preduslova:

- 1) potpisivanje protokola o saradnji u realizaciji programa obuke u okviru Mobilne pravne klinike sa određenim ustanovama;
- 2) obezbeđivanje posebne prostorije u ustanovama u kojima će pravna pomoć da se pruža, uz neprisustvovanje određenih lica;
- 3) odabir studenata i
- 4) sprovođenje obuke studenata.

Obezbeđivanje klijenata na Mobilnoj pravnoj klinici podrazumeva saradnju sa određenim državnim institucijama. Naime, uspešno pružanje besplatne pravne pomoći podrazumeva potpisivanje protokola o saradnji, u realizaciji programa obuke u okviru Mobilne pravne klinike, sa Gerontološkim centrom, Centrom za socijalni rad “Sveti Sava” u Nišu, Sigurnom kućom, kao i Udruženjem Romkinja Osvit. Potpisivanjem protokola o saradnji u realizaciji progra-

²⁵ Ibidem

ma obuke u okviru Mobilne pravne klinike strane ugovornice su se obavezale da sarađuju u stvaranju uslova za pružanje besplatne pravne pomoći korisnicima/korisnicama Gerontološkog centra u Nišu, Sigurne kuće, Centra za socijalni rad „Sveti Sava“ u Nišu i Udruženju Romkinja Osvit, koja obuhvata pružanje opštih pravnih informacija grupi korisnika/koricnica i pružanje individualne pravne pomoći u vidu pravnog informisanja i savetovanja i sastavljanja podnesaka od strane studenata sa Mobilne pravne klinike, čiji rad nadziru i usmeravaju profesor/asistent i advokat sa Mobilne pravne klinike. Takođe, Mobilna pravna klinika organizovaće jednom mesečno, i u slučaju hitnih potreba po pozivu, posetu pomenutim ustanovama, u prostoriji koju odredi direktor/direktorka ovih ustanova, i u terminu o kom se postigne dogovor.

Obezbeđivanje nepristrasnih i objektivnih uslova za rad zahteva postojanje posebne prostorije u kojima bi se pružala besplatna pravna pomoć. Kako je razgovor advokata (u našem slučaju studenata, uz prisustvo advokata, profesora i asistenta) i klijenta je poverljiv (član 9 Kodeksa profesionalne etike advokata²⁶), neophodno je obezbediti uslove u kojima će prisustvo drugih lica, poput zaposlenih u gore pomenutim uslovima, biti strogo zabranjen. Ako po strani stavimo poverljivost, koja predstavlja ljudsko pravo, bitnu pretpostavku stručnog i savesnog zastupanja i nezamenljiv uslov nezavisnosti i samostalnosti advokatske profesije (član 9. stav 2 Kodeksa), neprisustovanje drugih lica, posebno osoba koje rade u ustanovama, poput Gerontološki centar, Sigurna kuća ili Udruženje Romkinja Osvit, je obavezno i zbog mogućnosti da klijenti Mobilne pravne klinike imaju određene pravne probleme vezane za same ustanove. Stoga proizilazi apsolutna neophodnost obezbeđivanja uslova, u vidu posebne prostorije i neprisustvovanja određenih lica, obavljanju intervjua sa klijentima i davanju pravnih saveta od strane tima Mobilne pravne klinike.

Naredni uslov pružanja besplatne pravne pomoći u uslovima terenskog rada je sprovođenje odabira studenata Pravnog fakulteta, koji će raditi sa tzv. „živim“ klijentima. Poštovanje profesionalnih standarda prilikom odabira studenata nameće raspisivanje javnog poziva studentima III i IV godine osnovnih akademskih studija prava da apliciraju za učestvovanje u projektu Mobilna pravna klinika. Uslov za obavljanje intervjua studenata od strane Komisije, koju čine pripadnici tima Mobilne pravne klinike, je, prethodno, popunjavanje prijave i motivacionog pisma. Kako pružanje besplatne pravne pomoći zahteva poznavanje više predmeta, poput: Građanskog prava, Krivičnog prava, Porodičnog prava, Naslednog prava, Krivičnog procesnog prava, Građanskog procesnog prava, Radnog prava, kao i Obligacionog prava, neophodno je da studenti, koji budu aplicirali za učestvovanje u ovom Projektu, budu na završnim godinama osnovnih studija prava.

Rad sa „živim“ klijentima pretpostavlja sprovođenje obuke odabranih studenata Pravnog fakulteta. Naime, odabrani studenti, pored poznavanje pravnih instituta iz već navedenih predmeta, moraju da budu upoznati i sa osnovnim

²⁶ Kodeks profesionalne etike advokata, („Sl. glasnik RS”, br. 27/2012)

postavkama pravne etike, pravnog profesionalizma, pravnog intervjuja, savetovanja klijenata i sastavljanja podnesaka.

Ispunjavanjem ovih preduslova stižu se sve okolnosti, koje su neophodne, za pružanje besplatne pravne pomoći u uslovima terenskog rada. To ne znači da, samim ispunjenjem pomenutih preduslova, doći do pružanja besplatne pravne pomoći u Gerontološkom centru, Sigurnoj kući, Centru za socijalni rad "Sveti Sava" ili Udruženje Roma Osvit bez ikakvih problema. Naime, moguće je da prilikom dolaska studenata, zajedno sa profesorima, asistentima i advokatom, bude nedovoljan broj klijenata ili se javi neki drugi problem, poput potencijalnog nezadovoljstva klijenata pruženim pravnim savetima, zbog raznih stvari.

ZAKLJUČAK

Pravo na pravnu pomoć jedno je od ustavnih prava koje država jemči u cilju stvaranja jednakih mogućnosti za efektivno korišćenje prava garantovanih Ustavom Republike Srbije i međunarodnim ugovorima. Opšta ustavna garancija prava na pravnu pomoć, a dalje i prava na besplatnu pravnu pomoć, podrazumeva dužnost države da stvori adekvatan normativni okvir besplatne pravne pomoći i obezbedi uslove za uživanje i zaštitu ovog prava u skladu sa članom 1. Ustava po kome se Republika Srbija definiše kao država koje je zasnovana na vladavini prava, socijalnoj pravdi i načelima građanske demokratije. Uprkos ovome, pregled realnog stanja pokazuje da Republika Srbija nema celovito normativno zaokružen sistem besplatne pravne pomoći. Pojedinačne odredbe rasure u različitim pravnim aktima svakako da nisu dovoljne da regulišu kompleksno i važno pitanje, kao što je pitanje uspsostavljanja efikasnog, isplativog, dostupnog i transparentnog sistema pružanja besplatne pravne pomoći. Štaviše, mnoge od tih odredaba ne regulišu ovo pitanje na adekvatan i rekla bih, dovoljno ozbiljan način. Tako, na primer, Zakon o lokalnoj samoupravi ne obavezuje jedinice lokalne samouprave da obrazuju službe za pružanje besplatne pravne pomoći. Pravi pokazatelj "vrednosti" ovakovog rešenja su one opštine u kojima nisu konstituisane službe pravne pomoći, a takve predstavljaju većinu (Prica, 2007: 125). Usled ovakvog rešenja, velikom broju siromašnih građana uskraćuje se pravo na pristup pravdi čime se na nedvoslislen način osporavaju principi pravne države i vladavine prava. Celokupna postojeća pravna regulativa je pokazatelj neodrživosti stanja u oblasti sistema pružanja besplatne pravne pomoći, pogotovo ako se imaju u vidu uvećane potrebe stanovništva za istom. O uvećanosti tih potreba govori i Strategija kroz podatke o broju, strukturi i socio-ekonomskom položaju stanovništva uz trend porasta potrebe za sudskom zaštitom. Sve ovo upućuje na zaključak da treba doneti Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, pri čemu, kao uzor, mogu poslužiti slični zakoni doneti u zemljama u regionu.

U postojećem sistemu pružanja besplatne pravne pomoći siromašnima i ugroženima pravne klinike svakako predstavljaju svetao primer realizacije ustavne i zakonskih obaveza na ovom polju. Međutim, njihovi kapaciteti nisu dovoljni, a sami klinički profesori primećuju i opominju na pad entuzijazma u radu onih koji su uključeni u program kliničkog pravničkog obrazovanja i rada sa klijentima na klinikama. Neretko, studenti se opredeljuju za rad na Pravnoj klinici samo radi postizanja praktičnih znanja, povezivanja teorije i prakse, kako bi sutradan bili advokati koji dobro zarađuju,²⁷ bez ikakve svesti o humanističkim ciljevima pružanja besplatne pravne pomoći i bez osetljivosti za socijalne potrebe najugroženijih.

Postojanje i funkcionisanje efikasnog i dostupnog sistema besplatne pravne pomoći jedno je od „ogledala“ svake države. Ono govori o tome koliko su principi vladavine prava, socijalne pravde, demokratije, jednakosti i nediskriminacije proklamovani ustavnim aktima zapravo ostavreni u praksi. Smatram da pored donošenja Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, treba sprovoditi i različite kampanje kako bi se najšira javnost upozanala sa mogućnostima, uslovima i načinima korišćenja usluga pravne pomoći. Samo dobro obavešteni građani u istinski kvalitetno uređenom sistemu mogu ostvariti svoje pravo na besplatnu pravnu pomoć, a time i pravo na pristup pravdi kao jedno od bazičnih ljudskih prava.

Zbog specifičnog rada na Pravnom fakultetu, koji vrlo često podrazumeva savladavanje predmeta sa teorijskog aspekta, terenskim radom u okviru Mobilne pravne klinike, studenti Pravnog fakulteta stiže neophodna praktična znanja, koja će im kasnije pomoći prilikom odabira profesije, kojom će se baviti, kao i prilikom samog rada. Na ovaj način mnogi budući diplomirani pravnici će znati da li mogu i žele da se bave radom u pravosuđu ili žele da rade kao pravnici u administrativnim organima ili nekim privatnim firmama. Značaj Pravne klinike, a samim tim i Mobilne pravne klinike, može se najbolje videti u rečenici jednog studenta Pravnog fakulteta: *“Ja posle rada na Pravnoj klinici znam da želim da radim u pravosuđu.”*

FREE LEGAL ASSISTANCE - PROVIDING IN THE CONDITIONS OF FIELDWORK

Abstract

The right of access to justice is one of the aspects of the complex of the right to a fair trial. It is included as an obligation of the state in a number of international documents: the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Po-

²⁷ Na ovakav zaključak upućuju rezultati igre „detektor istine“ na prvom času obuke za rad na Pravnoj klinici za zaštitu prava žena.

litical Rights, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and numerous other recommendations of the Council of Europe. As the Republic of Serbia is a member of the Council of Europe, it is obliged to follow its recommendations, and based on it, and its obligation to regulate and operationalize the provision of legal assistance, including free legal aid. One way of providing free legal aid to the so-called Legal Clinic, which are organized by the faculty of law. Faculty of Law in Nis has been a pioneer in organizing a special system of students, who are working with “live” clients, provide free legal aid. Mobile Legal Clinic is specific, because its essence embodies in the fact that there is a transfer of legal aid at home of “living” clients. This paper presents the prerequisites for the successful functioning of Mobile legal clinics

Keywords: free legal aid, Legal Clinic, Mobile legal clinic

MOBING NA RADNOM MESTU (zakonska regulativa u Srbiji u cilju približavanja pravnih mogućnosti potencijalnim žrtavama)

Stručni rad

UDK 342.726-058.64-057.16

Maja Živković, diplomirani pravnik¹

Apstrakt: *Mobing, iako terminološki uobličen relativno skoro, predstavlja pojavu koja radnika prati još od prve podele rada. Osavremenjavanjem i širenjem radne delatnosti čoveka, širi se i upotreba različitih vidova mobinga. Cilj autora ovog rada je da analitičkom i uporednopravnom metodom ukaže na važnost ovog "fenomena" i nedovoljnu informisanost i neprepoznavanje od strane potencijalnih žrtava, te podizanje svesti istih, sa posebnim osvrtom na zakonsku regulativu u Srbiji. Stiče se utisak da rast mobinga i pristajanje na mobing treba tražiti u strahu radnika od gubitka posla, koji je gledajući godinama unazad, u vreme sve nižeg životnog standarda i sve većeg gubitka radnih mesta postao jedan od osnovnih strahova čoveka. Problem mobinga u našem društvu je epidemijskih razmera na koji nije imun niti jedan njegov segment, bilo to zdravstvo, školstvo, državna uprav ili bankarstvo... Na njega ne utiče ni veličina firme niti delatnost kojom se firma bavi, bitni su sami ljudi koji u njoj rade.*

Ključne reči: *Mobing, žrtva mobinga, Zakonska regulativa, prevencija*

UVOD

Zavisno od autora u literaturi se mogu naći različite definicije mobinga i različita terminološka poimljenja. Mobing je teoretski i praktično emocionalni teror grupe nad jedinkom. On je pojava koja je tipična za životinjski svet, a koju je prvi, kao specifičnu ponašanje na radnom mestu, opisao dr Hajnc Lejman (Lejman) preuzevši ga iz etiologije Konarda Lorenca (Conard Lorenz) koji kao mobing prikazuje ponašanje životinja koje odaberu jednog svog člana, etiketiraju ga kao nepoželjnog i počinjaju da ga proganjaju, ne zaustavljaju se dok ga ne pro-

¹ majazivkovic986@gmail.com

teraju iz grupe tj. čopora. U životinjskom svetu to proterivanje najčešće znači i smrtnu presudu. Kod ljudi, ovakav vid nasilja najčešće se sreće u profesionalnom okruženju ili nekoj drugoj situaciji u kojoj postoji pripadnost grupi. Ovo pitanje, kao negativna društvena pojava, je najpre prepoznato kao sociološki problem, potom kao zdravstveni problem, a nakon izvesnog vremena je evoluirao u socijalno-ekonomski problem i na samom kraju postao pravno pitanje.

STA JE MOBING?

Reč mobing potiče od engleske reči „mob” što u prevodu znači nasrnuti na masu, agresivna grupa, rulja. Najznačajnije je povezan sa bliskim pojmom „bullying” koji se koristi da opiše ponovljeni obrazac negativnog, nametljivog, voluntarističkog ponašanja. U uporednopravnoj teoriji se sreću još i izrazi “Employee abuse”, “Workabuse”, “Workplace terrorism”, “Workplace bullying”. Mobing kao termin se koristi u švedskoj, nemačkoj i italijanskoj literaturi, dok je termin „bullyng” zastupljen u zemljama engleskog govornog područja, osim u SAD gde se ova pojava određuje upotrebom termina „work abuse” ili „employee abuse”. Dr Lejman namerno nije izabrao termin „bullying”, koji bi u bukvalnom prevodu s engleskog značio „maltretiranje”, jer veliki deo komunikacije u mobingu ne predstavlja „zlostavljanje” u pravom smislu te reči, ali se vrlo često obavlja na jako osetljiv način i ima veoma stigmatizujuć efekat. Dr Hajnc Lejman je definisao mobing kao „Psihički teror, neprijateljski i neetički vid komunikacije koji potiče od jedne ili više osoba, sistemski usmeren protiv pojedinca u bespomoćnoj ili nezaštićenoj poziciji, koji se ne može osloboditi jer se postupci mobinga neprestano ponavljaju” (Dr Vuković V. 2006.) Lejman, kako je prvobitno shvatio u švedskom istraživanju od 1982. godine, mobing treba tretirati kao preterani sukob, on evoluirao od sukoba ponekad vrlo brzo, ponekad posle par nedelja ili meseci (Leymann, H. Mobbing encyclopaedia. [URL://http://www.leymann.se.](http://www.leymann.se)) Naš Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu u čl.6. daje sledeću definiciju:“Zlostavljanje u smislu ovog zakona je svako aktivno ili pasivno ponašanje prema zaposlenom ili grupi zaposlenih kod poslodavca koje se ponavlja, a koje za cilj ima ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog ili profesionalnog integriteta, zdravlja, položaja zaposlenog i koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje ,pogoršava uslove rada ili dovodi do toga da se zaposleni izoluje ili navede da na spopstenu inicijativu raskine radni odnos ili otkáže ugovor o radu ili drugi ugovor.” (Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu 26.05.2010 Sl, glasnik RS 36-10)

UZROCI I POSLEDICE MOBINGA

Uzroci: Po mišljenju autora ovog rada najpre je od značaja ukazati na uzroke mobinga. Naime, mobing postoji otkad postoji ljudski rod i želja pojedinca

za sticanjem vlasti i moći, otkada postoji osećanje zavisti i mržnje. Poslednjih 30-ak godina došlo je do promena u vidu konkurencije na tržištu, globalizacije, podele rada, ekonomskih kriza koji su i doveli do sve veće učestalosti mobinga, pogotovu u zemljama u tranziciji, među kojima su i Srbija i Bosna.

Jedan od ključnih faktora koji dovodi do pojave mobinga je loša organizacija rada. Česti uzroci mobinga su slabo rukovođenje, neadekvatno ponašanje rukovodstva, nedovoljno razgraničenje nadležnosti i podele zadataka, nedostatak u internom informisanju i td. Veoma važan uzrok pojave mobinga u nekoj radnoj sredini je loša radna klima u kojoj vlada zavist, zloba, neprijateljstvo i pritisci. Još jedan od uzroka je zasigurno i loš konflikt menadžment. Ako pretpostavljeni umesto rešavanja probelema uzme učešće u mobingu samim tim mora da izabere stranu. Ovo nikako ne smirava situaciju, već naprotiv samo je još više pogoršava. Istraživanja pokazuju da ako menadžer jednostavno zanemari ili „preskoči” prepreku to daje vremena sukobu da se produbi i eskalira. Lejman je identifikovao tri izvora mobinga: (1) organizacija rada; (2) koncepcija radnih zadataka (na primer, monotonija) i (3) stil upravljanja. (Leymann, H. *Mobbing encyclopaedia*, 1996. URL://<http://www.leymann.se>)

Posledice: Mobing kod žrtve izaziva razne posledice, kako u socio-emocionalnoj tako i u zdravstvenoj ravni. Zbog nakupljanja negativnih emocija, kod osoba izloženih mobingu uzrokuje pojavu različitih psihičkih i psihosomatskih smetnji (Leymann H). Istraživanja pokazuju da somatski znaci stresa mogu biti: migrena, hipertenzija, bol u kičmi i srčani bolovi, jeza... Dok psihički znaci obuhvataju: depresiju, razdražljivost, gubitak apetita, povlačenje u sebe... Istraživanja Malera (Mahler) i Džonusa (Jones) dovode do direktne povezanost astme i multiple kožne preosetljivosti na hemikalije sa izloženošću mobingu na random mestu. (Jones RN, 1984; Mahler V., 1998)

Klinička slika psihičkog poremećaja često odgovara trajnoj promeni ličnosti, a obuhvata stalni osećaj napetosti, iscrpljenosti, omalovažavanja, odbačenosti. Vrsta posledice zavisi od tri kategorije faktora a to su: intenzitet mobinga, dužina trajanja i karakteristike žrtve (crte ličnosti).

OBLICI PONAŠANJA KOJI OPISUJU MOBING U PRAKSI (klasifikacija po dr Lejmanu)

1. Neadekvatno komuniciranje: ućutkivanje, vikanje, galama, prećutkivanje važnih informacija.
2. Izolacija i izbegavanje socijalnog karaktera: ignorisanje, nepozivanje na sastanak i neformalno okupljanje, svi se ponašaju kao da žrtva ne postoji, izolovana je u drugu prostoriju
3. Napad na dostojanstvo i ugled zaposlenog: ogovaranje, ismejavanje određenih karakteristika, načina govora, kretanja, izmišljanje priča o privatnom životu.

4. Napadi na kvalitet radnog učinka bez realnog osnova: stalne kritike i prigovori, stavljanje u poziciju „dežurnog krivca” ili „žrtvenog jarca”, sindrom tzv „praznog stola” kada poslodavac zaposlenom sistemski oduzima posao kako bi ga naveo da ode iz kolektiva, odnosno „prepunog stola” kada se zaposleni zatrpava poslom ili mu se stalno menjaju zadaci i zaduženja
5. Napadi na fizičko i psihičko zdravlje: prisiljavanje na zadatke koji narušavaju zdravlje, fizičke pretnje ili napadi, seksualno uznemiravanje.

VRSTE MOBINGA

U zavisnosti od pozicije koju zauzima mober, odnosno žrtva mobera, mogu se razlikovati vertikalni i horizontalni mobing, a u zavisnosti od motiva vršenja mobinga razlikuju se strateški i emotivni mobbing. (Konstantinović Vilić I dr., 2009.)

Vertikalni mobing je psihički teror koji nadređeni primenjuje prema radniku. Ovo je najizraženija vrsta mobinga. Moguća je i pojava vertikalnog mobinga u suprotnom smeru. To je pojava kada grupa podređenih radnika izloži mobingu pretpostavljenog.

Horizontalni mobing je prisutan kada kolege maltretiraju „izabranog“ kolegu. Mobing aktivnosti se kod ove vrste mobinga događaju među radnicima koji su na istoj hijerarhijskoj liniji. „Osećaj ugruženosti, ljubomora ili zavist mogu podstaknuti i želju da se eliminiše neko od kolega, pogotovo ako radnik koji provodi mobing smatra da to vodi napretku u njegovoj karijeri. S druge pak strane, cela grupa radnika zbog unutarnjih problema, napetosti, ljubomore, može izabrati jednog radnika za „žrtvenog jarca“ na kojemu će iskazati svu svoju frustraciju i dokazati da su snažniji i sposobniji.“ (Kostelić-Martić A., Školska knjiga, 2005. Školska knjiga)

Strateški mobing se javlja kao posledica dogovora upravljačkog tima o sprovođenju organizovanog mobinga. Dogovor podrazumeva i sastavljanje spiska nepoželjnih radnika na koje se kreće po unapred sačinjenom planu aktivnosti čiji je cilj da ta grupa radnika da otkaz ne tražeći otpremninu, dokup staža ili bilo koju drugu pogodnost za odlazak iz preduzeća. Zlonamernost strategije koja se primenjuje u strateškom mobingu, koja neodoljivo podseća na ratnu strategiju, ogleđa se u nameri da se žrtva mobing aktivnostima degradira u toj meri da u potpunosti postane neinteresantna za konkurenciju. Znači da cilj nije samo udaljenje nepoželjnog radnika iz kolektiva bez ikakvih pogodnosti koje bi u normalnim uslovima mogao da ostvari, već i potpuna destrukcija radnikovog ličnog i poslovnog kredibiliteta, odnosno uništenje izabrane jedinice. Ovoj vrsti mobinga su naročito izloženi radnici koji su tehnološki višak. Nepoželjni su i oni koji se ne prilagode modelu koji preduzeće smatra optimalnim korporativnim modelom.

MOBING U SRBIJI, ZAKONSKI OKVIRI

Rezultati Galupovog istraživanja govore da čak 60 odsto osoba u Srbiji ima strah od gubitka posla i objašnjava da je strah od otkaza – pokretački mehanizam za psihološko maltretiranje i ponižavanje kolega.

Zakon o radu (Službeni glasnik RS, br . 24/05 i 54/09) pojedinim odredbama definiše diskriminaciju na poslu i seksualno uznemiravanje - što su samo neki od mogućih manifestacija mobinga - ali ne definiše ovu pojavu u celini. Naime, članom 12. Predviđa da zaposleni ima pravo na bezbednost i zaštitu života i zdravlja na radu, kao i na zaštitu ličnog integriteta. Član 18. Zabranjuje posrednu i neposrednu diskriminaciju po taksativno navedenim diskriminatornim osnovima a član 21. izričito zabranjuje uznemiravanje i seksualno uznemiravanje iz člana 18.

I Zakon o zabrani diskriminacije (Službeni glasnik RS, br .22/2009), članom 16. zabranjuje diskriminaciju u oblasti rada, odnosno narušavanje jednakih mogućnosti za zasnivanje radnih odnosa ili uživanje pod jednakim uslovima svih prava iz oblasti rada

Zakonom o ravnopravnosti polova (Službeni glasnik RS, br .104/09) pripada grupi zakona koji svojim članom 18. obavezuje poslodavca da svim zaposlenima obezbedi jednake mogućnosti

Maja 2010.godine načinjen je korak napred i donet je Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu (Službeni glasnik RS, br.36/2010), a potom, u cilju konkretizacije samih odredaba zakona kako bi se isti što efikasnije primenio, Ministarstvo za rad i socialanu politiku 4. Septembra 2010. godine donelo je poseban Pravilnik o pravilima ponašanja poslodavca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom o zlostavljanju na radu. (Službeni glasnik RS 62/10).

Zakon daje definiciju zlostavljanja na radu, predviđa prava, obaveze i odgovornosti poslodavca i zaposlenih u vezi sa zlostavljanjem, određuje postupak za zaštitu od zlostavljanja kod poslodavca, postupak za utvrđivanje odgovornosti zaposlenog, i sudsku zaštitu u slučaju kada postupak za zaštitu od zlostavljanja kod poslodavca nije uspeo. **(Živković M. Zbornik radova Nova naučna edukativna misao 3/2014). Zakon uvodi jednak tretman svih poslodavaca i svih zaposlenih u našoj državi što unosi pravnu sigurnost na tržište rada.**

Zakonom je uređeno:

- zabrana zlostavljanja na radu i u vezi sa radom koja je dualno određena kao zabrana svakog vida zlostavljanja
- zabrana zloupotrebe prava na zaštitu od zlostavljanja (član 5. Zakona);
- mere za sprečavanje zlostavljanja;
- postupak zaštite lica izloženih zlostavljanju na radu i u vezi sa radom i
- prekršajna odgovornost.

Zaposleni se štiti od zlostavljanja, ali i od njegove zloupotrebe. U oba slučaja on ima pravo na zaštitu. To nije svako lice, već samo zaposleni koji je izložen radnji zlostavljanja na radu ili u vezi sa radom, odnosno njegovoj zloupotrebi. (

Komentar Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu ,Službeni glasnik RS, br.36/2010).

Važno je napomenuti a ujedno i razgraničiti koja su to ponašanja koja ne predstavljaju zlostavljanje na radu a koja se mogu lako pomešati sa istim. Pravilnik u čl.13 (Službeni glasnik RS 62/10) navodi šest takvih „pravila i aktivnosti” a to su:

- 1) pojedinačni akt poslodavca (rešenje, ponuda aneksa ugovora o radu, upozorenje i dr.), kojim je rešavano o pravima, obavezama i odgovornostima iz radnog odnosa, protiv koga zaposleni ima pravo na zaštitu u postupku propisanom posebnim zakonom;
- 2) uskraćivanje i onemogućavanje prava utvrđenih zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu, čija se zaštita ostvaruje u postupku kod poslodavca i pred nadležnim sudom (neisplaćivanje zarade i drugih primanja, određivanje prekovremenog rada suprotno zakonu, uskraćivanje prava na dnevni, nedeljni ili godišnji odmor i dr.);
- 3) radna disciplina koja je u funkciji bolje organizacije posla;
- 4) preduzete aktivnosti koje su opravdane za ostvarivanje bezbednosti i zdravlja na radu;
- 5) svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje prema zaposlenom po bilo kom osnovu diskriminacije, koje je zabranjeno i u vezi s kojim se zaštita obezbeđuje u skladu s posebnim zakonom;
- 6) povremene razlike u mišljenjima, problemi i konflikti u vezi s obavljanjem poslova i radnih zadataka, osim ako isti nemaju za cilj da povrede ili namerno uvrede zaposlenog i dr.

Za postojanje zlostavljanja, po Zakonu o sprečavanju zlostavljanja na radu, potrebno je kumulativno ispunjenje sl.uslova: trajanje radnje i umišljaj mobera, da se radnja odnosi na lična dobra, radno okruženje i radne uslove. Prekulzivni rok zastarelosti za zaštitu ovih prava je šest meseci od poslednjeg zlostavljanja. (Kićanović O., Komentar Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu, Beograd 2011.)

Pravilnik (.Službeni glasnik RS 62/10) razlikuje šest javnih oblika mobinga:

Prvi je sprečavanje žrtve da komunicira na radnom mestu, kroz viku, pretanju, vređanje, psovke, zabranu izjašnjavanja o poslovnom zadatku.

Drugi oblik mobinga je narušavanje dobrih međuljudskih odnosa, na primer kad se šef pravi da ne vidi da zaposleni hoće poslovno da mu se obrati ili ga prekida posle svake reči uskraćuje mu poslovne informacije, oduzima računar koji svi drugi imaju.

Treći vid mobinga je narušavanje ličnog ugleda zaposlenog kroz ismevanje izgleda, hoda, govora, akcenta, cele ličnosti, laganjem o privatnom životu žrtve, degradirajuće obraćanje tipa: „Vidi na šta ličiš!”

Pravilnikom je sankcionisano i narušavanje profesionalnog integriteta zaposlenog kroz njegovo stalno kritikovanje ili nezadovoljstvo šefa rezultatom rada.

U petoj grupi je narušavanje zdravlja zaposlenog kroz stalni prekovremeni rad.

Šesta grupa je seksualno uznemiravanje najčešće kroz ucenjivanje, štipkanje, dirkanje, koje se teško dokazuje.

Iz ove klasifikacije, po Pravilniku naše države, možemo zaključiti da je kao model poslužila gore navedena klasifikacija po dr Lejmanu.

Što se tiče postupka zaštite zakonodavac ga reguliše na dva načina:

1. kod poslodavca, odnosno posredovanjem, što ima za cilj interno rešavanje sporova, bliže precizirano trećim poglavljem Zakona.
2. Sudskim putem i to u dva slučaja: ako posredovanje ne uspe i ako se za zlostavljanje tereti poslodavac lično.

U Srbiji je, stiče se utisak, još uvek prisutan veliki strah od procesuranja mobinga. Mediji sve više podižu svest o ovom "fenomenu", ali čini se i dalje nedovoljno. Nedovoljno za unutrašnjost i jug Srbije koji su i danas, slobodno mogu reći, premalo informisani.

KAKO PITANJE MOBINGA REGULIŠU DRŽAVE REGIONA I EVROPSKE UNIJE

Na evropskom nivou, pravni okvir koji se odnosi na maltretiranje i stres potiče, prevashodno iz obaveze da se zaštiti zdravlje, bezbednost i dostojanstvo radnika.

Švedska je prva država koja je 1993. implementirala zakonodavstvo vezano za „workplace bullying” (kancelarijsko maltretiranje). Oslanjajući se na iskustvo Švedske mnoge zemlje su je sledile i same implementirale zakone koji zabranjuju maltretiranje i stres na radnom mestu. U Evropi danas postoji sveobuhvatna mreža poklapanja Evropskih i nacionalnih zakona koji tretiraju sve veći problem mobinga.

Francuska ima specifične zakone koji zabranjuju „workplace bullying”(kancelarijsko maltretiranje), koje su usvojili pre implementacije direktiva EU. (<http://www.internationallaborlaw.com>).

Među državama koje su izglasale zakon o mobingu u kojem je poslodavac odgovoran za psihičko maltretiranje su još i Norveška, Finska, Danska, Švajcarska, Nemačka.

Crna Gora je jedna od država u regionu koja je pitanje mobinga rešila posebnim zakonom, kao i Srbija, i to Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu ("Sl. list Crne Gore", br. 30/12 od 08.06.2012). Iz same definicije mobinga date u čl. 2 ovog zakona a koja kaže: „Mobing, u smislu ovog zakona, je svako aktivno ili pasivno ponašanje na radu ili u vezi sa radom prema zaposlenom ili grupi zaposlenih, koje se ponavlja, a koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog i profesionalnog integriteta zaposlenog i koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, pogoršava uslove

rada ili dovodi do toga da se zaposleni izoluje ili navede da na sopstvenu inicijativu otkáže ugovor o radu ili drugi ugovor.”, možemo zaključiti da je definicija identična onoj, gore navedenoj, iz čl.6 našeg zakona. I sam tekst zakona većim delom podseća na Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu RS, pa možemo zaključiti da se ove dve države u većem delu slažu po pitanju rešavanja ovog problema.

U Bosni i Hercegovini, mobing je definisan najpre odredbama Zakona o radu Republike Srpske, a potom i Zakonom o zabrani diskriminacije i Zakonom o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, kao zakona koji su usvojeni na nivou Bosne i Hercegovine. Međutim, pomenuta regulativa ne predstavlja pravi odgovor na problem pravne zaštite od mobinga, što posebno dolazi do izražaja prilikom njene praktične primene, iz čega proizilazi zaključak da određeni propusti u pravnim aspektima i dalje ostavljaju problem pravnih praznina i nedorečenosti u suzbijanju ovog oblika diskriminacije. (Vuković A., Pravni okvir zaštite od mobinga u zakonodavstvu BiH, Anali poslovne ekonomije, godina V, sveska 2, broj 9. 2013.g., str.: 193-216)

ZAKLJUČAK

Mobing je kompleksna i široko rasprostranjena pojava koja ”ubija,, čoveka i psihički i fizički. On ima pogubne posledice kako na psihofizičko zdravlje pojedinca, tako i na radnu sredinu, socijalno okruženje pa i na čitavu društvenu zajednicu. Zbog svog značaja i svih problema i implikacija koje mobing izaziva, neophodno je sistematično upoznavanje javnosti sa njegovim različitim aspektima. Mobing se može sprečiti primarnom prevencijom, tj.informisanjem, edukacijom, zaštitnim zakonodavstvom, treningom komunikacijskih veština i organizacionom politikom i praksom. Mobing nastaje na nivou komunikacije a tu se najjednostavnije može i rešiti. Veliku pomoć u sprečavanju mobinga predstavljaju kodeksi ponašanja koji su pre svega napravljeni sa ciljem da se mobing izbegne a ne da se zaposleni dodatno diskriminišu. Dobro je znati da adekvatno ulaganje u prevenciju može imati višestruki uspeh za samu firmu, u vidu smanjenja bolovanja, smanjenja grešaka i nezgoda na radu i td. Kada je već uzeo maha, kada ga je teško držati pod kontrolom moraju se odmah preduzeti efikasne mere, što predstavlja sekundarnu prevenciju a postiže se veoma važnom ulogom koju imaju savetnik i posrednik, koji kao treće, nepristrasne, osobe sudeluju u rešavanju ovog problema. Ako do mobinga već dođe, merama tercijalne prevencije žrtvi treba pomoći da što pre povрати psihofizičko zdravlje, uništen ugled i dostojanstvo.

Kao autor ovog rada smatram da se o problemu mobinga malo piše, još manje zna, a ponajmanje „sakuplja” hrabrost da žrtva prijavi svog mobera. Žrtva mobinga može biti svako od nas. Žrtve mobinga su možda u vašoj blizini a da imaju bojazan da pričaju o tome. Ne ostajte nemi pred ovim problemom modernog društva, pišite, govorite, jer ćemo samo tako podići svest ljudi.

LITERATURA:

- Jones RN. Occupational asthma. Clin Chest Med. 1984;5(4):619-22.
- Kićanović O. Komentar Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu, Beograd 2011.
- Konstantinović Vilić S, Nikolić Ristanović V, Kostić M, Kriminologija (2009) str. 158-162.
- Kostelić-Martić A., 2005.Školska knjiga str.16
- Mahler V, Schmidt A, Fartasch M, Loew TH Diepgen TL. Value of psychotherapy in expert assessment of skin disease. Recommendations and indications for additional psychotherapy evaluation in expert assessment from the viewpoint of Dermatology. Hautarzt. 1998;49(8):626-332.
- Vuković A., Pravni okvir zaštite od mobinga u zakonodavstvu BiH, Anali poslovne ekonomije, godina V, sveska 2, broj 9. 2013.g., str.: 193-216
- Dr.Vuković V., Mobing na radnom mestu, Temida decembar 2006. str. 5
- **Živković M. Zbornik radova Nova naučna edukativna misao 3/2014 str. 142**
- Zakon o radu, Službeni glasnik RS, br . 24/05 i 54/09
- Zakonom o ravnopravnosti polova, Službeni glasnik RS, br .104/09
- Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu 26.05.2010 Sl, glasnik RS 36-10
- Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu ("Sl. list Crne Gore", br. 30/12 od 08.06.2012)
- Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br .22/2009
- Pravilnik o pravilima ponašanja poslodavca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom o zlostavljanju na radu, Službeni glasnik RS, br. 62/10
- Komentar Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu ,Službeni glasnik RS, br.36/2010
- <http://www.internationallaborlaw.com> posećeno 26.03.2015.
- [URL://http://www.leymann.se](http://www.leymann.se) Leymann, H. Mobbing encyclopaedia posećeno 26.03.2015.

MOBBING ON THE WORKPLACE (legal regulation in Serbia in order to approximated legal options to potential victims)

Abstract

Recently, is a phenomenon that follows the workers from the first division of labour. Modernization and expansion of human work activity, have grown along different types of mobbing. Goal of the author of this study is to point out, using analytical method and comparative method, on importance of this phenom-

enon and inadequate information and recognition from side of potential victims, and to rise their awareness, with special focus on legal regulation in Serbia. One gets impression that increase of mobbing and agreeing on mobbing should be looking in fear of employees of job lose, which is looking years backward, in time of low living standard and bigger loses of workplace became one of the basic human fear. Problem of mobbing in our society is epidemic proportions and on which is not immune any segment of society whether that is health care, education, public administration and banking... On it does not affect neither the size of company nor the activity of company, people themselves who work in there are important.

Key words: Mobbing, victims of mobbing, Legal regulation, prevention

UPUTSTVO AUTORIMA

Zbornik radova objavljuje naučne članke (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili predhodno saopštenje, naučna kritika – odnosno polemika), i stručne članke (stručni rad, informativni prilog, prikazi) itd. i to na srpskom i apstrakte na engleskom jeziku. Svi radovi podliježu anonimnoj recenziji. Programski i uređivački odbor se obavezuje da će jedan primjerak recenziranog rada sa primjedbama recenzenata blagovremeno poslati autorima na ispravke.

Priprema rukopisa za štampu je veoma važna, zato molimo autore i naše saradnike da se pridržavaju svih uputstava:

- rukopis treba pripremiti računarski u novinskom proredu, veličina fonta 12, tip slova Times New Roman u latiničnom kodnom rasporedu (ne u takozvanom YUSCII kodnom rasporedu);
- naslov članka treba da bude jasan, sažet, da se iz njega vidi osnovna misao vodilja o kojoj se raspravlja;
- uz naslov članka treba da se navede ime i prezime autora, naučni i stručni stepen, naučno – nastavno, naučno – istraživačko, naučno ili stručno zvanje, puni naziv ustanove u kojoj autor radi, naziv radnog mjesta i kategorizacija članka: naučni članci (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili predhodno saopštenje, naučna kritika – odnosno polemika), i stručni članci (stručni rad, informativni prilog, prikazi) itd.;
- uz članak treba biti priložen apstrakt, koji treba da sadrži kratak presjek sadržaja o kojem će se govoriti, kao i cilj rada (na srpskom i engleskom jeziku);
- tekst treba biti lektorski obrađen;
- obim rada treba biti do 10 (deset) kucanih stranica;
- rukopis treba predati u dva jednaka originalna primjerka, kao i u elektronskom obliku.

Programski i uređivački odbor zbornika ima pravo izbora radova i priloga, a u obzir dolaze samo oni tekstovi koji dotad nigdje nisu bili objavljeni.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316(082)
37(082)
001(082)
34(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп “Допринос науке развоју друштава у транзицији” (2015 ; Бања Лука)

Наука - друштво - транзиција : zbornik radova : sa međunarodnog naučnog skupa na temu “Doprinos nauke razvoju društava u tranziciji” održanog 29. i 30. maja 2015. godine u Banjoj Luci, a povodom Jubileja 18 godina Evropskog defendologija centra. I / [glavni i odgovorni urednik Duško Vejnović ; urednici Nebojša Macanović, Velibor Lalić ; prevod Tatjana Ponorac]. - Banja Luka : Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja, 2015 (Banja Luka : Centar za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida). - X, 414 str. : ilustr. ; 24 cm

Tekst lat. i ćir. - Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz sve radove. - Abstracts.

ISBN 978-99955-22-87-2

COBISS.RS-ID 5045272